

Либерален Преглед

Годишник 2007

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2007**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2014

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за **„Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	11
Април 2007	13
<i>Кулата на свободата</i> Автор: Вацлав Хавел	14
<i>Република или империя</i> Автор: Чалмърс Джонсън	16
<i>Отказвам да приема края на човека</i> Автор: Уилям Фокнър	29
<i>Световната система през 2020 година</i> Автор: Хенинг Хоф	31
<i>Посред мрака на войната – един детски рай</i> Автор: А. О. Скот	36
<i>Очакване на свободата и бягство от нея</i> Автор: Адам Михник	40
<i>Лице в лице с културата на неуважението</i> Автор: Лангдън Уинър	45
<i>Така както само ние знаем</i> Автор: Златко Енев	53
<i>На върха</i> Автор: Георг Блуме	55
<i>Писма от Иво Джима</i> Автор: Златко Енев	63
Май 2007	67
<i>Хайде сега плачете!</i> Автор: Веселин Кандимиров	68

<i>Българските карикатури</i>	
<i>Автор: Ивайло Дичев</i>	74
<i>По български в Европа</i>	
<i>Автор: Красимир Кънев</i>	82
<i>Ислямът в Европа</i>	
<i>Автор: Тимъти Гартън Аш</i>	85
<i>Подготовка за оран</i>	
<i>Автор: Виктор Маларек</i>	104
<i>А колко дивизии има Каспаров?</i>	
<i>Автор: Андре Глюксман</i>	113
<i>САЩ и Европа – борба на моделите</i>	
<i>Автор: Тони Джуд</i>	117
<i>Копирайте тази книга</i>	
<i>Автори: Аналей Люитс, Джонатан Лийтъм</i>	130
<i>За Sagrada Família</i>	
<i>Автор: Златко Енев</i>	133
Юни 2007	138
<i>Нов Китай. Нова криза</i>	
<i>Автор: Уил Хътън</i>	139
<i>Европа е възможна</i>	
<i>Автор: Бернар-Анри Леви</i>	147
<i>Възможен ли е краят на американската империя?</i>	
<i>Автор: Чалмърс Джонсън</i>	157
<i>Що е оптимизъм и има ли той почва у нас?</i>	
<i>Автор: Златко Енев</i>	163
<i>Мàрго</i>	
<i>Автор: J. A.</i>	169
<i>От какво се нуждае Европа в момента</i>	
<i>Автор: Юрген Хабермс</i>	193

<i>Тези мъже знаят защо пият бира</i>	
Автор: Мартин Халтер	199
<i>Една много, много инди-група</i>	
Автор: Дарси Фрей	203
<i>Американските отличници</i>	
Автор: Георг Дийц	207
<i>Защо американците се страхуват от голотата?</i>	
Автор: Дара Колуел	213
<i>Лоби, а не конспирация</i>	
Автор: Тони Джуд	224
<i>Неясното наследство на Карлос Кастанеда</i>	
Автор: Роберт Маршал	230
<i>Емигрантска история</i>	
Автор: Златко Енев	241
<i>Сблъсъкът на цивилизациите – реалност или медиен мит?</i>	
Автор: Златко Енев	257
Юли 2007	278
<i>Щази в нашите сърца</i>	
Автор: Тимъти Гартън Аш	279
<i>Идентичност и миграция</i>	
Автор: Франсис Фукуяма	287
<i>Просветителски фундаментализъм или расизъм на антирасистите?</i>	
Автор: Паскал Брукнер	305
<i>Потисническото наследство на Европа</i>	
Автор: Имре Кертес	320
<i>Демокрация и философия</i>	
Автор: Ричард Рорти	329
<i>Къщата</i>	
Автор: Здравка Евтимова	342

<i>Индия и Китай по пътя на взаимното откриване</i> Автор: Георг Блуме	349
<i>Тоталният роман на Гарсиа Маркес</i> Автор: Илан Ставанс	355
<i>Живот, прекаран във възмущение</i> Автор: Андре Глюксман	361
<i>Новите колониални господари</i> Автор: Бартоломеус Грил	368
<i>Sicko, или за помощта, която убива</i> Автор: Златко Енев	376
<i>Полският лов на вещици</i> Автор: Адам Михник	381
<i>Клатещата се държава</i> Автори: Коля Руджио и Волфганг Ухатиус	388
<i>Америка и Европа – едно ценностно сравнение</i> Автор: Златко Енев	395
<i>Европеизация, а не ислямизация</i> Автор: Басам Тиби	420
<i>Турските либерали</i> Автор: Морийн Фрийли	426
<i>Жегата като възплъщение на българското</i> Автор: Златко Енев	432
<i>Политическата икономия на страха</i> Автор: Роберт Хигс	449
<i>Нашествие на културните похитители?</i> Автор: Винфрид Флук	458
<i>Популизмът няма политическа родина</i> Автор: Александър Андреев	463
<i>Ясното синьо небе</i> Автор: Франк Рич	468

<i>Непечелимата война</i>	
<i>Автор: Зигмунт Бауман</i>	473
<i>Здравей, глобализация!</i>	
<i>Автор: Ивайло Дичев</i>	486
ИЗТОК – ЗАПАД	
<i>Автор: Момо Капор</i>	490
Август 2007	504
<i>Направляваната руска демокрация</i>	
<i>Автор: Пери Андерсън</i>	505
<i>Магията, наречена „простота“</i>	
<i>Автор: Златко Енев</i>	543
<i>Хари Потър навлиза в зрелостта</i>	
<i>Автор: Мичико Какутани</i>	549
<i>Какъв сблъсък на цивилизациите?</i>	
<i>Автор: Амартия Сен</i>	553
<i>Юла цицата и магическият бастун</i>	
<i>Автор: Палми Ранчев</i>	564
<i>Псевдонимът</i>	
<i>Автор: Кристин Димитрова</i>	573
<i>„С хладен ум, горещо сърце и чисти ръце“</i>	
<i>Автор: Емил Ив. Димитров</i>	589
<i>Кръв от къртица</i>	
<i>Автор: Здравка Евтимова</i>	617
<i>След рухването на Вавилонската кула</i>	
<i>Автор: Елена Христова</i>	621
<i>Гошко</i>	
<i>Автор: Здравка Евтимова</i>	624
<i>Наистина ли бъдещето принадлежи на Китай?</i>	
<i>Автори: Уил Хътън, Мегад Десаи</i>	628

<i>Германия – една умонагласа</i>	
<i>Автор: Навид Кермани</i>	642
<i>Децата на мрежата</i>	
<i>Автор: Стив Хем</i>	653
Ноември 2007	662
<i>Сблъсъкът на исляма с модерността</i>	
<i>Автор: Франсис Фукуяма</i>	663
<i>Този бог има чувство за хумор</i>	
<i>Автор: Палми Ранчев</i>	667
<i>Америка вече не предлага алтернатива</i>	
<i>Автор: Тони Джуд</i>	673
<i>Новият еврейски въпрос</i>	
<i>Автор: Габи Ууд</i>	681
<i>Спокойствие и тишина</i>	
<i>Автор: Палми Ранчев</i>	691
Декември 2007	697
<i>Да се държиш настрана – това е всичко</i>	
<i>Автор: Уди Алън</i>	698
<i>Най-любопитните идеи от 2007 година</i>	701
<i>Зверчето</i>	
<i>Автор: Палми Ранчев</i>	709
<i>Булдозерът на обновлението</i>	
<i>Автор: Тони Джуд</i>	714
<i>Шоковата доктрина</i>	
<i>Автор: Наоми Клайн</i>	722
<i>Популистският момент</i>	
<i>Автор: Иван Кръстев</i>	731

<i>Новият космополитизъм на съвременността</i>	
<i>Автор: Улрих Бек</i>	740
<i>Тоалетни истории</i>	
<i>Автор: Славенка Дракулич</i>	749
<i>След диктатора</i>	
<i>Автор: Дейвид Рийф</i>	760
<i>Nevermore (сутрин пред огледалото)</i>	
<i>Автор: Елена Христова</i>	767

Списък на авторите

А

Алън, Уди **698**
Андерсън, Пери **505**
Андреев, Александър **463**
Аш, Тимъти Гартън **85, 279**

Б

Бауман, Зигмунт **473**
Бек, Улрих **740**
Блуме, Георг **55, 349**
Брукнер, Паскал **305**

Г

Глюксман, Андре **113, 361**
Грил, Бартоломеус **368**

Д

Десаи, Мегад **628**
Джонсън, Чалмърс **16**
Джуд, Тони **117, 224, 673, 714**
Дийц, Георг **207**
Димитрова, Кристин **573**
Димитров, Емил Ив. **589**
Дичев, Ивайло **74, 486**
Дракулич, Славенка **749**

Е

Евтимова, Здравка **342, 617, 624**
Енев, Златко **53, 63, 133, 163, 241, 257, 376, 395, 432, 543**

К

Какутани, Мичико **549**

Кандимиров, Веселин **68**

Капор, Момо **490**
Кермани, Навид **642**
Кертес, Имре **320**
Клайн, Наоми **722**
Колуел, Дара **213**
Кръстев, Иван **731**
Кънев, Красимир **82**

Л

Леви, Бернар-Анри **147**
Лийтъм, Джонатан **130**
Люйтс, Аналей **130**

М

Маларек, Виктор **104**
Маршал, Роберт **230**
Михник, Адам **40, 381**

Р

Ранчев, Палми **564, 667, 691, 709**
Рийф, Дейвид **760**
Рич, Франк **468**
Рорти, Ричард **329**
Руджио, Коля **388**

С

Сен, Амартия **553**
Скот, А. О. **36**
Ставанс, Илан **355**

Т

Тиби, Басам **420**

У

Уинър, Лангдън **45**
Ууд, Габи **681**
Ухатиус, Волфганг **388**

Ф

Флук, Винфрид **458**
Фокнър, Уилям **29**
Фрей, Дарси **203**
Фрийли, Морийн **426**
Фукуяма, Франсис **287, 663**

Х

Хабермс, Юрген **193**
Хавел, Вацлав **14**
Халтер, Мартин **199**
Хем, Стив **653**
Хигс, Роберт **449**
Хоф, Хенинг **31**
Христова, Елена **621, 767**
Хътън, Уил **139, 628**

Април 2007

Кулата на свободата

Автор: Вацлав Хавел

Губернатор Елиът Спитзър обяви вчера, че поддържа идеята за продължаване на проекта „Кула на свободата“ на Граунд Зеро, обявявайки официално факта, че е променил мнението си по един въпрос, който преди време беше нарекъл „бял слон“.

Ню Йорк Таймс, 21 февруари 2007
19 май, 2005

Трябва да призная нещо, за което не съм сигурен, че всъщност мога да го кажа тук: ужасно мразех двата небостъргача на световния търговски център. Те бяха пример за архитектура, зад която няма идеи. Нещо повече, те нарушаваха силуета на града; те стърчаха абсурдно над красивата кристална топография на Манхатън. Те бяха два паметника на култа към печалба на всяка цена: независимо от това как изглеждаха, те трябваше да притежават най-голямото количество квадратни метри офисно пространство, което можем да си представим. Веднъж аз бях за вечеря на най-горния етаж на една от тези сгради и установих, че цялата сграда леко се полюшва. Възприех го като знак за това, че нещо не е наред и че тук става нещо, което в някакъв смисъл е против природата. Една лодка може да се поклаща, но една сграда не би трябвало да го прави. Гледката надолу беше притъпена; тя не беше вече гледка от небостъргач, но пък все още не беше и гледка от самолет.

И ето тук това, от което се страхувам: заради престижа те ще построят на това място нещо дори по-голямо, нещо, което ще обърка Ню Йорк още повече. Че те ще се впуснат в една абсурдна надпревара с терористите. И кой ще спечели в края на краищата, самоубийствените фанатици или една още по-висока Вавилонска кула? Срещу терористите трябва да се воюва с армии, полиция, разузнаване; с техните симпатизанти трябва да се занимават политици, политолози, социолози и психолози. Сградите обаче трябва да се строят, за да обогатяват човешките селища, а не да ги загрозяват. Защо да не се поставят на това място сгради, съизмерими с онези, които вече са там, и които просто да се впишат в съществуващия силует. Също така, аз не мисля, че на Граунд Зеро трябва да се издига някакъв бомбастичен па-

метник. Онова, което се случи там, трябва да бъде почитано, но с вкус, така както падналите във Виетнам и Корея биват почитани във Вашингтон, или просто чрез голямо празно пространство, което да напомня за катастрофата и нейния контекст.

Коментари (1)

- 12-04-2007|beget0t

Впечатляващо е да видя че има хора които и след атентата срещу двете кули могат да признаят колко невероятно грозни бяха те.

Дали ако пък ако кулите бяха малко по-поносими на външен вид терористите щяха да изпитат някакво колебание?

Вацлав Хавел е чешки политик и писател. По време на комунистическото управление беше един от водещите критици на режима в Чехословакия. След падането на режима, от 1989 до 1992 той беше президент на Чехословакия. От 1993 до 2003 беше президент на Чешката република. Той е почетен член на Римския клуб.

Република или империя

Автор: Чалмърс Джонсън

Национална разузнавателна оценка: Сайтът на ЦРУ определя Националната разузнавателна оценка (НРО) като „най-авторитетната писмена преценка относно някой проблем на националната сигурност, подготвян от директора на Централното Разузнавателно Управление“. Тези прогнози за „бъдещи развития“ и „техните следствия за САЩ“ рядко биват представяни публично, но понякога се правят изключения. Една от тях беше НРО от месец Септември 2002 г., наречена „Продължаващите програми на Ирак за развитие на средства за масово унищожение“, която придоби лоша слава поради факта, че буквално всяка дума в нея беше погрешна. Една друга, от април 2006 г., наречена „Тенденции в глобалния тероризъм: Следствия за Съединените Щати“, беше отчасти допусната до публиката от президента Буш защото главното ѝ заключение – че „активистите, определящи себе си като джихадисти ... нарастват както по брой, така и по географско разпространение“ – вече беше пропусната до пресата.

Проф. Чалмърс Джонсън: На ЦРУ не е разрешено да пише НРО за Съединените Щати, така че аз се опитвам да го направя сам, използвайки стандартния формат за такива преценки. Аз притежавам известно познание за НРО, тъй като от 1967 до 1973 работех като външен консултант за службата по национални преценки към ЦРУ. Бях един от около дузина така наречени експерти, поканени да четат черновите НРО, за да се осигури по-висок качествен контрол и за да се предотвратят евентуални бюрократични спънки.

Основни заключения

Съединените Щати остават в момента най-мощната нация в историята, но те са изправени пред яростното противоречие между тяхната дълга републиканска традиция и техните по-нови имперски амбиции.

Съдбата на предшестващите демократични империи подсказва, че един такъв конфликт не може да продължава вечно и че обикновено той бива решаван по един от два начина. Рим избра империята и изгуби демокрацията си. Великобритания избра да остане демократична, но изгу-

би империята си. Умишлено или не, народът на Съединените Щати вече е поел по пътя на не-демократичната империя.

Няколко фактора указват обаче, че това развитие ще бъде краткотрайно и че по всяка вероятност то ще завърши с икономически и политически колапс.

Военно Кейнсианство: Всеки имперски проект е скъп. Потокът на националното богатство – от данъкоплатците и (все повече) от чужди засмодатели, през правителството, към военни предприемачи, откъдето (но вече в значително съкратена форма) той се връща към данъкоплатците –, той създава една форма на „военно Кейнсианство“, в която местната икономика изисква и насърчава значителни военни амбиции, за да се избегне рецесия или колапс.

Единното президентство: една постоянна военна амбиция е по същество анти-републиканска, тъй като тя тежее към концентрация на изпълнителната власт. В Съединените щати, президентът Джордж У. Буш подкрепя една езотерична интерпретация на Конституцията, наречена „теорията на единния изпълнител“, която по същество счита, че президентът има правото да пренебрегва разделението на властите, записано в Конституцията, като по този начин създава една затворена верига, в която постоянната война и единното президентство се подсилват и насърчават взаимно.

Неуспешен контрол над ексекютивната амбиция: законодателната и съдебна власт в САЩ изглежда не са в състояние да ограничат президента и така да ограничат имперската амбиция. Директната опозиция от страна на хората, под формата на демократични действия или насилствен бунт, са малко вероятни, защото телевизията и печатните медии до голяма степен намират за не печеливши стратегията да информират обществото относно действията на националните водачи. Нито пък е вероятно, че армията ще направи опит за вземане в свои ръце на изпълнителната власт чрез преврат.

Банкрут и колапс: изправени лице в лице с границите на техните огромни, но все пак не безкрайни, финансови ресурси, и лишени от политически контрол върху разходите, осигуряван от една действаща демокрация, Съединените Щати ще бъдат изправени в рамките на много кратко време пред финансов или дори политически колапс у дома и една значително снижена способност за упражняване на сила навън.

Дискусия

Военното Кейнсианство

Продължаващата милитаризация на външната политика на САЩ се изостри значително през последните години, с все по-скъпо военно участие в Афганистан и Ирак. Това участие се появи като следствие от множество специфични политически фактори, включително идеологическите предразположения на настоящия режим, нарастващата нужда от материален достъп до богатите на петрол региони на Близкия Изток, както и дългосрочното двупартийно акцентирание върху хегемонията като основа за националната сигурност. Домашната икономическа основа за това участие обаче бива постоянно пренебрегвана. Действително, хегемонистичната политика на Америка може по много начини да бъде разбрана най-добре като неизбежен резултат от десетилетната политика на военно Кейнсианство.

По време на Депресията, която предшестваше Втората световна война, английският икономист Джон Мейнард Кейнс, един либерален капиталист, предложи форма на управление, която да смекчи възходите и сриговете, свързани с капиталистическата икономика. За да се предотврати свиването на икономиката – едно развитие, което обикновено е свързано със социални трусове, според Кейнс правителството трябва да прави дългове, за да осигури работа на хората. Някои от тези дефицитно-финансирани държавни работни места може би са социално полезни, но Кейнс не беше и против работа за запълване на времето, ако това е необходимо. През периодите на просперитет правителството би ограничило разходите си и отново би възстановило хазната. Това противоциклично планиране бе наречено „подпомагане чрез помпене“ (rump-priming).

След като пое президентството на САЩ през 1933, Франклин Рузвелт, с помощта на конгреса, осъществи няколко Кейнсиански мерки, включително социализирани планове за пенсиониране, минимални заплати за всички работници, както и финансирани от правителството работни места по масивни проекти, например моста Трибъроу в Ню Йорк, Големият Кули-бент в щата Вашингтон, както и управлението на долината Тенеси, един проект за контрол над наводнения и производство на електроенергия, който покриваше седем щати. Консервативните капиталисти се страхуваха, че една такава степен на правителствена намеса ще „обеззакони“ капи-

тализма – който те разбираха като система от почти природни закони – и ще измести баланса на властта по посока на работниците и техните профсъюзи. По тези причини видни обществени фигури се опитваха да удържат противочикличните разходи.

Началото на Втората световна война обаче направи възможна една значително модифицирана форма на държавен социализъм. Работещият в изгнание полски икономист Михал Калеки приписа успеха на Германия по преодоляването на глобалната депресия на един феномен, който беше наречен „военно Кейнсианство“. Държавните разходи за въоръжаване увеличаваха производството, а също имаха влияние върху цялостното потребление, тъй като увеличаваха приходите на работниците. И двете тия развията са в съгласие с общата кейнсианска доктрина. В допълнение, увеличаването на постоянните армии погълна много работници, често млади мъже с ниска квалификация и образование. По този начин армиите станаха работодател от последна инстанция, подобно на Корпуса за гражданско съхранение на Рузвелт, но в много по-голям мащаб.

Вместо да правят мостове и язовири, работниците щяха да произвеждат куршуми, танкове и бойни самолети. В това беше цялата разлика. Макар че Адолф Хилер не предприе въоръжаването по чисто икономически причини, фактът, че той защитаваше правителствената подкрепа за военното производство го направи приемлив не само за германските индустриалци, които иначе може би биха се противопоставяли на дестабилизиращата му експанзионистична външна политика, но така също и за мнозина други по целия свят, които възторжено приветстваха постигането на едно „Германско икономическо чудо“.

В Съединените щати, Кейнсианските политики продължиха да облагодетелстват работниците, но както и в Германия, те все повече облагодетелстваха богатите производители. Към края на войната в САЩ беше се утновила една значителна промяна. Дуайт Айзенхауер, който помогна да се спечели войната и по-късно стана президент, описа по следния начин тази промяна в прощалната реч на президентството си:

„Днес нашата военна организация само малко прилича на онази, позната на който и да е от моите предшественици в мирно време, или дори на бойците от Втората световна война и Корея.

До преди последния от нашите световни конфликти, САЩ нямаха военна индустрия. Американските производители на плугове можеха, с време и според изискванията на ситуацията, да правят и мечове. Но ние не можем да си позволим повече една импровизиционна стратегия на националната защита; ние бяхме принудени да създадем една постоянна военна индустрия с гигантски пропорции. Освен това три милиона мъже и жени са директно заети в тази индустрия. Ние изразходваме годишно за военна сигурност повече, отколкото е нетният приход на всички американски корпорации.

Това съединяване на едно огромно военно учреждение с една също толкова огромна военна индустрия е ново в американския опит. Цялостното му влияние – икономическо, политическо, дори духовно – се чувства във всеки град, във всяко учреждение, във всяка служба на федералното правителство. Ние признаваме острата нужда от едно такова развитие. Но ние не трябва да изпускаме из очи неговите тежки последствия. Нашият труд, ресурси и живот са директно свързани с това; така е и със самата структура на нашето общество“.

Айзенхауер дори си позволи да предположи, че едно такова развитие, което той нарече „военно-промишлен комплекс“, би могло да бъде смъртоносно за американските идеали. Краткосрочните икономически изгоди бяха очевидни, но самата природа на тези изгоди ... насърчаваше едно прекъсване на Кейнсианското настояване за ограничаване на правителствените разходи в добри времена. Благоденствието на Съединените щати започна да зависи все повече от създаването и поддържането на една огромна военна машина, така че военното превъзходство и икономическата сигурност започнаха все повече да се преплитат в представите на гласоподавателите. Никой вече не искаше да изключва помпата.

...

През годините на Клинтън военните разходи спаднаха до около три процента от БНП. Въпреки това икономиката се развиваше бурно през втория мандат на Клинтън, най-вече поради бума в информационните технологии, слабостта на японската икономика и – парадоксално – един доста сериозен опит да се намали държавния дълг. Военното Кейнсианство, оказа се, не е единствения начин да се насърчи развитието на икономиката. С идването на власт на Джордж У. Буш обаче военното Кейнсианство от-

ново се завърна. Действително, след като той започна войната си в Ирак, инак не съвсем постоянното съотношение между военните разходи и икономическия растеж стана почти паралелно. Едно покачване на военните разходи през дадено тримесечие предизвикваше покачване на БНП, а тяхното намаляване пък предизвикваше намаляване на БНП.

За да разбере истинската мощ на военното Кейнсианство в американската икономика днес, човек трябва да разглежда официалните военни статистики много предпазливо. „Военния“ бюджет например не включва такива важни пера като разходите на Министерството на енергетиката за разработване на атомни оръжия (16,4 милиарда за 2006 г.), разходите на Министерството на вътрешната сигурност за „защита“ на САЩ (41 милиарда), или ония на Министерството за делата на ветераните, отделени за животни грижи за тежко ранените (68 милиарда). ... Икономистът Робърт Хигс оценява такива скрити разходи за 2002 г. на сумата 138,7 милиарда.

Единното президентство

Военното Кейнсианство може и да е икономическо развитие с други средства, но то много често води до реални войни или ако не точно до войни, то поне до политическа среда, която е много войнолюбива. Това създава затворена верига: американските президенти знаят, че военното Кейнсианство тежнеес към концентрация на властта по посока на изпълнителната власт – и така ония от тях, които желаят по-голяма власт, естествено са склонни да насърчават по-нататъшно развитие на военнопромишления комплекс. И тъй като нещата са взаимосвързани, обичайният резултат е реална война, основаваща се не толкова на изискванията на националната защита, а по-скоро на домашната политическа логика на военното Кейнсианство. Както отбелязва Сенаторът Робърт Ла Фолет стари: „Във време на мир, военната клика настоява за подготовка към война. А щом подготовката е привършена, те настояват за водене на война.“

Джордж У. Буш доведе това естествено политическо развитие до крайност, която никога преди не е била преживявана от американските избиратели. Всеки президент досега е търсел по-големи пълномощия, но Буш – чийто баща изгуби поста на 44-ти президент в честни и открити избори – изглежда вярва, че увеличаването на президентската власт е както негово право по рождение, така и централен компонент на неговото историческо

завещание. В тази си вяра той е поддържан от неговия вицепрезидент и главен съветник, Дик Чейни.

...

Буш твърди, че той е „командирът“ и „решаващият“ и че следователно той „не дължи никому обяснения“ за каквото и да било. ... По време на един дебат през януари 2006, Джон Ю, бившият заместник главен прокурор (от 2001 до 2003), беше запитан дали който и да било закон може да спре президента ако „той би искал да измъчва някого“, като например да „смачка тестисите на детето на измъчваната личност“. Отговорът на Ю: „Мисля, че това зависи от въпроса защо именно президентът мисли, че е необходимо да направи това“.

...

Известен е навикът на президента да подписва проекто-законови, придружавани от „заявления“, които според Американската Юридическа Асоциация „утвърждават правото на президента Буш да игнорира или откаже да приведе в сила закони, одобрени от Конгреса“. Всички предишни 42-ма президенти заедно са подписали заявления, освобождаващи ги от клаузите на 568 нови закони, докато Буш до днес се е освободил от повече от 1000 такива клаузи.

Неуспешен контрол над ексекютивната амбиция

Представата на сегашната администрация за политическата власт е далеч не уникална. Малцина президенти, ако изобщо някои, са се опитвали да се съпротивяват срещу увеличаването на изпълнителните пълномощия, което е естествено следствие от военното Кейнсианство. Нещо повече, разделението на властта между президента, Конгреса и юридическата власт (the judiciary) – често описвано като същината на американската демокрация – беше значително подкопано през последните години. Хората, пресата и военните също изглежда горят от желание да дадат повече власт на „военновременния“ президент, оставяйки Буш или онези, които ще го последват, с почти развързани ръце в преследването на имперския проект.

Конгресът: корумпиран и изпълнен с безразличие, Конгресът, който отците-основатели разглеждаха като водещ клон на правителствената власт, напълно се е отказал от правото си да обявява война. Наскоро той дори предостави на президента законното право да задържа когото и да било, дори американски граждани, без съдебно разпореждане, да задържа

чужди граждани без прибягване до *habeas corpus*¹, както и използва разнообразни методи на разпит, които той може, единствено по собствено усмотрение, да разглежда като мъчение или не.

Съдилищата: юридическото разклонение на властта е също толкова неефективно при ограничаването на президентската амбиция. Върховният съд активно подпомогна избирането на настоящия президент, а по-низшите съдилища биват все повече запълвани от съдии, които смятат, че трябва да отстъпват на неговите желания. През 2006 например, съдията Дейвид Трейгър отхвърля тѣжбата на тридесет и пет годишния канадски гражданин Махер Арап, който през 2002 беше арестуван от държавни агенти на САЩ на летището Кенеди и прехвърлен в Сирия, където в продължение на десет месеца е бил измъчван, преди да бъде пуснат на свобода². Срещу Арап не са били повдигнати никакви обвинения и неговите мъчителни в края на краищата са били принудени да признаят, че той не е бил свързан с никакво престъпление. Обосновавайки отхвърлянето си, Трейгър посочи с одобрение едно предишно постановление на Върховния съд, че такова осъждане би „заплашило нашата обичайна политика на поддръжка за президента по въпросите на външната политика“.

Военните: възможно е военните в САЩ да вземат властта в свои ръце и да обявят диктатура. Така завърши Римската република. За да го направят обаче доброволно, военните би трябвало да се откажат от връзките си с цивилното общество, където символичното значение на конституционната легитимност все още е много силно. ... Сегашната система вече дава на военното командване толкова много – под формата на финансиране, престиж и бъдеща заетост чрез военнопромишлената въртяща се врата – че един рискован преход към каквото и да било управление, напомнящо директно военно управление, няма почти никакъв смисъл при нормални условия.

Хората: Биха ли могли самите хора да възстановят конституционното управление? Едно движение отдолу, което да пречупи хватката на военноп-

---

1 Английски закон от 1679, който гарантира неприкосновеността на личността, (бел. пр.).

2 Подобен е и случаят с Мурат Курназ, гражданин на Бундесрепубликата, който е бил задържан и измъчван по абсолютно същия начин. Случаят предизвика мини политическа криза в Германия след като стана ясно, че задържането му е станало с мъчаливото съгласие на редица водещи политически фигури. Очевидно това е практика, която се използва вече навсякъде. (бел. пр.).

ромишления комплекс и да установи публично финансиране на изборите е сравнително мислимо. Но, като се има пред вид здравия контрол върху масовите медии и трудностите при мобилизирането на разнородното население на САЩ, то е малко вероятно. Нещо повече – самите хора се наслаждават на Кейнсианските облаги от имперския проект на САЩ и – с малки изключения – до тук не са страдали от последствията му. През 2003 година, когато започна войната в Ирак, гражданите на САЩ можеха поне да претендират, че това е дело на администрация, която беше изгубила народното гласуване. Но през 2004 година Буш спечели изборите с повече от три милиона гласа преднина, правейки неговата война наша.

Банкрут и колапс

По-вероятната спирачка на президентската власт, както и на военните амбиции на САЩ, ще бъде икономическия провал, който е неизбежен спътник на военното Кейнсианство. Традиционното Кейнсианство е стабилна система от две части, съставена от дефицитно харчене в лоши времена и плащане на дългове в добри времена. Военното Кейнсианство е нестабилна система, съставена от една част. Без политически контрол, дългът нараства, докато достигне критична точка.

В бюджета за 2006 Конгресната служба за изследвания преценява, че разходите на Пентагона по операцията Продължителна Свобода и операцията Иракска Свобода ще бъдат около 10 милиарда на месец, или около 120,3 милиарда за цялата година. В средата на 2006 общите разходи за войните в Ирак и Афганистан бяха достигнали сумата от около 400 милиарда. Джоузеф Шиглиц, нобелов лауреат, и неговата колежка Линда Билмс се опитват да направят прогноза за реалните разходи за Иракската война. Според тях до 2015 година тя ще е струвала около 2 билиона. Консервативният Институт за Американско Предприемачество предлага цифра на другия край на спектъра – 1 билион. И двете преценки са на ниво далеч по-високо от това, което администрацията на Буш признава публично.

В същото време външният дълг на САЩ ... нарасна през 2005 до 782,7 милиарда, четвъртата поредна година, в която американският търговски дефицит поставя рекорд. Само с Китай дефицитът нарасна до 201,5 милиарда, най-високият дисбаланс регистриран когато и да било от някоя страна. Междувременно от средата на 2000-та година страната изгуби над

три милиона работни места в областта на производството. За да се опита да се справи с тия дисбаланси, на 16 март 2006 Конгреса повиши допустимата граница на националния дълг от 8,2 билиона на 9 билиона. Това беше четвъртия път откак Джордж Буш взе властта, в който се налагаше да се завишава границата. Ако Конгресът не би я завишил, правителството на САЩ не би било могло да взема повече пари назаем и би трябвало да обяви неспособност за погасяване на задълженията върху масивния си дълг.

Сред кредиторите, които финансират тази безпрецедентна сума са централната банка на Китай (с резерви от 854 милиарда в долари и други чужди валути) и Япония (850 милиарда) – като и двете банки са мениджъри на огромните търговски излишъци, които тези страни имат със САЩ. Това обяснява защо досега дългът на САЩ не е поставил в ход онова, което предсказва стандартната икономическа теория, т. е. рязко спадане на стойността на долара, последвано от бързо свиване на американската икономика. Китайското и японско правителства все още се съгласяват да плащат в долари, за да поддържат американското търсене на техните продукти. Заради поддържането на собствената си вътрешна заетост и двете страни заемат огромни суми на американската хазна, но няма гаранции за това колко дълго те ще бъдат в състояние да го правят.

Увереност в основните заключения

Трудно е да се предскаже ходът на една демокрация – още повече когато тази демокрация е толкова корумпирана колкото тази на Съединените Щати. С новото мнозинство на опозиционната партия и в двете палати, страната би могла да започне едно трудно отдръпване от военното Кейнсианство. Както англичаните след Втората световна война, САЩ биха могли да изберат да запазят демокрацията си като се откажат от имперския проект. Англичаните не успяха да ликвидират империята си по особено блестящ начин – и дори имаше няколко опита от страна на британските имперски привърженици да се противопоставят на демократичния избор на страната си, за да запазят привилегиите си – особено очевиден е примера с Кения от 1950 г. Все пак гражданите на Британските острови избраха демокрацията пред империята – и тази нация продължава да преуспява като нация, ако не и като империя.

В момента обаче изглежда, че гражданите на САЩ биха предпочели римския подход и че те подтикват правителството си към поддържане на една фасадна демокрация, докато накрая нацията изпадне в пълен банкрут.

Разбира се, банкрутът ще означава за Съединените Щати също толкова малко край, колкото той означаваше край и за Германия през 1923, Китай през 1948 или Аржентина през 2001 година. Той дори би могъл да открие възможност за едно неочаквано възстановяване на американската система, за военно управление, революция или просто някакво ново развитие, което в момента ние не можем да си представим. Разбира се, такъв банкрут би означавал и едно драстично спадане на сегашния американски стандарт на живот, загуба на контрол над външната политика, процес на приспособяване към възхода на други свръхсили като Китай и Индия, както и по-нататъшно дискредитиране на идеята, че Съединените Щати са някак си изключителни в сравнение с други нации. Американците ще трябва да се научат на това какво означава да бъдеш една далеч по-бедна нация, както и на маниерите на поведение, които вървят заедно с това.

Националните Разузнавателни Оценки рядко съдържат потресаващи нови факти. За мен те винаги се четат като статии от списания или щателно проучени и снабдени със забележки под линия студентски писмени работи. Когато жена ми веднъж ме попита какво толкова им е секретно, аз ѝ отговорих, че вероятно това е най-много, което можем да направим за тях.

Чалмърс Джонсън е емеритиран професор по политология в Калифорнийския университет, Сан Диего. Той е бивш съветник на ЦРУ и експерт по въпросите на Азия. Считан е за един от най-добрите познавачи на американската външна политика и е президент на Института за японски изследвания в Енцинитас, Калифорния.

Коментари (3)

- 22-04-2007|Аврам - статията

Изпитвам уважение към Джонсън. Той е автор на някои от стандартните текстове по политическа икономия на след-военна Япония (по-специално за ролята на държавата и индустриалната политика в икономическото развитие), макар че доста вода изтече в историографията за Япония през последните 20 години. По отношение на тази статия и концепцията за „военното Кейнсианство“ се сещам за подобна интерпретация на разрастването на националната държава в Европа през 18-ти и 19-ти век, позната като „фискален милитаризъм“: държавите предприемат неконтролируеми дефицитни разходи за подсилване на военния си потенциал, което води до национални банкрути и революции. Идеите на Джонсън за американския експанзионизъм ме навеждат и на друга мисъл – това е нещо като „неизживяно детство“ на националната държава. Парадоксът е, че Америка е хетерогенна вътрешно (повече „република“) и хомогенна в отношението си към външния свят (повече „империя“). Според мен въпросът не е „република или империя“; в този случай сме свидетели на „и-и“ парадигма. Що се отнася до банкрута, щатите имат този опит през 30-те години на миналия век по време на Great Depression: срив на стоковия пазар; съкращаване на производството с 50%!; рязко понижаване на жизнения стандарт. Следва подем на икономиката, която става доминираща в света под чадъра на Pax Americana. Въпросът е доколко инстинкта за разширяване е едновременно неизбежен и самоубийствен за американското влияние и хегемония. Мисля, че отговорът (възпиращ фактор срещу деструктивните сили на Америка) се крие в увеличаващата се взаимна зависимост в съвременния свят. Освен това, както самият автор посочва, имало е време (90-те години), когато развитието на САЩ не зависи от военното Кейнсианство. Може би тази концепция е недостатъчна да се обясни природата на американското след-военно развитие.

- 22-04-2007|Administrator

Someone пиша:

Парадоксът е, че Америка е хетерогенна вътрешно (повече «република») и хомогенна в отношението си към външния свят (повече «империя»)

Someone писа:

Аз също мисля, че американската парадигма се определя най-вече от борбата между тези две коренно различни политически разбирания (Анатол Лийвън, един от либерланите изследователи на американския политически живот, ги нарича съответно „теза“ и „антитеза“). Проблемът на настоящия момент, както изглежда, идва от факта, че антитезата започва да става прекалено доминантна – и това е съвсем не само академичен въпрос. Америка просто става доста непредсказуема в такива моменти, което при нейните размери и сила води до непредсказуемост в глобален мащаб. Казано по нашенски – „като нищо ще подпалят плевнята, така както си играят“. Оттук и необходимостта от коректив, който, разбира се, може да дойде само отвътре. Едва ли някой отвън, пък бил той и играч с размерите на Китай, може да си въобразява, че ще успее да упражни директно влияние върху Америка – като се изключи сценария, в който някой успее да ги предизвика в достатъчна степен, за да покажат колко са луди ... Но, да се надяваме, това няма да се случи.

• 03-05-2013|Симеон В.

Не умея така усукано да го опиша затуй ще река: От не малко време чувствавам, че Америка не върви на добро. Причината не е една или две, но резултатът ще е един – ще опропасть добрата страна.

Отказвам да приема края на човека

Автор: Уилям Фокнър

Смятам, че тази награда се дава не на мен, а на моя труд – трудът на цял един живот, извършван в агонията и потта на човешкия дух, не за слава и най-малко от всичко за печалба, а за да се създаде от материала на духа нещо, което не е съществувало преди това. Ето защо тази награда ми се дава на доверие. За паричната ѝ част няма да бъде трудно да се намери предназначение, съизмеримо с нейната цел и значение. Но аз бих искал да сторя същото и с аплодисментите, използвайки този момент като връх, от който мога да бъда чул от младите мъже и жени, посветили себе си на същото страдание и труд, сред които вече се намира онзи, който някой ден ще стои там, където сега стоя аз.

Трагедията на нашето време се състои в чувството за всеобхватен, физически страх, поддържан в продължение на толкова дълго време, че ние даже се научихме да го понасяме. Вече няма проблеми на духа. Съществува само един въпрос: Кога ще бъдем взривени? Именно затова младият мъж или жена, пишещи днес, са забравили проблемите на човешкото сърце, намиращо се в конфликт със самото себе си – които са единственото нещо, пораждащо добра литература, защото само те са, за които си струва да се пише, които си струват агонията и потта.

Той трябва да ги научи отново. Той трябва да разбере, че страхът е най-ниското от всички неща; и, учейки се на това, да го забрави завинаги, да изхвърли от работилницата си всичко освен старите идеали и истини на човешкото сърце, старите универсални истини – любовта и честта, жалостта и гордостта, състраданието и жертвоготовността, без които всяка история е ефимерна и осъдена. Докато не направи това, той ще работи под знака на едно проклятие. Той ще пише не за любов, а за страст, ще пише за смърт, в която никой не губи нещо значимо, за победи без надежда и – което е най-страшното, без жалост и състрадание. Неговите страдания няма да докосват всеобщата плът, няма да оставят белези. Той ще пише не от сърцето, а от жлезите си.

Докато не научи тия неща отново, той ще пише така, сякаш стои и наблюдава края на човека. Аз отказвам да приема края на човека. Достатъчно лесно е да се каже, че човекът е безсмъртен просто защото ще издържи на

всичко, че когато последният звук на страшния съд е прозвучал и затихнал от последната ненужна канара, висяща неподвижно в последната червена и умираща вечер, че дори и тогава ще прозвучи още един звук: звукът на неговия жилав, неизтощим глас, все още говорещ. Отказвам да приема това. Аз вярвам, че човекът не само ще оцелее – той ще надделее. Той е безсмъртен не защото единствен сред съществата притежава неизтощим глас, а защото притежава душа, дух, способен на състрадание, саможертва и издръжливост. И поетът, писателят, е длъжен да пише за тия неща. Негова е привилегията да помогне на човека да издържи като възвишава сърцето му, като му напомня за смелостта, честта, надеждата, гордостта, състраданието, жалостта и жертвоготовността, които са били славата на неговото минало. Гласът на поета трябва да бъде не просто летопис на човека, той може да бъде една от опорите, от стълбовете, които ще му помогнат да издържи и надделее.

Уилям Фокнър (1897-1962) е американски писател и поет, чиито произведения обрисуват родния му щат Мисисипи. Той се смята за един от най-големите писатели на двайсетия век и е носител на Нобелова награда (1949).

Коментари (1)

- 16-10-2012|Ирина

Моля, отделете време, прочетете това. За всеки, който се чуди какво не им е наред на нашите Парушев, Терзийски, /чудя се как може толкова хора да го харесват, като той ги презира/.

Световната система през 2020 година

Автор: Хенинг Хоф

В момента не са мнозина ония, които след двадесетия биха се опитвали да определят и двадесет и първия век като „американски“. Основополагащите принципи на един [Проект за ново американско столетие](#) (1997), в списъка на чиито подписници се намират имената на множество твърди и някои вече отпаднали, неоконсерватори, днес вече се чете преди всичко като рецепта за затъване в пясъците на Ирак. „Еднополярният момент“ след 1989, когато се разпадна комунистическата империя на Съветския Съюз и световната политика се въртеше единствено около фиксираната точка Вашингтон, вече отминава. Суперсилата тъкмо научава по болезнен начин, че дори и най-мощната империя на всички времена не може сама да влияе на реалностите, камо ли пък да ги създава. Последното може да се случи само в Starwars, иронично отбеляза наскоро преподаващият в САЩ британски историк Нийл Фъргюсън.

Накъдето и да върви световната политика обаче, към кои полюси се ориентира тя? Тежестта еднозначно се пренася по посока към Далечния изток. Според Фъргюсън дори двадесетият век всъщност не е вече „американски“ или „западен“. Ако в последното столетие може да се открие някаква ясна тенденция, то тя е преди всичко в изключителната бързина, с която „Изтокът“ навакхва западната преднина, смята той. През 2007 брутният социален продукт на Китай ще бъде колкото този на Великобритания и според повечето прогнози през 2040 ще е задминал американския. За сравнение: през 1968 американският брутен социален продукт беше 127 пъти по-голям от този на цяла източна Азия.

Посочвайки произведението на големия историк Едуард Гибън „Упадък и залез на Римската империя“ (1776), Фъргюсън намира в него редица паралели със съвременността. Както и късните римляни, Западът е изгубил вкуса към борбата. За да потуши брутално през 1920 едно въстание в това, което днес е Ирак, Британската империя, тогава вече отвъд зенита си, е изпратила около 135.000 войници – приблизително толкова, колкото САЩ и Великобритания са разположили в момента на Тигър и Ефрат. Междуременно обаче населението на Ирак е повече от осем пъти по-голя-

мо. Според Фъргюсън това е един от многобройните примери за „Empire lite“, както се е изразил веднъж канадският политолог Майкъл Игантиеф.

За Фъргюсън картината на восноно разширяващия се Запад мами: както римляните преди тях, днес „Западняците“ са уморени, стават все по-дебели (само Западните Самоанци и Кувейтчаните са с по-голямо наднормено тегло от средния американец) и се наслаждават на „Хляб и зрелища“ (днес порнография и авто-карамболажи). Военно пренапрежение, вътрешен са били според Гибън главните причини за упадък на Рим. Днес Фъргюсън вижда САЩ като засегнати от първите два феномена, докато за Европа важат последните два. Според него Западът запада, докато полюсите на бъдещата световна политика възникват на Изток.

Малцина обаче са толкова песимистични. Едва ли се намира някой, който да отпише напълно САЩ – или Запада като цяло. Според Виктор Булмър-Томас, напускащият директор на Чатъм Хаус¹ в Лондон, САЩ ще бъдат и през 2020 една суперсила, но вече не единствената. Възниква един двуполусен свят, управляван от два полюса на власт, във Вашингтон и Пекин, каза той в прощалната си лекция.

Той отхвърля останалите претенденти за статуса на суперсила: Европейският Съюз (ЕС) си остава икономически (и все повече културен) гигант, но политическо джудже. Русия има „твърде лоши“ изгледи отново да се превърне в суперсила: военните ѝ са пренапрегнати, в лошо състояние и участват във всички конфликти от Транснистрия (Молдавия, бел. пр.) до Чечения. Като петро-държава освен това Русия е прекомерно зависима от развитието на международните пазари, на които не може да повлияе. Амбициите на Индия също трябва да бъдат разочаровани: растежът ѝ продължава да се опира на малка основа и страната е принудена да инвестира по-скоро в инфраструктура и борба с бедността, отколкото в амбиции за постигане статуса на суперсила.

Остават значи САЩ, които ще запазят военнополитическата си преднина, чието самочувствие и способност за изпращане на послания обаче са пострадали след интервенцията в Ирак и чиято способност за културно излъчване намалява, както и Китай, чийто военен бюджет през 2020 ще достигне половината от американския и който понастоящем вече е най-

---

1 Познат още като „Кралски институт за международни отношения“ – независима организация, занимаваща се с анализ на международната политика (бел. пр.)

важната търговска сила, а според някои преценки – вече и най-голямата икономика в света.

Двуполярната система от 2020 ще бъде според Булмър-Томас по-малко опасна от студената война между САЩ и СССР в следвоенното време. Двете „суперсили“ са обвързани чрез интензивни търговски отношения, а освен това преследват общи цели, като например възпрепятстване на по-нататъшното разпространение на оръжия за масово унищожение. Особено Китай, чийто висш приоритет е вътрешна стабилност, поддържана чрез по-нататъшно развитие, няма какво да спечели в един голям конфликт.

За останалата част от света двуполярната система ще бъде обаче „неуютна“. Глобални предизвикателства като промяната на климата според Булмър-Томас няма да бъдат особено високо в списъка от приоритети на двете свръхсили. Същото важи и за международното право: Китай ще продължава да си избира към кои клаузи на международното право да се придържа, а вече до голяма степен проведеното отдръпване на САЩ от правилата на създадения от самите тях след 1945 световен ред едва ли ще бъде върнато обратно.

По-голяма несигурност предсказва наскоро и външнополитическата „мисловна фабрика“ на ЕС. Намиращият се в Париж „Институт за изследвания по сигурността“ не направи никакъв опит за предсказване на някакви „grand designs“, обаче подсказва, че ще трябва да се считаме с появата на няколко „глобални играчи“. За авторите на студията „Глобалният пъзел“ през следващите двайсет години ще възникне един многополюсен и противоречив свят, който ще бъде по-силно взаимосвързан и същевременно по-силно сегментиран и в който нови фактори, като „природа“, „знание“ и „законност“ ще играят една все по-голяма роля.

„Глобализацията“ ще продължава да се развива, но няма да създаде хомогенен свят, пишат по-нататък авторите. Процесът ще бъде по-малко определен от Запада, затова пък по-плюралистичен, регионален и хибриден, при нарастващо културно разнообразие. В същото време ще трябва да се очакват и нарастващи противосили на глобализирането, като по-силен национализъм, религиозен фундаментализъм, протест и отрицание на най-ниско ниво или от страна на неправителствени организации от международен мащаб.

Като следствие ще се появи една от регион до регион много разнообразна, по същество несигурна международна система, определяна от едно отдръпване от класическата силова политика, от възможния прираст на „слаби“ страни и продължаващо регионално и многостранно сътрудничество, в което ЕС ще запази ролята си на първопроходец. Дали самият Съюз ще успее да удържи на международните предизвикателства авторите не казват, ограничавайки се до предупреждението: „Истинските предизвикателства за бъдещото благосъстояние и сигурност на Европа лежат отвъд нейните граници“.

Също и британският външнополитически теоретик Марк Леонард, известен между другото с книгата си „Защо бъдещето принадлежи на Европа“, предсказва в едно от последните си есета развитие на света, определено от „един ред, определян вече не от един, а от множество полюси, конкуриращи помежду си („Divided world: The struggle for primacy in 2020“). Според него това развитие може да бъде почти толкова важно за глобалната политика, колкото и края на Студената война през 1989.

В политическо, икономическо и културно отношение тежестта се пренася от запад и север на изток и юг. Леонард скицира един четириполюсен световен ред („quadripolar world“), със следните центрове: САЩ, ЕС, Китай/Русия и Средният Изток („Светът на вратата“). При това той съвсем не предсказва руско-китайски съюз, макар че работата в малко известната на Запад „Шанхайска организация за кооперация“ е значителна даже и днес: Индия, Иран и Пакистан току-що встъпиха в тази организация като наблюдатели – един потенциален съюз на четири, а може би скоро и пет, атомни сили. Вероятно Китай ще продължава да се издига, докато Русия ще „управлява собствения си упадък“. Но и двете страни ще поддържат авторитарни форми на управление, като едновременно ще се придържат към „лекинския консенсус“, ненамесата в работите на други страни, което по разбираеми парични се радва на особена популярност сред управляващите в третия свят.

От гледната точка на хоризонталната ос „Демокрация срещу Авторитаризъм“ САЩ и ЕС противостоят на Русия и Китай, докато по другата, вертикална ос „Право срещу Сила“ ЕС и Русия/Китай са заедно (всички те се придържат, по различни причини, към международната правна система,

възникнала след 1945). По тази ос САЩ и Средният Изток се придържат към позицията на силата.

В четириполюсният свят от 2020, в който много страни все още не са точно определени (той например вижда Индия като класическа „swing power“, която ще пренася тежестта си ту тук, ту там), различните полюси ще се конкурират остро, но едно преплъзване по посока към предсказания от Джордж Оруел свят на „постоянната война“ е малко вероятно: икономически страните ще останат свързани в една система.

Най-голямото предизвикателство за Европа според Леонард се състои в изработването на една „стратегия на разделението“, която да бъде насочена именно срещу затвърдяването на такъв един четириполярен свят, като се работи заедно с ония сили в другите зони, които имат подобни представи; например в САЩ онези конгресмени и щати, поддържащи екологическа политика, различна от тази на правителството. Според Леонард ЕС винаги досега е успявал „да се промъкне между препятствията“, така че шансовете и тоя път изглеждат добре, ако не липсва малко по-свежо мислене и фантазия.

Посред мрака на войната – един детски рай

Автор: А. О. Скот

(„Лабиринтът на Пан“ от Гилермо дел Торо)

Поставен в една тъмна испанска гора, в много тъмно време – 1944, когато Испания все още се намира в ранните етапи на фашисткия кошмар, от който останалата Европа започва болезнено да се събужда, „Лабиринтът на Пан“ е политическа притча маскирана като приказка. Или може би обратно. Дали моралната структура на историята за деца – с нейните ясно разграничени полюси на добро и зло, с нейното повествование на престъпление и отмъщение –, проявява природата на авторитарния режим? Или филмът по-скоро представя фашизма като ужасяваща приказка, привнесена в живота?

Великолепието на „Лабиринтът на Пан“ се крие в това, че потокът на неговата енергия тече и в двете посоки. Ако това е магически реализъм, то също е и работа на истински магьосник. Режисьорът Гилермо дел Торо се заклева безкомпромисно във вярност на една поп-фантастична традиция, която обхваща комикси, научна фантастика и филми на ужаса, но една евентуална пъстра бъркотия за фенове е последното, което го интересува. Освен това той е и последователен киноман, един потопен до шия в класически техники и заемки от историята на киното специалист.

Предишните холивудски филми на този режисьор, роден в Мексико, бяха еднозначно жанрови – „Блейд 2“ (2002), „Хелбой“ (2004), както и неуспешния, но много интересен „Мимика“ (1997). Всички те притежават една особена странност и интензивност на усещането, която ги поставя настрана от други подобни филми. В последните си испаноезични филми, „Гръбнакът на дявола“ (2001), както и настоящия, той използва трескавата изобретателност на едно ранимо детско въображение като основа за собственото му, изключително оригинално, цялостно изследване на неща като власт, корупция и съпротива.

„Лабиринтът на Пан“ е най-доброто му постижение досега – един филм който, няколко месеца след като беше представен в Кан, вече ни дава усещане за нещо дълготрайно. Подобно на неговия колега и приятел Алфонзо Куарон, чийто удивителен „Децата на мъжете“ стартира наскоро по

екраните, господин дел Торо прави границата между поп и арт, винаги толкова подозрително тясна, да изглежда почти незабележима.

„Лабиринтът на Пан“ е бързолетно и достъпно развлечение, открито в мощта и изключително в ефектите си. Едно дете спокойно може да разбере моралното му послание (макар че това не е филм, който бих препоръчал за деца), докато повечето, освен може би най-циничните възрастни, вероятно ще бъдат доста развълнувани от неговите мрачни, богати и изразителни емоции.

Главната героиня на филма е момиче на име Офелия (изпълнявана от необичайно талантиливата Ивана Бакеро, която е била на единайсет години по време на снимките). Офелия е от типа деца, които страстно четат истории за феи, принцеси и магически страни, жадуваща да вярва че онова, което чете, е истина. Господин дел Торо изпълнява желанието ѝ като създава, само малко отвъд полезрението на възрастните в живота на Офелия, един гротесков, омагьосан вълшебен свят, управляван от (понякога жестоките) правила на народното творчество.

Това царство, в което Офелия бива считана за отдавна изчезнала принцеса, може да съществува единствено в нейното въображение. А може би не: неговият двусмислен статус е решаващ за целостта на филма. Подобно на японския аниматор Хаяо Миязаки, господин дел Торо се интересува не толкова от развенчаване или обясняване на магическото, колкото от наблюдаване на неговата естествена история.

Гората около старата фабрика, където Офелия и майка ѝ идват да живеят, е пълна със знаци и поличби: стари гравирани камъни и наполовина затрупани, западащи руини, говорещи за един пред-модерен, до-християнски комплекс от познания и вяра. В голяма част от Запада тази древна магия оцелява под формата на приказки и суеверия, които на свой ред, така както са представени от господин дел Торо, водят обратно през лабиринта на човешката психология към най-дълбоките потайности на природата.

Скритият свят на Офелия – населяван от един дълговежд фавн и от същество, чиито очи се намират в дланите му (и двамата изпълнявани от Дъг Джоунс), както и от огромна жаба, насекоми, подобни на богомолки и много други любопитни същества –, може да бъде едно доста ужасяващо място. При посещенията си в него момичето, подобно на много други героини от приказки и фантастични истории, бива подлагано на най-раз-

лични изпитания. И все пак този свят ѝ предлага едно скривалище от непоносимото делнично съществуване с нейния втори баща, капитан Видал (Серги Лопес), офицер от армията на Франко, който изглежда живее с максимата, че фашизмът започва вкъщи.

Патриарх както по темперамент, така и по идеология, капитанът се отнася към майката на Офелия със смразяващ, унизителен етикет, демонстриращ ясно, че тя има значение за него само защото е бременна с неговия син. Упражняването на власт го изпъва с удоволствие, той се отдава на мъченията на заловени бойци от съпротивата със садистична страст. Той изглежда най-щастлив в моментите, в които причинява болка.

Партизаните в планината – и техните симпатизанти в домакинството на капитана, включително икономката Мерцедес (Марибел Верду) и доктор (Алекс Ангуло) – представят една от алтернативите на милитаризираното, йерархично общество, оформящо се в следвоенна Испания. Тяхната непринудена солидарност и свободно облекло се намират в рязък контраст с пищените униформи и пресилената сервилност на Видал и неговите хора.

В първерзно-харизматичното изпълнение на господин Лопес, Видал е злодей от най-чист вид, без особени морални тънкости. За господин дел Торо противоположността на злото е не светостта, а простото, нормално приличие.

Приказките (и филмите на ужаса) се правят също толкова за да утешават, колкото и да ужасяват. Онова, което отличава „Лабиринтът на Пан“, което го прави изкуство, е балансът между магическото мислене и осъзнаването на факта, че не всеки продължава да живее щастливо до края на дните си.

Историята има два края, две финални картини, които остават пред очите ви в натрапчиво, неразрешено напрежение. От една страна принцесата, възстановена на нейния трон, окъпана в златна подземна светлина. А от друга – неутешимо плачещата жена в твърдия син сумрак на един свят отвъд обсега на фантастичното.

A. O. Скот е водещият филмов критик на *New York Times*.

Очакване на свободата и бягство от нея

Автор: Адам Михник

Дълги години в американската политическа лексика липсваше понятието „Централна Европа“. Вместо него се използваше един прост израз: Съветският блок.

Встъпването на Полша, Унгария, Чешката република, Словакия, Балтийските републики, а по-късно на България и Румъния в Европейския Съюз внася промени не само в символическото измерение на езика, но и в геополитическите и духовни измерения. Ние заменихме Съветския блок с Европейския съюз, идеята за който за пръв път придоби юридическа форма преди петдесет години.

Историята на полското присъединяване към Европа е по-различна от френската, немска, испанска или португалска истории. През септември 1939 нашата страна стана жертва на двойна агресия: от страна на хитлеровия Трети Райх на първия ден от този месец, и от сталиновия Съветски Съюз на седемнайсетия.

В една януарска вечер на 1940, жителите на окупирана Полша слушаха на нелегалните си радиоприемници реч на Уинстън Чърчил. „В горчивия и все по-изнурителен конфликт, който ни предстои“, говореше Чърчил, „ние сме твърдо решени да не жалим сили и да не бъдем надминати от никого в служба на общото дело. Нека великите градове Варшава, Прага и Виена не се поддават на отчаяние дори в най-силната агония. Тяхното освобождение е сигурно. Ще дойде денят, в който камбаните на радостта отново ще бият в цяла Европа и народите-победители, преодолели не само враговете си, но и самите себе си, ще планират и построят справедливо, в съгласие с традицията и свободата, един дом с множество жилища, където ще има място за всички“.

За онези от нас, които през годините на демократическа опозиция срещу комунистическото управление, преминаха през изпитанията на нелегалната борба и затворите, радостният ден дойде преди четири години, когато след национално допитване поляците чрез решаващо мнозинство решиха да се присъединят към Европейския Съюз. Една мечта, лелеяна в продължение на години, стана реалност.

В какво се заключаваше тази мечта? Демокрация вместо диктатура, плурализъм вместо монопол, закон вместо беззаконие, свобода на пресата вместо цензура, разнообразие вместо подчинение, отворени граници вместо бодлива тел, толерантност вместо управляваща идеология, творчество вместо сляпо подчинение, възможност за постигане на богатство и развитие вместо бедност и изостаналост. Накрая – и най-важно от всичко, ние мечтаехме за човешкото право на достойнство, за край на поробването на всеки човек като собственост на държавата.

По време на полския референдум преди четири години, тази мечта се оказва изключително убедителна за поляците. Но сега, когато мечтата стана осезаема, Полша и други източноевропейски страни започват да ѝ обръщат гръб. От трите партии на коалиционното правителство, което дойде на власт чрез полските национални избори от преди година и половина, водещата, партията на Законността и Справедливостта, беше вътрешно разцепена по въпроса за встъпването на Полша в Европейския Съюз. Двете останали бяха открито скептични. Списъкът от достиженията на тези партии за времето на тяхното управление е достатъчно кратък, а да се говори за конкретни неща е просто неудобно.

Вместо да се възползва от членството, за да катапултира страната напред, полското коалиционно правителство гледа и се движи назад. В реч пред Европейския Парламент, политик от една от коалиционните партии възхваляваше диктатурата на Антонио Салазар в Португалия и тази на Франко в Испания; освен това той публикува една открито антисемитска брошура. По време на едно сушаво лято група коалиционни законодатели призоваха Парламента да се моли за дъжд. Една подобна група предложи Парламентът да гласува за обявяването на Исус Христос за крал на Полша. Полските епископи рязко осъдиха този своеобразен акт на благочестие.

Последната идея на полското правителство е „лустрацията“, което означава издирването и евентуалното отстраняване от обществен живот на всички хора, за които е установено, че са били тайни сътрудници на службите за сигурност в годините между 1944 и 1990. Издирванията ще продължат около 17 години и ще засегнат около 700 000 души, включително юристи, банкови чиновници, членове на фирмени управления, обществени служители, изследователи и журналисти. Всеки ще бъде задължен да направи декларация относно това дали е бил сътрудник. Ако някой отка-

же да направи такава декларация или направи лъжливи изявления, той ще бъде отстранен от работа в областта си в продължение на 10 години.

Законът за лустрацията бе посрещнат с вълна от критика и скоро ще бъде разгледан в конституционния съд. Мнозина заявиха, че няма да позволят да бъдат подложени на тази унизителна процедура, напомняща клетвата за вярност, изисквана от комунистическата власт по време на военното положение през 80-те години. Аз винаги съм считал за абсурдно да се осъжда който и да било въз основа на полицейски рапорти и разобличения, да се вярва в това, че в страна, където всичко се основаваше на лъжата, само специалните служби са били ръководени от ангелско уважение към истината. И не се учудих когато мнозина от обвинените в сътрудничество по-късно бяха оправдани от независими съдилища.

Управляващата коалиция използва една особена смес от консервативната реторика на Джордж Буш и политическата практика на Владимир Путин. Атаките срещу независими средства за масова информация, ограничаването на гражданското общество, централизацията на властта и преоценката на външните и вътрешни заплахи правят политическия стил на днешните лидери на Полша и Русия удивително сходен. Междувременно, във външната политика на Полша определящо за отношенията с Русия и Германия е едно прекомерно акцентирание върху проблемите на Втората световна война, в това число въпроси свързани с концентрационния лагер в Аушвиц и съветския масов разстрел на няколко хиляди полски офицери в Катинската гора.

Тези натрапчиви идеи водят до изолацията на Полша и пробуждането на демоните от европейската история.

Пиша за Полша, но казаното се отнася и до много други страни от Европа след Ялта. Навсякъде се появява феноменът на популизма. В Словакия управлява популистка коалиция, представляваща националното болшинство – не по-малко екзотична от полското правителство и включваща партия, която предложи да се изгони от страната унгарското малцинство.

Премиер-министърът на Унгария призна, че за да отговори на изискванията, които правителството не е можело да изпълни, „ние лъгахме ден и нощ“. Дясната популистка опозиция заяви в отговор: „предател, комунистическа свиня!“.

Бившият президент на Литва, който бе отстранен за корупция, става все по-популярен, правейки множество празни обещания в рамките на изборителната кампания за кмет на Вилнюс. Президентът на Чехия прави изявление след изявление против Европейския Съюз.

Популизмът може да приеме формата на носталгичен пост-комунизъм или антикомунизъм с болшевишко лице; той може да обедини и двете тенденции. Неговото ядро се състои в страх пред промените и бягство от свободата. Изгубилите в процеса на прехода от комунизма отмъщават на спечелилите от него. Не е изключено, че пътят към изборния успех на популистите беше проправен чрез безучастността към драмата на изгубилите от страна на онези, които водеха прехода. Но след изборите за популистите се оказа сложно да оправдаят очакванията на онези, които вярваха, че ще бъдат посипани с мана от небето.

Въпреки това почти всички резултати от встъпването на Полша в Европейския Съюз се оказаха положителни.

Парите от съюза оживиха полската икономика и придадоха импулс на развитието на инфраструктурата – с една дума, те модернизираха Полша. Другите страни от Евросъюза са открити за поляците: там те търсят работа, учат, опознават света. За поляците Европейският Съюз е едно великолепно приключение.

Всички допитвания до общественото мнение говорят за стабилна поддръжка на ЕС и снижаване на поддръжката за управляващата коалиция.

За новите му членове Европейският Съюз е не само източник на материални ресурси, но и модел на демократични традиции и политическа култура, основана на плурализъм и толерантност. Канонът на неговите ценности, коренящи се в традициите на християнството и просвещението, демократическата и антиоталитарна мисъл е добре известен. От новите членове на ЕС зависи как те ще възприемат тези ценности и ще внесат в общността всичко най-добро, което притежават.

Защото самата Европа се намира в процес на създаване – и Полша, както и другите новоприети страни, могат да допринесат много за нейното развитие, ако решат да го направят. Сред новите въпроси, на които ЕС се стреми да отговори, са мястото на християнството в обществения живот и границите на мултикултурализма пред вид присъствието на Исляма. Съ-

щото се отнася и до външната политика на Съюза, преди всичко в неговите отношения със САЩ и Русия.

За един поляк е очевидно, че мощният евроатлантически съюз носи със себе си надежда за свободните страни. Именно затова Полша е длъжна да способства за преодоляването на антиамериканските фобии в Европа в името на интересите както на Съюза, така и на своите собствени. Външната политика на Европейския Съюз – особено по отношение на Русия и другите постсъветски държави – може да бъде обогатена с полския опит, но само в случай, че полското правителство само пожелае да използва този опит. А дали то ще го направи? Не съм много уверен в това.

Въпреки това, даже с лоши ръководители, Полша си остава демократична и суверенна държава. Годините на диктатурата научиха поляците да защитават свободата си – и това е, което те умеят добре. Те ще го докажат на следващите избори. А Европейският Съюз ще остане съюзник на тази свобода.

Адам Михник е главен редактор на полския вестник *Gazeta Wyborcza* и автор на книгата *Писма от свободата*

Лице в лице с културата на неуважението

Автор: Лангдън Уинър

Две особености на съвременния американски живот може да изглеждат напълно несвързани една с друга, но при по-щателна проверка се проявяват като измерения на една и съща обезпокояваща тенденция.

Първата от тях е една добре позната от човешките взаимоотношения предразположеност, едно отношение към хората, което сериозно засяга децата ни и подкопава дори и най-добре планираните опити да ги възпитаваме. Макар че то се проявява най-вече под формата на привидно разпокъсани, дразнещи инциденти в живота на децата, това отношение напоследък започна да привлича вниманието ни като болест от национален размер.

Втората особеност намира израз в една стратегия на технологически промени, характерна за нашата динамична „нова икономика“. Прославяна като великолепна рецепта за постигане на благоденствие, тази стратегия иде от един мироглед, който, в неговите по-широки измерения, представя една доста съмнителна насока на социално развитие.

Усъвършенстването на словесната атака

За да представя феномена, аз бих ви помолил да обърнете внимание на огорченията, които той поражда в живота на много деца. Всички ние знаем, че дразненето, подигравките и сплашването много отдавна са били проблеми на детството и юношеството. Много от нас са се сблъскали с такива неприятности по един или друг начин; те са нещо, с което младите хора винаги е трябвало да свикват, преодоляват и евентуално надраснат. Но някъде през последните две десетилетия тези прояви, разглеждани по-рано като безвредни отегчения, получиха един съвсем нов облик. Публичното унизяване, принуждаването на хората да се срамуват от това кои са те и какви чувства изпитват, се усили и се превърна в изтънчено изкуство, поддържано от могъщи сили в нашата култура.

Младежите, които познавам най-добре са момчета – моите собствени деца и техните приятели в прогимназията и средното училище, които всеки ден са принудени да преглъщат в училище словесни оскърбления, рафинирани заплахи и иронични забележки. Някои в групата са достатъчно

силни, за да издържат на постоянното напрежение, връщайки го обратно или просто игнорирайки глупавите, злобни подигравки. Но аз познавам доста момчета, които се огъват и повяхват под натиска, изпадат в мълчание, отдръпват се в света на компютърните игри, сменят училищата, спират да контактуват, запазвайки най-много един-двама приятели, които също се чувстват оскърбени от съучениците си.

Учители както от държавни, така и от частни училища ми казват, че атмосферата на отрицание в ученическите групи, далеч от това да бъде просто дребна неприятност, се е превърнала в една от най-сериозните бариери пред обучението и ученето, с която те се сблъскват всеки ден – изпълвайки голяма част от социалното пространство в коридорите и класните стаи. Както изглежда, никой не знае какво трябва да се прави срещу нея. Когато предложих на жена ми – съветник в едно независимо училище, да се заемем с проблема директно поне сред момчетата и родителите, които принадлежат към нашия тесен приятелски кръг и да организираме срещи, при които да дискутираме алтернативата „никакви унижения“, тя каза, че това няма да проработи, че „децата не действат по този начин“. Сигурно има право. Но какви други решения са на наше разположение? Както изглежда, няма готови отговори.

Ясно е, че децата са доста заети с неща като сортиране, пресяване и категоризиране: кой е спортяга, кой е готин, кой е тъпанар, кой е дивак, кой къде се намира по реда на взаимното къване. Поколения от тийнейджъри, включително и моето собствено (преди десетилетия), вече са играли тази игра, понякога с ужасни резултати. Но по някакъв начин настоятелността, интензивността и просто низостта на процеса, който наблюдаваме днес, стига много по-далеч. Ние знаем, че Дилан Клебълд и Ерик Харис, двамата убийци от средното училище Калъмбайн в Колорадо, са виждали себе си като отмъстители срещу съученици, които ги бяха измъчвали отново и отново¹. Разбира се, за техните престъпни действия не може да има извинение. Но онова, което ме изненадва най-много е колко често слушам от деца, които познавам, да защищават Клебълд и Харис с думи, които стигат

---

1 Подобна е историята и на Роберт Щайнхойзер – амок-убиецът от Ерфурт, Германия, който застреля 16 души в училището си, повечето от тях с директни изстрели в главата (бел. прев.).

почти до възхищение. „О, аз знам откъде идват те“, казват децата без сянка от ирония, „аз трябва да преглъщам точно същото“.

Спорт, политика, медии

Името, с което бих нарекъл болестта, засягаща младите хора, е агресивно неуважение. В днешния жаргон то е познато като „дисинг“, едно поведение, демонстрирано най-безразсъдно в цялото ни общество. То присъства във филми, телевизионни програми, радиопредавания, спорт, журналистика и политика. В днешните скечове и телевизионни комични серии преобладаващата форма на хумор е унизяването, последвано от взрив от предварително записан смях: обида – записан смях – публично унижение – записан смях – лична нападка – записан смях. Също така обичайно то е и в спорта, където обидите и дисинга са се превърнали в съществени ритуали на играта. Човек го наблюдава и в рекламите, базиращи се на личностни атаки, които вече са стандартна част от изборните кампании – един пропаганден стил, който позволява на кандидатите да избягват дискутирането на важни обществени проблеми и вместо това да бръщолевят за „характера“ на опонента си. В епизоди като дискредитирането на Клинтън и поражението при изборите във Флорида, презрителни изрази по отношение на опонентите са станали толкова централни за нашия начин на водене на разговори, че често изглежда сякаш в разговора не е останало нищо съдържателно.

Във филми или по телевизията безкрайните демонстрации на словесни оскърбления са свързани и с прояви на физическо насилие, където облекчение се постига чрез пребиване, разстрелване или взривяване на враговете. Същото важи и за видео игрите – Куейк, Дуум, Халф-Лайф и безброй други, в които играчите участват в симулирани кръвопролития. По-раншните надежди, че видео игрите ще помогнат на децата да се занимават с по-положителни, образователно обогатяващи дейности, се оказаха смехотворни фантазии. Всички най-продавани игри в момента въвличат играчите в безкрайни епизоди на насилие и човекоубийство.

Във всички достъпни им електронни медии, децата ни получават солидни порции от социално презрение, предлагано от известни ролеви модели, които насърчават агресивното неуважение – едно неуважение, което приема, че насилието е неговия логичен завършек. Все повече и повече този начин на живот е нещото, което се очаква от младите хора, което се

разглежда като cool в нашето общество. За разлика от „cool“-а на битниците от 50-те години, който беше свързан с екзистенциална откъснатост, свързана със Зен-аспирации, днешния „cool“ е просто точката, в която се срещат непремисления нихилизъм и модата на големите магазини.

Това, което твърдя, е не че телевизията, видео игрите и другите форми на масови медии „причиняват“ насилието, което толкова често пуца кълнове в американските училища. Винаги е много трудно да се определят специфичните причини на диващина вътре в сложните плетеници от влияния, които оформят поведението на хората. Това, което искам да отбележа са по-скоро удивително мрачните изходни условия, които оцветяват опита и очакванията на децата в наше време. По начини, на които нашата нация отказва да се противопостави, ежедневните източници на тормоз днес подкопават изгледите за изграждане на едно нормално самочувствие, осакатявайки способността на младия човек да се включи в живота по някакъв активен, многообещаващ начин. Борейки се с културата на презрението, момчетата (а също и много момичета) се учат да бъдат „силни“ чрез възприемането на един определено мрачен възглед аз възможностите, които животът им предлага.

Разрушаваме, за да творим

Предразположението към агресивно неуважение е очебийно и в една област на човешката дейност, която на пръв поглед е напълно различна от споменатата, а именно областта на бизнеса и технологиите, прославяна като място на оживено предприемачество, обновление и производителност – пътят към едно по-добро бъдеще, както обикновено се твърди. Тук ние виждаме съединението на капитал и техника, пораждащо неизброими проекти, които евентуално ще променят начина, по който хората живеят и мислят.

Икономическият подход, понастоящем всеобщо следван в тази област, е онова, което икономистът Джоузеф Шумпетер преди много време нарича „творческо разрушение“. Според днешната интерпретация това означава, че човек трябва да открие нещо, свързано с прикачени към него общоприети ценности – много често ценности, съществували в едно конкретно социално обкръжение в продължение на дълго време. Предизвикателството се състои в това да се намери негова алтернатива, една ефективна замяна,

пусната в ход чрез нов посредник, и особено чрез динамичния посредник на дигиталните комуникации.

Тази стратегия предлага много възможности за бърза рекапитализация и реорганизация във всяка част на икономическия живот. Пазари биват завоювани, както и печалби – спечелени, докато дигиталните битове и парите летят във все нови и нови посоки със скоростта на светлината. В този процес всяка институция, практика, отношение, предмет и естествена единица подлежат на обновяване и/или подмяна. Фактът, че един обект, дейност или институция са процъфтявали в продължение на десетилетия и олицетворяват дълбоки ценности вече е достатъчен, за да бъдат те маркирани за ликвидация. В глобалния пазар, ако една единица не може да се съревновава с алтернативите, които ѝ се противопоставят, то тя е осъдена на изчезване.

Един пример за онова, което наричам агресивно неуважение, е изложен в книгата на Даниел Бъръс „Технологически тенденции“. Бъръс твърди, че ако работата ви се е превърнала в така наречената от него „млечна крава“, изпитан източник на доход, вие трябва да въведете обновления – и то по начин, който я замества с най-новата и най-уместна технология. „Убийте млечната си крава или някой друг ще го стори вместо вас“, съветва ни Бъръс. Според този начин на мислене например най-добрите учители би трябвало да напуснат учителстването и да се заемат с образователен софтуер, защото това е посоката, в която се движат технологичните тенденции. Предписанието звучи така: ликвидирайте всички източници на ценност, оголвайте, разрушавайте и рекапитализирайте.

Възгледите от този вид са монетата, залегнала в основата на Силикон Вали, Сиатъл и други центрове на високотехнологичното перчене. Да се намекне, че един организъм, предмет или институция би трябвало да бъдат приети като това, което са, да бъдат уважавани или дори ценени заради доброто, което вършат, е напълно в противоречие с това светоусещане. Сечива, традиции и цели биологически геноми биват изследвани сега, за да се намерят начини за тяхното променяне или дори заместване чрез други, по-подходящи за печалба, такива.

Да се изисква уважение към която и да било личност, предмет, практика или институция винаги е било нещо проблематично, защото, както всички знаем, уважението е нещо, което трябва да се заслужи. Но ако човек

живее в една култура, която е много склонна към неуважение на всички и всичко, то моментите, в които можем да научим децата си на това как нещата получават по-продължителна стойност, стават все по и по-редки. Дори и по-раншното разбиране, че съществува един общ, постепенно натрупан резултат от социални промени, който може да бъде наречен „прогрес“, вече не е обект на интерес. Само промените, предсказани в краткосрочен план, включващ бързо обновление на стоки, си струват да бъдат обсъждани. Ето защо в наши дни толкова много хора предпочитат понятията „нововъвеждане“ и „творческо разрушение“ пред остарялата категория „прогрес“.

Теориите за науката и технологията, в момента приемани като водещи сред академичните среди, обикновено клонят към утвърждаването на проекти, свързани с творческото разрушение. Според сегашната мода, всички неща в природата и обществото могат да бъдат разбрани най-добре като ре-комбинируеми единици, „хибриди“ от един или друг вид. Хората, например, са повече или по-малко изчезнали от полето на научните и политически хипотези, бидейки заменени от „киборги“, хибриди от биологически и изкуствени части. Клонирани животни, преустроени видове и роботски устройства може и да са наричани „чудовища“, но много писатели ги приветствуват като желани спътници в полето на „оспорваните възможности“, което включва и нас, хората. Вместо да се запита дали съществуващите еко-системи, същества, социални практики и институции притежават цялостност, която заслужава признание, всички такива неща биват захвърляни в развихрените миксери на деконструкцията. По мое мнение, визии от този вид са в превъзходно съответствие с разяждащите практики на високотехнологичния капитализъм, независимо от левичарските пози на интелектуалците, които пишат тези нови и велики повествования.

Надежда за промени?

Разновидностите на агресивно неуважение, които описах, са ясно свързани помежду си – при това по много важни начини. Например, ако човек желае общество, в което младите биха напускали училищата дълбоко незадоволени, изпълнени с неуважение към каквото и да било в обществото и природата, готови да се впуснат в промени заради самите промени, то училищата, които имаме в момента, са много добри, защото те служат като лаборатории за неуважение, развъдници на безспирно обновление без каквато и да било човешка цел. Учениците напускат училищата, подси-

лени от измамливите продукти на нашата потребителска икономика, готови за умонастройката на високотехнологичното предприятие – вярата, че всичко, което съществува, е просто една нова възможност за обновление и изгодно преобразуване. Книгите, библиотеките, книжарниците, издателствата – изхвърлете ги и започнете отново. Учителите, класните стаи, традиционните образователни материали – зарежете ги и започнете с интернетски приспособления.

Ето рецептата за промяна: идентифицирайте който и да е поминък или професия; намерете начин да прекодирате нейния смисъл; изкарайте я на пазара; разпродайте акциите си, а след това дебнете следващия златен момент. Тази рецепта работи много добре и с природни обекти. Вземете генома на дрозифилата (или на човека, нейния близък сродник), разкрийте генната му карта и се пригответе за промени и сътресения. Смесете гените на растения с ония на нищо не подозиращи животни – при всички случаи! Хайде сега да видим дали можем да накараме това тютюнево растение да свети в тъмното.

Сред инженерите и техническите специалисти вече отдавна се води сериозна дискусия за етиката, от която трябва да се ръководи професионалното поведение. В течение на десетилетията един широк регистър от морални принципи и спорове помогнаха да се постигнат по-фокусирани размишления в тази област. Но, струва ми се, че, що се отнася до технологичските промени, все повече и повече хора започват да се ръководят от една *de facto* етика. Това е етиката на „По дяволите, защо не?“ Едно неспокойствие и незадоволеност постоянно търси възможности да промени всички неща, изглеждащи готови за трансформация и рекапитализация. Това предразположение към промени е безкрайно различно от онова, което търси положителни и продължителни подобрения в обществото, нашите отношения с нещата в природата или в изкуствения комплекс, който ни обгражда. Не, това просто не са техническите стремежи на нашите дни. Изправени срещу един избор от огромно значение, нашият пръв отговор е: „По дяволите, защо не?“

С дълбока печал си припомням различните видове на открито или по-тайно страдание, на които съм бил свидетел сред младежите, нападнати от културата на неуважението и принудени да се присъединят към нея. Какво може да се направи, за да им се помогне? Какво може да ги предпази от об-

разците, захвърлени върху тях, в които хора, неща и идеи биват дис-вани, разговлани, разрушавани и изоставяни? Какво може да ги отклони от пътя на коравосърдечното неуважение, което ги очаква в днешната хипер-свързана, ненаситна корпоративна икономика?

Не знам. Но, разсъждавайки върху пороите от неуважение, които задушават искрата на детското в последно време, аз си припомням за едно писмо, в което племенникът на Хенри Джеймс попитал чичо си как да постигне успех. Джеймс предложил на младия човек няколко прости истини:

Три неща са важни в човешкия живот.

Първото е да бъдеш сърдечен.

Второто е да бъдеш сърдечен.

И третото е да бъдеш сърдечен.

Питам се: как е възможно да се преподават добродетелите на сърдечността и уважението към хората и другите същества в едно общество, настървено преследващо други, по-различни цели.

Лангдън Уинър е професор по политология във факултета за научни и технологически изследвания в Политехническият Институт в Троя, щата Ню Йорк. Той е автор на Автономната технология и издател на Демокрацията в технологическото общество.

Така както само ние знаем

Автор: Златко Енев

Баща ми – моят любим българин, почина преди няколко месеца, изправен. По този начин той даде на синовете си последния – и може би най-важен –, пример в живота си, но не това е, за което искам да говоря тук. Бай Митко Енев умря, докато се опитваше да изкачи стъпалата, на края на които го очакваше линейката, обещаваща спасение или поне надежда срещу примката на инфаркта, която, както сигурно разбирате, вече беше го оплела съдбоносно. Той не успя да се изкачи, но преди това отказа помощта на санитарите и съседите, които настояваха да положат нелекото му тяло в носилка. Надявам се да ми простите горделивите думи, но аз виждам в това един прекрасен акт на свободна воля, едно истинско българско дебелоглавие, предпочитайщо сто пъти да покаже среден пръст на смъртта, отколкото да се унижи и да наведе глава пред неизбежното. И навярно тук някъде се крие зародишът на онова, което ми позволява да живея в Германия без да се чувствам притеснен всеки път, когато трябва да поясня, че съм българин. „Бъди какъвто щеш, но продължавай да го правиш до края“ – нещо такова се върти из главата ми когато мисля за смъртта на баща си. Това, както и надеждата, че децата ми, ако и да не говорят български, все пак носят в себе си нещичко от дебелоглавието на своя дядо. И от неговата широка душа, която непрестанно настояваше да гледа през пръсти на житейските проблеми. Цял живот.

От друга страна, в момента семейството ми е доста заето с една друга, предизвестена смърт. Дядото на жена ми – сух и корав като чироз немец от балтийските покрайнини на Германия – лежи на смъртен одър, заобиколен от грижите и вниманието на изпълнени с любов и уважение роднини. Лека му постеля, добрият Ервин е заслужил всичко, което получава. Преминал е през всички кръгове на военния ад – на източния фронт, между другото, после през командните времена на немския социализъм, отгледал е четири деца, а до преди няколко месеца даже все още гаврътваше и по половинка шнапс седмично, промивайки го с някоя и друга бира. Казвам това само за да поясня, че уважавам този човек не на шега – хора като него, издръжливи и неподатливи на времето като букови талпи, са направили така, че Герма-

ния и нейните жители са се превърнали в мит за българите (е, най-вече за онези, които не ги познават достатъчно, но това вече е друга тема).

Повтарям – аз много уважавам дядо Ервин. Казвам го и бързам да добавя, че нещо вътре в мен се противи и не може да приеме без резерви начина, по който той умира. Питам се дали зад тези думи не се крие само присъщата на младостта надменност, ако и вече да не се смятам за чак толкова млад. Не знам, разбира се, но все пак намирам тази смърт някак прекалено разумна и безпристрастна, прекалено немска, нека си изплюя камъчето. Дългото занимаване с философски текстове ме е научило да разбирам, че приемането на смъртта може би е едно от основните достижения на цивилизацията ни – но атавистичните ми български инстинкти се противят на тази чужда мъдрост и ме карат да изтръпвам колчем се опитам да си представя реалността на това бавно прощаване. Да лежиш непрестанно върху специалния матрак, платен чрез скъпа застраховка, да усещаш как последните искрици живот изтичат от тялото ти заедно с топлата струйка между краката, как страхът бавно, но сигурно те превръща от човек в животното ... бр-р-р, опазил ме господ от мъдростта на едно такова приемане! „Ужасът, ужасът“, шепнат побелелите устни на полковник Куртц в „Апокалипсис сега“ – и това е единствената картина, която се мерзелее пред очите ми когато мисля за смъртта в нейния цивилизован вариант ...

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

На върха

Автор: Георг Блуме

Китай и високи технологии – за Ченг Джинг тези неща си прилягат както Ин и Ян. Подобавашо изглежда и работния кабинет на този учен-биотехнолог и предприемач. Ченг работи в огромната стъклена сграда на основаната от него CapitalBio Corporation, построена на зелена поляна близо до стените на стария пекински летен дворец. Под неговия офис се намират лаборатории и монтажни зали, в стаята му лежат купове западни книги и списания. Но под хартиените планини се подават тежки мебели от времето на династията Минг, а традиционни дървени паравани, порцеланови вази и рисунки с туш определят атмосферата. Четиридесет и една годишният професор иска да демонстрира с това на посетителите, че 18-те години от живота му, по време на които той е работил в Англия и САЩ, са окончателно отминали. И че неговите познания, спечелени на Запад, са намерили един нов, а всъщност стар дом: Китай.

Защо се е завърнал? „Вместо просто да наблюдавам историята, аз искам да я оформям“, казва Ченг. Той е считан за един от водещите по света специалисти в областта на биочиповете. Облеклото му е леко небрежно, а разговорният му тон – директен. Той разговаря като американец, който е намерил щастието си в Китай. Да, наложило му се е да пожертва личния си живот, но така е то. „В Китай просто се случват прекалено много неща“, смята Ченг.

Изследователските разходи нарастват с близо 20 процента годишно

Или, по-точно казано: Китай се развива прекалено бързо. През последната година отново имаше 9,5 процента икономически растеж. Още по-бързо растат развойните разходи: с черно на бяло 19,6 процента (2003), при което и досега пренебрегваните базисни изследвания нараснаха с 18,8 процента. Китайското догонване е започнало. Експертите вече предупреждават срещу „високотехнологичната заплаха“. Така например Джефри Гартън, ръководител на икономическата школа Йейл от Кънетикът, писа наскоро в *Business Week*: „Новините са пълни със заглавия, отнасящи се до Китай, но едно развитие остава напълно незабелязано: възходът на

Китай като технологическа супердържава“. Този мениджмънт-гуру е особено стреснат от факта, че днес американските университети раздават една четвърт от докторските си степени в областта на природонаучните и инженерни специалности на китайски студенти, и че все по-голям брой от тия студенти следват примера на Ченг – след като завършат образованието си те се завръщат обратно в Китай.

Правителството и университетите в Китай днес правят всичко възможно, за да върнат обратно хората си. Комунистическата партия финансира обменни програми и конференции за поддържане на контактите. Университетите предлагат примамливи пакети за завръщане. Професорски титли, добавки към заплатите, луксозни апартаменти, помощ при преселване и допълнително финансиране за изследователски проекти – всичко това междувременно се разбира от само себе си за онези, които са придобили квалификацията си в чужбина. След „победния поход на азиатците през американските университети“ (Юрген Хабермас) днес следва триумфалният марш на американските абсолвенти из университетите на китайската им родина. Житейският път на Ченг Джинг много прилича на онзи прототип научна кариера, която би могла да промени научния ландшафт на 21-ия век. Въпреки цялото западно образование, по стил и маниер Ченг си остава китаец: неуморен, без отпуск, праволинеен и безгранично оптимистичен, той целенасочено преследва научните си цели. През 1998 в Сан Диего точно на него се удаде да изолира ДНК (носителят на генетична информация) на микроби върху чип с големина един милиметър. Един научен прелом. Днес биочипът като информационен носител се смята за основна надежда за напредък в областите на медицината и биотехнологиите, а Ченг притежава седем патента в САЩ. Сега учените от Пекин, а и от цял Китай, се кълнат в бъдещето на биочип-технологиите. А Ченг изнася доклади за партийния шеф и държавния кабинет. Той събира изследователски средства, при което понякога, както например при един нов проект за ензимен анализ, сумите стигат до 100 милиона евро. Ченг строи заедно с архитекти, които сам е издирил, една нова изследователска лаборатория за биочип-технологии.

Преподавателското си място Ченг получи от най-уважаваната научна институция в Китай, университета Чингуа. Преди университетът избираше професорите от собствените си кадри, днес това са само 80 процента.

За да спечели Ченг, университетът направи всичко възможно. Той събра 40 процента от основателския капитал на неговата фирма и му предостави катедрата Чьонг-Конг, наречена по фирмата на хонгконгския милиардер Ли Кашинг – и заплащана от него. И въпреки това Ченг признава, че той печели по-малко, отколкото преди в Сан Диего. Затова пък в Китай той има усещането, че работи за бъдещето. „Що се отнася до изобретателност и интелигентност, китайските учени не са генетично по-слабо надарени. Не бих се учудил, ако днес отново ни предстоят славни времена“.

Историческите „славни времена“ датират от времето на династията Сонг (от 960 до 1279 година), когато науката и културата в Китай са придобили един дотогава напълно непознат възход. Барутът, компасът, печатната преса, хартията, т. е. големите китайски открития, са революционирали по онова време ежедневието на милиони хора. Дори селяните тогава са изпитвали нови техники, които Европа е открила много по-късно, едва през 17 и 18 век. Тогава Китай е бил първото научно общество в световната история – без конкуренция на върха на прогреса.

Точно това е мястото, към което страната днес отново се стреми. В продължение на стотици години императорите, едно вдървено разбиране на конфуцианството, както и комунизма, пречеха на страната да се развива. През 21-ия век тези пречки вече са отстранени. Да, правителството насърчава национализма. Но истинската вяра, която днес обединява страната, е вярата в наука и изследвания. „Да учиш и винаги отново да изпробваш наученото – не е ли това чиста радост?“, каза майстор Конфуций през пет век преди новото време. С това изказване започва *Луню*, най-важното произведение на Конфуций. Учението и дисциплината за учение са първите заповеди на стария майстор. И точно тази умонагласа присъства днес навсякъде в Китай. Конфуций се завръща обратно – но не като реакционен държавен философ, а като насърчител на вътрешната дисциплина и учено-любието.

Никъде другаде това не може да се почувства толкова ясно, колкото на територията на университета Чингуа в Пекин с неговите 27000 студенти. Крепостта на китайската наука се намира в градината на някогашния, разрушен от англичани и французи императорски летен дворец. „Чингуа“ означава „чиста вода, гъста гора“. Така императорът нарекъл някога своята градина. Тук, зад покритите с лотосови цветове езера до западната врата

на университета, в една стара императорска къща, приема гости ректорът на Чингуа, Жанг Хуатанг. Някога Жанг е принадлежал към първите, които са отишли в чужбина. Той е получил образованието си в шутгартския институт за изпитания на материали. Сега той определя изследователската политика на своя университет. Той говори не за света, който го заобикаля – каменни лъвове, пъстри рисунки върху дърво, спокойни вътрешни дворове –, а за стратегически изследователски акценти: биотехнологии и космически полети.

Чен Жанглянг приема гости в кафето Starbucks

Неколкостотин метра по-нататък биохимикът Ксинг Ксинхуи работи в лабораторен комплекс, построен по съветски образец. Повечето сгради на университета произхождат и до днес от съветската епоха. Но и тук под външността се крие едно ново ядро: Ксинг е следвал и работил шестнайсет години в Япония, лабораторията му е пълна с модерни японски апарати, студентите са добре запознати с японските методи на лабораторен мениджмънт. В лабораторията постоянно гостуват двама студенти от Япония, същевременно двама китайски студенти работят при неговия научен ръководител в Япония. „Ние сме ново поколение“, казва Ксинг. „Ние извършваме базисни изследвания в глобален смисъл“.

Навсякъде цари откривателско настроение – и то е особено забележимо близо до източната врата на университета. Старият Китай – както императорският, така и социалистическият, внезапно е изчезнал, на негово място към небето се издигат великолепни модерни сгради. Новата школа по мениджмънт, новият юридически факултет, новият институт за космически изследвания – едно футуристично студентско градче се намира в процес на възникване. От 1998 година насам правителството инвестира в университета Чингуа по 60 милиона евро годишно. Пред източната врата тъкмо започва да расте нов индустриален парк. Американската Sun Microsystems, както и китайската sohu. com са сред първите именити фирми, които са наели офиси тук. Шефът на sohu. com, Чарлз Жанг, също принадлежи към онези, които се завръщат от чужбина. Той е следвал първо в Чингуа, а след това в Харвард. Навсякъде по скелетата пред неговия нов офис са разлепени плакати с една и съща дума: шийдже илйе – световно ниво. Индустриален парк, университет, професори – утре всички ще бъдат

на световно ниво. Това обещава не само плакатите, това диктуват на чуждестранния репортьор и десетките обути в спортни обувки студенти. Те трябва да издържат един труден национален конкурс, преди да бъдат приети в университета Чингуа. Към това се прибавят и сравнително високите за Китай учебни такси от около 500 евро годишно. Но онези, които успеят да отговорят на всички тези условия, не се съмняват повече в своето предназначение за световно ниво.

Чен Жанглянг също не се съмнява. Специалистът по биогенетика е следвал във Вашингтон и се е занимавал с научна работа към концерна Monsanto в Сейнт Луис, преди да създаде свой собствен институт към Пекиния университет. Междувременно той е президент на Пекиния университет за селско стопанство, съвместно начинание на университета Чингуа и Пекиния университет, а като член на постоянния комитет на националния народен конгрес – и един от най-влиятелните учени в Китай. През миналата година той беше избран от комунистическото ръководство да държи речта на младото поколение по случай стотния ден от смъртта на Ден Сяопинг. В края на краищата, решението за изпращане на китайски студенти по цял свят беше първата конкретна крачка на Денг по пътя към отварянето на страната след културната революция.

Чен е на 44 години, висок, строен, енергичен, решителен. Той използва офиса си в университета с неудоволствие, гостите си приема в съседното кафе Starbucks, за което сам е предоставил безплатно университетско помещение. Професори и студенти той приема не в своите помещения, а се среща с тях неформално в техните собствени аудитории. „Времето на счупените столове в нашите университети вече е отминало“, казва той. Но статуята на Мао на входа на университета се почиства всеки месец, по негово нареждане. Поне толкова почит към традицията трябва да има. Мао и Starbucks – само онзи, който разбира, че между тези две неща не съществува противоречие, може да разбере Китай.

Яката на Чен не е закопчана. Той се клати на стола си, разпуска по малко. Толкова е зает, че няма никакви лични планове. Родителите му живеят като бедни селяни в южен Китай. Той не ги посещава дори за традиционния новогодишен празник. Остава му само едно – и през майските празнични дни да работи, да изследва.

Чен не се смущава от това, той има власт, а целите му са обществено важни. „С абсолютна сигурност“, казва той, „Китай е на път към световно ниво в науката и технологиите“. Необходимо е само човек да се огледа: по цял свят вече едва ли могат да се намерят водещи лаборатории и университети, в които китайци да не играят водеща роля. Броят на китайците, които от отварянето на страната насам са следвали на запад, е около 600000, „исторически единствено по рода си събитие“. 170000 от тях вече са се завърнали в Китай. „Това е решаващо“, смята Чен. Президентите на Чингуа и Пекиния университет днес са възвръщеници, както и самият той. Никой не забравил, че западът е напред. Все още няма и следа от арогантност. И така за двете години, в които ръководи своя университет, той го е реструктурирал по американски образец: от 19 факултетите са станали 13, от 24 отделения – 18, за да намалее бюрокрацията и да се засили натиска към интердисциплинарно мислене.

Така също той се е отказал от правото си да избира пет заместник-президенти, като в замяна на това е препоръчал на държавния съвет заместниците му да се избират демократично от преподавателския персонал. Препоръката е била приета. Оттогава насам той и заместниците му редовно трябва да докладват на останалите преподаватели за работата си. Но изискванията към професорите и студентите също са се повишили значително. Преди техните назначения и повишения са били решавани от партийния комитет, сега решаващ в това отношение е броят на публикациите в международно признати списания. Към това от известно време насам за всяка публикация се получава допълнителен хонорар – около 600 евро. Броят на публикациите от университета на Чен веднага се е повишил с около 50 %, само за три години. Рамката за университетските изследвания трябва да бъде отворена и основана на постижения, както в САЩ, смята Чен. Само при тези условия лудият растеж на неговата институция може да притежава някакъв смисъл: всяка година той назначава по сто нови професори, университетският бюджет се удвоява всеки пет години. Това е така във всички водещи китайски университети. „Ако само бихме имали малко повече възвращеници“, тревожи се той, „и повече пари за базисни изследвания“.

Западните експерти в областта на научните изследвания, които намират приказките за китайска заплаха в областта на високите технологии преувеличени или поне прекалено подрали, поставят именно тук акцен-

та на критиката си. Така например икономистът Никълъс Ларди от института за международна икономика във Вашингтон подчертава зависимостта на Китай от високотехнологичен внос и посочва ниското технологично качество на неговия износ. Според Ларди най-добрите китайци все още работят извън Китай. Също и някои дипломати от европейския съюз, работещи в Пекин и специализиращи в областта на изследователската политика, виждат най-голямата пречка пред китайския прогрес в тясната ориентация към приложни продукти. В много университетски лаборатории, смята един от тях, все още са прекалено свикнали да изпълняват фирмени поръчки, вместо да се посветят на дългосрочни изследователски проекти. Изследователският бюджет на Китай засега възлиза на 1,3 % от брутният социален продукт – като правило на запад това са 2,5 %. А неговата част за дългосрочни изследвания е около 6 %, докато на запад това са около 20 %.

Нови институти за нанотехнология в Пекин и Шанхай

Но практическата ориентираност на китайските изследвания има и своите предимства. General Electric вече има 27 собствени лаборатории в Китай, за Microsoft работят 150 учени само в Пекин, а DaimlerChrysler, Volkswagen, IBM, Intel и Cisco планират да открият нови китайски развойни лаборатории. Никой голям международен концерн няма желание да пропусне връзката с китайския изследователски бум.

В големи фирми като Microsoft китайските изследователски лаборатории вече се смятат за водещи в света. Новите институти за нанотехнология в Пекин и Шанхай също указват това. В областта на реакторните изследвания Китай е единствената страна в света, която продължава да развива високотемпературни реактори. С участието на европейския космически проект *Галилео*, Китай скоро би могъл да доминира изследванията в областта на новите приложни области; още днес той предлага най-големия пазар за тях. Големи инвестиции се правят и в областта на пилотираните космически полети. В областта на биогенетиката те са далеч напред при изследването на оризовия геном. Сега е наред биочипната техника.

Изобретателят на биочипа Ченг Джинг познава само прогреса. За това той работи по 16 часа на ден. Сутрин той е професор, след обяд – шеф на фирма, вечер – лабораторен изследовател. През последните четири години той е написал четири английски книги. Той се чувства задължен да пови-

шава реномето на китайската наука по света. „Правителството ме натовари със задачата да образовам ново поколение от изследователи“, обяснява той.

Начинът, по който той се жертва в името на тази цел, както и стриктното спазване на западните мащаби, символизират китайския път към върха. Това разбира се не е просто, казва Ченг. Неговите елитни студенти биват подготвяни в училищата предимно за дисциплина. Ето защо той трябва „непрекъснато да ги превъзпитават“, за да може да направи от тях творчески мислещи професионалисти. Всяка седмица той задава на студентите си конкретни цели. Всяка седмица, всеки месец и всяка година той избира измежду студентите си един шампион. Той им насажда самочувствие и ориентираност към постижения. Който не е успял да публикува поне три изследователски работи в чуждестранни списания, не бива допуснат при него на аспирантски изпит. Ченг казва, че при него става дума за конкуренция в добрия смисъл на думата. Така както и конкуренцията на народите според него е нещо добро. „Ние всички се надяваме, че нашата страна ще бъде водеща в света най-късно след 40 или 50 години“, смята Ченг. Според него това е въпрос единствено на време.

Георг Блуме и съпругата му Чикако Ямамото са кореспонденти в Китай на немските вестници taz, Die Zeit и Weltwoche.

Писма от Иво Джима

Автор: Златко Енев

Току-що гледах един филм, който ме накара да мисля – и понеже това ми се случва не чак толкова често, бързам да запечатам резултата във форма, която няма да ми изчезне, поне не веднага.

Става дума за вече доста прочутия «Писма от Иво Джима» на Клинт Ийстуд, който току-що получи златния глобус за – малко странно, но факт – чуждестранен филм. Действително, филмът е направен изцяло на японски език и – което безспорно е много по-важно – представя една японска гледна точка за войната. Толкова японска, всъщност, че никой японец (както и никой немец, по същите причини) вероятно не би могъл да си позволи да направи подобен филм, подобна историческа интерпретация. Победените, за съжаление или не, винаги биват съдени – понякога и десетилетия, след като поражението им вече е отминало. Понякога с повече, друг път с не чак толкова много право.

Впрочем, аз съм далеч от това да си задавам въпроси относно историческата справедливост на осъждането (моралната, разбира се, стои извън всякакви въпроси; аз просто се питам понякога – може би защото живея в една от осъдените страни – колко поколения още ще трябва да заплащат вината на предшествениците си, и дали такава вина може изобщо някога да бъде изкупена, заплатена). Онова, за което искам да говоря тук, е силата на един човек (човек-скала, доколкото мога да преценя), да представи без каквото и да било колебание една картина на войната, така както тя изглежда от другата, от вече осъдената, страна. И да измине – пак без колебание - пътя до вероятно неизбежното заключение: войната изглежда отгатък точно така, както и от нашата страна. Войната, която, както и да го върти човек, опира винаги до едно и също, поне когато бъде погледната през очите на участниците в нея: способността да се умира.

За малко щях да напиша «изкуството да се умира», после се улових в празнословие и замених думата с друга – доколкото за това, което се върти из главата ми, изобщо може да се намери подходяща дума. Способността да се умира, с повече или по-малко отворени очи, е обект на безброй много героизирани перверзии, занимаващи ни с една или друга война. Войната, както ни учеха доскоро, е основното място, където човек може да стане

герой. И ако, по нещастно стечение на обстоятелствата, точно в момента липсва подходяща война, то човек може – и трябва – да направи война от ежедневието си. Спомнете си как «воювахме» – с всички възможни средства – срещу това, онова и по-онова. «Героизъм в мирни дни» – така се наричаше това, доколкото мога да си спомня.

Впрочем, започвам да се отплесвам. Тук искам да говоря не за нас, а за този филм. Винаги съм се питал, сблъсквайки се с едно или друго нещо от света на изкуството, кое всъщност е онова, което разделя истинското от фалшивото в него, коя е способността, позволяваща на едни хора да говорят и представят неща, които в ръцете или устата на други просто биха звучали жалко, смешно или дори ужасяващо? И единственото, което успявам да открия дотук, е нещо, което за съжаление не може да се формулира точно. Става дума за онази способност, която вероятно повечето от нас свързват с уроците по музика от училище. Слухът за фалшивите тонове. Способността да пееш без грешка – или да мълчиш, когато това е невъзможно.

В това отношение Клинт Ийстуд е труден за надминаване. Усетът му за фалш е прецизен до ... докъде всъщност? Защо неговите каубои винаги изглеждаха по-различни, защо те се запомняха дори и в откровено слаби филми? И защо мръсният Хари винаги си оставаше така убедителен? Спомням си, в «Зен и изкуството да се поддържа мотоциклет» имаше една такава закачка: «Знаете ли как се рисуват свършени картини? Нищо по-просто – първо ставате свършен, а после си рисувате най-естествено. Всички големи майстори са правили именно това.» Същото май се отнася и до изкуството на актьора, както и на режисьора – единственият начин да играеш убедително е да престанеш да играеш.

Но, да се върнем към «Иво Джима». Историята, поне както я учехме при нас, едва ли ще ни подсказва нещо. Но за щастие ние живеем във времето на Wikipedia. И така: малко, изгубено островче, на което в началото на 1945 година американци и японци водят една от най-жестоките си битки. Сравнена със Сталинград, битката е миниатюрна – 22000 японци защитават добре укрепения остров срещу далеч превъзхождащи ги американски сили (островът е бил напълно hopeusombed – много хубава дума, «надупчен като пчелна пита», в продължение на продължителна строителна подготовка, която позволява на японците да го удържат в продължение на около два месеца).

Впрочем, именно това е гледната точка, която този филм разрушава напълно. Мащабите на битката, както и да бъдат оценявани от историята, си остават винаги едни и същи за участниците в нея. В края на краищата, дали ще умреш в Сталинград или на един малък остров, едва ли има значение. Добре де, със сигурност няма значение. Онова, което има значение, е как ще умреш. Или, още по-важно, как ще възприемат смъртта ти ония, които остават след теб – защото, във времето, в което живеем, единственото познато измерение на смъртта е онова, което остава след нея. Споменът. Посланието. Отпечатъкът.

Писмата, за които става дума в заглавието, са напълно реални, физически съществуващи обекти. По време на скорошни разкопки на острова археолози попадат на чанта, пълна със стотици неизпратени войнишки писма. Това е отправната точка на историята, която разказва Клинт.

И която постепенно се разгръща, представяйки битката, която той вече е представил – във филма-близнак, «Знамената на нашите бащи». Но този път от другата страна, откъм подземията, прокопани под целия остров. И откъм техните защитници.

За да избегнем ненужни приказки, нека отново се обърнем към статистиката: от всички японски войници на острова, живи остават само 1083. Цифрите, както винаги, са неми – те не казват нищо. Такъв им бил късметът – умрели. Войната е гадно нещо, това всеки го знае ...

Но тук започват картините – и човек полека-лека замълчава, започва да се задъхва. Ще поясня, че гледах филма без субтитри – но те едва ли са нужни. Онова, за което става дума тук, е пълната липса на фалш, особеното усещане за автентичност, което нито може да се опише, нито да се предаде. В този филм просто липсва какъвто и да било патос. Клинт нито за момент не се поддава на изкушението да повдигне пръст или дори да намигне. Той просто държи камерата – във всеки случай това е усещането, с което останах аз.

Или почти ... Няколко детайли, само за да поясня какво имам пред вид. Кен Ваганабе, актьорът, който играе ролята на генерал Курибаяши, японският военачалник, вече ни е познат от един друг «епически» филм, «Последният самурай». Спомняте ли си онази безумно слаба сцена, в която той умира, прегръщайки се до сълзи с Томчо Круз, под дъжд от картечни куршуми, които не докосват нито единия, нито другия? Е добре,

по-голяма разлика в двете смърти едва ли може да има. И, за да подчертае това, Клинт започва да маже една типична «самурайска» смърт, с обезглавяване и всичко, както си му е редът. Но, тъкмо когато героят трябва да се натъпче до уши в един повече от банален шаблон, пристига отрезвлението под формата на американски куршум, който поваля помощника, държащ сабята. Сепуко няма да има, поне не в този филм. Генералът ще трябва да се самоубие точно така, както са го правили преди него десетки, ако не и стотици от войниците му - без героизъм, без патос, без боза, да си го кажем по български.

Бих могъл да разказвам още много, макар че това едва ли е необходимо. Например за хладната, почти нечовешка безмилостност, с която един от командирите изпраща заповед за колективно самоубийство до поделението си. И ъгълът, от който Клинт го показва – откъм гърба. Човек не вижда лицето му нито за миг – но начинът, по който той държи цигарата си, е достатъчен. Човек разбира всичко – и същевременно не го разбира. Тук никой не се предава. Край. Точка. Свърши.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраките“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Май 2007

Хайде сега плачете!

Автор: Веселин Кандимиров

Двама изследователи – българска изкуствоведка и австрийски историк – решават да запознаят света с резултата от своите изследвания. Дама-та всъщност вече го е направила: преди година тя е публикувала статия, в която разглежда историята около една картина на полския художник Пьотровски – картината му за Баташкото клане, навремето възбудила духовете, но днес дотолкова забравена, че дори не е в експозицията на Галерията за чуждестранно изкуство, а стои в хранилището. Главния факт, който изследователката установява, е, че една фотография от Батак, за която се смята, че е правена през 1878, всъщност е правена през 1889, т. е. единадесет години по-късно, от Пьотровски – за да му послужи като основа за картината.

И понеже този факт е твърде дребен, за да му се посвети цяла научна конференция, двамата решават да разширят темата, като свържат с него и митовите около Баташкото клане. Така и кръщават проекта си: “Митът Батак”.

Само че не са си направили сметката както трябва. Не знаят с кого си имат работа. Да знаеха, щяха да изберат за заглавие нещо сивичко, невзрачно, от рода на: “Принос към въпроса за...” И никой нямаше да разбере, че съществуват.

Основното в митовете около Батак е, че самият той се е превърнал в мит. Макар и не по опростения начин, който предлагат авторите на проекта, Батак е станал отправна точка в съзнанието на българите, и не само на тях. След клането в Рачак през 1999, отрицило косовските събития, един немски наблюдател публикува статия, озаглавена “Уроците на Батак”. В нея той сравняваше двете кланета и недвусмислено заявяваше, че последствията от второто могат да бъдат същите.

Както виждаме, той позна.

Освен в Батак през 1876 подобни събития са ставали на много места. В общественото съзнание отсъства например клането в Бояджик, селото на Джон Атанасов. Така се е случило, че Батак е станал символът. По същия начин убийствата в Катинската гора са станали олицетворение на болшевишките престъпления, а Освиенцим – на нацистките. В това няма нищо

неестествено. Колективната човешка памет борави със символи, а не със статистика.

Интелигентният човек използва митовете като ориентир. Невежият ги използва като щит. Срещу какво – ще видим по-долу.

Едва-що в публичното пространство думичката “мит” се появи редом с името “Батак” и замисълът беше незабавно разгадан. “*Немска фондация плаща за отричане на Баташкото клане!*” – се провикна един бдителен страж на входа на мравуняка. В такива случаи трябва да се реагира бързо. Ако се забавиш, я те чуят, я не. Вестникарските заглавия заваляха като дъжд:

“*Безпрецедентна гавра с историческата памет на българския народ!*”

“*Оскотели от безпаричие български учени са готови на всичко!*” (Това го казва български учен, който вече се е позамогнал материално и така е възстановил човешкия си образ.)

“*Ще загубим и пращинките национално достойнство, които все още са ни останали!*” Сиреч, ние практически вече нямаме национално достойнство. За какво тогава е целият този шум?

“*Утре за пари някой ще каже, че изобщо не е имало българска държава!*”
Възмущават се историци.

Това, последното, е особено страшно. Някой ще ни затрие държавицата с едно отваряне на устата. Историците постъпват много лекомислено, като му подхвърлят идеята. А какво ще стане, ако го каже не за пари, а безплатно? Може би още по-страшно? И колко ли струва държава, която може да се затрие по такъв начин?

И ето че разгневеният Батак бръмчи като кошер. Музейните работници също са възбудени.

Младите точат ножове и приготвят коловете,

на които ще набучат двамата изследователи на митове. Мила родна патриотична приповдигнатост.

Само дето на възмутените историци, а и на всички останали като тях, изобщо не им пука за държавата. Те се държат така, сякаш някой иска да им отнеме нещо. Но това очевидно не е националното им достойнство. Беше време, когато Живков наистина искаше да закрие държавата и да я присъедини към друга. Тогава те не вдигнаха шум до небето, не си раздраха

ризите и не си оскубаха косите. Всъщност, те изобщо не реагираха на това. Може би те отстояват честта да бъдат клани? Но спомнете си какво казва Вазов за това: “Нека носим йоще срамът по челото (...) Беласица стара и новий Батак.»

Единственото оставащо обяснение е, че ги води някакво чувство за малоценност. Те крият това чувство зад митове – като този за Батак. И ако някой посегне на тези митове, те се разпищяват. Все едно че се опитва да им смъкне гащите. А под тях няма нищо достойно за гледане.

Причината за това чувство за малоценност не е обективна, а субективна. Не е бедността на българската история, а убогостта на собствената им мисъл.

Нашето изследване няма да е изчерпателно, ако посочим само причинителя на явлението, без да установим механизма на неговото действие и последствията от това. В случая сме изправени пред удивителен факт: основният текст, предизвикал скандала, е публикуван цяла година по-рано, през май 2006. Една година той е стоял в общественото съзнание, без да предизвика реакция. Може би защото не е бил забелязан? За ревнителите на истината това не е оправдание, също както незнанието на закона не е оправдание за нарушителите му.

Трябва да намерим друго обяснение.

За това може да ни помогне Чарлз Сандърс Пърс (1839-1914), американският философ, който пръв е забелязал, че нашето възприемане на света не е двоично (обект-знак), както изглежда на пръв поглед, а троично: обект-знак-интерпретант. Под това неразбираемо означение се крие нещо много просто. Когато сме изправени пред един обект, ние изграждаме в съзнанието си образ на този обект. Това е неговият *знак*. Но за да бъде нашето възприятие завършено, ние трябва да разтълкуваме или осмислим този образ-знак, за да разберем на коя полица от нашето съзнание да го поставим. Това е неговото *интерпретиране*.

В ред случаи интерпретирането на знака става едновременно с появяването му, и това е причината да не го забелязваме. Например при среща с разярено куче почти всеки нормален човек автоматически интерпретира образа му като опасност и реагира по съответния начин. Но далеч не във всички случаи е така.

Ето един интересен пример за отложена интерпретация – събитие, станало преди четвърт век.

Смъртта на Брежнев завари Кремъл така, както първият сняг заварва Софийската община всяка зима – изненадана. Властта се обърка и в първите дни запази пълно мълчание. Следва разказът на очевидец:

“Научихме за смъртта на Брежнев през една ноемврийска вечер от чуждите радиостанции. На следващия ден отидох, както обикновено, на работа. Някой спомена за станалото, но това не произведе особено впечатление, и всички се върнахме към решаването на кръстословици – обичайното сутрешно занимание за държавни служители в ония години. Сред нас беше и С. – вдовица на средна възраст, нейното поведение не се различаваше от това на останалите.

Вечерта властите най-сетне се окопитиха и излязоха с официално съобщение за събитието. Обявен беше траур. Радиото засвири само класика.

На следващата сутрин С. дойде на работа с подпухнало и зачервено лице. Обясни, че тя и дъщеря ѝ цяла нощ са плакали за Брежнев.”

В този случай описаното лице не е могло да си изработи собствена интерпретация на събитието и си е послужило – както и много други като него – с официалната такава, която е гласяла: “Хайде сега плачи!” Най-общо казано, колкото по-ниски са интелигентността и образованието на едно лице, толкова по-трудно му е да интерпретира знаци извън кръга на познатите му от практиката. Но лицата със затруднено интерпретиране и описаните по-горе лица с потискащо чувство за малоценност са един и същ контингент, а общият им знаменател е невежеството.

Сега вече можем да дадем обяснение на случващото се. В продължение на година едно невежо множество е изправено пред знак, който не може да разтълкува и затова той не предизвиква никакви реакции у него. В един момент някой му предлага интерпретант, изключително добре отговарящ на душевните му нагласи.

Реакцията е мигновена.

Невежеството става сила, когато е организирано. Това е отдавна известно на манипулаторите на общественото съзнание. “Невежеството е сила” – гласи един от основните принципи в измисления от Оруел свят. В свободните общества неговата експлоатация може да бъде и въпрос на

лична инициатива. Описаният по-горе механизъм е един от начините за такава организация. Прилагането му дори не изисква големи инвестиции. Достатъчно е да си намериш аудитория и да напишаш слабостите ѝ. Когато прецениш, че моментът е дошъл, натискаш копчето.

Жертва на такава манипулация стана известният българист проф. Кронщайнер. Веднъж той предложи да се въведе ред в изписването на български думи, като се нормализира предаването на латиница с кирилица. Професорът бе обвинен, че предлага да изоставим кирилицата, беше оплют, демонизиран, сдъвкаан и изяден от хора, чиито приноси към българската култура, събрани заедно, бяха по-малки от неговия. По-късно министерството на Никито Василев осъществи частично това предложение, като нормализира изписването на пътните табели, а самият той гордо си приписа идеята.

Това доставя не само удоволствие.

Властта над човешкото невежество

си е власт като всяка друга. Ако я притежаваш, започват да се съобразяват с теб. Дори започват да те уважават. Затова желаещите да я упражняват са толкова много.

И все пак, при всичките си предимства невежеството притежава и един недостатък, скрит в самата му природа – и той се състои в това, че то *невежество*.

Организаторите на конференцията под надслов “Митът Батак” си бяха поставили скромна цел – да запознаят неколцина интересувачи се професионалисти със своята теза. Организираното невежество се опита да им попречи да направят дори и това. За целта то им направи неоценима услуга. В най-добрия случай те щяха да проведат своята конференция в някоя зала пред петдесетина слушатели. Вместо това те я проведеха пред милионна аудитория. Организираното невежество им осигури аудиторията, вниманието на медиите и възможността целият свят да се запознае с тяхната теза.

По-голяма услуга от тази и приятел не може да ти направи.

Хайде сега плачете!

Веселин Кандимиров е български автор и колумнист, един от редовните сътрудници на вестник „Още инфо“

Българските карикатури

Автор: Ивайло Дичев

Всеки, който смята, че колективната истерия, предизвикана от застрашени символи, е чисто мюсюлманска културна особеност, би трябвало да дойде тия дни в България. Инициращото събитие тук беше един проект за изложба и конференция, водена от Др. Улф Брунбауер от Свободния университет в Берлин, който се занимава с начина, по който една картина от късния деветнайсети век е подпомогнала създаването на националния мит за клането в Батак през 1876. Чрез обединените усилия на някои медии, националистически настроени историци и дори високопоставени държавни чиновници, проектът беше представен като отрицание на жертвите и беше забранен от Академията на науките, която трябваше да го проведе. Войнстващи партийни националисти и граждани на Батак публично заплашиха с побой участниците в конференцията, ако тя изобщо би била организирана. От екрана на притежавания от Руперт Мърдок най-голям телевизионен канал, както и от най-големите, притежавани от WAZ, български вестници, директорът на националния исторически музей Божидар Димитров заяви, че ще съди г-н Брунбауер като отрицател на националната история и заяви, че фондацията Bosch в България (която беше предложила поддръжка за проекта) е финансирана от богати турци с цел да се пренапише българската история и да се прокара някак си членството на Турция в Европейския Съюз.

По добра стара комунистическа традиция ден след ден ни се показваха обикновени хора или ученици, изразяващи възмущението си, твърдящи, че историята не трябва да бъде разбърквана, а българската наука – оставена на самите българи. Българската участничка в конференцията, госпожица Балева, беше обвинена, че е продала родината си за 2000 евро. Навръх всичко се появи и декларацията на президента Първанов, в която се казваше, че една такава конференция не би трябвало да се състои и никому няма да бъде позволено да пренапише нашата история. В сравнение с тези социалистически позиции истинската неофашистка партия нямаше особено много за казване. Междувременно колегите от Берлин отчаяно се опитваха да обяснят, че те не се опитват да отрекат каквото и да било и че всъщност техният проект се занимава с образи и тяхното представяне. Ма-

кар че някои неправителствени организации и членове на академическата общност предложиха подкрепата си, по-късно те отмениха конференцията и публично изразиха съжалението си, твърдейки, че не са били разбрани правилно. Институтът на др. Брунбауер в Берлин се намира под специална защита, тъй като той ежедневно бива заплашван със смърт. Като за горчива ирония, целта на проекта беше именно да се намалят етническите напрежения, подхранвани от националната митология.

Разбира се, едно от обясненията може да се търси в приближаващите европейски избори, в които всички партии се опитват да се представят като защитници на националния интерес срещу чуждия елемент, наречен „Европа“. Др. Брунбауер значи е изпратен с тайната мисия да подкопае нашата история и ние сме длъжни да го разобличим. Едва ли е случаен фактът, че господин Димитров, шефовете на някои от медиите и дори самият президент бяха идентифицирани като сътрудници на бившите тайни служби. Добре известно е, че тези служби използват един точно определен начин за фикционализиране на реалността. Един друг бивш офицер, Цвятко Цветков, гордо обяви, че и професор Щефан Торбст от лайпцигския университет, който беше оценявал проекта, вече е бил „разработван“, както те наричат това, от държавна сигурност в годините между 1975 и 1985, поради своите „антибългарски и промакедонски позиции“.

Във вътрешнополитически план ударът е насочен срещу турската партия. Ще реагира ли тя? Ще изрази ли симпатия с Отоманците? Имаше дори опит отдясно за провеждането на закон, криминализиращ както отрицанието на геноцида в Армения (както вече беше направено във Франция), така и предполагаемия геноцид срещу българите по време на въстанието от 1876, при което са били убити около 30 000 души. С този закон се целеше пресичането на пътя на Турция към ЕС. („Жертвата на героите, които ни спасиха от турско робство, сега ще спаси Европа“, прочетох наскоро в един форум по мрежата). Като си помисли само човек за това странно желание на всички народи да имат свой собствен геноцид (някой вече го нарече „завист за геноцид“, подобно на фройдистката „завист за пенис“).

Онова, което прави силно впечатление, е масивният консенсус около националния въпрос. Защо българите изпитват нужда от това да виждат себе си като жертви? Една от причините беше ясно изразена от водача на дясната ВМРО, друг историк и бивш сътрудник на специалните служби:

ако те са извършили спрямо нас абсолютното престъпление на геноцида, то ние няма защо да се срамуваме и чувстваме виновни от насилственото сменяне на имената през 80-те години. Ако някой е на по-различно от това мнение, то той е предател – точно както вече беше и през 1984.

Всичко това би могло да изглежда просто като куриоз в една малка и мирна страна, ако не беше примера с Полша. Аз бих го нарекъл синдрома на след-присъединителната фашизация на обществото. След толкова много години на унижение, националистическите страсти се връщат като един вид отмъщение срещу тайното наблюдение, срещу цялата наложена отгоре политическа коректност. С единствената разлика, че в тази част на света религията е не католицизма, а националната история. Костите на жертвите от Батак се намират извън обсега на дискурса и анализа. Нищо чудно, че православната българска църква, обвинена още през 19-ти век във „филетизъм“, т. е. прекомерна любов към собствените си хора, се присъедини към пазарно ориентираните медии и популистката политика. Тя обяви, че ще канонизира жертвите, за да прибави и един християнски оттенък към националната кауза. А и как ли не – тленните им останки вече предизвикаха чудо, като изгониха германския учен, нали?

Ритуалите се увеличават все повече и повече. През април с държавни почести беше погребан един скелет, който може би е принадлежал на средновековния цар Калоян – и който дотогава беше почивал мирно в един музей. Ритуалът беше тържествено проведен над стоманен ковчег, конструиран така, че да издържи 3000 години под земята (каран от танк) и, разбира се, със социалистическия президент, със салюти, свещеници и военен парад. Според този план всички останки, за които се предполага, че са принадлежали на някакви български владетели, трябва да бъдат пренесени и погребани в една църква-пантеон в старата столица Търново.

Когато мъртви тела се пробуждат за втори живот, живите винаги трябва да бъдат нащрек ...

Ивайло Дичев е български автор и професор по културна антропология в Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Коментари (7)

- 16-05-2007|Златко - Българските карикатури

Да, мили мои, асоциациите с мюсюлманските протести по повод карикатурите на Мохамед може и да изглеждат обидни, но за съжаление в случая те са напълно неизбежни. „Остържете малко руснака и отдолу веднага се показва татаринът“, беше казал Достоевски. А какво се показва отдолу, когато се поостърже малко българина?

- 16-05-2007|Ц. С. Ц. - свободни разсъждения (1)

Асоциацията с карикатурите на Мохамед е съвършено неподходяща (по мое мнение). Е, разбира се, с малко орнаментно интелектуалничене двете събития (двата проблема) могат да се понагласят и посвържат. Да, има колективна истерия и “омаскарени” символи, но нерде Мохамед, нерде БГ магарии.

Заглавието наистина е удар в целта («Българските карикатури», колко хубаво и точно звучи!), както и самата статия. Поздравления за избора на редактора!

След голямото разочарование от политиката на Царя, «българите» се затварят все повече за външния свят. И доколко това е въпрос на национален характер, доколко на режисура, аз не мога да кажа... Но Дичев добре го е загатнал. Вярвате или не вярвате има хора, добре организирани,

които работят съвсем целенасочено България, в същността си, да си остане такава, каквато я познаваме от последните десетилетия. Няма да забравя как преди около 15 години в центъра на Добрич се провеждаха митинги «срещу турците» (произнесено с едно така... злобно «тхурците»), митинги, оглавявани от кандидата за президент на БСП (забравих му името). Бях тийнейджър тогава, бях изненадан да видя в репортажите по телевизията русата глава на моя приятел Пламен, току под трибуната, да крещи с все сила «Вън, вън, тхурците!»... През 1996 се организираха подобни митинги срещу «сектите» (на една от които, «баптистката», бях член и аз; впрочем днес Канада и САЩ отбелязват с тъга смъртта на един популярен «сектант» Джери Фалуел, докато в Добрич отново мощно скандират, начело с православни отчета, «сектите, вън!»), а Виденов даваше пространни интервюта, в които плашеше «чорбаджиите», затова че ограбвали народа... Да се обяснят тези работи е сложно. Но ако го кажем по-просто нещата изглеждат горе-долу така: добре организирани хора, там горе на българския Олимп, имат план (и методика), този план винаги търпи промяна, тъй като няма сила човешка, способна да подчини всички външни обстоятелства; планът е простичък – съдържа една цел и около 12-15 основни инструмента, за нейното постигане. Когато обстоятелствата го позволяват, планът незабавно бива вкарван в действие... И Дичев, понеже е наясно, слава Богу, не се занимава много с Мохамед...

- 16-05-2007|Ц. С. Ц. - свободни разсъждения (2)

Отраснал съм с философията на Ф. Хайек и благодарение на това дълго време не вярвах, че едно общество може да бъде организирано и държано в неосъзнато робство до безкрайност от един малък, един съвсем малък, дяволски примитивен (поради което и дяволски издържлив) елит (ЦРУ броеше колко са «семействата» в Русия и от там си правеше извода, че СССР всъщност е «класово общество» – една от слабостите на врага), аз и сега не вярвам, но съм убеден, благодарение на живота ми в БГ, че едно общество или по-скоро едно население, може да бъде държано в духовна, политическа и икономическа мизерия (последните две обслужват винаги първата – духовната) достатъчно дълго, за да е възможно няколко поколения да бъдат

лишени от дара, който са получили от съдбата – да бъдат ХОРА... а не животни или нещо друго.

Системата на управление и организация в БГ е проста – пирамида – поради което и много стабилна и издържлива. Хората на върха имат властта да раздават моркови и тояги на хората, ПОСТАВЕНИ под тях – спортни деятели, келнери, полицаи от средния ешалон, чейнчаджии, държавни чиновници, “учени” и друга човешка маса. Хората непосредствено под тях имат свободата да правят тъжен живота на хората по-долу, разбира се, несъзнателно... Защо? Защо аз останах редови редник в казармата, а най-бруталните, мазни и откровено тъпи колеги-войници се издигнаха чак до младши сержанти? Ами, много просто – ако аз стана ефрейтор ще му изпусна края.

Хората на върха имат простички планове за действие, които комбинирани с характерът им, се оказват някак естествено работещи. Машината просто работи. И те, ние, всички, я приемаме за даденост, за част от живота. Мда, живота е гаден.

- 16-05-2007|Ц. С. Ц. - свободни разсъждения (3)

Александър Македонски се беше разсърдил на Аристотел дето разкрил на простолюдието истини, а Аристотел го беше успокоил – че простолюдието не обръща внимание... Прием си кафето и коняка с един бивш депутат, бивш «мозък» в АОНСУ и настоящ полит. анализатор, той казва истини, а младият още Ц. С. Ц. му се ядосва (наум) и не само, че не им обръща внимание, ами и целенасочено спори с тях, с истините... пак наум. Дичев казва едно изречение за Мохамед (първото) и едно (загубено в средата на текста) “Добре известно е, че тези служби използват един точно определен начин за фикционализиране на реалността”... Днес, когато Румен Овчаров, например, каже истини (не пълни естествено, но достатъчни), ей така, със замах, право куме в очите, по медиите, Ц. С. Ц. го разбира, без да го познава лично, знае какъв му е проблема, на Румен – и в чисто “човешки” и в “професионален” “план”, както знае проблема и характера на Доган, на Първанов ши т. н...

Толкова много ми харесва политическата теория и философия на Запада. На Дичев също му харесва и затова прави орнаментни интелектуални връзки между два съвсем различни проблема, и залита да опише един свят, през очите на друг. Дичев е написал прекрасна статия, разкрасен между интелектуалните модели на културна Европа и неназованата, и поради това почти несъществуваща, реалност на затворена България. Затова заглавието “Български карикатури” е толкова точно и хубаво – в текста се споменава за карикатурен национализъм, карикатурни историци, карикатурни държавни чиновници, карикатурна Академия на науките, карикатурни националисти и карикатурни граждани, карикатурна телевизия на Мърдок, карикатурни немски вестници (ВАЦ), карикатурни европейски избори, карикатурна Църква... Можем ли да подложим на политически анализ карикатурата България, можем, но не с инструментите и категориите на Западната мисъл, можем ли да свържем българските карикатури с датските, не, по-скоро да помислим за приликите с руските.

- 16-05-2007|Златко

Ц., друже, благодаря ти за вниманието и усилията, но защо не започнеш да пишеш нещата си във форума? Тук местенцето е тесничко, пък и форумът се нуждае от някой по-смел човек, който да го постави в движение ...

Това само като идея, инак всеки от коментарите ти е добре дошъл.

- 16-05-2007|Ц. С. Ц.

ОК, мислех там да си кажа мнението във форума, ама понеже още не е разработен, го постнах тук. Може да го събера и да го пусна там. Следващия път, ако имам да кажа нещо, ще пиша (и) там.

- 02-02-2011|ванн

Ако българите се опитат да пренапишат германската история, какво ли би се случило. Живея в Америка и виждам всеки божи ден, как америкнеца се предствая като най-големия приятел на индианеца....

А къде живеят индианците? И как? Историята се пренаписва всеки божи ден от хора, които си въобразяват, че имат правото на това!!! Гледах, как Обама беше аплодиран в Сената, преди седмица, иииииииииии ние си мислим, че сме имали комунизъм у нас..... Комедия!!!! Толкова елементарно и грозно беше това събиране, Обама говореше пълни абсурди, а всички му пляскаха..... Страната му даже обувките си не произвежда, а той вирнал нос и оправя световната политика, сега в Египет!!! Глобализацията заличава народи, общности, езици, унищожавя всичко. Та така и с Батак!!!! С удоволствие ще пусна една пс... я, ама кой ли ще чуе!!!!!!!

По български в Европа

Автор: Красимир Кънев

Когато през януари България се присъедини към Европейския Съюз, аз вярвах, че моята страна най-после се е разделила с репресивното си минало. Но скорошният арест и заплахата с депортиране на Анадурди Хаджиев, дисидент от Туркменистан, който потърси убежище у нас, показва, че някои неща никога не се променят.

Ако България изпрати този човек в Туркменистан, където го заплашва брутална смърт и той със сигурност ще бъде измъчван, нашето твърдение, че сме част от демократична и правова Европа, ще звучи кухо. Нещо повече, образът на ЕС като защитник на човешките права по света ще бъде помрачен от неспособността му да накара своите членове да изпълняват собствените му изисквания и норми.

Случаят връща спомените от дните, когато влиянието на КГБ беше огромно и дисидентите от Източна Европа и от съветски страни като Туркменистан живееха в страх. Хаджиев и семейството му избягаха в Европа през 2001, като се отърваха от един от най-репресивните режими в света: абсолютистката диктатура на покойния Сапармурат Ниязов, който се наричаше сам Туркменбаши – «Баща на всички туркменци».

Бивш зам-председател на Централната банка на Туркменистан и по-късно яростен критик на управлението на Туркменбаши, Хаджиев, който беше високопоставен член на работещата в изгнание партия Ватан, получи «хуманитарна защита» – статут, който не отговаря напълно на изискването за политическо убежище, когато достигна до България. Но след това той беше подложен на насилствени и произволни действия в това, което би трябвало да бъде за него «спасително убежище». И, въпреки, че Туркменбаши почина през декември, неговият наследник Гурбангули Бердимухамедов продължи да хвърля дисидентите в затвора, да подтиска свободата на изразяване и да се подиграва с демокрацията, както показаха фалшифицираните избори през февруари.

Българските преследвания добавят към страданията и несправедливостите, преживени от Хаджиев и семейството му. Миналото лято братът и сестрата на Хаджиев бяха арестувани, след като помогнаха за заснемане на документален филм за Туркменистан и бяха съдени по измислени обвинения.

ния за притежаване на оръжие. След закрит процес те бяха осъдени съответно на 7 и на 6 години затвор.

Сестрата на Хаджиев – журналистката Огулсапар Мурадова умря в затвора няколко седмици по-късно при подозрителни обстоятелства. Нейните големи деца, които видяха тялото ѝ, казаха на роднини, че тя е била измъчвана и е имала голяма рана на главата. /Извършена от държавата аутопсия заключи, че тя се е самоубила./ Другите двама братя на Хаджиев, както и неговите братовчеди се намират в известен наказателен лагер в Туркменистан от 2002, когато те получиха дълги присъди. През 2003 неговият възрастен тъст е бил пребит от агенти на полицията и принуден да се укрива.

На 19 февруари българската полиция арестува Хаджиев с намерението да го изпрати обратно, за да сподели подобна съдба. Това не е първият път, когато той беше арестуван в България. След като пристигна за пръв път, Хаджиев и съпругата му бяха задържани произволно за няколко дни, като 13-годишната им дъщеря беше оставена без грижи и надзор или достъп до родителите си. Полицията арестува Хаджиев отново през 2002 в отговор на искане на Туркменистан за екстрадиране. След като съдът във Варна отхвърли искането, като заключи, че то е политически мотивирано, българските власти заплашиха отново, че ще го депортират.

През 2005 колата на Хаджиев беше взривена с бомба, което беше разглекувано като предупреждение да спре да предизвиква българските и, може би, туркменските власти. Властите в София, които арестуваха отново Хаджиев миналия месец дори не претендираха, че ще има някакъв правен процес: те не представиха заповед за арест и на няколко пъти отказаха достъп до него на роднините му и на адвокат. Нещо повече, съдът не получи обяснение, защо той трябва да бъде съден отново по обвинения в злоупотреба, по които вече е бил оправдан през 2003.

За щастие, Хаджиев е боец. След началото на неговите прекеждия в България, той се пребори със системата, като се противопостави на различни правителствени институции, отговорни за неговото преследване. Той дори съди прокурора, в чийто ръце е сегашното искане за екстрадирането му – акт, който може да застраши неговото право на справедлив съдебен процес.

Моето правителство обеща да спазва правните норми, които са в основата на членството в ЕС. Като освободи от затвора Анадурди Хаджиев и като оттегли заплахата за екстрадиране в Туркменистан, България ще демонстрира недвусмислено своя ангажимент към изпълнение на тези свои обещания. Като му дадем политическо убежище, ние можем да направим политическа декларация, че авторитарните режими не могат вече да разчитат на подкрепа в рамките на европейските граници.

По kafene.net

Красимир Кънев е председател на Българския хелзинкски комитет, най-голямата българска правозащитна организация.

Ислямът в Европа

Автор: Тимъти Гартън Аш

Убийство в Амстердам: Смъртта на Тео Ван Гог и границите на толерантността от Айън Бурума, Penguin, 278 pp., \$24.95

Заклучената девица: Прокламация за еманципация на жените и Исляма от Айан Хирзи Али, Free Press, 187 pp., \$19.95

1.

По-рано тази година посетих известната катедрала Сен-Дени в предградията на Париж. Възхищавах се на великолепните гробници и погребални паметници на кралете и кралиците на Франция, включително и този на Шарл Мартел („чукът“), чиято победа над нахлуващите мюсюлмански армии близо до Поатие (732 г.) традиционно се счита за събитието, спряло ислямизацията на Европа. Излизайки от катедралата, аз се разходих на няколко метра по-нататък, през площада Виктор Юго към главната търговска улица, изпълнена с купувачи от арабски и африкански произход, включително и много жени със забрадки. Улових се, че си мисля: значи все пак мюсюлманите са спечелили битката при Поатие! Спечелили не чрез силата на оръжията, а чрез мирна емиграция и плодовитост.

Недалеч от катедралата на кралете, в дискретния офис на асоциацията Тахид, се срещнах с Абделазис Елджаухари, син на берберски марокански емигранти и красноречив мюсюлмански политически активист. Той говореше със страст, на перфектен френски език, за мизерията на жилищните проекти около Париж – които, докато ние говорехме, отново бяха разтърсвани от протести – и хроничната социална дискриминация срещу емигрантите и техните потомци. Така нареченият „републикански модел“ на Франция, каза той гневно, означава на практика „аз говоря френски език, казвам се Жан-Даниел и имам сини очи и руса коса“. Ако се казвате Абделазис, имате по-тъмна кожа и сте мюсюлманин, френската република не практикува онова, което проповядва. „Каква *égalité* има тук за нас?“, *nonima* мой. „Каква *liberté*?“ „Каква *fraternité*?“ А след това изпрати собственото си послание до Никола Саркози, твърдолинейният вътрешен министър и водещ десен кандидат за мястото на Жак Ширак като френски

президент – с думи, които никога няма да забравя: „*Moi*“, каза Абделазис Елджаухари, с кънтящ глас, „*Moi, je suis la France!*“

Към това той би могъл да добави *l'Europe*. Защото отчуждението на много мюсюлмани – особено от второто и трето поколение на емигрантски семейства, млади мъже и жени, които са родени в Европа – е един от най-обезпокояващите проблеми, с които се сблъсква континентът днес. Ако нещата продължат да се развиват толкова зле, колкото те са в момента, това отчуждение и начинът, по който то подхранва и бива подхранвано от гнева на най-вече белите, християнски или след-християнски европейци, би могло да разкъса гражданската структура и на най-завършените европейски демокрации. То вече спомогна за изграждането на популистки анти-емиграционни партии и допринесе много директно за терористичните атаки срещу САЩ на 11. септември 2001 (терористи като Мохамед Ата бяха радикализирани през време на престоя им в Европа), бомбените взривове в Мадрид на 11 март 2004, взривовете в Лондон на 7 юли 2005, както и планираните опити за взривяване на няколко пътнически самолета, летящи от Великобритания към САЩ, осуетени от английските власти на 10 август 2006.

Трудностите на Европа с нейните емигранти са също обект на истерични опростявания, особено в САЩ, където стереотипи, представящи една безгръбначна, антиамериканска, антисемитска „Еврабия“, намираща се все повече в плен на една арабско-ислямска доминация, изглежда получават все по-голямо разпространение. Като жител на Еврабия, аз настоявам на няколко простички различия. Като начало: за какво изобщо говорим тук? Става ли дума за Ислям, мюсюлмани, ислямисти, араби, емигранти, хора с тъмна кожа или терористи? Това са седем различни неща.

Там, където живея – в Оксфорд, Еврабия – аз контактувам с британски мюсюлмани почти всеки ден. Произходът на техните семейства е от Пакистан, Индия или Бангладеш. Те са по-мирни, подчиняващи се на закона и трудолюбиви британски граждани от мнозина мои познати, „истински“ англичани. Както посочват авторите на едно чудесно ново изследване на Исляма във Франция, повечето френски мюсюлмани са сравнително добре интегрирани във френското общество¹. До голяма степен дискрими-

---

1 Jonathan Laurence and Justin Vaisse, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France* (Brookings Institution, 2006)

нацията, от която се оплаква Абделазис Елджаухари, която съществува в различни форми и степени в повечето европейски страни, се отнася и до не-мюсюлмани с емигрантски произход. Тя е, така да се каже, безразборна дискриминация срещу хора с по-тъмна кожа и чужди имена или акценти; прост, старомоден расизъм или ксенофобия, а не точно по-специфичния предразсъдък, който в момента се обозначава с името „Ислямофобия“.

На европейския континент съществуват различни, ако и припокриващи се, въпроси свързани с исляма. В Руската федерация има повече от 14 милиона души – най-малко 10 процента от нейното бързо намаляващо население – които могат да бъдат идентифицирани като мюсюлмани, но повечето европейци не ги считат за част от европейския проблем. В случая с Турция пък, при която става дума за страна със седемдесет милионно население, европейците горещо дискутират дали една такава голяма, предимно мюсюлманска страна, която не е била считана за част от Европа в повечето традиционни културни, исторически и географски определения, би трябвало да стане член на Европейския Съюз. На Балканите съществуват вековно стари общности на европейски мюсюлмани, повече от седем милиона като цяло, включващи една предимно мюсюлманска страна, Албания; друга единица, Косово, която рано или късно ще бъде страна с мюсюлманско мнозинство; Босна, една крехка общност с мюсюлманско множество, както и значителни малцинства в Македония, България, Сърбия и Черна Гора.

Тези балкански мюсюлмани са стари европейци, а не емигранти в Европа. Но, както и турците, те биват причислявани към мюсюлманските емигрантски малцинства в западноевропейските страни като Германия, Франция и Холандия. След около десет години повечето балкански мюсюлмани вероятно ще бъдат граждани на Европейския Съюз – или защото страните им са станали членове на съюза, или защото те са получили гражданство в някоя друга страна-членка. Срамната немощ, с която западна Европа отговори на сръбското и, в по-малка степен, хърватско преследване на босненските мюсюлмани през 90-те години допринесе още повече за засилването на чувството за мюсюлманско страдание в Европа. Това, че западноевропейците (и САЩ) се намесиха в Косово, за да предотвратят един възможен геноцид срещу мюсюлманските албанци от страна на сръбските християни, бива припомняно по-рядко.

Когато хората говорят неопределено за „мюсюлманския проблем на Европа“, те обикновено имат пред вид онези повече от 15 милиона мюсюлмани от емигрантски произход, които живеят сега в западните, северни и южни страни-членки на ЕС, както и Швейцария и Норвегия. ... Макар че преброяването е затруднено от факта, че Френската република, теоретично сляпа за неща като цвят, религия и етнически произход, не поддържа реалистична статистика. Вероятно там има около пет милиона мюсюлмани – над пет процента от цялото население. Още четири милиона – главно турци – живеят в Германия, а около един милион, отново повече от пет процента от населението, живеят в Холандия.

Повечето от тях живеят в градове и най-вече в определени райони от градовете, като например административния регион около Сен-Дени, който обхваща някои от най-печално известните жилищни проекти в покрайнините на Париж. В Марсилия всеки четвърти гражданин е мюсюлманин. В неговата много интересна нова книга, *Убийство в Амстердам*, Айън Бурума цитира една официална статистика, според която през 1999 около 45 процента от населението на Амстердам са били от чужд произход – една цифра, за която се предполага, че ще нарасне докъм 52 процента през 2015 година, като мнозинството от тия хора ще бъдат мюсюлмани. А раждаемостта сред мюсюлманските емигранти обикновено е по-висока отколкото тази на „местното“ европейско население. Според една преценка, повече от 15 процента от населението на Франция между 16 и 25 годишна възраст са мюсюлмани¹.

Така че с продължаваща имиграция, висока раждаемост и изгледите за разширяване на ЕС към Балканите и Турция, все повече и повече граждани на съюза ще бъдат мюсюлмани. В някои градски райони на Великобритания, Франция, Германия, Италия, Испания и Холандия те ще съставят от 20 до около 90 процента от населението. Повечето от тях ще бъдат млади; прекалено много ще бъдат бедни, зле образовани, с ниска заетост, отчуждени – чувстващи се въкъщи нито на мястото, където живеят, нито в страните, от които идват техните родители – и привлечани от дрога, престъпност, политически и религиозен екстремизъм.

---

1 See the very useful article by Timothy M. Savage, "Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing," *The Washington Quarterly*, Vol. 27, No. 3 (Summer 2004), pp. 25–50.

Ако ние – по липса на по-добра дума – традиционните европейци, успеем да преобърнем настоящата тенденция и дадем възможност на Абделазис и неговите деца да се чувстват вкъщи като нови мюсюлмански европейци, те биха могли да станат източник за културно обогатяване и икономическа динамика, които да компенсират силата, с която тегли надолу бързо застаряващото население на Европа. Ако не успеем, сигурно ще се сблъскаме с още много експлозии.

2.

Айън Бурума – наполовина холандец, наполовина англичанин и сто процентов космополит – е имал чудесната идея да се завърне в родната си Холандия, за да изследва причините за и следствията от убийството на Тео ван Гог, кинотворец и провокативен критик на мюсюлманската култура. То беше извършено, както е известно, на 2 ноември 2004, от един двадесет и шест годишен марокански холандец на име Мохамед Буайери. Пристигайки с велосипед, Буайери застрелял ван Гог на улицата, а след това прерязал гърлото му с нож-мачете, „сякаш режеше автомобилна гума“, по думите на един очевидец. Той използвал друг нож, за да забодне в гърдите на ван Гог една дълга записка, призоваваща към свещена война срещу всички неверници и към смъртта на множество хора, които той ненавиждал, започвайки с родената в Сомалия холандска политичка Айан Хирзи Али, към която тази записка е била отправена. Ван Гог и госпожица Али бяха заснели заедно късометражния филм Подчинение, в който се драматизира подтисничеството срещу жените в някои мюсюлмански семейства, прожектирайки цитати от Корана върху полуголите тела на млади жени, докато те разказват историите на тяхното лично малтретиране. Записката на Буайери завършва със следните думи:

Аз знам със сигурност, че ти, О Америка, ще загинеш

Аз знам със сигурност, че ти, О Европа, ще загинеш

Аз знам със сигурност, че ти, О Холандия, ще загинеш

Аз знам със сигурност, че ти, О Хирзи Али, ще загинеш

Аз знам със сигурност, че вие, О неверни фундаменталисти, ще загинете

Въпросът, който занимава Бурума в Убийство в Амстердам – една много жива и проникателна комбинация от есе и репортаж, е: Какво се

е случило с толерантната, цивилизована страна, която си спомням от детството си? (Той е напуснал Холандия в 1975, на двадесет и три годишна възраст). Какво се е случило със страната на Спиноза и Йохан Хьойзинга, който утвърждаваше в едно есе от 1934, че ако холандците изобщо някога станат екстремисти, то техният екстремизъм ще бъде умерен? Убийството на ван Гог беше, пише Бурума, „краят на една сладка мечта за толерантност и светлина в най-прогресивната малка територия в Европа“. Но част от неговия отговор изглежда е, че реалността винаги се е различавала от мита за холандската толерантност – ако човек например се вгледа във военновременното и следвоенно отношение към евреите. И той цитира едно забележително изказване на Фриц Болкенщайн, водещ холандски политик и бивш европейски пълномощник: „Човек никога не трябва да подценява омразата, която холандците изпитват към мароканските и турски емигранти“. Забележете, не „мюсюлмани“, а емигранти от определени места.

Сега Бурума посещава отново зелените предградия на детството си, разговаряйки с интелектуалци и ония, които той иронично нарича „приятелите на Тео“, изслушвайки техните версии относно това как холандският модел на мултикултурализъм, с отделни „колони“ за всяка култура, се е разпаднал. Прекалено много емигранти са били допуснати в страната прекалено бързо – и те не са били достатъчно интегрирани в холандското общество, в езиково, културно или социално отношение. Родителите са били допуснати в Холандия като това, което немците наричат *Gastarbeiter*, работници-гости, но техните деца най-често са останали безработни.

Що се отнася до холандското отношение към Исляма, Бурума предполага, че хората, поддържащи популисткия политик Пим Фортюн са толкова остро настроени срещу мюсюлманското въвеждане на религията в обществения дебат, защото те току-що „с мъчителни усилия са се освободили от ограниченията на техните собствени религии“, най-вече католицизма или протестантизма. Да не споменаваме изобщо мюсюлманското отношение към хомосексуализма – Фортюн беше гей – и жените. Запитан за враждебността му срещу исляма, Фортюн каза: „нямам никакво желания да преминавам отново през еманципацията на жените и хомосексуалистите“. Също като ван Гог, Фортюн беше убит, по холандски, от човек, дошъл на велосипед, но неговият убиец не беше мюсюлманин. Ван Гог е бил очарован от

Фортюн; всъщност, пише Бурума, той е правел един „трилър á la Хичкок“ за убийството на Фортюн, когато самият той е бил убит от Буайери.

* * *

Реакциите на хора като Фортюн и ван Гог са по-достъпната част от тази история за нас не-мюсюлманските европейци, или по-общо западняци. Онова, което ние наистина трябва да разберем обаче е другата част: преживяванията на мюсюлманските емигранти и техните деца. Беше ли убиецът Буайери просто самотен луд или по-скоро симптом на една по-голяма болест? Отговорът не е много успокоителен. Буайери идва от средата на ония, които аз наричам „хората помежду“: ония, които не се чувстват у дома си нито в европейските страни, в които живеят, нито в страните, от които идват техните родители. Те обитават „чиниени градове“, свързани със страните на техните родители чрез сателитни чинии, донасящи вкъщи марокански или турски телевизионни канали, чрез интернет или чрез мобилни телефони. За разлика от повечето мюсюлмански емигранти в Америка, мнозина от тях си ходят „вкъщи“ всяко лято, до Мароко, Алжир, Турция или други европейски страни, понякога за цели месеци. В домовете им второто поколение често говори местния език – холандски, френски, английски – с братята и сестрите си и другия език – берберски, арабски, турски – с родителите си. „50–50“, както един берберско-марокански холандец казва на Бурума. Кой паспорт би предпочел той? Холандският!

Почти всички млади хора, които срещнах в заредените с бунт жилищни проекти край Париж разказваха подобни истории за живота „помежду“: за идилични лета, прекарани във фермите на техните дядовци и баби в Алжир и Тунис; за разделена лоялност, кристализираща във въпроса: „Кой футболен отбор поддържаши?“ „Алжир“, казваха ония от тях, идващи от Алжир – и един футболен мач между Франция и Алжир през 2001 година се изроди в прочут и скандален побой. Но когато французинът от алжирски произход Зидан поведе френския национален отбор по време на световното първенство, те поддържаха Франция. „В Мароко аз съм емигрант, във Франция – имигрант – казва Абделазис Елджаухари.

В културно отношение те са раздвоени личности. И липсата на ориентация е не само културна. Бурума се е срещнал с психиатър, специализиращ в областта на емигрантските проблеми. Очевидно жените, както и първото

поколение от мъже-емигранти, са склонни към депресии; второто поколение – към шизофрения. Според неговите изследвания, един мароканец от второ поколение е десет пъти по-склонен към шизофрения, отколкото един холандец от подобен икономически произход.

Мохамед Буайери е бил един от ония марокански холандци от второ поколение, разкъсан насам и натам. Той е посещавал холандско училище, наречено на името на художника Пийт Мондриан, говорел е холандски език, пиел е алкохол, пушел е наркотици, имал е връзка с момиче от холандско-туниски произход. Привличали са го западни момичета, но е побеснял когато сестра му си намерила приятел, Абду. Секс преди брака е бил наред за него, но не и за нея. Традиционно важната семейна чест се е считала за опетнена в очите на тази мароканска мюсюлманска общност, ако една сестра или дъщеря е имала секс преди брака. Буайери е атакувал Абду с нож и е бил в затвора за кратко време. Майка му е починала от рак на гърдата. Мохамед започнал да обръща гръб на онова, което все повече считал за западни европейски нрави. Оставил си брада, започнал да носи мароканска джелаба и молитвена шапка, попаднал под влиянието на радикален проповедник на Такфири (радикална ислямистка секта, бел. пр.) от Сирия. Започнал да поставя ислямистки трактати в интернет, да гледа видеофилми за чужди неверници в Близкия Изток, чиито гърла били прерязвани от свещени воители. Според един от източниците, цитирани от Бурума, приятелят на Буайери Нуредин е прекарал венчалната си нощ заедно с невестата си на един дюшек в апартамента на бъдещия убиец, гледайки видеофилми, показващи убийства на неверници.

На 1. ноември 2004 Мохамед Буайери прекарва тиха вечер заедно с приятели. Те са излезли на разходка, слушайки молитви на дигиталните си плейъри. Мохамед отбелязал колко красиво е нощното небе. На следната сутрин той станал в 5:30, помолил се на Аллага, а след това се качил на велосипеда си, за да заколи ван Гог. Очевидно той е възнамерявал да умре в последвалата престрелка с полицията.

Историята на Буайери удивително напомня онези на някои от терористите от Лондон и Мадрид, както и на хамбургската Ал Кайда-ядка, която беше в центъра на нападенията от 11 септември. Налице е същото начално възприемане, последвано от яростно отрицание на модерната секуларна европейска култура, независимо от това дали тя е холандска, немска, испан-

ска или британска, с нейните общи изкушения на сексуална свобода, дрога, алкохол и пикантни развлечения. Налице е същата болка от разкъсването между две култури, никоя от които не е напълно родна, влиянието на някакъв радикален имам и ислямистки материал от интернет, аудио- и видеокасети или DVD; чувство за световно мюсюлманско страдание, подсилено от ужасяващи истории идещи от Босна, Чечения, Палестина, Афганистан и Ирак. Налице е груповото мислене на малък кръг от приятели, подсилващи собствената решителност, както и спокойната увереност, с която много от тези млади хора се хвърлят в мъченичеството. Такива убийци-самоубийци очевидно не са представителни за голямото мнозинство мюсюлмани, живеещи мирно в Европа. Без съмнение обаче те са крайностни и изключителни симптоми за едно много по-широко отчуждение, царящо сред децата на мюсюлманските емигранти в Европа. Болестта на техните сърца и умове разкрива, в една крайна форма, патологията на „хората помежду“.

3.

Бурума посвещава една глава на Айан Хирзи Али и Подчинение – филма, който тя направи заедно с Тео ван Гог, показващ малтретирането на някои мюсюлмански жени. Собствената история на Али вече е разказвана безброй пъти в различни биографични очерци и интервюта. Всъщност тя е неотразимо изкушение за журналистически истории, бидейки висока, поразително красива, екзотична, смела и откровена жена с необикновена житейска история, живееща в момента под непрекъснатата заплаха да бъде заколена също като ван Гог. Сред многото награди, изредени на задната корица на нейната нова есеистична книга, Заключената двовица, след наградата за Морална Смелост, наградата за свобода на Международната организация на либералните жени, Холандка на годината 2004, Почетният Петел за 2004, както и Холандската награда за свобода, се намира и наградата на списанието *Glamour* – Герой на месеца. Това е начина, по който ние харесваме нашите герои – окъпани в слава. Сигурно няма да бъде неуважително към госпожица Али ако се предположи, че ако тя беше ниска, тантуреста и кривогледа, нейната история и възгледи може би не биха се радвали на такова внимание.

Докато и двете книги, които рецензирам тук, се намираха под печат, около госпожица Али се разви още един скандал. Твърдолинейната хо-

ландска емиграционна министърка, Рита Вердонк, отмени холандското жителство на госпожица Али, след като едно телевизионно предаване „разкри“, че тя е представила фалшиви подробности, когато е кандидатствала за убежище в Холандия през 1992. (Всъщност самата Али вече беше разказвала тази история много пъти; когато Бурума ѝ подсказал, че, в една фраза, много често злоупотребявана от жълтата британска преса, тя била „лъжлив претендент за убежище“, тя му отговорила: „да, един много лъжлив претендент за убежище“) Суровото решение на министърката предизвика буря от негодувания в холандския парламент, където Айан Хирзи Али беше представителка на собствената партия на Рита Вердонк. Министърката беше принудена да отмени собственото си отменяне – и като резултат управляващата коалиция в Холандия се разпадна. Но вредата вече беше сторена. Скоро Али обяви, че напуска холандския парламент, както и решението си да се премести на работа към Американския Инициативен Институт във Вашингтон.

След като прочетох много нейни интервюта и прекарах една вечер в разговори с нея, както на сцената, така и след това, аз изпитвам огромно уважение към нейния кураж, честност и яснота. Това не означава, че човек трябва да приеме всички нейни възгледи. Заключената девица, в американското си издание, носи подзаглавието „Прокламация за освобождаването на жените и Исляма“. По-точно би било тя да бъде наречена манифест за освобождаването на жените от Исляма. Тя разказва ужасяващи, истински истории за потискането и малтретирането на млади жени в някои емигрантски семейства в Европа, базиращи се на собствения ѝ опит първо като преводачка, а после като политичка. Някои от тях биват принудени да се омъжат за съпрузи, които те не желаят – тя използва израза „аранжирано изнасилване“. Други биват малтретирани от съпрузи, бащи и чичовци. Ако се опитат да напуснат семейството или да започнат връзка с приятел, те биват унижавани, бити и дори убивани в така наречените „убийства на честта“. Али пише, че е имало единайсет такива убийства на мюсюлмански момичета само в два полицейски района в Холандия за времето от седем месеца между 2004 и 2005.

Млади момичета от страни като Сомалия биват подлагани на това, което евфемистично се нарича „женско обрязване“ – една процедура, която тя описва като включваща „отрязването на клитора на момичето, на

външните и вътрешни срамни устни, както и остъргването на вътрешността на вагината с остър предмет – парче стъкло, бръснач или нож, а след това овързването на краката ѝ, така че стените на вагината да зараснат едни за други“. Али с право описва това не като „женско обрязване“, а като „генитално осакатяване“. (Самата тя е била подложена на тази ужасяваща процедура, по настояване на сомалийската си баба). Тя пише един затрогващ и много практичен текст, наречен „Десет съвети за жените, които искат да избягат“ – подготвяйки ги за шока, болката и възможните опасности, свързани с напускането на едно мюсюлманско семейство.

Али ни прави една много голяма услуга, привличайки вниманието ни към тези ужаси, които са тъмната страна на един така наречен „толерантен“ мултикултурализъм. Но някои жени-мюсюлманки протестират срещу начина, по който тя обвинява религията Ислям за тяхното потисничество, вместо да търси обяснението в специфичните национални, регионални и племенни култури, от които те идват. (Самата Али признава, че гениталното осакатяване не се предписва от Корана). Бурума разказва за една среща между Али и различни жени от едно холандско убежище за малтретиранни съпруги и дъщери, предавана по телевизията, при която няколко от тях остро са протестирали срещу филма Подчинение. „Ти само ни обиждаш“, крещяла една от тях, „моята вяра е, която ми помогна да издържа“. Според Бурума тя отхвърлила техните възражения с пренебрежително движение на ръката.

Подчинение винаги е бил замислян като провокация. Мюсюлманската култура, пише Али, се нуждае от нещо като Животът на Брайън на групата Monty Python, под режисурата на един арабски Тео Ван Гог, с фигурата на Мохамед в главната роля. (Това изречение вероятно е било написано преди убийството на ван Гог; холандското издание на книгата се появи през 2004). Тя си спомня, че един от решаващите моменти в нейния живот е бил прочитът на една книга, наречена Атеистичният манифест. Също така тя е била вдъхновена от есето на Джон Стюарт Мил „За потисничеството над жените“. Аз настоявам за поставяне под въпрос на фундаменталните принципи“ на Исляма, казва тя. И на последната страница от книгата си заключава, че „първите жертви на Мохамед са умовете на самите мюсюлмани. Те биват държани в плен на страха от ада и така се страхуват от най-естественния стремеж към живот, свобода и щастие“.

След като в младостта си е била под влиянието на ислямския фундаментализъм, вдъхновена от един учител, Айан Хирзи Али сега е смела, откровена, леко опростяваща нещата фундаменталистка на просвещението. По образец, познат на историците, занимаващи се с политически интелектуалци, тя е отишла от една крайност в друга, с емоционална енергия, перфектно предадена от Шекспир: „Както ересите, които хората оставят/са мразени най-много от ония, които те подмамват“. Ето защо тя е героиня за толкова много секуларни европейски интелектуалци, които сами са просветителски фундаменталисти. Те вярват, че не само Ислямът, но и всяка друга религия е обида за човешката интелигентност и осакатяване за разума. Повечето от тях вярват, че една Европа, основаваща се единствено на секуларен хуманизъм, би била по-добра Европа. Може би имат право. (Някои от най-добрите ми приятели са просветителски фундаменталисти). А може би грешат. Но нека не се преструваме, че това е нещо друго освен едно фронтално предизвикателство към Исляма. В лудите си речи Мохамед Буайери не беше напълно лишен от право, твърдейки, че неговият исконен европейски враг е „невярващият фундаменталист“.

Но всеки мъж или жена в Европа трябва по подразбиране да има правото да изповядва такива агностични и атеистки възгледи, без страх от преследване, унижение или цензура. Аз считам за дълбок срам за Холандия и Европа, че ние европейците не успяхме да задържим сред нас един човек като Айан Хирзи Али, чийто стремеж беше да се бори за една по-добра Холандия и по-добра Европа. Аз обаче не вярвам, че тя показваше път напред за повечето мюсюлмани в Европа, поне не в течение на още много и много години. Една политика, основаваща се на увереността, че милиони мюсюлмани внезапно биха се отказали от вярата на техните бащи и майки просто не е реалистична. Ако посланието, което те чуват от нас е, че необходимо-то условие за да станат европейци, е да се откажат от религията си, то те ще избераат да не бъдат европейци. За секуларните европейци да изискват от мюсюлманите да приемат тяхната вяра – секуларния хуманизъм – би било почти толкова нетолерантно, колкото и изискването на ислямските джихадисти, че ние трябва да приемем тяхната собствена. Но, може би ще протестира просветителският фундаменталист, нашата вяра се основава на разум! Добре, ще отговорят те – а нашата се основава на истина!

4.

Много холандските истории на Тео ван Гог, Айан Хирзи Али и Мохамед Буайери изпълват само едно малко ъгълче от огромния, сложен гоблен на Европа и Исляма. Ако попитаме: „Но какво трябва да се направи?“, то отговорът е: много различни неща на различни места. Ние трябва да бъдем лисици, а не таралежи, за да си припомним известния цитат на Исаия Бърлин по Архилох: „Лисицата знае много неща, но таралежът знае едно голямо нещо“. Срещу кресливите таралежи от „Лисичите новини“ (Fox News), ние трябва да продължаваме да настояваме, че това не е просто една голяма Война срещу терора, която трябва да бъде спечелена от добрите момчета срещу лошите момчета.

Бурума с право подчертава културните различия между мюсюлманските емигранти: берберите от планинския район Риф не са същото като мароканците от равнините; турците се приспособяват по начин различен от този на сомалийците, да не говорим пък за пакистанците във Великобритания. През деветнайсетия век европейските империалисти изследваха етнографиите на техните колонии. През двадесет и първия век ние се нуждаем от една нова етнография на нашите собствени градове. Тъй като европейските страни по правило имат емигранти, идещи от техните бивши колонии, новата етнография дори може да се възползва от старата. В същото време британските, френски, холандски и немски способности за интеграция – или не-интеграция – варират в огромна степен, с контрастиращи силни и слаби страни. Онова, което функционира с, да речем, пакистанци от Кашмир в Брадфорд, може да не функционира с берберски мароканци в Амстердам – и обратно.

Ние трябва да решим кое е същественото в нашия европейски начин на живот и върху кое сме съгласни да дискутираме. Например, аз считам за морално незащитимо и политически глупаво за френската държава да настоява, че пълнолетни жени не могат да носят забрадки в официалните институции – един непрекъснат източник на раздразнение за френските мюсюлмани, както многократно ми казваха жени от жилищните проекти в Сен-Дени. За мен е също толкова осъдително, че Френската република задължава жените да не носят забрадки, колкото осъдително е и това, че републиката Иран ги задължава да носят забрадки, при това заради същия принцип: в едно свободно и модерно общество, пълнолетните мъже и

жени трябва да могат свободно да избират какво да обличат. От практическа гледна точка: Франция със сигурност има вече достатъчно трудности в отношенията с нейното мюсюлманско население и без да създава това допълнително напрежение.

От друга страна, свободата на словото е много съществена. В момента тя е заплашвана от хора като Мохамед Буйаери, чието послание до хора като Айан Хирзи Али е „ако кажеш това, ще те убия“. Действително, Бурума казва, че Буайери е обяснил пред съда, че божият закон не му позволява „да живее в тази страна или в която и да било друга страна където е разрешена свободата на словото“. (В такъв случай, защо не се е върнал обратно в Мароко?) Но свободата на словото е застрашена и от усмирителните политики на изплашени европейски правителства, които се опитват да въведат цензура в името на междуобщностната хармония. Един обезпокояващ пример беше началното предложение на британското правителство за закон срещу подбуждането към религиозна омраза. Това е една версия на мултикултурализма, която звучи така: „Уважавай моето табу и аз ще уважавам твоето“. Но ако съберете на едно място всички табу на всички култури по света, то няма да останат особено много неща, за които може да се говори.

Умела полицейска и разузнавателна работа, за да се хванат потенциалните терористи преди те да са започнали да действат (както изглежда успяха да го направят британските власти на 10 август 2006), е съществена не само за да се спаси живота на възможните жертви. Тя е важна и защото всяко терористическо варварство, извършено в името на Аллаха, разширява пропастта на недоверие между мюсюлмани и не-мюсюлмани в Европа. Една млада холандка от марокански произход казва на Бурума, че преди 11 септември тя е била „просто Нора“. След това тя изведнъж се е превърнала в „мюсюлманка“. Отклоняването на тази опасност ще е свързано и с по-стриктно наблюдение над войнстващите ислямистки имами, които отново и отново радикализират разочарованите млади европейски мюсюлмани.

От друга страна, европейските икономики трябва да създадат повече работни места и да осигурят за мюсюлманите една реална възможност да получат своята част от тях. Едно скорошно изследване показва, че основната грижа сред мюсюлманите във Великобритания, Франция, Германия и Испания е безработицата. Разбира се, ... това е по-лесно да се каже, откол-

кото да се направи. Същото се отнася и до финансирането на жилища с по-добри условия за малцинствата ...

Европейският проблем с мюсюлманите от емигрантски произход, патологията на „хората помежду“, биха съществували дори и ако имаше една независима, процъфтяваща палестинска държава и ако САЩ, Великобритания и някои други европейски страни не бяха нападнали Ирак. Въпреки това няма съмнение, че Палестинският въпрос и войната в Ирак засилват усещането на европейските мюсюлмани за едно тяхно световно страдание. Това се вижда много ясно от личните истории на терористите от Мадрид и Лондон. В едно скорошно допитване по четвъртия канал на британската телевизия почти една трета от запитваните са се съгласили с изказването, че „юлските взривове в Лондон бяха оправдани от британската поддръжка за войната срещу терора“. Установяването на Палестинска държава и прекратяването на войната биха премахнали, като най-малко следствие, два допълнителни източника за недоволство. Една атака срещу още някоя мюсюлманска страна, като Иран, би го засилила.

В отношението с Исляма като религия има смисъл да се насърчават ония версии на Исляма, които са съвместими с принципите на една модерна, либерална и демократична Европа. Че такива версии могат да бъдат намерени, обещаваат ислямските реформатори като Тарик Рамадан – една друга противоречива фигура, разглеждана с дълбоко недоверие от Айан Хирзи Али, френската левица и американската десница, но който е вдъхновяваща фигура за мнозина млади европейски мюсюлмани. Рамадан настоява, че ако бъде интерпретиран правилно, Ислямът няма защо да влиза в конфликт с демократична Европа. Докато еврабистите настояват, че „повече европейски мюсюлмани означават повече терористи“, Рамадан прави предположението, че колкото повече са европейските мюсюлмани, толкова по-малка ще бъде вероятността те да станат терористи. Европейски мюсюлмани, имам пред вид, в смисъл на хора, които вярват – за разлика от Мохамед Буайери, Тео ван Гог и, предполагам, Айан Хирзи Али, че човек може да бъде едновременно добър мюсюлманин и добър европеец.

И накрая, това е предизвикателство както за европейските общества, така и за европейските правителства. Голяма част от дискриминацията във Франция, например, се получава като резултат от решенията на индивидуални работодатели, които се противопоставят на обществената политика

и закона на страната. Личните становища и пози на милиони не-мюсюлмани, в безкрайно много дребни, ежедневни взаимодействия, са онези, които в края на краищата ще определят дали техните мюсюлмански съграждани ще започнат да се чувстват у дома си в Европа или не. Заедно с личните избори на милиони мюсюлмани, разбира се, както и с примера на техните духовни и политически водачи.

Доколко е вероятно, че европейците ще успеят да се справят с тази задача? Аз не се страхувам. Възможно ли е всичко това? Да. Но вече остават само пет минути до полунощ – и ние всички пием в бара на последния шанс.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето“, проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в *New York Review of Books*. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за *The Guardian*. Той също пише за *New York Times*, *Washington Post*, *Prospect magazine* и *Wall Street Journal*.

Коментари (5)

- 25-04-2008 | Читател - Безпомощността на постмодернизма

Просвещението и модернизмът – при всички критики постфактум – бяха идейната и културна манифестация на най-успешната цивилизация в човешката история. Толкова успешна, че прекъсна връзките си с миналото, наричайки го «предистория», и с Бога, обявявайки го в най-добрия случай за пенсиониран Съзидател, а в най-лошия – за заблуда. Модерността –

този триумф на Егото, къпещо се в могъщество – създаде не само комунизъм, фашизъм, колониализъм и империализъм, както твърдят безполезните идиоти от Оксфорд и другаде. Модерността създаде още много неща, включително възможността да се води този разговор през пространството и времето, докато възмутените от нечия откровеност постмодерни лицемери театрално преглъщат таблетка срещу главоболие (също модерен инструмент за лечение). Днес модерността плаща цената на своето високомерие – отрекла се от «предисторията» на миналото, модерната епоха е унижена от нищетата на собственото си бъдеще: от малоумието на това, което се нарича «постмодернизъм». Този спектакъл е уникален в човешката история – да отречеш, извинете – да «деконструираш», собствената си реалност в полза на възгледа, че нищо не е по-добро или по-лошо от друго, че всичко има равно право на съществуване, включително и примитивният фанатик, довялъкъл се до Амстердам, за да ти пререже гърлото. Да, днешният Ислям е много по-традиционалистки и примитивен от мирогледа на модерността, но е органичен и жизнеспособен, за разлика от срамния апендикс на модерната епоха, наричащ се «постмодернизъм» и способен да създава стерилни уроди – «мултикултурализъм», ценностен и морален релативизъм, откровен идиотизъм в пренебрегването на елементарните предпоставки на живота в общество – на културния код на идентичността и разбирателството. Европа и Западът ще загинат, ако не ускорят смъртта на постодерния урод в полза на нова, интегрална, холистична, но жизнена картина на света. Дотогава варварите ще нахлуват така, както го направиха с разплулия се Рим преди почти две хилядолетия. Стоп, не крещете от възмущение – не съм против мюсюлманите в Европа. Нека заповядат – в една Европа с достойнство, която не допуска да бъде управлявана от хора и възгледи, слагащи знак на равенство между жертва и палач, между добро и зло, между ценност и безполезност. Извинете за втурването ми в този благоприличен либерален форум!

- 25-07-2008|ioan - исляма

Съвършено друго е исляма на Балканите. Това цунами то надвиснало над Б-я.

- 17-04-2012|Манол Глишев - Не разбирам

защо старите европейци трябва да се съобразяват с новите. Нормално е новодошлият да се съобразява с домакина, а не обратното. Не етническите французи трябва тепърва да се учат да свикват с емигрантите; всъщност емигрантите трябва да се научат да бъдат повече французи. Това е просто естествено. Бих казал, че например българските мюсюлмани са европейци, а холандските мароканци твърде често все още са си африканци.

- 17-04-2012|Златко

Америка дава достатъчно много примери в това отношение. Плюс това, не виждам в какъв смисъл може да се твърди за „несъобразяване“ с Европа от страна на мюсюлманските имигранти. Ако вие заживеете в Берлин, например, и вместо на местната протестантска църква искате да ходите в някоя от православните, това „несъобразяване“ ли е?

- 17-04-2012|Самолет 005 - ... за Европата и подредбата и'...

„Айде сега – постмодернизмът виновен! Мюсюлманите трябвало да се съобразяват... Ами има мюсюлмани, които се съобразяват. Вие за мюсюлмани ли говорите или за нискокултурни елементи от Африка? Къде нискокултурните елементи се съобразяват с друг, освен със себе си? Нискокултурните цигани в България с какво се съобразяват, когато разкъсват ушите на жените заради златни обеци (това пък да не бях го доживявал!). Защо го правят? Защото са цигани или защото са нискокултурни... ами нискокултурните българи... Те съобразиха ли се с вековната песенна традиция в България, та наложиха чалгарската помия навсякъде? Допуснете, че има и нискокултурни постмодернисти и те си бръщолесват за равенство...

Не съм за мюсюлманите. От тях ме е страх – не им познавам демоните – само чета за тях, но ме е страх и от простаците... Нали през комунизма викахме да направим от оръжията плугове. Ами да направим от простака джентълмен и от мюсюлманина европеец! Що пък с постмодернизма ще се дърляме... Ама от простака не ставал джентълмен! Тук вече ме няма. Аз от джентълмени не разбирам. Не съм ги виждал около мен. Цивилизирана Европа като отиде в Африката, Америка и Вавилон с какво се съобрази, та им превзе рахатлъка? Защо вавилонски вази от музея в Багдат се продават по e-bay?

Всъщност какво е постмодернизъм и защо е толкова мощен? За да разрушиш нещо, то трябва преди това да е създадено. Защо belle époque завърши с две световни войни и им се разхвърчаха перата от шапките на милейдитата – заради постмодернизма ли? Ами не... защото дори и най-бедните и най-презряните си бяха свикнали, че класата на привилегированите е призвана да управлява и самата класа на привилегированите се сджавка помежду си (вижте един лорд от времето на belle époque и един принц на какви бостански плашила приличат – като петли на торище се перчат с лампази, позлата, пискюли, парадни шапки и прочие дрънкулки, пред които Татанка Йотанка е като жалка старлетка!... вижте снимките на руската императорска фамилия само две-три години преди да ги заколят като пилци – каква пищна слепота за бъдещето си, за личното си бъдеще...) Значи не е до постмодернизъм... А до какво е?

Защо Европата взе да се съобразява с мюсюлманите? Ами защото самата тя прогни от консуматорство и вече нищо не произвежда освен безработица и парии презрени или лумпени. От Уелс си купих един единствен оригинален продукт, произведен в Уелс (всичко останало беше от Китай, Индия и Мексико) и това беше обувалка от рог на уелски пръч. Боже-ле, и до пръчовината на Европа стигнахме в любопитната ни дискусия!

Подготовка за оран

Автор: Виктор Маларек

(Из книгата „Наташите“, изследваща в дълбочина международната търговия с „бели робини“ и организираната проституция)

Знаех, че нямам сила да издържа онова, което щеше да последва, ако бях се съпротивявала.

София, която е била „тренирана“ на третия ден от нейното пленничество.

Олександър Мазур знае всичко за това как се подготвя оранта. Полицейски офицер от Украйна, той е бил причислен към международните полицейски войски на ООН – CIVPOL – в Прищина, столицата на Косово. Работата му е била да разбива вратите на борсите и да спасява продадените момичета в тази бивша сръбска провинция. В продължение на малко повече от година той е правил именно това – и за това време е спасил над сто жени, повечето от които са били тийнейджъри.

„Бих искал да изчистя тази помия завинаги“ – казва Мазур. „Не желая повече тази работа. Тя ми струваше спокойния сън завинаги“.

От многобройните си разследвания Мазур е събрал внушително досие за трафикантите и техните операции. Той познава врага добре – как изглежда той, как мисли, как действа. Той знае имената на няколко от ключовите играчи, техните описания са запечатани в паметта му. Нещо повече, той е успял да открие местоположенията на тайните тренировъчни центрове в Сърбия, където тези главорези пречупват духа и волята на ужасените си жертви. Тези центрове се намират в неговия обсег, но той е абсолютно безсилен. „Полетата за оран“, само на няколко километра отвъд границата със Сърбия, не се намират нито в описанието на неговата работа, нито са под негово разпореждане.

„Много бих искал да имам пълномощията да отида в Сърбия, да хвана престъпниците и да ги затворя завинаги. Тук ние хващаме само уличните дилъри на дрога. А това е много обезсърчаващо, особено когато човек знае, че лесно може да хване главните трафиканти, но не му е разрешено да пресече границата. Аз притежавам много информация. Не е чак толкова трудно да ги хванем. Трябва само да се отиде оттатък и да се разбие вратата.

Белград е главният център в Сърбия. Освен това има апартаменти в Ниш и Кралеве. Там има места, които са като затвори, където се държат стотици млади жени, докато бъдат продадени. Това са местата, където момичетата биват пречупвани. Там те биват „тренирани“. Тия места са ад“.

Ана Ева Радичети също е чувала за сръбските орни полета от нейните интервюта с множество спасени жени. Като мениджър на проекта за Анти-трафикантство, завръщане и реинтеграция към Международната организация за миграция в Косово, тя също е събрала купища от информация за това какво се случва с продаваните жени от другата страна на границата. „В Белград има големи апартаменти или къщи, където биват докарвани повечето момичета. Понякога там има по петдесет момичета на всяко място“, обяснява тя. Радичети е узнала, че потенциалните купувачи „тестват“ жените, почти така както ние изпитваме нови коли. „Те биват сексуално тествани от всеки купувач. Онези искат сами да видят какво могат да правят момичетата в смисъл на сексуално представяне“.

Когато не биват използвани, казва тя, младите пленнички биват блъскани и бити като говеда.

„Те трябва да стоят голи в продължение на часове, докато различни мъже идват и ги оглеждат. Те оглеждат гърдите им, цвета на кожата им, проверяват дали те имат обриви или пъпки. Момичетата трябва да се обличат като проститутки и да си слагат грим. Ония, които се съпротивяват, биват изолирани, бити и тероризирани. За тях дори е още по-унизително, ако ги считат за грозни. Към тях се отнасят по-зле, отколкото към животни. Има много различни трафиканти, от жестоки до зловни“.

Онова, което се случва на продаваните жени, независимо от това дали те биват подмамани, отвлечени или го правят по собствено желание, е престъпно. Те преживяват ситуации на истински терор, подобно на заложници. Незабавно им се отнемат документите за пътуване и всяко тяхно движение се контролира и ограничава. Обикновено те живеят там, където работят, заключени в стаи, под постоянна стража и в страх от насилие и заплахи. Те биват предупреждавани, че ако се опитат да избягат, ще бъдат намерени и наказани жестоко. Заплахите биват отправяни и към техните семейства. Често те биват заснемани в неудобни сексуални пози и предупреждавани, че ако избягат, снимките или касетите ще бъдат изпратени до семействата им или разпространени в родните им градове.

София реагира с очевидна паника, когато я молят да разкаже за това как е била отвлечена под заплаха от нож, докато се е прибирала вкъщи една вечер по селския път.

„Чух как колата се приближи и замръзнах. Не можех да се движа от страх“, разказва осемнайсетгодишната румънка, нервно усуквайки дългата черна коса около пръста си, докато си припомня кошмара, в който се е превърнал живота ѝ през следващите четири месеца.

„Двама мъже с ножове ме заставиха да вляза в колата. Мислех, че ще ме изнасят и убият. Започнах да ги моля да пощадят живота ми. Вместо да ме убият те обаче ме закараха до реката, където ме продадоха на един сърбин. Той ме пренесе през Дунав в малка лодка, а след това в един апартамент в някакво градче в планините. Не знам името му. Но скоро разбрах, че съм в Сърбия.“

София била потресена от онова, на което е станала свидетелка по време на краткото си затворничество в сградата. Спомените продължават да я преследват в сънищата ѝ. Те са типични за онова, което жените преживяват по тия места.

„Там имаше толкова много млади момичета. Бяха от Молдова, Румъния, Украйна и България. Някои от тях плачеха. Други изглеждаха ужасени. Казаха ни да не говорим едни с други. Да не казваме имената си или откъде идваме. През цялото време, много гадни и грозни мъже идваха и завличаха различни момичета в съседните стаи. Понякога изнасилваха момичета пред самите нас. Крещяха им, заповядваха им да се движат по определени начини ... да се преструват на възбудени ... да пъшкат ... отвратително беше.“

Всяко от момичетата е било малтретирано физически и психически от бандитите, които управлявали центъра.

„Онези, които се съпротивяваха, ги биеха. Ако продължаваха, ги затваряха в едно тъмно мазе с плъхове, без храна и вода в продължение на три дни. Едно от момичетата отказа да прави анален секс и през нощта собственикът доведе пет мъже. Те я събориха на пода и всеки един от тях прави анален секс с нея, пред очите ни. Тя пицеше и пицеше. Ние всички плачехме“.

На следващия ден момичето се опитало да се самоубие. „Много от момичетата опитваха да се самоубият“, казва София. „Казаха ми, че няколко

от тях са успели и че телата им били заровени в гората“. Нейният собствен най-голям страх е бил, че ще бъде пречупена отвътре.

„Ужасно се страхувах от този момент. Първия ден си мислех, че ще се боря. След това видях какво направиха с едно от момичетата, което се съпротивяваше. Беше от Украйна. Много красива, с много силен характер. Двама от собствениците се опитаха да я заставят да прави различни неща и тя отказа. Пребиха я, изгориха я навсякъде с огънчетата на цигарите си. Тя все още се съпротивяваше. Те продължаваха да я изнасилват, а тя се съпротивяваше. Удряха я с юмруци, свалиха я на пода и я ритиха с все сила. Тогава тя припадна.

Тя лежеше в безсъзнание, а те продължаваха да я изнасилват анално. Когато свършиха, тя не се движеше повече. Не дишаше. Лицата на собствениците не показваха ни най-малко безпокойство. Те просто я изнесоха навън“.

Няколко дни по-късно едно от момичетата събрало целия си кураж и се осмелило да попита какво се е случило с нея. Реакцията на собственика била остра, бърза и брутална.

„Сграбчи я за косата и я извлече навън. Когато след известно време се върна, тя изглеждаше така, сякаш е видяла собствената си смърт в очите. Разказа ни, че той я извел в гората недалеч от сградата, дал ѝ една лопата и я заставил да копае. Разбрала, че копае собствения си гроб. Докато копаела, тя забелязала наблизко друга прясна купчина пръст. Беше сигурна, че това е бил гробът на момичето от Украйна“.

След около час мъжът грабнал лопатата от ръцете ѝ. Позволил ѝ да излезе от плитката дупка. Посланието било ясно: „Ако продължаваш да питаш, ще свършиш на това място“.

На третия ден от пленничеството си, София била „тренирана“. Подчинила се без съпротива. Движила се така, както ѝ казвали. Симулирала възбуда при всяко движение.

„Знаех, че нямам сила да издържа онова, което щеше да последва ако бих се съпротивявала. През тази нощ исках само да умра. Бях толкова унижена. За тези мъже аз бях просто парче месо. Оттогава насам се чувствам като парче мръсотия. Не мога да измия това усещане от тялото или ума си, независимо от това колко дълго се опитвам“.

Седмица по-късно тя била продадена на сводник заедно с още две жени. Сега тя била негова. Познавала го само под името Саба, двадесет и няколко годишен албанец. Трите били закарани с камион в Албания, а след това прехвърлени тайно в Италия, на моторна лодка през Адриатическо море. Саба бил особено гаден тип, със склонност да заплашва „собствеността“ си с горящи цигари. Поставил ги да работят на Via Salaria, един от оживените пътища, водещи към Вечния град. Живеели в един влажен приземен апартамент, където спели на пластмасови матраци. Сводникът им отнемал всички пари, освен една малка сума за най-належащи нужди и храна. „Той със сигурност печелеше от нас по хиляда долара на вечер“, казва София. „Не ни разрешаваше да се върнем в апартамента преди да сме заработили толкова пари“.

Три месеца по-късно, с помощта на един състрадателен клиент, София избягала и била заведена в една католическа спасителна мисия в южна Италия.

* * *

За стотици „пречупени“ жени, внесени от източна Европа, следващата спирка по пътя е печално известният „Аризона-пазар“. Между Сараево и Загреб, в североизточна Босна близо до границата със Сърбия и Хърватско, лежи една пътна отсечка, наречена „магистралата Аризона“. До нея се намира пазарът Аризона. С тесните си алеи и стотици дървени будки, той напомня американско градче от времето на златната треска. През деня той е препълнен с тълпи от нетърпеливи купувачи, обикалящи лабиринта в търсене на по-евтина стока. Тук могат да се намерят не само тениски, обувки, грим, дюшеци, касетофони и пиратски дискове, но и фалшиви маркови стоки като Rolex, Levi's и Ralph Lauren, сушени плодове, блестящи порцеланови тоалетни чинии и прясно заклани пилета.

На входа голяма табела изказва благодарност на американците: „нашата благодарност към армията на САЩ за това, че подкрепи създаването на този пазар“. Изграден през 1996 след Балканската гражданска война, пазарът – често наричан на шега „Босненският Уолмарт“ – се родил по замисъл на един американски генерал. Той бил замислен като място, на което всички воюващи фракции – хървати, сърби и босненци – биха могли да оставят

настрана етническите и религиозни проблеми и да търгуват свободно едни с други. През деня, с ордите си от купувачи, пазарът изглежда като експеримент, който някак си е успял. Но когато се спусне нощта, започва една друга, много по-злокачествена търговия.

В тъмнината на нощта тениските и обувките биват заместени от луксозни коли и микробуси, откраднати по улиците на Европейския Съюз, да не говорим изобщо пък за оръжия, наркотици и контрабандни цигари, продавани с камиони. Но най-ценната стока притежава свой собствен пулс – това са млади жени и момичета, внесени от източна Европа.

Мара Радованович, вицепрезидент на „Лара“, една местна женска група от близката Биелина, поклаща глава в отвращение при споменаването на пазара Аризона. „Това е мястото, на което търговците идват, за да купуват момичета. Заповядват им да се съблекат и момичетата стоят голи на пътя. Така разсъблечени, те биват продавани като говеда“. Радованович разказва, че момичетата също биват продавани на „секс-тържища“ в нощни клубове с имена като Акапулко или Лас Вегас, които са изникнали като гъби около пазара. „Момичетата излизат голи на сцената с номера в ръце. Мъжете се разхождат наоколо, пощипват ги, проверяват кожата им и дори гледат в устата им преди да предложат цена“. Веднъж купени, жените биват държани в робски условия и принуждавани да работят в барове и бордеи в целия регион. „Документите им биват отнети и не им се разрешава да излизат наоколо без придружител. Не им плащат почти нищо и много често притежателите на нощни клубове ги заставят да правят секс с клиентите без никакви предпазни средства. Като следствие, всяка седмица поне една от тия жени прави аборт в болницата в Биелина“.

В околните села са се появили „наборни центрове“, където стотици жени биват държани по мазета и тавани, очаквайки реда си да застанат на сцената за продажба. „Повечето от тях са млади, наивни момичета от селски райони, които вярват, че ще намерят работа зад граница“, казва Радованович. „Те разбират каква работа ще трябва да вършат едва когато попаднат на пазара Аризона или в Сърбия. Но тогава вече е прекалено късно и шансовете им да избягат са много ниски“.

Жените биват продавани из стотиците бордеи, които изпъстрят цяла Босна-Херцеговина. Там те обслужват местните хора и – което е по-важно, големия брой чужденци, които съставят международните умиротворител-

ни и възстановителни сили. Онези от тях, които не биват продадени на аукцион, остават в Аризона, обслужвайки клиенти и местни полицаи в дузината клубове около пазара.

По време на една среща, организирана в късната 2001 година от групата на Радованович, местните полицаи били поканени да говорят за действията, които предприемат, за да спрат тази търговия. ... Радованович обвинила полицията в директно сътрудничество с мафията, посочвайки, че един бар за стриптийз, в който се продават момичета, работи директно срещу полицейската сграда в Биелина. Офицерите стриктно се придържали към стандартни извинения.

* * *

Физическото насилие и психологическо унижение, които се прилагат към тия жени, за да бъдат те контролирани, се движи на едно добре премислено и екстремно ниво. То е предназначено да насажда страх, да ги пречупи, да разруши волята им, да ги накара да се подчиняват. Някои от тях биват убивани, за да се даде на останалите пример. Според италианската полиция поне една проститутка-чужденка бива убивана всеки месец само в тази страна. В Истанбул две украински момичета са били хвърлени от висок балкон, докато други шест пленнички наблюдавали сцената в ужас. В Сърбия една друга украинка е била обезглавена пред група отвлечени момичета. ... А през 2000 година телата на две молдавски жени са били намерени да плуват в една река недалеч от пазара Аризона.

...

После, безброй са случаите на жени като Ирени Пенкина, които просто се предават и се самоубиват. Отвратителните обстоятелства около смъртта ѝ за кратко време раздвижиха обществеността в Гърция, но възмущението не продължи дълго. Двадесетгодишната жена от Беларус е била намерена мъртва в един апартамент в Солун през октомври 1998. Едно повърхностно полицейско разследване установило, че тя се е самоубила от отчаяние, след като е била принудена от сводника си да обслужва повече от десет мъже на ден. Ирени се обесила със собствените си чорапогащи в тоалетната. Намерила я нейната съквартирантка. Обяснително писмо липсвало.

* * *

Във всяка метрополия по света, продадените момичета работят заедно с жени, които свободно са избрали да разменят секс срещу пари. На повърхността е трудно те да бъдат различавани едни от други. Те се обличат и изглеждат по един и същи начин. Те се усмихват, те позират, те ходят наперено. Това е, което клиентите и обществеността виждат по барове и улици.

Но това също е нещото, което сводниците им позволяват да видят. Онова, което те пропускат, е тъмната страна на занаята. Това е една грозна страна, скрита зад тежки обковани врати, в стаи с решетки на прозорците и въоръжени бандити в приемната. Русата красавица, която ви се усмихва от ъгъла, може да е била бита с електрически кабел предишната нощ. ... Това е, което ги държи на улицата и това е, което държи усмивките по техните устни. Те остават, защото се страхуват от онова, което може да се случи ако се опитат да избягат. И се усмихват, защото знаят какво ще се случи ако не го правят.

Ако техните „клиенти“ биха се вгледали по-внимателно в телата, които използват, те сигурно биха забелязали някои от издайническите знаци – белези, покрити с евтин грим в телесен цвят, следи от камшик по задника, изгаряния с цигари по ръцете ... Ако биха спрели за малко, преди да стигнат до своята кулминация, за да погледнат в очите на тези момичета, те сигурно биха открили отвращение, разочарование, страх, депресия, примирение, гняв, срам ... И ако биха се опитали да разговарят с тях, те може би биха узнали как една или друга е била отвлечена от дом за сираци в Украйна, тайно изнесена от страната, продадена на аукцион и принудена да работи на улицата за някой алчен сводник, който я принуждава да му носи по 500 долара на нощ. Накратко, те са принудени да вършат всичко, което е необходимо, с когото и да било, ако само той плаща – и те са принудени да го вършат с усмивка на лице и престорено-страстно пъшкане ... точно както са били „тренирани“ по орните полета.

Виктор Грегори Маларек (род. 1948) е канадски журналист и автор. В момента той е главен репортер за канадския телевизионен канал W-FIVE. Маларек е автор на пет книги. Последната от тях: „Наташите – вътре в глобалната секс-търговия“, представя едно обезпокояващо разследване на методите, чрез които функционира глобалната секс-търговия. В нея авторът представя както един многопластов анализ на третия по големина бранш в организираната престъпност, така и индивидуалните трагични съдби на жени и момичета, въвлечени в последните развития на тази брутална търговия.

А колко дивизии има Каспаров?

Автор: Андре Глюксман

Като политик Елцин вече отдавна е мъртъв в Русия. В часа, в който се пишат неговите некролози, аз ще оставя на историците грижата да нарисуват портрета на тази спорна личност, един апаратчик без апарат. Нека по-добре се съсредоточим върху пост-сталинистка Русия и илюзиите, които я прикриват.

Когато танковете на източния блок задушаваша Пражката пролет, на Червения площад излязоха само девет души, девет смели мъже и жени, които се осмелиха да предизвикат съветската диктатура. Сред европейските интелектуалци това впечатли малцина, на които все пак се удаде да спасят тези самотни герои от психиатрическите болници, в които ги беше затворила политическата полиция.

Но 21 години по-късно правителствата и генералните щабове на западните страни откриха с изумление, че Солженицин, Сахаров, Буковски и деветте дисиденти от август 1968 бяха победили комунистическата империя.

Всички големи на тоя свят са жертви на синдрома на Сталин: „А колко дивизии има папата?“ (отговор, даден от Сталин на Молотов, когато той спомена Ватикана като политически противник, бел. пр.) За нещастие, деспотите много по-бързо от демократите поправят грешките в своите оценки. Секретните служби, в които получи образованието си Путин (за да стане след това шеф на КГБ, прекръстен на ФСБ, а по-късно – и глава на руската държава) се опитаха да ликвидират Йоан Павел II дълго преди демократическите правителства да открият у себе си огромната страст към борбата с тоталитаризма, символ на която стана Войтила.

Днес, срещайки новото дисидентско движение, провеждащо демонстрации в Москва, западните нравствени и политически авторитети са невъзмутими. Париж, Рим, Лондон, Берлин, отвръщат очи и си правят сметки: Путин, неговият нефт, неговият газ, неговите оръжия за масово унищожение, оръжията, които той продава по цял свят, са по-важни от няколкото хиляди демонстранти, които биват бити, разгонвани и арестувани от репресивни сили, чиято численост е в десетки пъти повече. Шрьодер

продължава да получава дивиденди от Газпром. Ширак отива в пенсия с чиста съвест, без съжаление за онзи голям кръст на Почетния Легион, който закачи на гърдите на руския лидер. А Романо Проди си спомня книгите, които е чел в детството си и, както изглежда, бърка Пушкин с Путин.

Ана Политковская е убита и вече забравена, както и десетки други журналисти, станали жертви на поръчкови убийства. Ликвидирани са ония, които водеха разследванията около взривовете на жилищните сгради в Москва (при които загинаха 300 души), послужили на Кремъл като повод за започване на чеченската война. Литвиненко е отровен с полоний.

Ходорковски и Трепашкин (един от независимите следователи, осмелили се да разследват споменатия взрив в Москва, бел. пр.) са в затвора, някъде на края на Сибир. Всеки четвърти или пети чеченец е убит. Днес заплашват Каспаров и не разрешават на него и приятелите му да излязат на демонстрация – с роза в едната и руската конституция в другата ръка. Колко глави трябва да се отсекат, колко съдби да се смачкат, за да дочакаме реакция от европейските приятели на човешките права?

„За европейците пет хиляди души на улицата не са особено значително събитие. Но в страна, в която участието в демонстрации може да има сериозни последствия, дори хиляда демонстранти вече са подвиг“, забелязва с право бившият шахматен шампион. Забележете евфемизма, драги читатели, тези смели демонстранти живеят в страна, където „куршумът в главата е най-простият и естествен начин за решаване на каквито и да било конфликти“, предупреждаваше още през 2003 година Ана Политковская.

Внимание! Не мислете, че тук става дума само за идеализъм, морал и ценности. Не противопоставяйте духовността и реализма, етиката на убежденията и етиката на отговорността.

Откога насам е „реалистично“ и „отговорно“ да се позволява пред вратите на Европейския Съюз възраждането на една авторитарна държава, не контролирана от нищо друго освен от шефа на Кремъл, с неговите специални служби, неговата армия и полиция? Нима вече забравихме, че Русия притежава втория по големина ядрен арсенал и фантастични средства за шантаж (нефт и газ)?

Ако чрез цензура, корупция, насилие, заплахи и убийства се потисне всяка критика, се парализира всяка опозиция, в руското общество няма да

остане никой, който да пледира за демокрация, здрав смисъл, отговорност, благоразумие и уважение към човека.

Нищо ли не сте научили, О европейски величия? За разумно ли считате да се допусне унищожението на всички вътрешни съпротивителни сили, които могат да съдържат едноличната власт, способна – умишлено или по грешка – да взриви планетата?

Трябва ли да се припомня, че в обръщението си към Федералното събрание през април 2005 Владимир Путин представи така своята историческа оценка: „Трябва да се признае, че разпадането на Съветския Съюз е най-голямата геополитическа катастрофа на века“. В 20 век Хирошима и Освиенцим, двете световни войни и милионите жертви на ГУЛАГ не са заслужили, от гледна точка на нашия лидер, званието „най-голяма катастрофа“.

Не! Според него това е събитието, което всички демократи на планетата, вие, аз празнуваха като освобождение през 1991. Разрушението на Грозни, убийствата на стотици хиляди мирни чеченци, унищожаването на зачатъците на свободно слово в Русия – всичко свидетелства за манията на Кремъл – паническият страх пред всякакви форми на протест.

Време е Европейският Съюз да покаже, че страстта към свободата е неразделна от европейския дух още от времето на антична Гърция. Че тази страст стои в основата на неговото създаване. Че тя вдъхновяваше въстанието против тоталитаризма в Берлин (1953), пробуждането на Полша (1956), въстанието в Будапеща (1956), последвалите го въстания в Прага и Варшава, чак до падането на Берлинската стена. И още: въстанието на студентите в Белград против Милошевич, „революцията на розите“ в Тбилиси и „оранжевата революция“ в Киев. Сега е повече от подходящо време да се обясни с висок и разбираем глас, че „Другата Русия“ и Гари Каспаров, много повече от каквито и да било дивизии, са душата на Европа.

Андре Глюксман (род. 1937) е френски философ и есеист, известен с критиката си срещу идеологическите корени на тоталитаризма. За главно негово произведение се счита философската студия „Майсторите-мислители“ («Les maîtres penseurs»), за която, по собствените му думи, го е вдъхновило четенето на Архипелаг ГУЛАГ. Под „майстори-мислители“ Глюксман има пред вид немските философи Фихте, Хегел, Ницше и Маркс, които според него са направили „салонно-приемлив“ култа към „окончателната и тотална революция“ и резултиращата от нея тоталитарна държава.

САЩ и Европа – борба на моделите

Автор: Тони Джуд

(Интервю с известния политически автор и историк Тони Джуд)

Андриан Крайе: Сред ляво настроените американци все повече се разпространява гледището, че Европа би могла да бъде най-добрия модел за обществата на 21-ия век.

Тони Джуд: Това е вярно. Америка и Европа се виждат от известно време насам като конкуриращи се визии – и при тяхното критично разглеждане на Америка все повече американци гледат по-малко към бъдещето или миналото на собствената си страна, отколкото към настоящето на Европа.

АК: Откога двата континента започнаха да се отдалечават така чувствително един от друг?

Джуд: Аз основах Института Ремарк още през 1995, т. е. по средата на ерата Клинтън – и то точно защото имах чувството, че Америка и Европа се отдалечават една от друга и че младите американци нямат понятие от Европа или от това, че нашите интереси са общи.

Освен това ние изгубихме поколението американски политици, чийто мироглед беше оформен във времето между четирийсетте години и 1989.

АК: Означаваш ли това, че Буш е само катализатор, който направи по-ясни някои стари напрежения?

Джуд: Буш ускори това в огромна степен, защото той обяви за американска добродетел схващането, че Европа не е разбрала нищо. Сега Америка и Европа имат две из основи различни идентичности. В двайсетте години, които живея тук, това още никога не ми е било толкова ясно, както след 11. септември. Дори в Ню Йорк.

Междувременно дори бих твърдял, че Европа и Америка са станали нещо единно, наречено Запад, само поради нещастията на Втората световна война. Това се удържа от Пърл Харбър до падането на Берлинската стена.

АК: Може би двата континента просто би трябвало да приемат, че притежават различни идентичности и интереси?

Джуд: Да, би трябвало, но това е трудно.

АК: Ангела Меркел се опита да съживи немско-американското приятелство още преди да бъде избрана.

Джуд: Струва ми се, че Ангела Меркел изкривява картината, защото е оси. (жаргон: източногерманец, бел. пр.) Независимо от това дали ще вземете дъщерята на един източногермански пастор, един полски интелектуалец като Адам Михник или един син на чешката буржоазия като Вацлав Хавел – всички те са свързани от един инстинкт, който е един вид преобръщане на стария комунистически инстинкт. Това можеше да се види много ясно при Иракската война.

На Изток съществува този инстинктивен копнеж да се вярва в доброто във Вашингтон – и съответно да се приписват нечестни мотиви на всички ония, които го разглеждат критично. Заключениеето много често е, че ако някой е за човешки права и свободи, той трябва да бъде и за инвазията в Ирак. Хавел изрично настоя, че това е неделимо единство, че той трябва по принцип да поддържа свалянето на диктатурите, в противен случай би предал собственото си минало в Прага.

АК: Това е напълно разбираемо.

Джуд: В случая Меркел обаче си имаме работа с един политически стил, който обърква проблемите. Когато например говори за Турция, аргументацията ѝ е определяна от един странен провинциализъм, който пропуска по-големите взаимовръзки. Не само в Турция хората са слисани от факта, че за канцлер може да бъде избран някой, който не разбира политическата цена на неприемането на Турция в Европейския Съюз.

АК: И каква би била тази цена?

Джуд: Това е геополитическа цена, която започва с това, че в такъв случай Турция ще влезе в съюз с Русия, та чак до загубата на влияние в Близкия Изток. Към това се прибавя цената в самата Турция, защото страната ще попадне или обратно в ръцете на восните, или в тези на религиозните радикали. Да се игнорира всичко това е един много дребно-немски начин да се мисли за политика.

АК: Меркел обаче е немски канцлер за следващите четири години. И тя не е единствената източногерманска фигура сред новите политически водачи.

Джуд: Не вярвам, че тя може да остане така провинциална много дълго време. Като първа източногерманска правителствена ръководителка тя носи със себе си старото бреме на своя източногермански опит, към което принадлежи и този рефлексен про-Американизъм.

АК: Дали това не се дължи на факта, че тези хора виждат в Америка един предприемачески дух, който липсва в Европа?

Джуд: Това е вярно, при което то може да бъде оценено както положително, така и отрицателно. Вярно е, че е по-трудно да се основе предприятие в Европа, вярно е и че в последните 50 години в Европа бяха развити по-малко нови идеи и вложени по-малко пари, за да се направят предприятия от такива идеи.

От друга страна европейците, от Норвегия до Италия, са приели един компромис, при който те притежават по-малки възможности за предприемачество, но пък в замяна на това повече сигурност, като живеят в по-голяма зависимост от държавата, но с по-високо качество на живот. Това може да се докаже – европейците живеят по-здоровословно и по-дълго.

АК: Въпреки това европейският модел се нуждае от реформи.

Джуд: Ако става дума за това да се реформира европейската икономика, то най-често се има пред вид да се оформи един по-свободен пазар, да се намали ролята на държавата, да се ограничи влиянието на работното право, както и социалните помощи. С други думи – да се оформи Европа по американски образец, защото смятаме, че само по този начин могат да се постигнат целите на растежа.

АК: Но не бяха ли успешни реформите във Великобритания, точно защото бяха ориентирани към модела на САЩ?

Джуд: Тази ориентация към американската пазарна икономика причини огромни разходи.

АК: Например?

Джуд: Във Великобритания пропастта между бедни и богати се разширява по-бързо, отколкото в която и да било друга европейска държава. Освен това образованието и медицинското осигуряване пострадаха до такава степен, че в сравнение с европейските алтернативи те биват възприемани като все по-незадоволителни.

Но дори (и без това мъглявото) качество на британската общност също запада. Това разбира се може да се разглежда и като нещо положително, защото то дава повече индивидуализъм, повече инициатива, а също и по-добри индивидуални шансове за икономическо разгръщане и социална мобилност. Но отрицателните страни са покачваща се престъпност и изчезване на усещането за общност.

АК: Повечето континентални европейци познават Великобритания преди всичко от техните посещения в Лондон – а там се вижда една растяща метрополия с чудесни ресторанти, великолепна културна програма и завидно ниво на доходи.

Джуд: Всичко, което току-що изредихте са по мое мнение отрицателни аспекти, защото те са симптоми на един бум, в който мнозина не могат да участват. Същевременно един сравнително малък брой хора от горните слоеве на доход се борят едни с други на един ограничен пазар за недвижими имоти и по този начин създават пазарен мехур, който изключва по-долните слоеве от обсега на платимите жилищни помещения.

АК: Принудителното бягство от града, каквото може да се наблюдава и в Ню Йорк.

Джуд: Точно така. Трябва да излезете само на около 50 мили северно от Лондон – и вече сте в един съвсем друг свят. Повечето лондончани се опитват да избягват тоя район, остават в града и по време на отпуск пътуват в континентална Европа, защото на север от метрополията има много безработица или слаба заетост, руинирани образователни институции и пълна липса на инвестиции в обществени сгради.

Всичко това все още не е толкова зле колкото в бедните области на Америка, тъй като в крайна сметка Великобритания все още е една социална държава, която съвсем не е била основана от социалисти, а от 60, 70-годишни либерали и християндемократи, които в годините между 1945 и шейсетте я създадоха като един вид застраховка срещу условията, които бяха възникнали между двете войни.

АК: Европейските средни класи се страхуват обаче точно от това, че една нуждаеща се от реформи социална държава и едно все по-обедняващо работничество ще застрашат тяхната социална сигурност.

Джуд: А всъщност европейската социална държава имаше задачата да спои в едно средната класа и работничеството. Предимствата за работниците са очевидни. Но за средните класи социалната държава беше в много отношения дори по-важна, защото чрез нея не им се налагаше да плащат повече за образование, здравеопазване и обществени служби, като по този начин те развиваха една покупателна способност, позволяваща им да пътуват и да купуват луксозни стоки.

Това беше причината поради която Маргарет Тачър никога не успя да приватизира здравеопазването или обществения транспорт до степента, която ѝ се искаше. Средният консервативен избирател беше също толкова зависим от социалната държава, колкото и средния избирател на лейбъристка партия.

АК: Но не се ли променя това все повече? Точно сред горната средна класа, която настоява, че без повече свободи за предприемаческия дух не може да се намери изход от кризата?

Джуд: Не социалната държава е оная, която скована предприемаческия дух, производителността или растежа. Сред четирите икономически най-успешни страни в света освен САЩ се намират, според едно изследване на Давоския икономически форум, още Норвегия, Дания и Финландия.

Става дума значи не за социалната държава, а за това как едно общество я организира. В Дания например социалната държава е много по-далеч развита, отколкото в една не толкова ефективна държава като Италия. Основният проблем с европейските социални държави е, че ние сме сковани в параметрите на петдесетте и шейсетте години, преди всичко що се отнася до ранната пенсионна възраст.

АК: Значи европейската социална държава все пак се нуждае от реформи.

Джуд: При всички случаи, но различните държави се нуждаят от различни реформи. Вземете например Франция, която със сигурност трябва да промени факта, че един служител на железниците може да се пенсионира на 56 години при пълна заплата. В наше време това е пълна лудост.

Във Франция са нужни реформи, за да могат фирмите по-бързо да назначават млади хора, но и за да могат да ги уволняват по-бързо. Защитата срещу безработица трябва да се поддържа, но при това трябва да се допусне място за известен риск.

Във Финландия такива реформи не са необходими, защото там законът за безработицата функционира добре и пенсионната система не е демографски претоварена. Премахването на социалната държава по общоевропейски модел е един опасен мит, който не може да бъде защитен политически.

Дълго преди например Германия или Франция да бъдат превърнати чрез радикални реформи в Ню Джърси-та, биха се получили масивни по-

литически обрати. Там имате вече всички групи като фламандския блок, Льо Пен-овци и Хайдер-овци.

АК: От друга страна дясно радикалните партии изобщо не изплуваха в немските избори от ноември (2005, бел. пр.).

Джуд: Разликите между радикалните десни и радикалните леви все повече се размиват. И двете страни печелят от едни и същи несигурности. Срутването на комунистическата партия във Франция често ставаше точно на същите места, където Льо Пен празнуваше успехи.

АК: Точно както Лявата партия в Германия набира най-много избиратели там, където преди имаха успехи десните радикали?

Джуд: Действително, там където функционираха неофашистите. Макар че там трябва да се има пред вид още един фактор, защото тези популистски партии в Европа имат успех не задължително само по места, където има икономически трудности.

Фламандският блок постигна най-добрите си резултати, 38%, в Антверпен – в най-богатия град на най-богатата област на най-богатия континент в световната история. Това са средните класи с техния страх за стабилността.

АК: А страхът пред световната сила Китай или пред междуременно вече пословичния полски тръбопроводчик? Не е ли той основателен?

Джуд: Полският тръбопроводчик е напълно без значение. След пет до осем години заплатите в Полша, Словакия или Унгария ще са се качили толкова, че разликите в заплащането няма да бъдат достатъчна причина немски компании да инвестират в Словакия.

И това е причината, поради която това, което един български социолог нарече „малките Америки“, с техните минимални данъци и намалени социални плащания, за които всеки под 30 години вярва, че това е нещо велико, защото скоро те щели да заживеят като в Калифорния, ще имат много кратък период на полуразпадане.

АК: Ще се случи ли с тези страни същото, което се случи със средноамериканските макиладора-държави (от „Maquiladora“ – фабрика на чужда фирма, бел. пр.), които изгубиха клиентите си заради Китай.

Джуд: Китай е съвсем различна тема. Европа никога няма да бъде в състояние да се конкурира с Китай, защото китайците ще спечелят всяко надбягване надолу. Там няма социална уредба, няма работно право, а ка-

пацитетите и качеството на продукцията нарастват непрекъснато. В Германия и Франция виждам еднозначно вината за кризата с реформите при политическата класа.

Не беше разбрано навреме, че развитията на демографията и бюджетите правят неотложна необходимостта да се преориентира социалната и работна политика от защита на работни места към създаването на работни места. Ако само Европа беше в състояние да осъзнае уникалната си ситуация, защото нейното население е много по-добре образовано от това на САЩ!

АК: Най-важните и най-известни университети се намират обаче в Америка.

Джуд: Разбира се, че американските изследователски институции са фантастични, именно затова аз съм тук, а не в Англия. В сравнение с Оксфорд най-добрите 50 американски университета имат много по-добри средства, по-добра екипировка, по-добри библиотеки. Но под това ниво вече започва една катастрофа – и там европейците, с тяхното образователно ниво, могат лесно да се състезават.

Европа може да създаде една образована прослойка, която да генерира идеи, знания и умения, които да доведат Америка до трудно положение. Америка е най-истинската страна от третия свят – с един невъобразимо богат, образован и могъщ елит и едно все по-отчаяно, обедняващо, медицински необезпечено, зле образовано, даже невежо население.

АК: Не са ли тогава най-необходимите мерки в Европа реформи в образованието?

Джуд: Тук ви давам пълно право. Това бяха пропуснатите шансове на шейсетте години.

АК: Като пример за създаването на функционираща икономика на образованието се счита Ирландия.

Джуд: Да, вярно, „келтският тигър“. Ирландия е интересен случай, защото тя е едновременно и правилния, и погрешния модел. Разбира се, няма ни най-малко съмнение в това, че само за едно поколение Ирландия се превърна от изостанала аграрна страна в постиндустриална икономика на услугите, която привлича в Дъблин млади хора от цяла Европа.

Зад това се крие политиката да се насочват целево държавни средства към така наречения сектор на услугите, да се развива непрекъснато образо-

вателната система и да се създаде данъчна структура, която привлича преди всичко инвестиции в областите на високите технологии и новаторството.

Същевременно ирландците използваха двата най-големи университета, Тринити колидж и Юнивърсити колидж като магнит, с който да привличат хора както от академичните, така и от бизнес-средите. Всичко това функционира чудесно. Но – и това е едно голямо НО: всичко това стана с помощта на грамадни суми от Брюксел.

Европейският Съюз подпомогна и финансира изграждането на тяхната транспортна мрежа, местните им образователни институции, помогна на правителството да изплаща социални осигуровки и пенсии на хора, които внезапно бяха изпаднали в безполезна професии.

Един феномен като „келтския тигър“ значи беше възможен само защото предполагаемата неефективна стара европейска икономическа машина с помощта на така наречената съсипана Европейска Общност помпеше до безкрайност пари в тази бедна, изостанала страна. Кое до известна степен правят в момента и със Словакия.

АК: Но не е ли Ирландия вече толкова стабилна, че да може да функционира сама?

Джуд: Ще видим. През последните пет години Ирландия изгуби всички трансферни плащания, защото с разширяването на ЕС тя вече не принадлежи към бедните, а към богатите над средно ниво страни. Сега значи тя самата трябва да плаща на Брюксел, вместо да получава. Същевременно тя има огромни задължения към по-старата част от населението си.

АК: Не е ли това още една от причините, поради която във времена на трудности икономиката гледа с копнеж към Америка?

Джуд: Това са само стари навици, защото през целия 20 век Америка беше за всички образеца за стопански реформи. Тогава Америка се считаше за модел на всичко, което прави една икономика модерна – в доброто, както и в лошото.

Америка беше отворена, безпощадно решителна, космополитна, вълнуваща, при това тя постоянно се развиваше напред. Не трябва да се забравя обаче, че големите промени там бяха следствие от емиграционните вълни на трийсетте години.

АК: Но Америка винаги е била емигрантска страна.

Джуд: Аз преувеличавам малко сега, но почти всеки, който имаше нещо в главата си и преживя фашистите в Германия, Австрия или източна Европа, накрая някак попадна в Америка. А от тях около 80% изиграха решаващи роли в университетите, музиката, литературата и изкуствата.

Този огромен трансфер на интелектуални ресурси се повтори през четирийсетте и петдесетте години. Към това се прибави факта, че Съветският Съюз се нуждаеше от 35 години, за да се свърже от следствията на Втората световна война, от които пък Великобритания дори не успя да се свърже никога.

Този културен трансфер и икономическа преднина направиха от Америка възможно най-вълнуващата и модерна страна за моето и вашето поколение. Но ние винаги живеем с едно поколение закъснение. Днес аз не виждам там нито онова културно новаторство, нито икономическото въодушевление. Освен това политическата система се намира в сериозни трудности – и това го казват дори хора, които иначе никога не са на едно мнение с мен.

АК: Вярвате ли, че световните политически реалности ще принудят немското правителство да премисли нещата отново?

Джуд: Мисля, че това ще бъдат европейските реалности. Ако Германия иска да играе някаква значителна роля в Европа, тя не може да се концентрира особено много върху приятелските отношения с Вашингтон.

Това е една от причините, поради които пропаднаха амбициите на Блеър за поемане на водеща роля в Европа. Той отчаяно се опитваше да жонглира с образа на Вашингтонски приятел от една страна и с влиянието си в Европа, от друга. При това той обърка всичко. Поддръжката му за войната в Ирак беше стратегическа катастрофа. Великобритания ще трябва още дълги години да изкупва тази вина в Европа.

АК: Значи ли това, че Германия би трябвало да се концентрира върху Европа и евентуално да поеме риска да занемари отношенията си с Америка?

Джуд: Мисля, че една такава политика е абсолютно решаваща, защото Европа се нуждае спешно от водещата роля на Германия, преди всичко след като Франция западна като „естествената“ водеща нация на Европа.

В немско-американските отношения няма нищо, което да не може да издържи малко занемаряване. Но кой освен Германия може в момента да

направи от стария континент един важен фактор в интернационалните дебати?

АК: Не трябва ли Европа първо да поеме една по-активна военна роля?

Джуд: Европейците вероятно никога няма да отбият своите социални разходи, образователни програми или икономически субсидии по посока към военния бюджет, както прави това Америка. Но това не би трябвало и да се налага. Днес Европа предоставя вече повече умиротворяващи войски от Америка. Не липсват нито броят войници, нито техническите средства, а само и единствено логистиката.

Европа все още не е създавала предпоставките, които са необходими, за да се придвижат бързо, да речем, 50 000 души към Косово или Ливан. При това би трябвало само да се отиде до фабриката на Еърбас в Тулуза и да се направят двайсет от тия огромни транспортни самолети, както и петдесетте транспортни хеликоптери, за които понастоящем ние трябва да просим при американците. Онова, което липсва, е общата воля.

АК: Самолети, това звучи въпреки всичко изпълнимо.

Джуд: Аз не си измислям тия цифри. Те са зададени като ориентировъчни от Центъра за стратегически студии в Лондон – като данни за това какво е необходимо, за да се направи една европейска сила за бързо реагиране достатъчно независима, за да може да ѝ се създаде онова поле за действие, което би ѝ позволило да прави почти всичко, освен да започне една нова война.

Европа сигурно не би могла да предотврати геноцида в Руанда, но това не би могла да направи и Америка, по сравними причини. Но войната в Югославия англичаните вече биха могли да предотвратят и самостоятелно, поне на теория. Онова, което го направи невъзможно, беше липсващата обща воля. И точно това е, което имам пред вид, когато говоря за провала на политическата класа в Европа.

Интервюто е взето от Андриан Крайе

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Коментари (2)

- 10-05-2007|Аврам - борбата на моделите и стереотипите

Прочетох с интерес интервюто. Според Джад разделението между САЩ и Европа минава и по оста Западна и Източна Европа (малко или много). Тази връзка може да изглежда находчива идея, но дали е толкова основателна? Излиза, че поддръжниците на американския «модел» са предимно от Източна Европа (разбирай «провинция»). Дали това делене на Западна и Източна Европа не е сходно с делението на «стара» и «нова» Европа от известен неокон, само че с обратен знак? Ако Михник, Хавел и Меркел са от «Изока», което «обяснява» тяхната по-положителна нагласа, как да се обяснят симпатиите на Саркози към Америка (поне според автобиографичната му книга, в която той пише, че ако трябва да избира страна извън Франция, това би било Америка)? Следвайки логиката на Джад, това може да се обясни с имигрантското минало на новоизбрания френски президент (по-точно: източно-европейската връзка...). Такова обяснение би било нелепо, разбира се. Но може ли да се погледне и от друга гледна точка – идеализма? Защо някои европейци да не споделят доза идеализъм свързан с ценности, които Америка по една или друга причина олицетворява. Ако едно непредубедено (което не е непременно безкритично и про-американско, като противовес на анти-) отношение към Америка е признак на европейски провинциализъм, европейският анти-американизъм може да се разглежда и като признак на една стара комплексираност на Европа, а именно, че не може

бъде световен политически фактор наравно с Америка (все още). Опростяване, нали? Затова е по-добре да изоставим тези схеми и стереотипи. Нещо по-важно: защо трябва отношението към една страна да се отъждествява с политиката на държавата? Безспорно има такава връзка, но това е само един от многото аспекти и причини да имаш симпатии към едно общество. Според мен различията между двете страни на Атлантика са здравословни за един смислен диалог, е не причина да се градят двуполярни „или-или“ модели. Дори на политическо ниво се вижда процес на сближаване с идването на власт на ново поколение политици, отгърсени от предразсъдъците на миналото.

- 11-05-2007 | Златко

Да, наблюдението е точно и, трябва да призная, малко отрезвяващо за самия мен. Живеейки в Германия, аз непрекъснато съм подложен на медийно облъчване, което е, да го кажем така, не особено ласкаво към Америка (има пред вид предимно вестниците, които чета – Цайт, Зюддойче и т. н., все либерални вестници с дълги-дълги традиции). Причината за това според мен се крие във факта, че е много трудно, поне на сравнително абстрактното ниво на публичния дебат, да се прави разлика между една страна и нейното правителство. Всички ние знаем, че Буш ще си отиде след малко повече от година, всички се надяваме, че това ще доведе до поврат и донякъде изход от толкова фрустриращата ситуация, в която се намират американско-европейските отношения в момента. Но това са само надежди – реалността си остава ежедневието, в което човек не може да се отърве от чувството, че отатък стоят хора, които са се отказали от всякаква форма на здрав разум и продължават своята „свещена“ война на каквато и да било цена, до горчивия край, пък ако ще той и да означава край на всичко. Плюс всички разногласия, свързани с екологията (макар че последните развития в това отношение са все по-обнадеждаващи), плюс продължаващия отказ на Америка да приеме ролята на пръв сред равни, а не имперски водач, плюс, плюс, плюс ... Да, здравият разум твърди, че това сигурно са само неща от конкретния момент, свързани с политиката на едно правителство, което само историята може да оцени точно. Но емоциите ... Раздразнението, гневът, огорчението. Много трудно е да се потиснат тия неща, особено когато всички около теб непрекъснато се оплакват от „лошата“ Америка,

пък и самите либерални среди в Америка са вече толкова гневни, че човек понякога наистина получава усещането, че страната се намира пред колапс на гражданския мир, особено ако зачете по-радикалните (и много влиятелни) блогове, виж в това отношение тая статия от The New Republic например – <http://www.tnr.com/doc.mhtml?i=w070507&s=netroots051007>). А инак аз самият някак не мога да се видя като анти-американец. Прекалено много неща ме свързват с тая страна, прекалено много съм оформен от великите ѝ идеи, за да мога някога да стана неин истински омразник. Но критика ... О, критика тя заслужава много – просто защото така ужасно ни разочарова – нас, всички ония, които очаквахме от нея да ни поведе към едно по-добро, по-човечно след-съветско бъдеще. А какво излезе вместо това? Самата Америка започна да се превръща полека-лека в оная зла империя, срещу която толкова много тръбеше преди двайсет години. Иронията е толкова горчива, че понякога просто ме заболяват зъбите. Горчива, много горчива ...

Копирайте тази книга

Автори: Аналей Люитс, Джонатан Лийтъм

(Джонатан Лийтъм за живота като борец против авторското право)

„Идеализирам начина, по който се предават на публиката материали, отнасящи се до интелектуалната собственост“, казва Джонатан Лийтъм (обяснявайки защо книгите му се четат като смесица от културни справочници, заемки и директни плагиати). „Може би затова книгите ми са пълни с поп музика“, размишлява той, споменавайки някои от групите, които са го вдъхновявали: Pavement, Camper Van Beethoven, неща, които принадлежат към твърдата страна на студентския рок.

С посивялата си грива, бейзболна тениска и очила на инженер, Лийтъм би могъл да мине за който и да е музикален маниак, възторгващ се пред неизвестен рок в някое тихо кафене в Бъркли. Но Лийтъм е авторът на литературната сензация Крепост на самотата, носител е на наградата МакАртур, а в момента се кани да произведе нова версия на култовия комикс Омега Неизвестната за Марвъл.

През двадесетгодишната му кариера като писател той е писал за жени, които се влюбват в космически черни дупки, за отвлечения от извънземни, разумни транссексуални кенгура и хора, страдащи от синдрома на Туре¹. Познат със способността си да смесва научна фантастика и теми от комикси с прецизна, литературна проза, Лийтъм принадлежи към типа хора, които отиват – поне във въображението си – там където малцина преди тях са се осмелявали да отидат.

Сега той има нова мания: реформата на авторското право.

Някои бележки в тази връзка се появяват под формата на лирика за групата Monster Eyes, която той е измислил за новия си инди-рок роман Ти не ме обичаш още.

На повърхността си романът е едно слънчево припомняне на музикалната сцена от Лос Анжелис през ранните 90 години. Но под идилията за секс и изкуство всъщност се крие едно размишление по въпроса за това как артистичното творчество не се подчинява на закона за авторското право.

---

1 Нервно-психическо заболяване, свързано с появата на тикове, бел. пр.

В хода на романа ние откриваме, че никои от песните на Monster Eyes не са написани от автора им. Всъщност те са скърпени от различни парчета, идещи от поп-културата, историята, различни разговори или просто мимолетностите на ежедневието. Един от героите се опитва да предяви авторски права върху песните след като е написал лирика за тях и Лийтъм определя поведението му като „манипулативно“ и „грубиянско“.

Лийтъм е фен на изкуството, породено от друго изкуство – „колажи, cover-версии, семплинг“ – и в едно скорошно есе за *Harper's* той предефинира думата „плагиат“, определяйки акта на присвояване като централен за изкуството. Есето завършва с три страници, посочващи източници, от които той е заемал, за да го напише. Освен това Крепостта на самотата е изпъстрена с поезия, чиито източници са неизяснени. Ето защо Лийтъм желае да върне нещо обратно на културното съсловие, от което е заемал така радостно.

Ти не ме обичаш още е част от това, което Лийтъм нарича свой набег в областта на „експериментите с авторското право“. Той току-що е започнал тези експерименти с [Promiscuous Materials Project](#), един сайт, на който филмови творци и драматурзи могат да намерят няколко дузини от неговите разкази, чиито права те могат да закупят само за по долар на парче. „Много кинодейци и драматурзи нямат достъп до типа пари и адвокати, които обикновено са нужни за закупуването на права, така че аз исках да премахна тази бариера“, казва той.

Като разширение на този експеримент Лийтъм също ще подари филмовите права за Ти не ме обичаш още. Осъе по-интересно, пет години след появата на филма той обещава на обществеността всички „спомагателни права“ както върху филма, така и върху романа. Това означава, че всеки ще бъде в състояние да прави производни, вторични произведения от тях. Евентуалните автори ще могат да пишат нови истории, в които участват същите герои, да публикуват продължение на романа или да го превърнат в комикс.

„Исках просто да кажа, че всеки човек на изкуството може да намери собствен път за това как да работи в областта на авторското право“, обяснява той. „Аз исках да притежавам дейността като такава. Някои писатели вече са правили подобни неща като са се възползвали от лицензии на [Креативното Съсловие](#). Но аз твърдя, че ние можем да определяме нови

правила всеки път, когато предлагаме нещо на света. Артистите трябва да вземат в ръцете си начина, по който се предава на публиката тяхното изкуство. Всъщност това би могло да бъде част от изкуството. Всяко авторско право би могло да бъде различно, в зависимост от самото изкуство. Важно е това право да бъде предоставено на самите артисти“.

Слушайки Лийтъм, човек си представя един свят, в който всеки артист създава някакво собствено авторско право, с негови собствени странни правила, украсяващо корицата или уводните бележки на неговото творение.

Лийтъм не счита себе си за активист в областта на авторското право. Той просто иска да раздвижи културните представи на хората, което вероятно е първата крачка към промяната на законите.

„Моля настойчиво хората да мислят и чувства по-различно за социалните условия, касаещи оригиналността и плагиатството“, казва той. „Искам да ги провокирам да разгледат отново онова царство на несвършенството, наречено авторско право“.

Джонатан Лийтъм, роден през 1964, е един от утвърдените по-млади американски писатели. За книгата си *Motherless Brooklyn* получава наградата на националната критика (2000), както и наградата „Златен кинжал“. Последният му по-голям роман, *Крепостта на самотата*, също се радва на голям успех.

За Sagrada Familia

Автор: Златко Енев

Иска ми се да захвана тук една тема, която инак подхващам рядко, сигурно защото се чувствам не съвсем уверен в нея. Става дума за архитектурата и нейната магия ...

Ще започна с това, че никога през живота си не съм бил особено запленен от това изкуство. Не че не съм виждал – вече доста съм обикалял из Европа, та и извън нея. Но което не иска, то не иска – и френските стъклени пирамиди, и немските претенциозни кули, та даже и италианските катедрали все хладен ме оставят, за американските или азиатски небостъргачи пък съвсем да не говорим – особено когато види човек какви дупки започват само на две-три улици по-настрана ...

Или така беше до скоро. Искам да кажа, до преди няколко години, когато с очите си видях Sagrada Familia (Светото семейство) в Барселона. Ей богу, ако някой друг ми го беше казал, никога не бих повярвал, че една сграда би могла да ти насълзи очите. Но тук го преживях сам – и което Е, то си е, ако ще човек и сто години да се чуди. Ха, но как тъй ... защо ... какво става тук ...

Ще започна с малко обща информация. Sagrada Família е най-известното творение на неповторимия Антонио Гауди (с ударение на последната гласна) – един архитект, който няма последователи, вероятно по простата причина, че сградите му не се вписват в никакви познати или уподобими форми. Това е една огромна катедрала, която все още не е завършена, макар и да се строи вече повече от сто години (самият Гауди е успял да завърши само една нищожна част от замисъла си, преди да умре – прегазен от трамвай, каква несправедливост! – на 75 годишна възраст през 1927). Катедралата е преживяла не едно или две сътресения (нямам пред вид земетресения), най-страшното от които е била гражданската война, през която е била на косъм от унищожаване (някакви прекалено разпалени атеисти настоявали да я взривят – и само находчивото хрумване на един друг войник, който предложил да поставят картечници горе на мостовете, на около сто метра височина, та да обстрелват по-добре проклетите фашисти,

охладило ентузиазма на обновителите. Все пак те не се дали така лесно и, за да си начешат крастата, подпалили работилницата на майстора, която била в непосредствена близост, та от плановете на Гауди днес нищо не е останало). Сам Джордж Оруел, който по онова време, както е известно, е бил кореспондент в Испания, твърди, че това е най-грозната сграда, която някога е виждал (кой знае какви ветрове са го веели, горкият). След войната обаче сградата започнала да се издига полека-лека – и днес вече е на път да покаже нещо от първоначалния монументален замисъл, ако и от стила на Гауди да е останала само южната фасада, а всичко останало да се гради вече по напълно различни вкусове, макар и основната идея да си остава непокътната.

Но стига толкова история. Онова, което никаква история не може да опише, е невъобразимото изящество на тази сграда, която, ако и да е висока от сто и тридесет метра, изглежда така, сякаш е направена от дантела. Поглеждаш я отвън – и неволно си мислиш за нещо много сладко и леко (захарен памук например). Влизаш вътре – и изведнъж ти се струва, че си попаднал в гора. Качваш се горе на кулите – и ти се приискава да литнеш. Ето това, ще ти се да кажеш, е вярата, уловена в камък – нежна като издихание в премръзнало зимно утро и все пак по-неразрушима от всички хвалипръцовщини на модерното време и технологии, били те алуминиеви кули или космически совалки ...

Стояхме и гледахме като заковани някъде към петнайсет минути преди да се осмелим да се наредим на опашката за билети (една от причините за бавния напредък на строежа е, че той се финансира само от дарения на вярващи и продажбата на тия същите входни билети). После ходихме и гледахме навсякъде, ако и да се пооцапахме тук-там с цимент и прах (строителите продължават да работят ден и нощ, без да обръщат внимание на щракация с камери туристически поток). После дълго време седяхме на пейките пред оная южна фасада, опитвайки се да разпознаем хилядите фигури, които я украсяват ... Къде ти! По-скоро камила ще мине през иглено ухо, отколкото ... Не ни е дадена невъобразимата сила на оная дух, ако и да не сме чак толкова атеисти колкото момчетата през войната. И така седяхме, цъкахме с езици и се опитвахме да попием поне малко от красотата, която, казват, щяла да спаси света ... А после си тръгнахме и продължихме туристическата си одисея, малко потиснати от собствената си дребност,

но пък и безкрайно щастливи от това, че поне за миг сме се докоснали до нещо истинско, нещо неповторимо. Защото, отде да знае човек, може пък и да има малко истина в ония думи за красотата ...

Казва ли ти някой?

Коментари (5)

- 02-03-2009|Философа - Няколко уточнения

Добре, личните преживявания на всекиго са си негови. На мен като и на Оруел сградата ми изглежда ужасна, в частност -- източната фасада, която е от Гауди, не южната. Банално буквална и пренатруфена като циганска сватба, със скулптури -- копия на реални хора, нищо оригинално, да не говорим за отблъскващия цвят на замърсения камък, от който е направена. Инак Гауди безспорно е инженерен гений, но като дизайнер е на ръба на кича. Умира в 1926г., а не я завършват не по липса на средства, напротив -- поради излишък, който е нужно да си разпределят тия, които я дострояват!!!

- 10-03-2009|Smaragda - Sagrada Familia

Харесвам странността на тази архитектура. Чак до границите на лошия вкус. Гауди е като че ли е въплатил изчистената вибрация на безкрайното желание за извайване на форми. Тези тела, погълнати в пространството са като доказателство за друг, паралелен свят, произлязъл от земното и останал във вечността. Нещо като материализация на пространството. Конфликтите между елементите и множествеността се уравновесяват, след като отминат първите мигове на вълнение, когато видим тази архитектурна симфония от камък.

- 11-03-2009|Гост - Re: Няколко уточнения

За мен Гауди си остава безспорен гений на архитектурата. При него няма нищо право, нищо изчистено, нищо свършено както е в самата природа, но въпреки всичко висичко нещата са с определени правила, следват определен порядък, нещо като хаотичен ред, колкото и странно и противоречиво да ви звучи. Даже две колони не са съвсем прави. На мен Саграда фамилия ми изглежда като пясъчен замък, от тия, които децата извайват от пясък по нашето черноморие. Супер красиво творение на истински гений.

- 04-02-2010|tseno lefterski

Саграда Фамилия е химн за човешкия гений – непокорен и нрилат, опиващ, главозамайващ. «Дантелите» от намък са ребуси, лабиринти, живи човешки образи и съдби, прости – ала и възвишени – човешки мечти. Като ги гледа човек отдолу, те чезнат във висините като дим – това са нашите фантазии, мечти, химери от цимент, камък и дух. Точно е попадението на Златко Енев, когато в тези дантели и сюжети виждат Вярата на човека в Бога и Доброто – вяра, съзидаваща самоувереност, опиваща магия, посвещение – какво повече? Натруфеност? Кич? Ни следа! Стоиш, немееш, съзерцаваш, олеква ти, литваш... Възкръсваш от Блаженствол Преклон пред Божествения Антонио Гауди! (Мимоходом само да споменем и за парка на Гауди в Барселона, един естествен диалог с природата и предизвикателство на въображението...). Цено Лефтерски (1995, 1996г.) tsenol@abv. bg

- 04-02-2010|tseno lefterski

На Уважаемите читатели и споделящи поднасям извинение за горе допуснатите правописни грешки («н» вм. «к» и «виждат» вм. «вижда»). Цено Лефтерски

Юни 2007

Нов Китай. Нова криза

Автор: Уил Хътън

В продължение на повече от 2000 години китайското виждане за самия себе си е било, че това е Небесната империя, страната, чийто статус е дарен от самото небе и чиито императори се опитват да възпроизведат небесната хармония на земята. Цял Китай блестеше чрез отразената светлина, а чужденците бяха варвари отвъд цивилизования свят, на които не би трябвало да се разрешава дори да изучат изкуството да говорят и пишат на китайски език.

Когато за пръв път посетих Китай през 2003 г., такива постулати от конфуцианската вяра изглеждаха безкрайно далечни, избутани назад от множеството изгубени войни и 26-те унижителни договори от 19-ти век, последващата комунистическа революция и сегашния икономически растеж, за който са свидетели автомагистралите в Пекин и небостъргачите в Шанхай. Това беше един нов Китай, който очевидно беше оставил зад гърба си преклонението пред каноните на конфуцианството и по-късните жестокости на Мао. Сега, три години и една книга по-късно, аз съм по-малко убеден в това.

Всички общества са свързани с миналото си чрез пъпни върви – някои очевидни, други скрити. Китай не прави разлика. Имперският конфуциански Китай, както и неговият комунистически наследник зависеха в еднаква степен от идеята за един безкрайно силен, непогрешим център, защото той беше виждан като претворител или на небесната воля, или на волята на пролетариата. В нито една от тези системи човешките права, системата на конституционен баланс на силите или дори някакви форми на демокрация, имаха някакво място. В резултат на това Китай разполага със слаба база, на която да изгради фината мрежа от институции на отчетност и контрол, необходими за справяне със сложностите на модерната икономика и общество. Рано или късно, този недостатък ще трябва да бъде поправен.

Китай е едновременно изпълнен със самоувереност относно скорошния си успех и с несигурност относно миналото – една странна смесица, която поражда както дълбока ксенофобия, така и плитка арогантност. През 2007 г. икономиката на Китай ще бъде почти девет пъти по-голяма, отколкото през 1979 г., когато Денг Сяопинг спечели битката с маоистите и стар-

тира изключително успешната до този момент програма за икономически реформи – опипвайки в тъмното камъните, за да пресече реката, както той сам се изразяваше. В момента Китай е четвъртата по големина световна икономика – след САЩ, Япония и Германия – и по всяка вероятност тя ще бъде втората по големина след десет години. Около 150 милиона души са се преселили през това време от селата в градовете и около 400 милиона души – повече от цялото население на Европейския Съюз, са излезли извън границата на бедността. Това е едно главозамайващо постижение.

Китай е новият фактор в глобалната политика и икономика – и неговите ръководители, както и обикновените хора, знаят това много добре. В момента страната разполага с повече от един билион долара валутни резерви, най-големите в света. Тя е най-важният финансов поддръжник на САЩ и техния огромен финансов дефицит. Тя е вторият по големина световен вносител на петрол. Преди 2010 тя ще бъде най-големият световен износител. Миналата година, в доклада на Пентагона, Китай беше определен като силата, която с най-голяма вероятност „може да създаде военни технологии, които с течение на времето могат да изравнят и надминат военните предимства на САЩ“. Възниква нова велика сила – една сила, чието преследване на собствени цели издига принципната неморалност на властта на ново ниво. Не само китайците би трябвало да се чувстват загрижени за институционните и морални недостатъци на тяхната система. Това касае и нас.

В Китай новата самоувереност може почти да се помирише: тя е в небостъргачите, издигнати за броени месеци; тя е в стремителния и безсрамен стремеж за копиране и кражба на западни марки; тя е в дисциплинираното и неразгадаемо поведение на богатите бизнесмени, самоуверени бюрократи и хора от академичните среди.

Само преди около година седях в един пекински бар заедно с един от типичните представители на новата класа от богати бизнесмени, които обикновено са и членове на партията – една комбинация от политическа и комерсиална власт, която Китай познава добре под формата на стария конфуциански мандаринат, възпроизвеждаща се в момента по един странен начин, след като Мао се опита да я елиминира завинаги по времето на културната революция.

На удивително добър английски език, с личен Мерцедес, паркиран отвън, той хвалеше комунистическия режим на Китай и неговата страна на смесица от капитализъм и комунизъм, с ентузиазма на тори-бизнесмен, хвалещ Маргарет Тачър. Китайска корупция? Ха, спомнете си за скандала с Енрон или ония за партийното финансиране в Лондон, обясняваше той. Двойни стандарти между комунистическа реторика и практика? А какво да кажем за инвазията на САЩ и Великобритания в Ирак, а Гуантанамо Бей? Онова, което аз не съм разбирал, настояваше той, демонстрирайки едновременно самонадеяност и неувереност, бил фактът, че Китай няма да позволи отново да му бъде отнета естествената лидерска позиция, която всъщност никога не би трябвало да е губил. Западните ценности, институции и политики се оказваха само привидности, опровергавани сега от надигания се Китай и прагматизма на неговите комунистически водачи.

Но западните ценности и институции не са опровергани. Страната се разви до степен, при която комунизмът е отстъпил и донякъде се е придвижил по посока на западните практики, но съществуват ограничения за степента, до която реформаторите могат да стигнат, без да се откажат от основата за политическия контрол на партията. Консерваторите сред тях настояват, че още малко и способността за контрол над страната ще бъде непоправимо повредена; че една граница вече е достигната чрез, например, даването на автономност на професионалните съюзи и повече права на акционерите. Това е най-острият политически дебат в момента.

Напрежението между реформатори и консерватори се чувства навсякъде. Например, ангажиментът, с който сега се обвързва партията, вече не е изграждането на една планова комунистическа икономика, а на „социалистическа пазарна“ икономика. Двадесет и шестте хиляди комуни в селски Китай, които преди се считаха за авангард на комунизма, бяха пометени от самите селяни между 1979 и 1982 – най-големият спонтанен акт на деколективизация, който се е случвал някога. С помощта на дългосрочни заеми стотици милиони селяни отново обработват парчета земя, които техните предци са обработвали в продължение на хилядолетия. Държавните предприятия в Китай вече не гарантират заетост до живот или социални осигуровки; сега те са автономни компании, до голяма степен свободни да определят цените на стоките си в една отворена икономика и прогресивно освобождаващи се от социалните си задължения.

Също толкова невероятно, китайските комунисти обявяват, че класовата война е свършила. Сега вече партията претендира да представя интересите не само на работниците и селяните, но и на предприемачите и бизнесмените, които тя приветства с добре дошли в нейните редици. Тази метаморфоза бива обозначавана с наименованието „трите репрезентации“, което означава, че в наши дни партията представя „напредничавите производителни сили“ (капиталистите), „преобладаващото мнозинство“ от китайците (а не само работниците и селяните) и „напредничавата китайска култура“ (религиозни, политически и философски традиции, различни от комунизма).

Партийните представители казват, че страната вече няма за цел да се бори с международния капитализъм до смърт, а вместо това желае да се развива по мирен начин. Китай се присъедини към Световната Търговска Организация и е здравомислещ член на Съвета за сигурност на ООН, използвайки вето си най-вече по въпроси, които го засягат непосредствено, като например Тайван.

Но въпреки всичко това страната си остава комунистическа. Принципите на Марксизма-Ленинизма-Маоизма си остават в сила, колкото и партията да се опитва да разшири границите им, защото те са основата за еднопартийното управление. И така получената се система вече достига границите си. Например, държавно притежаваните банки не могат до безкрайност да помпят пари за финансирането на инфраструктурата и тежкото индустриално производство (някои икономически отрасли, разглеждани като ключови, са все още недостъпни за частния капитал в Китай и са държавен монопол – банковото дело е сред тях, бел. пр.) Заемателите редовно пропускат да плащат лихви и рядко изплащат дълговете си, дори и когато планината от дългове заплашва да експлодира. Финансовата система е уязвима и за най-малкото забавяне в икономическия ръст.

По същия начин Китай достига и границите на способността си да увеличава износа на стоки (който през 2007 г. ще достигне 1 билион долара), с досегашното темпо от 25 % годишно. С настоящото темпо те ще достигнат обем от 5 билиона долара някъде около 2020 г., с което ще представляват повече от половината от настоящата световна търговия. Дали това е много вероятно? Има ли достатъчно кораби и пристанища, за да се придвижват такива обеми – и ще си останат ли западните пазари безкомпромисно от-

ворени? Всяка година Китай натрупва валутни резерви от около 200 милиарда долара, като изкуствено поддържа ниска стойност на паричната си единица, за да поддържа стоките си на конкурентно ниво. Но може ли дори Китай да изолира вътрешната си финансова система от такъв фантастичен растеж и да не позволи на инфлацията да нараства? Вече са налице признаци, че инфлационният натиск се увеличава.

Тези злини имат комунистически корени. Липсата на независими контролиращи органи стои зад масивното разхищаване на инвестиции и унищожаването на околната среда, с които Китай е печално известен. Скоростта на опустошение (появяване на нови пустинни области) се е удвоила през последните 20 години, в една страна, в която и без това 25 % от земята вече е пустинна. Замърсяването на въздуха води до преждевременна смърт на 400 000 души всяка година. Режещата кашлица в Пекин или вонята, която се носи над Шанхай, когато вятърът идва от север, са само две от напомнящата за това колко дълъг път има да извърви още Китай.

Енергията се пилее в епични пропорции. Но най-тежкият проблем е този с водата. Една пета от 660-те града в Китай страдат от извънреден недостатък на вода и около 90 % имат проблеми със замърсяване на водата; 500 милиона души в селските райони нямат достъп до гарантирано чиста питейна вода. Нелегалното и необузвано замърсяване, крайният недостиг на пречиствателни инсталации и все по-нарастващият обем на химически замърсители продължават да деградират водните запаси на Китай. През есента на 2005 в два от главните градове – Харбин и Гуангжу, водоснабдяването беше прекъснато в продължение на дни, поради това, че речните източници на двата града бяха недопустимо замърсени с отпадъчни води от държавни предприятия.

Предприятията не дължат отчетност за действията си никому освен на комунистическата партия; не съществува мрежа от граждански организации, институции или независими медии, които да създадат натиск върху производителите и да ги направят екологично ефективни. Независимите организации и контролируемото правителство са не просто неща, добри сами по себе си; те са средства, с помощта на които капитализмът се принуждава да работи честно и ефективно, не за сметка на околната среда. ... Това е тази „просветена структура“, която аз считам за съществен признак на едно общество с добро здраве, както на запад, така и на изток. Един чо-

век, държан в продължение на години в затвора без справедлива присъда е израз на същата онази злокачествена система, която не позволява и на една фирма да се надява на изправяне на нанесените ѝ щети в съда, ако това противоречи на партийните интереси.

Въздействието на такива фактори е гибелно. Причината, поради която толкова малко англичани могат да назоват някоя известна китайска марка или компания, въпреки успехите на китайския износ, е че такива просто не съществуват. Китай трябва тепърва да ги създаде, но да се направи това в еднопартийната държава, където партията се намесва в бизнес-стратегии поради идеологически и политически причини е невъзможно. Във всеки случай почти три пети от общия износ и почти целият високотехнологичен износ на Китай се произвеждат от чужди, не-китайски фирми – още един израз на китайската слабост. Държавата все още притежава лъвския пай от бизнеса в Китай, а за онова, което не притежава директно, тя си запазва правото да го контролира политически.

Марк Кито, един бивш гвардейски офицер от Уелс, е изпитал на собствения си гръб колко трудно е да се притежава частна собственост в Китай. Той е създавал еквиваленти на градското списание *Time Out* в три китайски града, Пекин, Шанхай и Гуангжу, но след няколко години на успешен издателски бизнес, миналата година внезапно узнал, че ще трябва да стане партньор на държавата. Единственият начин да продължи лицензията си, оказало се, бил да приеме едно фактическо изкупуване на бизнеса си от страна на *China Intercontinental Press*, фирма контролирана от китайския Държавен Съвет за Информация, пропагандният микрофон на комунистическата партия. Нямало никакво значение, че той притежавал всички акции, искал да запази независимостта си и винаги внимавал да не влиза в конфликт с партийните насоки за издателския бизнес. Партията сега искала да притежава неговите списания – и просто си ги взела. Това е един многократно повтарян пример.

Китай трябва да стане по-нормална икономика, но партията не го позволява. Китайските потребители трябва да пестят по-малко и да харчат повече, но потребители без право на собственост или функционираща система за социално осигуряване са много предпазливи. Да им се даде повече сигурност означава да се създаде данъчно облагане, финансиращо една работеща система за социално осигуряване, както и създаването на право на

собственост. Но това би създавало една по-силна средна класа, която ще се интересува от това как се харчат техните данъчни пари. Компаниите трябва да бъдат подложени на независима от държавата отчетност, но това пък означава създаването на нови центрове на власт. Политическите последици са очевидни.

Бъдещето на Китай е забулено в неяснота. Моето убеждение е, че онова, което не може да бъде поддържано, в края на краищата и не бива поддържано. Промените дойдоха в Съветския Съюз на петото поколение след революцията; петото поколение китайски ръководители ще наследи днешния президент Ху Джинтао през 2012 г. Политически промени няма да се случат дотогава, но моето предположение е, че някъде около 2010 г. нарастващата средна класа в Китай ще започне да изисква от политиките в страната отчетност за това как се харчат данъчните пари. Онова, което никой не може да предвиди е дали това ще доведе до нов Тянанмен или дори гражданска война, ако комунистите настояват да запазят властта си, или по-скоро до една кадифена революция по примера на източна Европа, последвана от политически свободи. Но и в двата случая развитието на Китай по пътя към достигане статуса на световна сила едва ли ще бъде просто праволинейно продължение на тенденциите от момента.

Уил Хъгън е английски автор, седмичен колумнист (преди това – главен редактор) на лондонския *Observer*, а понастоящем – екзекутивен директор на *The Work Foundation*. Анализът в неговите книги се характеризира чрез поддръжка за Европейския съюз и неговия потенциал, както и чрез презрение към това, което той нарича американски консерватизъм – определян като специфично отношение към неща като пазари, собственост и социален

договор, между другото. През 1992 той спечели годишната награда за журнализъм What The Papers Say.

Коментари (2)

- 17-05-2007|Златко - Статията на Хъгън

Трябва да призная, че преведох тази статия с леко вътрешно напрежение, най-вече под натиска на собственото си желание да не залитам нито наляво, нито надясно при представянето на някоя от темите тук. Все пак патосът на този текст ми е чужд – не защото се придържа към един (напълно оправдан според мен) скептицизъм, а защото с лека ръка си служи с идеологически шаблони, вместо да се погрижи за по-задълбочен анализ. Думата „комунизъм“ се използва като обяснение за всичко. Китай трябва „само“ да се откаже от комунизма – и всичко ще тръгне като по вода. За такъв вид опростяващи картинки може и да има място в журналистиката, но техният период на полуразпадане обикновено е много кратък ...

Продължавам по-обширно във форума. Темата е прекалено сложна, за да се изчерпи с няколко фрази.

- 20-05-2007|Аврам - колко е уникален китайския модел?

Съгласен съм, че не трябва да мерим всички с един «аршин». Но дали китайския модел е толкова уникален, колкото изглежда? (публикувам някои разсъждения по този въпрос във форума)

Европа е възможна

Автор: Бернар-Анри Леви

През 2004 г. Френският философ и журналист Бернар-Анри Леви беше поканен от американското списание *Atlantic Monthly* да пътува из САЩ. В резултат на това пътуване се появи книгата **Американският световъртеж** (*American Vertigo*), която е сборник с размисли върху американската интелектуална сцена и отношенията между Европа и САЩ. Публикуваното тук интервю се води от френско-немския журналист Тиери Шервел.

Тиери Шервел: в епилога към книгата си Американският световъртеж вие очертавате една впечатляваща скица на интелектуалния пейзаж в САЩ, цитирайки множество имена, от Самуел Хънтингтън през Франсис Фукуяма до Пол Бърмън. Бихте ли казали, че центърът на интелектуална гравитация се е преместил от Европа към Америка?

Бернар-Анри Леви: **Абсолютно. Влиянието на статиите на Кристофър Хитченс в *Slate*** или на други места, неоконсервативното движение, начинът по който една реч на Чарлз Краутхамър и един отговор на Франсис Фукуяма разпалиха голяма дискусия преди шест месеца – всичко това говори за интелектуална жизненост и климат на съревнование, за които Европа вече губи вкуса. Прекарах тридесет години от живота си с мисълта, че Париж е световната столица на интелектуалната дискусия. Според мен днес Париж е отстъпил тази роля на Ню Йорк. И това е една от причините, поради която приех предложението на *Atlantic Monthly* (което, нека не забравяме, означаваше да посветя две години от живота си на тази книга – една за пътуването и още една за написването на книгата). Изглеждаше от решаващо значение да отида там – поне ако исках да продължа да мисля по въпросите, които ми се струват решаващи за бъдещето на децата и внуците ми.

Познат ли ви е списъкът на стоте най-видни световни интелектуалци, публикуван от списанието *Prospect*? Четиринайсет от тях са англичани и 38 са американци. Но само трима са французи, трима – германци и само двама са от източна Европа. Това ли е днешната интелектуална вселена?

Според Prospect.

Става ли по-провинциален интелектуалния живот?

От коя страна?

И от двете страни – в англосаксонския свят, но също и сред главните не-англоезични страни в Европа.

Всяка интелектуална сфера, независимо от това колко жизнена, тежнеес към провинциалност. Интелектуалният живот създава и анти-интелектуализъм, и желание за стесняване на неговите хоризонти. Това е напълно естествено.

Защо обаче се появява усещането, че във Франция и Германия липсва младо поколение интелектуалци?

Аз не мисля в границите на поколенията. Сигурно познавате аристотеловия трактат За поколенията и разпадането. Веднага щом започнете да мислите в понятия като поколение, стигате до разпадане и корупция. Мисловните теми не функционират под формата на поколения. Може би това важи за бизнеса или за управлението на държавните дела. То при всички случаи важи в модата. Но има и сфери, в които това не важи, особено сферите на изкуството и мисълта. Някои хора на изкуството са млади по на 80 години. Обратно, има мислители и творци, които в началото са стари, претоварени от традиции, време и памет – и едва по-късно стават млади. Времето на интелекта е странно време. Аз самият никога не съм се чувствал като съвременник на хората, родени по същото време като мен – нито когато бях на 20, нито сега, на 58. Интелектуалецът принадлежи към други измерения на времето, които понякога могат да изглеждат много странни. Интелектуалецът е човек, който изведнъж започва да мисли така, сякаш есетото на Кант за Просвещението е било написано едва вчера.

Момент! Все пак има течения в историята на мисълта. Когато вие започвахте кариерата си в края на 60-те, във Франция имаше много интелектуални гиганти. Сартр все още беше там. Там бяха големите историци, пост-структуралистите, новите философи ...

Разбира се, такива течения съществуват. Но това е нещо друго. Те са определяни от реални исторически обстоятелства. Те определят сцената, на която играят идеите, те задават въпросите, на които трябва да се отговори. Проблемът с поколенията не ме занимава особено много. Онова, което ме интересува е дали могат да бъдат задавани нови въпроси. И тук имам

основания за загриженост, тъй като новите въпроси идват много бавно. Не ценя особено въпросите, които се задават днес.

Като например?

Въпроса за радикалния ислямизъм, за тероризма, за предизвикателствата към просвещението. И въпроса за това, че не сме се поучили или не сме успели да запазим анти-тоталитарната мисъл от последните 20 или 30 години ...

Вие казвате, че сте близо до анти-тоталитарната мисъл на неоконсерваторите, които също така защитавате.

Не ги защитавам! Или по-скоро: аз само ги защитавам срещу демонизацията, на която те са подложени. Това е нещо много различно. Аз ги защитавам срещу безсъдържателното опростяване от страна на хора, които ги обрисуват като империалисти, горящи от желание да водят война с Ирак, за да откраднат петрола му. В книгата си аз казвам: „Не! Не е толкова просто! Техните причини за започване на тази война не бяха нито низки, нито неморални! Те я започнаха точно по причините, които представиха: поради наивната представа, че чрез нея биха могли да разпространят демокрацията в арабския свят. Ако ставаше въпрос просто за петрол, те биха направили сделка със Саддам Хюсеин, който точно това искаше“.

Но това е всичко, до което се простира защитата ми, защото войната в Ирак не е единствения въпрос. Освен това има и въпроси на вътрешната политика, в която, по мое мнение, те не действат като интелектуалци, като хора със свободни умове. Само защото подкрепяте една администрация по един въпрос не означава, че ги подкрепяте и по всички останали. Когато отидете в ресторант, задължен ли сте да ядете всичко, което се намира в менюто? Водил съм този дебат с неколцина от тях и това е сериозен източник на спорове между нас.

А войната в Ирак?

Това е нещо друго. Това беше катастрофа. И нямаше как да бъде нещо друго, като се има пред вид начина, по който те я замислиха. На политическо ниво те извършиха абсолютно трагични грешки. Убеден съм в това. Несъгласията ми с тях са от политическо естество. Не ги обвинявам в неморалност, а в политическа наивност. Не че не морализираха достатъчно (ако изобщо направиха нещо, то това беше да морализират прекалено много!). Те просто не бяха достатъчно ангажирани политически (или по-скоро

те бяха ангажирани в идиотска политика). Както казах в началото на книгата си: тази война беше „морално оправдана и политически погрешна“,

Което означава ...

Нищо не е по-морално от желанието да се свали един диктатор. Но трябва да имате план за това, което ще стане след това. Трябва да имате солидни съюзници. Както например в Афганистан, със Северния Алианс. Освен това е по-добре, ако имате зад гърба си един реален интернационален консенсус.

Но това не е работа на интелектуалци!

Напротив, тяхна работа е да го обмислят. Или, да го кажем по друг начин, грешката на неоконсерваторите беше, че те хранеха илюзията на това, което аз наричам „миража на демократичното месианство“. Грубо казано, това е идеята, че е достатъчно да постановите демокрацията и тя вече ще стане от само себе си, а значи не ви е нужна търпеливата работа, наречена политика. Тези хора не вярват в политиката дори вкъщи, а и как ли биха могли? Това са хора, които не мислят, че е работа на политиците да се занимават с проблеми като бедността, липсата на медицинско обслужване, западането на градовете и т. н. Как биха могли да мислят за това, когато са заети с изграждането на демокрация в страна, която едва сега изплува от десетилетна диктатура? Онова, което споделям с тях е идеята, че демократичните ценности са универсални. Също като тях аз не вярвам, че това са западни ценности или, по-точно, че фактът, че те са били породени на запад, не ги прави западни по един изключителен, фаталистичен начин. Но аз мисля, че за да се убедят хора, които не са спонтанно убедени в това, се изисква време. А това означава – политика.

Вие бяхте срещу войната в 2003 година.

Това е вярно. Но поради причините, които споменах. Не морални, не по причини свързани с не знам си какъв идиотски пацифизъм. Онова, което беше нужно, беше многостранен съюз и съюзници. А също и план за последващите събития. В Афганистан поне две от тези условия бяха изпълнени. Но не и в Ирак. Знаете ли, през 2003 прекарах известно време в Пакистан. Откровено казано, изглеждаше ми съвсем ясно, че тия хора вършат грешка. Ако основният въпрос е в радикалния ислямизъм, ако нашите противници са Ал Кайда и подобни организации, то тогава беше ясно, че основната цел се намира не в Ирак, а другаде, най-вече в Карачи. Не в араб-

ския Ислям, а в азиатския Ислям. Написах няколко статии, в които казвах точно това преди войната. И все още държа на онова, което казвах тогава.

Какви ще бъдат последиците от провала на неоконсерватизма?

Най-лошото би било, ако се дискредитира най-ценния аспект на тяхното мислене – техния универсализъм, тяхното отхвърляне на релативизма и изолационизма, както и онова, което Бернар Кушнер нарече „задължението да се намесим“.

Въпреки поражението на техните идеи, вие сте склонен да симпатизирате на техния анти-тоталитаризъм. Подобно на някои от тях вие говорите за Ислямизма като за нов тоталитаризъм, дори за „Ислямофашизъм“.

Мисля, че бях един от първите – но това трябва да се провери – които използваша понятието „ислямофашизъм“. Това не е просто неоконсервативно изобретение, това е нещо реално.

Можем ли да интерпретираме този феномен, който се основава на повече от 1400 години религиозна традиция, чрез понятия като „фашизъм“? Фашизмът беше нещо напълно различно, с неговите масови формации и неговата централна власт, il disse.

Вие говорите така сякаш ислямизмът има само един източник. Ислямистите също се опират на фашизма, на реалния фашизъм, онзи на Мусолини и Хитлер. Това става много ясно когато започнете да разглеждате например Мохамед Амин ал-Хусейни, „мюфтията от Ерусалим“ и един от основателите на арабския антисемитизъм. Той е бил член на SS и е мобилизирал арабите за Waffen SS в последните години от войната. Това става ясно и когато започнете да разглеждате политическите източници на Мюсюлманското Братство. Тези движения и хора бяха и все още са вдъхновени от реалния фашизъм, а не от някакъв метафоричен такъв.

И все пак те функционират по напълно различен начин.

Разбира се. Но трябва да разберете, че феноменът на ислямизма се случва в един двоен контекст. Съществува, осмелявам се да го нарека така, „малкият“ контекст, религиозният. Но има и друг контекст, който аз наричам „голям“, политически контекст, който е свързан с историята на фашизма. Някои хора биха искали да ни накарат да повярваме, че ислямизмът е едно чисто религиозно явление, че целият проблем лежи в Корана и всичко, което трябва да се направи, за да се оправят нещата, е да се коригира

той. Това не е моето мнение. Разбира се аз вярвам в това, че Коранът трябва да бъде променен. Вярвам, че ние се нуждаем от поколение – от мюсюлмани, разбира се, които да предприемат с Корана работата по религиозно осъвременяване, която евреите и християните са направили с тяхната свещена книга. И аз вярвам, да го кажем грубо, че част от проблема ще бъде решен, когато мюсюлманите приемат, че божественото слово трябва да бъде подложено на коментар, т. е., когато в Исляма се появи нещо като „талмудическа“ традиция.

Същевременно обаче това условие е само необходимо, но съвсем не напълно достатъчно. Защото след това идва главната, може би основна работа – да се заемем с политическите източници на Ислямизма. Айън Бурума вече написа някои впечатляващи неща по този повод в книгата си за „оксидентализма“, както го направи и моя приятел Пол Бърмън в „Новите дрехи на терора“. А освен това съществува и книгата „Полумесец и пречупен кръст. Третият райх, арабите и Палестина“ от Клаус-Михаел Малман и Мартин Кюперс, двама немски автори. Тя установява един – за съжаление – много съществен факт. Книгата разказва малко познатата история за проекта за създаване на арабски контингент в армията на Ромел, чиято задача е била да проведе „окончателното решение“ за 600 000-те хиляди евреи, живеещи в Палестина. Тази книга пулверизира един от главните аргументи, ако не и Аргумента, на левите ислямисти, а именно: „Ние няхмахме нищо общо с Шоа-та; ние няхмахме нищо общо с историята на нацизма; защо тогава трябва да плащаме за едно престъпление, извършено от европейците, като толерираме Израел?“ Но всъщност налице е бил реален арабски нацизъм. И то точно такъв, който се идентифицира с проекта на Шоа-та. И ако по онова време някои арабски режими, някои интелектуалци и проповедници са се присъединили към Хитлер, то това е било не само поради омразата им към англосаксонците или желанието им да се освободят от колониализма. То е произхождало и от една идеология, от убеждение.

Как трябва да реагираме ние на ислямизма?

В два различни контекста. Първият е религиозният, както казах, и това е работа на мюсюлманите: време е за коментари! Нека разцъфнат стоте талмудически цветя! На второ място арабско-мюсюлманският свят трябва да премине през траура, който ние имаме в Европа. Докато арабите про-

дължават да твърдят, че историята на европейския фашизъм не ги засяга, нищо няма да се подобри – това е моето убеждение.

Нека се върнем към интелектуалната панорама и особеното отношение между Франция и Америка. Откъде идва това отношение на любов и омраза?

Всяка от двете страни е задължена на другата. Франция участваше в националното освобождение на Америка чрез Луи XVI, Лафайет, Бомарше и много други. Две столетия по-късно американците освободиха Франция.

Но това едва ли може да оправдае!

Сигурен съм, че ви е известна сентенцията на Жюл Ренар „Нямам врагове, защото никога не съм помагал на никого“. Точно това е. Прибавете към това отдадеността на двете страни на универсализма, едно почти месианство на универсалното ...

Отдалечава ли се Америка от Европа?

Не мисля така. Или по-точно, аз мисля, че докато САЩ си остават САЩ, връзката с Европа ще си остане много силна. Може би тя ще стане по-дискретна, дори скрита. Може би тя ще се изразява по друг начин, по-леко. Но тя е интегрална част от Америка. Какво е Америка? Това е една нова Европа. Аз мисля, че американците знаят това. Америка е огънат на европейското Просвещение, запален на нов бряг. Без тази идея тя не би била нищо повече от една амалгама на различни общности, онзи вид пост-модерно общество, за което някои хора мечтаят, но вече без Американската мечта. Жан Бодрийяр, например, мислеше, че това е посоката, в която се движи Америка. Аз обаче не мисля така. Аз не мисля например, че испанизацията на обществото там означава отдалечаване от Европа. Не мисля и че търговската близост към тихоокеанската сфера я отдалечава от ценностите на Просвещението, от Европа.

И все пак тя е в криза с провала в Ирак.

Не повече и не по-малко отколкото по време на войната във Виетнам, или в десетилетията преди това, които доведоха до движението за граждански права. Хората изглеждат напълно шокирани от Буш. Защо? Преди Буш имаше Никсън. А преди това имаше Сегрегация и Ку Клукс Клан. Но всичко това не попречи на американската демокрация да се развива. А къде се намираме днес? Хората се държат така сякаш Америка върши някакъв огромен, необратим завой надясно. Но ако погледнете към последните

петдесет години ще видите, че Америка се е придвижила много напред. Двете победи на Буш, триумфа на креационистите и религиозните фундаменталисти е нищо, сравнен с – победоносната! – борба за гражданско равенство, за равенство между мъжете и жените и правото на аборт. Ние сме свидетели на демократична революция, която няма равна на себе си. Сравнен с това, сегашният завой наядно изглежда много повече като последната тръпка на едно чудовище, което знае, че е осъдено.

Понякога хората казват същото и за ислямизма: една последна конвулсия преди неизбежната модернизация ...

Да, знам. Това е мнението на някои ислямолози като Оливие Роа и Жил Кепел. Но двете неща не могат да бъдат сравнявани едно с друго. Боя се, че ислямизмът може да има силно бъдеще, със силни корени в религията и политиката.

Какво научихте за Европа в Америка?

Научих, че тя е възможна. Когато дойдох в Америка аз бях в меланхолично настроение относно въпроса с Европа. Това беше по времето на френския дебат относно европейската конституция, времето, в което дори и поддръжниците на „да“-то не смееха да кажат, че трябва да се гласува с „да“, защото Европа е нещо добро само по себе си, а защото това било добро за Франция. Аз бях много близо до това да мисля, че Европа може би е била само илюзия на нашето поколение. Казвах си „Цял живот съм мислил, че Европа е нещо, произтичащо от историята, че тя ще се обедини независимо от това какво става, ние просто трябва да оставим това да се случи. Ние всички бихме могли да си легнем, а тя ще се оформи от само себе си, зад гърба ни. Но може би тя няма да се оформи изобщо, може би тя се разпада пред очите ни ...“

И Америка ви накара да погледнете нещата с други очи?

Да. Аз видях тази федерация от щати, тази национална общност от хора, които говорят даже по-малко от европейците един и същи език и които са конфронтирани с етнически проблеми далеч по-тежки от тия в Европа. И аз мисля, че чудесата са възможни, че неорганичната нация, неорганичното социално тяло, може да бъде конструирано. Откривам, че конституционният патриотизъм, за да говорим с езика на Хабермас, не е просто философска мечта, че той е нещо, което може да проработи. Може да бъде създадена армия, да се поддържат училища, да се събират данъци

и т. н. Когато пресечете една огромна страна както го направих аз, когато видите как един фермер в Алабама няма нищо общо с един мексиканец от Сан Диего или с един европеец от Савана или Чарлстън, и че въпреки всичко това Америка е била в състояние да се конституира, то това възобновява надеждата ви за Европа.

Какво ще донесат френските избори на Европа?

Нямам представа. Надявам се само, че който и да бъде следващият президент, той или тя ще приеме, че най-важната задача е да се възобнови прекъснатата нишка на европейската надежда.

Това не е точно тема номер едно в кампанията.

Франсоа Бейру я прави такава. Също и Сеголен Роял. А вие знаете, че Роял вероятно е, ако не най-европейския от тримата главни кандидати, то поне онзи с най-добра позиция що се отнася до прехвърляне на част от силите от лагера на „не“-то в онзи на „да“-то. Това е добра причина да се гласува за нея. Не единствената, но добра.

Тя подкрепя Европа?

Разбира се. Много пъти. Днес това е една от основните насоки на кампанията ѝ. Така че има основания за надежда. Знаете ли, последния път, когато се срамувах за страната си беше преди няколко седмици, когато госпожа Меркел събра представителите на европейските страни в Мадрид. За това събиране тя избра едно френско название, Amis de la constitution. Да. „Приятели на конституцията“ беше името на якобинския клуб по време на Френската революция. Но една страна не беше там на този ден. И тази страна беше Франция.

Бернар-Анри Леви, роден в 1948 в Алжир, е един от най-уважаваните съвременни френски философи. Същевременно той е журналист и политически активист. Обществено признание той получава за първи път през 1977 с есето си „Варварщина с човешко лице“. Оттогава насам е публикувал десетки книги. Той е един от дванайсетте подписници на „Манифест: да посрещнем заедно новия тоталитаризъм“ в отговор на размириците, които последваха публикуването на карикатурите на Мохамед в Дания.

Коментари (2)

- 12-05-2007|Ц. С. Ц.

Много добро интервю! Споделям мнението на Леви за неоконсерваторите (техните мотиви, действия и резултати от действия), за реалното съществуване на нещо като «ислямофашизъм», за демократичността на Америка и близостта ѝ до Европа... Леви изкарва «на светло» някои не толкова конвертируеми истини. Впрочем Шервел също е един много добър съвремен журналист и коментатор.

- 12-05-2007|А.

Проникновен и непредубеден ум! Моите почитания за откровеността. Когато човек поживее на различни места вижда колко много изкуствени бариери се изграждат между Европа и Америка и колко много общо има между тях.

Възможен ли е краят на американската империя?

Автор: Чалмърс Джонсън

Според едно проучване на NBC News/Wallstreet Journal, публикувано на 26 април 2007, около 78% от американците смятат, че страната им се движи в погрешна посока. Само 22% мислят, че политиките на администрацията на Буш имат смисъл – най-ниският процент по този въпрос от 1992 насам, когато Джордж Буш старши се кандидатира за втори мандат – и изгуби. Онова, по което хората не са единодушни, са причините за техните съмнения и преди всичко, какви трябва да бъдат решенията на проблемите.

Разликите в мненията по този въпрос са огромни. Макар че мнозинството от запитваните намекват, че причините трябва да се търсят в недостатъците на самата политическа система, повечето от тях очевидно очакват системата да проведе курс на промяна по един повече или по-малко автоматичен начин. Според един репортаж от *New York Times*, американските граждани вече са дарили 113,6 милиона долара за президентските кампании на Хилари Родам Клинтън, Барак Обама, Джон Едуардс, Мит Ромни, Рудолф Джулиани и Джон Маккейн.

Ако тези хора наистина вярват, че един президентски избор, след година и половина, ще промени съществено начина, по който се ръководи тази страна, то те просто са пропилили парите си. Както казва Ендрю Басевич, авторът на *Новият американски милитаризъм*, „Никой от кандидатите-демократи, съревноваващи се да заменят президента Буш, не обещава да промени системата на проверки и баланси (checks and balances) ... Целта на опозиционната партия е не да намали (властта на) президентството, а да го завземе, не да ограничи прерогативите на изпълнителната власт, а просто да ги получи за себе си“.

Джордж У. Буш, разбира се, наруши по очевиден начин клетвата на своя пост, която го задължава „да защитава конституцията“, а опозиционната партия беше извънредно неохотна що се отнася до това да му потърси сметка по този въпрос. Сред различните „престъпления и простъпки“, които при по-различни политически обстоятелства със сигурност биха довели

до процедура за отстраняване на президента, се намират, между другото: президентът и неговите главни съветници упражниха натиск върху ЦРУ да направи една Национална Разузнавателна Оценка за атомните оръжия на Ирак, за която както администрацията, така и разузнавателното управление знаеха, че е напълно невярна. По-късно те използваха тази оценка, за да оправдаят войната. След като започна агресията в Ирак, администрацията едностранно преразгледа местния и международен закон, за да позволи измъчването на пленници в Абу Граиб и Гуантанамо Бей, както и други тайни затвори по целия свят.

Нищо в текста на конституцията, а най-малко от всичко клаузата за върховния командващ, не позволява на президента да извършва престъпления. Въпреки това, само дни след атаките от 11 септември, президентът Буш е подписал тайна заповед, разрешаваща един нов политически похват, наречен „извънредно предаване“, според който на ЦРУ е разрешено да отвлеча навсякъде по света хора, заподозрени в тероризъм и да ги предава на затвори в страни като Египет, Сирия или Узбекистан, в които мъченията са нормална практика, както и в тайни затвори на ЦРУ извън САЩ, където самите агенти на управлението ги подлагат на мъчения.

На домашната сцена, въпреки отдаването от страна на Конгреса към администрацията на нови пълномощия за наблюдение над гражданите, нейните представители предпочетоха да ги игнорират и по собствена инициатива предприеха широко шпиониране на американски граждани без дори да се погрижат да си осигурят необходимите по закон разрешения за това и без да докладват на Конгреса за тази програма. Тези действия са първостепенни нарушения на акта за събирането на разузнавателни данни от 1978 г., както и на четвъртата поправка към конституцията.

...

Разпространяване на лъжи и деградиране на демокрацията

Без съмнение катастрофалната война в Ирак е събитието, което убеди мнозинството американци в това, че страната върви по погрешен път. Но самата война не е нищо друго освен израз на едно имперско президентство и унизителната неспособност на Конгреса да изпълнява конституционните си задължения за ограничаване на президентската власт. Ако правителството беше функционирало по начина, предвиден от отците-основатели, войната не би могла да се случи. Дори и сега демократичното мнозинство

не е склонно да използва властта си за ограничаване на разходите, за да спре финансирането на войната и по този начин да ограничи все по-нарастващото влияние на военнопromишления комплекс.

Един основен проблем на американската социална и политическа система е неспособността на медиите и особено на телевизионните новини, да информират обществеността за истинския обхват на неконституционните действия на изпълнителната власт. Както казват Фредерик О. Шварц и Азиз З. Хук, авторите на *Непроверявана и небалансирана: Президентската власт във времената на терора*: „За да могат гражданите да упражнят конституционното си право на контрол чрез избирателната урна, те първо трябва да знаят какво върши правителството от тяхно име“.

Вместо да разкрият лъжите и манипулациите на администрацията, медиите активно ги подкрепиха. А първата поправка на конституцията защитава пресата точно за да може тя да проникне през булото от потайност, което е най-силното оръжие на всяка бюрокрация. Като резултат от неспособността на медиите, демократичният контрол върху правителството от страна на гражданите не може – а и не можеше по принцип, да бъде упражнен. Гражданите на САЩ се превърнаха в неми зрители, докато множество идеологически екстремисти, групи със заложен интереси, Ахмед Чалаби и неговите иракски емигранти, Израелското лоби, петролната и автомобилна индустрия, привържениците на войната, съюзени с военнопromишления комплекс, както и представителите на интересите на военната клика, по същество използват правителството за собствените си цели.

Някои уважавани професионални журналисти виждат тези провали не толкова като резултат на нечия лична низост, а по-скоро като дълбоки структурни и културни проблеми в съществуващата днес американска система. В едно интервю с Мат Тайби, Сеймур Хърш, един от водещите разследващи репортери на Америка в продължение на четирийсет години, представя нещата така:

„Всички институции, от които ние обикновено бихме очаквали да ни защитават – най-вече пресата, но също и военните, администрацията, Конгреса, всички те се провалиха. ... Според мен най-големият провал е този на пресата, тъй като той е най-очевиден. Какво може да се направи, за да се коригира тази ситуация? (дълга пауза) По принцип би трябвало да бъдат уволнени деветдесет процента от редакторите и директорите“.

Една Made-in-America човешка катастрофа

Измежду провалите, споменати от Хърш, особено поразителен е този на военните, напомнящ провала от Виетнам, отпреди повече от трийсет години. Би трябвало да се предполага, че военното командване е било донякъде поучено от поражението от 1975. Вместо това, военните отново отидоха на война, напомпани от собствената си пропаганда – особено свързаните едно с друго убеждения, че САЩ били „незаменимата нация“, „единствената свръхсила“ и „победителя“ от Студената война, че те били „Новият Рим“, подобен на който никога не е имало в света, притежаващ „пълно господство“ във всяко отделно кътче на планетата. Представата, че САЩ са неоспорим военен колос напук на целия свят, на който никаква човешка сила не би могла да се противопостави, беше високомерна глупост, която с неизбежност трябваше да въввлече страната в сериозни неприятности, както и стана в края на краищата.

Вместо да се държи по професионален начин, нашата армия нахлу в Ирак с прекалено малко сили; не успя да отговори по адекватен начин когато големи части от иракската армия (и партията Баат) преминаха в нелегалност; допусна оргия от грабежи и беззакония в цялата страна; не се подчини на заповеди и игнорира утвърдени международни задължения (включително задължението на една окупационна сила да защитава съоръженията и богатствата на окупираната страна – особено, в този случай, Багдадския национален музей и други археологически места с неоченима историческа ценност); накрая, по един напълно некомпетентен начин, тя само разпали пламъците на едно всенародно въстание срещу окупаторите, като извърши безброй много насилия срещу невъоръжени иракски цивилни граждани.

Според Ендрю Басевич, „нищо не може да се направи, за да се спаси ситуацията в Ирак. Вече не е по силите на САЩ да определи изхода от събитията там“. Бившият американски посланик в Саудитска Арабия, Час Фриймън, заяви по повод скорошната стратегия за „напор“ в провинцията ал-Анбар „подсилването на един провал едва ли може да послужи като заместител на една негова корекция“.

Символично, един много ясен знак за надигащата се в Ирак катастрофа дойде от страна на онази смела но анонимна сунитска жена, която от август 2003 насам публикува незаменимия блог „горящият Багдад“. Нейно-

то семейство, съобщи тя, най-после се е предало и е решило да напусне страната, присъединявайки се към ония два милиона нейни сънародници, които вече са напуснали. В последното си съобщение тя писа:

„Има моменти, в които усещането за несправедливостта, поради която трябва да напуснеш страната си само защото някакъв идиот е решил да я нападне, е просто нетърпимо. Несправедливо е когато трябва да напуснеш, за да можеш да оцелееш и живееш нормално, когато трябва да се разделиш с онова, което остава от семейството и роднините ти ... И за какво, всичко това?“

Генералът в оставка Бари Маккафри, командир на 24-та пехотна дивизия през първата иракска война, който доскоро беше един от постоянните привърженици на военната стратегия на Буш, сега изведнъж радикално промени тона си: „Никой иракски правителствен служител, коалиционен войник, дипломат, репортер, служител на неправителствена организация или бизнесмен, не може да се движи по улиците на Багдад или Мосул, Киркук, Басра, Тикрит, Наджаф, Рамади, без тежко въоръжена охрана“. В едно друго изказване той заяви: „Американската армия бързо се разпада“

...

Една от темите, премълчавани от правителството, военните и медиите, е тази за расисткия, дори престъпен манталитет на обикновените американски войници по време на операции в чужбина. Отчасти като резултат от привичния расизъм, който е неизбежна част от мисленето на множество американци, както и от пропагандната подготовка, на която те биват подлагани по време на обучението си, те не виждат в едно нападение над невъоръжени „боклуци“ и „хаджии“ като убийство. Мълчанието по тази тема започна да се разсейва едва когато през май 2007 един доклад на Екипа за психическо здраве към армията беше издаден на вестника *San Diego Union-Tribune*. Основаващ се на анонимни наблюдения и интервюта, включващи 1320 войници и 470 морски пехотинци, изследването разкрива, че само 56% от войниците биха докладвали за нападение или убийство от страна на колега над невъоръжен гражданин, докато при морските пехотинци процентът е още по-нисък – 40%. И ако, както биха утвърждавали някои, такова насилие срещу беззащитни хора винаги е неизбежна част от работата на професионалния войник, то единственият отговор може да бъде,

че в бъдеще САЩ трябва много по-стриктно да избягват участие в такива империалистически, несправедливи войни.

В политиката, както и в медицината, едно лечение, основаващо се на погрешна диагноза, е почти винаги безполезно, често дори влошаващо болестта, която е трябвало да лекува. Днес САЩ страдат от достатъчно много обществени злини. Повечето от тях са свързани с милитаризма и империализма, които почти доведоха до колапс на нашата конституционна система. За нещастие никоя от мерките, предложени до този момент от американските политици и анализатори не стига до корените на проблема

Чалмърс Джонсън е емеритиран професор по политология в Калифорнийския университет, Сан Диего. Той е бивш съветник на ЦРУ и експерт по въпросите на Азия. Считан е за един от най-добрите познавачи на американската външна политика и е президент на Института за японски изследвания в Енцинитас, Калифорния.

Що е оптимизъм и има ли той почва у нас?

Автор: Златко Енев

Зададен по този провокативен начин въпросът изглежда като каламбур, но намеренията, с които започвам този текст, са съвсем не-иронични. Правото на оптимизъм, както и правото на живот, свобода, търсене на щастие и пр., е въпрос не само на конституирани добри намерения, но и на простичка налична възможност, т. е. на това дали човек може да си го позволи, без да изглежда детински наивен, глупав или самоубийствено повърхностен.

Оптимизмът, както и всички останали умонагласи, не е нещо, което може да съществува извън времето и пространството, той винаги е порождение на конкретни условия и в такъв смисъл да бъдеш оптимист, без заедно с това да бъдеш глупак или наивник вероятно е въпрос, който зависи директно от това къде и кога живееш. С други думи, той или е подарък на съдбата, или следствие от усилията, които си положил, за да попаднеш на място (и във време), които ти дават възможност да си позволиш този сравнително рядък лукс – правото да се смяташ за оптимист.

Всеки поглед към историята, дори един най-повърхностен, онагледява тия твърдения по доста очевиден начин. Да бъдеш оптимист през тридесетте години на миналия век най-вероятно е означавало, че или живееш някъде на самотен тихоокеански остров, или че мозъкът ти е промит до безцветност от поредната свръхчовешка идеология, обещаваща скорошно величие и властване на твоята раса (класа) над всички останали, низши такива. Дори и най-реалистичният от всички познати ми оптимизми, американският, не е свободен от тази директна зависимост от време и пространство. След двеста години на почти неоспорим растеж и благодатно развитие той започва да показва явни признаци на остаряване, от време на време вече звучи някак неубедително, бих казал дори кухо. И причините за това са доста ясни – при всички претенции за универсална валидност, американската идея все пак си остава нещо, предвидено и напаснато към потребностите на само една нация, пък била тя и толкова велика, колкото е американската нация. Във времената, в които тази идея се е конкурирала с други национални идеи – без изключение в историята досега винаги по-малко универсални и общовалидни в сравнение с американската, тя вина-

ги е излизала победител, един неизменен победител в благородната борба на идеите и – когато американците са го считали за нужно – в не чак толкова благородната борба на оръдията. В съответствие с това американският оптимизъм винаги се е опирал на една повече от солидна основа, както морална, така и материална. Но времето, в което живеем ние, започва все по-ясно да показва недостатъците на един такъв тип идея. Една глобална икономика – и все по-глобализираща се култура – очевидно изискват идеология и идейност, които да не бъдат ограничавани от доминиращите интереси на която и да било нация, независимо от нейната икономическа, политическа и военна мощ. И опитите на Америка да настоява на своето изключително, дадено ѝ лично от господин Бога право на неоспоримо водачество, водят най-често до това, на което всички сме свидетели – вместо да я следват, съседите ѝ (а и не само те) се извързват и казват нещо от рода на „ей, тоя пак се размърдя“ (което, във времето на глобално затопляне, за съжаление притежава не само преносен смисъл). Оттук и невъзможността за който и да било мислещ човек в тази страна да бъде оптимист днес по традиционния, добре познат начин. Оптимистите в Америка изпращат децата си на екскурзия до Ирак, реалистите учат китайски език.

Една остаряла идеология води до остаряващ оптимизъм – връзката между тези две неща ми се струва толкова очевидна, колкото и пословицната връзка между кокошката и яйцето. Но къде е нашето собствено място в тази картина? До каква степен един българин от началото на двадесет и първия век може да си позволи лукса да се нарича оптимист? Отговорът, по логиката на досегашното изложение, трябва да се търси във възрастта на ценностите, които този българин поддържа и цени, в наличието или липсата на енергия, убедителност и привлекателност, когато става дума за идеологията на обединена Европа.

Европа, казват, преживявала криза. Фактите, подбрани тенденциозно или не, изглеждат повече от убедително – отхвърлена европейска конституция, непрекъснати дрязги, дори раздори между членовете ѝ, липса на единно мнение по, кажи-речи, който и да било важен въпрос на настоящето, демографска и етническа криза, стагниращо икономическо развитие ... Човек, изглежда, наистина трябва да е повече от наивен, за да обяви себе си за оптимист сред този хаос от неосъществени (неосъществими?) идеали. И все пак, напук на всичко, аз си позволявам този лукс. Да, аз обявявам себе

си най-нагло за непоправим, убеден ОПТИМИСТ. И причината за това се крие в един много простичък призив, който винаги отправям към себе си и (най-често въображасмите си) опоненти: господа, покажете ми алтернативата! Покажете ми поне едно друго място на света, където да се правят подобни опити за търсене на път към бъдещето. Америка? Forget it! Далечна Азия, с нейното неразровено минало, с непрекъснатите спорове (и разменени дипломатически плесници) по въпроса за това кой на кого трябва да се извини и кой кого трябва да води? Южна Америка, която знае единствено, че не иска да танцува по музиката на могъщия северен съсед? Русия, която пие водка, смесена с петрол, смятайки, че е открила елексира на дълголетие? Или Африка, която споменавам единствено от учтивост? Извинете, но за мен всички изброени алтернативи са само причина да си оставам европейски оптимист. На фона на хаоса, който ни заобикаля, Европа ми изглежда като оазис на благоденствието и спокойствието. Не само защото е направила богати и доволни всички свои членове, без изключения. Не само защото, за разлика от Америка, притежава реалната способност да цивилизова съседите си. И не само защото демонстрира един реалистичен проект за бъдещето. А просто – и най-вече – защото аз я възприемам като млада, една безкрайно млада, изпълнена с младежка енергия и сексапил идея и идеология, която човек може да последва без страх, че утре отново ще се окаже на идеологическото бунище, както ни се е случвало вече не веднъж. Това поне е надеждата – а заедно с нея и убеждението ми.

Искрено ваш,

Златко Енев

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и

„Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възпъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (8)

- 24-04-2007|Simona

Бидейки учител, най-низвергнатият представител на човешкия род, ще кажа, че правилният правопис е еликсир. И също така ела да ми говориш оптимистично, като ми видиш фиша за заплата!

- 24-04-2007|Златко

Spellchecker-а на Word приема и двете изписвания като правилни.

- 05-06-2007|ТОНИТА - за оптимизма

ВИЖДАМ БЪЛГАРИЯ ОПТИМИСТИЧНО САМО АКО ЗАБРАНЯТ ВСЯКАКВИ ПАРТИИ .

У НАС ВСИЧКО СЕ КУПУВА ОТ ТАКИВА , КАТО МИРЧО – ЦИГАНИНА . ХОРА КУПЕНИ ОТ НЕГО НИ УПРАВЛЯВАТ. КАК ТОГАВА ДА СЕ ОПРАВИМ?

- 01-03-2009|Гост - оптимизма

Аз мисля, че най-много в нашата мила родина пострадаха оптимистите. Хората които тръгнаха напред да се развиват с ума си, труда си и безсъните си нощи. Всички тези българи бяха премазани, обругани или ограбени до шушка. За какъв оптимизъм трябва да се говори след толкова години. Мисля, че не е пораснало новото поколение на оптимистите. Тоталната разруха в държавата, нечуваното и невиджано ограбване на няколко поколения наред и напред как да носи оптимизъм. За мен оптимизма е вяра в по-добро, вяра че някой се грижи за този род български, но виждате какво стана и какво продължава да става. Аз се уморих да слушам колко са зле пенсионерите, инвалидите, извънбрачните деца и не чух никой да обърне внимание на моите пораснали деца, здрави прави, умни и имащи все още мечти, идеи. Останаха в Българията и да се борят 20 години само за оцеля-

ване, едно дълго, дълго, продължително и мъчително оцеляване. Накрая аз бившата оптимистка, застанах срещу тях и как го казах като майка незнам но «Така е като останахте тук», аз какво да направя, като не зависи от мен. Моят оптимизъм вие знаете, че беше разстрелян, сега от къде да ви го дам. Това е единствената възможност сега поне няма визи. Е извинете но всеки има право да си изрази в това пространство, това което чувства.

- 30-08-2009|Milushlovejoj - Опимизма

На кого да повярваш, ако решиш да направиш нещо добро за България!?

Може ли човек да бъде сигурен, че някой „доносник“ няма да те провали?
И не сме ли по малко от тях?

- 14-02-2010|tse left - За и покрай оптимизма...

Правилният правопис е еликсир. Къде се учи правопис? Кой ни учи на правопис? Може би професори и доценти в статии за НЯКОИ ОСНОВНИ правила за писане на запетая? А защо не ВСИЧКИ правила, най-изчерпателно? Или се касае за избирателно овладяване на «запетаята» (примера избирам произволно). Ученици, студенти, интелектуалци – всички трябва да се учат на всички правила на правопис, правоговор и добра езикова култура. Иначе се полунаучаваме, да не грешим фатално понякога... Къде е дебатът за езиковата култура? Изглежда има заинтересовани да няма такъв дебат! Прочетете произволно съдебно решение и ще се хванете за главата. Не само поради използваната най-витиевата терминология! В Германия в тази връзка се създава национална комисия, която да направи юридическите текстове достъпни (т. е. понятни) за простолюдието. Във Френския парламент има постоянна езикова комисия... А в България? Туцк към всеки съдия трябва да назначат кадърен филолог, който да владее правопис, стилистика и... езиков усет.

Що се отнася до оптимизма (песимизма)по отношение на отчаянието и резигнацията от лошото управление и нашата обреченост, наречена «оправия няма!». Откъде да дойде? Причините, вините и отговорностите не са във нас (като индивиди) и не са във нашето общество. Те са у нас! И от нас зависи съдбата ни! Нима трябва да си пропомним думите на

Левски, че обичал българият свободата, ала чакал НЯКОЙ на тепсия да му я поднесе... Complimenti за автора на статията.

- 03-05-2010|GeA - За оптимизма и за правописа

Оптимизмът не е тъждествен с овчедушието. Той се базира на подготовеността ни да планираме бъдещето си и да не се поставяме в позата на жертвата.

Оптимизмът не е тъждествено с егото ни, а с проекциите на егото на човешкия род във времето и пространството, а и извън тях.

Правописът се преподава – не се усвоява!

А юридическите факултети на нашите университети се гордеят с най-високите оценки по български език на приемните изпити – и после – получаваме закони и документи, в които и логиката, и правописът са според разбиранията на секретариата и депутати – събрани от някъде си...

- 29-06-2010|e-ink - За оптимизма

Самото ни присъствие в обединена Европа прилича на една сбъдната оптимистична мечта: толкова много се надявахме и не щеш ли, взе че стана! Само че за самата «стара» Европа ние сме малко като сбъднат кошмар – бедни, индустриално недоразвити, износители на престъпност, развъдници на необразовани, некъпани и крадливи индивиди, да не кажем общности. Ние за себе си сме си същия кошмар, само че сами не можем да се справим с него. Парите, които се въртят около джобовете на политици, съдии и т. нар. «бизнесмени» все още са много по-силни от желанието им за справедливост и законност. Самата Европа, която би трябвало да е в състояние да се пребори с този проблем у нас, също не може да ни помогне, защото не ни е приела, за да ни оправя проблемите. За разлика от Щатите, Европа не е едно. И въпреки всичките си велики самопожелания, скоро няма и да бъде. Влязохме някъде, където разликите са огромни, и се интегрирахме колкото да си останем различни. Окрадени сме, разорени сме, застрашени сме, институциите ни буксуват и на-важното, откъдето и да го погледнеш, излиза, че сами сме си виновни. Като тяло, което не може да се пребори с тенията си.

Мàрго

Автор: J. A.

Е, този ще е най-мъчния разказ. Може би и най-дългия. Дано не и най-скучния. Любов, секс, смърт, религия, философия, красота, грозота – ей за тва се говори!

Марго – чете се Мàрго – съкратено от Маргарит – и нищо общо с превзетото „Марго“, с което се кичат разни префърцунени Маргарити! Мноо френско им звучи!

Но не и той, макар че беше лудо влюбен във Франция, заради Париж и всички художници, които са се „излюпвали“ там! Именно излюпвали, а не раждали, в този странен инкубатор на пред USAската ера!

Щот кой ли мислеше изобщо за USA някога! Хората мечтаеха за Париж. И England – там пък се появиха Beatles и просто драстично се наложи в класацията!

Май е моментът да отбележа една странна черта на епохата – никой не щеше да е Българин! /Честно, Зизи! Макар Дънов да беше още жив, а после и все още жив!/ Това научих от съучениците си, когато им съобщих новината, че съм еврейка!

Отначало не го знаех. Един ден баща ми го събщи, не знам по какъв повод, и трябваше да ми обяснява дълго, че на земята имало и други хора, освен българи, руснаци, комунисти и фашисти. Аз приближавах вече на към 3 клас! Малко мъчно разбрах защо съм еврейка, и защо майка ми все ви-каше – Шшщ! Шшщ!! Никаква еврейка не си! – тогава си помислих, че от скромност. Вече казах, че майка ми беше еврейка, а баща ми българин. Сега са само спомен.

Та споделяйки със съучениците си тази невероятно приятна промяна в живота си – че съм чужденка – неочаквано научих, че едва ли не всички деца са чужденци!!! Къде заради майка рускиня, баба МкДонка, дядо грък, влах, албанец, оказа се, че всички се гордеят с некъв неБг произход! :(Аз се пообидих даже!

Сегаааа, всичко тва няма никакво отношение към разказа за Марго, освен може би, че той си беше Най-Чисто Българче, от Тетевен, с някои разклони към Трявна.

Ако не беше „МАРГО“ – щеше да си има най-обикновено славянско лице. Руса къдреща се, за негов ужас, коса, леко удължен нос, тъмно зелени очи, изпъстрени по приятен начин, черни красиви клепки, които понякога много отиват на мъжете и им придават един неочаквано чувствителен вид. Макар отдолу да следваше много гъста и страшна черна брада, странно контрастираща със златистите, малко редки и меки коси. Особено красива уста – без да е сладникава, с една трагична чупка в краищата и невероятно вълнуващи извивки. Силна и мъжествена.

Както и да е – тези всички неща ги откривах постепенно!

Дотогава просто бях едно момиче с интересен произход, почти не разбрало нищо от живота, 2 курс в академията, харесвано, умно, интересно, общо взето всички предпоставки да бъде щастливо. Но не бях! :((((Без никаква причина – просто не бях! Някак всичко ставаше без моето участие, подредено и защитено. Спазвах условностите на които ме бяха научили. Истинска и вечна първа любов, образование, послушание на родителите... Бях точно каквато се очакваше да бъда, никакво съмнение в нищо. 1:1!

И все пак ми беше нещо все тъжно.

А след Марго се промених изцяло. После се променях много пъти – по желание или не. Но тогава беше най-драстичната промяна.

Новото в Академията беше, че се запознах с Таланта. Този невероятен дар да ти е даден някакъв талант! Не защото си „детето на...“, а просто защото Господ те е избрал по някаква причина. Втрещено разбрах, че около мен е пълно с момчета и момичета, които от 13 год. възраст са отделени от дома си и живеят в София – къде в общежития, къде в квартири, сам самички, без мама и татко. Това бяха завършилите Художествената гимназия мои колеги. Там, а и в другите подобни ученически общества – се сформираха едни особени условия, които засилваха извънредно много природния талант.

Информацията, докопана по неведоми пътища от някого, разпространена светкавично, обсъдена, споделена, превърната в насоки за нататък – нямаше го никъде другаде. И децата – отделени от обикновените и скучни родители – се изплъзваха от щампата на околната среда. Невероятно чувство за хумор, осведоменост за всичко, което става по света, безкрайно рисуване и мечти за чисто изкуство, неподвластно на момента! И безброй примери от Световното изкуство, така трагични понякога...

Аз се чувствах много засегната, че не съм между тях! Лелеее, колко бяха бедни! Това хранене в Мензата, от където излизаха с дрехи, пропити с най-гадна миризма на лоша храна! Бедни студен/тск/и квартирки, забутани в мрачни улички. Смачкани, но топли дрешки, едни и същи по две и повече години! И светещите умно очи. Колко малко щастие имаха, без близки, без мила дума! Чудно ли е, че се пропиваха много от тях, че момичетата „се отваряха“ рано, че имаха такъв някак различен вид. Да, има и студенти, но най-ранното „възмъжаване“ беше в гимназиите по изкуствата.

Такова момче беше и Марго. Много бедно, полуселско семейство – с кравите и козата в двора, няколко овце в планината, малка къщичка от плет... Тетевенска реалност. Плюс невероятната природа на Тетевен!!! Който я е мернал – не може да я забрави!

И се ражда изтърсака на семейството – дебеличко и златно момченце, странно самотно още от малко и натрапващо се с рев в училището на доста по-големите си батковци. Открит талант от учителя по рисуване и вкаран – без сам да знае точно защо – в Художествената гимназия. На 13 год.

Където израства като невероятно интересна личност! Можеше и да не се развие така, ако си беше у дома – познавам братята му – мноооого обикновени хора, женени щастливо за съвсем обикновени булки!

И както е живял самотно в София 10тина години, а всички знаем колко трагично може да бъде това за едно чувствително дете – ето, че умира баща му, а после и майка му. Което, освен нормалната за всички ни скръб, събужда у него силно чувство за вина, че не е бил с тях, че почти не ги е познавал, че не могъл да им помогне, че не е могъл да разговаря с тях за „важните неща“. Кой ли ги няма тези страдания, когато загуби родител :~(

И по стар обичай – пуснал си брада за застъпващите се траури – и ТУК го има този обичай, както разбрах.

В това време той се е развил като любимец на колеги и съученици – ей така просто, защото е Марго! Без много шум, без да е богат, без да е от Калифорния, без да е детето на еди кой си – а само умен, талантлив, луд за музика и обожаващ „богатството“ си: едно грамофонче за 45 лв и колекция 15тина плочи класическа музика. Книги. Философия. Куфарче с рисунки. Шиеше си понякога летен или зимен панталон. Живееше у любимия си учител от гимназията. Още от рано започнали да го канят разни известни скулптори да им помага в работата, за да му платят някой лев – така започ-

нал да се занимава със скулптора и аз го заварих студент вече в Академията в тази специалност.

Но не го открих веднага. Първо открих едно дребно, хитро и весело момче, също невероятно талантливо – габровче, Ники! Веднага бях приета в обкръжението му. И те в моето. У дома беше една възлова квартира – парното, толерантните весели родители, светещи и със светлината на известността, огромната библиотека, прочетена поред от всичките ни приятели... Винаги нещо за хапване. Винаги отворена – и досега не се заключва вратата ни... Музика, музиканти – сестра ми пък дружеше с рок-групите на София, та в къщи се смесиха жанровете. Моят „Жоро“ седеше като чуждо тяло сред нас, доста ми пречеше вече, ама не бях дорасла да знам, че не съм длъжна да се женя за първата си любов! И той имаше свои приятели, интересите му подчертано бяха в търговията и колите, макар и много добро момче, ама никъф талант!!! :((((/Тогава Бизнесът още не се смяташе за талант, а за престъпление!/
И сред всички тези святкащи хора, витизчии, поети, журналисти, ма-некени, музиканти – все млади и интересни – несъмненият брилянт е Марго! Такива брилянти харесвам.

Не знам как е с вас, но има едни хора, дето още като ги срещна – вече ми се струва, че са мои и ги познавам от памтивека! Една привечер забързано влязох в двора на академията, с намерение да откроя някой приятел в кафененцето й. „Културен клуб“! И в двора почти се сблъсках с непознато момче. Не че непознато, ама един от тези невзрачни, дето дори не се присъединяваше към тълпата, която се събираше около мен светкавично в момента, в който благоволявах да седна на пейките в двора.

Аз не се усещах тогава, но неизменно това се случваше. Сядахме с някой приятел на пейка – и изведнъж пустият дотогава двор се изпълваше с хора, изправени около нас, говорещи високо остроумия и избухващи в смях. Хич не ми се влизаше после на лекции :(((

А този не участваше, не му знаех и името. Хем и малко по-нисък от мен – кой ще му обръща внимание! И сега – за да се разминем – само се спогледахме – и край! Влюбих се до уши и два пръста повече! Защото очите бяха... такива!... Още нямаше брада, ходеше винаги с ръце втикнати в джобовете и малка папка под мишка. И поглед забучен в краката. Бил е на 22 години, първи курс скулптура. Бяха последните дни на годината, след

седмица Академията приключи, малко изпити – и всички се пръснаха по градовете си.

Скука. И онова лято, за което ви разказах преди.

Моето влюбване се изрази в това, че исках да съм непрекъснато в неговата компания и да го опозная. Поприказвахме 2-3 пъти, преди да изчезне в лятото. Оказа се най-близкия приятел на Ники. Но не търсеше компания сред Баровците. Когато не работеше – седеше в Кафенето или в празното стайче на Ники и рисуваше малки графики с туш. И страхотно ме дразнеше, че не се опитваше да ме сваля, макар че нямаше видимо гадже. Когато иска се появява наоколо и тъкмо взема да се правя на интересна – той си отишъл!

:((((((

Започнах да търся всякакви поводи да съм наоколо – и се записах да плувам – щом разбрах, че той е в отбора на Академията.

Изтъкнах физика – тъкъ! Не кълве! А аз в това време умирах! Той беше невероятен! Рядка и съвършена мъжественост и красота! Освен че на тази възраст всички са хубави, но се излъчваше и едно златисто сияние! Честно! Не бях и чувала тогава за Аура. Мислех, че така ми изглежда зарад любовта! Започнах да се интересувам от всичко, от което и той – ама много предпазливо! Не забравях нито за секунда, че това е Забранена любов, че „изменям“ на някого, че само „развалените“ момичета правят така! И се побърках окончателно. Просто не можех да повярвам, че може да има на света човек, който да прекарва толкова много с мен – по басейни, после връщането пеша през парка, в чудните заснежени нощни лесове, пълнолуния, квартири на приятели, топли кафененца, изпълнени с музика и дим – и ни веднъж дори да не намекне, да не се допре до мен двусмислено! Почувствах се безкрайно нещастна и нехаресвана. Всички приятелчета взеха да се мъчат да помогнат. Започна един тих заговор около мен – защото си е било ясно, че не е нехаресване, а една чистота и стеснителност, и благородството, което малко мъже го имат, да не посягат на Жената на Ближния. /:))))))/

В това време аз откривах чрез него Света: класическата музика – този дотогава досаден шум, който струеше от радиото!, Философията /той откри за нас даоизма!/, разни любими художници, филми.. И размисълът за Нещата...

Изведнъж видях, че около него също има една група хора, които просто погълзахме позитивна и творческа енергия, четяхме, мислехме, рисувахме като побъркани, колекционирахме плочи, страдахме за някакви си неща, и всичко това замаскирано с бутилка Водка – тогава това се пиеше! Даже и аз :) Аз държах в ръка цигара и криех, че не гълтам! И се правех, че пия от чашата си!

Чак след година „романът“ изведнъж се осъществи – и тук не ми е целта да го споделям, макар че има много какво да се разкаже за „забранената“ любов, виновната, тайната, но така силна и унищожителна! Невероятна! За рисунките, които несмело молех да разгледам и които ме разтреперваха като студ с нещо в тях, толкова интимни и силни! Летяха някакви кентаври, протягаха се някакви хора към други хора, седеше самотна фигура на млад човек сред тълпи от хора, без да се докосва до никого, с всички – и болезнено сам... Надничаха небеса и Онзи между тях, с обвиняващ пръст. Мяркаше се жена, в която не смеех да позная себе си. Красота, сила. Нещо невероятно!

И така продължи с шемет, вина, величие и самота около 2 години.

И настъпи една нова учебна година, в която аз бях решила да променя нещата и да освободя Любовта от Вината. Много тайно, защото повече от всичко се плашех, да не изглежда, че очаквам нещо, че изисквам нещо, че ми се иска да съм част от живота на това невероятно, но и напълно нормално, весело, жизнено момче! Той не се усещаше особен – ние го чувствахме такъв!

И започна учебната година. И се появиха „наредби“. Този път се оказа, че главният идеологически враг е „брадата“!!! И тя беше разобличена. И забранена! Започна се унищожаването ѝ! Издадоха се укази и постановления. Спуснаха се по места. Академията прие и разпространи наредбата, и задължи преподавателите да я прочетат в час: Който има брада и не я обръсне в 3 дневен срок – се изключва от Академията. Който е с брада – да стане и напусне лекции. Всички бяха с брада. Всички чуха. Едни се обръснаха. Едни не се. Но никой не беше изключен. Никой не стана да напусне часа.

Освен Маргарит. Най-свестния. Най-скромния. Най-талантливия. Най-истинския.

През годините съм чула реакцията на всякакви хора по въпроса! Предимно: Ееее! Са па! За една брада! Мноо важно!

И аз мисля така. И всички. Само че той не мислеше. И всички знаехме, че той няма да приеме. Просто знаехме. Стана, излезе и вече не стъпи в академията – беше 3ти курс. Най-талантливия студент. Още живееше при учителя си, имаше работа, можеше и да не учи повече. Не беше длъжен да се подчини. Бе дори не беше от хората, дето демонстрираха чувствата и убежденията си! Просто чу, помисли, стана и излезе. И тва е!

И влезе в един път – само с една посока. Ако не беше тогава – щеше да бъде 2-3 години по-късно.

Наближи Нова година – и той обяви, че се връща в Тетевен. Искане да помисли и да опита там да живее. Аз умрях! Приятелите помръкнаха – някъде около 15 души бяхме неразделни. Но никой не се и опита да „съветва“. Не и него. Май сгрешихме, но неговата личност излъчваше нещо абсолютно завършено. И през ум не ни минаваше, че може да не знае какво да прави!

Всяка свободна секунда бяхах при него – той стоеше все у Ники. Явно не му е било толкова уютно в дома на учителя, по това време в развод... Няма да си простя, че на самата Нова година не отидох – пак тази глупава стеснителност, болезнен страх да не се натрапвам. Едвам се удържах – а той е бил сам :(Може и да ме е чакал? Отидох на другия ден и седях до утрото, в което трябваше да замине! Как мразя раздели! Колко боли! Бъдещето, което си прави каквото си ще с нас!

Беше нощ с безкрайни разговори. Аз дори се опитах несмело да предложа да се оженим тайно – е, не е никак смешно! Това означаваше да се „изложат“ страхотно! Да обявя, че имам тайна връзка, да разберат родителите ми, „оня“ Жоро! Да ме хванат в лъжа и непочтеност! Ужас!

Да тръгна срещу целия свят... Но пък той щеше да има право да живее в София – забравихте това условие, нали??? Че всяка половин година трябваше да се подновява временното жителство!

Можеше да се направи на тапа – но не се. Стегна се да си иде и не прие жертвата ми, която така ми се искаше да приеме! Прибрах се в чудната нощ на 2 срещу 3 януари, с огромна пълнолуна луна и сипещ се едър сняг, абсолютна тишина – бях съвсем сама на Земята! Шеметна тишина. Знаете какво е току-що навалил сняг. Вървах от кино Влайкова към Народното събра-

ние – по Руски, тогава имаше и осветление по улиците, освен луната. Снегът под лампите всички го познавате. Много красиво. Много вълнуващо. Много самотно. Много космическо. И фатално.

На другата сутрин рано-рано минала милиция, за да „постанови“ да се изчисти снега пред входовете. И заварили Марго в чужда квартира и с „невалиден“ паспорт. И му го взели – като за новогодишен подарък – „за изяснение“ – не забравяйте и брадата! Хич не им повлияло, че е имал билет за Тетевен за 11 часа. /В името на истината – Кварталният милицифай беше после доста разстроен, когато разбра какво е сторил.../ Той казал „добре“ и си скрил раницата под едни боклуци в килера. Качил се е на автобуса, разговарял весело с некъв съученик, бутали автобуса по нагорницата в пресния сняг, слязъл в Тетевен, казал „Чао“ и „Приятни празници“, приел пожелания за „Честита нова година“ и изчезнал!

Никой вече не го видя.

* * *

Хмммм! :(((((((Взех си белята с този постинг :(((Всички се влюбиха в Марго, както винаги :))))))))))

По онова време беше модно в БГ да се обсъжда екзистенциализма :). Официално да се оплюва, а „по места“ – да го превъзнасяме.

Това е философия на „Алиенация“, отчуждение. Безсмислие на живота. Много обхвана Бг – с едно закъснение от къде 20 год след света. И много ни сближаваше да се чувстваме „Алиенирани“.

:))))))))))))))

В резултат всички се влачехме по улиците прегърбени, отпуснати, с отчаян израз на лицето. Дълги коси, увиснали пръчковидно – някои трябваше за целта да си ги гледат с ютия в къщи :))) Особено Бандарците :) Те бяха страшно къдрави и двамата.

Аз пък прерових гардероба на Тати, отвлякох му един „барабски“ груб пуловер до коленете, носех го на голо, над панталон, разбира се. Едни обувки 43 номер (аз носех 39 тогава, ама тези бяха със страхотно остри носове, мноо ме съблазниха!).

Шушляково английско ‘бунди’ – страхот-но!! И в дъжд, и в жега – незаменимо! Едвам се разделих с него след милион години, стана на парцал, но много ме обичаше!

Май тогава нашите просто забравиха, че ме има на света – не ми купуваха никакви дрехи, а и аз не исках, обличах се с разни находки! И Джинси от Кореком! Йооооу! Забравихме го туй състояние на епохата – Кореком!

И така се влачехме полу-умрели от отегчение и Алиенация по улиците! Аз задигнах и някаква малка крива лула от баща ми – някоя от мадамите му я беше подарила, за да го убеди, че е Истински Морски вълк. Имам скици от онези години – аз стърча в средата, между Марго и Ники, различно пониски от двете ми страни.

Много говорехме за разни неща, често споменавахме самоубийството, което ни чака – всички бяхме сигурни, че то е единствения естествен конец на Човека. Унесено си разказвахме как всеки от нас си е подготвил начина, изчаква само да настъпи момента... И си вярвахме.

Аз рисувах като луда едни грозни скици, подражание на техните, а отделно едни микроскопични картинки, в които се ширеха Светове, аз – страдаща в някое къоше, дребни фигурки, разхождащи се по устните или деколтето ми – и Марго, излегнат със затворени очи и скръстени като на мъртвец ръце – Размишлява!

То си беше и едно от най-честите му състояния, всъщност. Тогава мина по екраните филмът „Наричаха го Хомбре“ с невероятния Пол Нюман. Бял индианец. Все още САЩ не можеше да допусне за герой истински индианец, та избираха някой неземец красавец, като Пол Нюман, за да обедини Марлоу, Великия Каубой и Ледения индианец в едно.

/Тоз Пол Нюман страшно красив!/
/

Та във филма той се беше избарал да поляга на пейките, подпрян само в три точки – тил, опасна кост, токовете на ботушите. И в тази поза да не мръдва с часове. Много подходящ за нашето време спорт! Всички го тренирахме разпалено. Във филма това беше главното предимство на Червената над Бялата раса. Но и Хомбре го беше усвоил от дете – та много дигна нивото и на двете раси! И успя да победи Лошите, за да спаси едни „Добри“ със съмнително качество...

И подпирахме ние пейките в Академията по описания начин, говорехме си до утрото за най-важни неща; дворът на Академията беше нощем странно тих, уютен и закътан от шумната улица отпред. Не се заключваше и ни приютяваше с любов!

Обичам онази сграда, толкова красива, градината се поочука и я асфалтираха кощунствено! Но още седи вътре копието на „Умиращият Роб“ на Микеланджело, не така красива като оригинала, но оживяваше в нежно и съчувствено присъствие нощем, за да споделя самотата ми. Когато още не бях обичана не исках да се прибирам в къщи, а седях там сам сама сгушена до него. Много отзивчива душа носеше тази статуя! Колко сълзи ми избърса – и преди, и след!

Случвало се е аз да седя с часове на едната пейка, а Марго на друга, в някой гъмен ъгъл. И двамата изгарящи в една и съща тревога, но в болезнената си тактичност – ни един не смееше да наруши самотата на втория. А с тупкащи тревожно сърца – се молахме дано другият го стори!

Младостта е една голяма мъка и нещастие! Не бих се върнала да я изживея наново... :(((((((

Та този Роби, както нежно се обръщах към него, стърчеше там – верен и жертвоготовен, двусмислен с разсъбличащото се тяло... Страдащ – дали от физическа или душевна мъка? С красивото младежко тяло, вече не Момче, още не Мъж... Освобождаваше се от дрехите си – или от приличието? Стърчен в движение на мъка – или екстаз? Знае ли човек какво си е мислел Геният, когато е измъквал скритата красота от камъка.

Май ми беше единствения истински близък човек в онези времена...

Ходих наскоро в двора на Академията. Приближих се до него и усетих наново съчастието му. И повече не посмях. Минавам само бързо покрай него, проследяваме се с периферно зрение. Той тактично се прави, че не ме е забелязал. Аз, пък, се правя, че не съм аз...

А и аз ли съм всъщност?...

По едно време мисълта за самоубийството на Марго взе да ме дразни мъчително и „хитро“ взех да му противореча. Помня, че веднъж ядосано казах, че дори той да се самоубие – пак няма да умре истински, докато ние го помним. И се заканих свирепо, че ще го помня винаги! Да видите само с какви очи ме изгледа! И обмислял думите ми цяла нощ – подхвърли след това, че тогава самоубийството се обезсмисляло. Много беше ядосан, че му наруших схемата с нахалното си твърдение.

Особени хора бяхме тогава...

Де да знам, че точно така ще стане! Колко жив е той и досега за мен! И не е минал ден да не си го припомня! Мисля, че и другите от „групата“

също! А сега и вие... Дано остане по-дълго спомен за него на света. Заслужава!

Е, да продължим сега Историята от там, откъдето свърши...

Прибрах се аз в къщи и животът се престори, че продължава по най-обикновен начин. Ваканция, сесия... Появи се Ники с приятелката си, върнали се от Габрово. Разтревожени, че са намерили в къщи на леглото празна, но свършено запечатана бутилка от коняк, поставена в центъра. И разказаха историята с милицията и паспорта. Обсъждахме дълго, но не ни и хрумна да обезпокоим приятеля си с намесване в личния му живот.

Започна да тече Времето...

Хич не си мислете, че седях в почтено „сламено вдовство“ и оплакване на съдбините. Не беше такава епохата! Извършваше се Велико Таинство: Сексуалната Революция!

Появи се едно чудно сладурче у дома – точно обратното на старинната, вечната красота на Марго – едно истинско творение на съвремието. Рок-барабанист, буен, красив, живописен, нахален – и невероятно уязвим! Май точно това ми харесва у мъжете – крехката чувствителност, прикрита зад парадиращо самочувствие... И младостта.

Започна Безкрайният купон!!!, за който ви споменах вече. Мъката си я прибрах за себе си, никой не ме беше молил вярно да чакам завръщане, точно обратно, беше ми казано ясно да си живея СВОЯ живот. И се старях...

Чаках да се чуе нещо от Тетевен, но нищо...

Чак след повече от месец се появи разтревожена делегация при мен – няколко приятели и двама непознати – смущаващо познати – и различни – братята на Маргарит. Загледаха ме изотдолу с поразителните зелени очи, затулени с гъсти клепки, почти познати устни, с надигащ се отляво наследствен белег – силно изявен кучешки зъб. Аз хем се старях да се държа на нивото на момента, хем ме избиваше на смях, да видя братята, за които знаех вече всичко, освен как изглеждат :))) Знаех кой е по-големия, знаех кой е по-любимия. Чувствах ги роднини. Но бяха съвсем чужди. Не се разтревожихме истински – страхотен авторитет имаше това момче. Разбра се, че никой не го е виждал след автобуса. Но веднага решихме, че се е скрил я на заслон, я в някой от любимите му манастири. Той беше заклет плани-

нар – нямаше тайни за него в Балкана... Милицията се намеси и започнаха да го издирват.

Скоро се разбра, че го няма никъде. Имаше страхотен сняг все още, та не можеха да проверят навсякъде, но милицията прие теорията, че Марго е избягал през границата, а ние изведнъж разбрахме, че е мъртъв.

Започнахме да се събираме и обсъждахме всяко фактче! Особено ни смути Ася, че го видяла „преди седмица“ в трамвая. Зарадвахме се. После унихме. Било по-отдавна – тя просто не искаше да приеме и за миг, че може да не е жив! Общо взето – Ася от солидарност с мен се влюбваше във всичките ми любими и ставаше нещо като сестра с тях. А с мъжът ми и приятеля му, един страхотен чешит на име Цеко – се побратимиха в един манастир пред Владика :) По това време се реставрираха много манастири, та летата се караха безплатно там.

И започнахме да си споделяме разни случки, които ни караха да се смълчаваме, настръхнали от тайнственост!

Оказа се, че аз съм нарисувала една картина – огромна, в която съм облечена в черни дрехи като вдовица – няхах такива, а това беше и първата ми голяма и истинска картина. Нарисувах я веднага след раздялата ни – може би дори в деня на смъртта му – 3 януари. Стана от раз!

Една нощ сънувах прекрасен сън – че Марго ме пресреща усмихнат, носещ в ръцете си огромен куп невероятно златно грозде, със зърна почти като яйца, и гроздове по баре 5 кила единия. И мълчаливо ми го подаде. Гордо разказах съня си в групата – и всички опънаха лица – сестра ми, Ники, гаджето му, Лина, Иван Г. – бяха сънували абсолютно същото същата нощ! Започна този феномен, с докосването. Чувах се в къщи скърцащи по паркета стъпки. Сестра ми започна да спи на светната лампа. И всеки от нас получи по един дар – нещо, за което е мечтал...

Аз получих, разбира се, това чудесно момче, което цели години после беше с мен... Ники и приятелката му изведнъж спечелиха огромна сума от ТОТОто, от което не бяха печелили и стотинка дотогава... И забравих какво имаше за другите. Но всеки разказа за нещо като Прощален Новогодишен подарък, убеден, че е от Марго. А него все го нямаше...

Мълчах си, когато говорехте за Ванга... Никога не се мъча да убеждавам в това, което мисля аз, защото знам, че е субективно...

Сега ще ви разкажа и за нея.

Милицията вдигна ръце. Обявиха го за беглец. Ние се вбесихме от тъпотата им. Марго и чужбина – беше най-несъвместимата картинка! Но можеше ли някой, който не го познава да повярва, че „за неква брада“ човек може да се самоубие!

Братята му се тревожеха, трябваше и да се подписват разни документи по наследства, по строеж на мястото на бащината им къща. Решиха да отидат при Ванга. По-малкия, по-близък по характер до Марго – замина, с обещанието да ни разкаже. И като се върна – седнахме в Архитектите, той луд от радост, да ни черпи, че „Марго е добре!“

И заразказва подробности:

Било е 12 март. Гледачката го поканила да влезе без ред, защото усетила, че е разтревожен. Бил първи. Подал там захар, ли, що ли. И тя почнала. С думите „Брат ти не е жив“. И той припаднал... Имало е и напрежението, и всичко!

Като се свестил – тя започнала да му изброява почти 20 имена и истории за негови роднини, умрели различно отдавна. Като се поуспокоил и смаяно Й повярвал на „силата“, тя му казала така: Ето го брат ти е тук! Смее се силно и те гледа. С него са майка ти и баща ти! И тримата са добре и щастливи! Марго е облечен целия в кафяво! /Как в кафяво, развикахме се ние! Якето му е черно, пуловерът сив, само панталонът може да е кафяв!!!“ Той казва – знам, ама тя така каза!

Той е скрит в планината и не иска да го безпокоите. Щастлив е и спокоен. Ако не го намерите до Великден – ела пак – ще ти кажа къде е! /Беше 12 март. Великден се падаше тази година доста рано – началото на април! Зарадвахме се, че скоро ще го открием./ Само едно нещо беше раздразнен – тя му казала, че има две деца, а той няма ни едно – жена му от 10 години се лекувала безрезултатно от безплодие. Ние обсъдихме грешката и приехме, че може и да сгреша малко, жената! Може да ги е видяла някъде в бъдещето. Дълго седяхме заедно тази нощ, весели, аз пийнах, зачерви ми се носа, пламнаха ми ушите – ма не ми пукаше! Беше най-щастливата ни нощ! На 13.

Прибрах се и си легнах. А на другия ден пристигна Ники. Сериозен – и досущ като в романите – седна до мен и ми каза, че са намерили Марго. Мъртъв. В подножието на Тетевенските скали, любимото му Лобно място... Стопил се снегът и две дечица го открили, търсейки кокичета и

минзухари. И трябва спешно да заминем всички за там – за опознаване и погребение!

Милият Ники! Колко предан и мил другар беше! И още е, но рядко го виждам! Обичам прекрасното му чувство за хумор. Обичам таланта му, с който илюстрира поне половината детски книги! Обичам срамежливата му хитрост, когато се мъчи да надхитри живота! Малък мъж с нищожен, в очите ми, ръст, но невероятен приятел! Когато го подкачах, че „ми е малък“, прегърнала го братски през врата – винаги произнасяше по особения си начин, за да прикрие габровския диалект: Нали знаеш, че за мен няма високи жени! Има само дълги! :))) И се усмихваше с милата си усмивка, като разперваше ръце, за да напомни как се разстилат „дългите жени“ в кревата.

Беше съученик на Марго от гимназията. Беше дете на „Враг на народа“ – постоянно подплашен да не го изселят! Живя по мазета и таванчетата поне 20 години нелегално, за да може да упражнява професията си на илюстратор, която беше чисто Софийска професия. Накрая се ожени и получи Софийско жителство.

За да завърша с Ванга ще изпреваря малко разказа си. На „годината“ на Марго, за която посетихме наново Тетевен, заварихме там две бебета – близначки! Оказа се, че „е имал“ вече Ичо две деца, за които още дори и той не е знаел – в корема на жена си!!! Това беше пък подаръкът на Марго за него!!! Родиха се малко по-рано, дребни като мишки, но станаха чудесни момиченца, вече омъжени!

А Ванга, като видяла, че Ичо не може да приеме истината за брат си – предала я така, завоалирана. Но трябваше да се сетим, че щом е редом с умрелите си родители – няма да е на ТОЗИ свят! Тези неща ги обсъдихме пак на панихидата Припомнихме си всичко! А Ичо, веднага след погребението на брат си – и от вълненията с Ванга – получил силно нервно разстройство и се лекувал около 6 месеца от него!

Срещнахме се пак – години след като се ожених – купихме си стара къща близо до Тетевен и подновихме приятелството! Обичам да го гледам и да ми пробужда святкащи спомени, които аз веднага затискам да не болят!

А тогава, на 15 март, по тъмно сутринта – качихме се всички на две таксита – огромни черни лимузини за по 8 души – само тогава ги видях – от

де се взеха?! Плати цената Ники, с парите от Тотото – никой от нас нямаше пукната стотинка тогава! Нито пък родителите ни! В стреснато мълчание пътувахме до там. Аз помня как се спусна над очите ми бяла пелена. Виждах само най-належащото, нищо наоколо!

Пристигнахме в Тетевен в чудно мразовито и слънчево утро. И веднага се втурнахме по некви кални пътечки към „мястото“ ...

Виждете, беше се самоубил, като е скочил от невероятна височина надолу в скок „Лястовичка“. Два и половина месеца преди деня, в който го видяхме наново! Можете ли да повярвате, че видяхме Прекрасна Красота???

Моля, повярвайте!

Достигнахме снегът, на стотина метра от склона нагоре. Над нас се извисяваха все още заснежените склонове, малък заслон по средата на височината. Над тях във висините абсолютно вертикално – скалите. Пред нас – чистият бял сняг. И тялото на Марго – цялото златно – не знам защо, просто беше златно!

Повтарящо до съвършенство позата на „Робът“ на Микеланджело, но легнал, разбира се!

По гръб, с главата в ниското, >кафява< блуза, закрила горната част на главата, ръцете оголени и вдигнати в поза, като че ли се съблича. После >кафяв< панталон, посвлякъл се надолу, та да открие точно толкова от тялото му, колкото да бъде чудно красиво, но да не покаже това, което би смутило окото! Чудна красота на човешко тяло, застинало във златно сияние, като отлято от бронз! Ни капка кръв или напомняне за разрушение! Никакъв помен от деформация, нищо, което да уплаши окото, да предизвика отвращение, да съкруши!

Освен кънтящата мисъл, че това е Марго и вече го няма!!!

Аз не плачех. Някак още не можех. Или вече не можех. Не знам. Плаках по-късно, на погребението.

Отдалечихме се на десетина метра и се мъчехме да не виждаме как – нарязан – човекът съвсем прилича на месото, което си купуваме за готвене. Как можех после да ям месо :((((

Ники трогателно се грижеше за мен, като ми крещеше ядосано, щом ме хванеше да гледам натам.

Къде си, Ники???. Какво правиш сега, френд???

После погребение! После раждане на някакво бебе – всички бяха пийнали и с диви крясъци събудихме Тетевен, възмутени, че могат да спят в такава нощ, когато изчезва Приятел, а се ражда някакво стърчено ново същество на мястото му...

Мож ли му фана смисъла на живота...

Оставих кичур от косата си, когато спуснаха ковчегът. Лош вкус, мисля си! Ама не исках да го оставя съвсем сам там... А в къщи изрязах цялата си прекрасна дълга, черна коса, така красиво допълваща ме. Някак се надявах да изрежа и мъката си заедно с нея.

Точно така отрязах косите си наскоро, като се прибрах за последно от България, убила любовта си. Отрязах всичко, което помнеше Любовта ми! Ноктите си, косите си! Изстъргах кожата си до нова – но не помогна. Не може да се изчегърта всичко там, дето боли. Не може да се прави аборт на любов. Някакво място в центъра ни... Не знам какъв орган има вътре. Ама много боли!

А животът все продължава... дали свършва някога изобщо? Дали като ме няма – ще свърши най-после? Или ще продължи по някакъв нов и различен начин за мъчение???

Не обичам спомени!

Много става тъжно...

* * *

Дотук с емоциите!

Сега да проследим събитията

Гаджето на сестра ми – китарист от същата живописна рок група, с чийто барабанист пък движех аз – бе поканен от един съвойник в Петрич – „да го вкара при Ванга“ – имаше си той там свои проблеми. Няколко души познати я бяха посетили вече, та у всички ни имаше любопитство към нея.

И аз реших да отида с него. Беше интересно посещение, от гледна точка „доказателство за дарбата ѝ“. Не бих искала да го разказвам сега, защото не допринася за историята нищо, освен фактът че точно на забравих коя дата – нощ, ден и още една нощ – аз документирано не бях в София. Защото в Петрич се ходеше с открит лист.

Когато ме разпитваха за Марго в милицията – един много симпатичен и млад следовател се държа много добре с мен – измолих си открит лист, и го получих на часа! Но тогава още не знаехме, че след 3-4 дни ще го на-

мерят! Така че аз отпътувах за там вече след погребението – и ми остана само едно желание – много исках да получа някакво последно послание от Марго „за сбогом“! Но не получих :((((

Сега малко пообърквам последователността на събитията, но вярвам, че вълнението ми ще ги възстанови. Веднага след завръщането ни в София организирахме посмъртна изложба на Марго в Културния клуб на Академията – една приятна стая. Момчетата подредиха всичките му работи – около десетина скулптори, няколко дребни пластики, няколко дялани камъчета – :)))))) щастлива съм, че той хареса моето откритие – да дялам през лятото керамични парчета, оваляни и изгладени от морето. И по стените – най-силните му графики. Поставиха грамофона му, пускаха неговите плочи... М. Илиев ме подсети за ароматните пръчици – аз ги бях забравила. Индийска музика не помня – Марго нямаше такава. Знам, че най-много пускаха Недовършения реквиem на Моцарт – заради недovършения живот на Марго!

/Ух, помните ли величието на филма „Амадеус“??? Точно сцените на написването на този реквиem! Щастие, което изпитваше Салиери да усети, да сподели, да се почувства и той носител на пламъка на Гения! Така се чувствахме и ние покрай Марго! Много хубави филми направи този Милош Форман! И „Полет над кукувиче гнездо“, и „Коса“, и „Амадеус“... Сама си завиждам, че съм ги гледала! Само не казвайте, че не сте ги гледали! Няма да си говоря вече с вас! :(((/

Именно по това време аз организирах „митинга“ си в двора на Академията :)))))) Дълги години преди ‘89, в един от най-опасните периоди, когато спасявах СИВ!

С риск да си загубя няколко ухажора, ще разбуля малко тайната на Летописа: Най-хубавата година от 60-те беше 1968, със Световния Младежки Фестивал и особената душевна свобода на Хипитата. И с чешките събития, които обединиха свестните хора като един!

Та акцията „Брадата – враг на КомунизЪма“ беше пряко следствие от Хартата на десетте – така, май, се казваше призивът за Свобода на човекът зад желязната завеса. Изглежда някой от тези, дет са я писали е бил с брада! Та после „обръснаха“ и Ленин, и Маркс, и Енгелс – останаха си със чист голобрад Сталин!

/Знаех си, че ще се оплета в обстоятелства и ще объркам конците на историята!!! :((((((((/

Просто в денят след погребението аз минах по ателиетата и поканих желаещите да почетат паметта на колегата ни в 11 часа с едноминутно мълчание. Поканих също и преподавателите, които се събираха в деканата.

Ама не влагах нищо политическо в това! Хич не се сецам за политика никога, честно! Дай ми любов, тъги, музики, справедливост, изкуство! :((((Язък ми!

Тогава обвинявахме за случилото се – освен гордият характер на балканското чедо Марго – и следните обстоятелства: злобата на тогавашната секретарка на приложния факултет на Академията – една наистина жестока, арогантна, грозна и направо отвратителна личност, набрала тонове омраза на бедните студенти от години;

- тогавашният ректор на Академията – Секул Крумов, за когото се говореше, че е постъпил в първи курс опасан с патрондаши и автомат – тва не съм го видяла и не мога да го твърдя, но беше „железен“, един от най-неприятните квадратни глави и души! По ирония на съдбата – той беше един от тези, с които Марго е работил частни работи – асистирал му при изграждането на паметници и скулптурни групи още преди да го издигнат за шеф – бяха от години познати и на ти!!! Забележете, с „Ректора на академията!!!“, който със шракване на пръста си можеше да му оправи и „изключването“, и софийското жителство и всичко, що ти душа иска – щатен художник на МВР и БНА!!!;

- деканът на Приложния факултет – Бойчо Григоров – най ми е жал за него от всички! Не беше лош човек, но се взе на сериозно от „поста си“ и стана арогагент и презрителен към студентите! Синът му ни беше приятел – чудесно момче!

Помня, че всеки един от тях по някакъв начин – според характера си – реагира на случая с по-брутално или по-завоалирано безочие.

Първенство държеше, разбира се, Другарката Димитрова – ненапразно не търпя „принципни“ грозни жени! Когато Съдбата иска да довърши една грозна жена – надарява я с принципи! Ууух! Съмнявам се, че бяха и принципи – просто всемирна омраза + правото на камшик в ръката. (Не визирам никого от присъстващите.) Също така не търпя и принципни не-

грозни жени, ако размахват принципите си наляво и надясно за да унижават „ближния“ си.

Тук специално искам да наблегна на това, че – макар да ги считахме за причина – не стигаме до там да ги обвиним! Дали защото бяхме млади? Дали защото знаехме, че „такава е ситуацията“ и никои не може да я промени? И главно знаехме, че причината все пак е в Марго! От всичките хора – само той „пострада“. Заради личните си качества и свойства.

Забележете, че това не беше случай на унищожаване на Талант от завистници! Него ВСИЧКИ го обичаха, макар да не беше от „симпатягите“, дето те черпят с чашки, викат, къде си, бе, мой човек и подобни „народняшки“ изявления. Просто си беше... Марго.

След напущането му на Академията всички поред го бяхме съветвали към кого да се обърне, кого да помоли за помощ. Получавахме само усмивки. Но май се е опитал все пак нещо, защото имам спомен, че Димитрова му се беше подиграла най-нагло в лицето с нещо подобно на „ще се обръснеш, ще се обръснеш и хоро ще играеш“.

Бойчо Григоров е присъствал и се е хилил весело насреща му. Секул Крумов го е срещнал из ателиетата и ще-неще е взел отношение, като му се е скарал, че не се е подчинил на „наредбата“ и се прави на герои! Това ми е споделено насаме и с много болка, защото той все вярваше, че приятелят си е приятел дори и когато е шеф! И не беше го молил за помощ, даже не беше изслушал всички добронамерени съвети, а си беше излязъл по средата. Аз така знам.

Та докато редим картините – идва Секул мазен и сконфузен и почва: Ааах, ама защо не ми е казааа! Ми ние сме приятелиии! Ма защо не сподели това момчеее! Как можа да направи такова нещооо! Вие къде гледаете...

Начи умрях! Така е гадно да гледаш някой как лъже и да ЗНАЕШ, че лъже! Тогава именно го презрях! Но знаех, че и на него му е терсене! Никой не е чак такова говедо, та да не се трогне пред такава нелепа трагедия! И, кълна ви се, досрамя ме за него, и главно затова подтиснах невероятната си дотогава стеснителност, и като гледах да не се разплаквам или да ми трепери гласа – казах: „- Вижте, никой не Ви обвинява! Тук всички ЗНАЕМ, че сте разговаряли, но не обвиняваме никого. Затова не се оправдавайте напразно! Защото всички тук се чувстваме еднакво виновни!“ – така – 3-4

изречения в този дух. Просто исках да СПРЕ да се излага пред всички тези очи!

Как да ви обясня! И главно на теб! Чувствам такова ужасно съжаление към човек, ПРИНУДЕН да лъже, за да се защити – от какво ли, от собствената си съвест! Когато може просто да каже истината... и да каже „съжалявам“.

Той се извърна към мен – бях му в гръб – и светна с очи.

Наистина светнаха. Но после угаснаха и каза: – Ние /кои ли „ние“ имаше предвид??/?/ не разговаряме с тези, които са го обичали! Знаем, че сега сте много разстроени.

А де! А после ми се губи споменът.

Някъде тук се вмъква поканата за едноминутно мълчание в двора – до чешмичката /И пред мълчаливият упрек на Роби!!!/

И те дойдоха! Примрях, когато видях, че ВСИЧКИ дойдоха!

Освен преподавателите, разбира се! От тях ни един – аз истински се огорчих и зачудих.

Дворът се изпълни с хора. Всички мълчат и ме гледат. Косите на върха на главата ми щръкнаха. И нямаше връзка с „докосването“. Просто там, дето било третото ни око някога, „фонтанелата“, усети страхотно силна енергия! Ето, и сега го почувствах! След толкова години!

Почувствах нещо страхотно, че тези хора СА МОИ!!! Че мога да ги поведе където искам, и че те ще направят каквото поискам – точно сега, точно в този момент!

Почувствах се по невероятен начин! От една страна се притеснявах, че никой не поема инициативата да обяви едната минута, от друга – те гледат МЕН! А аз не бях, някак, най-близкия на Марго човек! Не исках да предвождам тълпи! Исках да си стоя и да си умирам от мъка – и тва е!

Но ТЕ ГЛЕДАХА МЕН! Профучаха ми неосъзнати усещания за разните „предводители“. И ги разбрах! Това е като едно пиянство! Или наркотик! Да обединиш мислите на тълпата! Душата Й. Идеалите Й.

Страхотно е! Величествено и невероятно! Пожелавам ви да го изпитате за миг! Да усетите СОБСТВЕНАТА СИ ЗНАЧИМОСТ! Да се усетите нещо като Избраните.

И после да не ги поведете! Защото това си е чиста лудост!

Няма никаква реална основа! Който разполага с души – рано или късно „съргешава“. Аз се измъкнах от хипнозата и събрах пак цялата си смелост, за да каза няколко думи: Бе кви бяха – да речем – Всички знаете, че загина нашият колега Марго. Поканихме ви да го почетем с минута мълчание. Поканих и преподавателите, но виждате, че няма ни един от тях...

По едно време се сетих и да обявя минутата – бе никоой не се обади да ми помогне :((((Не знам колко мълчахме – не се сетих да следя по часовник :((((

После те пак ме загледаха мълчаливо – тогава аз им казах, че могат да се върнат в ателиетата. Те се разделиха на групи.

Аз се прибрах, за да замина за Петрич. Къф беше, начи, тоя влак – безброй часа се друсахме до там, после осъмнахме в един мразовит и мъглив ден – а там едно бедно! Мърляво! Разхвърляно – грозен град беше! Хееехехе! Да ме прощават братята МкДонци, ама акад. Вакарелски – преподавателят ни по Етнография, най-стария от всички – на колко ли е бил???, но с едно много фино чувство за хумор – ни „преподаде“, че колкото по-красива била една Бг носия – толкова по-грозни и мърляви били къщите на съответната етно-общност. Най-хубава била МкДонската, а след нея – шопската :))))))))) /Пиша така МкДонска – за да не може със сърч фанатизираните членове на племето да попаднат на постинга ми и да се почувстват задължени да ми обяснят играта./ Там, в Петрич, е такова население, нали? Ако не греша – никога не ме интересува кой какъв е, може би от егоцентризм :((((

Бяхме квот бяхме в Петрич, върнахме се късно втората нощ и се прибрах уморена и мръсна. Чак на следващата сутрин се запътих към Академията с интересния разказ. Още отпред – било е към 8 часа – ме пресрещна едно от приятелчетата – мой „обожател“, но не от хората, които можех да приема истински – някак беше прекалееено любезен, прекалееено приятен. Не знам. Не ща да гадая!

И ме пита – Защо направи тази глупост! Знаеш ли сега какво ще стане! Цялата милиция е на крак!

А де! Аз викам Що па милиция – и веднага се уплаших да не би печата на открития ми лист да е нещо нередовен.

Но не беше това, а се започна една Криминална загадка, която не е изяснена и до днес. Дали беше провокация, дали беше глупаво, но доброна-

мерено деяние на приятелче, дали самодоволно действие на глупак – не се разбра, въпреки че доскоро се чуваха версии. А може би и някой знае.

Доказателството колко бях популярна и обичана в Академията е, че не ми натресоха на мен това обвинение, или пък поне „подстрекателството“ за него! Защото се намеси и КДС! Беше в разгара на ловът на вещици сред Интелигенцията, Солженицин, подписване на какви ли не уж спонтанни декларации от писатели, творчески съюзи и ентузиазирани творчески доброжелатели! Уволниха Валери Петров от БКП заради отказът му да оплюе Солженицин! И подобни!...

Какво било? Че тази сутрин академията осъмнала облепена с позиви! Написани на машина. В които се е започвало с думите – поредната жертва на кървавия комунизъм и така нататък в този дух! Цитирали се думите ми към Ректора и какво ли още – ааа, нещо – отново най-талантливите и честни личности... бла бла бла!

Може и да е било истина – но това не са думи на човек от нашата възраст! Аз и не прочетох ни един, де, само преразкази на очевидци – към 7 сутринта до всеки позив е стоял КДСар с ножче и го е изстъргвал грижливо от стената! Петната седяха дълго. Значи е пишело нещо, дет не са искали да бъде видяно, баровците!

Но не знам достоверно текста.

Най-гадното е, че това послужи за повод изложбата – много силно посещавана!!! – да бъде закрита на четвъртия ден! А не след 15 дни, както беше замислено!

И Марго беше наново убит, като се забрани да се говори за него в продължение на цели 20 години! И чак тогава успяхме наново да направим изложба. В истински салон. И издадохме на наши разноски чудесна монография! Беше все така съвременна и въздействаща, макар, че не ме караше вече да тръпна в студ, както когато разглеждах с Марго посмутен отляво: ~ (

Поискаха още тогава да конфискуват работите му, но, Слава Богу!, оказа се, че братята му са собственици! Та ги спасиха. И ги предадоха на един приятел на Марго, който хем не беше и член на нашата компания – не зная защо те избраха именно него, а не напр. Ники, у когото самият Марго си ги държеше в едно куфарче??? Но Гицата ги съхрани чудесно, постави им паспартута, държа ги у тях дълги години, а след втората изложба с общо съгласие бяха предадени на Градската галерия. И там Бог да им помага!

Не мога да се нарадвам на роднините му, които и за миг не си помислиха да ги продадат или да спечелят пари чрез тях, макар че си имаха между двете снахи едни вечни недоволства кой колко е трябвало да получи от Старите. Ама дом без наследствени драми не може!

Аз имам много малко от тях. Освен когато ми подаряваше на рождествените дни – ми се струваше ужасно да приемам от него такива ценни подаръци – и те отидоха в чужди ръце – особено ме е яд за една чудесна скулптурна глава – моя, която аз смутено отказах, защото ме беше срам да кажа как мечтая да я имам и колко съм щастлива, че ме е „направил“!!! А и той не посмя да каже, че е правена специално за мен!

Имаме много чудесни общи неща. Не мога да ви го опиша – бе най-обикновен човек! Даже имаше едно приятно злобничко чувство за хумор! Пиеше – но не ставаше гаден. Даже мога да кажа, че никога не го видях пиян.

Пушеше Мелник – обожавам миризмата му! Не чух никога грубост или псувня, макар да обикаляхме по какви ли не кръчи! Беше ManBeing от чиста проба! Сигурно има и друг такъв – не съм го срещала! Мъжът ми е невероятен – но от съвсем друга порода! Не мога да си представя Марго „съпруг“. Много е независим за тази работа.

Или пък просто прекалено стеснителен, за да разкрие огромната си нужда от топлина, любов и ДОМ, които са му липсвали цял живот!

Едно бездомно дете, един бездомен човек, без място в цяла свят! Освен в сърцата ни! И остана без продължение... Че да има на какво да се надява човек от Бъдещето!

Казват, че духът е важен, не тялото...

Но точно това тяло, с този дух – искам ги обратно! Пука ми за Душата и Вечното, когато това, крехкото, временното, е толкова беззащитно и неповторимо.

И точно с това е ВЕЛИК човекът, защото е дръзка прашинка, а не Всемогъщ и самодоволен като... забранено е да му произнасяме името!

/Лелееииии! С тия постинги утре няма да искам „Добра бележка“!!! :(!!!!!! Днес към 5.30 вечерта започва най-странният еврейски празник – Йом Кипур! Ужас! Всички се прибират в къщи, обличат неква бяла дреха, сядат по земята и не кусват ни храна, ни вода! Спомнят си греховете и се молят за прошка! А в небесата се носи безмилостният Ангел на Смър-

тта, с Големия тефтер и ни пише бележки! И който се провали на годишния изпит – горко му! Няма да доживее до другия Йом Кипур! Всички си пожелават „ХАТИМ` А ТОВ` А!“ – Добра оценка! :))) Пожелавам и на вас!!! Защото може Зиези да е прав, все пак, и ВИЕ да сте едно от десетте загубени племена на Израил! Та Хатима Това, Friends! Да се видим и догодина!/
/

J. A.

Коментари (2)

- 04-11-2008|Гост

Много хубаво е разказано! Покъртително...

- 08-11-2008|усетила - По женски , по човешки

Мисля , че ако има някаква форма на дълг, на вина , този разказ измолва от Бог и от мъртвите прошка . Толкова истински и близко до живите , толкова е носталгинчно завладяващ . След тъгата , натрупана от години , мисля , че е време за въздишка .. Разказът е едно от най-силните неща , които съм чела в последно време . А усещането ме върна в времето на Възродителния процес, когато бях ученичка и ме накараха да говоря ужасии по телевизията – колко съм щястлива от новото си и ме и т. н ... Мислех за самоубийства и грях ... Жестока младост !

Браво!

От какво се нуждае Европа в момента

Автор: Юрген Хабермас

Интервюто се води от Матиас Хьониг

Матиас Хьониг (дпа): В края на войната вие бяхте на 15 години, вече достатъчно голям, за да оцените лично катастрофалните последици от заслепения национализъм. Сега политиците празнуват 50 години от Римските договори. Какви са вашите спомени като съвременник?

Юрген Хабермас: трябва да призная, че преди 50 години много по-живо от основаването на Европейската Икономическа Общност ме интересуваше вътрешнополитическият въпрос за атомното въоръжаване на Бундесвера. По онова време все още не разбирах, че този митнически съюз вече е снабден с подобни на конституционните институции и по този начин е отворил перспективата за една Европейска общност, т. е. за едно политическо обединение на народите от западна Европа. Но пък пацифистките мотиви, които движеха тогава привържениците на мирното движение в национален мащаб, бяха в съгласие с мотивите на шестте страни-основателки, както и с ония на главните действащи лица – Аденауер, де Гаспери и Шуман. Никога повече война между националните държави, които бяха се разкъсвали взаимно в две световни войни – и разбира се, обвързване на Германия, която беше започнала последната война и беше допълнително обременена от чудовищните престъпления на Холокоста.

Че страни от Европейския Съюз биха могли да воюват едни срещу други ни изглежда днес невъзможно. И растящият общ пазар донесе благоденствие за мнозина. Можем ли вече да празнуваме една промяна на парадигмата в европейската политика, като сбогуване с мисленето на ниво национални държави и постепенно приближаване към едно истинско европейско виждане?

Това наистина е повод да се празнува, макар че промяната на парадигмата не е напълно завършена. Но налице е и един съвсем друг резултат, от който, с малко повече самочувствие, ние добре можем да се възползваме. В многополюсното напрежение на съвременността европейското обединение ни позволява да играем една роля, която тогава, в началото на конфликта между изток и запад, никой не можеше да предвиди. В началото „Европа“ беше отговорът на проблемите, които се появяваха вътре в самата Европа. Когато днес мислим за бъдещето на Европа, погледът ни се сблъск-

ва преди всичко с проблеми, които ни предизвикват отвън. Не само разширението на изток е онова, което подсилва динамиката на обединението отвъд постигнатото в Ница ниво. Но, за да бъдем честни, трябва да признаем, че все още не сме дорасли дотам, че да служим като дипломатически мост между глобалните играчи.

Можете ли да посочите едно геополитическо предизвикателство?

Да вземем например последния, разиграл се на ливанска територия конфликт между Израел и Хисбола. Тъй като САЩ, поради едностранчивата политика на правителството на Буш, отдавна вече не са безпристрастни в близоизточния конфликт, много очаквания бяха отправени към Европа, която беше разглеждана като неутрална. ЕС действително изпрати външнополитическия си говорител Солана в Бейрут и Ерусалим, но в останалото представляваше една доста комична гледка, с безразборния хор от различни мнения. Отделните страни като Франция, Великобритания, Германия, Италия и Испания, опитваха да се представят като независими национални държави и същевременно да се надминат едни други с най-различни инициативи.

Кои приоритети бихте поставили в политически план пред Европейския Съюз? Досега пропадналата европейска конституция, обща външна политика, общи въоръжени сили, укротяването на международния неолиберализъм чрез социални стандарти или ролята на първопроходец по въпросите на промяната на климата?

Вие действително изреждате най-належащите предизвикателства, пред които е изправена обединена Европа през 21 век. Но общата външна политика, изграждането на общи въоръжени сили или хармонизирането на данъчните и икономически политики с цел да се гарантират нашите застрашени културни и социални стандарти, са политически цели, които лежат на друго ниво в сравнение с провалилата се конституция. Разширеният съюз първо трябва да приведе собствения си дом в ред, за да остане управляем и да постигне необходимата способност за действие, преди да си поставя някакви по-амбициозни цели. Преди всичко не би трябвало да си правим илюзии по въпроса защо именно не успява днес едно засилване на европейските институции ...

... поради съпротивата на множество граждани в цяла Европа?

Не, не поради съпротивата на населението! Това е очевидната, но погрешна представа, която се установи след неуспешните референдуми във Франция и Холандия. В действителност по въпроса за засилването на ЕС ние все още разполагаме със спящи мнозинства в повечето страни от континентална Европа. По-дълбоката причина се крие във факта, че различните правителства свързват със съюза различни представи и цели. Блокадата, която наблюдаваме днес, се обяснява чрез това, че правителствата се опитват да избегнат лесно предсказуемия конфликт по този централен въпрос. Берлинското председателство подготви по случай юбилея един документ, в който въпроса за конституцията се споменава само мимоходом.

Какво значение имат все пак провалилите се референдуми във Франция и Холандия?

Те изкараха на бял свят факта, че правителствата се намират в патово положение. Досега те можеха да се опанят на „метода Моне“ и просто да следват императивите, които така или иначе произлизаха от развоя на икономическата интеграция. Общият пазар не беше просто игра с нулева сума, той донесе собствени предимства за всяка страна-участник. Но една конституционна рамка за общи политически решения вече изисква и обща политическа воля, излизаща отвъд схващането единствено за предимства за отделните национални държави. Очевидно в момента правителствата не могат да намерят общ език по въпроса за крайната цел и смисъл на европейския проект.

Може ли да се каже конкретно кой е виновен за това?

Като оставим настрана новите страни-членки, Великобритания и някои от скандинавските страни дърпат на една страна, а страните-основателки и Испания – на друга. Споразумението за принципните цели по въпросите на климата в Брюксел, което тепърва трябва да се операционализира, беше отпразнувано като успех от Ангела Меркел. Но дали то не е по-скоро един опит за финтиране преди решаващата караница?

Но кой тогава трябва да движи европейското развитие, ако не правителствата?

Като единствен изход аз виждам един всеобщ европейски референдум. Правителствата, които в края на краищата контролират този процес, трябва да признаят собственото си безсилие и, този единствен път, „да се осмелят на демокрация“. Те трябва да надскочат собствената си сянка и да

се изправят пред избора да се борят в една общоевропейска предизборна война за всеки глас, за или против продължаващото засилване на Европейския съюз.

Геополитическото развитие изисква, както вие многократно казахте, една силна Европа. Тя би могла да се превърне в пример за съответни национални обединения и по други континенти. Без такива глобални играчи не може да възникне един справедлив световен икономически ред, а международните проблеми на сигурността, както и катастрофата с климата така или иначе не могат да бъдат решени на национално ниво. Накратко: не е ли националната държава, като се има пред вид неспособността ѝ да се справи с проблемите на съвременността, един вече остаряващ модел?

Не, националните държави си остават, както и преди, най-важните играчи на международната сцена. Те образуват и незаменимите компоненти, от които са съставени международните организации. Международната общност се организира под формата на „Обединените нации“. Кой да поддържа ООН и да предоставя войски за хуманитарна намеса, ако не отделните държави? Кой, ако не националните държави, може да гарантира еднакви права за всички граждани? Онова, което трябва да се промени – и вече е доста променено в Европа, е разбирането на националните държави за самите себе си. Те трябва да се научат да виждат в себе си по-малко независими играчи и повече членове, задължени да спазват общи норми. Те трябва да се научат да преследват интересите си вътре в международни системи чрез умна дипломация, а не чрез едностранни заплахи с военна сила.

Вие остро критикувахте грубата силова политика на САЩ при администрацията на Буш, която постави собствените си интереси над всичко и открито наруши нормите на международното право. По ваше мнение в момента цари една „неограничавана от нищо социалдарвинистка световна политика“. Една силна Европа би могла да засили ООН и да се превърне в първопроходец по пътя към по-справедлива световна политика. Как си представяте всичко това конкретно?

Вашето резюме представя две неща не съвсем правилно. Първо, моята критика към правителството на Буш не съдържа ни най-слаб намек за антиамерикански чувства. В Германия антиамериканизмът винаги е бил част от най-реакционните местни движения. Но фактът, че именно моето поколение така се възхищава от произхождащата от 18. век политическа култура

на САЩ и че се учеше от нея, не ме задължава към един вид непрекословна лоялност. Напротив, той ме задължава да държа на нормативния смисъл на ориентацията на Федералната република към запада, дори и срещу самоубийствената политика на едно американско правителство, което утре вече няма да бъде на власт. Освен това аз не съм толкова наивен да вярвам, че дори и една Европа, която се е научила да говори еднородно, би могла сама да осъществи отдавна належащата реформа на Обединените нации. Ако САЩ не застанат начело на реформаторската инициатива, както вече са го правили на два пъти през двайсетия век, изгледите за успех са минимални. Най-много, на което можем да се надяваме, е че една обединена Европа ще може да повлияе на съюзниците си по този въпрос. Същевременно ние трябва да се подготвяме за случая, в който следващото американско правителство ще провежда неореалистка силова политика и съответно ще бъде не особено възприемчиво към нормативната перспектива на изграждането на ООН.

Какви цели би трябвало да има ЕС като политическо тяло? Съвпадат ли вашата визия с представата за „Обединени Европейски Щати“, с общо правителство, гражданство, армия и т. н.? Как би трябвало да изглежда политическата структура на Европа след петдесет години?

Една дръзка визия за след половин век едва ли ще ни помогне особено много в момента. За мен е достатъчна една визия до следващите европейски избори през 2009. С този избор трябва да се свърже един общоевропейски референдум по три въпроса: дали съюзът, отвъд процедурите на ефективното управление, трябва да има директно избираем президент, външен министър и собствена финансова основа. Това отговаря на представите на белгийския министър-президент Верхофщадт. Това предложение би се считало за прието ако обедини в едно „двойното мнозинство“ на държавите, от една страна и гласовете на гражданите, от друга. Същевременно референдумът ще бъде обвързващ само за онези страни, в които мнозинството от граждани са избрали пътя на реформата. Ако този референдум има успех, Европа ще се раздели от модела на търговския конвой, в който темпото се задава от най-бавния член. Но дори в една Европа, състояща се от ядро и периферия, страните, които са предпочели да останат в периферията, винаги ще си запазят възможността да се присъединят към центъра, ако само го поискат.

Юрген Хабермас (род. 1929) е немски философ, познат най-вече с трудовете си в областта на социалната философия. Не на последно място поради редовни преподавателски гостувания в САЩ, както и чрез преводите на най-важните му трудове, неговите теории са обект на оживен интерес и дискусии в международната научна общност. Хабермас бива причисляван към традицията на Франкфуртската школа, макар че вече отдавна се е отдалечил от нейните оригинални идеи.

Тези мъже знаят защо пият бира

Автор: Мартин Халтер

Ние все още очакваме големия немски роман на прехода, който да опише по един валиден начин падането на стената и студа на свободата, която разцепва и обединява нацията – а същевременно обгръща и цялата литература и общество. Вероятно ще трябва още дълго да го чакаме. Но чрез „Разруха“ на Владимир Зарев ние поне имаме в ръцете си големия български роман на прехода, при това такъв, който доста се доближава до вече скицирания идеал.

Преходът, инициран и контролиран още от стария режим, се оформи в България още по-болезнено, объркващо и разочароващо, отколкото на други места. През деветдесетте години упадъкът на всички икономически, политически и морални ценности изглеждаше неудържим; бивши служители на държавна сигурност, корумпирани политици и съмнителни бизнесмени разграбваха държавата и изграждаха върху руините на „реалния социализъм“ нови измамнически фирми и потъомкински села. Това беше времето, в което борци и келнери основаваха банки, а проституцията, контрабандата на цигари и кражбите на автомобили бяха единствените развиващи се отрасли. Литературната продукция (а заедно с нея и интелектуалците, заедно с целия им мит за дисидентство), лежеше в руини: през 1989 в България имаше 1400 книжарници, една година по-късно – само две. Междувременно в страната отново съществува една жива издателска среда, както и млади, многообещаващи автори като Георги Господинов и Алек Попов. Но само преди четири години Владимир Зарев, все пак един от най-известните български автори и издател на най-важното литературно списание, едва успя да публикува романа си „Разруха“ в едно малко издателство.

Приказка за възхода

„Тази трагика, братче, не можеш ли и без нея? И тези дълги изречения! Стига си се правил на аристократ, посмали малко, направи го малко по-просто, сам знаеш как ...“

Онова, което писателят Мартин Сестримски получава като напътствия от издателите си, не е чуждо и на самия Зарев. „Разруха“ е хроника

на разрухата и същевременно парченце автобиография, отразено в приказния възход на един бизнесмен и съответния упадък на един писател. Преди промяната Мартин е бил литературна звезда, любимец на жените, критиците и дори на държавната власт. Сега той е без работа и без надежда, подут от алкохол и себеотвращение. В кратките моменти, в които не тъне в печал в панелното си жилище, той пие бира с марката „мъжете знаят защо“ в бара на съюза на писателите или жули сандвичи и шнапс в Гьоте-института.

Жена му, Вероника, изпитва към него единствено презрение; едната от дъщерите му е емигрирала в Америка, а другата е затънала в наркоманските среди. Мартин се чувства като идиота на Достоевски, един тъжен фантазър, който е попаднал в проядения си от молци и вонящ на нафталин костюм сред шикарни, модерно облечени хора. Той се поти от срам и самосъжаление, но все още не се е предал напълно. За пълната разруха и предателство му липсва достатъчно цинизъм, енергия или просто удобен случай. И така той продължава да оцелява като писач на реклами, подставен автор, гледач на гъски или „измамник на заплата“ в културни проекти на Европейския Съюз.

Веднъж той се оставя да бъде придуман за участие в един многообещаващ гешефт от приятеля си Божидар, антикварен търговец и квартален пияница. Накрая Мартин умира в Созопол, сборната точка на всички жизнени линии, по средата на последното изречение на романа си „Разруха“. Смъртта на разказвача, твърди Вероника, познавачката на Фуко, е краят на историята. Но без писател няма история, без „отделни паметни“ няма колективна памет – и така смъртта на Мартин е триумф на литературата и любовта и един празник на езика.

Мъже в състояние на вцепенение

Другата половина от двойния роман разказва за възхода и падението на Боян Тилев. Боян е бивш дребен служител на държавна сигурност, който след поврата се издига главоломно благодарение на случайност, сръчност и безогледност. През ноември 1989 неговият шеф, генералът, го дръпва настрана и го подготвя в серия от трудно разбираеми оракулски предсказания за едно блестящо бъдеще. В началото Боян не знае какво става с него, но после започва да граби всичко, което и както му попадне – пари, власт, жени, по законни или незаконни начини. Като играч той обича риска и

касира плодовете на свободата като разбиращи се от само себе си. Проститутки, които четат Пруст и изнасилват кучета, мазни мафиотски кръстници, неподкупни корумпирани министри, всички те ближат краката му. Само Мария, жена му, се изплъзва от хватката му чрез хайку, заекване и мълчание, а генералът дори и в смъртта си е по-могъщ от живите.

За разлика от недодялания си бизнес-партньор Краси Дионов, Боян знае кога да премине от кредитни измами към инвестиции, от грубо насилие към лобизъм, от демонстративно потребление из бардаците към културно спонсорство. Един баварски милиардер веднъж му дава урок по дискретност и мярка: в дългосрочен план разумът на пазара е по-силен от голата алчност, криминалния произвол и вулгарното перчене. Анархистката фаза на натрупване на капитала все още не е приключила в България, но скоро глобалните пари ще наложат и тук право и ред. Не заради хората, както твърдят еврокомисарите: според Зарев парите са нещо като живо същество, което само си търси носителите, което с нарастващия ръст и напредващата възраст отхвърля хлапашките маниери, става „по-мъдро и по-морално“. Във всеки случай в момента гангстерските инстинкти на Краси са по-силни от логиката на пазара – и така Боян пропада точно поради копнежа си към ред и буржоазна репутация.

Онова, което след „взрива на демокрацията“ Мартиновците са изгубили като лекота, безстрашие и гордост, Бояновците пък са спечелили като дързост и алчност. Парите са свобода, но според „закона на моралната термодинамика“ мярата на свободата, както и енергията, си остава една и съща. Зарев проникателно описва моралната разпродажба на България – с мрачен хумор, горчива ирония и меланхолична печал. „Няма по-лош затвор от наложената свобода“. Всичко е позволено, най-вече нещастieto. Новите богати затъват в блестящо тъпоумие, а старите интелектуалци – в съзливост, докато дребните хора живуркат в дребни измами и една голяма самоизмама. Който не може да си позволи по-избраните удоволствия като шопинг, Шивас Регал или индийски гуру, се обръща към икони, евтина водка и моралните идеали на отминалото време. Мъжете си мечтаят за прашки, тежки гърди и „отдаденото вцепенение“ на мъчително красиви жени; Зарев също е опитал не само една „западноевропейска“ глътчица от мачо-бирата „мъжете знаят защо“.

В романа има дразнещи мъжки фантазии, а също някои клишета и сантименталност á la братя Карамазови. Но като цяло „Разруха“ е една увлекателна човешка комедия на българското общество от времето на прехода. Със злобна духовитост, епичен дъх и острата наблюдателност на ония, които нямат нищо повече за губене, Зарев описва линиите на конфликт и свързаност между капитал и интелигенция, дух и пари, гангстерски и образователен роман.

„Разруха“ е най-успешният български роман на прехода, а от литературно-политическа гледна точка той самият представлява преход: там, където критиците от старото поколение се заяждаха за неща като секс, престъпност и уличен език, младите, западно ориентирани читатели и автори възприеха епоса на Зарев като необикновено свеж и обнадеждаващ. Шестдесетгодишният Зарев днес е не само заслуженият герой на българската литература, но и разказвач от европейски мащаб. Тази „Разруха“ дава надежда – и в същото време показва литературната европейска зрелост на България.

МАРТИН ХАЛТЕР

Мартин Халтер е литературен кореспондент на *Франкфуртер Алгемайне Цайтунг*.

Една много, много инди-група

Автор: Дарси Фрей

Ей, тая църква май започва да става прекалено тясна. В нишата на органиста Режин увещава бекграунд-вокалистите да се отпуснат, да пеят като истински гладни вълци. „Все едно, че пращате сигнал за опасност на другите вълци!“ Долу в олтара пък Уин се опитва да попречи на контрабаса и тенор-сакса да се отплеснат по посока на smooth jazz, докато Джереми проверява дузините черни метални опаковъчни кутии, за да се увери, че цялата техника и всички инструменти са на мястото си: Добро-китарата¹ на Уин, хърди-гърдите² на Режин, глокеншпилът, акордеоните, гигантските азиатски цимбали, както и неоновия символ на Исус. Всичко е опаковано и готово за изпращане до Лондон за началото на едногодишното световно турне на групата. Навън е снежна януарска нощ в Монреал – и всеки път, когато някой отвори вратата, в църквата нахлуват вълни от студен въздух: Ей, затвори ... Хей, това е Лайза! Ей, гледайте, Лайза е тук! Малко преди това църквата беше толкова претъпкана, че Сара тябваше да запише солото за цигулка в звукозаписната будка, докато Ричи взе китарата си на стълбището защото през това време някой свиреше мексиканска заря на тромпета, а в кухнята друг пък надуваше флигорна.

Когато членовете на Аркейд Файър, една арт-рок група от Монреал, водена от Уин Бътлър и жена му Режин Шасан, се опитваха да намерят подходящо студио за записа на втория си албум, те направиха инвентаризация на инструментите си – хърди-гърдите и акордеоните, но също и няколкото пиана, органа и харпсикорда, ксилофона и карибските стоманени барабани. После те размислиха относно вида акустика, която би била най-подходяща за тяхната музика – един вид бушуващ, пост пънк-рок с компактни оркестрации, прорязан от болезнени и, от време на време, много красиви шумови колажи. Накрая те обсъдиха амбицията да запишат своите възторжени, емоционално заредени песни с цялата група на живо, макар че тя наброява седем постоянни членове и нараства, когато към тях се при-

---

1 „Добро“ е известна американска фирма за производство на специален вид китари, така наречените резонаторни китари. Бел. пр.

2 „Хърди-гърди“ се нарича вид музикален инструмент, разновидност на цигулката. Вместо с лък тоновете тук се произвеждат с малка вградена клавиатура. Бел. пр.

съединят още струнна и духова секция, до размерите на античен карнавален оркестър. Мъжете с презрамки и елечета, жените в рокли и дантелени ръкавици без пръсти, всички заедно използващи джавкане, ръкопляскане, мегафони, мотоциклетни каски (така че да могат да барабанят по главите си), както и барабани, подхвърляни високо във въздуха – накратко, едно шоу на Аркейд Файър напомня за концерт на Клаш, в който вземат по някакъв начин са се промъкнали членове от Цирк дю Солей.

Като се имат пред вид техните музикални амбиции и необуздана театралност, Аркейд Файър биха могли да запълнят и най-голямото музикално студио. Мястото, което в края на краищата те избраха за записа на Неоновата Библия, новия им албум, който е продължение на много успешния и неочаквано балансиран за един дебют техен първи албум, Погребение, беше една църква от 19 век в малко фермерско градче недалеч от Монреал. Църквата вече имаше сцена, четирийсет метров потон с великолепна акустика, както и заден балкон, който можеше да бъде преустроен като стъклена звукозаписна будка. След като купиха сградата, нанесоха инструментите си и наеха двама инженери, всичко, което им оставаше да направят, беше да направят спални в първия етаж и да наемат Лайза, сестрата на годеницата на брата на Уин, като готвачка, за да могат да живеят там през по-голямата част от миналата година. Те работеха непрекъснато, свирейки понякога до малките часове, за да изпият докрай своите щателно аранжирани песни.

Църквата, преобърната на звукозаписно студио, цяла една година студентски живот – това бяха само последните събития, изминали от времето, в което Аркейд Файър започнаха преди четири години да свирят в миниатюрни клубове в Торонто и Монреал, а после издадоха Погребение – един албум, който продаде 750 000 копия, най-вече чрез блог-реклама и една възторжена рецензия в pitchforkmedia.com, влиятелният музикален сайт. Съвсем не лошо за албум, който беше записан за 10 000 долара. След като Погребение веднъж беше публикуван, малките концерти започнаха да се разпродават, само за да бъдат заменени от по-големи концерти, които също започнаха да се разпродават – и преди да се е огледал човек, Аркейд Файър вече бяха на турне в Северна Америка, Европа, Япония и Бразилия. Повечето от членовете на групата са малко над двацет години, но пиано-изпълнителят, както и басистът Уил Бътлър, който е брат на Уин, трябваше да поискат разрешение от университета си, за да могат да се появят в шо-

уто на Конън Обрайън. За щастие Уил вече беше завършил следването си когато Дейвид Бърн им написа писмо и се присъедини към тях на сцената при изпълнението на неговата песен *This Must Be The Place*, а Дейвид Боуи изненадващо пъ заедно с тях, в бял костюм и сламена шапка. След като групата откри три от най-големите концерти на U2 в Монреал и Отава, Боно и приятелите му обявиха, че Аркейд Файър е тяхната любима нова група.

...

Дивият, внезапен успех често се превръща за една млада група в момента, в който оркестрацията се поема от Пучини, но Аркейд Файър успява дотук много добре да избегне всякакви оперетни жестове. ... Музикантите изглежда взаимно подсилват имунитета си срещу фалшива публичност, като решително вършат само онова, което наистина искат – те отказаха да отидат на турне заедно с R. E. M., за да могат да продължат своите собствени шоута; продължаваха да отказват да се появят на британското телевизионно шоу *Top of the Pops*, където изпълнителите по традиция само движат устни в синхрон с музиката, докато най-после им позволиха да пеят на живо; накрая, те отказаха предложенията на няколко големи издателски фирми да напуснат Merge, където се появи Погребение.

...

Аркейд Файър упорито държат в собствени ръце контрола върху собствените си работи – те сами платиха издаването и на двата албума, запазвайки правата върху всички оригинални записи. „Идеята някой друг да притежава това, което правим е толкова глупава, след като ние сами си вършим всичката работа“, казва Уин.

А сега, докато навън свисти снежната буря, Лайза обявява, че вечерята е готова. ... Уин Бътлър, Режин Шасан, Уил Бътлър, Ричард Рийд Пери, Тим Кингсбъри, Джереми Гара, Сара Нюфелд – всички те се трупат около огромната, осветена от свеци маса в кухнята, където Лайза вече сипва солидни порции димяща паста. Това е Аркейд Файър, групата родена в Монреал, която скоро ще има концерти в Лондон, Ню Йорк, Дъблин, Париж, Амстердам, Осло, Стокхолм и Берлин – може би най-голямата сензация в момента на световната инди-сцена.

Дарси Фрей е американски писател, живеещ в Ню Йорк. Той е автор на романа Последният кош: градски улици, баскетболни мечти. Фрей редовно публикува статии в *The American Lawyer* и *Rolling Stone*. Той е сътруднически редактор на *Harper's* и *The New York Times Magazine* и носител на литературните награди *National Magazine Award* и *Livingston Award*.

Коментари (1)

- 11-05-2007|Ц. С. Ц.

Супер! Благодаря на редакцията! «Объркаността» и скритата «нервност» на Монреал ражда наистина добра музика; може и да е погрешно впечатление, но католицизма и аутсайдерството на франкофонския Квебек, много напомня на една друга «музикална» нация – Ирландия... В такъв, по мои впечатления тъжен и нервен град, какво хубаво може да направи човек, освен да запее...

Американските отличници

Автор: Георг Дийц

Има една дума, която повечето американци вероятно не биха могли да произнесат буква по буква, дори и ако го желаеха. Думата е *precocious*, *ранозреен* – и всички, за които тя действително е в сила, не биха я употребили, защото те са открили една друга дума, в друг език, която намират по-добра за целта. Точно така, както намират по-добър и този друг език, инак защо биха цитирали толкова често от него. Ако биха били честни, те просто биха определили себе си с думата *Wunderkind*.

Те носят имена като Джонатан Сафран Фьор или Бенджамин Кункел, или Мариша Песл. Те цитират – както всички американци, впрочем – с удоволствие немски, особено в гранични ситуации, свързани с въпроси на образованието. Те са млади, начетени и толкова талантиви, че техният коефициент на интелигентност сигурно се намира далеч отвъд здравословно допустимата висша граница. По изключение те не са биолози, палеонтолози или гениални програмисти, макар че със сигурност биха могли да бъдат и такива. Тези деца-чудо желаят да разрешат загадката на света по съвсем старомоден начин – като пишат романи. Те са преждевременно мъдри, те са ранозрејни, те са всичко онова, което се намира в речника под думата *precocious*. Те са най-новото литературно откритие, идеещо от Америка: „Американският отличник“ (*American Streber*).

Всичко започна с Джонатан Сафран Фьор, който преди няколко години – тогава беше на около 20, написа роман, който без усилие прескачаше между столетията, между Америка, днешна Украйна и руско-еврейското градче (*Schtetl*), между смешния глас на вманиачения на тема секс екскурзовод и несигурната перспектива на младия американец. Романът се казваше *Всичко е просветлено* и беше филмиран в Холивуд. И тъй като тази книга някак по подразбиране се занимаваше с темата за Холокоста, то не беше за учудване, че следващият му роман, на име *Ужасно шумно и невероятно близо*, отново имаше за тема един морален колос – Ню Йорк и драмата от 11 септември, видени и преживяни от едно деветгодишно дете-чудо. Те не само са много самоуверени, тези американски отличници, но и с удоволствие се захващат и с най-трудните възможни въпроси.

Това ги различава от немските писатели на тяхна възраст, макар че и тук някои малко по-възрастни писатели, като Кристоф Петерс или Томас Хетхе постепенно се отварят за онази част от действителността, която е тема на вечерните новини или учебниците по история. Но чрез опитите си за разбиране на морално или исторически трудни въпроси като част от едно индивидуално себеизследване, американските отличници се различават и от протагонистите на новия американски семеен роман, така приветстван през последните години в Германия, особено що се отнася до Джонатан Франзън и неговия роман *Коректурите*. Те не са свързани особено много и с Брет Ийстън Елис или Джей Макинъри, които бяха млади по времето, в което все още беше удоволствие да си млад, през късните осемдесет и ранните деветдесет години – и които пишеха предимно за секс, дрога и онзи начин на прехосничество, над които сегашните американски отличници най-много бяха повдигнали вежди.

Но всяко време си има своята истина – и онова, което за Америка от времето на Рейгън бяха ексцесите, а за ерата на Клинтън, фамилната драма, то за времето на Буш с всичките му страхове и гибелни сценарии това е точно онзи тип себе-насърчение, което практикува младото поколение, натоварено с тежък образователен багаж и иронично импрегнирана сериозност. Младост – това е заключението на тези романи – младост кратко време след края на века, това означава, че човек е част от една конспирация, чиито механизми той прозира много бавно, при която всичко е взаимосвързано и спасителният път от която може да бъде поакзан от, да речем, един медикамент с името *AbuliniX*.

При това американските отличници съвсем не са чак толкова нерешителни, колкото утвърждава това Бенджамин Кункел в едноименния си роман *Нерешителен* – впрочем, криво разбран както тук, така и в Америка. Защото 28-годишният Дуайт Уилмърдинг, за който Кункел разказва, съвсем не е един нов Холдън Колфийлд, както Мичико Какутани заявява почти рефлексивно в *Ню Йорк Таймс* (впрочем, вече почти петдесет години всичко, което звучи дори в незначителна степен като младежко търсене, бива автоматично записано под знака на Спасителя в ръжта). Онова, което пише Кункел, е не репортаж на едно порастване, а умен тезисен роман, който се представя като по-непретенциозен и по-принцип по-глупав, отколкото е неговият автор.

За съжаление тезисните романи много рядко са добри книги – и това важи за Нерешителен. Кункел разказва доста обстоятелствено за любовните и житейски преживявания на пропадналия студент Уилмърдинг, който губи работата си като телефонен съветник (Computerhotliner) при фармацевтичната фирма Pfizer, завършва по половинчат начин също толкова половинчатата си връзка с Ванийта, след което посещава бивша съученичка в Кито, за да достигне (може би) една по-ясна представа за собствения си объркан живот. А в това търсене на яснота на объркания Дуайт, който взима дори и най-простите решения в живота си чрез метода на ези-тура, трябва да помогне именно онзи медикамент, предоставен от един приятел – споменатият вече Abulinix.

„Тази книга беше нещо като трик“, казва Кункел. Той се намира в жилището си в нюйоркския квартал Челси, на стената зад него виси синя перура в стъклен съд, на пода лежат книги, естествено една от тях – от Ницше. „Следващата ми книга ще бъде по-различна“, казва той. „По-сериозна“.

„А не сте ли вече достатъчно сериозен“?

Той се усмихва и очите му леко се присвиват, като че предусеща упрек. „Ницше беше казал, че Христос, ако беше достигнал по-зряла възраст, би имал по-добро чувство за хумор. Впрочем, Хесе също пише за това. Значи има надежда и за мен“.

Какво ли не казва човек, когато първо е бил в специален интернат на източното крайбрежие, после е изчезнал за две години в калифорнийската пустиня, за да учи и работи заедно с други 25 специално подбрани млади мъже в колежа Deer Springs, с минимум 20 часа полска работа седмично – едно сурово и доста обхватно образование, което вегетарианецът Кункел в довършил с четири години Харвард. Той е елитен студент, също като Джонатан Сафран Фьор, той е на 32 години – и понеже печели доста внимание, не само с романа си, но и с множеството умни страници, които посвещава в Ню Йоркър на автори като Д. Х. Лоурънс и Самуел Бекет, и понеже, заедно с няколко приятели, е основал доста влиятелното и интересно списание *n+1*, в което рубриките носят имена от рода на *Thanatos* или *Apologia pro vita sua*, но текстовете въпреки това се занимават с групата Radiohead или с „Философия на поп-музиката“ – именно затова този приятен, спокоен млад мъж, който толкова често поставя ръка на

брадата си и по време на разговора непрекъснато гледа встрани, е един от най-представителните млади американски интелектуалци.

„В наше време има прекалено малко съвместни духовни, но прекалено много чисто финансови проекти“, казва Кункел, със сериозния тон на човек, който нарича студентските си години в пустинята с името Немски философски лагер. В Нерешителен той усърдно цитира Употребата на свободата от големия немски философ Ото Кнittel, който е просто перифраза на Хайдегер и придава на целия роман едно съвсем не младежко напрежение.

В тези романи се правят обширни исторически асоциации – в края на краищата всички те са деца на постмодернизма, тези американски отличници, при това дори развлекателни. Най-далеч в тези игри стига Мариша Песл в първия си роман Специални теми във физиката на нещастията (*Special Topics in Calamity Physics*), който е изпълнен с алюзии и игри на думи, при това написан толкова амбициозно и добре, че човек понякога забравя, че в случая се касае просто за поредния пример от жанра университетски роман – един от класическите американски жанрове. Само че този път разказът се води не от някой свръх- или недостатъчно надарен бял, идещ от средната класа млад мъж, а от бяла, идеща от средната класа млада жена, която умело жонглира с теми като израстване, загуба и минало.

Досега книгата е публикувана само в САЩ, но издателството Фишер вече е закупило немските права – което в нашите дни на строго организирана медийна демокрация означава, че вече договорени интервюта биват внезапно оттегляни. Но така е то – всяко ново име е същевременно и нов коз, той не бива да бъде разигран прекалено рано, а онова, което иде от Америка, притежава допълнителното предимство, че човек не винаги разбира какво общо има то с нас тук и сега, но пък в замяна на това то винаги е добре написано и ужасно умно конструирано.

В младите си години Песл добре се е начела в световната литература, при това е успяла да си остане толкова красива, че в Ню Йорк Таймс още на втория ред я наричат „смуцаващо хубава“. В средата на двадесетте си години тя е получила огромна предплата за романа, който силно напомня за Набоков – но човек може да направи и по-големи грешки от тази. Във всеки случай Песл се е осмелила на всичко, тя е написала цели 500 страници, дала

е на главите в романа си заглавия като *Отело*, *Мадам Бовари* или *Жюстин*, измайсторила е героинята *Блу ван Мер*, която е изгубила майка си, но пък в замяна на това има гениален баща. Най-голямото ѝ постижение се състои в това, че тя успява да не направи от тази *Блу* една пълна досадница, та човек да захвърли книгата в ъгъла още след първите 50 страници.

Удивителна във всеки случай е свободата, с която тя скицира фигурите си, как самоуверено тя ги съпровожда по страниците на романа, колко езиково свършено ѝ се удава тази история, която *Блу*, в последната си година преди *Харвард*, прекарва в едно елитно училище. При това тя трябва да тренира позакърнелите си социални инстинкти в компанията на подбрани и добре изглеждащи съученици, след което да разследва смъртта на тайнствената *Хана Шнайдер* – едно търсене, което я довежда чак до политическия радикализъм на 60-те, както и до по-тъмните страни от живота на баща ѝ. И въпреки това в края на краищата липсва нещо, това е роман от 2006 година, а това означава преди всичко, че идеята за живота е изместила самия живот на заден план.

Но това е общата черта на всички тези вундеркинд-романи, на всички тези американски отличници, които, всеки по своему – и съвсем нетипично за отличници, са много симпатични. Те пишат дебели тухли, те изглеждат някак свръхквалифицирани за това, което правят, но въпреки това успяват да уловят нещо от настроението на времето – като не се опитват да разглобяват фиктивното в техния свят, а просто съграждат нови фикции. Те утвърждават, упорито и някак консервативно, значимостта на литературата в нашата променлива, затъваща култура.

Образованието, така поне изглежда в тези романи, вече не е толкова свободно достъпно; образование и знание се превръщат в нещо като тайно учение, а връзката между образование и живот си остава щекотлива. Това е едно голямо пързляне.

Георг Дийц (род. 1969) е литературен редактор за немския вестник Ди Цайт. Той е автор на документалната книга Съперниците: Beatles – Rolling Stones и редактор на сборника Това беше Бундесрепубликата.

Защо американците се страхуват от голотата?

Автор: Дара Колуел

Когато преди известно време гневни католически демонстранти блокираха една изложба в Ню Йорк, представяща гол Исус в естествен ръст, скулптиран от шоколад, шумотевицата не беше напълно неочаквана. Окачествено като обидно от критиците, произведението на изкуството докосна един чувствителен нерв, като свързва в едно религията и голотата – две теми, които исторически не си подхождат. Медиите разбира се побързаха да експлоатират тази история, но същевременно демонстрираха удивителна скромност, когато нещата опряха до показването на голия Христос, избягвайки фронтални снимки и задоволявайки се вместо това със снимки на задните части на Всевишния.

Но в Европа – и особено в Холандия, където сладкарниците излагат по витрините си анатомично коректни голи красавици от марципан, заедно с шоколадови зайчета и птиченца, такъв гняв заради едно сладкарско изделие предизвиква пълно недоумение. От тази страна на океана, когато стане дума за голота, европейците щастливо утвърждават, че те нямат нищо за криене.

„Холандия е либерална страна, където голотата на обществени места е разрешена – и така би трябвало да бъде навсякъде. Именно затова ние имаме закон по този въпрос“, казва Регина Вервер от Холандската Нудистка Федерация (ХНФ), една организация със 70 000 членове, създадена за насърчаване на нудистката активност.

Според Вервер, 1,9 милиона холандци редовно се събличат, посещавайки нудистки плажове или в собствените си градини, макар че тя предполага, че цифрата е много по-висока, тъй като ХНФ не включва посетителите на сауна в своите статистики. „Почивката в голота е добре приета тук. Но ние трябва да внимаваме нещата да си останат така, поради което често обсъждаме тези въпроси с местните общински съвети и места за почивка, с цел да създадем повече такива места“.

По закон в Холандия на хората е разрешено да бъдат голи където и да било освен на обществени пътища или в ситуации, които дразнят околните – един закон, който е в сила от 1968. Не е изключение да са намерят нудистки плувни курсове в обществени басейни, нудистки или полу-ну-

дистки (topless) плажове. Наскоро Fitworld, един фитнес-салон в Хетерен в източна Холандия въведе т. нар. „гола неделя“, предлагайки на посетителите си възможността да тренират голи. Идеята се оказва много популярна – поне за журналистите, фотографите и телевизионните екипи, чийто брой бързо надвиши оня на участниците в деня на откриването.

„Правил съм интервюта с хора от Русия, Ирландия, Канада, Австралия, Америка и Турция“, казва собственикът на Fitworld, Патрик де Ман, който твърди, че „голата неделя“ е била създадена като отговор на конкуренцията, която предлага курсове по танцуване около върлина, но също и по желание на двама от неговите клиенти-нудисти. Де Ман казва, че вниманието, което е получил както в страната, така и в чужбина, го е удивило, тъй като „голотата е напълно нормална тук“, макар че голи коремни преси очевидно са пълна новост за Холандия. Но той също е получил оплаквания от местните хора, най-вече от съображения за хигиена – и поне един от членовете на неговото студио е оставил на клубния сайт съобщение, че ще смени своя фитнес-клуб с друг.

„Много хора от църквата ми изпратиха писма за Бога и подобни неща. Но аз им казвам, че Бог е бил първият нудист. Той, Адам и Ева бяха съвсем голи на земята“, казва де Ман, възприемайки критиката доста прагматично. Вярно – поне до момента, в който първата двойка си сложи смокиновите листа, предизвиквайки по този начин толкова много столетия на последващи дебати.

„Голотата със сигурност не е шокираща или дразнеща“, казва Манди Серве, посетителка на амстердамската Sauna Deco, облечена в халат, небрежно загърнат около тялото ѝ, което, разбира се, иначе би било голо, както е нормално в холандските сауни. Серве, която посещава сауна от времето на юношеството си, казва: „мисля, че като общество ние сме много непретенциозни и предпочитаме един практически подход към голотата и секса. Ние смятаме, че всичко, което съществува е нормално и значи няма нужда от кой знае каква суетня. Ние не се интересуваме особено много от това какво мислят околните“.

Вервер потвърждава отговора на Серве. „Според мен холандците позволяват всекиму да има собствено достойнство и да прави онова, което му доставя удоволствие. Това се отнася не само до нудизма, по същия начин ние се отнасяме и към хомосексуалистите – всички биват приети“, казва тя.

Но докато холандците изглежда приемат, че под дрехите си ние всички сме голи, същото свободно отношение не се отнася и към Щатите, където обществеността е привикнала на културната идеология, че „голотата е нахална“ и че тя се разглежда като нещо сексуално.

Може би голяма част от това отношение трябва да бъде проследена назад чак до американските културни основатели, пуританите, чийто дълбоко религиозен плам ги е карал да се страхуват от голотата до такава степен, че те са отказвали да се къпят, осигурявайки по този начин едно бъдеще на национална прекомерна свенливост.

Това може да изглежда като огромно противоречие, като се има предвид неистовия апетит за секс, демонстриран от американските медии, но как иначе да се обясни яростта около „костюмната неизправност“ на Джанет Джаксън (очевидно инсцениран инцидент, при който за кратък момент една от гърдите на Джанет Джаксън беше оголена по време на концерт, бел. пр.) и спешността, с която телевизионната мрежа побърза да „изчисти нещата“, преди да бъде засипана с глоби и други санкции? Или надписа „само за възрастна публика“, който обществената телевизия поставя всеки път, когато показва Давид на Микеланджело.

Една друга непоследователност, когато става дума за голота, ни представят нещата, които американците считат за непристойни: едва покритите манекенки на Виктория Сикрет от една страна, или голи баби, от друга? Както разбра наскоро козметичната фирма Dove, вероятно е по-скоро последното. Федералната комисия за комуникации, която регулира радиото и телевизията в Америка, забрани една серия от реклами, представящи шест жени на средна възраст, позиращи голи за реклама на продуктите Dove Proage, обосновавайки се с това, че те били непристойни, макар че рекламите имаха голям успех в Европа и Канада.

Като по ирония, Dove е дъщерна компания на англо-холандския гигант Unilever. Докато някои групи за защита на семейството и права на жените се оплакаха, че тези реклами допринасяли още повече за комерсиалната сексуализация на жените – една продължаваща и валидна дискусия, то ясно е, че голотата на възрастните изглежда заплашителна, именно защото нашата култура рядко разделя голотата от секса – нещо, за което се предполагаше, че не се практикува от възрастните, поне от времето преди Виагра.

В един подобен контекст, веригата Уол-Март, която инак никога не пропуска да реализира печалби, отказа да продава книгата на Джон Стюарт „Америка“, която представяше фотомонтажи на голи съдии-членове на Върховния съд. Старите, увиснали тела просто бяха прекалено дразнещи в сравнение с, да речем, ония толкова пикантни филми, които Уол-Март също предлага.

Клер Тейлър, специалистка в областта на рекламата, казва по повод телевизионната кампания на Dove: „Ако рекламите показваха двадесетгодишни момичета, всичко би било наред. Това е толкова лицемерно“.

Тейлър, американка, която живее в Амстердам вече повече от 25 години, смята, че отрицателната реакция в Щатите се дължи на „пуританската фалшива скромност“, която инак не се дразни от насилие или софт-порн по телевизията, но се чувства засегната от голотата на възрастните.

Една друга, може би отрезвяваща, реалност: Америка има най-високия процент на младежка бременност в индустриализирания свят, според Американската Педиатрична Асоциация – надвишаващ процента в Холандия с девет пъти. Едно здравословно отношение към голотата и секса – нещо, с което холандците са прочути, може би има положително влияние, тъй като по-голямата откритост обикновено води и до наличието на повече информация.

И все пак, голотата в Америка си остава нещо доста сложно. Понеже нашите асоциации често са ограничени до нивото на порнография, хипи-нудисти или 400 милионната индустрия за почивка в голота, то ние виждаме голотата най-вече като нещо сексуално или просто като някакъв нов рекламен трик.

Да вземем например медийната шумотевица около фотографа Спенсър Туник и неговите нудистки пейзажи. Туник се специализира в представянето на стотици голи тела, излегнати заедно в абстрактни форми пред някакъв индустриален фон. У дома, в Америка, той със сигурност доста разпъна социалните граници. Но в Холандия? Никаква история. „Какво толкова, че всички са голи, когато всички са голи?“, пита Серве.

В Европа, значи, на голотата не се гледа като на морално безчинство или пък като на нарушение на обществения ред. Мъжете не подлудяват, жените не се чувстват заплашени и нулевата мода си остава точно това, което е – нещо с нулево въздействие.

Тейлър, която напълно се е приспособила към холандския начин на живот, завела сестрите си на сауна когато те я посетили и с удоволствие наблюдавала как те постепенно преминали от състояние на шок към удобство. „Те и двете са с доста голямо наднормено тегло, така че в началото бяха ужасени. Но едната от тях бързо свикна с голотата и скоро се чувстваше напълно естествено. Когато виждаш, че и други хора са доста раздути и провиснали, това е ОК“, казва тя, смеейки се. „Добре де, хората се оглеждат взаимно, но когато виждаш белезите от Кесарево сечение, тлъстите гънки, целулити, екзема и остаряващите тела на хората над 50 години, ти започваш да поставяш нещата в перспектива – просто започваш да разбираш колко уникално красиво е едно голо тяло. Американците може да асоциират голотата с еротика, но тук тя се асоциира само с голота“, казва тя.

И все пак има надежда. Понякога голотата може да бъде едно полезно, положително изявление, дори и в Щатите. Като например Световната Гола Колоездаческа Обиколка, нещо като „критична маса“ от колоездачи, протестиращи срещу автомобилната култура, насърчаващи постоянните тренировки и свободата на творческа изява. Организирано от Конрад Шмид, един южноафриканец, живеещ във Ванкувър, Британска Колумбия, тази международна проява се провежда под мотото „дрехи – само по желание“.

„Това просто е начин да предизвикаме малко задушния конформизъм, който цари тук във Ванкувър и Северна Америка – и законите за голотата със сигурност предизвикват една система, която се нуждае от разклащане“, казва Шмид. Той е бил изненадан от това колко безпроблемно са преминали неговите колоездачески обиколки, макар че в Чикаго властите се опитали да ги забранят, а в Лос Анжелис, който никога не е бил разсадник на комунален активизъм, броят на полицаите надвишил тоя на участниците в събитието.

„В Портланд например тия дни хората постоянно карат колело голи, но странното е, че те очевидно биват повече безпокоени от полицията когато карат облечени“, казва той. „Голотата е нещо, което затруднява органите на властта, защото тя включва понятието за непристойно разсъбличане. А няма добро определение за това кое е непристойно по отношение на човешкото тяло“.

Дара Колуел е автор на свободна професия в Амстердам. Нейни материали са излизали във Village Voice, Details Magazine, BUST, SF Weekly and on Alternet.org.

Коментари (10)

- 09-05-2007 | Ц. С. Ц. - етика и естетика

Тъпо, тъпо, още по-тъпо... Мисля, че проблема дали да си показваш задника по улиците (или да ти се натрисат чужди задници – искаш или не искаш) е въпрос на вкус (естетика), не на свобода на изразяване, на културно превъзходство или там каквото авторката претендира да го изкара... В този смисъл, слава Богу, че Европа не е дотам освободена от «предразсъдъците», би ми било неприятно да се разхождам по пишка из улиците на Амстердам или да гледам чуждите, изкачащи зад всеки ъгъл... Нали разбирате, хората трябва да се съобразяват с чувствата на другите хора, това че на някой му се иска да си съдере дрехите и да развее байрака в центъра на града, но му се забранява, не означава, че обществото е «пуританско», а че се съобразява с някакви етически и културни норми, което е мнооого, мноооого полезно за самото него... Струва ми се че цената на женският задник спадна много (поне в моите очи) след въвеждането на «прашките» в България, масовото носене на подобен артикул и охотната му демонстрация разкриха колко дефектни са женските дупета и в какво огромно количество могат да бъдат «засечени»...

И една забележка: никога, никъде не съм чувал Исус да бъде наричан Всевишен. Това може и да е мой проблем, но подозирам, че авторката е «гола» по въпросите на «предразсъдъците» и «религиозният фанатизъм».

- 09-05-2007|Златко - Re: етика и естетика

Ц. С. Ц. писа:

Тъпо, тъпо, още по-тъпо... Мисля, че проблема дали да си показваш задника по улиците

Според мен ключенцето към тая статия се намира в краткия абзац, който споменава статистиката за ранна бременност в двете страни. Това е нещо, над което си струва да се замисли човек, останалото действително е въпрос на вкус (а в случая, струва ми се – донякъде и на накърнено религиозно чувство, за което моля за извинение). Впрочем, Германия е страна, в която отношението към голотата е напълно сходно с холандското – в парка пред моето жилище хората редовно се пекат голи когато времето е хубаво. Спомням си как веднъж една наша американска позната беше доста шокирана при тази гледка. „Не се ли страхуват, че ще ги арестуват“, беше първата ѝ реакция. Ние само се поусмихнахме.

А по въпроса за превода, действително трябваше да си поблъскам главата докато намеря подходящи думи за «Lord's behind», което май просто няма точен еквивалент на български. Шеагата е по-фина отколкото в превода, разбира се.

Впрочем, във времената след Life of Brian вече едва ли може да се каже нещо кой знае колко оригинално по въпроса за шегичките с религията.

- 09-05-2007|Ц. С. Ц.

„Регина Вервер от Холандската Нудистка Федерация (ХНФ), една организация със 70 000 членове, създадена за насърчаване на нудистката активност.“

Както и да го погледнеш, шегичките с религиозните чувства на хората са признак или на лош вкус, или на невръстения. Що се отнася до Холандската Нудистка Федерация – евала за житейското призвание на нейните членове. Сега трябва да се запознаят с анализите на комунистическото интернационално движение, както и с организационната структура и методи за въздействие на отдадени ислямски активисти... Всъщност холандците не са чак толкоз напред. Братушките, както винаги, са с една крачка вперъод (така ли се пишеше?). В далечната 1900 едни свободолюбиви хорица в царистка Русия се бяха събрали в групичка, наричайки се «духоборци» (лидерът им ксе казваше, доколкото помня Пьотр Вережин). Проблемът

е там, че нудизмът на *духоборците* бе свързан с една много по-дълбока философия, в едно много по-опасно време, докато нудизмът на европейците се ограничава до пет-шест изложби, удобството да не носиш гащи и съмнителното удоволствие на екзхибиционизма... Впрочем, голямата част от \»духоборците\» намира спасението си в \»пуританска\» Америка... Какво да се прави, шеги на историята! :)

- 11-05-2007 | Аврам - свободата да бъде облечен

Руска учителка (пак опряхме до Русия...:) от търновска гимназия преди около 30(!) години предрече пред своите слисани ученици, че модите се променят и в бъдеще хората може да ходят и голи. Тя искаше да демонстрира колко е модерна и прогресивна е ето че сега се появяват белези на «разголване» в някои общества, което е придружено обаче с допълнително обличане/покриване в други. С две думи – глобализация на разнообразието. Съгласен съм, че резервираността към голотата сред американците е плод на пуританизъм. В много отношения, това е консервативно общество. Бих се съгласил и с констатацията, че има и известна степен лицемерие в такава нагласа, но в общи линии тя има културни корени и е плод на вяра. (За Ванкувър не съм съгласен, защото там се намира единствения (легален) нудистки плаж в Северна Америка!:) Лицемерието в конфуцианска Азия е по-явно изразено. Голотата е табу в Южна Корея например. Някои корейци все още секъпят дрехите си в морето, но когато отидат по европейските плажове може и да се снимат на фон с голи (и неподозиращи) мацки – нещо като специален спомен от екскурзията...:) Нямам проблем със свободата на голото тяло в Германия или Холандия. Но от публично място до публично място има разлика: значи има някакви граници на свободата да бъдеш гол. Сауни, плажове/паркове, артистични изяви, стрип-баровے и прочие – има „обозначени“ за целта места. Не бих се чувствал нормално да се развявам без гащи по улиците (Ц. С. Ц се изрази по-убедително:). Голотата е и форма на протест (както често се случва в Мексико или Европа да речем) и това понякога е свързано с насилие за съжаление. Дрехите в същото време са форма на идентичност и някакъв вид защита на самоличността, а не само биологична защита. Различните страни имат различна история и нрави. Затова трябва да ува-

жаваме различията, а не да говорим колко са погрешни. Иначе светът ще бъде убийствено скучен.

- 25-10-2010|емил - ге: етика и естетика

Ц. С. Ц. писа:

Тъпо, тъпо, още по-тъпо... Мисля, че проблема дали да си показваш задника по улиците (или да ти се натрисат чужди задници – искаш или не искаш) е въпрос на вкус (естетика), не на свобода на изразяване, на културно превъзходство или там каквото авторката претендира да го изкара...

Пич, човек е такъв какъвто е. И е тъпо да се прави на нещо друго като се модифицира с дрехите. Не казвам, че трябва да се ходи гол, защото дрехите често имат и функционално предназначение, но да изпитваш непоносимост към човешкото тяло е жалко... По-добре да се беше родил пепрудка.

- 25-10-2010|bez znachenie

Ha, Emile, blagodaria, che mi napomni tozi star comentar. Otvremenavreme niakoi tribva da mi pokazva kqde sam bil i nakqde otivam... inache shte zagubia pqtia... Inache, printsipno, sqm na sqshtite pozitsii: kolkoto poveche se sqblichame, tolkova po-bezinteresni stavame. (sorry za latinitsata) Segа se seshtam za edin debat v BG, za „zadnika“ na Azis exposed na billboard v tsentqra na Sofia... Vqpros na vkus naistina, no ne i na svoboda. V Montreal, edna ot gey stolitsite na sveta, niama podobni debati, zashtoto niama podobni billboardove, ot tova svobodata v Canada ne e postradala, nali?

- 20-05-2011|гост

„Една друга, може би отрезвяваща, реалност: Америка има най-високия процент на младежка бременност в индустриализирания свят, според Американската Педиатрична Асоциация – надвишаващ процента в Холандия с девет пъти. Едно здравословно отношение към голотата и секса – нещо, скоето холандците са прочути, може би има положително влияние, тъй като по-голямата откритост обикновено води и до наличието на повече информация.“... ебаси задръстената „нация“ са това американците /ако изобщо може да се говори въобще за нация/... На всичкото отгоре лицемерна и двулична...

- 10-10-2011|В.

„Една друга, може би отрезвяваща, реалност: Америка има най-високия процент на младежка бременност в индустриализирания свят, според Американската Педиатрична Асоциация – надвишаващ процента в Холандия с девет пъти. Едно здравословно отношение към голотата и секса – нещо, с което холандците са прочути, може би има положително влияние, тъй като по-голямата откритост обикновено води и до наличието на повече информация.“

Точно с това заключение всъщност самата авторка свързва отношението към голотата, с това към секса, с други думи това което критикува в другите части на материала си.

Всъщност е добре известно, че корените на по-високата младежка бременност в САЩ са в липсата на сексуално образование на много места (sex ed classes), забраната да се ползват държавни средства за пропагандиране на всякакви форми на семейно планиране извън абстиненцията, отказа на много семейства с религиозни възгледи да коментират въпроса с децата си и т. н. – все неща, които по никакъв начин не са свързани с отношението към голотата (освен чрез общия пуритански корен.)

Да се критикува пуританизма на САЩ е също толкова смехотворно, в крайна сметка държавата е създадена от религиозни пуритани, намерили в Америка спасение от религиозните преследвания в Европа. В този ред на мисли да се критикува пуританизма на САЩ е все едно да се критикува употребата на кирилицата в България – това са основите и корените на обществото, и те са каквито са, затова живеем в глобализиран свят, и когато на някого толкова много му натежи, че не може да се разхожда гол из парковете винаги може да се премести в Холандия.

- 11-10-2011|Dita - re:

[quote=B.]“Една друга, може би отрезвяваща, реалност: Америка има най-високия процент на младежка бременност в индустриализирания свят, според Американската Педиатрична Асоциация – надвишаващ процента в Холандия с девет пъти. Едно здравословно отношение към голотата и секса – нещо, с което холандците са прочути, може би има положително влияние, тъй като по-голямата откритост обикновено води и до наличието на повече информация.“

Колкото и да е повърхностна статията, все пак е опит да се говори по този

проблем, което е НЕВЕРОЯТНО трудно да се постигне в академичните среди, тук, в Америка и Канада, поради страхотната етична цензура по отношение на ВСЯКАКВИ публикации, касаещи сексуалността! От друга страна, всеки европеец се сблъсква с огромното противоречие между показната американска „хипер-сексуалност“, и крайно консервативните норми, като например забраната на малки момиченца да ходят на плаж без горница на банския.

Професионалните ми наблюдения показват, че голяма част от хората тук са дълбоко фрустрирани, което дава отражение на тяхното сексуално поведение, често силно дивиянто. Тук често явление са педофилиите, садизма и други форми на отклоняващо се сексуално поведение. От друга страна, силното и много професионално медийно манипулиране служи като една от формите за отреагиране на натрупалата се в хората всякаква агресия, в това число и сексуална.

Табутата, които изкуствено се налагат целят социален контрол над тези агресивни тенденции и контролирани начини на тяхното отреагиране.

- 11-10-2011|без значение

В академичните среди в Канада броят на публикациите върху сексуалността е вероятно в своя пик, а манифестирането на либерални социални позиции – необходимо предусловие за растеж в академията; в същото време в университетите дори първокурсниците знаят, че е срамно и опасно да се защитава открито социален консерватизъм.

В последният брой на *New Yorker* излезе следната карикатура: Сам човек седнал на пейка в метрото, на тениската му пише: Ask Me about my Religion, под карикатурата надпис: Another way to keep an empty seat beside you on the train.

Забележете, че шегата няма да има същия ефект, ако на тениската пишеше: Ask me about my sexual preferences, например... но щеше да има ако надписа отдолу бе: Another way to promote public transport.

Лоби, а не конспирация

Автор: Тони Джуд

При наличието на един примитивен, дори първобитен антисемитизъм, който се шири из българското интернет-пространство, да се публикува статия за влиянието на т. нар. „Израелско лоби“ върху политиката на Вашингтон безспорно е решение, свързано с известен риск. Много вероятно е, че мнозина от „експертите“ у нас ще видят в него единствено потвърждение на собственото си разбиране, че „евреите управляват Америка – а заедно с нея и света“. Но именно срещу това разбиране е насочена поредицата от материали, които „Либерален преглед“ ще публикува по този въпрос. Ние смятаме, че единственият отговор срещу такъв род опростявания е не мълчанието, а една открита и информативна дискусия, основаваща се на директно позоваване на реални източници – в този случай една от водещите статии от Ню Йорк Таймс, написана от известния еврейски интелектуалец професор Тони Джуд. Че такъв род дискусия няма нищо общо с антисемитизма се потвърждава най-ясно от факта, че тя се води най-вече от еврейски интелектуалци – както в САЩ, така и в Европа.

От редакцията

В броя си от 23 март 2006 г. уважаваното британско списание *London Review of Books* публикува едно есе със заглавието: „Израелското лоби“. Авторите са двама изтъкнати американски учени (Стивън Уолт от Харвард и Джон Миърсхаймър от Чикагския университет), които публикуваха една [по-дълга версия на текста в интернет](#), на сайта на института Кенеди в Харвард.

Както те сигурно са предполагали, есето предизвика буря от злословия и опровержения. Критиците ги обвиниха в псевдо-научност и в това, че техните твърдения били, по думите на колумниста Кристъфър Хитчинс, „леко, но непогрешимо миризливи“. Миризмата, която се има пред вид е, разбира се, миризмата на антисемитизъм.

Този донякъде истеричен отговор е достоен за съжаление. Въпреки провокативното си заглавие, есето се основава на широк спектър от стандартни източници и в по-голямата си част е лишено от зяядливост. Но то прави две ясни и важни твърдения. Първото е, че безкритичната поддръжка за Израел през десетилетията не е служила на най-добрите интереси на

Америка. Това е твърдение, което може да бъде дискутирано според заслугите му. Второто твърдение на авторите е по-спорно: според тях американската външна политика е била изкривявана в продължение на години от една местна група за упражняване на влияние, така нареченото „Израелско лоби“.

При обясняването на американските действия отвъд океана някои биха предпочели да посочат с пръст местното „енергийно лоби“. Други биха обвинили влиянието на Уилсъновския идеализъм¹ или имперските практики, останали от времето на Студената война. Но съществуването на едно мощно Израелско лоби едва ли би могло да бъде отречено от който и да е наблюдател, запознат с начина, по който функционира Вашингтон. Неговото ядро се оформя от Американско-Израелския Комитет за Връзки с Обществеността (American Israel Public Affairs Committee), съставен от най-различни национални еврейски организации.

Засяга ли еврейското лоби нашите външнополитически решения? Разбира се – това е една от неговите цели. При това доста успешно: Израел е получателят на най-голяма американска помощ. Освен това реакциите на Америка по отношение поведението на Израел са били винаги досега до голяма степен безкритични или одобрителни.

Но изкривява ли натиска за поддръжка към Израел американските решения? Това е въпрос на преценка. Някои изтъкнати израелски водачи и техните американски поддръжници настояваха много твърдо за инвазия в Ирак; но САЩ вероятно биха били в Ирак днес дори и ако не би имало Израелско лоби. Е ли тогава Израел, по думите на Миърсхаймър/Уолт „едно затрудняващо обстоятелство във войната с терора и по-широкото усилие за борба с разбойническите държави (rogue states)“? Аз мисля, че той е, но това също е въпрос на една основателна дискусия.

Есето и въпросите, които то повдига във връзка с американската външна политика, бяха сериозно дискутирани отвъд океана. В Америка обаче нещата изглеждат по-различно: тук цари буквално мълчание в главните медии. Защо? За това има няколко възможни обяснения. Първото е, че една сравнително трудна за разбиране академична статия е от слаб интерес за

---

¹ Едно от направленията в американската външнополитическа философия, свързано с идеята за активна намеса в работите на други страни, с цел разпространението на демокрация по света. Води името си от Удро Уилсън (1856–1924), 28-ми президент на САЩ. Бел. пр.

широката читателска публика. Друго такова е, че твърденията за преувеличено еврейско влияние едва ли са нови – и че дебатът около тях с неизбежност привлича интереса на политическите екстремисти. Освен това може да се твърди, че Вашингтон и без това е удавен в „лобита“ от този сорт – притискащи политиците и изкривяващи техните решения.

Всяко от тия съображения може да бъде прието като разумно обяснение за мълчанието и първоначалното безразличие на главните медии към есето на Миърсхаймър/Уолт. Но те не могат да обяснят продължаващото мълчание дори и след като статията възбуди бурна дискусия в академичните среди, сред еврейската общност и в голяма част от останалия свят. Аз мисля, че тук играе роля нещо друго: страхът. Страхът, че това може да бъде възприето като узаконяване на разговорите за „еврейска конспирация“; страхът, че то би било изтъкувано като „анти-израелско“; в края на краищата, страхът, че с това може да се узакони откритото изразяване на антисемитизъм.

Крайният резултат – неспособността да се обсъжда един от основните проблеми в политиката днес – е достоен единствено за съжаление. Е и какво толкова, може би ще попитате, че европейците дискутират тази тема с такъв ентузиазъм? Не е ли Европа и без това разсадник за най-различни анти-ционисти (чети: антисемити), които винаги ще се опитват да използват шанса да атакуват Израел и неговия американски приятел? Но именно Давид Аронович, един от колумнистите за лондонския Таймс, каза, че „симпатизира на тяхното желание за нов поглед, тъй като винаги е имало едно кривогледео изкривяване в САЩ когато става дума за разбиране страданието на палестинците“, макар че иначе той критикуваше статията на двамата автори.

В Германия това пък беше Кристоф Бертрам – отдавнашен приятел на Америка в една страна, където всяка политическа фигура се стреми да се отнася пределно предпазливо към този въпрос, който писа в Ди Цайт: „рядко се срещат учени с желанието и куража да разчупват такива важни табута“.

Как да си обясним и факта, че именно в самия Израел неудобните въпроси, повдигнати от професорите Миърсхаймър и Уолт бяха разпространени най-широко? Именно един от колумнистите на либералния ежедневник Хаарец описа американските външнополитически съветници Ричард

Пърл и Дъглас Фейт като „танцуващи на въже между лоялността си към американските правителства и ... израелските интереси“. Именно безукорно-консервативният Джерузалем Пост пък описа Паул Улфовиц като „про-израелски от все сърце“. Какво сега, самите израелци ли да обвиним в „анти-ционизъм“?

Вредата, която се причинява от американския страх пред антисемитизъм когато се дискутира Израел, е трикратна. Този страх е лош за евреите: антисемитизмът е нещо достатъчно реално (аз знам нещичко за него, бидейки еврейин, израел в Великобритания през 50-те години), но той не бива да бъде смесван само по тази причина с политическата критика срещу Израел или неговите американски поддръжници. Той е лош и за Израел: гарантирайки му безусловна поддръжка, американците насърчават Израел да действа без да се замисля за последствията. Израелският журналист Том Сегев описа есето на Миърсхаймър и Уолт като „арогантно“, но същевременно призна: „Те са прави. Ако САЩ бяха спасили Израел от самия него, животът днес би бил по-добър ... Израелското лоби в САЩ вреди на истинските интереси на Израел“.

Но преди всичко, автоцензурата е нещо лошо за самите САЩ. Американците сами си забраняват участието в една бързо развиваща се международна дискусия. Даниел Леви (един бивш израелски участник в мирните преговори) писа в Хаарец, че есето на Миърсхаймър и Уолт трябва да бъде възприето като повик за събуждане, като напомняне за вредата, която Израелското лоби причинява и на двете нации. Но аз бих отишъл и по-нататък. Аз мисля, че това есе, написано от двама „реалистки“ политолози без какъвто и да било интерес към палестинския въпрос, е показателно за това, което ни очаква.

Гледайки назад, ние би трябвало да виждаме войната в Ирак и нейните катастрофални последици не като началото на една нова демократична ера за Близкия Изток, а по-скоро като края на една ера, която започна като следствие от войната през 1967. Тази ера беше оформяна от два императива: първо, стратегическите калкулации, свързани със Студената война и второ, една новооткрита чувствителност към паметта на Холокоста и задълженията, които ние имаме пред неговите жертви и оцелели.

Защото условията на стратегическата дискусия се променят. Влиянието на далекоизточна Азия нараства с всеки изминат ден. Междувременно

нашата тромава неспособност да преоформим отношението си към Близкия Изток – заедно с всички произтичащи от това последствия, попада под все по-остра критика. Американското влияние в тази част на света сега се основава само и единствено на нашата способност да водим война, а това означава, че в края на краищата ние не притежаваме каквото и да било влияние там. Освен това Холокостът постепенно задминава границите на живата памет. В очите на един внимателно наблюдаващ свят, поведението на един израелски войник не може да бъде извинено от факта, че неговата прабаба е умряла в Треблинка.

Така че в очите на идващите американски поколения едва ли ще бъде толкова очевидно защо имперската сила и международната репутация на САЩ са така тясно свързани с една малка средиземноморска държава-клиент. То вече не е очевидно в очите на европейците, латиноамериканците, африканците и азиатците. Защо, питат се те, е решила Америка да изгуби връзката с международната общност по този въпрос? Американците може би няма да харесат следствията от този въпрос. Но той е наложителен. Той има директна връзка с нашата международна позиция и влияние; и той няма нищо общо с антисемитизма. Ние не можем да си позволим да го игнорираме.

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Коментари (1)

- 01-10-2012|Фани Нешева

Ехо, намерих още една изключително интересна статия, /пак без коментари под нея/. За който иска да чуе мнение без да се хвърля от една в друга крайност.

Неясното наследство на Карлос Кастанеда

Автор: Роберт Маршал

За почитатели на литературната измама последните няколко бяха чудесни години. В момента Ричард Гиър играе ролята на Клифърд Ървинг в „Измамата“, филм за писателя от 70-те години, който написа фалшива автобиография на Хауард Хюз. Ние преживяхме разобличаванията на Джеймс Фрей, Дж. Т. Лерой/Лаура Алберт и други известни автори, които са плагиатствали големи части от произведенията си или са писали фалшиво-„автентични“ книги. Много е писано за хлъзгавите граници между литература и документистика, отговорността на издателската индустрия по отношение на ясното разграничаване между тях и потенциалните щети за читателите. Досега обаче малко е говорено за най-големия литературен фокусник на 20 век: Карлос Кастанеда.

Ако това име не говори нищо на читателите под 20 години, те само трябва да попитат родителите си. Наречен от *Time Magazine* „Кръстник на Новото Време“, Кастанеда беше литературното въплъщение на ерата Удсток. Дванайсетте му книги, базиращи се на предполагаемите реални срещи на автора с един индиански шаман, дон Хуан, направиха от Кастанеда световно величие. Сред почитателите му бяха личности като Джон Ленън, Уилям Бъроуз, Федерико Фелини и Джим Морисън.

Под ръководството на дон Хуан, Кастанеда ползваше пейот, раговаряше с койоти, превръщаше се във врана и се научи да лети. Всичко това се случваше в едно пространство, наречено от дон Хуан „отделна реалност“. Кастанеда, който почина през 1998, беше между 1972 и 1982 един от най-продаваните документални автори в САЩ. През живота му от неговите книги са продадени най-малко 10 милиона екземпляра.

Мнозина виждаха в Кастанеда един завладяващ автор и първите му книги получиха много положителни рецензии. *Time* ги нарече „красиво блестящи“ ... Те бяха широко приети като фактически и това също допринесе за техния успех. ... Техният статус като сериозна антропология продължи да не бъде поставян под въпрос в продължение на пет години. Скептицизмът започна да нараства едва през 1972, когато Джойс Каръл Оутс, в писмо до *New York Times*, изрази удивлението си по повод на това, че един рецензент беше приел тези книги като документални. През следващата го-

дина *Time* публикува водеща статия, разкриваща, че Кастанеда дълго е лъгал за миналото си. В течение на следващото десетилетие различни личности, сред които и Ричард де Мил, синът на известния режисьор, работиха усилено, за да докажат, че работите на Кастанеда са измама.

Въпреки това непрекъснато очерняне, книгите продължават да се продават добре. Издателството на Университета Калифорния, което публикува първата книга на Кастанеда, *Учението на дон Хуан*, през 1968, все още продава около 7500 екземпляра годишно. BookScan, една от фирмите от групата Nielsen, която следи продажбите на книги, съобщава, че от трите му най-популярни книги, *Една отделна реалност*, *Пътуване към Икстлан* и *Приказки за Силата*, през 2006 година са продадени 10 000 копия. *Никоя от книгите на Кастанеда не е излизала от печат – впечатляващо постижение за който и да било автор.*

Днес Саймън и Шустър, основният издател на Кастанеда, все още класифицира книгите му като документални. Може да се спори, че това няма значение, тъй като в наши дни всички знаят, че дон Хуан е измислен персонаж. Работата обаче е там, че не всички го знаят и че доверието, което някои читатели са вложили в тия книги води до една тъмна история, която почти не е била представяна в широката преса.

Кастанеда, който изчезна от очите на обществеността през 1973, е започнал да организира през последното десетилетие от живота си една група от предани последователи. За това са му служели книгите, както и Tensegrity, една техника на движение, която според него е била предавана през 25 поколения от толтекски шамани. За да се популяризира Tensegrity е била създадена фирма на име Cleargreen; тя организира семинари, посещавани от хиляди хора. Писателят и режисьор Брюс Вагнер, член на вътрешния кръг от посветени, е спомогнал да се произведе серия от обучаващи видеофилми. Cleargreen продължава да съществува и до днес, популяризирайки Tensegrity и учението на Кастанеда чрез семинари в южна Калифорния, Европа и Латинска Америка.

В сърцевината на това движение се намират няколко жени, известни като „магьоснички“. Две от тях, Флоринда Донер-Грау и таиша Абелар, изчезват в деня след смъртта на Кастанеда, заедно с президентката на Cleargreen, Амалия Маркес и инструкторката по Tensegrity Кайли Лундал. Няколко седмици по-късно изчезва и Патриция Партин, адоптивната дъ-

щеря на Кастанеда. През февруари 2006 в долината на смъртта е намерен скелет, който чрез ДНК анализ е идентифициран като неин.

...

След споменатото експозе в *Time* през 1973, Кастанеда никога повече не отговаря на критиката. Той се оттегля в самоналожена изолация, поне що се отнася до пресата ... Никога повече не позволява да бъде фотографирани ... и забранява негови записи от какъвто и да било вид. Той също отрязва връзките си с миналото ... и скоро се отказва от бившата си съпруга и сина си.

Освен това той кара дон Хуан да изчезне. Когато през 1977 е публикуван *Вторият пръстен на Силата*, читателите научават, че дон Хуан е изчезнал в сферата на Нагуал, ацтекската богиня на тайнственото и забуленото. ... По това време Кастанеда започва да оформя едно ново, алтернативно семейство, състоящо се от негови последователки и почитателки. Основните му членове са три млади жени, *Регине Тал*, *Мариам Симко* и *Катлийн Пулман*, които по-късно сменят имената си. *Симко става Таиша Абелар*, *Тал – Флоринда Донер-Грау*, а *Пулман – Карол Тигс*. *Донер-Грау* и *Абелар по-късно публикуват собствени книги върху шаманизма*.

Магьосничките, заедно с Кастанеда, се придържат към стриктна по-тайност. Те използват множество псевдоними и не позволяват да бъдат фотографирани. ... Едва след смъртта на Кастанеда започват да се появяват детайли от техните лични истории.

През 70-те и 80-те години групата вероятно е наброявала не повече от двадесетина души. Членовете, повечето от тях жени, идвали и си отивали свободно. Именно през това време Карол Тигс, която вероятно е била „най-нестабилната“ от трите магьоснички, напуска групата. По думите на една странична наблюдателка, тя започва да посещава калифорнийския колеж по акупунктура, омъжва се за един състудент и живее в Пасифик Палисейдс. По-късно Кастанеда успява да я привлече отново.

Самият Кастанеда предлага една по-различна версия. В бестселъра си от 1981, *Дарът на орела*, той описва как Тигс е изчезнала във „второто внимание“, едно от неговите определения на безкрайността. По-късно тя се завръща през един портал в пространството, някъде в Ню Мексико. След това тя се отправя към Лос Анжелис, където те радостно се срещат на бу-

леварда Санта Моника. В чест на десетте години, които тя е прекарала в другото измерение, сега тя е наречена „жената-Нагуал“.

...

През 80-те години, дали защото продажбите на книгите му намаляват или защото той вече се безпокои по-малко от вниманието на пресата, Кастанеда започва да разширява групата. Известно време го занимава мисълта да регистрира нова религия, подобно на Рон Хъбард и неговата сайънтология. Вместо това обаче той решава да основе Tensegrity като средство за разпространение на новата религия. Tensegrity е техника за движения, която съчетава в едно елементи от тай чи и модерните танци. По всяка вероятност идеята е дошла от Донер-Грау и Абелар, които преди това активно са тренирали карате. Думата Tensegrity от своя страна е заимствана от Бъкминстър Фулър, който я използва за обозначаване на структурния синергизъм между напрежение и компресия.

...

Ако ранните книги на Кастанеда са се основавали на идеи из областите на Будизма и феноменологията, то по-късните му работи напомнят по-скоро научна фантастика. Но през всички тях преминава темата за посрещането на смъртта като воин. През 90-те години Кастанеда казва на учениците си, че също като дон Хуан и той няма да умре, а ще изгори отвътре, ще се превърне в кълбо от светлина и ще се възвиси в небесата.

През лятото на 1997 той бива диагностициран с рак на черния дроб. Но понеже магьосниците не могат да се разболяват, болестта му се пази в строга тайна. Докато магьосничките отчаяно търсят средства за лечение в областта на традиционната и алтернативна медицина, семинарите продължават като че нищо не се е случило (макар че Кастанеда често липсва).

През април 1998, на 72 годишна възраст, Кастанеда почива. Скоро той е кремиран, никой не знае какво се е случило с праха му. Само дни след това магьосничките изчезват.

Дори във вътрешните кръгове само малцина знаят, че Кастанеда е починал. Започват да се разпространяват слухове. Мнозина са отчаяни, но оплакването му е забранено от Cleargreen, така че някои от тях се отдават на алкохол или дрога. Други отиват в пустинята с мисълта за самоубийство.

Когато два месеца по-късно медиите научават за смъртта на Кастанеда, членовете на Cleargreen не отговарят на никакви телефонни обаждания. В

едно изявление на техния сайт в интернет само се казва, че „Карлос Кастанеда напусна света о същия начин, по който го направи неговият учител, дон Хуан Матус: в пълно съзнание“.

...

Дали самият Кастанеда е вярвал в писанията си? Някои от близките му вярват в това. „Той беше все повече хипнотизиран от собствените си блянове“, казва Ейми Уолас, авторка на 13 книги и близка последователка на Кастанеда. „Твърдо съм уверена, че Карлос беше промил собствения си мозък“. Габи Гойтър, една друга последователка, формулира нещата така: „Разбира се те знаеха, че това е една фантастична структура. Но когато в теб са вперени очите на хиляди последователи, ти започваш да вярваш във фантазиите си. Тези жени никога не бяха се сблъскали с реалния свят. Карлос беше ги грабнал още когато те са били много млади“.

Удивително, но досега изглежда не са направени никакви официални опити за разследване на обстоятелствата около изчезванията на тези жени. Освен Донер-Грау, всички те от години не са поддържали контакти със семействата си, така че не е имало никакви официални заявления до полицията. Едва след като скелетът в долината на смъртта е идентифициран като принадлежащ на неговата адоптивна дъщеря, полицията в Лос Анжелис открива досиета по тези случаи.

...

Но, разбира се, тези тъмни истории не са единственото наследство на Карлос Кастанеда. Мнозина известни личности и творци като Дийпак Чопра и Джордж Лукас признават неговото решаващо влияние върху собственото си развитие. Без съмнение милиони читатели и хиляди участници в неговите семинари са постигнали чрез него едно ново ниво на възприятие и осъзнаване на света. Мнозина са и онези, които свидетелстват за положителното влияние на Tensegrity. Дори мнозина от неговите критици намират ученията му полезни. „Той беше водач. Аз търсех отговори на големите въпроси. И той ми помогна“, казва една от тях.

Роберт Маршал е писател, журналист и визуален артист от Ню Йорк. Той е автор на романа Една отделна реалност, издаден през 2006 г.

Коментари (14)

- 26-05-2007|иеу - Re:

Ц. С. Ц. писа:

Интересна статия. Имах един много добър приятел, художник (чудесен човек), който бе попаднал под влиянието на Кастанеда. Вярваше му във всяка дума. Беше ми дал една от книгите му, не можах да я издържа и я върнах непрочетена. Това беше преди около 10-12 години. Помня как приятелят ми, под влиянието на Кастанеда, казваше, че човек не трябва да се жени и не трябва да има деца, защото това отнема от вътрешната му сила. Днес приятелят ми продължава да е самотник, чуваме са от време-навреме. От години не сме говорили за Кастанеда, сега се занимава с йога и фитнес...

- 26-05-2007|иеу

много даржа да знам кой е написал това за кой всащност и от што за позиция а и да не говорим че това за този твой приятел е абсурд само че той може би би ти казал нещо още повече че

- 26-05-2007|Златко

Странен отговор, който оставям на сайта само от (може би криворазбран) либерализъм, т. е. от нежелание за цензура. Господине, като единствено извинение за това, което сте написали, би могъл да послужи факта,

че не сте българин. Все пак този език има правопис, който хората учат от първи клас нататък.

- 02-05-2008|Guest User

Хайде, хайде-фантастика. И откъде решиха, че дон Хуан е измислен персонаж?

- 08-07-2008|Guest User

Никой не може да те убеди, че нещо не е така, ако ти си го преживял.

- 08-10-2008|Guest User

Статията е доста по-дълга и все пак се нарича «МРАЧНОТО наследство на Карлос Кастанеда»)))

И защо преводача си е добавял неща от себе си – например „Нагуал, ацтекската богиня на тайнственото и забуленото“?... В оригинала няма такова „пояснение“, защото то е смехотворно. Има и други преводачески „бисерчета“.)))

Ако говорим за самата статия, тя отразява същността на нещата и мошенничествата на г-н Араня (истинското име на КК).

- 08-10-2008|Златко - За превода и още някои неща

Обяснението на фактите около превода, които незнайният критик е посочил тук (напълно правилно, впрочем), е колкото просто, толкова и субективно. Работата е там, че при подбора на текстовете (който винаги правя въз основа на един първоначален и не особено задълбочен прочит) не рядко ми се случва да попадна на това, което наричам „червиви круши“ – текстове, които отвън изглеждат добре, но след като поработи човек с тях се оказват доста неприятни, че и по-лошо. Сега, с течение на времето се понаучих да потискам чувството на разочарование и яд – особено след като съм похабил часове и часове, само за да стигна накрая до извода, че „това нещо не става“ – и да захвърлям недовършения превод без да мисля за изгубеното време. Кое не става, не става.

Тогава обаче, в началото на работата, още не бях разбрал, че от хитруване няма полза – и след като в течение на работата текста на Маршал започна да ми воня до Бога (гадно текстче е това според мен, едно такова

надничашо из мръсно бельо и подобни неща) ... та, тогава се опитах да го „фризирам“, като изхвърля от него повечето помия и оставя само онова, което все пак може да свърши някаква работа. Такива компромиси рядко водят до добро, както и в случая – но пък, да си призная честно, от това, че в случая превода се разминава отчасти с оригинала май ме сърби шапката. Да, по-добре щеше да бъде, ако бях го изхвърлил, но тогава още не ги знаех тия неща ...

Впрочем, ако си дадете труда да се поровите из сайта, сигурно ще намерите още не малко примери за доста свободен превод. В това отношение се опитвам да се ръководя просто от здравия разум, в зависимост от това колко важен ми се струва определен автор и текст. Мнозина може би ще подскочат до тавана, но аз превеждам по един начин Фокнър или Оруел, а по друг – по-случайните текстове (за тоя тук изобщо да не говорим). Нито времето, нито енергията ми са безкрайни – а и безплатно сирене няма, както всеки от нас знае много добре.

- 29-10-2008|Гост

С голям интерес прочетох статията. Благодаря.
Наскоро със също такъв интерес изгледах това филмче.
<http://www.kolibka.com/2.html>

И си зададох въпроса – когато някой писател се окаже лош човек или мoшеник стават ли от това произведенията му по-малко хубави. (Сещам се за Кнут Хамсун, върл привърженик на фашизма, но и автор на много нежни произведения, които не стават по-малко нежни и приятни от факта, че е Хамсун е имал едипакви си убеждения). Никога не съм възприемала Кастанеда като антрополог и документалист. Четох напоследък две-три неща негови, но не като научна литература, даже и не като езотерична, а просто като художествена литература.

- 22-03-2009|Гост

Хубаво е не само да се прочетът книгите. Практикувам Тенсегрити вече няколко години (всеки ден) и открих, че «това» работи и има голям ефект. Същото мога да кажа и за „прегледа“.

И аз гледах филм от www.kolibka.com
Думи на хора, които нямат и ден практика.

- 30-04-2009|Серкан

Златко, текстът не е въобще за изхвърляне.

Никога не се знае кой ще попадне на него и за какво ще му послужи.

Аз четох Кастанеда когато бях на 19-20, повлиян от друг човек, който имаше всичките му книги.

Четох малко от тук, от там, ама не можах да дръпна по-напред от няколко глави.

И подминах нататък.

Образът на мошеник и шаман обаче и до ден днешен го свързвам с Дон Хуан, Кастанеда и подобните гъбки, които никнат след всеки „дъждец“, олицетворяващ нечия истина, измежду хора, търсещи нещо, което и до сега не знам как го намират точно пък в шаманските легенди. Може би с фантазия, която ми липсва и не го крия.

И малко текст в стил Дон Хуан, ама на много посредствено ниво: Светът е пълен с мошеници, които неочаквано се появяват там, където въобще не си очаквал.

Иска ми се да имаше повече хора, които да играеха само с едно лице, една роля, един ник... ама явно само с искането си ще си остана. За съжаление единственото нещо, което му остава на човек, за да се адаптира към подобна многолика среда, каквато описвам, е да прояви гъвкавост и да се приобщи и той към театъра. Така обаче се стига до един неприятен и неочакван момент. Може да бъдат изгубени онези «малцина», които цял живот си ги търсил и все са ти се изплъзвали. Труден избор, ако въобще го има. Може и да се напусне театъра, но пък тогава няма да има зрелища. «Хляб» няма от много време, а ако и зрелищата ти вземат, какво остава? Да живеят императорите!

Да живеят драматурзите-писатели-шамани! ;)

- 29-05-2009|Карлос Кастанеда - Роберт Маршал

Роберт Маршал е много, ама много голям глупак!
Поздрави за „Без име“ 22-03-2009 15:25:54

- 12-12-2009|М. Вълчев - Излишни напъни

Около Кастанеда се появи цяла група от автори, които светят с отразена светлина. Част от тях са просто подражатели, друга критикари, но общото и за двата вида е, че са намерили лесен начин да спечелят по някой лев и да се сдобият с евтина популярност. Кастанеда не е свещенна крава и е нормален факта, че творчеството и делата му пораждат дискусии. За да дискутираш, обаче, е задължително да познаваш книгите на Кастанеда. Тази статия въпреки безмерната си претенциозност издава автор който не си е направил този труд. Много е повърхностна, използвани са материали на други от същия отбор, пълна е факти извадени от естествения си контекст. Човека е сто процентов кон с капаци. Слабо и бездарно.

- 12-06-2010|Хе хе

- „... тъй като в наши дни всички знаят, че дон Хуан е измислен персонаж. Работата обаче е там, че не всички го знаят и че доверието, което някои читатели...“ - хехе, най-обичам когато някой, първо ме убеждава, че еди кои си бил еди какъв си с довода, че «всички» го знаели, а после ме прати да го разказвам, понеже всъщност другите не знаели.

- „ Известно време го занимава мисълта да регистрира нова религия, подобно на Рон Хъбард и неговата сайънтология. Вместо това обаче той решава да основе Tensegrity като средство за разпространение на новата религия. Tensegrity е техника за движения, която съчетава в едно елементи от тай чи и модерните танци. „ - – готина е идеята, че с танци и тай-чи може да се разпространява религия. Това е като да кажеш, че като преподават айкидо и карате японците всъщност подмолно разпространяват шинтоизъм или будизъм !? Или може би учейки валс ставам католик. А може би и ако запея Соул ще стана негър....

... само два примера за качеството на статията ....

Май, автора можеше да се постарее повечко, ... фактите и историята са интересни и вероятно поучителни, но представени по такъв евтин и повърхностен начин направените изводи и внушения не ми вдъхват особено доверие.

- 19-03-2013|бончо

Случайно минавам, извинения!»Творчеството» на Кастанеда е толкова обемно и структурирано прецизно с логическа последователност,

обхващащо материя извън приетите представи, че е НЕВЪЗМОЖНО да бъде сътворено от интелекта затворен в човешката глава! Също е несъществуващо да се обсъжда реалността на персонажите. Не е от значение дали преносителите на познание са индивидуални или сборни образи, както не е от особена важност мястото или личностите от където научаваш занаят или изкуство! Примера ми е за: певци, художници, скулптори, бижутери и т. н.!

Емигрантска история

Автор: Златко Енев

Текстът, който следва по-долу, първоначално се появи като писмо до група стари приятели, с които авторът кореспондира чрез интернет. Това обяснява тона, който на моменти може би звучи прекомерно разговорно.

Здравейте приятели,

Започвам тук едно начинание, което ми се вижда малко спорно, но пък, от друга страна, защо ли не? През нощта ме преследваха маса не съвсем ясни сънища, в които се бяха смесили стари и нови спомени, та на сутринта единственото ясно нещо беше, че ми се иска да пиша – и то дълго, не само няколко реда. Признавам, страхувам се, че може да ви се видя малко прекалено „пишещ“, но ще го купя тоя риск, пък каквото ще да става.

И тъй, ще ми се тук да ви разкажа с малко повече подробности какво се случи с мен от 1986 година насам. Някои от случките са повече, други – по-малко интересни, но общо взето, какво да си кривя душата, историята ми се вижда не безинтересна. Иначе щях ли да я описвам? Дано и на вас така да ви се стори, а пък ако не – ще ме прощавате. „Всекиму собствените говна най-добре миришат“ беше казал Еразъм Ротердамски и аз, види, се не правя изключение от правилото.

Ще започна с това, че при комисията по разпределението на края на следването аз имах глупостта да се подчиня и си поема юздата без да мърморя (Емилия Ангелова, по-умна от мен, просто каза, че не иска да бъде разпределена – и готово). Аз обаче само смотолевих, че искам, ако е възможно, да бъда поне не „чак“ в Преслав. Смилиха се хората, изпратиха ме в Шумен.

Попаднах значи като учител по философия в тамошния икономически техникум. Голям град, кой като мен. При това, като във всеки икономически техникум – почти само ученички, аз на 25 години ... Работата е ясна, нали? В началото всичко ми се виждаше приемливо.

Скоро обаче животоцът шуменски ме захапа без шегички, директорът ме подгони да ми проверява подготовеността, учениците от прозевки ще им се изкълчат челюстите, учителките си говорят за покупки в местния ЦУМ, аз се мъча да чета Фокнър в междучасията, а те ми се смеят зад гърба ... На

всичко отгоре започнаха да ми се качват килограмите ... Уплаших се значи не на шега – и за пръв път през живота ми мисълта за това да напусна България (по онова време това се наричаше „да избягам“) започна да ме занимава сериозно.

Хубаво, ама те нещата ако ставаха така лесно ... Само след седмица-две всичките ми надежди се съсредоточиха в кандидатския изпит за аспирантура – и то до такава степен, че, противно на здравия разум, направо се вманиачих. Започнах да се подготвям отдалеч, много по-съвестно и старателно, отколкото съм го правил когато и да било през следването. Хем шега ли е – от този изпит, види се, зависеше всичко (и досега съм уверен, че беше така).

Малко преди изпита си взех отпуска, отидох обратно в София (охуген!) и продължих да работя като луд. Ентузиазмът ми обаче спадна доста когато разбрах, че основният ми конкурент е Стилиян Йотов. Какво да си кривя душата – всички познаваме Стилиян – реших, че шансовете ми са доста ниски. Пък и, види се, не съм бил само аз на това мнение. Може и да си въобразявам, но и досега си спомням за съчувствието в очите на Иван Колев, когато му разправях каква е ситуацията ...

Отидох значи на изпит без особени надежди, но затова пък решен да стискам зъби и бухам колкото мога (е, междувременно бях се опитал да си отворя запасна вратичка и бях се кандидатира за асистентско място в Минно-геоложкия институт – сигурно можете да си представите с какво удоволствие бих работил върху философските аспекти на родопските камъни ...) Писменият изпит премина спокойно, на следващия ден се зададе устният. Чувствайки, че няма какво да губя, аз най-неочаквано успях да се представя доста хладнокръвно (спомням си, някъде по средата на изпита пунах някаква шега, на която даже и Аристотел Гаврилов се смя). Сигурно това, а не някаква „философска ерудиция“ ми е помогнало. В края на краищата си разменихме оценките по двата изпита и се оказахме наравно (междувременно беше станало ясно, че, каквото и да стане, никой от двамата ни няма да отпадне, защото страховитият бате Стефан най-неочаквано се беше отказал от кандидатстването в секцията по марксизъм, та се отвори още едно място).

Останалото измина като насън. Изпитите излязоха без победител (и слава богу, защото и на Стилиян сигурно му е парело под задника по оно-

ва време). Окончателното решение биде взето то самият акад. Николай Ирибаджаков – и, ей ме на, оказах се отново в старата Алма Матер, която междувременно ми се виждаше по-мила от родния дом.

Започнах да живея живота на аспирант по социалистическо време – ще рече, шапка на тояга, прави каквото си щещ, никой не те закача, само трябва редовно да се появяваш на сбирките на катедрата. Хубаво, ама дупешило, не ми се седи без работа, четох-четох докато ми окапаха очите, но все ми е скучно и това си е. Разгеле, започна господин Горбачов по едно време да тресе устоите, та не щещ ли и на мен ми се прииска да ставам активен. Захванах и аз да се вра между шамарите, направих в университета една кинопрограма, в която между безвредните филми промъкнах и доста такива, дето раздаваха наляво и надясно плесници на милото ни тогавашно време. Работата вървя известно време с не лош успех (звучи невероятно, но години по-късно на улицата в Берлин ме спря нашенец, който тогава следвал в Художествената академия, та ми запомнил лицето от тия сбирки в 65-та аудитория). После обаче реалността се обади и нещата започнаха да куцукат. Първо ми се развали всичката техника, пропаднаха прожекции, народът взе да ме освирква, да си иска парите обратно, аз пък се присвивам като бито куче и не знам какво да кажа ... Абе, какво да ви разправам, то само това да беше. По едно време нали се напънаха и нашите професори да критикуват нещо бай Тошо, та ги изпоизволниха всичките за две бройки – и наш Златко, жълто му около човката, пуща (на следващия ден) един плакат, в който хвали „гражданското неподчинение“ на някой си Уди Алън, щото видите ли, на американеца не му пукало от нищо. Хубаво, ама Америка – далеко, а Уди Алън – високо, привикаха ме значи на следващия ден при бай Минчо Семов, който по онова време беше май нещо ректор. Бай ти Минчо отдалеч на сярра мирише, запенил се, горкият, като див бик – аха-аха да ме промуши с поглед. „Абе, диване с диване, ти хабер имаш ли каква попара си надробил, да те питам аз тебе?“ Аз мигам, мигам като мишле в трици, душата ми свита колкото едно жълдче, ама нали няма накъде – барам се невинен и му разправам някакви глупости за това че, видите ли, „гражданското неподчинение“ на ония времена (сталинските) било наше ежедневие, че те самите на млади години за него се били борили и не знам какво още ... Той ме гледа, гледа, горкият и май-май не може много ясно да разбере дали на сериозно говоря или нещо го подбъзиквам. Ама аз давам ли се? Отвъ-

тре – лед, отвън – пламък. Бърборих като кречетало към двайсет минути докато накрая бай Минчо не издържа и ме изхвърли навън. Хеле, с това ми се размина. Оттук нататък: парено дупе – дебели гащи носи. Присвих си аз главицата и само дебна мегдан да скокна, та пушека ми да се не види (започнах значи да търся колай да бягам за Америката). То аз сметката хубаво съм си я направил, ама кръчмаря нещо хич го няма – драпах, драпах, значи ... Е не става и не става. Бре, взех да се отчайвам. Мина една година, започна да се търкаля втора, че и трета. Бухам аз, блъскам, ама взорът, горкият, отникъде надежда не види, сърбам си значи нашенската попара и живея със сънища, от които възглавницата ми сутрин – мокра. Не стига това, ами по едно време и ченгетата ме привикаха, че нещо много съм бил наобикалял американското посолство, а това, знае се, хич не е полезно за здравето ... Майка плаче, нали разбирате!

Междувременно настана време да се пише дисертация. Аз – като пате в кълчища. Каква ти дисертация бе, бацьо, пуснете ме само по живо, по здраво, пък аз ви не ща ни жилото, ни меда! Ама стиска ли ми? Налягам си аз парцалите, подсмърчам тихичко, псувам на майка когато съм сигурен, че няма кой да ме чуе – и пиша(м). Писах, писах – хеле насъбрах най-после към сто и петдесет страници и, мечка страх, мен не страх, отивам при Николай Ирибаджаков. Сега, за тоя човек лоша дума не мога да кажа, мъчеше се човекът по съвест и право да живее, това не мога да отрека. Но моите писания нещо хич не му харесаха (пък и с право, щото мазано дупе с тикви на кого ли му харесва?). Опита се той да ме вкара в правия път, ама на мен от много гърчене вече пред очите ми беше причерняло, не издържах значи и му казах, че работата си не променям, пък ако ще турско да стане. Ядоса се бай ти Николай, изхвърли ме от канцеларията, но не щеш ли – след една-две седмици ме привика секретарката му и ми казва, че шефът ме викал. Аз отивам, ама краката ми треперят. Ей сега, викам си, ми отрязаха главата като на младо яре. Влизам вътре – бай ти Николай ухилен до уши, та даже и кафе ми предлага. Абе, викам си, какво ме тормозиш, човеко, режи направо, та по-малко да боли. А той – не. Продължава да се смее и нещо си разправя, ама аз чувам ли го? Чак когато каза: „аз си имам мой принцип – да не заставам на пътя на младите“, изведнъж сърцето ми подскочи и току взе да се напъва да излиза през гърлото. Виж, к'во, мойто момче, вика, виждам, че си инат, добре тогава. Ходи и си троши главата. Това дето си го написал

при мен няма да мине, но ако искаш – намери си друг научен ръководител, пък прави каквото щеш. Аз само ръка дето не му целунах! Бре радост, бре чудо! Една неделя не можах на задника си да седна, хеле накрая се разбрах с Асен Давидов да направим кирийката набързо и тихо, както си му е редът.

Хубаво, но и тука съвсем без проблеми не мина. На вътрешната защита Стефан Попов (един друг човек, за когото нищо лошо не мога да кажа) не издържа, та ми направи „дисертацията“ на бъзе и коприва. А аз, вместо да се защищавам, взех та изгърсих „Абе какво се бараме много важни, на всички ни е ясно, че това тука е само театър“ (види се, бяха започнали вече полека-лека да ми изпушват нервите, та и всякакво уважение към самия себе си и околните бях изгубил). Иди речи, че човекът можел да живее и без смисъл. Е не става и това си е! Няма ли го смисъла – няма го и живота, кой каквото ще да ми разпраща. Разнища се човекът отвътре като стара черга, отънява му канавата и току-виж започнали да му изпадат чарковете един след друг, ако и отвън да си изглежда жив и здрав. Ей това научих от моята дисертация и – да не чува дяволът – втори път на такова хоро се не хващам. Не ща да върша безсмислени работи, пък ако ще и тротоарите да мия! Но, хайде стига толкова за това, че нещо киселини започват да ми се надигат ...

Защитих значи дисертацията (смилиха се хората, напънаха се да забравят цинизма ми). Ами сега? Накъде, Златко? Душата напират, ще й се нещо да лети, ама крилцата слаби, пък и мястото тесничко – не става и не става. Бре насам, бре натам – отникъде нищо. Сънувам аз Америка, ама то със сънища ако ставаше, досега отдавна да съм опознал половината жени на тоя свят, та и в библейския смисъл ... Та не става значи. Реших аз тогава да плюя на всички мерки за сигурност и да скачам в празното. Имаше по онова време една-единствена екскурзия до Америка, не знам дали си спомняте. Рекламираха я по телевизията под името „До Чикаго и назад“. Е, викам си – тука ще е решението. Давай, Златко, че времето тече!

Тука му е мястото да се върна с около година и нещо назад, до времето, в което се запознах с Дорейн Вестфал. Де да съм знаел аз по онова време, че ангелът-пазител и най-въшливите овчици не забравя и си знае работата ... Напъвам значи с всички сили накъм Америка, сънувам и се мъча да заменя живота със сънища ... А то късметът вече ми чукал на вратата – кажи-речи, очите ми да извади, ама кой ти вижда? Срещнахме се ние в университета през 88-ма, залюбихме се, значи, но аз отказвам нещо да взема нещата на

сериозно, щото нали за Америка съм се засилил, не ща да лъжа момичето и все не рача да си отворям душата. (А тя, милата, после ми каза, че само дума да съм споменел, щяла да ме последва в Америка – ама кой да знае). Е, за щастие не ми се наложи да лъжа много дълго защото тя и без това скоро трябваше да се прибира обратно в нейния си източногермански зандан ... Заредиха се значи писма, отначало много топли, после по-малко, а накрая май и доста отчаяни, защото не можех вече да се удържам и комай си търсех някого, пред когото да се изложа (бай Илия Тасев не умира!), а пък то точно пред нея не можеше, защото нали не смея нищо да кажа ... Докато се стигна до момента, който с един-единствен удар промени всичко – и то против волята ми, както винаги е ставало в живота ми при важни обстоятелства.

Залюбих се аз по едно време с една друга госпожица, дето беше с десет години по-голяма, че и две дечица си имаше. То любенето хубаво, но по едно време реших, че ми стига толкова – и си събрах багажа. Ще речеш – голяма работа, такива неща непрекъснато се случват. Да, ама в тоя случай като във фокус се събраха всичките ми болезки и – за добро ли, за зло ли – целият ми грижливо подредан свят се срина като пословичната къщичка от карти.

Работата е там, че си напуснах човека в момент, в който обикновено такива неща са недопустими. Тя беше тежко болна (ухапал я беше кърлеж, та беше получила малко познатата по онова време Lime disease). Слава богу, успя навреме да забележи причината, та се излекува, но в оня момент нещата изглеждаха доста трагично, та моето дезертъорство изведнъж получи (поне за мен) един неподозирано разтърсващ драматичен аспект. Представете си само – от години насам се мъча да скрия от себе си, че се занимавам с нещо напълно безсмислено, със зъби и нокти драпам, за да запазя поне малко самоуважение, ей тъй, колкото да не ми се ще всяка сутрин да плюя в огледалото когато си мия зъбите ... и сега това на всичко отгоре. Та, след като бидох изхвърлен като мръсно коте от въпросната госпожица, аз изведнъж се оказах в празното. Ей тъй, за броени минути. Нападнаха ме напълно неконтролируеми спазми, нещата започнаха да придобиват клинични измерения ... Аврам, горкият, напразно се опитваше да ми каже нещо човешко (в първия пристъп на отчаяние се опитах да му се обеса на врата).

Къде ти? Депресиите се лекуват бавно и трудно – да пази господ от такива неща.

Е, все пак извадих късмет. Тогавашните ми хазяи – чичо Сашо (лека му пръст, много добър човек беше) и леля Мария, които нямаха собствени деца, отдавна вече ме бяха приели като собствен син, та с помощта на тяхното ангелско търпение и поддръжка лека-полека започнах да се измъквам от трапа ... Едва след дълги месеци, разбира се, но все пак започнах.

Накрая събрах смелост накратко да опиша състоянието си и пред Дорейн. По онова време, заровен дълбоко в балканското си възпитание, смятах за недопустимо да показвам слабост, особено пък пред жени ... Написах значи аз на две на три едно писмо, ама то в него – само намеци, защото нали трябва да сме силни и прочие. Не смея да се разголя, срам ме е, защото така са ме учили, де да знам аз, че на други места такова разголване не се смятало за срамно ... И, представете си какво почувствах, когато след седмица телефонът в офиса ми иззвъня – и наша Тодорка ми казва от далечното Гедере: „Разбирам, че при тебе нещо не е наред. Искаш ли да дойда до България?“ Е, не можах да издържа. Балкан, не Балкан – потекоха ми съзлите и гласът ми затрепери като върбова пищялка, та даже и не посмях да говоря надълго, за да не разбере, милата, каква треска ме тресе.

Отгук нататък като се завъртя една въртележка – не ти е работа! Надхитри ме ангелът – тоя път чрез обещание за една въображаема специализация в Манчестър, която ме накара за момент да избутам назад мощния American dream. Отидох до Берлин уж за кратко, то пък стената тъкмо беше паднала – там народ – Вавилон! Пъстро, шарено, ум да ти зайде. Отначало прекарвах цели часове в магазините в западен Берлин (не за да купувам – откъде пари?), а просто да се дивя на хилядите финтифлюшки, чисто съществуване никога не бях предполагал. После открих библиотеките – пак същата работа. Бре – чудо! Взе да ми поотминава болката, защото Тодорка се грижи за мен като за болен, пък и сред пъстротията човек по-малко го налягат черни мисли. Хеле – съгласих се. Оженихме се на 19 ноември 1990 (на нейния рожден ден – все се шегуваме, че сме го направили, за да пестим пари). Отгук нататък вече стана сериозно.

Тръгнах аз да си търся работа. За философия и дума не щях да чуя щото по онова време само думата като чуех и ми се надигаха червата. Ама момче българче нали с всичко се оправя – развявам аз гордо байрака и гледам

да не ми пука. Моят английски малко се поразвали с годините, защото го практикувам само на хартия, но по онова време прасках един американски акцент, та даже и американците за канадец ме вземаха. Тръгвам значи със скъсаните джинси и една ризка дето тогава много шик ми се виждаше, влизам най-нахално в най-големите компютърни магазини – и като отворя оная ми ти уста ... ела, та ме спри. Повечето немци като чуят американски веднага ги хващат комплексите и им омекват колената, гледат ме хората, че съм голишар пиле, но нали американски приказвам – не се осмеляват да ме изхвърлят на улицата. И даже ме изслушват. А аз през всичките отчаяни аспирантски години междувреме бях се научил да работя с компютър, че даже и да програмирам (суката, видите ли, имала и добри страни). Развивам значи пред очите на немците една дискета, на която се мъдри моята програма за съхраняване на адреси – и им предлагам deal. Тя работата че с бели конци скърпена – то ясно, но откъде съм изваждал онова дебелоочие да им се изтъпаня насреща и бърборя – и досега не знам. Хеле, накрая се намериха едни момчета източногерманци, които ме взеха на работа, но без заплата – дадоха ми един компютър на разположение, пък колкото си изкарам сам, толкова. (Те току-що бяха отворили магазин и рекламата им беше един чаршаф на прозореца, на който пишеше „Само краденето е поевтино“). Ей такива времена бяха.

Дотук – добре. Започнах аз да работя с компютъра ден и нощ (пак от скука, защото Дорейн междувреме беше заминала на истинска тримесечна специализация в Лондон, та си нямах другарче). И, не щеш ли, с огромно удивление открих, че съм притежавал някакво талантче за дизайн. Впрочем, не точно за дизайн, защото на ръка две черти на кръст не мога да нарисувам, а по-скоро за абстракция и онагледяване на идеи във формата на знаци – фирмени знаци. Като днес си спомням как направих знака на момчетата от магазина (фирмата се казваше ICS и отдавна вече фалира, но значето си стои тук в моите файлове). Зарадваха се хората, бръкнаха в касата и ми дадоха 50 марки.

Бре, радост! Спечелих първите си пари в Германия! Бегом в къщи, грабвам Тодорка (значи са минали повече от три месеца, в които стотинка не съм спечелил, което ще рече, че двамата сме оцелявали с нейната стипендия от 600 марки на месец), и моментално разпилявам 50-те марки. Купихме си Jesus Christ Superstar – по онова време все още имаше плочи в

магазините, – после по един Дюнер кебап и една кола – и хайде-е-е-е, няма ги парите. Ама сърце да е широко. Окрилен от успеха, тръгвам аз оттук нататък с една папка под мишница да търся клиенти. Отивам при местния обувчар, шивач или магазинер, отварям най-нахално папката, а после – устата. Хората ме гледат, примигват, чудят се, ама аз не се давам и им меля брашно на главите докато се съгласят.

Тъй. Започнах да печеля по някоя и друга стотинка, но много скоро стана ясно, че по тоя начин не мога да оцелея. С голям зор изкарвах към 200 марки на месец, пари няма и за сирене, любовта още млада и свежа, ама и тя не може до безкрайност да се износва – реших да си търся нещо друго. Въртя-суча, нищо не ми хрумва, поне нищо, в което да виждам перспектива. Дизайн без образование – от умрял писмо, ще трябва нещо друго да търся. Хеле, реших да се кандидатирам за местното художествено училище (Златко и художество – ама де, де!). Подготвям се аз за изпити, да ме питаш с какъв ум, стяга ме под лъжичката защото хич не мога да повярвам, че ще изскочи изпод тоя камък риба – но няма как, щом сме започнали, ще държим до края, нали затова сме момчета-българчета.

И, както си се мъчех с все сили да се набутам в следващата задънена улица, ангелът-хранител изведнъж пак се намеси. Един ден, тъкмо се връщам от приравнителен изпит по немски (който се изисква за кандидатстването), гледам, в магазина седи и ме чака Герд-Дитрих Шмид – един млад бизнесмен, който по онова време току-що беше основал фирма за преобразование на кадри и си купуваше компютрите от ICS. Моите приятели от магазина междувременно бяха подушили, че доста ми играе ченето и ме използваха като безплатен съветник за клиентите, защото все така ги омайвах, че по нещо си купуваха (в семейството ми доста търговци има, та, види се, не е паднала на празно място семката).

Започваме значи ние двамата да си приказваме и от дума на дума става ясно, че Герд иска да му свърша някаква работа. Той е много предпазлив човек, но накрая все пак изплю камъчето. Получил поръчка от издателството Klett (първото или второто по големина издателство за учебници в Германия) да им прави една тетрадка за експерименти по биология. И, понеже няма собствени графици, а пък е виждал, че аз с подобни неща се занимавам тук в магазина – дали няма да мога да му свърша работа? Хе, аз такива думи от половин година насам чакам – само дето до тавана не

скочих. „Давай бе, Герд, какво се мотаеш? Ако има един колай, да почваме веднага“ – „Ама колко пари ще ми искаш?“ – „Абе, от мене да мине, ще се отървеш с 500 марки“. Тук беше ред на Герд да подскочи до тавана (години по-късно ми призна, че най-евтиното предложение от професионална фирма за дизайн е било по 1500 марки на кола, т. е. към 8000 марки за цялата тетрадка).

Хубаво, но той откъде да знае, че евтиното си струва колкото му е цената? Започнахме ние да работим – тук мажем, там цапаме, тя стана накрая една тетрадка като от трици – баница, да се чудиш да я четеш ли или да се обършеш с нея отзад. Ама Герд – и той юнак, лесно се не дава, хеле успя да продаде боклука на глупаците от запада. И не само това, ами взехме, та се харесахме и започнахме да работим нови тетрадки. Златко вече – човек с пари, взе да инвестира в новата професия. Накуних аз един го-о-о-лям куп книги по дизайн, чета по нощите, мъча се като грешен дявол и гледам да схвана основите на типографията и книгооформлението, че то без знание далеч няма да стигна, това поне ми е ясно. И, нали схващам бързо – започвам полека-лека да повдигам качеството, а заедно с него – и цената, та накрая Герд се видя натясно и, ще не ще, ме назначи на работа.

У-у-у-ф! Отървах се от робията! Кой като мене, човек с пост, че и в Германия на всичко отгоре. Накиприх се аз с титлата „Шеф на производство“ (нищо, че издателството едва беше основано и аз бях единственият член на отдела), после взех да избирам и нови хора. А те всичките идват с кетapi и дипломи до тавана, аз съм единственият без образование, но когато работата опре до работа нещо дипломите хич не им помагат и – дали ще ми повярват – първите години кажи-речи всичко сам съм правил. (Това защото те всички бяха учили по времена, в които още не е имало компютри и аз на практика трябваше да ги уча на АВС-то, което междуременно сам си бях измислил). Страшно трудно беше, защото никой не можеше да помогне и всичките хиляди проблеми с компютрите съм ги решавал на крак и все в отрицателно време, но накрая работата взе, та потръгна. След около година на непрекъснати загуби (защото отначало продуктите не се продаваха) най-накрая успяхме да изкараме на пазара един killer app, та се отпуши чучурката. Това беше един сборник от таблици и формули за средните училища, в който много компактно бяха представени всички най-важни градивни камъчета на природотехническото образование. Оттам нататък

вече стана по-лесно. Скоро се претрашихме и започнахме да работим в цвят (пак откривай Америка, пак бачкай досред нощите по седем дни в седмица – ама то който го няма в главата трябва да го има в краката, нали така?), отдела започна да расте със страшна скорост ... и се появиха първите признаци на това, че кожата пак започва да ми отеснява.

Започнаха да ме тормозят неприятни мисли. Междувременно издателството беше започнало да прави добри пари и двамата съдружници бяха милионери (е, поне на хартия). А аз, който беше измислил цялата технология на производството (надявам се, ще повярвате, че не преувеличавам – и досега, вече девет години откак напуснах, те работят по метода, който си измислих сам през първите четири години) – седя и си смуча пръстите, ако и да работя по 60-70 часа седмично. Е, не, така не става.

Към това се прибавиха и съветите на моя американски приятел (през 92-ра най-после осъществих дългогодишната мечта и за пет седмици обиколих Америка от бряг до бряг, та най-после се избавих от потиснатата болка, защото видях с очите си, че и там не е рай на земята). „Момче, ако искаш да печелиш пари, започни собствен бизнес. Докато работиш за някой друг, пари няма да видиш.“ Освен това през 94-та си купих една книга, която здравата ме разтърси (в Париж – по онова време обикаляхме света като луди, че ни беше ясно, че след като се появят децата, свърши се тя свободата). Става дума за Power Shift на Алвин Тофлер, която сама по себе си не е нищо особено, както и всички останали негови книги, но непрекъснато повтаря един рефрен, който и без това здраво се беше загнездил в съзнанието ми – „Който притежава знанието, той притежава властта“. Старо поне колкото Френсис Бейкън, ще кажете, но понякога някои стари истини така изплуват нагоре като коркови тапи, та човек се чуди откъде му е дошло. Така стана и с мен. Значи, викам си, аз притежавам цялото технологическо знание на фирмата, а нула – от благинките. А, не! Дотука беше!

Започна здраво да ме човърка един червей отвътре – до такава степен, че накрая започнах да получавам астматични пристъпи (само от потискания гняв, иначе ми нямаше нищо). Изгубих всякакъв интерес към работата, занемарих всичко, започнах да прекарвам все повече и повече време в злоради мечти за това как ще ги напусна и ще им се срути всичко за две бройки ... Добре, че беше Дорейн да ме удържа, иначе като нищо щях да я свърша тая глупост. Накрая стана ясно на всички, че повече не мога да ос-

тана там но – за мой късмет – Герд прие нещата без лоши чувства. „Добре бе, щом си решил да работиш сам – няма да те спираме. Само искам от теб да продължаваш да работиш за нас, вече на собствена практика – и да ми обучавааш хората“.

Ей, планина ми падна от плещите! Гледай колко било лесно – а аз толкова се измъчих. Започнах значи да работя с предишната енергия, та и малко отгоре, щото заплатата ми изведнъж се утрои, та и време започнах да понамирвам за семейството (междувременно – на 2 август 1994 – се беше родил момъкът Паул). Като стана дума за умни книги, та исках да спомена една друга, която страшно много ми повлия – „The Age of Paradox“ на Charles Handy, в която човекът изтъква простичката мисъл, че най-големият проблем на нашето време е да се намери баланс между свободно време и пари, т. е., че повечето хора притежават или едната, или другата от тия две благинки, но много рядко – и двете заедно. Е, ха познайте сега с коя мисъл се залъгвам най-много откак станах самостоятелен предприемач?

Изминаха няколко години, продължавах да работя и печеля, даже ходих на гости на Аврам в Южна Корея, но – кой ли ще се учуди? – по едно време пак започнах да ме гризат моите червеи. Не дал господ спокойствие – и това е! Работата взе да ми става скучна. Научих се да работя толкова бързо, че свършвам задължителната си работа за около два-три часа на ден, а през останалото време си търся занимавка. Ей, какво ли не опитвах? По едно време открих интернет, започнах там да човъркам по малко с надеждата, че ще намеря нов източник на нещо за работа, но нали съм единък, не успях да доведа нещата дотам, че да стане нещо като бизнес (за това се изисква организация, а след опита в издателството аз бях казал твърдо преславско „нъе“ на всички форми на management – ако и междувременно да бях получил не лоша школа в тази област). После – де го чукаш, де се пука – започнах да се занимавам с шах. Фанатично, до самозабрава, както и с всичко останало. Пръснах един кош пари, изиграх неколкостотин партии – някои от тях не съвсем лоши –, докато накрая с учудване открих, че шахът има страшно отрицателно влияние върху характера (или поне върху моя) и ме превръща в една агресивна машина, която се интересува само от победа и нищо друго. Или – или, за да се върнем на философския терен. Е, да, ама то с „или – или“ далеч не се стига, особено ако обичайните ти про-

тивници са един подрастващ син и жената, на която дължиш почти всичко, което си.

А междуременно – през 1996 – в семейството се случи ново радостно събитие, на което беше писано да се превърне в нещо като непрекъснато напомняне за това, че сме хора и че от пръст сме направени. Родих ни се дъщеря, която се оказа със забавено развитие и в момента, вече на шест години, се намира на психическо ниво между две и три години. Казвам това без ни най-малко усещане за трагедия, божие наказание или подобни дивотии – Господ ми е свидетел. Научихме се да живеем щастливо и с това бреме на душата, обичаме малката диво (както и тя нас) – и гледаме да не живеем в очакване на някакво чудо, защото това очакване изпива душата като сврака – кокоше яйце. „Само онзи ще се спаси“, беше казал Достоевски, „който навреме успее да намери опора вътре в себе си ...“ Или нещо подобно, забравил съм вече.

Тъй. Ако имате още малко търпение, скоро ще стигна до края, защото там, види ми се, иде най-интересното. В един от поредните опити да открия нещо ново в живота си стигнах до идеята да направя една компютърна игра. Още от началото ми беше ясно, че сам далеч няма да стигна, та с помощта на Аврам се свързах в България с един от най-известните български аниматори. Голямо име, респект! И се започна тя една ...

Накратко – след около година на доста усилия, кавги (и към 20 000 лева похарчени), изведнъж се оказах наникъде. От играта – нищо, само един сценарий към 150 страници и няколко десетки (много хубави) картинки. Бре, ами сега? Тя плевнята че изгоря, майната й, ами какво да правя със себе си? Единственото, което ми оставаше, беше да се опитам да пиша понататък, но стиска ли ми? Откак като студент се бях опитвал да пиша разни неща, дето накрая най-тържествено ги изгорих на една поляна, за писане даже и да мисля си бях забранил. Един път опарен – стига. Но тук вече нямаше как. Ако не се бях опитал, сигурно отново щях да попадна в оная яма, от която ме измъкна Тодорка на времето, защото ако има нещо, което не умея да прощавам нито на себе си, нито на околните, то това е страхът пред изпитанието. Заседнах значи аз, наострих си компютъра и – гледай ти! – работата потръгна като от само себе си. Редят се думичките едни след други, подскачат и блеят като гергьовски агнета (понякога – добре, друг път – не чак толкова), но фактът си остава – писането изведнъж започна

да ми доставя такова удоволствие, че даже и не забелязвам как понякога се качвам на хората на главите. И тъй написах вече две книги, но – шило в торба стои ли? – сега пък ми се ще и хората да започнат да ги четат, та ден и нощ чукам по разни затворени врати. Съдба ли е, или просто инат, засега не зная. Времето ще покаже.

Впрочем, нали ви казвам. То което трябва да стане, тъй или иначе става. Важното е само човек да не спира да чука, ако и понякога да ни идва нанагорно на всички. Дали книги ще пишем, фестивали ще организираме или студенти ще учим не е чак толкова важно. Важното е само да не спираме ...

Но тук вече се заплесвам в мегдански мъдрости, което означава, че е време да свършвам. Стана пет-шест часа тракам по клавишите и вече съм се изпотил навсякъде. Но нямаше как – види се, много са напирали тия неща да излязат навънка – поне ако се съди по огромното облекчение, което изпитвам в момента.

Хайде със здраве!

Златко

Берлин, 2003 г.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраките“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (9)

- 20-04-2007|Simona

Магарешки инат му викат по нашия край. Иначе интересно и поучително-а това ми е най-омразната дума.

- 31-08-2008|Guest User

Само с магарешки инат не става. Трябва и акъл.

- 08-09-2008|Guest User

Хм... Що ли нещо на Хайтов ми замириса ...

- 15-09-2008|Guest User

Що пък да е Хайтов? Просто звучи сказово, без да е наивно разказване, напротив – много талантливо разказана лична история (вероятно). Пишешите в емиграция българи създават по-добра литература от тукашните, дето се чудят на кого аджеба от «великите» да приличат.

- 03-11-2008|Гост

И СЕ СМЯХ И ПЛАКАХ

- 20-03-2009|Гост

И по този начин може да се прави литература. Дори мисля, че е по-добре. Така нареченият флирт с просторечието е очарователен , но само ако се спазва мярката – както е в случая. Четох с удоволствие.

- 21-03-2009|Серкан - всичко накуп :)

Много добро, много леко го четох.

А и историята беше наистина интересна.

- 20-09-2009|Аглика

Ех, Златко, как ме разсмя, как ме разплака!

- 09-08-2012|Милка Кралева

Е, това исках да прочета. Така е, не се спира, онова, което напират отвътре да излезе. Сега знам с една педя повече..... Хареса ми! Историята ти

звучи искрено и вълнува.... А си мисля че е така, понеже си емигрант 100%. От мислещите и талантиливи емигранти. От тези, които се спукват от зор, но се целят по идеала си.... Четеше ми се точно такава история. Случих на списание! Случих и на писател-емигрант. Голям късмет! Да е жив Боби...

Сблъсъкът на цивилизациите – реалност или медиен мит?

Автор: Златко Енев

Не бих се учудил, ако някой ден бъдещите историци сметат за най-удачно описание на нашата съвременност кратичката формула „времената на Големия страх“. Не че страхът като изключително ефективно средство за контрол и манипулация на масите е изобретение на нашето време. Онова, което изглежда ни различава от по-ранните, технологически не толкова изкушени епохи, е гласовитостта. Тясно сплетената комбинация от голямоформатни, медийно всесилни политически и бизнес интереси, която без видими изключения управлява световните икономики и политики, вече се е превърнала в своеобразен политико-медиен комплекс, наследник на предишния, военнопромишлен такъв. И формулата, която, както изглежда най-ясно описва начина, по който този комплекс функционира, се съдържа в простичкото вестникарско правило: „Добрите новини не са новини!“ Студените войни биват заменени от глобални затопляния, злите империи – от брадати фундаменталисти, препасани с колани от динамит. Онова, което не се променя, е посланието. Страхувайте се – и ще бъдете щастливи! Това е формулата, която ни се предлага от всички страни – и, дали под натиска на някаква еволюционна (и все пак доста перверзна) потребност за приспособяване, или от простичък стаден инстинкт – ние с удоволствие се подчиняваме, превръщайки страха в *modus operandi*, един вид сив кардинал, който ежедневно управлява съществуването ни.

На фона на казаното метафората за „сблъсъка на цивилизациите“, широко популяризирана от едноименната книга на американския политолог Самуел Хънтингтън, се оказва изключително плодотворна и доходоносна. Нейната обяснителна и сугестивна сила изглежда просто неизчерпаема. Накъдето и да се обърне човек, пред очите му се изправят все същите, медийно опростени цивилизации-гиганти, сплетени в мълчалива или не чак толкова мълчалива борба за оцеляване и надмощие – и преди всички останали трите най-големи, християнска, ислямска и конфуцианска. Събитията от 11 септември 2001 година рязко промениха фокуса на световното внимание, измествайки назад предполагаемата заплаха, идеща откъм Ки-

тай и далечна Азия (за късмет на този регион, ако питате мен). И ислямът, доскоро повече или по-малко пренебрегван, ако не и презиран като икономически и културно изостанал, изведнъж се превърна в онзи враг номер едно, без който изглежда Западът – или поне онзи Запад, чиито интереси обслужва споменатия по-горе политико-медиен комплекс, просто не може да съществува. В този смисъл описанието на радикалния ислям, предложено от консервативния американски интелектуалец Чарлз Краутхамър, изглежда повече от меродавно:

„Презрението към привлекателността на радикалния ислям е израз на една светска надменност. Радикалният ислям е не само също толкова фанатичен и неукротим в своя антиамериканизъм, антизападнизъм и антимодернизъм, колкото и всичко, което вече познаваме. Той притежава ясното предимство да произхожда от една почитана религия с повече от един милиард последователи, които не само го снабдяват с все нови и нови членове – тренирани и подготвени в джамии и мадраси, далеч по-ефективни, независими и разпространени от който и да било лагер на Хитлерюгенд или Комсомол, но е и в състояние да се опре на една дълга и дълбока традиция на религиозно усърдие, пророчески очаквания и култ към мъченичество. Хитлер и Сталин бяха принудени да изобретят тези качества отново. Версията на Мусолини беше пародия. Ислямският радикализъм лети под знаме с далеч по-голяма историческа дълбочина и притегателна сила, отколкото ерзац-религиите на пречупения кръст или сърпа и чука, които се оказаха толкова исторически слаби и илюзорни“¹.

Но дали наистина е така?

В следващите части от това есе аз ще се опитам да покажа, че е възможно и една напълно различна интерпретация на някои от най-новите политико-културни развития и конфликти на нашето време, при това една далеч по-оптимистична и миролюбива, отколкото е идеята за „сблъсък на цивилизациите“. Основните ми тези са:

1. Ислямът, дори и в по-радикалните си модерни форми, не е непременно заплаха за Запада и неговата цивилизация. Той обаче може да се превърне в такава заплаха – особено ако Западът продължава политиката

---

1 Charles Krautahammer, „In Defense of Democratic Realism“, National Interest 77 (Fall 2004)

на радикална конфронтация, избрана от някои негови лидери като най-подходяща в последно време.

2. Тероризмът, практикуван от Ал-Кайда и другите революционно-ислямски групировки, е свързан не толкова с ислямската религия, колкото с една нова революционна идеология, прикриваща се под религиозна маска.

3. Глобалният „сблъсък“, ако може да се говори за такъв, е сблъсък не между цивилизации, а между идеологии – точно какъвто беше и сблъсъкът през втората половина от миналия век. В такъв смисъл не може да се говори за едно ново, качествено по-дълбоко, развитие на световните конфликти. По принцип конфликтът си остава все същия стар сблъсък между либерално-демократични и революционно-антидемократични идеи, който вече познаваме, само че с нови актьори и участници.

1.

Привържениците на идеята за „по-високо“ развитие на християнската религия в сравнение с мюсюлманската обикновено изтъкват в защита на мнението си аргумента, че християнската религия, за разлика от мюсюлманската, вече е преминала през един процес на вътрешно „пречистване“ (Реформация) – което, следователно, я прави по-рационалната, по-разумната и като цяло по-хуманната от двете. Дали това е така или не си остава спорен въпрос – при това въпрос, който вероятно може да бъде обсъждан по разумен начин единствено вътре в едната или другата от двете религии, но не и под формата на диалог помежду им. Прави впечатление обаче липсата на склонност от страна на Запада като цяло да вижда в последното развитие на исляма нещо по-различно освен засилването на неговата предполагаема експанзионистична, агресивна страна, т. е. една заплаха за самия себе си и собствените ценности. Нещо повече – налице е една ясно изразена тенденция, особено сред някои независими интелектуалци от типа на покойната Ориана Фалачи, да не правят особена разлика между класическия ислям и неговите модерни (чети „заразени с тероризъм“) „израстъци“. Дори и уважавани автори като Хънтингтън говорят за „кървавите граници на исляма“ и неговата исконна склонност към насилие и агресивност¹.

---

1 Виж Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order“, Simon & Schuster UK 1996, pp. 254-259, в частност таблиците на стр. 257/258. (Един

От друга страна, някои експерти в областта на исляма, като например французинът Оливие Роа, представят добре аргументирани изследвания в полза на тезата, че в дългосрочен план това, което в наши дни изживява ислямът, не е нищо друго освен негов собствен еквивалент на християнската реформация. В частност, модерните ислямисти, също както и ранните реформатори на църквата, изкореняват исляма от традиционните му политическо-културни матрици, като същевременно му придават една по-чиста и универсално-религиозна форма. Докато например традиционният ислям е бил практикуван предимно в определени локални или национални условия, неразривно свързани с местните нрави, обичаи, светци и пр., то неговата модерна версия все повече се превръща във въпрос на личностна обвързаност и моралност, точно както това е при протестантизма – с което на практика се полагат основите на един модерен индивидуализъм, където религиозната идентичност вече е въпрос на собствен избор, а не на семейни или комунални обичаи, предписания и пр.¹

Погледнато в такава светлина, най-новото развитие на исляма не само не представлява заплаха за Запада, а напротив, то е израз на един вид вътрешно развитие, което потенциално сближава, а не раздалечава, двете големи религии. Разбира се, много трудно е да се предскаже накъде ще бъде поведена от това развитие ислямската общност и дали то няма да доведе до процеси на дестабилизация и хаос, както показва европейската история.

Тук навярно е мястото, където е време да се подчертае, че целта на това есе в никакъв случай не е да се прави апологетика на един вид „безобиден“ или „безвреден“ ислям. Всичко, което се опитвам да кажа е, че не е необходимо ние самите да подсилваме процесите на дестабилизация, с които един такъв мащабен процес по неизбежност е свързан. Нападайки го, ние само го правим още по-радикален. Забранявайки ислямските забрадки, ние само ги превръщаме от символ на подчинението на жените в символ на тяхната свобода.

мюсюлманин навярно би припомнил на това място добре познатата сентенция на Марк Твен, според която съществуват лъжи, гнусни лъжи – и статистики).

1 Виж Olivier Roy, „Globalized Islam: The Search for a New Ummah“, New York, Columbia Univ. Press 2004, Ch. 1

2.

Автори като споменатия Оливие Роа или Франсис Фукуяма ни предоставят сериозни, добре обосновани анализи в подкрепа на тезата, че заплахата за Запада в момента идва не от религията Ислям или нейните последователи, а от една нова радикална идеология, която намира привърженици само сред определени, много тесни мюсюлмански кръгове (следвайки Фукуяма, оттук нататък аз ще наричам тази идеология джихадизъм, за да я разграничавам от по-общи и не толкова точни понятия като например радикален ислямизъм)¹. Според тези анализи, към които с удоволствие се присъединявам, източниците на джихадизма трябва да се търсят не в някакви изкривявания на традиционно практикувания ислям (който винаги е бил локално свързваща, комунална форма на религия), а в това, което те наричат „де-териториализация“, т. е. откъсване на отделни индивиди и групи от техните традиции и корени, при което много често те се оказват в ролята на отчуждени, откъснати от общността малцинства вътре в немюсюлмански страни. Това обяснява например факта защо толкова много джихадисти са родени в Близкия Изток, но са израсли в Западна Европа (като например Мохамед Ата, един от принципните изпълнители на акта от 11 септември).

Разглеждан по този начин, джихадизмът е не толкова опит да се възстанови една по-ранна, чиста форма на исляма, колкото опит за създаване на една нова, универсална по обхват и политическа по същност, доктрина, чиято основна цел е да служи като източник на идентичност за откъснатите от общността (и не рядко живеещи в нелегалност) нейни привърженици, независимо от външните условия, в които те живеят, т. е. точно в контекста на мултикултурния, модерен и глобализиран свят.

Нещо повече, определени изследователи като например историците Ладан и Руая Буруманд посочват, че много от идеите на джихадизма имат не ислямски, а западен произход². „Ако се направи преглед на идеологическите предшественици на джихадизма, като например Хасан Ал-Банна и Саид Кутб от Мюсюлманското Братство, Маулана Мадуди от движението

---

1 Виж Francis Fukuyama, „America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy“, Yale Univ. Press 2006, pp. 70-78.

2 Виж Ladan and Roya Bourumand, „Terror, Islam and Democracy“, Journal of Democracy 13, no. 2 (2002): 520

Джамаат-е-Ислами в Пакистан или Аятолах Хомейни, то се открива една синкретична доктрина, която смесва ислямски и западни идеи, последните заимствани най-често от радикалните левици и десници от европейския дваисети век. „Понятия като „революция“, „гражданско общество“, „държава“, както и естетизацията на насилието идват не от исляма, а от фашизма и Марксизма-Ленинизма. ... Следователно, грешка е да се идентифицира ислямизма като автентичен и донякъде неизбежен израз на мюсюлманска религиозност, макар че той със сигурност притежава способността да усилва религиозната идентичност и да разпалва религиозна омраза“¹.

3.

Ако се приеме логиката на тази аргументация, то става неизбежно заключението, че конфликтът, който в момента най-силно ангажира световната общественост, е не „сблъсък на цивилизации“ на ново, непознато досега равнище на разпространение и интензивност, както и разрушителен потенциал, а нещо, което изглежда значително по-добре познато, сравнено с опита от двадесетия век. Опасността за Запада идва не от дълбоко религиозните обикновени мюсюлмани, живеещи в тясно свързани, комунално-ориентирани общности в Близкия Изток, а от отчуждени млади хора без корен и традиция, живеещи най-често в Западна Европа, които, ако не биха намерили идентификация в някаква форма на радикален ислямизъм (джихадизъм), вероятно биха търсили отговори на въпросите си в учения като фашизъм или радикален комунизъм. Всички по-известни акции на джихадистки групи, като например атаката срещу Световния търговски център, бомбените атентати от Мадрид през март 2004, убийството на режисьора Тео ван Гог в Амстердам през ноември 2004, както и бомбените атентати в Лондон през юли 2005, бяха провеждани именно от такива млади хора.

С други думи – джихадизмът като явление е продукт не на ислямския традиционализъм, той е по-скоро един вид „остатъчен продукт“ от модернизацията и глобализацията на света, в който живеем.

От друга страна, логичен извод от този тип анализ е, че опитите за механично привнасяне на западни решения в мюсюлманския свят едва ли ще донесат никакви желани резултати. Многопартийни избори под егидата на международни умиротворителни сили не означават автоматично демокрация от западен тип. Също така, опитите да се наложат на мюсюлманите

---

1 Fukuyama, *ibid.*, pp. 73

норми на поведение, които те разглеждат като чужди за тяхната религия и морал, дори и в западно- или източноевропейски общества, само ще забавят, ако ли не напълно осуетят, процеса на интеграция, в който вероятно се състои единствената дългосрочна перспектива за безконфликтно развитие на тези общества. В определени случаи, като например в България, те дори биха могли да разрушат вече съществуващи, доказали устойчивостта и жизнеността си модели на мултикултурен съвместен живот, изградени бавно и трудно в продължение на столетия.

Макар и очевидно след всичко казано, все пак е необходимо да се каже, че опитите за демонизиране на мюсюлманите като ретроградни, инстинктивно-авторитарни същества, които „по дефиниция“ се противопоставят на западните ценности и идеи, са дълбоко деструктивни по самата си природа. Резултатите от множество социологически анкети показват, че широките мюсюлмански общности не мразят Запада или неговите ценности сами по себе си¹. Онова, което те мразят, са външните политики на определени западни правителства. Те считат, че едностранната подкрепа за Израел от страна на САЩ срещу палестинските интереси е обида и унижение за всички мюсюлмани. Освен това, множество млади и образовани мюсюлмани разглеждат американската подкрепа за авторитарни режими като този на управляващата династия в Саудитска Арабия или правителството на Хосни Мубарак в Египет, като единствено и главно основание за тяхното продължаващо съществуване – в противовес на собствените им стремежи към постигане на своя, самостоятелно извоювана демокрация. Погледнато от тяхна страна, именно американското присъствие в региона е това, което задържа процесите на нормализация и демократизация, като радикализира жителите на региона и ги прави по-податливи за идеите на една ислямска пропаганда от недемократичен, авторитарен тип.

Ще завърша изложението си с добре известната сентенция, че историята обича да се повтаря – особено когато от нея не са извлечени никакви, нито дори елементарни поуки. И България, опитваща се да отхвърли от гърба си наследството на едно тежко авторитарно минало, не би трябвало да забравя, че само преди около двадесет години на нейна земя се разигра един от най-позорните и деструктивни епизоди от най-близкото българ-

---

1 Виж Fukuyama, *ibid.*, pp. 76, както и <http://www.zeit.de/2006/38/Kopf Tuch-Studie>, за резултатите от едно представително проучване сред 315 жени от турски произход в ГФР.

ско минало, преименуването на етническите турци. Независимо от нашите желания, предпочитания (или заслепления) светът, в който живеем, трябва да бъде споделян с други човешки същества. Така също – и особено тогава – когато те не споделят съвсем същите културни, религиозни или политически убеждения като нас. В тази посока – също както и в геометрията – царски път няма.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (27)

- 27-01-2011 | румен - Сблъска на цивилизациите предстои в Европа, за се

Сблъска на цивилизациите ще усетиш там където християните са малцинство и постоянно са подложени на тормоз, гонения, убийства. Християнското население в тези страни/ Сирия, Египет, Алжир, Турция, Израел, Ирак, Ливан/ намалява, защото е пресирано да емигрира. Поразходете се до някоя от тези страни. Поговорете с коренното население изповядващо друга религия освен исляма. Така ще почувствате сблъска на цивилизациите. Заровени само в книгите и седящи пред компютъра приличаме на «щрауса» не искащ да забележи проблема.

- 27-01-2011|Златко

Тъй, тъй... СблъсАка, сблъсАкаааа, Румене. И коренното население, с микрофончето под мишничка, така... Аферим, бацьовото, щракаш ги тия неща като чичо ми, Бог да го прости, кога започнеш да люпи семечки. А инак, вярно, чувства се, че хич, ама хич не си заровен в книгите, бацьовото, отровен си, така да се каже, та чак лъщиш на слънцето, като тиганче, къде в него тиквички са пържили, пък им се е досвидяло масълцето да хвърлят, тъй де, и утре е ден, и утре пак тиквички ще опържим, колко му е...

А инак, давай така, все с коренното население, с микрофончето под мишничка, с интервютата. Така става, вярно...

- 01-02-2011|един

Златко, тресе те злобна, затъпяваща логорея. Губиш равновесие.

- 01-02-2011|Златко

Както навсякъде другаде, така и тук краставите магарета се подушват през девет баира, спасение няма! Достатъчно е да ревне едно – и тозчас се намират десет други, готови да му пригласят, в хор.

- 03-02-2011|Майя Маркова - Румен откри Америка

Не е нужно никакво микрофонче:
US worried by ‚trend‘ of Christian attacks
http://news.yahoo.com/s/afp/20110104/pl_afp/egyptiraqnigeriachristiansunrestus

- 01-05-2011|stan - не е чак толкова сложен проблем

Ами нелоша статия, която накрая дори стига, и го казва смело, поздравления, до същността на проблема – изключителната агресивност на западната цивилизация, религия, свят, чудо или както там се нарича към исляма. Агресивност не само медийна, идеологическа и културна, но и периодично (напоследък през 5-6 години) чисто бомбена и обеднено-уранова. Единствено не разбрах защо трябваше накрая да заклеими и България, ей така, да не я подминем горката ни страна.

- 18-11-2011|Ива

Златко, съгласна съм с вашата статия. Очевидно единственото, което можем да направим, е да изчакаме модернизиранието на исляма. Но някак не искам да забравя за всички тези момичета, чиято интеграция е капсулирана само заради начина им на обличане. Ако германското общество е действително либерално, би трябвало да се радваме на пълната им интеграция. Да можем да видим публични фигури – лекарки, депутатки, актриси, съдийки, които да бъдат любимки на медиите и свободно да носят забрадка. Докато това не стане факт, аз ще продължавам да мисля, че германците са всъщност лицемерни. От една страна осъждат потискането на жените, от друга не искат да си „подпалват чергата“. Особено като се има предвид и историята им, която в този случай дори ги освобождава от морална отговорност.

- 23-07-2012|Аро

Не съм съгласен със статията, както и с повечето български писаници. Модернизацията на една цивилизация винаги води до по-късното и връщане към корените. Така е написал г-н Хънтингтън. Освен това, идеологията на Запада е близка до тази на исляма: «Който не е с нас, е против нас», «свят на исляма, и свят на войната». Трето, ние сме в православната цивилизация, макар в момента да се намираме в санитарния пояс на Западната цивилизация, насочен именно против православната цивилизация – Русия. Тъй че, цялата статия е доста вяла, според мен.

- 02-10-2012|Огнян Минчев

Златко, не обичам да се преструвам на психо-аналитик, но в този случай ужасно се изкушавам. Защото пишеш «религията Ислям» и «Марксизъм-Ленинизъм» с главни букви, а «християнство» и «фашизъм» с малки букви... Между впрочем, сравняването на Румен с тиган, в който са пържили тиквички не е уместно. Той посочва факти, които са известни – християните в ислямския свят са подложени на системни репресии, но «пост-християнският» Запад си затваря очите за това по прагматични съображения. Иначе – статията ти е много добра. Дава възможности за интересен дебат, в който аз самият мога частично да се включа, защото не познавам добре исляма. Това, което е проблемно според мен е пряко-

то сравнение на породения от исляма – една световна религия – идеен и политически радикализъм с рационалните утопии на 19 и 20 век и радикализмът, произлязъл от тях. Краят на модерната епоха сложи край и на рационалните идеологии, замествайки ги с продукти на традиционната идентичност. Дали радикалният ислямизъм е аналогия на християнската Реформация или е просто радикален традиционализъм – протест срещу наложената от Запада глобална модернизация – нека това да кажат експертите по исляма. Това, което е важно за нас е да променим фокуса, с който наблюдаваме процеса. Религиозният радикализъм винаги е мощна културна вълна, която помита заварени йерархии, структури, институции. Умозрителните либерални разговори за това колко е лоша «ислямофобията» са стерилни декадентски конструкции, сравними с покрусата на император Адриан колко фанатични са евреите и християните и как не са толерантни към религиозното многообразие. «Ислямофобия» е понятие, измислено от ислямистите за да обозначи тези, които не са наивни да се доверяват на декларациите им, че са «умерени ислямисти»...

- 02-10-2012|Златко

Винаги ценя високо дипломатичността ти, Огняне. Но не мога да отрека, че в твое лице виждам силно типичен представител на българското мислене и „българската идеология“, каквито започнах да ги разбирам в хода на работата си покрай това списание, тоест доста стриктно придържане към утвърдените от векове шаблони на българското/балканско мислене, свързано със силна националистическа, но и анти-ислямска умонагласа (всичко останало у нас е второстепенно, включително и „измите“ от миналия век, от които дълбока следа не остава, каквото и да смятат яростните антикомунисти от днешно време). В този смисъл си мисля, че, при цялата ти природна доброта (надявам се да не прозвуча фалшиво), ти си донякъде програмиран към омраза от идеологията, която следваш (това само за да продължа в донякъде психоаналитичния тон, в който разговаряме). Уговорките за някакъв вид „рационален подход“ към проблема губят за мен убедителността си в момента, в който опонентът отсреща внесе (принципната) забележка, че ислямът е по същността си агресивна и опасна религия. Без да бъда експерт, аз все пак се занимавах с проблема доста, тоест вече мога да кажа, че и самите експерти се различават радикално в оценки-

те си на изгледите за модернизация и цивилизоване на радикалния ислям (който, между другото, изгуби голяма част от позициите си сред младите хора в Близкия Изток буквално пред очите ни). В края на краищата всички човешки оценки се свеждат до биполярната схема „оптимизъм – песимизъм“ и, каквото и друго да кажем, то сигурно и двамата ще се съгласим, че въздействието на собствените ни убеждения и възгледи върху личните ни психики изглежда неоспоримо. Невероятно, но факт – с напредването на възрастта у мен само се засилва оптимизма и общата радост от живота и съществуването, просто защото съм убеден в градивния смисъл и човешкото бъдеще на нещата, които защитавам, докато при теб, забелязвам, цари типичното за българската интелигенция усещане за край на света и липса на радост от онова, което ни очаква. Е какво пък – всекиму своето, както са казали умни хора далеч преди нас. Желая ти успехи, при всички случаи.

- 02-10-2012|Самолет 005 - Златко, бре!

Огнян, Златко, ти каза нещо просто, а ти не му отвърна със същото. Той ти каза, че ислямът, като всеки мем има различна експресия по различно време в различните места (локуси). Огнян ти каза, че ислямофобията се отнася за определен мемофенотип (по подобие на фенотип в генетиката), а ти си пееш песента за «българското мислене». Нека да кажем, че може и да има «Златково мислене за българското мислене» като конкретна експресия на мема «българско мислене»...

Тук не говорим за оптимизма на старците, който всички притежаваме (дори и битите), а за идиосинкразията на старците да не видят оптимизма, замъгълосани от т. нар. wishful thinking. Като дете не си чел «Бамби» на Феликс Залтен. Там го има твоят случай в образа на приятелчето на Бамби – сленчето Гоби. Книгата предполагам е още по-прекрасна на немски... :))

- 02-10-2012|Златко

Ами хубаво. Самият аз смятам, че отговорих също просто. На онези, които твърдят, че ислямът е „исконно зъл“, аз отговарям, че е добре, че си отиват/отиваме (като поколение). Дано след нас дойдат хора, които да живеят малко по-добри животи, та да не ги тормози толкова тежко българ-

ската зла прокоба, все зло да дирим и все зло да получаваме (в резултат на това).

Как е сега, достатъчно просто ли е?

- 02-10-2012|Майя Маркова - Не е само българско

Златко, според мен можеш да кажеш за анти-ислямската умонагласа каквото си искаш, освен че тя е изключително българско или балканско явление. Доколкото виждам оттук, позициите ѝ са силни в целия Запад.

- 02-10-2012|Златко

„Историческата“ омраза към исляма, струва ми се, е била до голяма степен преодоляна на Запад допреди няколко години, когато буквално на една шепа идиоти се удаде да създадат твърдо клише относно цялата си на-родностна и религиозна група (не без помощта на доброжелатели от Запа-да, разбира се, сред които Хънтингтън е на едно от челните места).

А за всички нас тук според мен е важен само един-единствен въпрос, също като при класическия облог на Паскал: коя от двете позиции има по-големи шансове за „сбъдане“ в общочовешки план и какво следва от това по отношение на собствения ни избор и поведение. Без съмнение никой от нас не може да предскаже дори и с приблизителна точност как конкрет-но ще се развият отношенията между исляма и останалия свят във вре-мето на собствените ни животи. Но пък всички разполагаме с историята, най-великата от всички учителки. Кой разумен човек по времето на Триде-сетгодишната война, примерно, би могъл да повярва, че от това ненаситно за човешка плът чудовище, Християнската религия, някой ден би могло да се получи доста питомно и – факт – съвсем не лишено от ползотворност домашно животинче, което си има своето заслужено място в общия дом на човечеството?

(Вижте в тази връзка [статията, която проследява развитието на християн-демократическата идея](#) – и партии – като прави напълно раз-умното предположение, че същият път може да бъде изминат и от днешни-те ислямистки партии).

И, ако може, без мераклийски изстъпления. Колкото повече се увели-чава вътрешното ми спокойствие и задоволство от работата, която върша, толкова повече намалява желанието ми да се дърля с идиоти (това се отнася

НЕ към сегашните участници в разговора, а към всички ония, които евентуално ще поискат да си начешат по някое време крастата).

- 02-10-2012|Самолет 005 - ге:

Златко писа:

Ами хубаво. Самият аз смятам, че отговорих също просто. На онези, които твърдят, че ислямът е „исконно зъл“, аз отговарям, че е добре, че си отиват/отиваме (като поколение). Дано след нас дойдат хора, които да живеят малко по-добри животи, та да не ги тормози толкова тежко българската зла прокоба, все зло да дирим и все зло да получаваме (в резултат на това). Как е сега, достатъчно просто ли е?

Ами не е просто, защото аз не прочетох в изказването на Огнян да е писано за исляма като «исконно зъл». Ислямът е религия, която поражда религиозност. Религиозността е вид поведение, което има изяви, насочени срещу неприемането на този вид поведение. А кажи сега това зло ли е или добро! Но внимавай с отговора, за да не попаднеш в бинарността на «българското ортодоксално мислене», а и на «гръцкото ортодоксално мислене», а и на «руското ортодоксално мислене». Съгласен съм, че който на ангро определя нещо като зло или добро (а не ефектите от това нещо), то този някой е от по-старите времена...

- 02-10-2012|Златко - ге: ге:

Самолет 005 писа:

Ами не е просто, защото аз не прочетох в изказването на Огнян да е писано за исляма като «исконно зъл».

Тук си безспорно прав, защото аз правя това заключение въз основа на наши предишни разговори с Огнян (особено около дебата с учебниците) и е напълно възможно да виждам в неговата сравнително умерена позиция израз на нещо, което е по-удобно за виждане от гледната точка на моята собствена позиция.

А що се отнася до склонността ми да шаблонизирм българското, тук само две думи: правя го отчасти съзнателно, за да доведа нещата до ниво на контрастна пресиленост, което не може да остави хората равнодушни, защото се чувстват – сигурно с право – несправедливо охулени. Но не виждам как иначе да насоча вниманието им към един проблем, който очевидно

още никога не е поставян в центъра на каквато и да е обществена дискусия, поне доколкото ми е известно. Струва ми се, че осъзнавам добре, че у нас има много повече мекота, доброта (или просто мързел), отколкото го допуска моята „изчистена от подробности“ позиция, но това просто не ми върши работа, тъй като целта ми е да пробудя чувствителност към проблема и корените му, а не да успокоявам хората с традиционното „абе, оти да се косим, като че ни мине?“. Дали тази позиция изписва вежди или вади очи не мога да преценя – моята работа е да думкам барабанчето, също като онова момиче от „Майка Кураж“, а не да пея на хората приспивни песни.

А твоята работа пък е да ми показваш колко греша – което, разбира се, си е твоя работа...

- 02-10-2012|Самолет 005

Златко писа:

А твоята работа пък е да ми показваш колко греша – което, разбира се, си е твоя работа...

Сега следва малко урок по прагматизъм. Няма моя и твоя работа, когато работата е публична. Въпросът е да се постигат ефектите, които целим. Природата е целесъобразна за разлика от човешкото присъствие в природата :) Аз, като отдал се повече на природата, отколкото на религиите, смятам, че съм по-целесъобразен от религиозните. Това беше твърде гей изказване...

Всъщност религиите са целесъобразни в едно – в потискането. Въпросът, който мюсюлмани, християни и иудеи трябва да си зададат е, кога авраамитската религиозна традиция ще е ефективна в потискането, в кое потискане и защо то (потискането) е целесъобразно за дадени обстоятелства. Това, което авраамитската религиозна гмеж прави от векове обаче е да се бие помежду си. А не да управлява потискането по мъдър начин. Това беше твърде антилиберално изказване...

Само не ми отвърщай с немски хумор. Това беше твърде конярско изказване... Дийй! :)))

- 02-10-2012|Плетящият Холандец

Извинявам се, че и аз ще се намеся в тази дискусия – която с удоволствие следя досега (особено включването на Огнян Минчев).

Каквото и да си говорим днес за това кой кого колко мрази, и по какъв точно повод (икономически, политически или културен) го мрази, все пак има и някои исторически факти, които просто няма как да заобиколим.

Исторически факт е, че основоположникът на исляма (Мохамед) не е просто теоретик, а и практик. Той не е просто мислител, пророк, пътуващ проповедник – той е и воин. Военачалник! Той действително води войни – и то не отбранителни войни. Той завоюва градове. Той върти сабя – собственоръчно!

Това е огромната, изначална разлика – между християнството и исляма.

Това е контраст, който няма как да бъде заличен – независимо какво се е случило в историята на двете религии през всичките векове след това, включително и до наши дни – тази огромна разлика между исляма и християнството няма как да бъде заличена.

Просто по съвсем различен начин са родени тези две религии.

- 02-10-2012|Огнян Минчев - Сврян в българския ъгъл

Златко, с удоволствие приемам квалификацията «българско мислене» по две причини. Първо, защото съм българин. И второ, защото не познавам успешен космополит, който да не е базиран върху идентичността на своя произход. Гор Видал живя десетилетия в Италия и се гордееше със средиземноморската си чувствителност, но остана 100 процентов американец до края на дните си. Трудно ще си припомня фигура с глобално мислене и значение, която да не носи отпечатъка на родовата си идентичност. Това е логично – нашата семейна идентичност е вписана в по-широкия ни социален кръг, той – в нацията ни, нацията – по-нагоре. Това Кен Уилбър нарича «холархия» – вписване и трансцедиране. Надявам се да не съм сред най-тесногърдите носители на «българското мислене» – макар да не претендирам за космополит. Виж, другата част от квалификацията ти – песимизъм и умонастроение за край на света ме засегна – и не само защото като цяло се имам за жизнерадостен човек. Навремето цареше един «дежурен оптимизъм», който бе задължителна поза ако искаш да успееш. Днес разбирам, че «дежурният оптимизъм» не е само белег на задължи-

телните манифестации за 1 май и 9 септември. Той е част от целокупния светоглед на левия прогресизъм, според който в бъдещето непременно ни очакват светли слънчеви дни. Само тесногърдите консерватори и реакционери могат да се съмняват в светлото бъдеще. И тъй като аз съм привърженик на максимата на Антонио Грамши (също левичар) – «песимист по разум, оптимист по воля», не бих могъл да се харесам в контекста на твоите лъчезарни интуиции за общото ни бъдеще с исляма. Между впрочем, суфизмът е сред любимите ми мистични направления, но не и салафизма – моля да ме извиниш за това. Тук става дума за две неща. Първо, за това, че днешният радикален ислям е проява на радикализирано традиционалистко съзнание. Самолет 005 ти писа някои неща за мем-ите. Радикалният ислям е ценностен мем на разбунтувалия се традиционализъм. Срещу какво се бунтува – срещу теб, Златко. Срещу желанието ти да превърнеш света в един прекрасен европейски парк, където всички са вегетарианци, излезли на пикник за да берат цветя и гъби и да се обичат. Това е и моето желание. За разлика от теб обаче, аз си давам сметка, че за ислямистите светът не е мирен парк, а тъмна гора, пълна с хищници. Тези хищници искат да унищожат исляма и неговия естествен ред на нещата. Затова трябва да бъдат победени. Затова тези хора са излезли в гората с оръжие, а ти по силата на своята картина на света си излязал в същата гора с мрежичка за лов на пеперуди. Това, че на теб гората ти изглежда различна от тяхната представа не премахва факта, че това е една и съща всепо-глобална гора. За да не помислиш, че имам нещо специално против исляма, ще ти кажа, че подобен мироглед споделят и мнозина протестантски фундаменталисти в американския Юг, споделя го Владимир Путин (макар да не е точно религиозно мотивиран), споделят го мнозина хиндуистки фундаменталисти. Европа не го споделя, защото имаше щастието да преживее четири поколения в мир и липса на сериозни заплахи – Западна Европа! Второто нещо, което исках да ти кажа е, че освен радикализиран, ислямисткият традиционализъм е в период на мащабна мобилизация, на културна динамика и експанзия. Докато ние, мнозинството европейци (ако ми разрешиш да се присъединя, разбира се) сме в период на демографска, институционална и ценностна фрустрация. Затова си позволявам да огранича оптимизма си под определени условия. Тъй като оценявам твоята фрустрация от християнската религия, тъй жадна за човешко месо в миналото, препоръчвам ти разходка из

youtube сред ислямистките сайтове за да видиш тяхната жажда за човешко месо в настоящето. Между впрочем, ако кръстоносците са били жадни за кръв и завоевания – да не би Саладин да е бил вегетарианец?

- 02-10-2012|Златко

Напразно си се засега, Огняне. Всеки от нас има и такива, и онакива моменти, пък и не само. По останалото няма да се разпростирам, защото него можем да го плетем до безкрайност. Остава си факт, че типичният жител на нашите краища продължава да бъде човек, изпълнен с недоверие към повечето хора и неща на тоя свят, с изключение на ония от най-близкия семеен и приятелски кръг. А с какви огромни загуби на човешка енергия и потенциал е свързано всичко това... абе, не ми се приказва. Но нещата са такива каквито са и с приказки и чепкане на вълна едва ли ще променим нещо (надявам се, че поне желанието за промяна на света споделяме и двамата).

- 02-10-2012|Kiril Ivanov

„Яростта и гордостта“

- 02-10-2012|Фани Нешева

Ако ще говорим за разлика между християнство и ислям, то бихме могли да се обърнем към книгата, която е християнството – Библията и да погледнем, че именно там е разликата – в излизането в кръвожадната гора с мрежичка за лов за пеперуди. Така и в последващи времена според житията на светиите /не знам дали ги смятате за луди, но те са християните/, тези същите са обръщали хората от старите религии към по – /по-добрата,.../, хората са я обиквали, повярвали са й. Тъй на, захвърляли са старото и са разбирали великата разлика между християнството и другото. Но сега кой е тук християнина, кой следва повелите на Христос, кой е по – различен. Те ни нападат, дайте да побързаме, че лошо ни се пише.

- 02-10-2012|Фани Нешева

Христос ни казва, че не е важно да спасим кожата, а душата. Ако имаш късмет да отървеш и двете, добре, но ако ще избираш, по-добре да гледаш

да е душата, ако си християнин. Пък мюсюлманите – те да му мислят с техните си вярвания.

- 02-10-2012|Фани Нешева

Тука имаше една статия от някакъв британски гражданин с индийско име и вероятно мюсюлманин, та той и приятелят му Ханиф Курейши също чувстват тежестта на радикализма, казва започнали сме да се страхуваме.../не можах да открия статията, за да не преразказвам тъпо/, но не мислите ли , че е добре да се запази спокойствие и да се слушат хората, които са от там и търсят начин за съвместното ни добруване. Пак да си кажа, че съм впечатлена как никой не иска да обърне внимание на Виктор Канзуров щом става дума за македонско-българския въпрос, а той е македонец, който признава и уважава българския си корен.

- 10-02-2013|Виктор Кордон

Съгласен съм с господин Минчев, че светът е пълен с хищници, и не защото така иска някой, а понеже такава е човешката природа. Наивно е да не се съобразяваме с тази естествена особеност на нашия индивидуален и групов характер. И все пак има хора, които са си въобразили и искат да внушат на останалите, че всичко би било розово и пасторално, ако ние не възприемахме исляма с резерви и съмнения, въпреки лицемерните клетви на неговите представители за „симпатиите” им към европейската цивилизация. Все едно да вярваме в баснята, че животните могат да съжителстват безпроблемно без да има вътрешна и междувишова конкуренция и без да се налага хищниците да изяждат останалите. Тези наивници (или користолюбци) твърдят, че проблемите между различните култури се дължат единствено на особеното отношение на европейците и християните към исляма и другите религии и общества и по никакъв начин нямат основания в характера на тази вяра или на нейните фракции. Те изглежда вярват, че мюсюлманите са напълно отворени, безкористни и изпълнени с пацифизъм и уважение към нашата култура и само „погрешното” ни мнение за тях разваля идилитата. Истината е, че светът (искаме или не) е жестоко място, и наивниците, вярващи в миролюбивата мимикрия на другите, просто биват изяждани. Приказките, че трябва да се доверяваме безрезервно на исляма, хиндуизма, юдаизма, шинтоизма или на която и да е религия или чужда култура,

са не само лекомислени, но и опасни, защото приспиват нашата задължителна бдителност и отслабват нашия естествен имунитет, който ни е предпазвал досега. Ислямът отстоява своите принципи и позиции и това е негово право и заслужава разбиране. А ако ние не правим същото с достатъчна ревнивост обаче, това би било непростима и **престъпна** глупост. Сигурен съм, че има какво да научим и да възприемем от другите култури, но също така съм убеден, че има основателни причини да бъдем предпазливи в отношенията си с тях. Защото светът не е идилично и безопасно място (въпреки утопичните халюцинации на някои люде) и то не единствено заради европейците и християните, а по най-естествени причини, които правят всички хора (включително мюсюлманите, циганите, негрите и др.) непостоянни, ненадеждни и поради това недостойни за безрезервно доверие. А нехайните, които не се съобразяват с тези прости принципи, биват задължително наказвани за своята непредпазливост. Аз смятам, че ние сме **дължни** да защитаваме своята култура (без да изпускаме от поглед нейните грешки и несъвършенства), тъй като другите култури има кой да ги защитава. Защото, ако ние не отстояваме своите принципи, то кой ще го прави вместо нас? Не вярвам това да са мюсюлманите... Мюсюлманите, естествено, не са по-лоши от нас и това, което ги прави достойни за уважение, е последователността, с която бранят интересите си. А ние заслужаваме ли подобен респект или предаваме безотговорно принципите си?

- 06-05-2013 | Пепи Евтимова

Много добра и съдържателна статия, директно слагаща «пръст в раната». Дори само бурната дискуссия го доказва. Има обаче един много съществен акцент в статията, зададен още със заглавието: «сблъсъкът между цивилизациите – реалност ли е, или медиен мит»? В последвалите коментари той се пренебрегва, разводнява или изобщо е останал неразбран и поради това – незабелязан. Причината е може би в това, че много хора не правят съществена разлика между цивилизация и култура, разлика, която в медиите пък почти изцяло отсъства, освен че папагалски се повтаря изразът «сблъсък между цивилизации».

- 03-08-2013 | Пламен Иванов - Злото и Златото – Притча за жизнения оптимизъм

През 1312 година в едно от трите Български царства (не се знае в кое точно) живеел един книжник Енчо Златков. (Не се знае защо този Енчо носел фамилията ЗЛАТКОВ и за какво злато ставало дума, макар че много хора подозирали нещо, но това не е съществено за притчата!) В спор с друг книжник – Минчо Огнянов – той казал, че ислямофобията е пресилена и неоправдана. Самият Енчо изпитвал само оптимизъм и радост от това, което идвало с бъдещето, докато Минчо и останалите били заслепени от балканската си омраза срещу исляма и турците, защото били в плен на българското си мислене. Не знам как свършва притчата, защото не съм сигурен дали нейните герои са доживели до идването на онова радостно бъдеще, за което говорел Енчо – тоест до 1396 година! Дано вие знаете как свършва тази оптимистична история, в резултат на която и трите Българи изчезнали за няколко века...

Юли 2007

Щази в нашите сърца

Автор: Тимъти Гартън Аш

(рецензия на филма „Животът на другите“ от Флориан Хенкел фон Донресмарк, който спечели наградата Оскар за чуждестранен филм, 2006)

Едно от най-удивителните постижения на Германия се състои в това, че в представите на света тя е изключително тясно свързана с най-големите злини на двете най-зловещи политически системи на най-жестокия век в човешката история. Думите „наци“, „СС“ и „Аушвиц“ вече са глобални синоними за най-дълбоката антихуманност на фашизма. В наше време пък думата „Щази“ става глобален символ за терора на тайните полиции по времето на комунизма. Световният успех на филма „Животът на другите“ от Флориан Хенкел фон Донресмарк, който заслужено спечели тазгодишния Оскар за чуждестранен филм, сигурно ще подсили тази втора връзка, опирайки се на това, че нашите представи вече са пред-програмирани от първата. Наци – Щази: гноящата полу-рима на Германия.

Но не винаги е било така. Когато през късните седемдесет години отидох да живея в Берлин, аз бях обсебен от мисълта да разбера по какъв начин нацисткото зло е успяло да погълне родината на високата култура. Поставих си за цел да открия какво е накарало хората от Ваймарската Република да вършат всички ония, добре известни ни неща, след идването на Адолф Хитлер на власт. Най-силно от всичко друго ме измъчваше един въпрос: кое е онова човешко качество, онова напрежение, което прави от един човек дисидент или участник в съпротивата, а от друг – съучастник в държавно-организираното престъпление; от единия – Клаус фон Щауфенберг, жертвал живота си в опита да убие Хитлер, а от другия – Алберт Шпер?

Много скоро открих, че мъжете и жените, живеещи отвъд Берлинската стена, бяха изправени пред дилемата на една нова немска диктатура, макар и с по-малко смъртоносни последици. Можех да изследвам тази човешка загадка не само в прашните архиви, но и в историята на настоящето. И така, отидох да живея в източен Берлин и накрая написах книга за немците под ръководството на комунистическия лидер Ерих Хонекер, вместо за

ония под Адолф Хитлер¹. Докато пътувах из другата Германия, аз отново и отново бях конфрнтиран със страха от Щази. Докато отивахме на гости у един актьор, който току-що беше получил главната роля в една продукция на гьотевия Фауст, един приятел ми прошепна: „Внимавай, Фауст работи за Щази“. След като моят много критичен репортаж за комунистическа Източна Германия се появи в Западна Германия, един от британските дипломати беше извикан, за да получи официален протест от източногерманското външно министерство (една от най-добрите рецензии, на които един политически автор може да се надява) и аз получих забрана за повторно посещение в страната.

И все пак гледището за Източна Германия като друга зла немска диктатура в никакъв случай не беше общоприето на Запад по онова време. Дори сравнението Наци-Щази беше разглеждано от мнозина западни левичари като остаряла, реакционна истерия от времената на Студената война, вредна за духа на размразяването. Джонатан Стийл, журналист в Гардиън, писа през 1977 че ГДР е „представителен модел за типа авторитарни социални държави, които източноевропейските нации имат в момента“. Дори някои „реалистични“ консерватори говореха тогава с много по-различен от днешния тон. По онова време думата „Щази“ почти никога не се изплъзваше от устните им.

Две неща сложиха край на това хронично късогледство. През 1989 самите жители на Източна Германия най-после се изправиха и сами изобличиха Щази като олицетворение на тяхното потисничество. Че те самите потискаха – в потайно-фройдисткия смисъл над думата „потискане“ – спомена за техните ежедневни компромиси и лична отговорност за стабилността на комунистическия режим, беше обратната страна на тази монета. След 1990, тоталното поемане на Източна Германия от ГФР доведе до това, че за разлика от останалите посткомунистически държави, тук нямаше приемственост между старите и нови специални служби, нито пък колебания относно ползата от разкриването на злините на предишната секретно-полицейска държава. Точно обратното.

---

1 „Und willst Du nicht mein Bruder sein...“ Die DDR heute (Reinbek: Rowohlt, 1981). Parts appeared in English in *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (Random House, 1989).

В страната на Мартин Лутер и Леополд фон Ранке, движена от определено протестантската страст за конфронтация с миналите грехове, от ясно заявеното желание на няколко бивши източногермански дисиденти да бъдат разкрити престъпленията на режима, както и от решимостта на много западногерманци (особено поколението на бунтовете от 68-ма) да не бъдат повтаряни грешките, свързани с прикриването и забравянето на злините на фашизма след 1949, ние преживяхме едно безпрецедентно бързо, обхватно и систематично отваряне на досиетата на Щази. За втори път, след четиридесет години, Германия се заемаше с *Vergangenheitsbewältigung*, преработка на миналото, но този път истински. Разбира се, руската КГБ, големият брат на Щази, никога не извърши нещо подобно.

* * *

След известно колебание аз реших да се върна обратно и да видя дали имам досие в Щази. Имах го. Прочетох го и бях дълбоко объркан от този поминутен запис на миналия ми живот: 325 страници отровна Мадлена¹. Подпомаган от системата за историческо просвещение, която е изградила Германия, аз бях в състояние да изследвам в изключителни детайли апарата за политическо потисничество, който беше произвел това досие. След това, действайки като детектив, аз издирих ония познати, които бяха докладвали за мен, както и офицерите от Щази, работили по моя случай. Всички те, с едно единствено изключение, се съгласиха да говорят с мен. Разказаха ми житейските си истории, обясниха ми как е станало така, че са направили онова, което описваше досието ми. Във всеки един от случаите историята беше напълно разбираема, дори прекалено разбираема; човешка, твърде човешка². Аз написах нова книга за този си опит, като я нарекох Досието.

Така че интересът ми беше и чисто практически, когато преди известно време отидох да гледам Животът на другите, този вече много известен филм за Щази, направен от един западногермански режисьор, който е

---

1 Тук Гартън Аш прави алюзия с един от най-известните случаи на отровителство в английската история – този на Мадлен Смит, която през 1855 отравя любовника си с арсен.

2 Алюзия със заглавието на известната студия на Ницше „Човешко, твърде човешко“.

бил само на шестнайсет години когато падна Берлинската стена. Поставен в оруелската 1984 година, филмът представя един всеотдаен капитан от Щази, Герд Вийзлер (на немски език името означава „невестулков“, бел. пр.), който ръководи тайна операция по наблюдението на Георг Драйман, драматург с добра позиция в режима, и неговата красива, нервна приятелка – актрисата Криста-Мария Зийланд. С развитието на филма ние виждаме как постепенно капитанът престава да вярва в правотата на своята задача. Той разбира, че цялата операция е била поставена, за да се премахне съперника Драйман от пътя на културния министър, който използва позицията си, за да получава сексуални услуги от красивата Криста. „За това ли станахме членове?“, пита Вийзлер своя циничен шеф, полковник Антон Грубиц.

В същото време той постепенно започва да изпитва нещо като странно очарование към нещата, които чува по своите подслушвателни микрофони: този богат свят на литература, музика, приятелство и нежен секс, толкова различен от собствения му консервиран, самотен живот в една мрачна панелна кула, прекъсван единствено от краткотрайно, механично облекчение между огромните бедра на една заплащана от Щази проститутка. В подслушваческото си скривалище на тавана на кооперацията, в която живее Драйман, Вийзлер слуша като омагьосан как драматургът свири на пиано една композиция, наречена „Соната за добрия човек“ – подарък от един негов приятел, театрален режисьор и дисидент, който, поради забраната за упражняване на професията си, по-късно се самоубива. Нарушавайки всички правила, които той така съвестно преподава в академията на Щази, тайният наблюдател се промъква в жилището и открадва томче със стихове на Бертолт Брехт. По-късно ние го наблюдаваме, четящ в жилището си, очарован от елегичните стихове на поета.

В кулминацията на филма ролите изведнъж се обръщат и приятелката на драматурга го предава, започвайки да го шпионира за Щази, докато капитанът го спасява от арест – с цената на собствената си кариера. Той бива понижен и изпратен в едно от най-низшите отделения на тайната полиция, занимаващо се с шпиониране на пощенски пратки и писма, заедно с един млад офицер, когото в по-раншна сцена ние виждаме да разказва политически виц, случайно дочут от полковник Грубиц.

След падането на стената драматургът прочита своето Щази-досие, разбира от него, че Вийзлер – идентифициран в досието чрез кода HGW XX/7, го е предпазвал – и написва роман, наречен Соната за добрия човек, също както и музикалната композиция, за която споменахме. Бившият Щази-офицер открива книгата (вече е 1993) и разбира, че тя е посветена на „HGW XX/7“, след което идва блестящият финал. „Искате ли да ви я опаквам за одарък?“, пита продавачът в книжарницата. „Не“, отговоря Вийзлер, „*es ist für mich*“ (тя е за мен). Завеса, край на историята.

Когато гледах филма за пръв път аз бях истински развълнуван. Същевременно обаче ми се искаше и да споря, подбуден от собствения си опит: „Не, не беше така. Всичко това е прекалено красиво, романтично, дори мелодраматично; реалността беше много по-сива, по-безвкусна и банална“. Драматургът например, в стилното си кадифено сако и риза без вратовръзка, се облича, движи и говори като интелектуалец от Мюнхен, а не като източногерманец. Някои други детайли също изглеждат неистински. По време на ежедневната си служба офицерите от Щази не биха носили униформи, с лъснати ботуши до колене, кожени колани и офицерски бричове. За разлика от тях курсантите от Щази-академията са показани в цивилни дрехи, докато в реалността те биха носили униформи. Един реален подслушвачески екип никога не би инсталирал уредбите си точно на тавана на сградата, в която се намира наблюдавания обект, тъй като това би означавало да бъдат разкрити от някой от обитателите на дома.

Някои от репликите също са прекомерно изтънчени, старомодни или просто западни. Един източен драматург никога не би използвал натоварената с политическо съдържание дума за забрана на професията, *Berufsverbot*, която Драйман употребява по време на разговора си с министъра на културата. Никога в източна Германия не съм чувал някой да използва думите *gnädige Frau*, милостива госпожо, а полковникът дори използва израза *gnädigste* по време на разпита на Криста (всъщност и двата израза се използват широко в ежедневието, но само като израз на ирония, надменност и дори презрение към събеседника, бел. пр.). Бих се басирал за последната си *Deutschmark*, че през 1984 един кореспондент на Шпигел не би говорил за *Gesamtdeutschland*, обединена Германия. Този тип език ми напомня по-скоро за бездомната германска аристокрация, от която произхождат и двама-

та родители на режисьора, отколкото за истинската Източна Германия от 1984.

Но всички тия възражения всъщност са незначителни. Въпросът е в това, че тук става дума за един филм, за произведение на изкуството. Той използва синтаксиса и конвенциите на Холивуд, за да доведе до вниманието на възможно най-широката публика истината за живота под управлението на Щази, както и по-големите истини относно човешката природа. Той смесва исторически факти (няколко от Щази-сградите са истински и терминологията, както и начина на работа са описани много акуратно) със съставните части на един бърз трилър и любовна история.

* * *

Когато се срещнах с Донерсмарк в Оксфорд, където той е следвал политика, философия и икономика в средата на 90-те, аз споделих с него своите резерви. Той страстно защитаваше основната историческа правдивост на филма си, но се съгласи с наблюдението, че някои от детайлите са били променени за постигане на по-силен драматичен ефект. Например, ако беше показал курсантите в униформи, никой от зрителите не би се идентифицирал с тях. Но тъй като те са показани в цивилни дрехи и освен това един от тях задава неправдоподобния въпрос: „а не е ли погрешно да се тормозят хората по време на разпит?“, зрителят може да се идентифицира с тях и бива незабавно въввлечен в историята. Според него реалността в едно произведение на изкуството винаги трябва да бъде *verdichtet*, поезитизирана. Оттук и приповдигнатия тон, с който Драйман уговаря Криста да не се среща повече със своя високопоставен любовник, *ich flehe dich an*, умолявам те. Оттук и богатата палета от зелени, кафяви и сиви тонове, в които е заснет филма, както и откровено оперния начин, по който е представена смъртта на Криста.

[...]

Един от най-добрите съвременни критици, Антъни Лейн, завършва своята възхитена рецензия на филма с думите на Вийзлер: *Es ist für mich*. Може би си мислите, че този филм е насочен само към съвременните германци, казва той, но това е заблуждение. Всъщност той е за всички нас. Той

може би е по-прав, отколко и сам предполага. Като толкова много други неща, идещи от Германия, този филм е предназначен за износ.

* * *

Едно от основните послания на филма все пак си остава тревожно. Това е идеята, че капитанът от Щази е „добрият човек“. Аз самият знам истории за обезверени сътрудници на Щази, озовено през 80-те. И по време на множеството си разговори с бивши офицери аз никога не съм получавал усещането, че разговарям с някой, който може да бъде наречен истински зъл човек. Слаби, ограничени, опортюнисти, самозалъгващи се – всичко това да; хора, които са вършили злини – също; но при всички случаи аз бях в състояние да открия у тях остатъците от онова добро, което може би е било унищожено от обстоятелствата на техния живот.

Въпреки невероятното изпълнение на актьора Улрих Мюе, промяната на Вийзлер все пак изглежда прекалено бърза и не съвсем убедителна. Без съмнение само една соната и няколко елегични поеми едва ли биха били достатъчни, за да променят изсушения, фанатизиран пуритан, който ние виждаме в началото на филма. Манфред Вилке, историческият съветник на филма, дава няколко примера за подобни истории, но при всички тях съответните личности, в частност един майор през 1979 и един капитан през 1981, са били разстреляни. Все пак аз съм склонен да видя това преувеличение като приемливо (ако Грубиц би разкрил Вийзлер – което той не прави, той сам би руинирал собствената си кариера).

[...]

Така че това е слабост, но не фатална слабост. Крайният ефект от Животът на другите едва ли ще бъде един вид световна симпатия към бившите Щази офицери. Но филмът със сигурност ще покаже, по един стилизиран начин, ужасите на тази система, при това на зрители, които иначе не знаят особено много за тях. Така че той напълно заслужава Оскара, който получи.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето“, проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в *New York Review of Books*. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за *The Guardian*. Той също пише за *New York Times*, *Washington Post*, *Prospect magazine* и *Wall Street Journal*.

Идентичност и миграция

Автор: Франсис Фукуяма

Модерните либерални общества имат слаби колективни идентичности. Постмодерните елити, особено в Европа, живеят с усещането, че са се развили отвъд идентичностите, дефинирани от религия и нация. Но ако нашите общества не успеят да утвърдят положителните либерални ценности, те могат да бъдат залети от емигранти, които са по-сигурни относно това кои са самите те.

Модерната политика на идентичността произлиза от един недостатък в политическата теория, обосноваваща либералната демокрация. Този недостатък е мълчанието на либерализма относно мястото и важноста на групите. Линията в модерната политическа теория, която започва с Макиавели и продължава през Хобс, Лок, Русо и американските отци-основатели, разбира въпроса за политическата свобода като противопоставяне на индивидите срещу държавата, вместо срещу отделни групи. Хобс и Лок например твърдят, че човешките същества притежават естествени права като индивиди в естествено състояние – права, които могат да бъдат осигурени само чрез социален договор, който предотвратява евентуалната вреда, която може да бъде причинена от един индивид на други, в неговото преследване на собствени интереси.

Модерният либерализъм се появи до голяма степен като реакция на религиозните войни, които бушуваха в Европа след Реформацията. Либерализмът установи принципа на религиозна толерантност – идеята, че религиозните цели не могат да бъдат преследвани в обществената сфера по начин, ограничаващ религиозната свобода на други секти или църкви. (Както ще видим по-долу, реалното разделение на държавата и църквата никога не е било постигнато напълно в много модерни европейски демокрации). Но докато модерният либерализъм утвърди ясно принципа, че държавната власт не може да бъде използвана за налагане на религиозни вярвания върху индивидите, той остави без отговор въпроса за това дали е допустимо индивидуалната свобода да изпадне в конфликт с правото на хората да поддържат определена религиозна традиция. Свободата, разбира се, не като свобода на индивидите, а като такава на културни, религиозни или етнически групи да защитават своите групови идентичности, не беше

възприемана като централен въпрос от американските отци-основатели, може би защото тогавашните колонисти бяха сплотени в една сравнително хомогенна група. По думите на Джон Джей (във втория „федерален документ“): „Народ, произхождащ от едни и същи предци, говорещ един и същ език, изповядващ една и съща религия, обвързан от едни и същи принципи“.

На запад, политиките на идентичността започнаха да бъдат провеждани на сериозно през Реформацията. Мартин Лутер твърдеше, че спасение може да бъде постигнато само чрез едно вътрешно състояние на вяра и нападаше католическото наблягане върху външно съблюдаване на определен набор от социални правила. По този начин Реформацията определи религиозността като субективно състояние на индивида, откъсвайки вътрешната идентичност от външната практика.

Разделението между вътрешното и външното Аз на индивида идва не само от сферата на идеите, но и от социалната реалност на модерните пазарни демокрации. След американската и френска революции, идеалът за *carrière ouverte aux talents* (кариера, открита за талантите, бел. пр.) беше осъществен на практика, чрез постепенно отстраняване на традиционните бариери по пътя на социалната мобилност. Собственият социален статус сега вече беше постигнат, а не предписан; той беше резултат от собствените таланти на индивида, от работа и усилия, вместо от случайност или привилегии по рождение. Собственият живот сега вече беше определян от преследването на един вътрешен план, вместо от съгласие с очакванията налагани от родители, роднини, родно място или свещеници.

Както посочва канадският философ Чарлз Тейлър, идеята за модерната идентичност е по същество политическа, тъй като тя изисква признание от околните. Идеята, че модерната политика се основава на принципа на универсалното признание, идва от Хегел. Сега обаче става все по-ясно, че идеята за универсално признание, основаващо се на споделената индивидуална човечност не е достатъчна, особено когато се касае до групи, срещу които в миналото е провеждана дискриминация. Ето защо модерните политики, свързани с въпросите на идентичността, се въртят около изискването за признание на групови идентичности, т. е. публично утвърждаване на еднакво достойнство за групи, които преди са били изтикваани назад –

от жителите на Квебек до афро-американците, жените, коренните жители на Америка и хомосексуалистите.

Не е случаен фактът, че Чарлз Тейлър е канадец, тъй като модерният мултикултурализъм и политиките на идентичността бяха първоначално родени в Канада, с изискването на френскоезичната общност за признаване на нейните права. Закон 101 от 1977 нарушава либералния принцип за еднакви индивидуални права: френскоговорящите граждани получават права, които техните английскоговорящи съграждани не притежават. Квебек беше признат за „особено общество“ през 1995 и „нация“ през 2006.

Мултикултурализмът – разбран не само като толерантност към културните различия, но и като изискване за законово признаване на правата на расовите, религиозни или културни групи, днес вече е принципно установен във всички модерни либерални демокрации. Политиката в САЩ по време на последното поколение беше наситена с полемики относно насърчителни действия (*affirmative action*) спрямо афро-американци, двуезичност и женитби при хомосексуалисти, побудени от по-раншни маргинални групи, които изискват признание не само за правата им като индивиди, но и като членове на групи. И американската традиция на индивидуални права, идеща от Лок, води до това, че тези опити за утвърждаване на групови права бяха изключително противоречиви и напрегнати – много повече, отколкото в модерна Европа.

Радикалната ислямистка идеология, мотивираща терористичните атаки от последното десетилетие, трябва да бъде разглеждана до голяма степен по-скоро като израз на модерните политики на идентичност, отколкото на традиционната мюсюлманска култура. Като такава, тази идеология ни е позната от по-раншни политически движения. Фактът, че тя е съвременна, не я прави по-малко опасна, но това помага да се изясни проблема и неговите възможни решения.

Аргументът, че съвременният радикален ислямизъм е форма на идентификационна политика е защитаван най-силно от френския учен Оливие Роа в книгата му Глобалният Ислям от 2004 г. Според Роа, корените на радикалния ислямизъм не са културни, т. е. те не са продукт на нещо исконно присъщо на исляма или на културата, която тази религия е създала. Според него радикалният ислямизъм се е появил по-скоро защото ислямът е бил

„детериториализиран“, откъснат от собствената му територия по начин, който отново открива целия въпрос за мюсюлманската идентичност.

Въпросът за идентичността изобщо не се появява в традиционните мюсюлмански общества, по същия начин, по който не се е появявал и в традиционните християнски общества. В едно традиционно мюсюлманско общество, идентичността на един индивид се задава от неговите родители и социално обкръжение; всичко – от племето и рода, до местния имам и политическата култура на държавата – приковава неговата идентичност към един специфичен вид на ислямската религия. Тя не е въпрос на избор. Също както юдейството, ислямът е високо правническа религия, т. е. религиозните вярвания се състоят от съобразяване с един набор от външно определени социални правила. Тези правила са много високо локализиращи, в зависимост от традициите, обичаите, светците и практиките на дадените места. Традиционната религия не е универсалистка, въпреки доктринерния универсализъм на исляма.

Според Роа, идентичността става проблематична именно защото мюсюлманите напускат традиционните мюсюлмански общества и емигрират, например в западна Европа. Идентичността на индивида като мюсюлманин вече не е подкрепяна от заобикалящото го общество; напротив, налице е силен натиск за възприемане на определящите в запада културни норми. Въпросът за идентичността възниква по начин, по който той никога не е възниквал в традиционното общество, тъй като сега е налице една празнота между вътрешната идентичност като мюсюлманин и поведението по отношение на заобикалящото индивида общество. Това обяснява постоянните въпроси, задавани на различни имами в интернет относно това кое е харам (забранено) и кое е халал (разрешено). Но в Саудитска Арабия, въпросът дали е харам да се ръкува човек с жена-професор, например, никога не възниква, защото такава социална категория просто не съществува.

Радикалният ислямизъм и джихадизмът възникват в отговор на прозрителността от тези трудности търсене на идентичност. Тези идеологии наистина могат да отговорят на въпроса „Кой съм аз?“, зададен от някой млад мюсюлманин в Холандия или Франция: ти си член на глобална умма (общност, бел. пр.), определяна от придържането към една универсална ислямска доктрина, лишена от всичките ѝ локални обичаи, светци, традиции и т. н. По този начин мюсюлманската идентичност става въпрос на вътреш-

но убеждение, а не на съблюдаване на наложени отвън социални практики. Роа отбелязва, че това създава „протестантизацията“ на мюсюлманската вяра, при която спасението се намира в едно субективно състояние, не съответстващо на външното поведение на индивида. Именно затова Мохамед Ата и няколко други членове на групата, провела атаките на 11 септември, са могли да пият алкохол и да посещават клубове за стриптийз преди атаките.

Разбирането на радикалния ислямизъм като идентификационна политика обяснява също и факта защо именно второто и третото поколение от европейски мюсюлмани се обръщат към него. Емигрантите от първото поколение обикновено не са скъсвали рязко с културата на родната си страна, като просто са вземали традиционните практики със себе си, в новите си домове. Децата им, за разлика от тях, често се отнасят с презрение към религиозността на своите родители, но същевременно те не са били интегрирани в културата на новото общество. Приклясани между две култури, с които не могат да се идентифицират, те възприемат универсалната идеология на съвременния джихадизъм като силно привлекателна.

Оливие Роа преувеличава, като вижда в радикалния ислямизъм един предимно европейски феномен; налице са и много други източници за радикални идеологии, идещи от Близкия изток. Саудитска Арабия, Пакистан, Иран и Афганистан също екпортират радикална ислямистка идеология, а Ирак сигурно ще го прави в бъдеще. Но дори и в мюсюлманските страни анализът на Роа остава валиден, защото именно вносът на модерност в тези общества е онзи, който създава кризи на идентичността и радикализация. Глобализацията, движена от технологии и икономическо отваряне, размива границите между развития свят и традиционните мюсюлмански общества. Не е случаен фактът, че толкова много от участниците в последните терористически заговори и нападения са или мюсюлмани, радикализирани в Европа, или те идват от привилегировани кръгове в мюсюлманските общества, с възможности за контакт със запада. Мохамед Ата и другите организатори на атаките от 11 септември попадат в точно тази категория, както и Мохамед Буайери (убиецът на холандския режисьор Тео ван Гог), заедно с бомбените атентатори от Мадрид и Лондон, както и обвинените по-късно в заговор за взривяване на пътнически самолети мюсюлмани. Трябва също да бъде отбелязано, че водачите на Ал-Кайда Осам

бин Ладен и Айман ал-Заухири са образовани хора, с много добри познания и достъп до модерния свят.

Ако модерният радикален ислямизъм бъде разбран като продукт на идентификационна политика и следователно като нов феномен, то следват две заключения. Първо, ние вече сме се срещали с този проблем преди, в екстремистката политика на двайсетия век, сред младите хора, които станаха анархисти, болшевики, фашисти или членове на групи като Баадер-Майнхоф. Както посочват Фриц Щерн, Ърнест Гелнър и други, модернизацията и преходът от общност към общество протичат в един много силно отчуждаващ процес, изпитван по остро негативен начин от безброй индивиди в различни общества. Сега е редът на младите мюсюлмани да минат през този процес. Дали в самата мюсюлманска религия има нещо, което насърчава тази радикализация е спорен въпрос. От 11 септември насам възникна цяла малка индустрия, която се опитва да посочи и докаже, че насилието и дори самоубийствените атаки имат дълбоки корени в Корана или историята на мюсюлманството. Важно е да се помни обаче, че през много периоди от съществуването си мюсюлманските общества са били много по-толерантни, отколкото християнските общества по същото време. Еврейският философ Маймонидес е роден в мюсюлманската Кородба, която по онова време е била разнороден център на култура и учение; в продължение на много поколения Багдад е имал една от най-големите еврейски общности в света. Да се възприема съвременният радикален ислямизъм като неизбежно заключително развитие на исляма е също толкова логично, колкото и да се възприема фашизма като неизбежно заключително развитие на европейското християнство.

На второ място, проблемът с джихадисткия тероризъм няма да бъде решен чрез привнасяне на модернизация и демокрация в Близкия изток. Гледището на администрацията на Буш, че тероризмът е предизвикан от липса на демокрация, недоглежда факта, че толкова много от терористите са били радикализирани в демократични европейски страни. Модернизацията и демокрацията са добри неща сами по себе си, но в мюсюлманския свят те най-вероятно ще изострят, а няма да смекчат, проблема с тероризма, поне в краткосрочен план.

Модерните либерални общества в Европа и северна Америка притежават слаби идентичности; мнозина се гордеят от собствения си плурализъм

и мултикултурализъм, утвърждавайки по същество, че тяхната идентичност е да не притежават идентичност. Остава си факт обаче, че националната идентичност продължава да съществува във всички съвременни либерални демокрации. Естеството на националната идентичност в северна Америка обаче е малко по-различно от това в Европа, което помага да се обясни факта защо интеграцията на мюсюлманите е толкова трудна в страни като Холандия, Франция и Германия.

Според Сеймур Мартин Липсет, американската идентичност винаги е била политическа по естество и е била мощно повлияна от факта, че САЩ са били родени в резултат на революция срещу една държавна власт. Американското кредо се основава на пет основни ценности: равенство (разбирано по-скоро като равенство на възможностите, отколкото на резултатите), свобода (или анти-държавничество, *anti-statism*), индивидуализъм (в смисъл, че индивидите могат сами да определят социалното си положение), популизъм и икономически либерализъм (*laissez-faire*). Поради факта, че тези качества са както политически, така и граждански, на теория те са достъпни за всички американци (след премахването на робството) и си остават забележително постоянни през цялата история на републиката. Роберт Бела веднъж описва САЩ като притежаващи „гражданска религия“. Но това е църква, отворена за новодошлите.

В допълнение към тези аспекти на политическата култура, американската идентичност има корените си и в определени етнически традиции, в частност онова, което Самуел Хънтингтън нарича доминантната „Англо-Протестантска“ култура. Липсет се съгласява, че сектантските протестантски традиции на британските колонисти са били много важни при оформянето на американската култура. Известната американска протестантска работна етика, американската склонност към доброволни организации и морализмът на американската политика са все продукти на това англо-протестантско наследство.

Но докато ключовите аспекти на американската култура водят корените си от европейски културни традиции, в началото на 21 век те започнаха да се откъсват от етническите си източници и бяха практикувани от съвсем нови американци. Американците работят повече от европейците и са склонни да вярват – както и ранните протестанти на Вебер – че достойн-

ството се намира по-скоро в морално обезщетяваща работа, отколкото в солидарността на една социална държава.

Разбира се, налице са множество аспекти на съвременната американска култура, които не са чак толкова приятни. Културата на наследени права, консумеризма, холивудското подчертаване на секс и насилие, както и бандитската култура на по-ниските класи, която САЩ експортираха в централна Америка, са все определено американски характеристики, които някои емигранти споделят. Липсет утвърждаваше, че идеята за американската изключителност е нож с две остриета: същият анти-държавнически индивидуализъм, който прави американците толкова предприемчиви, ги води и до липса на подчинение към закона в по-голяма степен, отколкото при европейците.

В Европа след Втората световна война беше налице силно обвързване с идеята за създаване на „пост-национална“ европейска идентичност. Но въпреки прогреса, който беше постигнат в създаването на един силен Европейски Съюз, европейската идентичност си остава нещо, което иде по-скоро от главата, отколкото от сърцето. Докато една прослойка от мобилни, космополитни европейци, действително съществува, то малцина мислят за себе си като за родени европейци или се разтапят от гордост когато се свири европейския химн. С поражението на европейската конституция на референдумите във Франция и Холандия през 2005 г., обикновените граждани отново показаха на елитите си, че не са готови да се откажат от националната държава и суверенността.

Същевременно много европейци изпитват смесени чувства и към националната си идентичност. Определящият опит за съвременното европейско политическо съзнание са двете световни войни, за които европейците обвиняват национализма. Но старите европейски национални идентичности продължават съществуването си. Хората все още имат ясно усещане за това какво означава да си британец, французин, холандец или италианец, дори и ако не е съвсем политически коректно да се утвърждават тези идентичности прекалено силно. И националните идентичности в Европа, сравнени с онези в Америка, си остават повече етнически обусловени. Така че, докато всички европейски страни имат една и съща обвързаност с формалното, политическо гражданство както и САЩ, то за тях е много по-трудно да превърнат тази обвързаност в реално почувства-

но равенство на гражданите, поради продължаващата сила на етническата преданост.

Холандците например са добре известни с техния плурализъм и толерантност. И все пак, в личното пространство на домовете си, холандците си остават доста социално консервативни хора. Холандското общество е мултикултурно, без да бъде асимилативно – нещо, което подхожда добре на едно консocialно¹ общество, което по традиция е било организирано в отделни протестантски, католически и социалистически „колони“. По подобен начин повечето европейски държави тежнеят към едно възприемане на мултикултурализма по-скоро като един вид рамка за съ-съществуването на различни култури, отколкото като транснационален механизъм за интеграция на новодошлите в една доминантна култура (Амарта Сен го нарича „множествен монокултурализъм“). Много европейци изразяват съмнение относно това дали мюсюлманските емигранти желаят да бъдат интегрирани, но при това онези от тях, които го желаят, не винаги са приети радушно, дори и ако са научили езика и културното познание на обществото, в което са дошли.

Важно е да не се преувеличават разликите между САЩ и Европа в това отношение. Европейците твърдят, с известно основание, че те се сблъскват с по-труден проблем от САЩ при интеграцията на техните емигранти, мнозинството от които са мюсюлмани. Мюсюлманските емигранти в Европа идват от много традиционни общества, докато голямото мнозинство от емигрантите в САЩ са испаноезични и споделят християнското наследство на доминантната култура. (Цифрите също не са без значение: в САЩ има около 2-3 милиона мюсюлмани в страна с общо население от около 300 милиона; ако мюсюлманското население на САЩ би било пропорционално на това от Франция, броят им би бил повече от 20 милиона).

Каквито и да са точните причини за това, неуспехът на европейците да интегрират по-добре техните мюсюлмани е цъкаща бомба, която вече допринесла немалко за тероризма. Той с неизбежност ще доведе до по-остра ответна реакция от страна на популистки групи и може да се превърне в заплаха за самата европейска демокрация. Решението на този проблем ще изисква един двустранен подход, включващ промени в поведението на

---

1 Общество, в което съществуват сериозни вътрешни различия, основаващи се на различни етнически, религиозни и лингвистични традиции. Бел. пр.

емигрантските малцинства и техните потомци от една страна, както и на членовете на доминиращите национални общности, от друга.

Първата част на решението е да се признае фактът, че старият мултикултурен модел не е бил особено успешен в страни като Холандия и Великобритания, и че той трябва да бъде заменен от по-енергични мерки за интеграция на не-западните общности в една обща либерална култура. Старият мултикултурен модел се основаваше на групово признание и групови права. Поради едно криворазбрано уважение към културните различия, а в някои случаи и поради имперско чувство за вина, той отдаде твърде много власт на културните общности да определят правилата на поведение на собствените си членове. В края на краищата либерализмът не може да се основава на групови права, тъй като не всички групи се придържат към либерални ценности. Цивилизацията на европейското Просвещение, на която съвременната либерална демокрация е наследник, не може да бъде културно неутрална, тъй като либералните общества имат свои собствени разбирания относно еднаквата ценност и достойнство на индивидите. Културите, които не приемат тези предпоставки, не заслужават същата защита в една либерална демокрация. Членовете на емигрантските общности и техните наследници заслужават да бъдат третирани както всички останали – но като индивиди, а не като членове на културни общности. Няма причина едно мюсюлманско момиче да бъде третирано по-различно от закона, отколкото едно еврейско или християнско момиче, каквито и да са чувствата на нейните роднини.

Мултикултурализмът, такъв, какъвто той първоначално бе замислен в Канада, САЩ и Европа, беше в известен смисъл „игра в края на историята“. С други думи, културните различия бяха разглеждани като един вид орнамент към либералния плурализъм, който би прибавил етническа храна, разноцветни дрехи и следи от различни исторически традиции към общества, често виждани от жителите си като вдървено-конформистки и прекалено хомогенни. Културните различия бяха нещо, за което се предполагаше, че би трябвало да бъде практикувано преди всичко в сферата на частния живот, където то не би водило до сериозни нарушения на индивидуалните права или до по-сериозни предизвикателства към преобладаващо либералния социален ред. Там, където навлизаха в обществената сфера, какъвто беше случаят с политиката по отношение на езика в Квебек,

отклоненията от либералния принцип бяха разглеждани от доминиращата общност повече като дразнител, отколкото като фундаментална заплаха за самата либерална демокрация.

За разлика от това обаче, някои съвременни мюсюлмански общности предявяват изисквания за групови права, които просто не могат да бъдат съчетани с либералните принципи за индивидуалното равенство. Тези изисквания включват специални изключения от семейното право, което се отнася до всички останали в обществото, правото да изключват не-мюсюлманите от някои по-особени обществени събития, или правото да се ограничава свободата на словото в името на религиозната обида (както стана при инцидента с датските карикатури). В някои по-крайни случаи, мюсюлманските общности дори са изразявали амбицията да подлагат на предизвикателство светския характер на политическия ред като цяло. Тези видове групови права влизат по много ясен начин в противоречие с правата на други индивиди в обществото и избутват културната автономия далеч извън рамките на частната сфера.

Изискването към мюсюлманите да се откажат от групови права обаче е много по-трудно за прокарване в Европа, отколкото в САЩ, защото много европейски страни имат корпоратистки¹ традиции, които продължават да зачитат комуналните права и не успяват да установят едно ясно разграничение между държава и църква. Съществуването на държавни християнски и еврейски училища в много европейски страни прави трудно принципното противопоставяне срещу създаването на държавно-подпомагани мюсюлмански училища. В Германия държавата събира данъци в името на протестантската и католическа църкви и разпределя приходите от тях за църковно-ориентирани училища. (Това е част от наследството на Бисмарк и неговия *Kulturkampf* срещу католическата църква). Дори Франция, с нейната силна републиканска традиция, не е последователна по този въпрос. След антиклерикалната кампания по време на френската революция, Наполеон възстанови ролята на религията в образованието и използва един корпоратистки подход при управлението на отношенията

---

1 От корпоратизъм – предоставяне власт на граждански общности, представляващи интересите на определени индустриални, аграрни или професионални групи. Тези групи, наречени корпорации (думата не означава бизнес корпорация) са не избрани организации със собствена йерархия. Тяхната цел е да упражняват контрол върху съответните области на социалния и икономически живот на обществото. Бел. пр.

между църква и държава. Така например, отношението на държавата към френската еврейска общност се контролира от Министерството на културата чрез Израелската консистория (Consistoire Israélite), която послужи като модел за Никола Саркози при скорошните му усилия за създаване на мюсюлмански партньор, който да говори от името на (и да контролира) френската мюсюлманска общност. Има изключения дори и от закона от 1905, утвърждаващ принципа на секуларизма, като например в Елзас, където държавата все още поддържа църковно ориентирани училища.

Тези острови на корпоратизма, при които европейските държави продължават да защитават комунални права, не бяха спорни преди появата на големи мюсюлмански общности. Повечето европейски общества бяха станали дълбоко светски, така че тези религиозни останки изглеждаха достатъчно безобидно. Но те създадоха важни прецеденти за мюсюлманските общности и продължават да бъдат препятствия когато става дума за поддържане на принципното разделение между държава и религия. Ако Европа желае да установи либералния принцип на плурализма, основаващ се на индивидуални вместо на групови права, то тя трябва да се заеме сериозно с въпроса за тези корпоратистки институции, наследени от миналото.

Една друга страна от проблема за интеграцията на мюсюлманите засяга очакванията и поведението на общностите, конституиращи мнозинствата в отделните държави в Европа. Националната идентичност продължава да бъде разбрана и изживявана по начини, които понякога правят от нея бариера за новодошлите, които не споделят етническия произход и религиозни убеждения на местните жители. Националната идентичност винаги е била социално конструирана; тя се върти около история, символи, герои и около историите, които общността разказва за самата себе си. Това усещане за свързаност с едно място и история не би трябвало да бъде изтривано, но то трябва да бъде направено колкото е възможно по-отворено за всички нови граждани. В някои страни, и особено в Германия, историята на 20-я век прави трудно дискутирането на националната идентичност, но този диалог трябва да бъде открит отново, в светлината на новото разнообразие в Европа – защото ако съществуващите граждани не ценят достатъчно своето национално гражданство, то трудно може да се очаква от новодошлите да го ценят, от своя страна.

И този диалог бива отново открит. Преди няколко години немските християндемократи предпазливо предложиха идеята за *Leitkultur* – представата, че немското гражданство включва някои общи задължения относно спазването на определени стандарти на толерантност и взаимно уважение. Понятието *Leitkultur*, което може да бъде преведено като „водеща“ или „препоръчителна култура“, беше измислено през 1998 от Басам Тиби, един немски професор от сирийски произход, точно като не-етническа, универсалистка концепция за гражданство, която би открила националната идентичност за не-етническите германци. Въпреки този ѝ произход, идеята незабавно беше отхвърлена от левицата като расистка и като завръщане към нещастното немско минало, при което християндемократите побързаха да се дистанцират от нея. Но през последните няколко години дори и в Германия имаше един много по-оживен публичен дебат относно националната идентичност и масовата имиграция. По време на много успешно проведеното миналогодишно световно първенство по футбол, широкоразпространеното изразяване на умерени национални чувства стана напълно нормално и дори беше приветствано от германските съседи.

Независимо от много различната си изходна точка, Америка вероятно би имала с какво да поучи европейците в това отношение. Американският живот е изпълнен с квази-религиозни церемонии и ритуали, предназначени за отпразнуване на демократичните политически институции на страната: церемонии по издигане на флага, клетвата по натурализацията, Денят на благодарността и 4-ти юли. Европейците, напротив, до голяма степен са де-ритуализирали политическия си живот. Те се отнасят с насмешка и цинизъм към американските изяви на патриотизъм. Но такива церемонии са важни при асимилацията на нови емигранти.

Европа не разполага с опит в създаването на национални идентичности, които са по-малко базиращи се на етническа или религиозна принадлежност. Най-прословутият пример е френското републиканство, което в класическата си форма отказа да признае отделните комунални идентичности и дори използва силата на държавата, за да хомогенизира френското общество. С разрастването на тероризма и градските размирици във Франция се разгърна интензивна дискуссия по въпроса защо тази форма на интеграция е била неуспешна. Част от отговора може би се състои във факта, че самите французи се отказаха от старото разбиране за гражданство

в полза на една версия на мултикултурализма. Забраната за носенето на забрадки от 2004 беше едно ново утвърждаване на по-старото разбиране на републиканството.

В последно време Великобритания заимства както от американските, така и от френските традиции в опитите си да повиши видимостта на националното гражданство. Лейбъристкото правителство въведе церемонии за приемането на гражданство, както и задължителни тестове по езика и гражданските правила. Също така то въведе в училищата часове по гражданство за всички млади граждани. В последните години Великобритания преживява рязко покачване на броя на емигрантите, мнозина от тях идещи от новите страни-членки като Полша и, подобно на САЩ, правителството вижда в имиграцията един ключов елемент на сравнителната икономическа динамика на страната. Емигрантите са добре дошли, докато работят, вместо да очакват социални помощи. Благодарение на гъвкавите пазари за работна ръка, по подобие на САЩ, налице са множество нискоквалифицирани работни места за желаещите да ги поемат. Но в голяма част от останала Европа, комбинацията от твърди работни правила и щедри социални помощи водят до това, че емигрантите идват в търсене не на работа, а на такива помощи. Много европейци твърдят, че по-малко щедрата социална държава в САЩ лишава бедните от достойнство. Но всъщност вярно е точно обратното: достойнството идва чрез работа и чрез приноса, който човек прави към цялостното общество. В няколко мюсюлмански общности в Европа, почти половината от членовете им живеят от социални помощи, което директно допринася за усещането за отчуждение и безпомощност.

Така че европейският опит не е хомогенен. Но в повечето от страните дебатът за идентичността и миграцията постепенно се разраства, макар и движен отчасти от терористичните атаки, както и от надигането на популистката десница.

Дилемата на емиграцията и идентичността в края на краищата се слива с по-големия проблем за безполезността на постмодерността. Разрастването на релативизма направи по-трудно за постмодерните хора да утвърждават ценности, а заедно с тях и споделени вярвания, които те изискват от емигрантите като условие за тяхното жителство. Постмодерните елити, особено онези в Европа, живеят с усещането, че са се развили отвъд иден-

тичностите, определени от религия и нация, като с това са достигнали едно по-висше ниво. Но като се остави настрана тяхното непрестанно възхваляване на разнообразието и толерантността, постмодерните хора намират доста трудно постигането на съгласие относно определянето на същността на добрия живот, към който се стремят.

Емиграцията ни заставя да си зададем по особено остър начин въпроса „Кои сме ние?“, поставен от Самуел Хънтингтън. Ако постмодерните общества биха искали да започнат една по-сериозна дискусия на темата за идентичността, те ще трябва да открият онези положителни добродетели, които определят какво означава да бъдеш член на едно по-голямо общество. Ако те не го направят, то тогава те могат да бъдат надвити от хора, които са по-сигурни относно това кои са те.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономика в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (10)

- 27-05-2007 | А. А. А. - космополит

Вълнуващи въпроси. Централен проблем на идентичността са времето и мястото. Миграцията променя параметрите и започва наслояване на различни културни и социални пластове, които резонират в многопластова идентичност. Това не означава «шизофрения». Това е по-скоро процес на асимилиране на различното не само под форма на знание, но и под формата на многопластова идентичност.

Има фундаменти, които не се променят (от къде сме) и как се определяме. Има и развитие (какво сме научили и възприели от широкия свят).

Няма да забравя разказа на Карол – преподавателка в Колумбийския университет в Ню Йорк, чиито родители са немски имигранти и тя е израснала в САЩ. Баща ѝ е живял десетилетия наред в новата си родина и възприема доста неща, но след инсулт той забравя английския език и до края говори само на немски. Няма по-дълбоко от първото знание и възприетия. По повод на американската история, веднъж Карол сподели: „НИЕ се чувстваме виновни за робството“. Впечатляващо „ние“! Няма по-широко от самия свят във формирането на нашето съзнание и идентичност.

Тези две страни на идентичността не са непременно притивопоставени (което е несъмнено естествено и често явление). Напротив, те могат да се допълват взаимно и така идеята за „гражданин на света“ да не е само абстракция, а конкретен опит. Този опит и разбиране само могат да съдействат за по-голямо уважение към различното, което пък ни учи как да живеем по-добре заедно.

Връщайки се към разказа на Карол, «ние» може да бъде друго общество или по-голяма общност като ЕС. И защо не «НИЕ, света»? Това ще го почувстваме ако приемем и прегърнем света.

- 18-01-2010|Г Влайкова

Много добър материал.

Имам само една забележка – навсякъде в текста е превеждано „емиграция“, „емигранти“ а трябва да е „имиграция“, „имигранти“. Не само логически е грешно, проверих го и в източника.

- 18-01-2010|Златко

Вярно. Ей сега ще го оправя.

- 26-01-2010|извор - 1

СТАтията е добра. Искам да уточня , че мюсюлманите в САЩ на броят над 14 милиона души. Това е най проспериращата религия там,

- 20-05-2011|гост

забележката с «емиграция» и «имиграция» не е коректна... Емиграция, респ. емигранти са ония членове на популацията, които напускат определено място – излизат, емигрират се, оттам емисия. А «имигранти» са индивиди, които «идват от някъде» на определеното място. В тази връзка едни и същи индивиди са едновременно «емигранти», напускащи родината си и «имигранти», пристигащи в новия биотоп :-)

- 20-05-2011|гост

“Идентичност”: това, което спира страха, което побеждава ужаса от нищото. Недостиг на идентичност: тогава се отварят пропасти от притеснения и страхове. Загуба на идентичност: отчаяние и смърт. Значи “идентичността” е оръжие, защита, снаряжение, земята под краката ни, сигурност, сила, гордост. Добре. И така – какво би означавала комбинацията от двете думи: “културна идентичност”? Да станеш едно цяло с нечия култура – чрез нея, в нея? И каква би била дефиницията за “култура”, ако не “храна за душата”? Това, което ни дава сили физически и морално да оцелеем. В този смисъл аз действително преживях в Америка недостиг на идентичност: душата ми не получаваше необходимата храна“... Вим Вендерс :-)

- 21-10-2012|Фани Нешева

Имам чувството, че всички статии, които са интересни и актуални са публикувани през 2009, или в този случай – 2007. Те ли са бързали, аз ли съм спала. Но и дискусиите не са се състояли. /Защото виждам, че има дълги прекерания, по никакви теми от новите статии/.

Пък мен ме интересува:

„Ако постмодерните общества биха искали да започнат една по-сериозна дискусия на темата за идентичността, те ще трябва да открият онези добродетели, които определят какво означава да бъдеш член на едно по-голямо общество.“

- 21-10-2012|Златко

Фани, това тук е едно много при-**страстно** издание, тоест, то се прави с много страст, с много енергия (не винаги положителна), но поради факта, че се прави от само един човек, то по неизбежност си остава едностранчиво и понякога дори неуравновесено. Самият аз гледам на него като на един вид личен дневник, към който са закачени и хубави, понякога дълбоки, текстове за четене. Смешно, нали?

- 22-10-2012|Фани Нешева

На мен ми харесва. От ехиден смях не разбирам.

- 23-10-2012|Фани Нешева

Не знаех, че се ровя из личните играчки на някого. Ровенето из лични вещи е малко гадно. Смятах, че имат за цел да предизвикат обществен дебат и ограмотяване.

Колекцията си я бива.

Просветителски фундаментализъм или расизъм на антирасистите?

Автор: Паскал Брукнер

„Какво да кажем за човек, който предпочита да се подчинява на Бога вместо да се подчинява на хората и който е сигурен, че ще прекрачи прага на рая когато ти пререже гърлото?“ – Волтер

„Колониализмът и робството са създали у западните народи едно усеещане за вина, което ги кара да се прекланят пред чужди традиции. Това е едно мързелив, дори расистки начин на мислене“ – Айан Хирзи Али

Няма съмнение относно това, че враговете на свободата идват от свободните общества, откъм една част от просветения елит, която отказва облагите на демокрацията на останалата част от човечеството – и по-специално на собствените си сънародници, ако те са имали лошия късмет да принадлежат към някоя друга религия или етническа група. За да се убежда в това, човек трябва само да хвърли един поглед върху два нови текста: „Убийство в Амстердам“ от англо-холандецът Айън Бурума, занимаващ се с убийството на холандския режисьор Тео ван Гог и рецензията на тази книга от английския журналист и професор Тимъти Гартън Аш в *New York Review of Books*. Репортажът на Бурума, написан в един англосаксонски стил, е интересен с това, че с привидна неутралност дава думата на всички участници в драмата, на убиеца и на неговата жертва. И все пак авторът не може да прикрие раздражението си, когато става дума за Айан Хирзи Али, бившата членка на холандския парламент от сомалийски произход. Самата тя е приятелка на Тео ван Гог и обект на постоянни смъртни заплахи. Бурума е смутен от нейната критика на Корана.

Гартън Аш е дори още по-критичен. За него, апостолът на мултикултурализма, поведението на Хирзи Али е както безотговорно, така и антипродуктивно. „Айан Хирзи Али сега е една смела, откровена, леко склонна към опростяване фундаменталистка на просвещението“, казва той. Той подкрепя твърдението си, указвайки, че тази откровена млада жена е членувала в младостта си в Мюсюлманското братство в Египет. Според него тя просто е сменила една вяра с друга, фанатизма на пророка с онзи на просвещението.

Този аргумент за еквивалентност не е нов. Той беше използван през целия 19 век от католическата църква за блокиране на реформи, а в по-ново време и във Франция, по време на „аферата със забрадките“ от противниците на съответния френски закон. В случая с Хирзи Али (самата тя подложена на женско обрязване и насилствен брак, след което е избягала от Африка в Холандия), обвинението просто е фалшиво. Разликата между нея и Мухамед Буайери, убиецът на Тео ван Гог, е че тя никога не е защитавала убийството като средство за подкрепяне на идеите ѝ.

„Коранът е дело на хората, а не на Бога“, пише тя. „Следователно ние сме свободни да го интерпретираме и да го преработваме според изискванията на новото време, вместо да се облягаме на него и да живеем както първите вярващи са живеели в едно отдавна отминало, назадничаво време“. В това изречение няма и следа от сектанство. Единствените оръжия на Хирзи Али са убеждението, опровержението и спорът. Далеч от патологията на месианството, тя никога не напуска сферата на разума. Нейната надежда за отблъскване на тиранията и суеверието не изглежда да произтича от нездрава екзалтация. Но в очите на нашите префинени професори, Айан Хирзи Али, също както и другите мюсюлмански дисиденти като [Таслима Назрийн](#), [Вафа Султан](#), [Иршад Манжи](#), [Сейран Атеш](#) и [Некла Келек](#), тя е извършила една неппростима простъпка: тя е взела на сериозно принципите на демокрацията.

Добре известно е, че в борбата на слабите срещу силните е по-лесно да се атакуват първите от тях. Ония, които се противопоставят на това, винаги ще бъдат обвинявани от страхливците, че възбуждат омразата на силните.

Не без коварство, Айън Бурума отказва на Айан Хирзи Али правото да цитира Волтер. Волтер, казва той, беше изправен срещу една от най-могъщите институции на своето време, католическата църква, докато Хирзи Али се задоволява с това да се изправи срещу едно „уязвимо малцинство в сърцето на Европа“. Но това твърдение игнорира факта, че ислямът не познава граници: ислямските общности в Стария свят са подкрепяни от един милиард вярващи. Намиращи се по средата между различни течения, те могат да се превърнат или в челното крило на една фундаменталистка офанзива, или да послужат като пример за една религиозност в по-голяма

хармония с разума. Това не само не е дреболия, то е едно от основните предизвикателства на 21 век!

Не стига това, че Айан Хирзи Али е принудена да живее в изолация, заплашвана със смърт от ислямски радикали и заобиколена от телохранители. Освен това тя трябва да издържа и подигравките на високомерни идеалисти и кабинетни философи. В Холандия тя дори е била наречена фашистка. По този начина защитниците на свободата биват представяни като фашисти, докато фанатиците се превръщат в жертви!

Този порочен механизъм е добре известен. Онези, които се надигат срещу варварството, биват сами обвинявани във варварство. В политиката, както и във философията, знакът за равенство винаги означава отрицание. Но изравняването на различията винаги е признак на интелектуален банкрут. Да се крещи CRS = SS през май 1968, да се твърди, че Буш е равен на Бин Ладен или Волтер – на Савонарола, означава да се черпи евтино задоволство от съмнителни приближения. По същия начин, Просвещението често бива описвано просто като една по-различна религия, също толкова луда и непреклонна колкото са и католицизма или радикалния ислям. След Хайдегер, цяла поредица от мислители, от Гадамер до Дерида, оспорваха правото на Просвещението да гледа на себе си като на нова епоха на съзнателна история. Напротив, казват те, всички злини на нашата епоха бяха породени от този философски и литературен епизод: капитализъм, колониализъм, тоталитаризъм. За тях критиката на предразсъдъците не е нищо друго освен един нов предразсъдък, доказващ, че човечеството е неспособно на самокритика. За тях, химерите на определени литератори, които горяха от плам да се разправят с Бог и откровението, са отговорни за това, че Европа отново беше потопена в тъмнина. В една отвратителна диалектика, възходът на разума не породил нищо друго освен чудовища ([Хоркхаймер](#), [Адорно](#)).

Цялата история на 20 век свидетелства за фанатизма на модерността. Безспорно е, че вярата в прогреса се е превърнала донякъде в нова религия, със собствени свещеници от Сен Симон до Огюст Конт, без да забравяме Виктор Юго. Грозните секуларни религии на фашизма и комунизма, с техните смъртоносни ритуали и масови жертвоприношения, бяха също толкова жестоки, колкото и най-злите теокрации – на които те, или поне комунизмът, се считаха за пълно отрицание. Повече хора бяха убити през

20 век в името на съпротива срещу Бога, отколкото в името на Бога. Няма значение факта, че първо нацизма, а след него и комунизма бяха победени от демократически режими, въодушевени от Просвещението, човешките права, толерантността и плурализма. За щастие Романтизмът е смекчил абстракциите на Просвещението и неговите претенции да е създадо нов тип човек, освободен от религиозното чувство и неговия страх пред плътта.

Днес ние сме наследници и на двете движения и разбираме как да помирим особеностите на националните, лингвистични и културни връзки от една страна, с универсалността на човечеството, от друга. Модерността вече отдавна се отнася с подозрение и самокритичност към собствените си идеи, изобличавайки обожествяването на един безумен разум, не разбиращ собствената си ревностност. С една дума, тя придоби известна мъдрост и донякъде опозна собствените си граници. Самото Просвещение пък се оказа способно да разглежда собствените си грешки. Да се осъждат ексцесите на Просвещението в неговите собствени понятия означава да се остане верен на неговия дух. Тези понятия са незаменима част от съвременността – до степен, при която дори религиозните фанатици ги използват в подкрепа на собствените си каузи. Независимо от това дали ни харесва или не, ние сме деца на това противоречиво столетие, осъдени да осъждат бащите си в езика, който сме наследили от тях. И тъй като Просвещението триумфира дори и над най-злите си врагове, то няма съмнение, че то ще победи и ислямистката хидра, при условие че вярва в себе си и се въздържа от осъждане на толкова редките реформатори на исляма.

Днес ние имаме две разбирания за свободата: едното от тях има корените си в 18-и век и се основава на идеята за освобождаване от традиции и авторитети. Другото, произхождащо от антиимпериалистката антропология, се базира на идеята за еднаквото достойнство на културите, които не могат да бъдат оценявани единствено въз основа на нашите собствени критерии. Релативизмът изисква да виждаме в ценностите си единствено убежденията на племето, наречено Запад. Мултикултурализмът е резултат от този процес. Роден в Канада през 1971 година, неговата главна цел е да осигури мирното съ-съществуване на населения от различен етнически или расов произход на една и съща територия. Според мултикултурализма, всяка човешка група притежава оригиналност и легитимност, които формират основата на нейното право на съществуване, обуславяйки начина,

по който тя общува с останалите групи. Критериите за справедливост и несправедливост, за престъпност и варварство, изчезват пред лицето на абсолютното изискване за уважение към различията. Вече не съществува каквато и да било вечна истина: вярата в такива неща произхожда от най-вечен етноцентризъм.

Всеки, който се осмелява да твърди, че свободата е неделима, че животът на едно човешко същество има една и съща ценност навсякъде, че отсичането на ръката на крадец или убиването с камъни на невярна съпруга е недопустимо където и да било, веднага бива подведен под отговорност в името на неизбежното равенство на културите. В резултат на това, ние можем да си затворим очите за това как живеят и страдат другите, след като те бъдат паркирани в гетото на тяхната особеност. Ентузиазмът относно тяхната неприкосновена различност ни освобождава от необходимостта да се тревожим за тяхното положение. Но едно е да се признаят убежденията и ритуалите на нашите съграждани от различен произход, а съвсем друго е да се благословят враждебните изолирани общности, които издигат укрепления между себе си и останалата част от обществото. Как да благословим това различие, ако то изключва хуманността вместо да я приветства? Това е парадоксът на мултикултурализма: той предлага еднакво третиране на всички общности, но не и на хората, които ги формират, отказвайки им избора да се освободят от собствените си традиции. Вместо това се предлага признаване на групата и потискане на индивида. Миналото се цени по-високо от волиите на ония, които желаят да оставят зад гърба си обичаите и семейството, като в замяна започнат да живеят така, както те самите искат.

При това се забравя откритият деспотизъм на малцинствата, които се противопоставят на асимилацията, ако тя не е придружена от екстратериториалност и специални привилегии. В резултат на това се създават нации вътре в нациите, които, например, се чувстват мюсюлмани преди да се чувстват англичани, канадци или датчани. Тук идентичността печели пред националността. Още по-лошо: под претекста за уважение към специфичността, индивиди биват затворени в етнически или расови дефиниции и набутани обратно в ограничаващия калъп, от който се е предполагало да бъдат освободени. Чернокожи, араби, пакистанци и мюсюлмани са затворени в тяхната история и прикрепени, както в колониалната ера, към обитаване на техния собствен епидермис, тяхната вяра.

По този начин на тях се отказва това, което винаги е било наша привилегия: преминаването от един свят към друг, от традиция към модерност, от сляпо подчинение към рационално вземане на решения. „Аз напуснах света на вярата, на гениталното обрязване и насилствената женитба, за да отида в света на разума и сексуалното освобождение. След като извърших това пътешествие, аз знам, че единият от тези два свята е просто по-добър от другия. Не заради неговите безвкусни играчки, а заради неговите фундаментални ценности“, пише Айан Хирзи Али в автобиографията си. Защитата на малцинствата включва и правото на техните отделни членове да се откъсват от тях, без да бъдат наказвани за това, правото на безразличие, атеизъм и смесени бракове, правото да забравят клановата и семейна солидарност и да определят сами съдбата си, без да са принудени да следват пътя, определен за тях от родителите им.

От уважение към всички оскърбленията, които те може би са преживели, етническите, сексуални, религиозни и регионални малцинства често биват оставяни да се оформят като малки нации, в които най-свирепият патриотизъм бива разглеждан като израз на легитимно самоуважение. Вместо да се насърчава свободата като средство за избягване на социалната предопределеност, бива насърчавано повторението на миналото, като по този начин се утвърждава властта на колективната принуда над индивида. Маргинални групи сега формират един вид етническа полиция, един развяващ знамена етнически микронационализъм, който за нещастие някои страни в Европа намират за напълно приемлив. Под прикритието на уважение към различността биват установявани истински религиозни или етнически затвори, в които на една група граждани се отказват предимствата, предоставени на всички останали.

Така че не е изненада фактът, че Айан Хирзи Али бива наказвана от нашите интелектуалци. Нищо не липсва в портрета на младата жена, нарисуван от Тимъти Гартън Аш, нито дори един остарял мачизъм. В неговите очи само красотата и известността на холандската парламентаристка могат да обяснят нейния медиен успех, а не толкова истинността на това, което тя казва. Гартън Аш не пита дали фундаменталистският теолог Тарик Рамадан, за когото пее пламенни хвалебствия, също така дължи успеха си на плейбойския си външен вид. Вярно е, че Айан Хирзи Али не се побира в настоящите стереотипи за политическа коректност. Бидейки сомалийка,

тя проповядва превъзходството на Европа над Африка. Като жена, тя не е нито съпруга, нито майка. Като мюсюлманка, тя открито представя назадначавостта на Корана. Толкова много отхвърлени клишета правят от нея една истинска бунтовничка, съвсем различна от фалшивите бунтари, които нашите общества произвеждат с дузини.

Нейното дебелоглавие, ентузиазъм и непроницаемост, са нещата, срещу които Айън Бурума и Тимъти Гартън Аш възразяват, в духа на инквизиторите, които откриваха вещица във всяка жена, прекалено пламенна за техния вкус. Когато човек чете техните снизходителни думи, то изведнъж му става ясно, че войната срещу мюсюлманския фундаментализъм ще трябва първо да бъде спечелена на символично ниво, при това от жените. Защото те представляват опорната точка на семейството и социалния ред. Да бъдат те освободени, да им се гарантират равни права във всички сфери, е първото условие за прогрес във всички арабски мюсюлмански общества. Между другото, всеки път, когато някоя западна страна се е опитвала да създаде специално законодателство по отношение на малцинствата, самите членове на тези малцинства, и преди всичко жените, са се вдигали на протест. Щедрото желание да изглеждаме гостоприемни – като например в канадската провинция Онтарио, където беше направен опит за легализация на шариата, мюсюлманския закон, поне що се отнася до въпросите на наследяването и семейството, или предложението на бившата германска конституционна съдийка, Юта Лимбах, да се създаде малцинствен статус в основния германски закон, освобождаващ мюсюлманските момичета от часовете по физическо възпитание, бива възприемано като регресия, като ново пленничество.

Мистиката на респекта към другите, която се развива на запад, е много съмнителна. Защото етимологията на думата *respect* идва от „гледам отдалеч“. Нека си припомним, че през 19 век местните неевропейски народи бяха разглеждани като толкова различни, че се смяташе за недопустимо, че те някога биха могли да възприемат европейския модел или дори да получат френско гражданство. Веднъж възприето като малоценност, различие то вече започва да се възприема като непреодолимо разстояние. Доведена до крайност, тази възхвала на самодостатъчността се превръща в основа за злополучни политически решения. Какво друго беше апартейдът в Южна

Африка, ако не уважение към особеността, доведено до степен, при която другият няма право да се доближи до мен?

По такъв начин търсенето на религиозно равновесие може да осуети опитите за промяна в едно изповедание, утвърждавайки малцинствения статус на част от населението, предимно жените – и опрощавайки една фина сегрегация, маскирана като различност. Невъзмутимото възхваляване на красотата на всички култури може просто да прикрива същият изкривен патернализъм като онзи на колониалистите от вчерашния ден.

Просвещението принадлежи на цялото човечество, а не само на няколко привилегирани индивиди в Европа и северна Америка. Англосаксонският мултикултурализъм може би не е нищо повече от легален апартейд, придружаван, както често става, от сладникавите увещания на богатите, които обясняват на бедните, че парите не могат да гарантират щастие. Ние носим бремето на свободата, самостоятелността и сексуалното равенство; вие имате радостите на архаизма, на малтретирането като старинен обред, на свещените предписания, насилствените бракове, забрадката и полигамията. Членовете на тези малцинства биват поставени в условията на консервиране, предпазени от фанатизма на Просвещението и „катастрофите“ на прогреса. На онези, които са определени като мюсюлмани, се забранява да не вярват, да не дават пет пари за Бога, да създават за себе си живот далеч от Корана и ритуалите на тяхното племе.

Мултикултурализмът е расизъм на антирасистите: той приковава хората към техния произход. Така например Йоб Коен, кмет на Амстердам, изисква приемането на „съзнателната дискриминация срещу жените от страна на някои групи от ортодоксални мюсюлмани“, обосновавайки го с това, че „ние се нуждаем от ново спояване“, което да „обедини обществото“. В името на социалното сцепление ние биваме приканени да ръкопляскаме на нетолерантността, която тези групи демонстрират по отношение на нашите закони. Насърчава се съвместното съществуване на херметични малки общности, всяка от които следва някакви различни собствени норми. Но ако се откажем от колективния критерий за различаване между справедливост и несправедливост, ние саботираме самата идея за националната общност. Например, един френски, британски или холандски гражданин ще бъде преследван, ако бие жена си. Но трябва ли престъплението да остане безнаказано ако престъпникът се окаже шиит или сунит? Трябва ли него-

вата вяра да му дава правото да нарушава закона на страната? Това означава да прославяме у другите онова, за което винаги сме наказвали самите себе си: безобразен протекционизъм, културен нарцисизъм и закостенял етноцентризъм!

Такава толерантност само подхранва презрение, защото тя предполага, че някои общности са неспособни да се модернизират. Може ли да се предположи например, че дисидентството на британските мюсюлмани е следствие не само от назадничавото твърдоглавие на техните водачи, но и от смътното подозрение, че специалните грижи към тях от страна на държавата, не са нищо друго освен друга форма на презрение, предполагаща, че те са прекомерно назадничави за модерната цивилизация? На няколко места в Италия се обсъжда възможността да се запазят определени плажове за мюсюлмански жени, така че те да могат да се къпят несмущавани от мъжки погледи. А след няколко години в Ротердам ще бъде открита първата „ислямска болница“, съгласувана във всяко отношение с предписанията на Корана. Човек може да си помисли, че ние отново живеем в дните на сегрегация в южняшките Съединени Щати! И въпреки това тази сегрегация се радва на пълната подкрепа на най-известните европейски прогресивни сили! Тяхната битка се води на два фронта: от една страна малцинствата трябва да бъдат защитени от дискриминация, а от друга, индивидите трябва да бъдат защитени от унижения от страна на общността, в която живеят.

...

Модерна Франция беше оформена в борбата срещу хегемонията на католическата църква. И сега, две столетия след революцията, тя няма да поддържа игото на един нов фанатизъм. Ето защо опитите от страна на реваншистки настроени ислямисти като саудитските **Вахабити**, Мюсюлманското братство, **Салафистите** или Ал Кайда, да стъпят отново на европейска територия и да завоюват отново Андалузия, много напомнят някаква нова колониална акция, на която ние трябва да се противопоставим. По какъв начин Европа и Франция станаха секуларни общества? Чрез неуморна борба срещу църквата и нейното настояване върху правото да управлява умовете на хората, да наказва непокорните, да блокира реформите и да държи хората – предимно най-бедните – в хватката на примирението и страха. Битката беше изключително яростна и от двете страни, но тя доведе до не-

оспорим прогрес и в края на краищата до закона за разделение на църквата и държавата от 1905 г.

Превъзходството на френския модел (копиран от Турция на Мустафа Кемал) е резултат от победата над мракобесието и от събития като Бартоломеевата нощ. Как бихме могли да толерираме при исляма неща, които вече не толерираме при католицизма? Секуларизмът, който между другото е записан в Евангелията, се основава на няколко прости принципа: свобода на религиозната принадлежност, мирно съвместно съществуване, неутралност на публичното пространство, уважение към социалния договор, както и общо приемане на факта, че религиозните закони не стоят над гражданските, а почиват в сърцата на вярващите. Франция, каза Хана Аренд, третира своите колонии едновременно и като братя, и като подвластни. За щастие времето на колонии вече е отминало. Но републиканският егалитарен идеал постулира, че всички човешки същества имат едни и същи права, независимо от тяхната раса, пол и вероизповедание. Този идеал обаче е далеч от пълното си реализиране. Той дори се намира в криза, както показаха бунтовете от ноември 2005. И въпреки това той изглежда е по-добър ориентир от съмнителното преклонение пред разнообразието. Срещу правото на различие, необходимо е непрестанно да утвърждаваме правото на сходство. Онова, което ни обединява, е по-силно от онова, което ни разделя.

Позициите на Айън Бурума и Тимъти Гартън Аш съвпадат с американската и британска политика (макар че двамата не я одобряват): неуспехът на Джордж У. Буш и Тони Блеър в техните войни срещу тероризма произтича между другото и от факта, че те се съсредоточиха върху военните средства за сметка на интелектуалния дебат. Твърдоглавата и лицемерна набожност на тези двама лидери, тяхната смесица от стратегическо перчене и детинска наивност, им попречи да ударят там, където е нужно: на терена на догмата, при интерпретацията на свещените писания и текстове. До вчера Студената война се водеше предимно в сферата на идеите, при което културната борба в киното, музиката и литературата беше от ключово значение. Днес ние с безпокойство наблюдаваме как британското правителство и неговият кръг от мюсюлмански „съветници“ флиртуват с идеята „по-добре фундаментализъм, отколкото тероризъм“, неспособни да видят, че тия две неща вървят ръка за ръка и че, ако му бъде позволено, фундаментализмът зави-

наги би пречил на мюсюлманите в Европа да проведат каквито и да било реформи.

И все пак насърчаването на един просветен европейски ислям е от капитално значение: Европа би могла да се превърне в модел, в блестящ пример за реформи, които, да се надяваме, ще се развият по примера на **Втория Ватикански Съвет**, откривайки пътя за самокритика и ново търсене. Но ние трябва да бъдем сигурни, че не говорим с погрешна публика, представяйки фундаменталистите като приятели на толерантността, докато всъщност те само симулират и използват лявата интелигенция за извършването на собствените си ходове, като по този начин си спестяват предизвикателството на секуларизма.

Време е да разширим солидарността си до всички бунтовници в ислямския свят – атеисти, свободомислещи, дисиденти, по същия начин, по който поддържахме източноевропейските дисиденти преди време. Европа трябва да насърчава тези различни гласове и да им дава финансова, морална и политическа подкрепа. Едва ли в наше време има друга кауза, която да е по-святата, по-сериозна или по-належаща за хармонията на бъдещите поколения. И все пак нашият континент продължава да коленичи пред божите безумци, запушвайки устата на свободомислещите със самоубийствено безгрижие. Блажени са скептиците и невярващите ако те могат да успокоят смъртоносния плам на вярата!

Поразително е, че 62 години след падането на Третия райх и 16 години след падането на Берлинската стена, една важна част от европейската интелигенция се ангажира със злословия по адрес на приятелите на демокрацията. Според тях е най-добре да се седи и да се изчаква, докато в същото време се говорят празни приказки за идеалите на Просвещението. Но ние сме вече далеч от драматичните времена на 30-те години, когато най-добрите умове се хвърляха в ръцете на Берлин или Москва в името на класата, расата или Революцията. Днес заплахата е по-неясна и фрагментирана. Нищо не напомня за страховитата опасност от Третия райх. Дори и правителството в Техеран е книжен тигър, който може да бъде поставен на колене с минимална доза от строги мерки. Въпреки това проповедниците на паниката се увеличават. Кант определи Просвещението чрез мотото „*Sapere aude*“ – осмели се да знаеш. Културата на смелостта е може би онова, което липсва най-много на днешните управители на съвестта. Те са

симптомите на една уморена, съмняваща се в себе си Европа – една Европа, твърде склонна да се съгласи с чуждото мнение и при най-малкия признак за тревога. Но техният добронамерен реторичен сироп прикрива един поразличен мотив: мотивът на капитулацията!

Паскал Брукнер (род. 1948) се счита за един от най-известните френски „nouveaux philosophes“. Следвал е философия в Сорбоната при Ролан Барт. Произведенията му включват: Изкушението на невинността – живот във времето на Просвещението, Сълзите на белия човек: състраданието като презрение, Божественото дете: роман за един пред-родилен бунт и Зли ангели.

Коментари (5)

- 25-05-2007 | Златко

Бидейки привърженик на мултикултурализма, трябва да призная, че преведох тази статия с известно нежелание. Впрочем, ако ми позволите едно клише (вероятно клишетата се появяват толкова упорито в представите ни просто защото зад повечето от тях се крие нещо вярно) то не е ли френската гордост и праволинейност в много отношения подозрително сходна с американската, поне когато става дума за представители на ясни идеологически позиции, както е в случая? Моето собствено обяснение за този феномен е, че елитите на тези две страни са поели като подразбираща се от само себе си защитата на една по принцип незащитима позиция: французите – като водачи на Европа, а американците – като водачи на света. Но това вече е друга тема ...

Във всеки случай войнстващият атеизъм на господин Брукнер, както и пълната му увереност в правото на „старите“ европейци да заповядат, ако е необходимо, на новите си съграждани-мюсюлмани, да се променят колкото се може по-бързо, са ми дълбоко чужди, уверявам ви.

- 26-05-2007|Volter

Статията е интересна. За съжаление нямам възможност да следя по-отблизо тази проблематика и актуалните събития. Аз също съм привърженик на мултикултурализма. Не считам, че лебералните интелектуалци на Запада са привърженици на мултикултурализма само защото изпитват някаква вина заради миналото.

- 09-02-2008|Guest User - Толерантност и Взаиморазбирателство

За съжаление, малцина представители от двата лагера (да не кажа от «милионите противникови лагери») разбират, че тази дисидентка е права във всяко отношение. Или както каза самият Исус, «Мирът се сее с мир от миротворците!» (Друг е въпросът дали той е Бог, Месия, Спасител, Син Божи или Син Человечески, и т. н. Тоест, ако не намирате нищо полезно в хилядолетните религиозни търсения на човечеството, които продължават и до днес, дори и в науката, то поне се замислете над това изказване на лицето Иешуа бен Йосиф, линчуван на кръст като «Царят на Юдеите».)

- 25-04-2008|Читател - Порочният кръг на безпомощността

Просвещението и модернизъм – при всички критики постфактум – бяха идейната и културна манифестация на най-успешната цивилизация в човешката история. Толкова успешна, че прекъсна връзките си с миналото, наричайки го «предистория», и с Бога, обявявайки го в най-добрия случай за пенсиониран Съзидател, а в най-лошия – за заблуда. Модерността – този триумф на Егото, къпецо се в могъщество – създаде не само комунизъм, фашизъм, колониализъм и империализъм, както твърдят безполезните идиоти от Оксфорд и другаде. Модерността създаде още много неща, включително възможността да се води този разговор през пространството и времето, докато възмутените от нечия откровеност постмодерни лицемери театрално преглъщат таблетка срещу главоболие (също модерен инструмент за лечение). Днес модерността плаща цената на своето високо-

мерие – отрекла се от «предисторията» на миналото, модерната епоха е унижена от нищетата на собственото си бъдеще: от малоумието на това, което се нарича «постмодернизъм». Този спектакъл е уникален в човешката история – да отречеш, извинете – да «деконструираш», собствената си реалност в полза на възгледа, че нищо не е по-добро или по-лошо от друго, че всичко има равно право на съществуване, включително и примитивният фанатик, довякъл се до Амстердам, за да ти пререже гърлото. Да, днешният Ислям е много по-традиционалистки и примитивен от мирогледа на модерността, но е органичен и жизнеспособен, за разлика от срамния апендикс на модерната епоха, наричащ се «постмодернизъм» и способен да създава стерилни уроди – «мултикултурализъм», ценностен и морален релативизъм, откровен идиотизъм в пренебрегването на елементарните предпоставки на живота в общество – на културния код на идентичността и разбирателството. Европа и Западът ще загинат, ако не ускорят смъртта на постодерния урод в полза на нова, интегрална, холистична, но жизнена картина на света. Дотогава варварите ще нахлуват така, както го направиха с разпулия се Рим преди почти две хилядолетия. Стоп, не крещете от възмущение – не съм против мюсюлманите в Европа. Нека заповядат – в една Европа с достойнство, която не допуска да бъде управлявана от хора и възгледи, слагащи знак на равенство между жертва и палач, между добро и зло, между ценност и безполезност. Извинете за втурването ми в този благоприличен либерален форум!

- 17-04-2012|Манол Глишев - Много точна позиция

Това наистина е парадокс на мултикултурализма: той предполага, че само белите имат правото да бъдат атеисти. В резултат човек може да се отърси от християнството, но не и от исляма. А и наистина, кои „различия“ са безусловна ценност? Пилафът И осакатяването на жени, пилафът ИЛИ осакатяването на жени? Не може ли да си останем просто с пилафа? Така де, християнството отдавна се е цивилизовало и днес вече не изисква от нас да трошим идолите на нечестивите езичници; защо тогава и ислямът не се цивилизова? В България например помаците са си мюсюлмани и без каквито и да било ексцесии. Те управняват един красив ислям, доста подобен на нашето спокойно християнство. Това трябва да се превърне в модел за всички на Стария континент. Светската държава трябва да си

остане светска, а народите ѝ трябва взаимно да уважават своите цивилизовани, успокоени обичаи. Но всяка една ексцесия на обичаите трябва да бъде преследвана в името на закона. На нашия европейски, цивилизован и цивилизоващ, наднационален и надрелигиозен светски закон. В крайна сметка дори и мюсюлманите имат право да станат атеисти.

Потисническото наследство на Европа

Автор: Имре Кертес

Сред ужасните изпитания на века, който сега лежи зад нас, имаше и един неочакван светъл лъч. Говоря за безкръвното разпадане на Съветската империя, онова смайващо и трудно разбираемо събитие, което протече по свои собствени закони, подобно на природно явление, което ние наблюдаваме с широко разтворени очи, в ужас или страхопочитание, но върху което нямаме никакво влияние. Когато се срина огромната глинена крепост, празнични огънове бяха запалени и безгрижни празненства бяха подети в цяла Европа. И едва когато началната еуфория попремина, хората започнаха да се замислят за наследството, за ужасното завещание на починалия гигант – и именно в този климат на страх се роди Европейският идеал.

Или, за да бъдем по-точни, роди се планът за Европейския икономически и монетарен съюз. Нито дума не беше казана за идеали. Всъщност в този случай ставаше дума повече за хора, които се радваха толкова много именно защото идеологиите, които бяха причинили такава огромна вреда, най-после бяха намерили края си. Изглеждаше, че с края на последната тоталитарна империя беше издъхнала и последната тоталитарна идеология – и в Европа вече нямаше почва за доказаното заблуждение, наречено държавен социализъм. И толкова повече изглеждаха причините за приемането на онова предпазливо, ако и със сигурност напредничаво и рационално разбиране за икономически и монетарен съюз. Още отдавна Европа беше се отдала на рационалистическата традиция и, макар че понякога беше пораждала ирационални държавни формации и беше служила на абсурдни сили, по-късно тя винаги беше ги осъждала. Така че, по каква причина би трябвало днес отново да насищаме с идеали една инак напълно необходима система от споразумения и институции, каквато е Европейският Съюз? Да я идеализираме, дори да я идеологизираме?

Прагматизмът, който задаваше тона в салоните за дебати, от които до нас достигаха само откъслечи от финансови аргументи и тропане по масата от страна на партии, борещи се за собствените си интереси, се оказа език, който мнозина не разбираха. Всъщност, може би не го разбираше никой в ония източноевропейски страни, които отново бяха получили независимостта си. Тези страни бяха оставени сами на себе си и, колкото и странно

да звучи това, окаяната сигурност в окупацията на една чужда сила беше започнала да отстъпва място на страх и объркване, които постепенно започнаха да господстват над всичко. Напразни бяха окуражителните потупвания по гърба и надутите фрази за това, че което принадлежи едно към друго, рано или късно ще се обедини едно с друго. Чак до днес, то този днешен ден, раните все още не са зараснали и на мястото на възстановяването се утвърждава един идеологически вакуум.

Това беше един изключително важен момент, защото по мое мнение именно в него беше определена съдбата на Европа, съдбата на всички нас, съдбата, която ние живеем – с неочакваното разпадане на стари споразумения, с радикализацията и страхът от терор, с усещането за безпомощност пред всичко това. Геноцидът в Югославия показва ясно, че Европа не изпитва особено желание да поеме потисническото наследство, завещано ѝ от съветския колос. В продължение на няколко години хората не се осмеляха да признаят, че клопките на Апокалипсиса, които сега, петнайсет години по-късно, заплашват да погълнат целия свят, още тогава бяха се отворили по югоизточната граница на Европа.

Може би използвам прекомерно тежки думи, но някак не изпитвам нужда да моля за извинение. Моето собствено убеждение е, че моментът за постигане на гравитация, в най-буквалния смисъл на тази дума – като тежест – вече е дошъл. Дошъл е моментът, в който ние се нуждаем от истински анализ на фактите вместо от популистко фразьорство, правистка надменност или манипулирани политически страсти. Вече много е казано за „стара Европа“, за традиции, за европейска култура – и едва ли може да съществува съмнение относно факта, че кризата, дори разделението, на което сме свидетели из цяла Европа, е по същността си културно. Когато размислим, че в продължение на два века Европа удържа двойна победа над тоталитарните идеологии на фашизма и комунизма, които заплашваха най-основните принципи на нейното съществуване (всъщност тя навлезе в новия век под флага на тази победа) – ние би трябвало да имаме усещането, че в края на краищата имаме достатъчно основания за задоволство. От друга страна обаче, тези тоталитарни сили се появиха именно на европейска почва; техните корени се хранеха от отровната почва на европейската култура; и все още си остава дълбоко съмнително дали европейската

вита̀лност би била достатъчна за тяхното превъзможване без помощта на Съединените Американски Щати.

Човек би могъл да възрази, че това е политически, а не културен въпрос. Може би, но само ако не беше очевидно, че сега Европа е изправена пред принципни въпроси, много сходни с ония, пред които тя беше изправена през 1919 или 1938 – и че тя се бори с тях също толкова нерешително, колкото го правеше и тогава. Но как е възможно това, щом през цялото време, което ни дели от тогава, ние непрекъснато сме слушали поучения за важно̀стта на паметта, за ужасите на войната, за това че е необходимо непрекъснато да държим пред очи поу̀ките, които сме извели от лагерите на Холокоста и Гулаг, така че тези ужаси да не се повторят никога?

Без съмнение, да се помни не е нещо лесно. Преди известно време аз бях гост на една изложба, представяща сериозни документи за престъпленията, извършени от Вермахта по времето на Хитлер. Съвсем неочаквано за самия мен аз започнах да осъзнавам, че се движа наоколо с неподвижно лице, подобно на любезен чужденец, опитвайки се да запазя дистанция от представяното, за да не бъда повален от страха пред материала, който беше показван. Забравил ли бях, че самият аз съм един от оцелелите от ония варварщини? Забравил ли бях миризмата на росната зора, в която звучаха гърмежите на оръжията? Забравил ли бях вечерите в концентрационния лагер, когато следващия по ред за крематориума все още мечтаеше за печени сладки? Дори и ако не бях го забравил, след като веднъж вече бях го трансформирал в думи, всичко това беше изгоряло, по някакъв начин аз бях постигнал мир с него.

И аз не съм готов да се разделя лесно с това спокойствие, макар че всъщност ми е необходимо именно това. Срамът, за който говорят всички тия картини и документи, засяга всички ни, независимо от това дали сме били по местата, по които човешки същества са копаели собствените си масови гробове, за да могат след това други човешки същества да ги изпратят с изстрели в пресните дупки, или просто сме станали наследници на тези чудовищни факти – факти, от които никога няма да можем да се освободим напълно. Ессе homo, ето човека – но това ли наистина е нещото, което е човекът? Днес той бива привикан от мястото си, до жената, децата и стареещите си родители – а утре вече той разстрелва нечий жени, деца и стареещи родители, при това с изписано по лицето му явно удоволствие?

Но как е възможно това? Очевидно, с помощта на омразата, на онзи вид омраза, която – заедно с лъжите – се е превърнала в задължително изискване, може дори да се каже, в най-важна духовна храна, за човечеството в нашето време.

Първата задача на нова Европа ще бъде да прокара ясна пътека сред джунглата от идеологии и заблуди. Типично явление на дваисети век е, че политиката и културата са станали не само антагонистични, но и враждебни едни към други. В това ужасно столетие на изгубени ценности всичко, което някога притежаваше ценност, стана идеологическо. Удари часът на политически авантюристи и водачи, които първо повеждат, а след това експлоатират масите с помощта на апарата на политическите партии.

Днес става по-ясно от всякога, че съществуват поне две Европи, в които споделената история, споделеният европейски опит, се отразява по най-малко два различни начина. Съществува общото разбиране, че демокрацията е едно политическо състояние на нещата, но ако човек се замисли над това, то демокрацията всъщност е повече култура, отколкото система – и тук аз използвам думата в нейния, така да се каже, градинарски вид – като култура, като култивация. Демокрациите от Западна Европа са се появили по един органичен начин; демокрацията като политическа система е израснала върху почвата на една социална култура; в резултат на един процес от икономически, политически и поведенчески необходими, успешни революции или големи социални компромиси. В Централна и Източна Европа, напротив, политическите структури се появиха първи, доколкото изобщо са се появили – а едва след това обществото трябваше да поеме постепенната, уморителна и може би дори болезнена задача да се приспособи към тези структури. Но не беше ли същото и с така наречения социализъм? На много места той беше построен директно върху основите на една феодална система и онова, което му придаваше особена гротескност, беше фактът, че идеологията му, въздигната до ранга на държавна религия, се намираще в остро противоречие с начина, по който тя функционираше на практика. Това брутално противоречие можеше да бъде поддържано само със средствата на терора, който пък естествено си имаше свои собствени последици.

Нека изясним едно принципно положение: истинските нововъведения на дваисети век бяха тоталитарната държава и Аушвиц. Антисемити-

змът на деветнайсетия век, например, не беше нито в състояние, нито пък би желал, да си представи едно Окончателно Решение. Аушвиц, следователно, не може да бъде обяснен чрез архаичните, така да се каже класически, разбирания на антисемитизма. Човек трябва да разбере, че между тези две неща няма никаква органическа връзка. Нашето време е не времето на антисемитизма, а времето на Аушвиц. И антисемитизмът на нашето време не просто има нещо против евреите, а желае един Аушвиц, един Холокост. Айхман заяви пред съда в Ерусалим, че никога не е бил антисемит – и макар че това беше посрещнато със смях от присъстващите в залата, може би той наистина е имал право. За да унищожи милиони евреи, тоталитарната държава се нуждае не толкова от антисемити, колкото от добри организатори. Трябва да разберем ясно, че никой тоталитаризъм на партия или държава не може да съществува без дискриминация и че тоталитарната форма на дискриминация по необходимост е масовото убийство.

Не е лесно да се живее с нашия исторически опит. Не е лесно да се погледне в очите бруталния факт, че низината, до която се спусна съществуването на човечеството през нашия век, е не просто странна история, характерна за едно или две поколения, но също и една емпирична норма, обхващаща общото човешко състояние, а следователно – и нашето собствено състояние. Човек е отвратен при вида на леснотата, с която тоталитарните диктатури успяват да ликвидират самостоятелното, независимо „аз“ и с която една личност се превръща в удобно пасваща, услужлива бурмичка в динамичната държавна машина. Човек е обхванат от страха, че през определени периоди от живота си много хора, включително и самите ние, могат да бъдат превърнати в същества, които рационалното „аз“, с неговите здрави морални инстинкти, по-късно ще бъде неспособно да разпознае или да се идентифицира с тях, нито пък ще го желае. Имаше време, в което човекът беше божие създание, едно същество с трагична съдба, което се нуждаеше от спасение. Това самотно същество беше първо преобразено от идеологическия тоталитаризъм в маса, после заключено вътре в стените на една затворена политическа система, а накрая сведено до ролята на бездушна бурмичка в машинарията. При това положение няма нужда от спасение, тъй като човекът вече не е отговорен за самия себе си. Идеологията е ограбила неговия космос, неговата самота, трагическото измерение на неговата съдба. Тя го е преценила до степента на едно предопределено съществува-

не, при което съдбата му се определя единствено от неговия произход, неговата расова специфика или класова принадлежност. Заедно с човешката съдба му е отнета и човешката реалност, самото усещане за живот, така да се каже. В една тоталитарна държава ние стоим, без да можем да разберем престъпните деяния, докато всъщност всичко, което трябва да разберем, е до каква степен мястото на морала и човешкото въображение е било заето от новия категоричен императив на времето ни: тоталитарната идеология.

Тази при всички случаи далеч от спокойна ситуация не беше непременно подпомогната от инак необходимото и дългоочаквано източно разширение на Европейския Съюз. Народите на Източна Европа бяха освободени по начин, при който самите те положиха само малко усилия за собственото си освобождение. Разбира се, съществуваха събития като работническото въстание през юни 1953 в Източна Германия, Унгарската революция от 1956, Пражката пролет от 1968, движението „Солидарност“ от 80-те години – всяко от тях една отделна школа по ожесточение. Важните исторически събития се разпознават по това, че те имат продължения, както ни учи френският историк Фернан Бродел. Но историческите събития, които току-що изредих, нямат свое продължение. Единственото, което те притежават, са последствия: потисничество, разочарование, все по-потискащо усещане за изоставеност, примирение. Накрая всички вече очакваха колапса, но никой не вярваше в него, никой не го осъществи. И след като той най-после се случи без те да помръднат дори пръст, хората се огледаха в новата ситуация с премрежени погледи и с доста неразбиране, ако не и с открита антипатия.

И точно защото те самите не бяха извоювали свободата си, техните ценности, които в по-голямата си част бяха служили единствено като средство за национално или лично оцеляване, изведнъж се оказаха напълно непотребни, та дори изглеждаха като срамна колаборация. Точно поради тази причина една не малка част от хората действително възприеха като колапс свободата, която се беше изсипала в скута им като по магия. И когато ръцете им се протегнаха за помощ към Западна Европа, всичко, което те получиха, беше едно чевръсто ръкостискане и окуражително потупване по рамото. Западна Европа не можеше да реши какво да прави с източните си съседи докато, погледнато от другата страна, всичко това изглеждаше като признак на арогантност, която направи истинска неприязън от и без това

обтегнатите отношения между двете Европи. Спечелването на свободата дойде не толкова под формата на един освободен за ново изграждане дух, колкото под тази на обидата и възмущението, на националната лудост и новото отваряне на вековни национални рани, което скоро се превърна в убийство и геноцид или, на други места, в малко по-сдържан национализъм, прикрит под демократична маска.

На практика това беше изненада за всекиго и дори истинските скептици, дори най-песимистично настроените сред наблюдателите бяха удивени от неочакваната жизненост, след повратния момент от 1989-90, на форми на поведение и мислене, за които се смяташе, че са били дискредитирани и че са изчезнали още преди много години. Изглеждаше така, сякаш при цялата тази детонация, проведена с толкова много дисциплина и внимателност, някой беше забравил един важен елемент на обединителния процес, който сега, внезапно освободен от ограничения, внезапно беше започнал да фучи и пращи, подобно на забравена бомба от някоя стара война. Кой би могъл да предположи, че за народите от Източна Европа така наречената „кадифена революция“ ще се окаже нещо като машина на времето, която внезапно ще ги придвижи не напред, а назад, към едно време на дребнави игри на надхитряне, което те бяха напуснали някъде около 1919, в края на Първата световна война? Като че нищо не беше се случило междуременно; като че най-кървавата и травматична част от европейската история никога не беше протичала – една част, в която именно те бяха изключително активни и изключително пасивни участници, но за която те винаги бяха отказвали да поемат отговорност, предпочитайки да я забравят колкото се може по-бързо.

Без съмнение, пристигайки на прага на двайсет и първото столетие, ние бяхме оставени сами на себе си, от гледна точка на морала. Благополучието на човека, в един по-възвишен смисъл, се намира отвъд границите на неговото историческо съществуване, но не и на цената на избегнатия исторически опит; напротив – то се постига именно чрез преживяване, притежаване и трагическо идентифициране с този опит. Единствено познанието може да издигне човека над историята; във времената на потискащо присъствие на една тоталитарна история, унищожаваша всяка надежда, познанието е единственото достойно оттегляне, единственото добро. Само в светлината на това познание, спечелено чрез личен опит, човек може да

зададе въпроса: а може ли всичко, което е било извършено и изстрадано, да породи някакъв вид ценност? Или, за да бъдем по-точни, можем ли да придадем ценност на собствения си живот? Или ние просто го забравяме и отблъскваме настрана, подобно на самоубийци. Защото радикалният дух, който превръща скандала, унижението и срама в неизлично наследство на човешкото съзнание, е винаги един и същ. Той е, в същото време, един освобождаващ дух – и той разпространява заразата на nihilизма не просто за да се предаде на онези сили. Напротив, той го прави, защото чрез това търси начини да обогати собствените си жизнени сили.

Приближавайки края на онова, което искам да кажа, аз може би ще срещна упрека, че досега не съм направил нито едно специфично, конкретно предложение. Всъщност аз не твърдя, че разбирам нещо от политика, икономика или изкуството на управлението. Не знам как могат да се решат въпросите с бежанците или социалните проблеми, нито пък как трябва да се общува с по-бедните страни. Не знам как може да се премахне тероризма и да се установи един нов, по-сигурен ред. Едното нещо, което обаче знам със сигурност е, че една цивилизация, която не заявява ясно собствените си ценности – или която оставя тези заявени ценности неподкрепени, поема пътя към гибелта и окончателната немощ. Тогава други вместо нея ще заявят своите ценности – и в устата на тези други ценностите ще бъдат вече не ценности, а просто пореден претекст за неограничена власт, за неограничено разрушение. Както вече казах, ние сме оставени на самите себе си, без ръководство от страна на небесни или земни сили. Ние трябва сами да създадем ценностите си, ден след ден, с невидима, но неуморна морална работа, която рано или късно ще изведе тези ценности на бял свят и ще сложи началото на една нова европейска култура. Когато си мисля за една бъдеща Европа, аз виждам една силна, самоуверена Европа – една Европа, която ще бъде винаги готова да дебатира и никога – да прави компромиси. Нека не забравяме, че самата Европа се появи в резултат от едно героично решение: Атина, която реши да се съпротивява, а не да се подчини на персите.

Имре Кертес (род. 1929) е унгарски писател и носител на Нобелова награда (2002 г.). През 1944 той е депортиран в Аушвиц, а по-късно в Бухенвалд, където доживява освобождението през 1945. По-късно той работи като журналист, писател и преводач на немскоезични автори като Ницше, Хофманстал, Шнитцлер, Фройд, Рот, Витгенщайн и Канети. Всички те имат значително влияние върху неговото творчество.

Демокрация и философия

Автор: Ричард Рорти

Философията е стълба, по която западното политическо мислене първо се изкачи, а след това захвърли настрана. Като се започне от седемнайсети век, философията играеше важна роля при установяването на демократическите институции на Запад. Тя постигна това като направи политическото мислене светско – заменяйки въпроса за това как може да се изпълни божията воля с въпроса за това как човешките същества биха могли да водят един по-щастлив живот. Философите предложиха просто да се остави настрана религиозното откровение, поне за целите на политиката, и да се действа така, сякаш човешките същества са оставени сами на себе си – свободни да създават собствени закони и институции, подходящи за техните нужди, свободни да започнат всичко отначало.

През 18. век, по време на европейското Просвещение, разликите между политическите институции и движенията, свързани с политически мнения, отразяваха различни философски възгледи. Тези, които симпатизираха на стария режим, бяха с по-малка вероятност материалистично настроени атеисти, отколкото бяха ония, които настояваха за революционни социални промени. Но сега, когато на Запад ценностите на Просвещението до голяма се приемат като подразбиращи се от само себе си, това вече не е така. В наше време пътят се посочва от политиката, а философията просто следва нейните стъпки. Човек първо избира политическите си възгледи и едва след това, ако държи на подобни неща, търси тяхното философско оправдание. Но този вкус е незадължителен и, като цяло, доста необичаен. Повечето западни интелектуалци днес познават слабо философията. В техните очи да се мисли, че политическите идеи отразяват философски убеждения е все едно да се твърди, че опашката клати кучето.

Повечето от последващите ми разсъждения ще се отнасят до ситуацията в собствената ми страна, но аз мисля, че те се отнасят в същата степен и до европейските демокрации. В тия страни, както и в САЩ, думата „демокрация“ постепенно е получила две различни значения. В нейното по-тясно, минималистско значение, тя се отнася до системата на държавно управление, при която властта се намира в ръцете на свободно избрани държавни служители. Аз ще използвам думата „конституционализъм“, за

да обозначавам демокрацията в този смисъл. В по-широкия ѝ смисъл тя се отнася до един социален идеал – този за равенството на възможностите. В този втори смисъл, демокрацията е общество, в което всички деца имат еднакви шансове в живота и в което никой не страда от това, че е роден беден или че е потомък на роби; че е жена или че е хомосексуалист. Аз ще наричам демокрацията в този смисъл „егалитаризъм“.

Да предположим, че по време на президентските избори в САЩ през 2004 г. вие бихте попитали някои от избирателите, които отдаваха безрезервна подкрепа на Джордж У. Буш, дали те вярват в демокрацията. Те биха били удивени от въпроса и биха отговорили, че, разбира се, вярват. Но всичко, което те биха имали пред вид в отговора си е, че те вярват в конституционното правителство. Поради тази си вяра те са готови да приемат резултата от изборите, независимо от това какъв би бил той. Ако беше спечелил Джон Кери, те биха били сърдити и отвратени. Но те дори не биха помислили за това да му попречат да заеме поста като излязат по улиците. Те биха били ужасени от евентуалното предложение генералите от Пентагона да предприемат военен преврат, за да задържат Буш в Белия дом.

Избирателите, които през 2004 гледаха на Буш като на най-лошия американски президент в модерно време и които отчаяно се надяваха на успех за Кери, бяха също конституционалисти. Когато Кери изгуби, те бяха покорусени. Но те дори не помисляха за революция. Ляво настроените демократи са също толкова силно обвързани със запазването на американската конституция, колкото са и дясно настроените републиканци.

Но ако, вместо да попитате тези две групи дали те вярват в демокрацията, вие бихте ги попитали какво разбират под понятието „демокрация“, вие сигурно бихте получили различни отговори. Гласоподавателите на Буш обикновено биха били доволни от едно определяне на демокрацията като управление на свободно избрани държавни служители. Но много от избирателите на Кери – и особено интелектуалците, сигурно биха казали, че Америка, въпреки вековете на свободни избори и постепенното разширяване на изборната система с цел включване на всички зрели избиратели, все още не е пълна демокрация. Възражението им би било, че макар и тя да очевидно да е демокрация в конституционния смисъл, тя все още не е демокрация в егалитарния смисъл. Защото равенството на възможностите

все още не е постигнато. Пропастта между бедни и богати се разширява, вместо да се стеснява. Властта все повече се концентрира в ръцете на малцина.

Тези ляво настроени демократи ще ви припомнят за изгледите на децата на зле образованите американци, както бели, така и черни, израснали в семейства, в които доходите на бащата и майката не надхвърлят 40 000 долара годишно. Това може да звучи като много пари, но в Америка децата на родители с такъв доход са лишени от много предимства, вероятно те няма да получат високо образование и също толкова вероятно няма да намерят добра работа. За американците, които считат себе си за политическата левица на страната, тези неравенства са възмутителни. Те показват, че макар и да има демократично избрано правителство, Америка все още няма демократично общество.

Още от времето, в което Уолт Уитман написа есето „Американски изгледи“ в средата на деветнайсети век, една съществена част от представителите на образованото обществено мнение в САЩ използват думата „демокрация“, имайки пред вид „социален егалитаризъм“, а не просто „представително правителство“. Използването на думата в този смисъл стана общоприето през Прогресивната ера (1890-1920, бел. пр.) и дори още по-разпространено по време на Новия Курс на президента Рузвелт. Това използване позволи на движението за граждански права на Мартин Лутър Кинг, на феминисткото движение, както и на движенията на гейове и лесбийки, да се представят като успешни опити за „реализиране на обещанията на американската демокрация“.

Досега не казах нищо за отношението на религията към американската демокрация. Но за да се разбере продължаващия контекст между конституционалистко и егалитаристко разбиране, важно е да се разбере, че американците от политическата левица са по-малко склонни към религиозно обвързване и активност, отколкото хората от политическата десница. Левичарите, които са религиозни, не се опитват особено много да обединят в едно своите религиозни убеждения и политически предпочитания. Те разглеждат религията като нещо лично, поддържат джеферсъновата традиция на религиозна толерантност и изразяват ясно своето предпочитание за разделение между църква и държава.

В политическата десница обаче религиозните и политически убеждения често са взаимно преплетени. Твърдите избиратели на Буш не само са много по-вероятни посетители на църквата от избирателите на Кери – освен това те по всяка вероятност симпатизират и на настояването на Буш за избор на държавни служители, които вземат Бог на сериозно. Те често описват Съединените Щати като нация, специално благословена от християнския Бог. Те обичат да казват, че тяхната страна е християнска, като същевременно не осъзнават, че фразата е обидна за техните еврейски и мюсюлмански съграждани. Те са склонни да виждат във факта, че Америка е единствената оставаща свръхсила, не просто една историческа случайност, а доказателство за Божието предпочитание.

Поради различното отношение към религиозността човек може да се почувства изкушен да вижда в противоположността между политическата десница и политическата левица един вид отражение на разликата между хора, които смятат демокрацията за нещо, изградено върху религиозна основа и ония, които я считат за изградена върху философска основа. Но, както вече посочих, това би било погрешно. С изключение на неколцина професори по теология и философия, нито десните, нито левите американски интелектуалци считат демокрацията в смисъла на конституционализма като имаща изобщо някаква основа.

Помолени да оправдаят своите предпочитания за конституционно управление, и двете страни вероятно биха предпочели да се позоват на историческия опит, отколкото на религиозни или философски принципи. И двете страни вероятно биха приели много цитираната забележка на Уинстън Чърчил, че „демокрацията е най-лошата форма на управление, която можем да си представим, като се изключат на всички останали, които са опитвани досега“. И двете страни ще се съгласят, че свободната преса, свободната юрисдикция и свободните избори са най-доброто предпазно средство срещу злоупотребите с държавната власт, характерни за старите европейски монархии, както и за фашистките и комунистически режими.

Споровете между леви и десни относно нуждата от егалитарно социално законодателство не са въпрос нито на религиозни, нито на философски принципи. Несъгласията между хората, които гледат на обвързването с демокрацията като обвързване с едно егалитарно общество и ония, които не приемат социалната държава и правителствените регулации, предназначение

ни да осигурят равенство на шансовете, не се базират нито на религиозна, нито на философска основа. Дори и най-фанатичните фундаменталисти не се опитват да твърдят, че християнските писания дават основания на американското правителство да не преразпределя богатството като използва парите на данъкоплатците, за да изпраща децата на бедните в колежи. Техните левичарски опоненти пък не твърдят, че нуждата от използване на данъчните приходи по този начин бива някак си диктувана от онова, което Кант наричаше „трибуналет на чистия разум“.

Обикновено споровете между двата лагера са много по-прагматични. Десните твърдят, че налагането на високи данъци, за да се подпомогнат бедните, би довело до „голямо правителство“, бюрокралично управление и мърсна икономика. Левите се съгласяват, че опасността от прекомерна бюрократизация и прекалено голямо правителство е реална. Но те твърдят, че тези опасности биват превъзходани по значение от нуждата да се компенсират несправедливостите, които са вградени в капиталистическата икономика – една система, която за броени дни може да изхвърли от работа хиляди хора и така да направи за тях невъзможно да изхранват и още по-малко да образуват децата си. Десните твърдят, че левите са прекомерно склонни да налагат собствените си вкусове на обществото като цяло. Левите отговарят, че онова, което десните наричат „вкусове“ всъщност е въпрос на справедливост.

Такива спорове протичат под формата на позовавания не към универсално валидни морални задължения, а към историческия опит – опита на прекомерна регулация и прекомерно данъчно облагане от една страна и опита на бедност и унижение, от друга. Десните обвиняват левите, че те са сантиментални глупаци – либерали с кървящи сърца, които не разбират необходимостта от това правителството да се държи малко, за да може да процъфтява индивидуалната свобода. Левите обвиняват десните в безсърдечност – в това, че те са неспособни или че не желаят да представят себе си в ситуацията на родител, който не може да спечели достатъчно пари, за облече дъщеря си така, както са облечени нейните съученици. Такива полемики се провеждат на прагматично ниво и за тяхното водене не се изисква никаква теологическа или философска обиграност. Нито пък една такава обиграност би помогнала особено много на която и да било от страните. ... Вие можете да бъдете много интелигентен и полезен участник в политиче-

ската дискусия в съвременните демократични общества като САЩ, макар и да не изпитвате интерес нито към религията, нито към философията.

Въпреки този факт от време на време ние сме свидетели на дебати сред философите относно това дали демокрацията има „философски основания“ и какви евентуално са те. Аз не считам тези дебати за особено полезни. За да се разбере защо те все още биват водени, добре е да си припомним онова, което казах в началото: че когато избухнаха демократичните революции на осемнайсетия век, свадата между религия и философия имаше значение, което в наши дни тя вече не притежава. Защото тези революции не бяха в състояние да се позоват на миналото. Те не можеха да посочат някакви успехи, постигнати от демократични и секуларни режими. По онова време много малко такива режими бяха вече съществували и повечето от тях не бяха се представили особено добре. Така че единственият оставащ изход беше възгледите да се обосновават по принцип, по философски принцип. Разумът, заявяваха те, беше открил съществуването на универсалните човешки права, така че беше необходима революция, за да се постави обществото на рационална основа.

„Разумът“ през осемнайсети век беше онова, което анти-клерикалистите трябваше да представят като компенсация за липсата на онова, което духовенството наричаше „вяра“. Защото революционерите от онези времена бяха по необходимост анти-клерикални хора. Едно от техните главни оплаквания се отнасяше до помощта, която духовенството беше оказало на феодалните и монархически институции. Дидро например, в неговото известно изказване, гледаше с надежда към времето, в което последният крал ще бъде обесен с червата на последния свещеник. В този период работите на светски философи като Спиноза и Кант бяха много важни за създаването на интелектуален климат, подпомагащ революционната политическа дейност. Кант твърдеше, че дори думите на Христос трябва да бъдат оценявани въз основа на предписанията на универсално споделяния човешки разум. За просвещенски мислители като Джеферсън беше изключително важно да се твърди, че разумът е достатъчна основа за моралното и политическо разсъждение и че откровението е ненужно.

Мнозина съвременни западни интелектуалци (сред тях и Юрген Хабермас, най-влиятелният и изтъкнат жив философ) смятат, че в рационализма на Просвещението има нещо много важно и правилно. Хабермас

вярва, че философското разсъждение действително може да ни снабди с морално и политическо ръководство, защото то може да ни разкрие принципи, притежаващи онова, което той нарича „универсална валидност“. Философи на основателността¹ като Хабермас виждат философията като играеща онази роля в културата, която ѝ приписваха Кант и Джеферсън. Мисленето може да разкрие онова, което Хабермас нарича „предпоставки на рационалната комуникация“ и следователно да предостави критерии, които могат да направляват моралния и политически избор.

Много леви интелектуалци в Америка и Запада като цяло се съгласяват, че демокрацията притежава такова основание. Те също считат, че определени морални и политически истини са, ако не очевидни, то при всички случаи транс-културни и извън-исторически, продукт на човешкия разум като такъв, а не просто на една поредица от исторически събития. Те се чувстват подразнени и объркани от писанията на анти-основателски философи като мен, които твърдят, че не съществува такова нещо като „човешки разум“.

Ние, анти-основателските философи, гледаме обаче на просвещенския рационализъм като на един неудачен опит да се победи религията в нейната собствена игра – играта, при която се претендира, че съществува нещо извън и над човешката история, и че това нещо може да бъде използвано за оценяване на тази история. Ние твърдим, че макар някои култури да са по-добри от други, все пак не може да се говори за транс-културни критерии за „по-добро“, на които можем да се позовем, когато казваме, че модерните демократични общества са по-добри от феодалните или че егалитарните общества са по-добри от расистките или сексистките общества. Ние сме сигурни, че управлението на държавни служители, свободно избрани от образовани избиратели, е по-добро от управлението на крале и свещеници, но ние не бихме се опитвали да демонстрираме истинността на това твърдение пред някой поддръжник на теокрацията или монархията. Ние подозираме, че ако изследването на историята не може да убеди такъв един поддръжник в погрешността на неговите възгледи, то нищо друго не може да го направи.

---

1 Foundationalism – епистемологическа теория, според която нашите вяръвания са оправдани на основата на т. нар. „базисни вяръвания“ (наречени още основателни вяръвания, откъдето идва и името на философското направление).

Анти-основателските професори по философия като мен не смятат, че тя е толкова важна, колкото са считали това Платон и Кант. Това е, защото ние не мислим, че моралният свят има структура, която може да бъде разкрита чрез философско размишление. Ние сме историцисти, защото сме съгласни с тезата на Хегел, че „философията е своето време, запазено в мисълта“. Онова, което Хегел е имал пред вид, предполагам е, че човешката социална практика като цяло и политическите институции в частност са продукт на конкретни исторически ситуации и че за тях трябва да се съди чрез позоваване на нуждите, създадени от тези ситуации. Няма как да се излезе извън човешката история и да се погледне на нещата откъм аспекта на вечността.

От тази гледна точка философията е подчинена на историографията. Историята на философията трябва да бъде изучавана в контекста на социалните ситуации, които са създали философските доктрини и системи, по същия начин както се изучава историята на изкуството и литературата. Философията не е и никога не може да бъде наука – в смисъл като прогресивно натрупване на дълготрайни истини.

Повечето философи на Запад преди времето на Хегел бяха универсалисти и основателисти. Както казва Исаия Бърлин, преди края на осемнайсетия век западните мислители виждаха човешкия живот като опит за решаването на картинка-пъзел. Берлин описва тяхната вяра в това, че съществуват универсални философски основания за културата, по следния начин:

„Трябва да съществува някакъв начин за подреждане на парченцата. Всезнаещото същество, всеведущото същество, дали Бог или някакво всезнаещо земно същество, както и да поискате да го разбирате, е по принцип способно да подреди всички парченца по някаква разумна схема. Всеки, който прави това, ще знае какво е светът: какво са нещата, какво те са били, какво ще бъдат, какви са законите, които ги управляват, какво е човекът, какво е неговото отношение към нещата, а следователно и какви са неговите нужди, желания и по какъв начин той може да ги удовлетвори“.

Идеята, че интелектуалният свят, включително и моралният свят, е подобен на картинка-пъзел и че философите са хората, натоварени със задачата да подредят всички парченца, предполага, че историята всъщност е без значение, че под слънцето никога не е имало нещо ново. Това предположение обаче беше поставено под въпрос от три събития. Първото от

тях бяха избухванията на демократичните революции в края на осемнайсетия век, особено ония в Америка и Франция. Второто беше романтичното движение в литературата и изкуствата, което подсказа, че поетът, а не философът, беше фигурата, допринасяща най-много за социалния прогрес. И третото, което дойде малко по-късно, беше всеобщото приемане на дарвиновата еволюционна теория. Една от последиците от тези три събития беше появата на анти-основателската философия – на философите, които се противопоставяха на гледището за подредбата на нещата като картинка-пъзел. Западната философска традиция, твърдят тези философи, беше неправа в твърдението си, че постоянното и стабилното е за предпочитане в сравнение с новото и непредвиденото. Платон например грешеше, предпоставяйки математиката като модел за всяко познание.

Според това гледище няма такова нещо като човешка природа, защото човешките същества се оформят докато се движат напред. Те създават самите себе си по същия начин, по който поетите създават своите поеми. Няма и неща като природа на държавата или природа на обществото, която трябва да бъде разбрана. Съществува единствено една историческа поредица от сравнително успешни и сравнително неуспешни опити за постигане на някаква комбинация от ред и справедливост.

За да илюстрирам по-нататък разликата между основателските и анти-основателски философи, позволете ми да се обърна към твърдението на Джеферсън, че правото на живот, свобода и търсене на щастие, са самоочевидни неща. Основателските философи настояват, че съществуването на такива права е универсална истина, която в никакъв случай не е по-конкретно валидна за Европа в сравнение с Азия и Африка (или по-скоро за модерната история, отколкото за античната). Съществуването на такива права, казват те, е същото като съществуването на ирационални числа от типа на квадратен корен от две – нещо, което всеки, замислил се сериозно върху тази тема, в края на краищата може да разбере. Такива философи се съгласяват с твърдението на Кант, че „общото морално съзнание“ е не исторически продукт, а част от структурата на човешката рационалност. Кантовият категоричен императив, утвърждаващ, че ние не можем да използваме други човешки същества като средства, че не можем да ги третираме като предмети, е преведен в конкретни политически понятия от Джеферсън и от авторите на Хелзинкската Декларация за Правата на Човека. Такива

преводи просто преформулират морални убеждения, които би трябвало да са изглеждали също толкова самоочевидни в дните на Платон и Александър Велики, колкото те изглеждат и днес. Работата на философията е да ни припомни онова, което ние винаги вече сме знаели някъде дълбоко в сърцата си. В този смисъл Платон е бил прав, когато е казал, че моралното познание е въпрос на припомняне – един въпрос а priori, а не резултат на емпирическо експериментиране.

В противоположност на това гледище, анти-основателските философи като мен се съгласяват с Хегел, че категоричният императив на Кант е просто празна абстракция, докато той не бъде изпълнен с онзи тип конкретни подробности, които само историческият опит може да предостави. Ние твърдим същото и за твърдението на Джеферсън относно самоочевидността на човешките права. От наша гледна точка моралните принципи не са нищо друго освен начини за обобщаване на един определен опит. Да бъдат наречени те „a priori“ или „самоочевидни“ означава да се настоява за използването на платоновата изключително подвеждаща аналогия между морална и математическа сигурност. Никое твърдение не може да притежава революционни политически последствия и едновременно с това да бъде самоочевидно.

Да се нарича едно твърдение самоочевидно е според нас, анти-основателските философи, просто един празен реторически похват. Съществуването на правата, които революционерите от осемнайсетия век обявяваха за всеобщо валидни, не беше очевидно за повечето европейски мислители от предишните хиляда години. Фактът, че тяхното съществуване изглежда самоочевидно за американците и европейците двеста и повече години след това утвърждаване, трябва да бъде обяснен чрез културно-специфично индоктриниране, а не чрез някакъв вид сродство между човешката мисъл и моралната истина.

За да поясним твърденията си, ние анти-основателските философи посочваме някои неприятни исторически факти като например: думите на Декларацията бяха възприемани, от предполагаемо демократичното американско правителство, като отнасящи се само до хора от европейски произход. Отците-основатели ги прилагаха само към емигрантите, които бяха прекосили Атлантика, за да избягат от монархическите правителства в Европа. Идеята, че коренните Американци – индианските племена, които

бяха първоначалните обитатели на континента, имат също такива права, рядко беше вземана на сериозно. Индианците на по-различно мнение бяха унищожавани.

И отново, едва сто години след Декларацията за Независимостта, гражданите на САЩ започнаха да вземат на сериозно идеята за правата на жените. Отне ни почти сто години, както и една неимоверно скъпа и жестока гражданска война, за да стигнем до момента, в който чернокожите американци получиха правото да не бъдат държани като роби. Още сто години изминаха, докато чернокожите американци най-после започнаха да бъдат зачитани като пълноценни граждани, със същите възможности както и белокожите.

Тези факти от историята на моята страна понякога биват посочвани, за да се покаже, че Америка е една изключително лицемерна страна и че тя никога не е вземала на сериозно своите собствени протести по въпросите на човешките права. Но аз мисля, че едно такова определяне на САЩ е несправедливо и подвеждащо. Една от причините, поради които в продължение на два века те станаха една много по-добра, по-честна и по-щедра страна е, че с помощта на демократичните свободи – в частност свободата на пресата и свободата на словото, общественото мнение беше в състояние да накара белите мъже от европейски произход да премислят отново онава, което бяха направили, и продължаваха да правят, с индианците, жените и чернокожите.

Ролята на общественото мнение в постепенното разширяване на сферата на човешките права в западните демокрации е според мен най-добрата причина да се предпочита демокрацията пред други възможни системи на управление. Историята на САЩ показва пътя, по който едно общество, първоначално заето най-вече със съдбата на притежаващите собственост белокожи мъже, може постепенно и по мирен начин да се превърне в общество, в което бедни чернокожи жени стават сенатори, членове на кабинета или съдии във висшите съдебни инстанции. Джеферсън и Кант биха били силно озадачени от промените, станали в западните демокрации през последните двеста години. Защото те също не мислеха за еднаквото третиране на чернокожите и жените, или за женското гласоподаване, като за неща, произтичащи с необходимост от философските принципи, формулирани от тях. Това също би трябвало да илюстрира анти-основателската теза, че

моралното прозрение, за разлика от математиката, не е продукт на рационален размисъл. По-скоро то е въпрос на способността да си представим едно по-добро бъдеще и наблюдаването на резултатите, с които са свързани опитите да се осъществи това бъдеще. Моралното познание, също както и научното, е най-вече резултат от правенето на експерименти и наблюдаването на резултатите от тях. Женското гласоподаване, например, функционира много добре. Централизираният контрол върху икономиката не една страна, от друга страна, не функционира толкова добре.

Историята на моралния прогрес от времето на Просвещението насам илюстрира факта, че важното нещо при демокрацията е също толкова въпрос на свобода на словото и пресата, колкото и на способността на сърдитите граждани да заместват лошите държавни служители с по-добри държавни служители. Една страна може да има демократични избори, но да не се придвижва напред, ако онези, с чиито права е злоупотребено, не могат да направят обществено достъпна истината за страданията си. На теория, една страна би могла да си остане конституционна демокрация дори и ако нейното правителство никога не е прокарвало каквито и да било мерки за насърчаване равенството на възможностите. На практика, свободата да се дебатира политически въпроси и да се излъчват политически кандидати, ще осигури естествения преход от демокрация в смисъл на егалитаризъм към демокрация като конституционно управление.

Поуката от моята анти-основателска проповед е, че за страни, които не са претърпели секуларизацията, която беше най-важното последствие от европейското Просвещение или които едва сега започват да преживяват появата на конституционно управление, историята на западната философия не е особено ползотворна за изследване област. Историята на различните успехи и неуспехи на социалните експерименти в различните страни е много по-ползотворна. Ако ние анти-основателските философи имаме право, то опитът да се постави обществото на някаква философска основа би трябвало да бъде заменен от един опит да се поучим от историческото минало.

Ричард Рорти (1931–2007) е един от най-известните съвременни американски философи. Той беше професор по сравнителна литература и философия в университета Станфорд.

Къщата

Автор: Здравка Евтимова

Къщата е направена от дядо ми Горан, търговец на жито, желязо и памук, все стоки, които изнасял в Румъния и Сърбия. Натрупал доста чували с пари, изчезнал с някаква румънка и изоставил баба ми Младена сама в недостроената хала. Разбира се, те нямали деца. Това била причината Горан да хване чувала с парите и да дръпне в Румъния, или може би в Гърция с онази румънка. Както и да е, Горан мечтаел да има наследник, изоставил къщата – все пак сложил ѝ покрив, но по стените нямало прозорци и врати. Така баба ми Младена изведнъж се оказала без пукната пара, с два гардероба мъжки костюми, два гардероба рокли и една къща с огромни стаи – с високи тавани, които през зимата се пълнят със студ и никоя печка не може да затопли. Освен че станала за срам и позор пред целия град, баба ми нямала и документи и не можела да продаде грамадната постройка, всъщност стени от неомазани тухли. Останал ѝ резултат, че е зарязана бездетна от толкова учен и заможен мъж като Горан търговеца. Започнала да продава първо роклите си, но никой не ги купувал, защото е лоша стъпка да си купуваш дрехи от ялова жена – собствената ти дъщеря ще се запъне и няма да може да зачене, а с това влиза в устата на всички роднини. След това Младена започнала да продава костюмите на Горан. Намерили се кандидати – Горан бил най-голямото добро утро в града и думата му шетала като вършачка посред жито. Баба Младена се надявала да дойде някой майстор зидар да купи костюм на Горан, затуй писала: „На зидари костюмите се продават на половин цена“. Но де ти зидари в тоя град, където хората си правят къщи от кирпич? Най-сетне се намерил някакъв господин.

– Аз съм зидар – казал той на Младена. – Дай ми костюма на половин цена.

– Щом си зидар, искам да ми омажеш къщата. Ще ти дам да живееш тука, ей тук в мазето. Или ако искаш в края на коридора има една стая, но ще си я омажеш. Ще ти готвя. Ти ми се виждаш беден човек, ще продавам покъщнината на Горан и ще поминаваме.

Тоя зидар не ще да е бил много човек като хората. Огледал той Младена и рекъл, „Казаха ми, че мъжът ти те оставил, щото си ялова. Аз точно ялова булка търся. Вместо да давам пари по долни жени, докато ти мажа

къщата, с тебе ще живеем като мъж и жена. Ще ми готвиш и ще ме переш. Аз пък ще омажа и прозорци ще сложа. Ако си съгласна, дай да видя дали ще ми харесаш, че да почвам сетне мазането.“

Баба Младена рекла, „Че то няма одър. Пък и как така изведнъж... Не може така!“

– Може така. Одър няма, но под има, не ми губи времето. Ако не ми харесаш, ще ти дам десет лева както на всички други. Ако ми харесаш, оставам и почвам да мажа.“

Първо ѝ оставил десет лева и се пропъдил някъде. След седмица пак дошъл. Почнал да маже, но пак ѝ оставил десет лева и се прокудил по незнайни места, но вече облечен с един от костюмите на Горан. Дошъл след известно време, но ни костюм на Горан, ни обувки на Горан, само по къси гащи пристигнал, макар че било студен юни и облаците били повече от маргарешките тръни на полето. Човекът се казвал Здравко. Взел да маже, но все искал Младена да е край него. Както мажел, ѝ казвал, че ще ѝ остави десет лева, тя само да записва колко ѝ дължи. Ядял за трима, а Младена нямала нито стотинка. Вече била разпродала костюмите на Горан, обувките на Горан, шкафовете на Горан и столовете, та наистина ги чакала тия двайсет и осем пъти по десет лева. Само една английска шевна машина не продавала, защото ако съвсем изпаднала, щяла да я заложи. Смятала полека-лека да започне да бута къщата, че да продава тухлите и от това да живее, докато не намери някой вдовец с дечица, да гледа малките и да се приюти при бащата. „Машина „Сингер“ се продава – на вдовец с деца на половин цена“ – писала тя. Онзи, зидарят, мазал що мазал, щом свършила храната дали шетал да краде от бостаните на почтените хора, или на комар ходел да играе, не се знаело. На Младена донасял чувал с храна, в който безразборно били навърляни домати, картофи, лук, хляб и бонбони лукчета. Гълтал като хала и колкото повече гълтал, толкова по-малко мажел и повече около Младена се въртял. Накрая ѝ казал – „Слушай какво, по-добре да не ти плащам десет лева. Вече свикнах с тебе, кротка си като яре. Ще ти омажа къщата и вместо да живея в оная дупка в края на коридора, ще живея при тебе. Ще черпя поп Манол да ни венчае – две ракии и е готов. Няма да ходим в черквата. Пред машината „Сингер“ ще ни венчае, та щом ми омръзнеш, господ няма да се сърди, ако те зарежа“.

Излъгал. Дори две ракии не черпил поп Манол, а му поискал на заем трийсет лева да купи на булката си халка. Пак излъгал. Не купил халка, а си купил бяла риза и вратовръзка – някакъв германски инженер се гътнал се и умрял, а зидарят свалил ризата и вратовръзката направо от умрелия. Поп Манол не изкарал цялата брачна молитва, а само една трета от нея. Зидарят казал: – „Стига ми толкова. Ходи си, че както нямам пари, ще ти съблека расото от гърба и ще го продам да купя халка на Младена.“ Попът зинал да се кара, но зидарят Здравко наистина наблегнал да му смъква расото. По едно време обаче се досетил нещо и се завтекъл към жена си. Не се отделил от нея цяла седмица, докато все пак имало някаква храна из къщи. Ставал само да ходи до тоалетна. „Сега нали е безплатно“, въздишал щастливо той, а къщата си оставала неомазана. Продал машината „Сингер“ и купил още два чувала ядене. Докато все още имало трохи хляб и кори от картофи, държал Младена и казал: – „Ще я омажа тая къща, дяволите да я вземат. Нали си тука сега, Младено. Дай да използваме, щото може да умреш. Може да те срути някоя болест и аз какво ще правя тогава? Трябва да търся друга жена, но такваз кротка като тебе няма да намеря, дори десет оки свещи да изгоря, докато диря.“

– Знаеш ли какво, Здравко? – рекла баба ми Младена. – Сигурно ще имаме бебе. Закъснява ми.

– Какво като имаме бебе – викнал той. – Нали не си умряла. Закъде бързаш? Слушай, по-добре ми беше да си ялова като хората, но ми се виждаш хубава. Ако бебето е здраво, можем да го харижем за петдесет лева на някои ялови хора.

Когато майка ми се родила, градчето си рекло – „Я, па Младена не била ялова.“ Още повече румънката, с която дядо ми Горан избягал, се върнала тъдява по нашите места, намерила баба Младена и рекла: – „Слушай какво, оня Горан, червеи червата да му ядат, ме натири. Бебе не съм могла да му родя. Обаче да знаеш – той не е читав. Семето му е калпаво. На, ти роди бебе като магаре. Аз няма къде да живея, нямам пукната пара, та затуй пушни ме да дойда да живея при тебе. Двете заедно ще измажем къщата.“ Но отново не се стигнало до измазване на стените. Здравко накарал румънката първо да си продаде роклята, после гривните, после обувките. Накрая се преместил в нейната стая, изяли с нея два чувала храна, но румънката почнала да му крещи нещо мръсно на румънски. Започнала да го връзва,

както бил заспал и го налагала с колана на собствените му панталони, викайки: „Пари! Дай парите, дете ми дължиш!“, поради което един ден той я изхвърлил наред улицата хей така, както си била само по нощница. Върнал се в къщата, взел си бебето в ръце и започнал да му пее. Само това му било хубавото на Здравко – имал широк глас. Петлите не кукуригали сутрин, докато пеел на бебето, и гаргите по клоните на тополите млъквали, щом той си отворел устата. Баба ми Младена дала на румънката хляб. Здравко се прибрал при нея и казал – „Само ти, Младено, можеш да живееш с мене, щото си ангел. Направо ангел – паднал пред нея и взел да ѝ целува коленете. – Оная щеше да ме заколи. Два пъти се опитва да ме мори с миша отрова. После ме би с дъска. Гадна жена. Ти си ангел, Младено.“ – и пак ѝ целунал коленете. Взел да маже къщата, не му вървяло особено. Все гледал Младена да е край него, току по никое време слизал от скелята, казвал ѝ : – „Я донеси кошницата с манджата и ела тука. Дай да използваме, че още си жива“. От време на време все пак ѝ повтарял, че е абсолютен ангел, а вечер пеел на бебето. Това изглежда страшно го ободрявало, защото въздишал: – „Какво хубаво хлапе. Какво чудо!“

Взел да пее и свири по сватби и новобрански вечери. Носел кога пълна торба с печени мръвки и кокали, кога шепа десетолевки, кога буца сирене. На бебето купувал скъпи дрешки и въобще не му хрумвало да го харизва за петдесет лева на някого. По едно време изчезнал пак. Съседи подхвърлили на Младена, че хванал към София с някаква млада певица, а таваните в къщата на Горан останали сиви циментови плочи. Прозорците все пак се сдобили с черчевета, защото Младена ходела да пласти сено, да чисти оборите на комшиите и макар че в Пернишко хората са повече камъни, отколкото хора, заради бебето ѝ давали хляб и стари дрешки, омалели на техните деца. Така баба ми Младена почти си била стъпила на краката, когато Горан, мъжът ѝ, се върнал. Бил още по-тежък търговец от преди, с кола се прибрал. Привечер било, а Младена седяла с момиченцето си, моята майка, която тъкмо се учела да ходи по пътеката, отъпкана между тревата.

– Знам какво си правила, докато ме нямаше – казал Горан на жена си. – Добре. Взимам те обратно заедно с детето.

Сигурно се усетил, че дава фира и от него не може да се пръкне нищо, освен пари и пълни портфейли. Викнал майстори, измазал къщата, оградил мястото, а на бебето само дете луната между облаците не свалил, че да я

закове над бебешката люлка. Разбира се, по едно време Здравко зидарят пак довтасал в Перник и що да види! Къщата оградена с каменен зид, ония ми ти стени белосани, като че вчера натрупани с преспи сняг, нови керемиди лъщят. Рекъл да влезе, но два песа едри като кози се хвърлили с гърла като пещери насреща му. Излязла Младена да види какво става, а той завикал:

– Дай да ти целуна коленете! Ти си ангел. Кило свещи изгорих да търся друга такава като тебе, но няма и няма. Виж! Нося една торба с хляб, една торба с кромид лук и половин кило сирене. Хайде, идвай, че нямам търпение.

– Мъжът ми се прибра – каза баба ми Младена. – Той вароса къщата. Нови врати и прозорци сложи.

– Бе какъв мъж, бе! С кого те венча тебе поп Манол? Кого наритах аз да ми се махне по-скоро от главата, че да си видя булката? Кой е бащата на онова дребното, дето шари из двора?

– Казвам ти, Горан е тука. Ходи си, защото ще те застреля.

– Да видим как пък ще ме застреля! – После хвърлил на песовете нещо от торбата с храна, отишъл при хлапето, гушнал го и запял. Глас като слънце плиснал от гърлото на тоя човек. Младена забравила, че ѝ продал машината „Сингер“. Забравила, че я зарязал с бебето да чисти оборите на хората и заслушала песента. И детето заслушало. „Хайде – казал ѝ Здравко. – Донесъл съм ядене. Нали знаеш сега какво трябва да стане.“ „Не може да стане, защото Горан си идва. На ти хляб. На ти пари – и му дала една шепа десетолевки. Откакто Горан се върнал, парите с торби се трупали в къщата ѝ. „Слушай какво, я зарежи парите и ела тука. Ако вземеш та умреш случайно, или те събори някоя болест, какво! Дай да използваме, докато си жива.“

Използвали чак до вечерта, само за малко Младена рекла да приспи детето, но Здравко не ѝ дал. Той му пял и така пял, като че десет сърца имал под ребрата и като че сам той имал щерка на тоя свят. После още използвали, добре че тая вечер Горан се запилял нещо да продава и още портфейли с пари да печели. Когато си дошъл, Здравко още се уверявал, че Младена е жива и дори не бил посегнал към оная храна, дето донесъл в чувалите. Усетил се чак когато Горан опрял пищов в темето му. „Ти какво правиш тука, бе!“ ревнол Горан.

– Че не виждаш ли какво правя? – креснал Здравко. – Трябва да си къорав, ако не виждаш. Или ме трепи, докато държиш тоя пищов, или се

махни от тука! – Горан бил малко бърз в ръката, добре че гръмнал с пищова не в темето, а към тавана. – Дойдох да попея на детето, което ти оставих в къщата, че и ти да се радваш като хората. Човек те направих, да имаш за какво да си даваш парите, иначе само в бардаци щеше да ги пръскаш, нещастник такъв.

Дошли гавазите на Горан, измъкнали Здравко и сигурно го били много здраво, защото после съседите намерили два гьола с кръв около къщата, туфи кестенява коса и кървава диря към гарата.

– А ти се облечи – заповядал Горан на баба ми Младена. – Още веднъж ако те видя с тоя... ей това виждаш ли го? – показал ѝ големия нож, с който тя режела хляба. – С него лично аз ще ти рязна гърлото. Знаеш, че коля агнета и бързо ги коля! – Оглеждал дълго жена си и по едно време попитал: – Е, какво, оня пееше ли ти?

– Пееше ми – казала Младена.

– Тогава и аз ще ти пея! – викнал Горан и като зинал – не глас, а вол излязъл от гърлото му. Ревал що ревал, детето се разциврило и петлите опиптели махалата. „Той по-хубаво ли ти пееше?“ – попитал Горан. „Ами похубаво“ - отговорила Младена. „Ама той те заряза!“ – креснал Горан. „И ти ме заряза“ – казала Младена. Горан извадил едно тесте пари, сложил ги до главата ѝ и казал – „Той нямаше ей това. Ти чистеше оборите на хората!“ „Той ми целуваше коленете.“ „Затова сега те болят“ – викнал Горан.

Румънката идвала да проси пари от Горан, но той пуснал кучетата срещу нея. Заредил чифтетото да я стреля, добре че Младена била наблизко, та ѝ дала хляб, стари дрехи и пари в едно портмоне. „Ти си златна, жено“, заплакала румънката и целунала баба ми по двете бузи. „Господ да те държи здрава тебе и детето ти. Да знаеш, че мъжът ти е строшил крака на Здравко. Сега Здравко проси в София“. Младена ѝ дала още пари.

Още като малка майка ми била много хубава. Оградата на къщата била отрупана с цветя, а върху всяка тухла имало изписани най-малко по две сърца, пробити със стрели. Взе заради нея. Горан гледал това момиче и не вярвал ни на очите си, ни на ушите си. Като пораснала, мама станала още по-красива. Родила ме на осемнайсет години и ме оставила на баба Младена и дядо Горан, който вече не бил никакъв търговец, а стар болнав човек. Мъчел го черен ревматизъм, сякаш всяка става била пълна с развалени зъби, които го болели едновременно. На гости им идвал много куц старец,

който хубаво пее. Вечер двамата – Горан и куцията – си пиели заедно ракийка и като се напиели, куцията пее така, като че под ребрата имал двадесет и едно сърца. Другият, Горан, макар и тормозен от ревматизма, зее и от устата му излизал не глас, а багер, който разкопавал улицата и плашел кротко пасящите добичета на къра. До тях двамата седяла баба ми Младена. Краката много я болели – от кръста до малкия пръст на стъпалото все я боляло, но тя им готвела и им наливала ракийята. Понякога гледала тъпи филми по телевизията, но най-грижливо пазела мен, малката си внучка Здравка – все в тая стара пернишка къща, с огромните стаи, които лятото още пълни със слънце, а зимата – със сребро.

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Коментари (1)

- 10-05-2009 | Гост - добър спомен

Чудесно си го разказала! Като всяка житейска история и тази няма как да не докосне сърцето. Човешките отношения винаги дават повод за интересни истории, стига да бъдат майсторски разказани. Поздрав!

Индия и Китай по пътя на взаимното откриване

Автор: Георг Блуме

Може ли авторитарната свръхсила Китай да се поучи от индийската демокрация? Колко брутални трябва да бъдат реформите? Китайският философ Ванг Хуи и индийският писател Панкадж Мишра разменят мисли по тия въпроси в разговор с вестник DIE ZEIT.

DIE ZEIT: В Китай и Индия, най-големите народи в света, заедно с икономиката расте и националната и политическа самоувереност. Възхищава ли се Индия от по-големия съсед или по-скоро се страхува от него?

Панкадж Мишра: Аз виждам Китай като един експеримент, който не е бил предприеман никога преди, като най-големия проект за модернизация в историята на човечеството. Това е опит да се поведат стотици милиони селяни към едно ново общество. Този експеримент премина през различни фази: големият скок напред, културната революция, реформите на Денг Сяопинг. В днешната си фаза Китай е най-голямата лаборатория за изпробване на доминиращата от края на Студената война насам неолиберална идеология. Основателите на модерна Индия също имаха велики визии: напредък, наука, демокрация. Техният експеримент е конституционната държава с общо избиращо право. Но индийският модернизационен процес е по-малко напреднал, по-малко безогледен, не толкова брутален.

Ванг Хуи: Погледната откъм Китай, Индия притежава, въпреки сегашния си икономически бум, една много по-голяма стабилност и продължителност. През 20 век Китай преживя много повече разриви и травми. В сравнение с нас Индия беше доста стабилна. През 20 век Китай беше част от големите събития, които докоснаха също Европа и САЩ. В Същото време Индия изглеждаше почти изолирана. Това обяснява защо след отварянето на Китай през 80-те години моето поколение беше склонно да я пренебрегва. Тогава всичко се въртеше около американизацията.

ZEIT: Защо тогава книжарниците в Китай днес са пълни с литература за Индия?

Ванг: Освен индийския бум в информационните технологии ние с голям интерес следим и социалните движения там от края на 90-те години. Китайските интелектуалци, включително и аз, дълго време стояха настрана от всякакви социални движения. Но индийските интелектуалци нерядко

са същевременно и активисти. Когато приятели от Индия дойдоха в Пекин, те например ни обясниха как функционира индийското екологическо движение като следствие от химическата катастрофа в Бопал. Ние разговаряхме с тях за двете различни реакции по отношение на модерността: Мао срещу Ганди, социална революция срещу ненасилие. Открихме и взаимната тема за поземлената реформа. Като следствие от това през последните години много китайски интелектуалци посетиха Индия. Впечатлението е многостранно: ние се възхищаваме и уважаваме ненасилствената индийска традиция, както и екологическото движение с неговата критика на прогреса. Но ние се чувстваме доста объркани от кастовата система и различията между бедни и богати. Така също ние вече разбираме и противоречието между индийските еколози и икономисти: едните отричат развитието по принцип, а другите се стремят единствено към растеж.

Мишра: Когато индийският елит наблюдава Китай, той винаги гледа с едно око към Запада. Ние разбираме, че Западът наблюдава и двама ни – както Индия, така и Китай. Това ни изкушава да поведем разговор относно моралното ни превъзходство. Ние казваме: китайците са по-добре от нас, но в замяна на това ние имаме демокрация. Западът слуша това с удоволствие. Но морализирането всъщност прикрива страха, че чрез неолибералния модел Китай напредва по-бързо от Индия. Така както вече чрез плановата икономика им се удаде да развият по-успешно от Индия областите на здравеопазването и образованието. Всъщност ние не сме в състояние да докажем превъзходството си в някакъв друг аспект освен чисто моралния.

ZEIT: Чувства ли се Китай като намиращ се по-напред от Индия?

Ванг: Що се отнася до икономиката като цяло, Китай е по-напред. Но в областта на високите технологии водеща е Индия. Погледнете например града на софтуера Бангалор, чийто успех ние се опитваме да копираме в Китай. Интересно е сравнението в областта на поземлената реформа. През 1979 г. Китай въведе една нова система за даване на земята под аренда. Цялата обработваема земя беше разпределена, всяко селско семейство получи нива. В началото това беше сравнително справедливо. Но днес някои казват, че разликата между бедни и богати вече е по-голяма в Китай, отколкото в Индия. Дали това е вярно е трудно да се каже. Но Китай трябва да намери нов път. В Индия пък има повече свободна, неизползвана земя, отколкото в Китай. Това дава на индийците повече свобода за провеждане

на нови реформи. Освен това се твърди, че бедността в Индия е по-ясна за разпознаване, докато в Китай тя е по-прикрита. Но основният проблем си прилича и в двете страни: селското население съставлява повече от половината от цялото население. И в двете страни пропастта между град и село се разширява – а това води до социални проблеми.

ZEIT: Къде социалните проблеми биват разглеждани по-сериозно, в Индия или в Китай?

Мишра: Аз виждам тук един парадокс. В авторитарната държава Китай осъзнаването на социалните проблеми сред интелектуалците и правителството е по-ясно. В демократичната държава Индия, в която социалните бедствия доведоха дори до смяна на правителството през 2004 г., всяка съпротива срещу неолибералния консенсус на управляващите изглежда напразна. В момента индийското правителство не е в състояние да помогне на селското население, макар че получава своя демократичен мандат от него. През последните години хиляди индийски селяни стигнаха до самоубийство. В Китай решенията може също да са много далечни, но поне правителството говори много по-открито за проблемите в селските райони. За мен това е голяма изненада.

ZEIT: И все пак, представлява ли индийската демокрация един модел за Китай?

Ванг: Моделът винаги беше Америка, а не Индия. Едва днес ние започваме да опознаваме индийската демокрация по-добре. Разбираме предимствата на много сложната индийска правна система. Но същевременно ние виждаме и недостатъците на един демократически формализъм в Индия, който според индийските социолози нерядко води до един вид узаконяване на обезправяването на най-бедното население.

Мишра: Ние не трябва да се оставяме да бъдем морално и емоционално заслепени от думата демокрация, по начина, който западните медии непрекъснато ни демонстрират. С това не искам да отрека демократичните завоевания на Индия. Но някои от тях просто са измислени. Например индийската демокрация никога не успя да намери начин за създаване на добра връзка с етническите малцинства. Осемдесетте хиляди убити в Кашмир през последните 15 години говорят достатъчно ясно за това. От обявяването на независимостта насам в Индия има много повече религиозно насилие, отколкото по което и да било време на колониалното управление.

Ванг: Индия може да предложи не само демокрация. Ние имаме много общи исторически ресурси. В хода на историята си и двете страни са били мултиетнически и мултирелигиозни общества, които са живели в мир. Да се обмена този опит е удоволствие. Индийски интелектуалци като Тагор и Ганди посочиха по-рано от всички други недостатъците на индустриализацията. Мился, че това е най-ценното, което можем да научим от Индия.

Мишра: Индийската модерност се основава на един самокритичен импулс. Още от 19 век тя е критика и на западната модерност, тя предхождаше европейската критика на мислители като Музил или Ясперс. Още през 1923 г. Тагор отиде в Китай, за да представи една алтернатива на западния възглед за модерността. Пред вид непрестанния натиск за продължаващо развитие това и до днес си остава едно от най-важните предизвикателства пред азиатските интелектуалци.

Ванг: В сравнение с Индия Китай може би расте прекалено бързо. Всички китайци се прекланят пред същия модел, всички са безспирно заети и всички искат да бъдат германци (смее се). В Индия културата и традицията са по-добре запазени.

Мишра: Това ми се струва важно. Упоритостта на старите традиции в Индия е добро средство за противопоставяне срещу уеднаквяващата сила на Модерното. Дори и прословутите високотехнологични работници от Бангалор се молят всяка сутрин в продължение на един час на своите индийски богове. Някои твърдят, че това било суеверие. Но колкото повече се засилва глобалният натиск за консумация, толкова по-полезна е тази вяра.

ZEIT: Колко силен е отпечатъкът на Запада върху взаимното възприятие на двете страни?

Мушра: Ерата, в която нашето мислене беше определяно от Студената война и пакистанския конфликт и в което Китай беше образът на врага, отмина. Икономическият възход на Китай е необратим и неудържим. Ние трябва да се научим да живеем мирно с новата мощ на нашия съсед и да се отнасяме спокойно към нея. Днес това отношение преобладава – в противовес на една определяна от САЩ представа за Китай. Трябва само да се прочете последната реч на индийския министър на енергетиката в Пекин. Той каза: ние се борим за едни и същи суровини, следователно е нужно да работим заедно. В това се отразява новото мислене на индийския елит.

Ванг: В медиите се говори за Индия като за нов конкурент. Четем, че преди Съветският Съюз, а днес – САЩ, са използвали Индия, за да удържат Китай. Но повечето интелектуалци разглеждат Индия като самостоятелна цивилизация с дълга история, т. е. много приличаща на Китай. От тази гледна точка Индия би се поставила в услуга на една чужда сила също толкова малко, колкото и Китай. И двете страни имат интереси, които днес се допълват по-добре, отколкото по времето на студената война. Инвестициите, търговията, комуникацията и интелектуалния обмен между двете страни нарастват бързо.

ZEIT: Как трябва да реагират западните интелектуалци на азиатския ренесанс?

Мишра: Вие трябва да се откажете от идеята, че съществува само една модерност, която винаги води до едни и същи резултати. По този начин опитът на Индия и Китай ще придобие за вас една нова коплексност. Също толкова важно е за индийските и китайски интелектуалци да провинциализират Запада в собственото си мислене.

Ванг: от триста години насам Западът се намира на върха, без никакво търпение и желание да разбира другите. Когато някъде другаде се получи прогрес, Западът го възприема като потвърждение на самия себе си. Той трудно ще се откаже от това тясно разбиране за света. Но китайските интелектуалци трябва бързо да се огледат и отвъд Запада, към Индия, Бразилия и Африка. В противен случай ще останем затворени в дуализма Китай – Запад и ще престанем да мислим.

Разговорът се води от Георг Блуме.

Ванг Хуи (род. 1959), е професор в елитния университет Чингуа в Пекин и издател на влиятелното философско списание „Душу“. Писателят и литературен критик Панкадж Мишра (род. 1969), се счита за един от най-влиятелните индийски публицисти.

Георг Блуме и съпругата му Чикако Ямамото са кореспонденти в Китай на немските вестници taz, Die Zeit и Weltwoche.

Тоталният роман на Гарсиа Маркес

Автор: Илан Ставанс

„Сто години самота“ от Габриел Гарсиа Маркес отпразнува тази година своята четридесетгодишнина. Същевременно това е осемдесетият рожден ден на автора и двадесет и петата година откак той получи Нобеловата награда за литература. Може би това е просто съвпадение на числата, но Габо, както Гарсиа Маркес е познат сред приятелите си, не е бил никога по-популярен от сега. Празненства се провеждат в родната му Колумбия и навсякъде другаде в испаноезичния свят. Едно евтино юбилейно издание на неговия епичен роман, прегледано от автора и публикувано под егидата на испанската академия, с първоначален тираж от един милион екземпляра, се продава в целия испански свят.

Славата на Гарсиа Маркес не е нищо ново. Тя дойде почти мигновено, през 1967, с шума около публикуването на *Сто години самота* в Буенос Айрес от издателството Editorial Sudamericana. Романът беше преведен на повече от тридесет езика и за известно време изглеждаше, че го четат кажи-речи всеки човек по света. Но с население от 450 милиона, днешният испаноезичен свят е по-голям и по-сложен. Никой друг от неговите големи творци не се е дори доближил да репутацията на Маркес.

Преди *Сто години самота* Маркес беше уважаван като журналист и автор на няколко книги, включително и *Никой не пише на полковника*, разказваща за един беден, забравен армейски офицер и неговата жена в едно тропическо градче. Докато нетърпеливо очаква пенсионирането си, офицерът обмисля как да продаде един петел, чиято стойност в борбите на петли може да се окаже единствено спасение за семейството, изпаднало в нищета. Още в тази книга, както и в разказите на Маркес, вече се откриват намеци за Макондо, фиктивното място на романа, който щеше да го направи известен. След 1967, в средата на кариерата си, изглеждаше невъзможно, че Гарсиа Маркес би могъл да надмине това постижение. Но покъсно той написа забележителна поредица от книги, от *Любов по време на холера* до *Спомени за моите меланхолични блудници*. Като произведения те са може би по-премерени, може би дори по-зрели, но когато става дума за дълбочина, всички те бледнеят в сравнение със *Сто години самота*.

Според легендата, заобикаляща книгата, Габо и неговата съпруга Мерседес, които през 60-те години живеели в Мексико, тъкмо пътували в своя Фолксваген за почивка в Акапулко, когато писателят бил осенен от внезапно вдъхновение. Те се върнали обратно и през следващите месеци Маркес преминал в нещо като нелегалност. Мерседес се превърнала в неговия ангел-пазител – заемайки пари, носейки му храна, предпазвайки го от нежелани посетители. Няколко глави започнали да се разпространяват сред приятели, сред тях писателите Хулио Кортасар и Карлос Фуентес, които публично обявили написаното за *tour de force*.

Ние живеем във времена на масов медиен кич. Зрителите на един-единствен епизод от някоя мексиканска *telenovela* днес са много повече, отколкото са всичките читатели на романа на Маркес, а може би и на цялото му творчество. Но, подобно на светулка, сапунената опера изчезва почти на секундата след като е разбъркала страстите на своята публика. Докато *Сто години самота* е вечна. Разбира се, при един по-внимателен прочит, какъвто аз редовно правя със студентите си, тя се разкрива преди всичко като мелодрама, макар и изключително майсторска – със захаросани сцени на несподелена любов, семейна вражда и удари в гърба между приятели.

Но особената смесица от екзотика, магия и гротеска, която използва Гарсия Маркес, идва не от света на сапунената опера. Познат като „магически реализъм“, една категория, свободно свързана с онова, което кубинският автор Алехо Карпентер нарече *lo real maravilloso*, понятието днес е получило такава широта и еластичност, че вече е почти лишено от смисъл. За известно време то означаваше опита да се заличи границата между факт и фикция, между естественото и свръхестественото. Но в момента то се използва съвсем хаотично. То позволява да бъдат каталогизирани както второстепенните последователи на Гарсия Маркес като Исабел Алиенде, така и бароковият миш-маш от мечти и национализъм в *Среднощни деца* на Салман Рушди, така и фантазмагоричните разсъждения върху робството на Тони Морисън в нейния роман *Възлюбената*. Всички те са били отъждествявани с магическия реализъм, с различен успех.

Гарсия Маркес обаче е всепризнатото перо на жанра – и това признание се прави с добри основания. В началото на *Сто години самота* Макондо е малко незабележително градче някъде по карибското крайбрежие на Колумбия (пресъздадено по модела на родното място на Маркес, Араката-

ка, което и днес, 40 години след появата на романа, все още е прашно място без течаща вода). В двайсет симетрични глави, всяка от тях състояща се от приблизително 20 пълни страници, един разказвач от трето лице (дали това е циганинът Мелкиадес?) ни предава, с плашеща прецизност, историята на възхода и падението на градчето, изследвайки неговите географски, времеви, идеологически и културни измерения. Въпреки заглавието, повествованието протича в продължение на повече от един век.

Фамилното дърво на главните герои, семейството Буендиа, съдържа една дузина архетипни характери, заобиколени от многобройни други, второстепенни такива. Нуждата от принадлежност оформя всеки от Буендиасовците и тяхното обкръжение. Ние виждаме епидемия от безсъние, дъжд от малки жълти цветчета, жена, която яде пръст, ясновидец, както и герой, обсебен от мисълта да фотографира Бога. Матриархът на романа е Урсула Игуаран, една търпелива, земна жена, най-близкото нещо до майката-природа, което човек може да намери в Макондо, която поддържа семейството над водата в продължение на почти едно столетие. Над водата, но не и заедно: потомците на Урсула не знаят как да обичат по един нормален начин. Всъщност, централният мотив на романа е инцестът.

Всичко това е разказано в един пищен стил, но същевременно напълно хладнокръвно, като че нищо от него не излиза извън рамките на обичайното. Самият Гарсиа Маркес се появява в по-късните части, както и някои от колегите и приятелите му, които той представя чрез завоалирани намеци. А може би всичко това е просто шега, мисли си читателят, когато романът най-после стига до кулминационното си заключение.

Но дали наистина е така? За щастие *Сто години самота* още не е филмиран – един процес, който обикновено намалява стойността на литературния източник. В една своя статия Гарсиа Маркес пише, че Френсис Форд Копола му е предложил да купи правата на кинематографичната адаптация. Авторът отказал, между другото и защото не желал Макондо да бъде впримчен в нашето въображение под формата на един определен образ. (Някои от другите му новели и романи, като например *Ерэндира* и *Хроника на една предизвестена смърт*, вече са филмирани, с доста разочароващи резултати).

През 2002 Гарсиа Маркес публикува първата част от автобиографията си, *Живя за да разказвам*. Тя съдържа някои от ключовете за разшиф-

роване на произхода на неговите образи и мотиви – собствения му дом в Аракатака като модел за дома на Буендиа, самият той и приятелите му като първообраз на литературния кръг Барнкила в по-късните части на романа, едно прословуто избиване на работници от 1928, което също намира място в книгата. Но дали човек наистина трябва да търси такива обяснения в един роман, който буквално моли за това да бъде четен анонимно, като портал към една паралелна реалност? Моето предложение е да се остави биографията настрана. Вземете например политическите увлечения на Маркес, които за множество читатели, особено за някои кубински емигранти, са доста обезпокояващи. Маркес е левичар още от времето на своята младост. През шейсетте години той последва интелектуалната вълна и приветства кубинската революция. Но когато по-късно мнозина поддръжници на революцията смениха страните, отричайки режима на Кастро не само като нетолерантен, но и като лицемерен, Гарсия Маркес не направи същото. Той остана верен приятел на Хавана, като от време на време дори служеше като посредник в дипломатическите отношения между САЩ и Куба.

Някои критици биха искали да превърнат честването на постиженията на Маркес през тази година в един вид допитване относно неговата идеология. Същият въпрос беше отправен и през 2004 г., когато стогодишнината от рождението на Пабло Неруда даде повод за отправяне на обвинения, че той е писал не поезия, а пропаганда. Не е необходима особено висока интелигентност, за да се разбере, че в Латинска Америка кръстосването на литература и политика е особено объркано. Хорхе Луис Борхес получи медал от генерал Аугусто Пиночет. Марио Варгас Льоса беше президентски кандидат в Перу през 1990, върху дясно-центристка платформа. Невъзможно е тези сили да се отделят едни от други. Именно това объркване е, което прави *Сто години самота* толкова убедителен, тъй като то представя трудностите, които Латинска Америка среща по пътя към демокрацията.

Моето собствено отношение към тази книга се променя с времето. За пръв път аз я прочетох като юноша и бях преобразен от нея. Бяха късните 70 години и влиянието на Гарсия Маркес беше приветствано навсякъде: той беше преоткрил Латинска Америка с перото си, насищайки региона с мощна привлекателна сила. Той беше подмладил романа, който след Вто-

рата световна война като че беше навлязъл в задънена улица, като същевременно беше преместил центъра му в Новия свят.

Докато постепенно съзрявах, аз си останах почитател на Маркес, но вече не исках да се чувствам потиснат от сянката му. Мнозина писатели от моето поколение, така нареченият латиноамерикански бум, идеха от градски центрове и не изпитваха съпричастност към неговия светоглед. Ние искахме да пишем не за или откъм тропиците, а за каквото си поискаме – както Хорхе Волпи направи с фашизма и създаването на атомната бомба във В търсене на Клингзор, Родриго Фресан с Питър Пан в Градините на Кенсингтън, Едмундо Паз Солдан с антиглобализма в Делириумът на Туринг и Игнасио Падийа с източноевропейския фронт на Австро-унгарската империя в Сянка без име. За мнозина от нас Сто години самота изглеждаше някак много провинциално. Като литературен жанр романът трябва да бъде борбен, опозиционен и по-малко анти-пиетистки.

През 40-те си години аз се завърнах обратно към шедьовъра на Гарсиа Маркес. Сега вече ми се струва че, подобно на Дон Кихот, той дешифрира генетичния код на испанската цивилизация. Това е един вълшебен роман, създаден от демиург, способен да произведе една вселена, също толкова всеобхватна, колкото и нашата собствена. *Сто години самота* извършва нещо невероятно: романът оцелява, натрупвайки в себе си коренно различни, понякога дори напълно противоположни, прочити. Не е ли класическото именно това: огледало, в което читателите откриват онова, което вече искат да намерят?

Източник

Илан Ставанс е професор по латиноамериканска култура в колежа Амхърст. Той е автор на няколко книги, включително и на Изчезването, която току що беше филмирана под името Моят мексикански Шива.

Коментари (1)

- 17-10-2011 | Златко Ангелов
ВЪЗХИТИТЕЛНО!

Живот, прекаран във възмущение

Автор: Андре Глюксман

Дейвид Сигнър посещава Андре Глюксман – философът, който направи кариера от яростта, и разговаря с него за живота и автобиографията му „Яростта на едно дете“, която току-що се появи в Германия.

Във всекидневната на Андре Глюксман в Париж висят множество огледала. Дори масата в приемната е снабдена с огледала, а върху нея лежи друго огледало в златна рамка. Попитан защо, той отговаря: „Не че постоянно се оглеждам. Огледалата просто разширяват пространството“.

Глюксман е философ, той е направил професия от размишлението. Но той не се е изгубил в постмодерното размишление, превръщащо всичко в представление или симулация, нито пък във философско-терминологична дребнавост.

И макар че новата му книга „Яростта на едно дете“ носи подзаглавието „Мемоари“, то това се отнася до детството му като евреин в окупирана Франция и до начина, по който това е повлияло по-късния му живот, а не до някаква нарцистка саморефлексия. След уводната глава животът му постепенно преминава на заден план, изместен от философски аргументи в полза на дисиденти от Източния блок, Чечения, вьетнамски бегълци, Сараево. Огледалото, което той държи пред себе си, не стеснява гледката. То помага на другите и „разширява пространството“.

Глюксман става на седемдесет тази година и макар че той е човек на доживотното възмущение, в лицето му има нещо нежно и меко. На корицата на книгата му се вижда негова собствена снимка на четири години, в която той яростно стиска юмруци.

„Господин Глюксман, яростта ли е движещата сила зад вашето мислене?“

„По-скоро детството ми и усещането, че цял живот се намирам на ръба на пропад“.

Бащата на Глюксман идва от Буковина, майка му от Прага. Те емигрирали в Палестина дълго преди Хитлер да дойде на власт; там се срещнали и оженили. Двете сестри на Глюксман са родени там. През 1930 младата двойка оставя настрана всякаква сигурност, за да отиде в Германия и да подкрепи антифашистката опозиция. Разкрити през 1937, в последния мо-

мент те успяват да избягат във Франция. Там се ражда Жожо Глюксман, немскоговорящо еврейско дете. За околните той е „Андре Ривиер“, френскоговорящ, християнин. Семейството живее с фалшиви документи, постоянно сменяйки местожителството си в околностите на Лион.

Бащата умира през 1940. През 1941 френската полиция разкрива семейство Глюксман и ги изпраща в лагера Бург-Ластик близо до Виши, откъдето те трябва да бъдат депортирани за Германия. Непокорната майка на Андре обединява около себе си останалите „пътници“ и описва какво според нея ги очаква в Германия. Страхувайки се от безредици, пазачите отделят нея и децата ѝ от останалите. Бидейки роден във Франция, Андре има право на френско гражданство и това дава на пазачите един бюрократичен претекст да пуснат семейството на свобода.

Но когато останалите се качват на влака, сестрата на Андре, Мики, побягва към тях, крещейки: „Аз съм еврейка! Тук има грешка, аз съм еврейка!“ Майката я хваща, зашлепява и издърпва обратно. Полицаяте се преструват, че не са видели нищо.

Ключовият момент в биографията на Глюксман се случва в едно слънчево утро малко след освобождението на Франция. В замъка Ферриер банкерското семейство Ротшилд дава парти за еврейски сираци, които са преживели Холокоста. Те празнуват края на войната, настроението е весело – докато малкият Андре събува обувката си и я захвърля върху богатия благодетел.

Гледайки назад, Глюксман смята, че просто не е могъл да понесе мисълта за това как хората се преструват, че всичко е вече наред и че тази преструвка може някак да изличи случилото се.

„Много от нещата, които писах по-късно, идваха от същия този импулс“, казва той днес. „Дори през 1989, след падането на стената, имаше много хора, които живееха с илюзията, че сега всичко е много по-добре, че онази история е свършила. Сънищата са пазачите на съня“, казва Фройд. Ние въвличаме всичко, което може да смути съня ни в нашите сънища, за да не се събудим. Има много пазачи на сънищата. Задачата на мислителя е да се бори срещу тях“.

И той го е правил, през целия си живот. На 13, той подправя рождената си дата и става член на комунистическата партия. Но я напуска още на 18, когато съветските танкове влизат в Будапеща. През 1968 той все

още е член на Пролетарската Левица, на която симпатизират Сартр и Годар (Глюксман е бил единственият сред колегите си интелектуалци, който наистина е израсъл като „пролетарий“). Официалното скъсване идва в средата на седемдесетте, с двете му книги „Готвачката и човекоядците. За връзката между държавата, марксизма и концентрационните лагери“ и „Майсторите-мислители“, в която той разплаща сметките си с левите интелектуалци и техните тоталитарни увлечения. Това е времето на „Архипелаг Гулаг“ и Глюксман прави радикални заключения от факта за реалността на съветските лагери, които не могат да бъдат отричани повече.

Глюксман прави от себе си персона нон грата сред мнозина левичари с книгата си „Силата на шеметата“, в която критикува идеологията на антиамериканския „зелен пацифизъм“. Книгата излиза през 1984 в Германия, по времето, когато мнозина демонстрират срещу разполагането на ракетите Пършинг. („**Better red than dead**“) В „Силата на глупостта“ той извършва точно онова, което всъщност винаги е критикувал: той тотализира критиката си и поставя под въпрос интелектуалеца в себе си. „Интелектуалецът е некомпетентен“, пише той. „Той се поставя над експертното познание, без сам да притежава такова. И същевременно той се представя като съдия“. Глюксман препоръчва на интелектуалците да се въздържат от проповядване на доброто.

Онова, което му остава, е борбата срещу злото, която изглежда неоспорима. Той поддържа дисидентите в източна Европа и постоянно се противопоставя на лъо Пен и неговия Национален Фронт. Той поддържа Босна и Чечения, изказва се много ясно относно френската отговорност в Руанда и поддържа нападението срещу Ирак. Покрай силната критика, която получава (особено от страна на немскоезичните интелектуалци), той получава и множество похвали от високи места. Когато Вацлав Хавел получава наградата на немската издателска индустрия през 1989, той изисква Глюксман като говорител („Да се напусне комунизма означава да се навлезе в историята“, е заглавието на неговата често цитирана реч). Съветският дисидент Владимир Буковски вижда във френския философ „човека, който освободи Париж от неговата любов към тоталитаристите“. Адам Михник, един от основателите на полската „Солидарност“, е четял нелегалните преводи на Глюксман и неговата критика на Маркс. А грузинският президент

Михаил Саакашвили си припомня как е учи френски език от забранените книги на Глюксман.

Преди няколко месеца Глюксман отново вдигна около себе си шум с една статия, озаглавена „Защо гласувам за Никола Саркози“, която се появи в *Le Monde*. В нея той описва Франция като „наполовина музей, наполовина детска градина“, в която левицата не може да предложи нищо повече от празни приказки и страхлива дипломация, наречена „реална политика“. Той смята, че международната солидарност, която левицата е провеждала преди, сега се провежда от другата страна. Именно Саркози, а не социалистите, беше онзи, който защити каузата на осъдените на смърт в Либия български медицински сестри; който протестира срещу кланетата в Дарфур; който напомня за убитите 250 000 чеченци. Глюксман винаги се е чувствал повече у дома си при левицата, обяснява той в разговора, но сега вече разликата е станала заблуждаваща. Отново Саркози, а не левицата, е представил единствения реалистичен отговор на бунтовете в предградията; тези хора се нуждаят от работа, а френската икономика се нуждае от нов старт. Глюксман твърди, че ако се вгледате в съдържанието, а не в думите, то в момента вие трябва да гласувате „дясно“.

Автобиографията не дава отговор на въпроса кой „точно“ е тази блестяща личност. Напротив, още в първото изречение Глюксман бърза да обясни, че „За мен е трудно да използвам първо лице. ‚Аз съм Аз‘ е за мен по-лесно да се каже, отколкото да се мисли и успокояващата яснота на тия думи ми е отказана от самото начало“. В продължение на цялата книга той се люшка между „аз“ и „той“, а към края твърди „Не ценя особено много цялостните и перфектни биографии“.

Той е израснал без корени, без ясна идентичност и неговият дом е бил по-скоро избран, отколкото наследен, както обяснява сам в огледалния си салон. А след това неочаквано добавя „За мен това беше от голяма полза“.

Липсата на корени като добър шанс, след целия ужас на неговото детство?

Да, потвърждава той. Защото повечето проблеми по света идват от хора, които се нуждаят от идентичност на всяка цена. Повечето войни са, между другото, също и войни на идентичност. „Няма нищо лошо в това да притежавате идентичност, макар че няколко идентичности са още по-добре. Проблемите започват, когато някой живее с чувството, че трябва да

елиминира няколко други, за да получи ясно усещане за себе си. Погледнете какво направиха сърбите“. В такъв смисъл разпокъсаността на неговото детство го е подготвила добре за втората половина на двайсетия век, която беше най-вече време на разпокъсаност. „Никога не съм изпитвал усещането, че трябва да нося на гърба си гробовете на моите предшественици“.

Но това едва ли може да се приеме като широко предписание, нали? Хората без корени са също толкова склонни да станат националисти и фанатици на идентичността, колкото и да бъдат свободно мислещи граждани на света.

Това е ключът, казва той. „Ако притежавате солидна идентичност, няма проблем. Но ако я нямате – а това все повече се превръща в правило в нашия свят, вие или можете да приемете това като факт, или да се опитвате да си създадете някаква идентичност чрез насилие или просто за сметка на другите“. Голяма част от населението на света днес живее някъде по средата между стария свят на аграрни сигурности и западните демокрации, където множество групи живеят по определени правила. Това е една гореща зона на несигурност и конфликти на идентичността. Това е великолепен климат за възникване на nihilизъм. Според Глюксман, nihilистът може да се представя като националист, марксист или ислямски фундаменталист, но всички тия неща са просто алибита. Всъщност той просто е нещо празно, без основа – и неговата единствена мотивация се състои в омразата и унищожаването на другите.

Глюксман разказва за едно нелегално посещение в Чечения през 2000 г., когато се е срещнал с един от главните босове на секретните служби, който срещу съответен подкуп го превел през контролните пунктове. Той носел на врата си златна верижка с надпис „Вземай каквото си искаш“. Когато пък приятелят на Глюксман, Ханс Кристоф Бух, казал на едно либерийско дете-войник, носещо автомат Калашников, „Така можеш да убиеш мама и татко“, хлапето отговорило „Защо не?“. За Глюксман както въоръжените ислямски групировки в Алжир, които играят футбол с човешки глави, така и иракските терористи, които взривяват невинни минувачи, притежават същия nihilистки дух, моралността на „защо не?“

В книгата си „Дискурс върху омразата“ Глюксман защитава провокативната теза, че омразата под форма на терористично насилие няма нищо общо с бедността и репресиите. Тези нещата просто биват използвани, за

да се даде свободен път на бруталността. В определени случаи около тях се конструира цяла идеология. В нея никога не се представя омразата като причина, там винаги се поставя някакво алиби, пост фактум. Именно за това разрушаването на идеологиите никога не води до изчезване на разрушението. Както той ясно казва в последната си книга: „някои мислят, че са били призовани от Бога, други се чувстват освободени от липсата на Бог и каквито и да било конвенции. И двете страни работят заедно или едни срещу други, убивайки на воля, защото вярват, че имат правото да вършат каквото си поискат.“

Нищо от казаното не противоречи на правото на бунт. Глюксман си остава изпълнен с възхищение пред борбата на майка си и нейните другари от френската Съпротива. За него Съпротивата е идеалният пример за това как въстаниците могат да не следват примера на своите противници.

Нихилистите атакуват преди всичко три цели: 1. „Капиталистическия Запад“, защото той мобилизира всичко и всички под своите принципи; 2. Евреите, защото те черпят идентичността си от липсата на корени; 3. Жените, защото те поставят под въпрос господството на мъжете. Омразата към тези неща предизвиква според Глюксман най-различни движения: „Това е омразата на псевдо-безкоренните срещу универсално-безкоренните“.

Днес Глюксман вече не е принуден да се бори срещу преклонението пред Маркс, както го е правил през 70-те, когато дори Сартр се кълнеше във вярност към Мао. Но дори и ако Маркс не бива призоваван толкова често, то неговият дух живее под други форми. Ако днес не живеем като богове, казва Глюксман, то за това винаги се обвиняват бруталните закони на пазара, Уол Стрийт, глобализацията, както и свободното движение на хора, идеи, стоки и чувства. „Ония, които се борят срещу Запада, запазват от падналия Маркс неговата критика на капиталистическото общество, както и повелята то да бъде разрушено“. Глюксман изхвърля комунистическите мечти и заплетени утопии, но той запазва радикализма на тежките обвинения. „Този Марксизъм-Нихилизъм на новото време е една възлова точка, в която се срещат религиозния фундаментализъм, националния фанатизъм, съживения расизъм и цинизма на преситените“.

Изглежда почти ненужно да се споменава, че Глюксман не цени особено много антиглобалистското движение. За него то не е нищо друго освен

„активизъм на чартърните полети“, „политически спектакъл“ по „места, интересни за туристите“ като Порто Алегре, Бомбай или Давос.

Почти на 70 години, Глюксман изглежда все така буден, недоверчив и войнствен както и в дните, когато е хвърлял обувки върху порядъчните господа. Последното изречение от автобиографията му е: „Какво друго ми оставаше да направя, освен да преобразувам яростта на детството в гняв за цял живот“.

Когато го попитах за същността на неговото мислене, той отговори: „Nicht wegschauen“ (да не гледам настрана). В този следобед това бяха единствените думи, които той произнесе на немски език – езика на майка му, на който тя е пеела приспивни песни, за да може детето да заспи в окупирана Франция.

Андре Глюксман (род. 1937) е френски философ и есеист, известен с критиката си срещу идеологическите корени на тоталитаризма. За главно негово произведение се счита философската студия „Майсторите-мислители“ («Les maîtres penseurs»), за която, по собствените му думи, го е вдъхновило четенето на Архипелаг ГУЛАГ. Под „майстори-мислители“ Глюксман има пред вид немските философи Фихте, Хегел, Ницше и Маркс, които според него са направили „салонно-приемлив“ култа към „окончателната и тотална революция“ и резултиращата от нея тоталитарна държава.

Новите колониални господари

Автор: Бартоломеус Грил

Какво се строи тук? Работникът не отговаря. Забил поглед в земята, той само ускорява крачка. Вероятно не разбира въпроса, той идва от далечния изток. А дори и да го разбираше, той сигурно не би отговорил. Запитването към следващия работник е прекратено от войник с автомат Калашников на гърдите: „Веднага напуснете терена!“

Теренът е строителна площадка с размерите на космодрум. „Назад!“, крещи войникът. Тук горе, високо над столицата Виндхук, възниква новият Държавен Дом за новия президент на Намибия. Той ще бъде толкова разкошен и скъп, че малката икономика с нейните 1,9 милиона жители всъщност не би трябвало да може да си го позволи. Но правителството има един голям брат: Китай. Той плаща не само щедра субсидия за президентския дворец, но изпраща и строителните бригади, които го градят.

Тази неприятна среща би могла да се случи и в много други африкански столици. В Алжир например, на свръхмодерния терминал на летището. Или пред елегантната казарма „Бурма“ в Акра, Гана. Или в Кигали, Руанда, където китайците наскоро предадоха ключа на новопостроеното външно министерство. Или в Либревил, Габон – там пък президентът Омар Бонго се радва на нова президентска сграда. Или в Лъмли Бийч във Фрийтаун, Сиера Леоне. Там върху руините от гражданската война расте огромен развлекателен комплекс – с луксозни хотели, крайбрежна алея, игрище за голф и конгресен център.

Всички тези строежи са видимите знаци за възхода на една нова сила, която от 2000-та година насам се разпростира в Африка без много шум: Китай.

В отговор на разкошните подаръци, африканските правителствени шефове демонстрират радушна отвореност към интересите на китайците. Тук става дума за неща като дългосрочни търговски споразумения, договори за ползване на суровини, инфраструктурни проекти. Преди всичко друго обаче става дума за петрол и природен газ. По време на една енергийна конференция в Капшат това можеше да се види много ясно: петролната карта на тази част от света беше осеяна с малки червени знаменца.

„Нахлуването“ на Китай в Африка е „най-драматичната и важна промяна във външните отношения на континента от края на Студената война насам“, казва Кристофър Клафам от Центъра за африкански изследвания в Кеймбридж. Бързият растеж прави азиатския гигант толкова гладен за суровини и търговски пазари, че някои наблюдатели подшушват за едно ново издание на онова „надбягване за Африка“, което си устройиха европейските колониални сили през 19 век.

Но това е вярно само наполовина. Този път във всеки случай бяга само един състезател, при това с удивителни резултати. След САЩ и Франция междуременно Китай е третият по големина икономически партньор на Африка. Търговският обем се учетвори между 2000 и 2005 година, от 10 на 40 милиарда долара. 800 китайски фирми правят печеливш бизнес в петдесет страни, а правителството в Пекин е сключило двустранни икономически договори с четиридесет правителства в Африка.

Първоначално този бърз растеж получи сравнително малко внимание в западните столици. Но това се промени когато стана ясно, че през март 2005 Ангола е станала най-големия доставчик на петрол за Китай, измествайки Саудитска Арабия от първото място. След това вниманието на Запада беше привлечено и от останалите сделки – с Алжир, Нигерия, Габон, Судан и Чад. Двадесет и пет процента от китайския внос на петрол междуременно идва от Африка, с тенденция към бързо разрастване.

Пекин обяви 2006 за „година на Африка“, като през ноември същата година в Пекин се състояха така наречените китайско-африкански разговори на най-високо равнище. Това е проникване в политическия и икономически вакуум, който европейците и американците оставиха след себе си. Те са заети преди всичко с други части от света и все повече се оттеглят от под-сахарска Африка.

Мнозина африканци отвъд управляващите елити следят наплива на китайците с недобри чувства – опитът от контакта с чужди сили тук не е от най-положителните. В читателски писма и интернетски форуми често може да се прочете за една нова инвазия. Говори се дори за *yellow masters*, за жълтите колониални господари. „Ах, всичко това са глупости!“, твърди Джоузеф Милър, един спортен коментатор, който с гордост представя своето бъдещо работно място: новият национален стадион в столицата на Того, Ломе. Той води посетителите в празните бараки, в които доскоро са

живеели китайските строителни работници. „Стадионът ни е подарък от китайците. Те са нашите истински приятели“, разтапя се Милър. „Те не ни експлоатират като французите, а ни помагат“.

Пекин се представя като партньор в една кооперация между Юг и Юг.

Действително, статиите от китайско-африканските стратегически документи звучат толкова мило и великодушно, колкото и заявленията от документите на ООН в защита на децата. Между редовете обаче прозира същия онзи дух, който на времето окриляше и европейските завоеватели. Говори се за нова ера, за неограничени възможности в един досега пренебрегван континент. Китайците оценяват Африка като континент на бъдещето. Министерството на търговията в Пекин го нарича един от най-важните региони на растеж. Огромна площ, неизмерими ресурси, потенциален пазар с 800 милиона потребители и резервна армия от евтина работна сила – всичко това е идеално поле за експанзията на Китай по пътя към първото място в света.

Във всеки случай налице е и една значителна разлика в сравнение със стила на бившите колониални сили от Европа. Китайците не се представят като велика сила, не като имперски господари, а като партньори в една кооперация между Юг и Юг. Девизът е: Другари, като най-голямата развиваща се страна в света ние познаваме вашите грижи и проблеми, ние сме в една и съща лодка! При посещенията си президентът Ху Джинтао славя традицията на маоисткия интернационализъм: „Ние се борихме заедно за свободата – и ще го правим и в бъдеще“. Най-могъщият китаец беше вече три пъти в Африка през последните две години – по-често, отколкото повечето държавни глави от Запада по продължение на целия им мандат. Името на премиер-министъра Ху Джинтао, който съвсем неотдавна направи обиколка в седем африкански държави, е добре познато между Хартум и Капшат. Но коя е Ангела Меркел?

Китайците започнаха своята програма под знака на предишната братска помощ – през 60-те години те активно подпомагаха младите африкански държави в борбата им за независимост. Без много шум те опростиха дълговете на 31 партньорски държави и извършват огромна възстановителна работа, като около 44 процента от тяхната помощ за развитие вече текат по посока към Африка. Те асфалтират улици, ремонтират мостове, строят училища и болници, поправят телефонни мрежи и железопътни

линии, обучават рибари, изследват семенни култури и изпращат специализиран медицински персонал. 2000 лекари и медицински сестри вече се намират на място. Китай подпомага Африка, докато самият той все още получава помощи от Европа и Япония.

За притеснените африкански деспоти, които от края на Студената война насам вече не получават помощи от техните наставници от Париж, Лондон, Вашингтон или Москва, едва ли би могло да се случи нещо по-хубаво. Защото за китайците няма значение кой и по какъв начин управлява. Те по принцип не се намесват във вътрешните работи на своите партньори и не обвързват сътрудничеството си със строги условия по модела на западните заемодатели (които в Африка често биват възприемани като опит за изнудване). Изискванията за следване на демократични правила и зачитане на човешките права никога не биха се изплъзнали от устните на китайските посредници – дори и само защото тези неща нямат особено значение в самия Китай. Единственото изискване е да не се признава миниатюрния Тайван.

Подаръците разбира се служат единствено на собствените интереси на китайците. Те са, така да се каже, входната такса, която се плаща, за да могат да се достигнат природните богатства на африканския континент: петрол от Алжир, желязна руда от Южна Африка, мед от Замбия, диаманти и колтан от Конго, тропическо дърво от Габон. При това Пекин не избягва рискове. Например, в продължение на години никой от петролните концерни не се интересуваше от изоставената рафинерия Кадуна в Нигерия. За всички това изглеждаше като чисто унищожаване на капитал. Но през май 2005 китайският National Offshore Oil Corporation, един от най-големите държавни енергийни концерни, внезапно реши да вложи там 2,3 милиарда долара. Срещу допълнителни два милиарда концернът получи изгодни петролни концесии. „Те навлизат навсякъде“, казва един немски дипломат, който предпочита да остане анонимен. „И за тях не съществуват никакви скрупули“.

Например Ангола: че абсолютно корумпираният елит в Луанда се обогатява от петродоларите, докато по-голямата част от населението тъне в неимоверна мизерия след тридесетгодишната гражданска война, не тревожи никого в Пекин. През 2004 китайците дадоха на правителството един изгоден кредит от два милиарда долара – и в замяна веднага получиха права-

та за експлоатиране на изключително важните петролни полета по атлантическото крайбрежие на Ангола.

Например Зимбабве: криминалната, разрушителна политика на правителството не е никаква тема при политическите разговори. С много по-голямо удоволствие Пекин си осигурява лицензиите за добива на хром и платина, като при това изкупува и цялата тютюнева реколта. В замяна на това интернационално изолираната диктатура на Роберт Мугабе получава различни военни самолети на стойност 120 милиона долара, включително и обучението на пилотите.

Например Судан: Китай блокира всички резолюции на Съвета за сигурност на ООН, осъждащи ислямисткия режим в Хартум заради войната в провинцията Дарфур. В края на краищата петролният концерн China National Petroleum Corporation е инвестирал солидно тук – само през 2003 г. един милиард долара за строежа на тръбопровод до Червено море. Половината от петрола, добиван в Судан, отива за Китай. Какво значение имат тогава някакви си 200 000 убити и два милиона бегълци в Дарфур? *Business is business*, обяснява Ли Ксяобунг, който отговаря за Африка в китайското министерство на търговията. „Ние внасяме от всеки източник, от който можем да получим петрол“.

Китайците не насърчават демокрацията и свободната търговия

„Красивите приказки за солидарност между Юг и Юг са само един вид идеологическо наметало, в което автократите с удоволствие се загръзват“, казва Денис Тъл, експерт по Африка в берлинската фондация „Наука и политика“. „Чрез политиката на „погледнете отново на изток“ те получават допълнително пространство за маневриране“. В традиционните засмодателски страни това се разглежда с нарастващо неудовлетворение. „Някои големи страни биха искали да гледат на Африка от чисто икономическа гледна точка, оставяйки настрана аспекти правителствената политика или борбата с корупцията“, казва Хайдемари Вечорек-Зойл, федералната министърка за икономическа кооперация (BMZ). В един от дебатите в Бундестага тя дори нарече Китай по име. Но какво да се прави? Трябва да се влезе в триалог с Китай и Африка, твърди един от експертите от BMZ. „Африканците също имат интерес да не развалят своя развоен бизнес“.

Аналитиците в САЩ реагират не така спокойно, във всеки случай. Китай подкопава всички усилия за насърчаване на демокрацията и свободна-

та търговия в Африка, казва се в един доклад на енергийното министерство. В Пекин обаче с усмивка биха могли да посочат двойния морал на американската конкуренция. Никой не е забравил колко сърдечно външната министърка се ръкуваше в Белия Дом с Теодоро Обианг, президент на екваториална Гвинея и един от най-тежките държавни престъпници в Африка. Този „негодник“ има разбира се огромно количество черно злато – преди всичко за САЩ.

Половин Африка носи китайски пластмасови сандали

Междувременно китайските търговски представители, дипломати и експерти могат да се видят на всяко летище в Африка. А също и търговците на оръжие – след Русия Китай е вторият по големина партньор на Африка. Богати китайци редовно посещават сафари-парковете в Кения и пътуват там, където европейците вече не се осмеляват да ходят – например в разпадащия се Зимбабве или Сиера Леоне. А емигрантите идват след тях – те въртят вече игрални зали в Ломе и закусвални в Дар-ес-Салам. Те продават ориз в гетата на Йоханесбург или мотоциклети с марката Жинченг в Лагос.

От най-прашните села в Мали до най-изостаналите планински гнезда в Лесото, навсякъде възникват *bahuo shops*, китайски магазинчета за всичко. Те осигуряват на клиентите си както полезни стоки, така и купища боклуци, от които никой няма нужда, но всички желаят. Половин Африка носи китайски пластмасови сандали, готви с китайски тенджери, гледа телевизия от китайски кутии. *We are all over Africa now*, казва господин Ли от търговското министерство. Сега ние сме навсякъде в Африка.

Емиграцията функционира по принципа на верижността. Първо идват мениджърите и контактните представители, след тях идват семействата им, после техните съседи и така нататък. Учебникът за пътуване се нарича www.africa-invest.net – там се намират профили на отделните страни, съвети, данъчни закони, правила за инвестиране. Новодошлите работят много, живеят скромно, те са много успешни и изключително немногословни. Защото местните хора често им завиждат и случаите на ксенофобия не са редки. „Аз съм от Пекин и съм много щастлив. Някои други не са толкова щастливи“. Това е всичко, което казва един търговец от Капшат. От друга страна, нерядко се чуват и гласове на задоволство, защото новодошлите запълват някои дупки в снабдяването. Някои емигранти от по-бедните части на Китай дори вече говорят африкански езици като Пулар

или Лингала – фонетически те се намират по-близо до китайския език от английския или френски езици.

Но дали наистина става дума за ситуация, от която печелят всички – тук гигантът Китай, а там многото африкански джуджета? Колко лесно богатата на партньорство могат да се превърнат в проклетия, показва например Замбия. Там се оплакват от лавината от евтини китайски стоки, която буквално унищожавя местната текстилна индустрия: от 34 местни фирми в момента са останали само 10.

Китай и Африка, това е едно „напълно неравностойно партньорство“, казва английският учен Кристофър Клафам. Защото в края на краищата Китай възпроизвежда старото положение на нещата, при което Африка не е нищо повече от доставчик на суровини и неизчерпаем източник на евтини работници, които работят за оскъдни заплати във фабриките, мините и памуковите полета на китайците.

Как само си приличат картините и историите: в Лукаси, едно малко миньорско градче в Конго, се добива кобалт за Feza Mining Company. Зад това име се крие едно съвместно предприятие на китайската Wambao Ressources Corporation и конгоански бизнесмени, за които се говори, че стоят близо до президента Джоузеф Кабила. По колониално време този богат на суровини регион беше ограбван от белгийците, след обявяването на независимостта те продължиха да го ограбват в сътрудничество с диктатора Мобуту. А междувременно китайците поправиха и се нанесоха в изоставените жилища на белгийците.

От гледна точка на африканците нищо не се е променило. Те си остават вечните слуги. Само господарите са нови.

Бартоломеус Грил (род. 1954) е немски журналист и експерт по въпросите на Африка. От 1987 насам той е специален кореспондент на Die Zeit за Африка.

Коментари (2)

- 29-09-2012|Фани Нешева

Под Виктор Ерофеев и статията за новата трагедия в Катин няма коментари, под тази статия /много сериозна според мен/ за проблемите на Африка няма коментари. Верно, не е български проблем, но .... Все четем и четем ... Сложете по един пръст, запишете се. Ето това е за което мислим и ... Господин Енев, наистина вършите много работа.

- 29-09-2012|Златко

Фани, тук има над 1600 текста (тоест няколко години за четене, плюс това не всичко е на достатъчно добро ниво). Благодаря ти за пламъка (сериозно)!

Един добър начин да се ориентираш в бъркотията е да следиш кое колко е четено (не е меродавно, но по принцип the wisdom of crowds работи и в този случай). Това става така: щракваш върху някое от менютата с триъгълничета, избираш рубрика, а след това подреждаш текстовете по посещения (дясното меню в таблицата). Както вече казах, не е точно като класация, защото по-старите текстове са четени многократно повече, но все пак е някакъв ориентир.

(Наричай ме Златко, и на „ти“, ако обичаш :))

Sicko, или за помощта, която убива

Автор: Златко Енев

Предполагам, че всички познаваме това чувство. Мъчително пулсиращата топка в гърлото, очите, които започват да сълзят напук на всички опити да ги удържим, предупредителното – и напразно – чуване в главата: „Не се оставяй да те манипулират! Някой отсреща ИСКА твоето разнежване и размекване, някой само чака да се оставиш в ръцете на емоцията, за да те поведе натам, където му е удобно. Не се оставяй в ръцете на друго, момче! Нали вече знаеш накъде води всичко това!“

Но, разбира се, нищо не помага. Емоцията ви надвива, гневът или състраданието замъгляват очите и разума ви, не след дълго вие преставате да се съпротивявате и се оставяте да ви водят – пък да става, каквото ще! В края на краищата (а може би и за щастие) ние всички си оставаме деца на Балкана, на Юга – а това, както е добре известно, си има своята цена, както и всяко друго истинско нещо на този свят.

Онова, което всъщност се опитвам да направя тук, е да опиша по някакъв начин чувствата, които ме изпълваха (къде ти, по-скоро разкъсвах!) докато гледах новия филм на Майкъл Мор, Sicko (произнася се „сико“, а не „сайко“, може би за да не се бърка с филма на Хичкок).

И така, след около три години на мълчание и потайност, кавгаджията от Детройт отново излиза на сцената – този път с филм, който поставя под лупа американската система на здравеопазване. Отново документален филм, разбира се. Тоест, документален филм, доколкото може да се говори за документалност при Мор. Че така добродушно изглеждащият дебеланко всъщност е един изключителен майстор при подбирането и представянето на факти вече е всеизвестен факт – и аз съм последният човек, който ще се впусне в спор относно допустимостта на неговите методи. Безспорното в „случая Мор“ е, че той очевидно знае повече от добре какво иска – филмите му се отличават с полемическа яснота и сила, която никакви сравнения с Гьобелс или Сталин не могат да намалят. И, ако човек е склонен да се вслуша в тезите му (или по-скоро да се вчувства, защото Мор винаги се позовава повече на емоциите, отколкото на разума), то понякога може и да се стигне до ситуацията, която се опитвам да опиша тук – една изначална съпротива „по принцип“, която, след преживяването на съответния филм,

се превръща в толкова по-силно възхищение, дори известно преклонение пред силата на убеждението, която се излъчва от работите на този майстор.

Но за какво става дума всъщност? Казано накратко – за един страстен опит да се убедят американците в това, че собствената им система на здравеопазване е безнадеждно out of date. Изпъстрен със сцени, които ви прехвърлят като топче между привидно несъвместими емоции, между смях и сълзи, гняв и възхищение, патос и омерзение, Sicko, както вече твърдят немалко критици и обикновени зрители, е най-доброто постижение на Мор до момента. Посланието, както обяснява самият Мор по време на филма, е изпратено не толкова до петдесетте милиона американци, които не притежават здравна застраховка, а по-скоро до останалите двеста и петдесет милиона, които мислят, че притежават такава – до момента, в който им се наложи да установят, че са били измамани. Историите се редят една след друга: майката, която е изгубила детето си, защото в болницата са ѝ отказали помощ – поради недостатъчна покритост на застрахователната полица; възрастното семейство, което е принудено да продаде къщата си и да се нанесе в дома на дъщеря си – поради размера на медицинските си сметки; героите от 11-ти септември, които не получават медицинска помощ, защото са били доброволци, а не държавни служители; канадците, които не смеят да прекосят границата дори за час-два, без да са сключили здравна застраховка у дома, тъй като и при най-малкия медицински проблем в Щатите сумите могат да достигнат астрономически висоти ... Тъжни картини – само няколко измежду онези 25 000, които Мор е получил в резултат от молбата си да му бъдат изпращани истории, свързани с проблемите в американското здравеопазване.

Но защо пиша всичко това? Проблемите на Америка, колкото и големи да са, не ни засягат директно. Защо тогава би трябвало да се интересуваме толкова от тях?

Поради една много проста причина, драги мои. Защото полемиките и аргументите, които стоят зад тази система, изключително силно ми напомнят за съответните полемики и аргументи в България, днес и сега. Защото когато вместо аргументи на здравия разум при решаването на проблеми като тези започнат да се използват аргументи на една или друга идеология, то нещата обикновено свършват зле. И Америка е повече от ясен пример в това отношение, както го показва филмът на Мор.

„По-малко правителство!“ „Да сложим край на социалистическата диктатура!“ „Частната собственост е единствената гаранция за качество на услугите!“ „Държавната медицина означава единствено още повече не-ефективност и бюрокрация!“

Да сте чували наскоро такива или подобни лозунги? Нека се разберем още отсега: аз няма да се опитвам да ви убеждавам в противното, поне не чрез логични аргументи. Логиката, в края на краищата, не е нищо друго освен един определен начин на представяне на фактите – а фактите на моя емигрантски живот, не ще и дума, са много по-различни от тия на сънародниците ми, живеещи в България.

И все пак, позволете ми тук да ви разкажа една кратичка история, подобна на онази за двамата остаряващи хора, принудени да продадат дома си, защото ги е напуснал късметът. И в моята история става дума за рязък поврат в едно съществуване, което до този момент е било белязано от всички външни признаци на успеха. Моето собствено съществуване, а не нечие друго. Което, надявам се, ще ме избави поне от упреците в теоретизиране. Онова, за което искам да ви разкажа, преживявам на собствения си гръб.

И така, преди малко повече от година семейството ми се разпадна. След кратка и сравнително безболезнена процедура на изясняване на новите отношения аз и жена ми се разделихме, като децата останаха при мен. Настоявах за това – и го получих. Не обичам патетичността, но някак не мога да си представя живота си без децата. Бившата ми съпруга очевидно може. Бог с нея.

Всъщност, това беше единственото лесно нещо в цялата история. Много скоро, за мое огромно удивление, ми се наложи да установя, че финансовият принос на жена ми е бил значително по-решаващ за семейния бюджет, отколкото съм предполагал. Две подрастващи деца, по-малкото от които е със сериозно психическо увреждане, не са товар, лесен за носене. Доходите ми спаднаха с около две трети, физическото и психическо натоварване пък се утрои. Наложих ми се да се справям с купища проблеми, чието съществуване дори не бях предполагал – от готвене и кърпене на чорапки до възпитание и намиране на топлина и нежност за двете мъничета дори и когато единствените неща, които се въртят из главата ти са: „А сега да ревна ли или да се напия?“

Така. Стига толкова. Казах, че искам да дам само пример, а не да разказвам надълго и нашироко една лична история. И тук стигам до нещото, което исках да посоча.

Става дума за един безкрайно прост факт: въпреки всички безобразни трудности аз се справям. И това не защото съм някакъв герой или безкрайно силен човек. (Нищо подобно – откак се разделихме изгубих контрола над маса неща, включително и над собственото си тяло, което бавно, но сигурно започва да се разплува). Не, справям се просто, защото живея в страна, която наистина се грижи за нуждаещите се. Наречете я капиталистическа, социалистическа или анархистка, за мен това е без значение. Но Германия е страна, в която човек може да съществува нормално и след като го е напуснал късметът, след като го е застигнал онзи неочакван поврат, за който той винаги е мислил, че съществува само в съзлививи романи и филми. Германия е страна, направена за хора, а не за свръхчовеци.

Ако започна да изреждам всички помощи, които получавам, със сигурност ще изчерпя търпението ви. Дъщеря ми, която е със забавено развитие, ходи на най-модерното училище, което мога да си представя – оборудвано със средства и техника, напомнящи за високотехнологична фабрика – и това не ми струва нито стотинка. Без да се намирам в категорията на социално нуждаещите се (слава богу, все още имам работа, която се числи към сферата на развитите технологии), аз получавам комбинирани помощи, чрез които напълно покривам разходите по петстайното жилище в центъра на Берлин (не пожелах да го напусна след раздялата – къде заради децата, целият живот на които е протекъл тук, къде заради собственото си удобство, а и просто защото мога да си го позволя, по дяволите!) Когато преди известно време синът ми си счупи крака единствената ми грижа беше как да му осигуря спокойствие и подкрепа в трудната за него ситуация, а не откъде да намеря пари за лечение. Дори и ако, както ме съветват приятелите, ми се наложи да потърся помощта на терапевт (което за мен, извинете перченето, е глезотия – човек се оправя както може и това е); та дори и това биха ми подарили ако бих решил да рева на кушетката на някой терапевт. Слава богу, за сега поне изглежда, че ще мина и без това.

Та така. Гледах филма на Мор, в който се описваха човешки съдби, руинирани от проблеми не чак толкова по-тежки от моите собствени – и тихичко благодарях Богу, че не успях да попадна в Америка, към която преди

години се стремях с цялата сила на младенческата си наивност. Слава Богу, слава Богу!

А вие, мили мои, си мислете добре когато избирате пътя, който трябва да поеме България. Защото капитализмът съвсем не е само и единствено онова, което гледаме по сапунените опери откъм Америка. Той може да носи и едно човешко, удивително човешко, състрадателно лице. И какъв ще бъде той, зависи от нас, от хората, които го правят.

Така че мислете добре – и не бързайте да променят всичко! В Куба, оказва се, здравеопазването е по-добро, отколкото в Америка. Ако не ми вярвате, гледайте филма на Мор.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Полският лов на вещици

Автор: Адам Михник

Наскоро полското правителство се опита да отнеме на Бронислав Геремек мястото в Европейския парламент, за което той беше избран през 2004 година. Парламентът незабавно гласува за осъждане на действията на правителството. Една от най-значителните обществени фигури в Полша, Геремек беше един от водачите на Солидарност и бивш политически затворник при комунистическия режим. Като външен министър от 1997 до 2000, той беше отговорен за присъединяването на Полша към НАТО. Полското правителство се опита да го отстрани, защото той отказа да подпише декларация, че не е бил агент на тайната полиция през годините на комунизма.

Задължението да се подписват такива декларации беше постановено от новия закон за „лустрацията“, или изчистването, който беше прокаран през полския парламент от настоящото дясно правителство, водено от Лев Качински и неговия брат-близък, министър-председателят Ярослав Качински. Целта на кампанията е да се „изчистят“ професионалните среди в Полша от хора, за които се предполага, че са сътрудничили на тайните служби между 1944 и 1990. Законът, който влезе в сила на 15 март 2007, изисква от всички поляци, заемащи професионални постове в частния, обществен и държавен сектор и родени преди август 1972 – включително политици, професори, адвокати, съдии, журналисти, банкови мениджъри, директори на училища, компании и т. н., да заявят в писмен вид и в срок от два месеца дали са били сътрудници на бившите комунистически тайни служби. Онези които откажат, както го направи Геремек, или дадат фалшива информация, могат да попаднат под забрана за упражняване на професиите си или за заемане на обществени постове в продължение на десет години.

Европейските парламентаристи нарекоха действията на полското правителство срещу Геремек „лов на вещици“. Отказвайки да сътрудничи, Геремек – чиято дейност от времето на комунизма вече беше проверявана от предишни полски правителства и чиято репутация се намира отвъд всякакви дискусии, заяви, че новият закон за лустрацията е заплаха за гражданските свободи. В отговор, министър-председателят Ярослав Качински

обвини Геремек в „причиняване вреда на родината“ и „провокиране на анти-полска кампания“. Същите изрази бяха използвани преди години и от водачите на комунистическа Полша, когато Геремек критикуваше тяхното управление.

На 11 май конституционният съд постанови, че много от новите лустрационни процедури са антиконституционни. Постановлението беше дълго и много изчерпателно. „Лустрацията не може да бъде използвана за наказване на хората като форма на отмъщение“, каза председателстващият съдия. Съдът също постанови, че „един избран държавен служител не може да изгуби мандата си поради отказ да попълни декларацията“. Така че позицията на Геремек в Европейския парламент е сигурна – поне засега.

Но закона за лустрацията беше само един от многото актове в систематичния опит на управляващата Партия за законност и справедливост да подкопае демократичните институции в страната. След изборната победа през 2005, братята Качински и тяхната управляваща коалиция се опитаха да размият разделението на властта, за да засилят изпълнителната власт, която те контролират. Президентът, министър-председателят и съдебният министър атакуваха независимостта на съдилищата по няколко различни начина: чрез публични атаки срещу всяка присъда, която не им харесваше; като демонстрираха неуважение към Конституционния съд, включително и като изразяваха мнения, че съдиите са пристрастни; накрая, чрез правителствената реторика на страх и заплахи, която служи като оправдание за увеличаването на криминалните наказания и криминализацията на действия, които преди се считаха за граждански нарушения.

В министерствата и държавните институции множество служители бяха заместени групово от неквалифицирани, но лоялни новодошли. Независимостта на масовите медии – особено на общественото радио и телевизия – беше ограничена чрез персонални промени, проведени от правителството и чрез натиск за контрол над съдържанието на това, което се публикува и излъчва. Усилията на администрацията на братята Качински за централизация на властта ограничиха както дейностите на независимите групи, които придават облик на гражданското общество, така и автономията на локалните и регионални управленчески органи. Ежедневен език на политиката стана езика на конфронтацията, на взаимните нападки и обвинения.

* * *

Какво става в Полша – страната, в която започна срывът на комунизма? Повечето революции имат две фази: първо идва борбата за свобода, а след това борбата за власт. Първата от тях възвишава човешкия дух и кара хората да дадат най-доброто от себе си. Втората освобождава най-лошото у хората: завист, интриги, алчност, подозрения и подтик към отмъщение.

Революцията на полската Солидарност следваше един необичаен курс. Професионалният съюз беше принуден да премине в нелегалност, когато комунистическото правителство обяви военно положение през декември 1981. Именно тогава Геремек и десет хиляди други активисти от Солидарност бяха арестувани и хвърлени в затвора. Но движението оцеля през седемте години на репресии и се завърна през 1989, следвайки разпространението на горбачовата перестройка. По време на преговорите около кръглата маса между правителството и Солидарност през същата година беше постигнат компромис, който сложи край на комунистическото управление. Това откри пътя за мирното разтурване на комунистическите диктатури в целия Съветски блок.

Солидарност възприе една философия на помирение и компромис сред бившите политическите опоненти, вместо да търси отмъщение; тя прегърна идеята за една Полша на всички, вместо да се опитва да създаде страна, разделена на всемогъщи победители и потиснати губещи. От 1989 насам правителствата се сменяха, но страната остана стабилна; дори бившите комунисти – сега наричани пост-комунисти – одобряваха правилата на парламентарната демокрация и пазарната икономика.

Но не всички приемаха този път. Днес Полша се управлява от коалиция, съставена от три партии: пост-Солидарност-реваншисти от Партията за законност и справедливост; посткомунистически провинциални агитатори от Партията за самозащита; накрая, наследниците на някои групи под името „Лига на полските семейства“, които водят началото си още от преди Втората световна война и които са шовинистично, ксенофобски и антисемитски настроени. Тази коалиция е поддържана от Радио Мария, една католическа националистка радиостанция и медийна група, която е фундаменталистка както в етническият си полски национализъм, така и в обвързаността си с полския католически клерикализъм. На връхните по-

зиции на властта са близнаците Качински, които участваха в Солидарност през 80-те и през ранните посткомунистически години, но отхвърлиха пътя на компромиса, когато основаха Партията за законност и справедливост с една крайно националистическа програма.

Но защо се случва това? Всяка успешна революция създава печелещи и губещи. Полската революция донесе граждански права, но заедно с тях и увеличена престъпност; пазарна икономика, но заедно с нея пропадащи предприятия и висока безработица; една нова, динамична средна класа, но заедно с нея и увеличено неравенство на доходите. Тя отвори Полша към Европа, но заедно с това донесе страх от чужденци и едно буквално нахлуване в страната на западната масова култура.

За губещите от полската революция от 1989, свободата донесе със себе си огромна несигурност. Работниците от Солидарност, преди имащи сравнително сигурна работа в гигантски предприятия, сами станаха жертви на свободите, които извоюваха. В затворническия свят на комунизма личността беше притежание на държавата, но пък държавата се грижеше за нейното оцеляване и съществуване. В света на свободата никой не се грижи за вас. Именно в тази атмосфера на страх управлява настоящата коалиция – използвайки една особена смесица от консервативната реторика на Джордж У. Буш и авторитарните политически практики на Владимир Путин. В атаките си срещу независимата преса, ограничаването на гражданското общество, централизацията на властта и преувеличаването на външните и вътрешни опасности, политическите стилове на днешните лидери на Полша и Русия са много подобни едни на други.

Ветераните на Солидарност вярваха, че след падането на комунистическата диктатура те ще триумфират. Но, следвайки духа на помирието, виновните комунисти не бяха наказани, а добродетелните активисти на Солидарност не бяха наградени. Според по-ранните „лустрационни“ закони, приети през 90-те години, само висшите държавни служители бяха проверявани. Те трябваше да декларират дали в миналото са сътрудничили на тайната полиция. Ако се установеше, че са лъгали, те бяха отстранявани от обществени служби. Но тези закони не задоволиха множество хора, които не получиха никакви непосредствени облаги от падането на комунизма. Усещането за несправедливост се превърна в негодувание, завист и разрушителна енергия, която се фокусира в идеята за отмъщение както

срещу бившите врагове, така и срещу някои стари приятели, които имаха успех в новата система.

Някои предишни опоненти на комунистите виждаха себе си като губещи след падането на комунистическия режим. Те отказаха да приемат, че получаването на независимост от съветската власт беше най-голямото постижение на Полша в продължение на триста години. За тях Полша си остана страна, все още управлявана от останките на комунистическия апарат за сигурност. Такава една Полша, смятаха те, изискваше една морална революция, в която престъпленията да бъдат наказани, добродетелите наградени, а несправедливостта – поправена.

След като най-после спечелиха общите избори през 2005, партиите на тези губещи се впуснаха в голяма чистка. Според първоначалните преценки, лустрационните процедури, наложени от тях, щяха да засегнат 700 000 души и да продължат да действат в продължение на седемнайсет години. Те също обещаха да направят обществено достояние един списък от имена, споменати в документите на специалните служби – въпреки факта, че тези документи са общоизвестно ненадеждни.

Тези мерки създадоха един всепроникващ климат на страх. Но не всички потънаха в мълчание. Конституционният съд се оказа на висотата на отговорността си и, след многократни опити на правителството да отложи решението на съда и да отстрани неговите членове, той все пак разгледа новия закон и го намери антиконституционен. Кардинал Дзвиз от Краков заяви, че в Полша не трябва да се намери място за „възмездие, отмъщение, липса на уважение към човешкото достойнство, безогледни обвинения“. От времето на падането на комунизма насам още никой католически кардинал не беше използвал такива осъдителни думи.

Целите на мирната полска революция бяха свобода, независимост и икономически реформи, а не лов на онези, които може да са служили на комунистическите тайни служби преди много години. Ако ловът на полицейски агенти и информатори беше организиран през 90-те години, когато започна демократическата революция, не биха били възможни нито драматичните икономически реформи на бившия финансов министър Лешек Балцерович, нито установяването на законово държавно управление. Полша не би станала член на НАТО или на Европейския Съюз.

Днес две различни Полши се намират в конфронтация една с друга. Едната Полша – тази на подозренията, страха и отмъщението, се бори срещу Полша на надеждата, куража и диалога. Тази втора Полша – Полша на отвореността и толерантността, на Йоан-Павел II и Чеслав Милош, на моите приятели от нелегалността и затвора – трябва да победи. Аз вярвам, че поляците отново ще защитят правото си да бъдат третираны като достойни хора. Решението на Конституционния съд дава надежда, че втората фаза от полската революция няма да изяде нито своя баща – волята за свобода, нито пък своето дете – демократичната държава.

Адам Михник е главен редактор на полския вестник *Gazeta Wyborcza* и автор на книгата *Писма от свободата*

Коментари (3)

- 03-03-2011 | Любомир Николов - малка поправка

Кардинал Дживиш – такава е правилната транскрипция. Човекът беше личен секретар на Йоан-Павел II през целия понтификат; след смъртта на папата се върна в Краков.

- 21-05-2011 | Летописец

Като чета Адам Михник (доказал в миналото своите убеждения със затворническа присъда) и Едвин Сугарев (проспал в миналото своите убеждения на топло в литературния институт), единият искрен демократ-хуманист, другият закъснял пещерен антикомунист, обземам ме тъга и безнадежност.

- 21-05-2011|Б. Павлов - спелеологизми...

Истински, (спонтанен), «пещерен антикомунист» сигурно е саблезъбият тигър – доколкото «пещерняците» от палеолита са, до един, «естествени» комунисти :)))

Клатещата се държава

Автори: Коля Руджио и Волфганг Ухатиус

Във фирмените централи печалбите се покачват, в панелните квартали се покачва безработицата, в държавните училища се лющят стените. Правителството няма пари. Така описва ситуацията икономистът Джон Кенет Гълбрайт. Той се оплаква от противоположността между „обществена бедност и частно богатство“, с което стартира бурна дискуссия относно ролята на държавата. Намираме се в САЩ, в края на петдесетте години.

Във фирмените централи печалбите се покачват, в панелните квартали се покачва безработицата, в държавните училища се лющят стените. Правителството няма пари. Така описва ситуацията председателят на социалдемократическата партия Франц Мюнтеферинг. Той се оплаква от нарастващата власт на капитала и с това стартира бурна дискуссия относно ролята на държавата. Намираме се в Германия, в началото на 21 век.

Това е дебат, който постепенно придобива собствена динамика.

Правителството ще трябва да дефинира по нов начин ролята на държавата, независимо от това дали то е социалистическо или християндемократическо. С най-голяма острота се налага един въпрос, който всички участници в дебата за капитализма до този момент се стремят да избягват: въпросът за парите.

„Тогава при Гълбрайт ставаше дума за това дали държавата иска да стане по-силна“, казва Фриц Шарпф, директор на института за социални изследвания Макс Планк в Кьолн. „Днес вече става дума за това дали държавата може да стане по-силна“. Защото една силна държава в наше време е преди всичко една финансово силна държава. Само правителство, което има пари, може да строи училища и да изплаща социални помощи. Германският финансов министър обаче пада от една бюджетна дупка в друга. Правителството съкращава разходите където може – при помощите за безработни, при заплатите на чиновници, при строежа на улици или добавки за пенсионерите. Градовете съкращават парите за старчески центрове и библиотеки – и междуременно продават дори уличните лампи. Провинциите съкращават помощите за търсещите политическо убежище и за слепите, намаляват субсидиите за музеи и театри, а почти всяка провинция отлага

ремонтите на училища и намалява работните места за учители, с или без резултатите от ПИЗА¹.

А и какво ли друго им остава? На теория нови данъци и социални облагания биха могли да набавят нови пари, но на практика? Социалните облагания правят работните места по-скъпи, а тогава фирмите съкращават още повече места. По-високите фирмени данъци правят страната неизгодна, а тогава още повече фирми изтеглят бизнеса си в чужбина. По-високите подоходни данъци правят така, че в ръцете на гражданите остават още по-малко пари, а с това вътрешното потребление намалява още повече. Накратко: „Всъщност ние се нуждаем от повече преразпределение, за да можем да обезщетим ония, които губят от глобализацията, но да се намерят средствата за това става все по-трудно“, казва Ханс-Вернер Зин, директор на мюнхенския институт Ифо.

Как тогава може да бъде финансирана държавата във времената на световна конкуренция, без от това да пострада икономиката? Как може тя да достигне старата си сила, без да създаде нова бедност?

Може би това просто не е възможно. Може би правителството няма да има никакъв друг избор, освен да предостави още повече обществени области в ръцете на пазара. Това във всеки случай е първото впечатление, което се появява, когато човек погледне цифрите. В успешните англосаксонски страни като Ирландия, Канада или САЩ държавата не получава дори 30 цента от всеки заработен долар или евро. А точно в тези страни икономиката нарасна значително през последните години, при което безработицата е ниска. В средата на Европа, напротив, в Германия, Франция и Италия, данъчният процент се намира на нивото на около 40 процента. Там икономиката расте бавно, а безработицата е висока.

Означава ли това, че за голямо благосъстояние е необходима малка държава? При един повторен поглед се оказва, че връзката не е чак толкова проста. В скандинавските страни като Дания или Швеция държавата прибира обратно даже половината от изработените пари. И въпреки това там растежът е висок. Дългосрочната безработица е почти непозната. „Няма

---

1 ПИЗА (Programme for International Student Assessment) – една от международните програми за оценка и сравняване на ученическата подготвеност в различните страни по света, в която през последните години резултатите на германските ученици бяха изключително незадоволителни, бел. пр.

ясна корелация между данъчното и социално облагане в една държава и нейната обща конкурентоспособност или растежа на икономиката ѝ“, казва Стефан Гарели, професор на университета за мениджмънт IMD в Лозана. По-важно е това чрез кои точно данъци се финансира държавата.

Действително, от доста време насам специалистите различават три различни модела на социалната държава, а именно:

1. Англосаксонският модел, при който държавата организира по частен път големи части от обществото, като образование и здравеопазване, а социалните помощи се ограничават до предпазването от бедност.
2. Континентално-европейският модел, при който голяма част от държавното осигуряване се финансира не чрез данъците, а чрез социалните облагания, които се изплащат от работодателите и техните постоянно назначени служители.
3. Скандинавският модел, при който социалната държава се финансира на първо място чрез данъците и при който също и самостоятелните предприемачи, както и отчасти заетите, имат право на обширни социални подпомагания.

Дълго време изглеждаше така, сякаш и трите модела са еднакво подходящи за организиране на държавното дело, без при това да се отслабва икономиката. Но след това Германия изведнъж започна да се подхлъзва от една конюнктурна криза в следващата, безработицата нарасна, а немското обединение причини огромни допълнителни разходи. За да може да финансира изграждането на Изтока, като същевременно изплаща достатъчно пенсии и социални помощи, още правителството на Кол повиши социалното облагане. По този начин се ускори развитието, в резултат на което допълнителните разходи извън заплатите (Lohnnebenkosten, non-wage labor costs) нарастваха и нарастваха, нормалните работни места ставаха все по-скъпи, а заедно с това – и все по-редки. Нарастващата по тази причина безработица започна да пробива все по-нови дупки в социалните каси, което пък от своя страна оскъпи работните места още повече. Един дяволски кръг, от който по мнението на мнозина експерти вече няма изход, намиращ се в рамките на системата. „Континентално-европейският модел, така както той се практикува в Германия и Франция, се провали“, казва Стивън Колинън, професор по икономика в Харвард.

При което всички, които продължават да гледат на капитализма с недоверие, задават един нов въпрос: А защо датчаните и шведите все още могат да си позволят разкошната социална държава, която тук при нас изглежда нефинансируема?

Обяснението изглежда на пръв поглед доста капиталистическо: северноевропейците вземат необходимите пари от потребителите и от обикновените данъкоплатци, като същевременно те се отнасят много предпазливо към фирмите. За това служат преди всичко два лоста. Единият от тях е по-високият данък на добавената стойност (ДДС). Когато например едно датско семейство си купи гардероб за 1000 евро, то от тях 250 евро отиват именно за този данък. С тези пари датската държава субсидира детски градини, държавни пенсии или помощи за безработни, които се финансират до 80 процента чрез данъците. Предимството: социалните разходи не ощетяват датските производители прекомерно в сравнение с конкурентни страни с ниски заплати. Работните места не са натоварени със социални обложения, а при закупуването на един гардероб, произведен в Полша или Чехия, данъкът добавена стойност е същият.

Вторият лост, който скандинавците използват, е дуалният данък общ доход. Той облага високо работните заплати, докато доходите от капитал, като например фирмени печалби, лихви или дивиденди, почти не се облагат. Така например Финландия, Норвегия и Швеция намалиха през последните 15 години данъчните си проценти за доходи от капитал повече от наполовина. Вместо, както досега, да изискват 72 процента, сега те изискват само 28 до 30 процента. Тези тарифи междувременно са едни от най-ниските във всички индустриализирани страни. За това пък данъчно-то облагане за постоянно работещи служители в скандинавските страни, въпреки леките облекчения, все още е доста високо. Но то пък засяга преди всичко ония, които печелят повече. Най-високите данъчни проценти лежат между 52 и 56 процента. Поради което кьолнският социален изследовател Фриц Шарпф обозначава скандинавската система като „социализъм вътре в една класа“. Преразпределението става вече не между капитал и работа, а само между по-добре и по-зле печелещи работници и служители, но там пък толкова по-очевидно.

За разлика от немците, по този начин скандинавците успяват да запазят голямата си социална държава, без да прогонят инвеститорите, като

при това се грижат и за социално равенство. Никъде другаде в Европа бедните и богатите не се намират така близо едни до други, както в скандинавските страни.

А това е път, който според икономистите е възможен и тук. Ако бъдещите правителства започнат да финансират социалната система повече чрез данъците вместо чрез облагане, свързано с оскъпяване на работните места, това би довело до нов подем на работния пазар. Допълнителните разходи извън заплатите ще намалеят, работните места ще станат отново рентабилни.

Според изчисления на Немския институт за икономически изследвания в Берлин (DIW), биха се появили повече от 500 000 нови работни места, ако се финансира чрез данъците поне онази част от социалната система, която така или иначе не принадлежи към социалното осигуряване: така наречените извън-осигурителни разходи (*versicherungsfremde Leistungen*). Към тях се числят парите за майчинство, ранните пенсии или заплащаните от държавата курсове за преобразование. Всичко това са задачи, твърдят специалистите от DIW, за които трябва да плащат не само фирмите, но и цялото общество, т. е. и нормалните данъкоплатци.

Заедно с разноските, които са се добавили към социалните разходи в рамките на немското обединение, тук става дума за около 84 милиарда евро. Ако в бъдеще тези пари се финансират чрез данъците, а не чрез социалното облагане, то тогава преди всичко „ще бъдат коригирани грешките от последните десет години“, пишат експертите от DIW.

По въпроса за това кои точно данъци трябва да бъдат повишени, съществуват различни мнения. Изследователите от DIW предлагат една комбинация от ДДС, данъци по заплатите, данък общ доход, корпоративни данъци и евентуално едно ново издание на данъка по собствеността. Специалисти от Института за изследване на работния пазар и професиите в Нюрнберг, които са правили подобни изчисления, подчертават, че ДДС може да бъде повишен и с известно забавяне, например едва след една година, за да се избегне спадането на потреблението.

Съветът по икономика междуременно смята дуалния данък общ доход по скандинавски модел за напълно допустим и тук. Чрез този модел, обясняват правителствените съветници, държавата би могла да си набави необходимите средства, без да прогони от страната все по-мобилния капи-

тал. „Това води до подобрене на условията за растеж на икономиката и на шансовете на служителите за достигане на по-високи доходи“.

При реформи по този образец не е необходимо държавата да бъде намалявана, тя просто се финансира по друг начин. Тя може да стане по-ефективна и ако започне да организира по-добре социалната система. „В Германия повечето данъци отиват от единия джоб в другия“, оплаква се Денис Сноуер, президент на Киелския Институт за световна икономика. Вместо да се подпомага истински нуждаещите се, тук в страната се подпомагат преди всичко ония, които принадлежат към средната класа. Това означава, че ония, които плащат по-високи данъци, после си ги получават обратно, под друга форма. За какво тогава цялата работа?

„Трябва да организираме социалната държава по-ефективно“, казва и шефът на Ифо Хнас-Вернер Зин. Например, като се дават на безработните повече помощи, свързани с техни собствени начинания и проекти, вместо просто да се плащат пари за седене и чакане.

(...)

„Германия стои като буридановото магаре между двете купи сено и не може да се реши“, казва Щефан Лайбфрийд, професор по социална политика в университета в Бремен. През последните години правителството намали значително данъците както за предприемачи, така и за служители. Междувременно данъчният налог в Германия е толкова нисък, колкото едва ли в някоя друга високо развита страна. От друга страна почти никъде няма толкова високи разходи за социални помощи както тук. А същевременно държавата намалява обхвата на социалните си програми. По този начин правителството се клати насам-натам между англосаксонския модел на силен пазар и скандинавския модел на силна държава, без да може да се реши кой от двата да избере.

Както и магарето от писанията на френския философ Жан Буридан. Което, както всички знаем, накрая умряло от глад, защото не можало да вземе решение.

Волфганг Ухатиус е икономически редактор на немския седмичник Die Zeit.

Коментари (1)

- 16-01-2009 | Гост - Клаетца се държава

интересувах се от скандинавските държави и това, което разбрах от тук ми даде добър ориентир за тях. съдържателен материал, но стилистиката е тежка. За сърфиращия (бърза се) из нета е трудно да се прочете 100%.

Америка и Европа – едно ценностно сравнение

Автор: Златко Енев

България ликува! Или поне така изглежда от разстоянието на няколко хиляди километра, които ме делят от нея. Което в никакъв случай не означава, че радостта и гордостта ми от факта, че ние най-после ставаме част от Европа, е по-малко силна. Европа! Оная толкова лелеяна, желана, мечтана общност, клубът на богатите, културните, уважаваните, бъдещата или настояща суперсила, с чиято помощ, както всички сме сигурни, скоро ще излезем от задния двор на историята и ще заемем място, по-подобаващо на инак безспорната ни географска и – не чак толкова безспорната ни, но пък толкова по-силно желана – културна принадлежност към мястото, което обитаваме от хиляда и триста години насам.

Не ще и дума, това начало е изпълнено с много повече страхове и несигурност, отколкото може би сами сме склонни да признаем, поне извън защитната анонимност на социологическите анкети. Дълбоко вкорененото, макар и срамежливо прикривано усещане за различие между европейците (за които все още несъзнателно говорим предимно в трето лице, имайки пред „тях“, а не „нас“) и самите нас, продължава да ни измъчва. Усещането, че традиционната ни провинциалност може да ни изиграе някой лош номер, изглежда все още не ни позволява да гледаме толкова напред, колкото назад, през рамо, по дълголетен навик.

И толкова по-важно за всички ни е да си създадем една по-ясна представа за умонагласата, която, да се надяваме, ще ни изведе възможно най-бързо и най-далеч извън безспорно отеснелите и остарели рамки на вече споменатата ни провинциалност. Европа, както всички знаем, е не просто съюз на богатите, нито пък само свободен пазар, из който повече или по-малко безпрепятствено се придвижват стоки, капитали и ноу-хау. В не по-малко важна степен Европа е и една идея, ако щете една мечта, която свързва гражданите ѝ по начин, много подобен на онзи, по който функционира една друга, по-стара и, поне засега, много по-добре позната по света мечта – американската. И именно разбирането на тая идея, на тази мечта, е онова, което според мен трябва да предхожда, или поне съпътства, направлява, първите ни стъпки в семейството, в което засега ни е отредена ролята на най-бедния роднина. За да бъдем приети наистина, ние първо

трябва да заговорим езика, който, при всички възможни уговорки, все пак обединява това семейство. А едва след това, изминавайки нелекия път на себедоказването, може да помислим и за прибавяне на собствено съдържание към този език. Всяко нещо – с времето си, дори и когато изглежда, че рамката на това време далеч надхвърля обозримия, поне от настоящата ни позиция, мисловен хоризонт.

С настоящия текст ще се опитам, без особени претенции за оригиналност, да поставя в един общ сравнителен контекст два мирогледа, две различни политически и културни визии, чието сравнение и конкуренция вероятно в немалка степен ще определят бъдещето на света през обозримото време на новия век. Става дума за двете „мечти“, американската и европейската, чиито различия, винаги допускани, но станали очевидни сравнително отскоро, постепенно започват да придобиват аспекти, без чието разбиране вероятно ще бъде трудно да се преодолее или поне смекчи безспорното, но не особено насърчаващо взаимното сближаване, различие между „стара“ и „нова“ Европа. Както е добре известно, това е един от основните страхове на „стара“ Европа когато става дума за по-нататъшното ѝ разширяване. И постигането на общо, или поне сходно мислене (което в никакъв случай не означава отказ от самостоятелност, както в мисловен, така и в практически аспект) безспорно е задача, чието решение си струва всякакви усилия.

Същевременно ще направя всичко възможно да избягвам схематични, лесни за смилане, но повърхностни обобщения, обслужващи идеологеми, свързани с настоящото сравнително изострено противопоставяне на двата мирогледа, засилено от войната в Ирак. Двете мечти, както, надявам се, ще стане ясно, според мен са не взаимно изключващи, а взаимно допълващи се. И единственият приемлив сценарий, свързан с тяхното съ-съществуване, е онзи на лишено от агресивност и предубеденост сравнение и съравноване, последвано от обмен на съдържание и, да се надяваме, някогашно преливане, до степента, която европейци и американци намерят за приемлива.

Заемайки терминологията, предложена от британския политолог Анатол Лийвън в книгата Америка – с право или без¹ (*America Right or*

---

1 Anatol Lieven, *America Right or Wrong – an Anatomy of American Nationalism*, Harper Colins Publishers, London 2004.

Wrong), аз ще представя всеки от двата мирогледа като съвместно съществуване на две (условни) противоположности, наричани съответно „теза“ и „антитеза“. При това под „теза“ се разбира положителното съдържание, което създава ядрото на различните мирогледи, заслужаващите уважение и следване моменти във всеки един от тях, докато под „антитеза“ се разбира съдържанието, които непрекъснато заплашва кредото с изкривяване или дори самоунищожение в резултат от идеологически „залитания“, най-често като резултат от реални или въображаеми предизвикателства, изправящи се пред съответната общност.

Американското кредо

Теза

Американското кредо, по-добре известно под името „американска мечта“, междувременно се е превърнало в подразбиращ се от само себе си, широко адмириран по цял свят идеал, достоен за подражание и следване; един начин на живот, чиито основни компоненти най-общо могат да бъдат определени като вяра в свободата, самостоятелността, равенството на шансовете, върховенството на закона, културния и политически егалитаризъм. Това е съвкупността от идеи, с които американската нация представя себе си в своите собствени очи, както и в очите на света. По принцип съставките на кредото са считани от американците за универсално приложими, валидни за всички общества и народи – едно наблюдение, чието начало може да се открие още у Алексис де Токвил¹.

Изключително важен за разбирането на американското кредо е фактът, че то, макар и нерядко проповядвано като универсално решение на световните проблеми, всъщност винаги се е имало пред вид като едно изключително, т. е. запазено за един-единствен народ, кредо. Силата на американската мечта, както посочва американският политолог Джеръми Рифкин, идва от нейния партикуларизъм, а не от универсализма ѝ². Американската мечта може да се следва и реализира единствено на американска земя. Този аспект на кредото в никакъв случай не може да се определи като единстве-

---

1 Американците „са единомдушни по въпроса за общите принципи, които трябва да ръководят човешкото общество“, цит. по Lieven, p. 48

2 Виж Jeremy Rifkin, *Der europäische Traum*, Campus Verlag 2004, S. 26

но отрицателен, защото най-вече с него е свързано и широкото отхвърляне, поне от средните американци, на идеята за Америка като империя, пък била тя и „добра“ империя. От друга страна, това съвсем не означава, че Америка и американците отхвърлят ролята си на цивилизоваща империя, една модерна версия на Romanità, римския дух. Тъкмо напротив, този аспект на кредото също е определящ, но, поне на теория, неговото следване е свързано с представата за Америка като за „гъвкава сила“ (soft power), която по принцип не използва груба сила в отношенията си с други нации, освен ако не е била директно застрашена или обидена от тях.

Друг важен аспект на американското кредо е, че егалитаризмът му не е икономически. Напротив, кредото е тясно свързано с вярата в абсолютното съвършенство на свободния пазарен капитализъм, неограничените икономически възможности и консумеризма. В един свой краен вариант, кредото е свързано с убеждението, че американският капитализъм е олицетворение на най-съвършената, завършена модерност – оттук и тезата за „края на историята“, получила широка гласност след публикуването на едноименната статия от Франсис Фукуяма¹.

Вярата в американската изключителност, във всеки случай, води след себе си и някои не толкова лесно предвидими нейни особености. Както посочва Лийвън, митовете, съпътстващи кредото, включват широко разпространената увереност, че, бидейки толкова изключителни в тяхната привързаност към свободата и демокрацията, Съединените Щати следователно са и изключително добри. И, бидейки изключително добри, те по принцип не могат да използват силата си за зли цели. Или, с думите на Джордж У. Буш, „Удивен съм, че съществува такова неразбиране по въпроса за това какво всъщност е нашата страна ... което кара хората да ни мразят ... Като повечето американци и аз просто не мога да го повярвам, защото знам колко добри ние сме всъщност.“² Стриктно погледнато, този аспект не е съществена част от формалната американска теза, той е по-скоро един мит, утвърждаващ исконната американска невинност. Неговото практическо влияние обаче в никакъв случай не може да се подценява, както става ясно от току-що цитираните думи на президента.

---

1 Виж Francis Fukuyama, *The End of History?*, The National Interest, Summer 1989

2 *This Is a Different Kind of War*, Los Angeles Times, October 12, 2001 (цит. по Lieven, p. 52).

Идеята за изключителността на американската нация се намира в самото ядро на американското кредо. Най-общо казано, тя изразява вярата, че Америка е била специално избрана – от Бог, „съдбата“ или „историята“ – за величие и водачество, изразяващо се най-вече във факта, че тя притежава самоутвърждаваната най-стара, най-велика, най-успешна и най-високо развита форма на демокрация на планетата¹. Силата на тази идея идва най-вече от това, че поне в продължение на по-голямата част от втората половина на двадесетия век, тя изразяваше един безспорен факт. Америка беше, и все още си остава, един от основните стълбове на западната цивилизация. Необоримостта обаче, както и утвърждаваната вечност на това статукво, едва ли са толкова безспорни, особено като се има пред вид това, че много други нации в хода на историята са извявали точно същата претенция, при това използвайки удивително сходен език и формулировки².

Друг много важен аспект на американското кредо е неговата тясна свързаност с изключително силна любов към отечеството, преливаща в различните си изяви в най-разнообразни, понякога много радикални, изяви на национализъм и дори шовинизъм. (Използвайки популярното разделение на Кенет Миног³, един от влиятелните историци на национализма, аз ще се придържам тук към разбирането, определящо патриотизма като една консервативна по същество умонагласа, изразяваща желанието да се запази собствената страна такава, каквато е, докато национализмът е по-скоро свързан с идеята за една идеална, нереализирана представа за страната си, често свързана с идеята за една по-широка национална мисия пред човечеството. С други думи, национализмът е по-революционната от двете умонагласи).

Това разделение вероятно е изключително подходящо, тъй като то до голяма степен помага да се разбере защо именно национализмът, а не патриотизмът, е подходящото определение за преобладаващата национална

---

1 По думите на Удро Уилсън, „Америка има безкрайната привилегия да изпълни съдбата си и да спаси света“. (цит. по Lieven, p. 33).

2 Повечето западноевропейски страни са вече „преболедували“ тази вяра, най-често с доста катастрофални последици за себе си и съседите. Англия, Франция и Германия са трите най-очевидни примери, но освен тях претенции за изключителност и водачество през различни периоди от европейската история са предявявали още Холандия и Швеция (виж Lieven, pp. 33-36).

3 Виж Kenneth Minogue, *Nationalism*, New York, Basic Books, 1997.

умонагласа в САЩ. Както посочва Лийвън, то указва и по-тясната свързаност на днешния американски национализъм с незадоволените, закъснели национализми на Германия, Италия и Русия, отколкото със задоволения, придържащ се към статуквото патриотизъм на Великобритания¹.

Във всеки случай американският национализъм не може да бъде определен единствено като революционен, насочен към едно мисионерско бъдеще. Една друга негова страна е силно свързана с американското минало, но отново по един радикален, незадоволен начин. На практика обръщането към и позоваването на едно идеализирано, по-чисто американско общество, е една от централните тези на републиканската десница и особено на християнската десница в Америка. Безспорно тази черта на американския национализъм е породена от продължаващата силно консервативна религиозност на много американци. Както обаче показва убедителният анализ на Лийвън, тя винаги е била израз и на потискани социални, икономически, етнически и расови страхове.

Същевременно американският национализъм, дори и в най-радикалните си форми (изключвайки някои екстремистки, неонацистки групи), се различава от повечето познати от историята национализми, доколкото той не се намира в противоречие с американското кредо. Повечето радикални национализми в миналото са се противопоставяли на демокрацията и са изисквали авторитарно управление. По един странен и труден за обяснение начин радикалният американски национализъм съчетава от една страна силна вяра в американската демокрация и, от друга страна, убеждението, че тя е породена от една специфична, Бяло-Американска-Християнска цивилизация, която е силно застрашена от фактори като имиграция, расови малцинства и чуждестранно влияние.

Религиозността е друга неотделима част от американското кредо – до степен, която прави от Америка голямото изключение в семейството на развитите западни демокрации. Забелязана още от Токвил, американската религиозност не е отслабнала ни най-малко и в наше време (макар че голямо мнозинство от вярващите американци не са фундаментални протестанти, а католици и „центристки“, по-либерални протестанти). В това отношение отново се забелязва неизбежната двустранност на този аспект от американското кредо. Докато, в основната си, либерално-протестантска

---

1 Lieven, p. 6.

форма, религията безспорно е допринесла много за обединяването на инак тъй разкъсаната от социални, културни, етнически и расови противоречия страна, някои нейни изяви, особено ония, свързани с фундаменталния протестантизъм, са свързани с изблици на ксенофобия и месианство от един вид, който остава чужд и трудно разбираем за европейския наблюдател¹.

Макар и не на същото ниво като религиозността, традиционната американска вяра в непоклатимата сила на историческия прогрес – разглеждан най-често като един линеарен, подчинен на темпото на технологически напредък, процес – е друг важен аспект на американското кредо. Разбира се, тя е силно свързана с увереността, че Америка може, и трябва да служи като пример за развитие и прогрес на всички останали страни. Исторически, тази увереност сравнително рядко е била свързана с готовност за активни действия и по-скоро се е изразявала в схващането, че американската мисия пред света се състои преди всичко в силата на нейния пример. (В такъв смисъл традиционното разбиране за това, че американската външна политика винаги е играла една подчинена роля в общия политически живот на страната едва ли е лишено от основания, макар че някои по-нови изследвания поставят и тази теза под съмнение²). По същество тази позиция е месианска и, както показва развоят на събитията след 11 септември, тя сравнително лесно може да бъде използвана за целите на една активистка пропаганда, проповядваща правото и способността на Америка да донесе свобода, демокрация, човешки права и прогрес и на други народи, дори и ако те не ги желаят. Трудно е да се отрече тясното сходство между радикал-

-
- 1 Изобщо, що се отнася до религиозността, Америка се намира много по-близо до развиващата се свят, отколкото до индустриализираните страни. През 2002 година 59 % от американците са заявили, че „религията играе много важна роля в техния живот“, с което Америка се намира някъде между Мексико (57 %) и Турция (65 %), но е много далеч от Канада (30 %), Италия (27 %) или Япония (12 %). През 1990 година 69 % от американците са вярвали в съществуването на Дявола, сравнени с половината от тази цифра във Великобритания (Lieven, p. 8). Като се има пред вид, че фундаменталните протестанти в Америка традиционно са се чувствали много застрашени от светската, модерна масова американска култура, то вероятно не е трудно да се разбере тяхната исторически потвърдена склонност към параноиден стил и една доста истерична менталност, регулярно намираща израз в изблиците на американската антитеза, за които ще стане дума по-късно.
  - 2 Виж например Walter Russell Mead, *Special Providence. American Foreign Policy and how it Changed the World.*, Routledge, New York, 2002.

ните форми на това месианство и познатите ни от близкото минало форми на доктринерен комунизъм, поне що се отнася до склонността им да разглеждат собствените си ценности не само като общовалидни, но и като неизбежни, наложителни за всички¹.

Антитеза

Първото и най-важно нещо, което трябва да се каже когато се започне дискусиия върху американската антитеза е, че, за разлика от европейската, тя почти никога не е била доминираща в живота на страната и най-често е била успешно балансирана и измествана на заден план от либералното, наситено с общочовешки ценности ядро на американското кредо². Същевременно обаче антитезата, в различните ѝ форми, които ще бъдат обсъдени тук, никога не е преставала да упражнява силно влияние върху тезата, нито пък някога е показвала признаци на особено отслабване или изчезване. В известен смисъл двете страни на американското кредо са немислими една

-
- 1 Присъщото на всяко месианство пренебрежение към „подробностите“, към специфичните особености, характерни за едно или друго общество, държава, които в момента биват разглеждани като обект на месианска „култивация“, обяснява до голяма степен опростителските схеми, така характерни за американските медии в представянето им на Ирак малко преди, както и в началото на войната. В частност, широко разпространеното схващане за режима на Садам Хюсеин като фашистки, повърхностните сравнения между самия диктатор и Адолф Хитлер, както и неоспорваното по онова време убеждение, че освободеният Ирак ще последва схемите на демократично развитие под опеката на една (доброжелателна) окупационна сила, познати от най-новата история на Германия и Япония, се оказаха повече от неоснователни, както показва най-новият развой на събитията. При това разликите между тези страни и Ирак са повече от очевидни. Така например, както немската, така и японската нации са съществували в продължение на много векове преди двете страни да бъдат окупирани след втората световна война, докато Ирак не е единна нация. Процесът на пораждането на единно национално съзнание, очевидно отнемаш много стотици години, изобщо не е завършен в тази страна – с катастрофални последици за освободителите и очакваните от тях бързо умиротворяване и демократизация на страната.
  - 2 Изключенията от това правило могат наистина да се преброят на пръстите на една ръка. Като най-важни такива Лийвън посочва 1. Приемането на актовете за чужденците и противодържавната дейност от 1798 (виж напр. <http://www.answers.com/topic/elections>); 2. „Нищо-не-знаещите“ (know-nothings) от 1840-те години (виж напр. <http://countrystudies.us/united-states/history-52.htm>); 3. Анти-немската истерия от първата световна война; 4. Анти-японският шовинизъм от втората световна война; 5. Маккартизмът от 1950-те години (виж Leaven, p. 217).

без друга. Това, впрочем, важи по същия начина и за Европа, както и за всяко друго място по света, тъй като тезата и антитезата живеят до голяма степен от противно- и съпоставянето си.

Американската антитеза намира израз най-вече в циклични изблици на ксенофобия, дясно консервативна, силно религиозно оцветена истерия, насочена срещу реални или мними вътрешни и външни врагове, както и създаването и внимателното поддържане на една митология, популяризираща силовите решения, и особено войната, като неотделима, дори основна част на „американския начин“. Други нейни изрази са расизмът, етническата и религиозна нетърпимост но, поне в момента, тези ѝ възплащания са донякъде „излезли от мода“ в резултат както на де-сегрегационните процеси от последните петдесет години, така и на силната им несъвместимост с една от основните американски ценности, тази на „топлиния тигел“, т. е. претопяването на имигрантите в една повече или по-малко хомогенна маса от американци. Въпросът за това обаче, до каква степен те са заместени от нови, реално възприети ценности или са по-скоро изместени на заден план от леко бутафорна политическа коректност, си остава спорен¹.

Друг важен момент при разглеждането на антитезата е свързан с необходимостта от разбирането, че нейните проявления не са израз на повече или по-малко моментни политически констелации и страсти. Нейното начало и основания трябва да се търсят далеч назад в историята на Европа, в едно разбиране, или по-скоро усещане, за комунален живот, с ясно изразен пред-просвещенчески, ирационален характер (за разлика от ядрата на тезата, чиито основания идат от Джон Лок, както и по-късните, свързани с европейското просвещение развития на неговата политическа философия). Многобройните привърженици на това ирационално разбиране са живели открай време с усещането, че общността в която живеят, е силно застрашена от диви и чужди „други“ (дългогодишните расово мотивирани войни от началото на американската история, особено в далечния запад и юг, безспорно са послужили като силен катализатор и „втвърдител“ в това отношение)².

---

1 Виж Leaven, pp. 59-60.

2 Тази традиция е свързвана най-вече с името на Ендрю Джаксън, седмият президент на САЩ (1767-1848, президент 1829-1837), а най-характерните ѝ черти са силен популизъм, латентно недоверие в способността на управляващите елити да водят нацията в правилна

Радикалният национализъм, навсякъде по света, традиционно се е появявал като спонтанен отговор на национални катастрофи, най-вече изгубени войни, чужда окупация, възприемани като силна заплаха агресивни съседи, и пр. В такъв смисъл предположението, че генезисът на неговите американски форми би трябвало да се търси в същата посока, на пръв поглед изглежда парадоксално, тъй като Америка никога не е била окупирана, нито пък побеждавана в голям военен конфликт. И въпреки това, както показва Лийвън, американският радикален национализъм произлиза от същите, потушавани, но много силни чувства на загуба и поражение от страна на огромни групи американци, както това е и навсякъде другаде по света. Обяснението се крие в простия факт, че поражението, като основна сила в пораждането на национализма, засяга не само нации или държави като цяло, но и отделни класи, групи или прослойки от населението. В конкретния случай определяща роля в това отношение разбира се играе фактът, че американският Юг по традиция се е самовъзприемал, и отчасти все още продължава да се възприема, като губещият от гражданската война в САЩ. Освен това обаче силна роля при този генезис играят и страховете на някои етнически общности, като например бялото англосаксонско население на ранните колонии, което редовно се е виждало като застрашено от дошлите по-късно емигранти, както и несигурността на долната средна класа, която винаги е била застрашена от загуба на работно място и социален статус, било то поради цикличността на икономическото развитие и свързаните с това икономически депресии, естественият ход на техническия прогрес или просто готовността на новодошли „гладни“ имигранти да извършват същата работа срещу по-ниско заплащане. Разбира се, традиционният икономически либерализъм на Америка, свързан с факта, че тамошната икономика е по-малко ограничавана и направлявана чрез държавен контрол в сравнение с икономиките на континентална Европа, не допринася особено много за смекчаването на тези страхове и несигурности.

Политическото влияние на американския Юг и среден Запад се засилва непрекъснато през последните тридесет години. Това е свързано най-вече с неговата по-висока демографска динамика в сравнение със севера. Важен освен това е и фактът, че южняшките избиратели, които пре-

---

посока, както и силна, консервативна религиозност, най-вече по посока на евангелисткия протестантизъм.

ди традиционно са поддържали демократичната партия, са се отдръпнали от нея след обвързването на демократите с ценностите на движението за граждански права (анти-расизма) и масово са се обърнали към републиканската партия. Както показва една от по-новите статистики от *National Journal* (2004), от 16-те възприемани като най-консервативни сенатори (една трета от всички републиканци), десет са идвали от юга; от 25-те сенатори, възприемани като центристи, само пет са идвали от юга¹. Както е добре известно, настоящите президент и вице-президент също идват от юга (съответно от щатите Тексас и Уайуоминг). Тук е необходимо да се отбележи, че югът в смисъла, в който понятието се разбира тук, далеч не се свързва само с традиционните единадесет щати, които през 1861 година са сформирали Конфедеративните Американски Щати. „Големият Юг“ (the Greater South) се простира далеч извън това пространство и дори преминава линията Мейсън-Диксън (традиционната въображаема линия, която разделя северните от южните щати), обхващайки части от Средния Запад и Запада.

Усещането за поражение и загуба е само една от пораждащите сили в генезиса на американската антитеза. Друга изключително мощна сила в това направление е американският религиозен фундаментализъм.

Америка, традиционно разглеждана като страната, в която икономическите и културни промени протичат с най-бързо темпо в целия развит свят, същевременно е и родина на далеч най-мощните и влиятелни сили на религиозен консерватизъм в същия този развит свят. Отношението на тези сили към ключовите аспекти на модерността може да бъде представено в кондензирана форма в следното изказване на един от водещите проповедници на петдесетничеството², А. А. Алън: „Най-коварният враг на Америка не е комунизмът (колкото и опасен да е той), нито пък нацизмът, фашизмът или която и да е чужда идеология, а МОДЕРНИЗМЪТ“ (главни букви в оригинала)³. По принцип ценностната система на този тип консерватизъм е построена върху ядро, чиито основни съставни части идват от пред-просветителското време и неговата менталност е до голяма

---

1 Цит. по Leaven, p. 106.

2 Сравнително ново, основано в 1901 г. християнско религиозно движение, чиито представители вярват, че всичко, написано в Библията, е дословно вярно.

3 Цит. по Leaven, p. 124.

степен анти-просветителска. И определението „реакционен“, отнесено до неговия произход, е точно в най-стриктния смисъл на думата: той се появява като реакция срещу ключовите аспекти на съвременната модерност, преди всичко плурализацията на обществения живот и свързаното с нея „размиване“ на традиционните семейни и патриотични ценности, до които в крайна сметка се свежда неговият патос¹. Във всеки случай обаче фундаменталистките американски църкви до много скоро не са били въввлечени в директната политика (за известно време, особено след така наречения „маймунски процес“ от 1925, в който един учител от Тенеси е бил преследван по съдебен път за преподаване на дарвиновата еволюционна теория, тяхното влияние върху политическия живот на страната дори е било сведено до минимум). Техният политически възход започва през седемдесетте години на двадесетия век и протича паралелно с вече споменатото „оужняване“ на американския политически живот. Макар и фундаменталистките църкви отдавна да са се разпространили из целите САЩ, тяхната най-голяма концентрация продължава да си остава в така наречения „библейски пояс“, обхващащ южната част на страната и съседните му региони.

В заключение бих отбелязал, че макар в миналото американската теза винаги да е надделявала над антитезата що се отнася до цялостното развитие на американската история, гаранции срещу едно евентуално „преобръщане“ на статуквото, разбира се, няма. И толкова по-голяма е отговорността на американските политически и интелектуални елити, особено в едно време, в което географската обособеност на страната постепенно престава да играе традиционната защитна роля, която е изпълнявала винаги досега. Нарастващата взаимосвързаност на всички части от света (глобализацията), с произтичащите от нея огромни напрежения, породени от естествените страхове и напрежения на развитите страни, подложени на най-неочаквана и доста яростна конкуренция не само в политически, но и в културен, както и идеологически аспект, без съмнение поставят всички ни пред изпитания, напълно непознати до този момент. Ако Америка би искала да остане цивилизаторската сила, каквато винаги е била досега, то колебание относно решението на проблема не би трябвало да съществува. Съединените Американски Щати трябва наистина да убедят целия свят,

---

1 Виж Gabriel A. Almond, R. Scott Appleby, Emanuel Sivan: *Strong Religion: The Rise of Fundamentalism Around the World*, Chicago 2003, pp. 106 ff.

че те си остават една икономически успешна, плуралистична демокрация, отворена за всички раси и по същество миролюбива и неагресивна. Алтернативата, която ни се представя от известно време насам, едва ли би могла да послужи като база за някакъв консенсус.

Европейската идея

Антитеза

Фактът, че тази част започва именно с антитезата, а не с тезата, както беше в частта за Америка, в никакъв случай не е случаен. Основанието за такова решение се предлага преди всичко от историята на континента, която, за разлика от американската, се характеризира чрез почти непрекъснатото господство на европейската антитеза над тезата. Революции, войни, преврати, диктатури – европейската история е изпъстрена с почти всички, ако не и всички, форми на антитетични политически, религиозни и културни развития, които човек може да си представи. В такъв смисъл представата, че Европа вече може и трябва да служи като балансираща противосила на САЩ, безспорно се нуждае от едно доста по-продължително равномерно и несмушавано от трусове развитие на европейската теза във вида, в който го познаваме от последните петдесет години. В противен случай претенциите на Европа за някакъв вид сериозна конкуренция с Америка що се отнася до съвместното съществуване и сравнение на двете идеи (мечти) ще си останат просто претенции, при това не особено основателни.

И така, кои са основните елементи на европейската антитеза? Използвайки като ръководство една от известните статии на Юрген Хабермас¹, аз бих си позволил да изтъкна като такива следните постановки:

1. Остра религиозна нетърпимост, довела до множество войни и безброй други най-тежки престъпления срещу човечеството, включително и религиозно санкциониран геноцид срещу народи, които европейците просто изтриват от лицето на историята като „по-низши“ от тях раси (например коренното население на повечето новооткрити земи по времето на великите географски открития).

---

1 Виж Habermas, Jürgen: *Der 15. Februar – oder: Was die Europäer verbindet?* In: Habermas, Jürgen, *Der gespaltene Westen* (kleine politische Schriften X), Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2004, S. 49-51.

2. Класови противоречия от най-остър вид (каквито американската история почти не познава), довели до множество революции, резултатите от които най-често са били много разрушителни.

3. Известно преклонение пред силата на рационалистичната модерност във вид, подобен на американския, като сляпа вяра в „силата на техническия прогрес“, но в много по-силна, радикална форма. В известен смисъл Третият Райх, с пълното му преклонение пред „научни“ теории като генетично обосновеният расизъм, както и „научният“ комунизъм, са крайни изрази именно на тази тенденция в развитието на европейската антитеза.

4. Имперските амбиции на всички по-големи европейски нации, довели до множество тежки конфликти по протежение на цялата европейска история. Традиционното разбиране за международните отношения като област, намираща се извън сферата на морала, в която единственият критерий за оценка е „ефективността“ на една или друга конкретна политика в даден исторически момент, намира основанията си именно в тази история, а не в един вид конституирана моралност, както това е случая при вътрешната политика, основаваща се на законодателствата на отделните страни.

Въпреки несравнимо по-тежкото историческо наследство в сравнение с Америка, както и не винаги убедителните резултати от нейното най-ново икономическо и политическо развитие, напоследък Европа започва да развива един нов тип самочувствие и все по-ясно да представя/предлага на света своето новосъздадено политическо кредо като алтернатива, при това една по-добра от американската, алтернатива. На какво се дължи това? И доколко сериозни са основанията за такива претенции?

Отговорите на тези въпроси трябва да се търсят най-малко в две посоки, първата от тях – теоретична (европейската мечта се представя от нейните защитници като една „следваща степен“ в политическото развитие на света, с крайна и идеална цел, постулирана като създаване на бъдещо „световно правителство“), а втората – практическа (изразяваща се в силното цивилизаторско въздействие на европейското кредо върху всички страни от региона, които под негово влияние повече или по-малко успешно се отърсват от вековно натрупвани предразсъдъци и постепенно приемат хуманистичното ядро на европейската идея като свое собствено кредо).

Действително, и двете изтъкнати групи от основания намират силна подкрепа както в идеалното (разбирано като постепенно натрупване на

„критична маса“ от теоретически трудове и законодателни текстове в хода на развитието на съюза), така и в практическото развитие на европейската идея (разбирано като пряко въздействие от страна на съюза върху страните от региона, особено онези от тях, които са по-бедни и по традиция отдалечени от европейското ядро, към които принадлежи и България). Въпреки това едно критично и безпристрастно сравнение не би трябвало да затваря очи за множеството трудности, както теоретични, така и практически, пред които е изправена в момента европейската идея. Именно на тази цел ще бъдат подчинени усилията ми в следващите части от текста. Но, преди да стигнем до там, нека се обърнем към

Европейската теза

Съществуват най-малко два ясно различни подхода при определянето на същността на европейското кредо. Първият от тях, представен във вече спомената книга на Джеръми Рифкин¹, се състои в директно сравняване на двата политически идеала, американският и европейският. При втория, който може да се открие например в текстовете на Юрген Хабермас², европейската идея се разглежда по-автономно, като реакция и резултат от собствено европейската история. Струва ми се необходимо да се отбележи, че текстът на Рифкин, издържан в ясно полемичен дух, откровенно търси начини да представи европейската идея като по-висока степен на развитие и политическа култура в сравнение с американската³, докато съответните текстове на Хабермас са издържани в един много по-спокоен, лишен от дух на състезателност тон.

Във версията на Рифкин европейската мечта изглежда като по-добрата от двете във всяко отношение. Така например, докато американската идея

---

1 Jeremy Rifkin, *The European Dream*, Penguin 2004 (Тук цитирам немското издание на книгата, спомената по-горе).

2 Habermas, Jürgen, *Der gespaltene Westen*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2004

3 Вероятно е важно да се спомене, че Рифкин от години насам работи като официален съветник на множество водещи европейски политици и институции. Някои от неговите идеи са залегнали в основата на важни политически и икономически решения, директно определящи развитието на Европа. Така например, известната му студия „Краят на работата“ е изиграла значителна роля при въвеждането на официална 35 часова работна седмица във Франция (виж. Rifkin, Jeremy: *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, The Putnam Publishing Group, NY 1996). В същото време в собствената си страна той е считан за аутсайдер и политически левичар.

за свобода и сигурност идва от една негативна представа, а именно представата за една възможно най-пълна автономия, независимост от обстоятелствата (а следователно – и колкото се може по-голямо богатство, като един вид осигуровка на собствената защита срещу света), то съответната европейска идея търси основанията си в разбирането, че свобода и сигурност могат да бъдат постигнати само като резултат от взаимосвързаност и взаимопомощ вътре в една общност.

Американската мечта подчертава значението на икономическия растеж, личното богатство и независимостта. Европейската мечта, напротив, се концентрира върху продължително и спокойно развитие, качество на живота и взаимна зависимост на всички участници в процеса.

Определяща за американската мечта е типичната протестантска етика, концентрираща вниманието си върху работата като основна съставка на живота, докато в Европа акцентът лежи по-скоро в областта на свободното време и неговото значение за по-богатото и разностранно личностно разгръщане.

Религиозността е много важна част от американското кредо, докато в Европа то е по принцип светско, чуждо на всякаква религиозност¹.

Американският мироглед е асимилаторски, подчинен на идеята за отхвърляне на собствената национална идентичност от момента на приемането на американските ценности, докато в Европа отделните културни идентичности биват високо ценени и тяхното развитие – насърчавано от съюза.

Американското кредо е националистическо, тясно свързано с идеята за отечеството и дълга на отделния гражданин пред него. Европейското, напротив, е космополитно, определяно като по-малко териториално и повече идеално, концептуално.

Готовността за прилагане на сила в защита на собствената сигурност и интереси е неотделима част от американското кредо, докато в Европа акцентът се поставя повече върху дипломация, икономическа помощ и мироопазващи мерки, насочени към избягването и удържането на евентуални конфликти.

---

1 Известен е фактът, че в Европейската конституция липсва каквото и да било позоваване на „Бога“, а само бегло се споменава „европейското религиозно наследство“.

Американската мечта е много по-тясно свързана с една чисто локална менталност, липса на истински интерес към чужди ценности и култури, докато европейската, по самата си същност, произлиза от преливането на множество култури и е много по-отворена за една нова, глобално ориентирана лоялност¹.

Разбира се, Рифкин не си прави особено много илюзии относно това, че теорията и практиката на европейското кредо не винаги вървят ръка за ръка. Но за него това не е проблем, определящо тук е идеалното съдържание на кредото, което в дългосрочен план с неизбежност ще му позволи да излезе от всички кризи на растежа и в края на краищата да предложи на човечеството един по-привлекателен политически и културен модел от американския.

Особено важно при разглеждането на генезиса на европейския съюз е разбирането на факта, че за разлика от всички досега познати човешки общности неговото появяване е свързано не с колективното преживяване на героични митове и реални победи, извоювани на бойното поле, а, напротив, той идва от колективното преживяване на поражение и разруха. Но, докато нормалната реакция в такива случаи, поне на национално ниво, винаги досега е била появата на още по-агресивни, националистично обогрени идеологии, в този случай за пръв път в историята се предприема съзнателен опит за създаване на общност, обединена от идеята за пълно изключване на възможността от международни конфликти в бъдеще. С други думи – това е класическата американска система на *checks and balances*, но приложена на над-национално ниво. Откъдето, донякъде с неизбежност, следва извода: „Европа – това е бъдещето“. При което, разбира се, може да става дума само за едно бъдеще, разбирано като процес, а не статукво.

Сравнена с американската, европейската конституция изглежда много сходна в някои отношения, и напълно различна – в други. Много от основните положения в този документ без съмнение биха звучали напълно неприемливо или поне странно за немалко американци. На първо място това, разбира се, касае съзнателното дистанциране на документа от каквато и да било директна религиозност. Но не по-малко важни в това отношение вероятно са по-трудно доловими аспекти на основополагащия европейски

---

1 Виж Rifkin, Jeremy, *Der Europäische Traum*, S. 20-25.

документ, като например „трайно развитите ... основано на балансиран икономически растеж“, „социално-пазарна икономика“, „защита и подобрене на качеството на околната среда“, „подпомагане на мира“, „борба срещу социално изключване и дискриминация“, „равенство между мъже и жени“, „защита на правата на децата“. Европейската конституция обещава на всички превантивна здравна помощ, дневни и седмични периоди на почивка, годишен период на платена отпуска, почивка по майчинство и бащинство, социална и домашна помощ, както и защита на околната среда. Езикът на документа, макар и не толкова красноречив колкото е този на американската конституция, говори за универсализъм, като подчертава, че обвързаността на европейската идея е не толкова с определени групи от хора, територии или нации, колкото с цялото човечество, с бъдещето на планетата, която обитаваме.

Разликите между двете идеи, двете мечти, разбира се засягат не само буквата на закона. Идеологическите разногласия между тях придобиват все по-ясни очертания, както на международно политическо ниво, при обсъждането на решения, свързани с геополитически конфликти, така и на икономическо и идеологическо ниво, например по отношение на такива въпроси като смъртното наказание, въвеждането на генно модифицирани храни и организми, както и проблемите на околната среда, и по-специално глобалното затопляне.

Но, разбира се, прекомерното подчертаване на различията между американската и европейската мечта в края на краищата води до един тип надпревара, чието развитие много лесно може да прерасне в липса на доброжелателност и дори силно напрежение, както показват събитията от последните няколко години. В такъв смисъл важно е да се подчертае, че европейската мечта получава своето значение и конституционност не само като отражение или по-нататъшно развитие на американската си предшественица, а и като самостоятелно, донякъде неизбежно развитие от собствена история. Именно тук, струва ми се, е мястото на вече споменатите идеи на Юрген Хабермас.

В известния съвместен апел на Жак Дерида и Юрген Хабермас, публикуван във *Frankfurter Allgemeine Zeitung* от 31 май 2003, немският философ изтъква шест основни „кандидати“ за ролята на обединяващи ядра на европейското кредо: 1. Разделението между религия и политика; 2. По-

вишеното доверие на европейците към „определящата сила на държавата“, а съответно и по-силното им недоверие към способността на пазара да разрешава възникващите в хода на икономическото развитие проблеми и кризи; 3. Засилената чувствителност на европейските граждани по въпросите, свързани с „парадоксите на прогреса“, т. е. липса на безпрекословно доверие в техническия напредък; 4. Етосът на борбата за „по-голяма социална справедливост“, насочен срещу другия, индивидуалистически етос на справедливостта по лични заслуги (меритокрацията); 5. Повишена морална чувствителност срещу нарушения на личностната и телесна цялост, като резултат от преживения опит на европейските тоталитарни диктатури и Холокост, изразяваща се в забраната на смъртното наказание (която е основна предпоставка за членството на която и да било страна в съюза); 6. Увереност в необходимостта от „опитомяване на държавно санкционираното насилие“ на глобално ниво, изискващо взаимни и доброволни ограничения в областта и обхвата на суверенните действия на отделните държави.

Представени по такъв начин, европейските ценности безспорно придобиват една привлекателност, която ги прави да изглеждат „по-високо развити“ именно в сравнение с американските. Но дали всичко е толкова ясно и просто? Ходът на това „състезателно“ развитие, както става все по-ясно през последните няколко години, е далеч не толкова безопасен за която и да било от двете страни, а при определени условия той дори би могъл да се превърне в истинска опасност за всички. В трезвите и лишени от каквато и да било предизвикателност формулировки на Хабермас едва ли може да се намери нещо, което да говори за някакъв нов, пан-европейски национализъм.¹ Но картината се променя доста рязко когато човек се вгледа в потока от полемични статии, заливащи европейските ежедневници в последно време. Още по-тревожно става усещането когато водещи европейски политици, предимно във Франция и Германия, започват да търсят начини да пренасочат общественото недоволство в собствените си страни, канализирайки го по посока към Америка и „лошия американски

---

1 Едно обвинение, което отправя към него английският историк и политолог Тимъти Гартън Аш (виж Garton Ash, Timothy: *Free World: why a crisis of the West reveals the opportunity of our time*, Penguin, London 2004. Тук цитирам немското издание на книгата, Timothy Garton Asch, *Freie Welt*, Karl Hanser Verlag, München, 2004, S. 77)

капитализъм“, както например се опита наскоро да направи ръководителят на германската социалдемократическа партия Франц Мюнтеферинг, който открито сравни американските капиталисти със скакалци. Най-късно в момента, в който официалното издание на най-големия професионален съюз в германия, IG Metall, излиза с обложка на корицата (в два милиона екземпляра!), представяща злия чичо Сам, който се опитва да ограби немските работници, всеки израсъл в източна Европа интелектуалец би трябвало да се запита „А не ми ли изглеждат всички тия картини и тонове някак подозрително познати?“

Без съмнение една голяма част от енергията на този патос идва от съзнателната или несъзнателна потребност на повечето европейци да открият и формулират своята собствена идентичност – една съвсем нелека задача, като се има пред вид колко трудно, да не кажа невъзможно, е да се намери дори една-единствена съставка на европейското културно и политическо наследство, която да бъде споделяна от всички европейски народи. Както посочва английският историк и политолог Тимъти Гартън Аш, дори самата дума „Европа“ обозначава минимум пет различни неща: историческа концепция, континент с неясни граници, редица европейски държави, които правят политика чрез техните национални институции, европейският съюз и, накрая, различните представи за това какво би трябвало да бъде този съюз¹. В грубо несъответствие със заявените ценности на новия европейски хуманизъм, множество европейски интелектуалци се опитват да дефинират европейската идентичност по „добрия стар начин“ – чрез разграничаване от и противопоставяне на потенциални противници, въображаеми или не².

Но дали разликите между Европа и Америка са наистина толкова големи? Аргументите, изтъквани от защитниците на тезата за „европейско превъзходство“, всъщност се базират на неизказаното твърдение, че тук става дума за две повече или по-малко монолитни общности, обединени около различни ценности. Но това твърдение трудно може да послужи като ос-

---

1 Garton Asch, *Freie Welt*, S. 22

2 Така например, известният немски журналист Клаус Кох предупреждава, че „американската империя трябва да се обяви за противник“ (Claus Koch. In: *Merkur*, Sept./Okt. 2000, S. 990), а италианската журналистка Ориана Фалачи говори за „нашите мюсюлмански нашественици“, които се опитват да завладеят Европа чрез „обратен кръстоносен поход“ (Oriana Fallaci, *The Rage and the Pride*, New York 2002)

нова за безспорни заключения, най-вече поради простата причина, че то е абстракция, която в много случаи игнорира реалното състояние на нещата в двете общности.

Факт е, че никоя от двете общности не може да бъде определена като монолитна, дори и при най-грубо приближение. И това, разбира се, се отнася в много по-голяма степен до Европа, отколкото до Америка. Така например, както посочва Гартън Аш¹, не може да се говори за един единствен „европейски модел“ на демократичен капитализъм. Практиките на различните европейски страни позволяват да се говори за най-малко два модела, които функционират доста различно един от друг – 1. либерална пазарна икономика, характерна за страни като Великобритания и Ирландия и 2. координирана пазарна икономика, характерна за страни като Германия, Белгия, Холандия и скандинавските страни². Освен това, дори и между икономиките на отделните страни, практикуващи координирана пазарна икономика, могат да се отбележат съществени различия, които дават основание на специалистите да говорят за два различни модела: континентално-европейски и скандинавски³. Както виждаме, дори без да се вземат пред вид особеностите на новите страни-членки от средна и източна Европа, в европейския съюз могат да се открият най-малко три различни типа пазарни икономики, като единият от тях се намира значително по-близо до американския модел, отколкото до останалите европейски модели.

Но различията засягат не само чисто икономически, а и идеологически, отнасящи се до ценностите, въпроси, при това точно в отношения, обикновено изтъквани като основа на разликите между Америка и Европа. Безспорно, измерването на ценностите въз основата на някакви обективни критерии е доста трудна задача, но едно от по-авторитетните изследвания в тази насока, това на социолога Роналд Ингълхарт, показва, че „културният ландшафт“ на света съвсем не е разделен на „американски“ и „европейски“ блокове⁴. Така например, три четвърти от ирландците заявяват, че са

---

1 Garton Asch, *Freie Welt*, S. 96

2 Виж Peter A. Hall, David Soskice (ed.): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, 2001.

3 По този въпрос виж например *Wieviel Staat*, Die Zeit, 22/2005 (http://www.zeit.de/2005/22/Wieviel_Staat)

4 Виж Ronald Inglehart et al. (Hg.), *Human Values and Beliefs, A cross-cultural source-book*, Mexico City, Siglo XXI, 2004

„много горди“ от страната си, като почти същият процент важи и за Полша (71 %). Отнесени до религията, нещата изглеждат така: процентът на украинците, които виждат Бог като необходима предпоставка за изграждането на морални ценности, е по-висок от този на хората с такова мнение в Америка. Дори между страни като Франция и Германия съществуват значителни разлики по този въпрос: 33 процента от германците му дават положителен отговор, срещу само 13 процента от французите¹. Изтъкнатите по-рано различия между Америка и Европа по въпросите на религиозността безспорно имат своя обективна основа, но християнството все още играе значителна роля при определянето на собствения образ на Европа, при това по много различен начин, що се отнася до отделните европейски страни.

Оттук веднага възниква въпроса: „А кое е по-важно в момента – заявените ценности или реалността на общността, която ги заявява?“ Както показва практиката, този въпрос съвсем не е толкова отвлечен, особено когато се касае до такива важни политически решения като приемането на европейската конституция. В известен смисъл кризата на доверие, която стана повече от очевидна след отхвърлянето на конституцията от избирателите във Франция и Холандия, е най-ясният показател за това до каква степен високомерно заявеното „превъзходство“ на европейските ценности над американските вероятно е просто химера, щом и самите европейски граждани вече нямат доверие в тях. Решителното „не“ на французите и холандците показва ясно до каква степен е изгубено доверието на избирателите поне що се отнася до правилността на пътя, който съюзът следва през последните няколко години.

От друга страна, между европейците и американците съществуват значителни прилики, особено когато става дума за специфични социални групи. На 15 февруари 2003, заявеният от бившият френски финансов министър Доминик Строс-Кан „рожден ден“ на европейската нация², на който милиони европейци масово протестираха против военните планове на президента Буш, заедно с тях протестираха и стотици хиляди американци (200 000 в Сан Франциско и около 100 000 в Ню Йорк). По много от

---

1 Pew Global Attitudes Project, *Views of a Changing World: June 2003*, Washington, D. C., 2003, p. 115.

2 В *Le Monde* от 26 февруари 2003. Строс-Кан има пред вид обединяващата сила на протеста на европейските граждани срещу войната в Ирак.

въпросите на социалната политика американските демократи се намират по-близо до европейските възгледи, отколкото до тези на техните сънародници от републиканската партия. И броят на тези американци в никакъв случай не е минимален. Така например, независимо от крайния изход на изборите през 2000 година, броят на американците, гласували за кандидата на демократите Ал Гор, плюс ония, гласували за независимия ляв кандидат Ралф Надер, надхвърля с повече от три милиона броя на онези, гласували за републиканския кандидат Джордж У. Буш.

Бих искал да приключа тази част с очевидното според мен заключение, че всеки опит за противопоставяне на двете ценностни системи, дори и по един „спортсменски“ начин, е не само зареден с взривоопасен потенциал, но и просто откъснат от действителността, абстрактен. Европа и Америка без съмнение са свързани една с друга по начин, който прави различията между тях второстепенни, много по-маловажни в сравнение с идеите, които ги обединяват – и в чието съвместно приложение и разширяване се крие най-сериозният шанс за успешно разрешаване на глобалните проблеми на времето ни, чиито предизвикателства изглеждат така многобройни и силни.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (4)

- 17-03-2011|вк

Ако сте чували за САТ, тест по английски, математика, и разни други, та този тест се взема задължително преди да се влезе в колидж в Америка, защото е необходим един общ стандарт за оценка, та, ...

Една задача от теста: Температура е била -7 градуса по Фаренхайт през нощта, а през деня се покачва и достига +16 градуса Фаренхайт. С колко градуса се е покачила температурата?

.....

Пълна паника!

Държава, в чийто училища всяка сутрин се пее задължително химна, държава, в чийто училища децата не се знае кога влизат, но със сигурност не излизат преди 3 след обяд, държава, в която децата могат да вдигнат телефона и да се оплачат от родителите си, и те да бъдат арестувани, държава в която тетрадките и книгите са едва ли не привилегия на богатите поради цената, държава, в която дори обувките си дори не произвежда, зеленият чесън даже се носи от Китай, държава, в която е намерила убежище компания като Монсанто, държава в която, ако дадеш на малките в детската градина задачки от рода на 1+1 на колко е равно, вероятността да те обвинят, че нарушаваш правата на детето са точно 100%, та.....

да питам ли , какво е това? Демокрация? Империя?

И ние се опитваме да ги настигнем?

За статията все пак, не е лоша,

но относно Америка, голяма заблуда, в световен мащаб!

- 25-12-2011|Гост - Мисловни матрици и Догматични матрици

За развитието на разума и ценностните системи

http://sfera.zonebg.com/SFERA_DogMat.pdf

- 20-08-2012|Венелин - има ли продължение?

Г-н

Енев,

има ли някакви промени във виждането Ви в следствие на събитията през последните пет години? Европа изпадна в дълбока финансова и лидерска криза, бяхме свидетели на няколко революционки близо до границите ни, в момента се нагнетява напрежението в Сирия и т. н. Оказват ли тези съби-

тия някаква промяна в САЩ и Европа, както и във виждането на американци и европейци едни за други?

П. П. Попаднах случайно на този портал и намирам много интересни заглавия. Започвам четенето :)

Поздрави от Кьолн

- 20-08-2012|Златко

Има, да. Но не мога да пиша за процеси, които протичат в момента, най-малкото не по начина, по който е написана тази студия. Очевидно е, че само с „ценности“ не става, необходима е също политическа смелост и изобретателност, необходимо е желание за промяна, необходима е готовност за признание, когато има поражение. Вярвам – и, мисля, винаги ще го правя – в бъдещето на обединена Европа. Вярвам, че такова е бъдещето на целия свят. Просто това, което преживяваме показва, че няма място за утопии. Нещата не стават за ден-два, може би не и за няколко десетилетия. Дано да е живот, да видим...

Европеизация, а не ислямизация

Автор: Басам Тиби

Ще започна с едно позоваване на тезата на [Анри Пирен](#) „Не е възможен Карл Велики без Мохамед“ (1937). Онова, което той има пред вид е, че без предизвикателството на Исляма, християнският Запад на Карл Велики никога не би могъл да се появи. Пирен показва, че и двете величини – Европа като Запад и Ислямът като цивилизация – притежават от самото си начало едно споделено историческо развитие и взаимно се предизвикват едни други. Най-новата форма, която това предизвикателство приема може да бъде видяна в масивната миграция на мюсюлмани в днешна Европа (през 1950 в западна Европа имаше само 800 000 мюсюлмани, днес броят им надхвърля 20 милиона). Този процес принадлежи към контекста на взаимно предизвикателство, той е съвременен израз на класическата конфронтация между Исляма и Европа, която Анри Пирен реконструира. В моята книга „[Кръстоносен поход и джихад](#)“ аз се опитвам да разгледам по нов начин тезата на Пирен и предлагам да се разглежда отношението между Исляма и Европа като многовековна „заплаха и очарование“. Всеки от тях е заплашвал другия, било чрез завоевание, кръстоносни походи или колонизация, но същевременно го е и обогатявал в цивилизационен и културен смисъл – например чрез средновековните ислямски заемки от Елинизма или чрез влиянието на ислямския рационализъм върху европейския Ренесанс. Човек може да разглежда двадесетте милиона мюсюлмани, живеещи днес в Европа, като част от тази история в общия контекст на заплахата и очарованието. Американският учен Джон Келси говори за „ислямски енклави в Европа“. Но възможно ли е да се прехвърли мост между двете неща, както Европа и Ислямът вече са го правили? Като реформиран мюсюлманин аз предлагам един такъв мост чрез моята концепция за Евро-Ислям, която предложих в Париж през 1992.

(...)

Концепцията за Евро-Исляма се породи като резултат от наблюденията, които бях направил едно десетилетие по-рано в западна Африка. В Сенегал аз открих нещо, което може да бъде наречено Африканизация на Исляма. След като видях как Ислямът е бил модифициран в западна Африка въпреки неговия арабски произход, как сега той беше станал част от

специфичната местна култура, аз се запитах дали не би било възможно да се приспособи Исляма към Европа по някакъв подобен начин.

(...)

Но първо трябва да кажа ясно, че Евро-Ислямът е невъзможен без културна промяна, включваща религиозни реформи. Не може да има европеизация на Исляма ако салафистки понятия като Шариа и Джихад не бъдат премахнати чрез религиозни реформи – и това се отнася също и до визията за ислямизация чрез т. нар. Даава и Хиджра. Само един Ислям, който е в съгласие с основните принципи на културната модерност (демократия, човешки права, гражданско общество) – и който приема плурализма, може да бъде определен като Евро-Ислям. Освен това, понятието Евро-Ислям се отнася само до Европа, за разлика от предишни универсални визии за озападняване на света, включително и на Исляма, то не е универсалистко.

Валидността на аргумента за европеизация се ограничава до мюсюлманите, които живеят в Европа, както и до страните (като Турция), които искат да станат европейски. Разбира се, трябва да се имат пред вид и ислямските страни, заобикалящи Европа, които Европейският Съюз определя като „Европейско съседство“. Интеграцията на мюсюлманите в Европа би могла да допринесе положително за демократизацията на тези европейски съседи.

Мюсюлманските емигранти трябва да разберат, че Европа има една цивилизоваща идентичност и право да я запази като такава. Това твърдение не е отправено срещу мюсюлманите, защото идеята за Европа може да включва и тях. Тя може да уважава идентичността на емигрантите, като същевременно изисква от тях да бъдат интегрирани без да се отказват от собственото си аз. Именно това е смисълът, в който Ислямът и Европа се преливат в понятието за Евро-Ислям. Изискването за реформи на Исляма не бива да се бърка с изискването мюсюлманите да се откажат от вярата си. Никой не предявява такова изискване.

Европеизацията на Исляма се стреми към културен синтез. ... Но в тази дискуссия ние внимателно трябва да различаваме Исляма от ислямизма. Ислямът е религиозна вяра и културна система, докато ислямизмът е тоталитарна идеология. Предизвикателството към емигрантите се състои в това те да положат усилия за хармонизиране на тяхната идентичност в съгласие Европа и нейните културни ценности. Евро-Ислямът е визия, която

се стреми да осъществи именно това. Въпреки противоположните твърдения, европейската идея не е непременно християнска: тя е секуларна и нейните корени се крият в Елинизма. По време на най-високото развитие на ислямската цивилизация, същият този Елинизъм беше сред източниците на средновековния ислямски рационализъм. Така че между двете култури вече съществува мост.

Един мюсюлманин може да бъде европеец без да бъде християнин и без да има корени в Европа. Единственото условие, което трябва да бъде изпълнено, е да се приемат европейските граждански ценности, които са резултат от ренесанса, Реформацията, Просвещението и Френската революция. Ако направите това, вие можете да си останете мюсюлманин. Но как могат мюсюлманите да станат истински европейски граждани и да възприемат лозунга „Европа, една красива идея“ без да реформират и премислят отново Исляма? Ислямистите, живеещи в ислямската диаспора не споделят идеята за „красива Европа“ и се противопоставят на идеята за нужда от реформи. Те виждат интеграцията в Европа като прикрит опит за тяхното похристиянчване и го отхвърлят решително. Ислямистите не желаят интеграция, те желаят да ислямизират Европа чрез джихад. Европейците могат да се противопоставят на този опит само заедно с евро-мюсюлманите. С други думи: за да се помирят Ислямът и Европа на европейска земя, както мюсюлманите, така и европейците трябва да извървят своята част от пътя в един проект за вътрешния мир в Европа.

Трябва да се разглежда като положително развитието, свързано с отказа на европейците от техния предишен европоцентризъм. За нещастие обаче то е свързано и с една отрицателна тенденция, тъй като за мнозина то означава отричане на европейските ценности. Дебатът, с който се занимаваме ние тук и в който Просвещението се разглежда като един вид фундаментализъм, демонстрира не само интелектуално объркване, но и липса на ориентация. Постмодерният ценностен релативизъм не е изходната позиция, от която Европа се нуждае. Визията, предлагана от Евро-Исляма е много по-различна от ценностния релативизъм на мнозина от днешните европейци. Тя разглежда Европейския Съюз преди всичко като една общност, обединявана от споделени ценности. Тя предполага едно обвързване с европейските ценности, което не се споделя от ислямизма. Умереният ислямист Хасан Ханафи с право намира, че Европа се намира в криза и

страда от липса на ориентация. Неговото решение? Ислямът! Но дали Ислямизацията е решението, което ще свърже едни с други европейците и мюсюлманите? Тук ние си имаме работа с два възможни сценария – Ислямизация на Европа или Европеизация на Исляма.

С мюсюлманския наплив от Азия и Африка, но също – и най-вече –, от източното Средиземноморие, където идентичността е въпрос на колективно съзнание, някои мюсюлмански свещеници изискват разбирането за Дар-ал-Ислам (къщата на Исляма, ислямското пространство) да бъде разширено и до Европа. Ортодоксалното ислямско учение прави предписанието, че Хиджра (миграцията) трябва да бъде използвана за световното разпространение на Исляма. Появата на паралелни общества е първата стъпка в тази насока и, без да се нарушават правилата на политическата коректност, необходимо е този въпрос да бъде дискутиран открито.

Но това трябва да се прави внимателно. Когато Тарик Рамадан, когото вестник *Die Zeit* нарече „двоен агент“, нарича Европа Дар-ал-Шаада, той не прави нищо друго освен да прилага понятието за ислямско пространство и ислямска територия към нея. Изводът е ясен – Европа става част от Дар-ал-Ислам, просто защото тя се е отворила към Исляма. Живеещият в Лондон имам Заки Бадави, който беше награден с медал лично от кралицата, изтъкна подобна теза на Световния икономически форум в Давос: всяка територия, на която живеят мюсюлмани, е част от Дар-ал-Ислам. Напротив на всички тези разбирания, Евро-Ислямът се опитва да направи от Исляма част от Евроап, като сподели нейната идентичност, а не обратното. При всички случаи това са две много различни визии относно бъдещето на Европа.

В книгата си „Мюсюлманска Европа или Евро-Ислям“ аз ясно определям алтернативите: или Европа ще европеизира Исляма, или Ислямът ще ислямизира Европа. Два универсализма се сблъскват един с друг. Европейците не могат да отговорят на тази конкуренция на моделите с мълчание или с цензура под формата на политическа коректност. Нещата се развиват в тази посока независимо от нашето желание и те ще продължават да го правят дори и ако ние сме принудени да мълчим по различни причини.

В този дебат става дума за обективни процеси и той няма нищо с конфронтация, камо ли пък враждебност към Исляма. Европейците могат да се справят с възникващото предизвикателство чрез ясна политика на Евро-

пеизация. В противоположност на универсалистката доктрина на Озападняването, понятието за Европеизация се ограничава единствено да това да се утвърдят европейските ценности и стандарти вътре в самата Европа, на нейната собствена територия. В противоположност на това, което твърдят ислямистите или ортодоксалните мюсюлмани, Европа със сигурност не принадлежи към Дар-ал-Ислам и притежава собствена, не-ислямска идентичност, която трябва да бъде уважавана от мюсюлманските емигранти.

Онова, което ни остава, е следният императив: хората, които идват в Европа, трябва също да се стремят да станат част от нейната общност, да приемат демократичния консенсус, изразен чрез нейната ценностна система. Те трябва да се стремят да станат европейци и да участват в европейската идентичност, а не да се опитват да я променят. С една дума: Европеизация, а не Ислямизация. Ако тази идея стане политическа концепция на Европейския Съюз, заедно с политическата воля тя да бъде прокарана, то няма да бъдат повече толерирани ислямските енклави в паралелните общества на градски квартали, в които се веят турски или други очевидно не-европейски знамена. Алтернативата на тази културна сегрегация е включващата всички европеизация, а не изключването на отделни групи. Това се отнася също и до ислямска Турция, която се опитва да се присъедини към Европейския Съюз.

В заключение бих искал да се позова на концепцията, разработена от последния велик ислямски философ, Ибн-Калдун, преди 600 години. Той замисли понятието асабия (колективна цивилизационна идентичност), за да измерва силата или слабостта на една цивилизация. Колко силна е европейската асабия? Само когато Европеизацията успее като демократичен отговор на ислямското предизвикателство, ще може да се говори за силна европейска асабия в смисъла на Ибн-Калдун. Решаващо в този смисъл е да се утвърди Европа като цивилизационен център в един плуралистичен свят. Този център трябва да има собствена асабия и ясна идея за собствения си характер, същевременно оставайки отворен за другите. Европа е нещо повече от икономическа общност и тя си струва да бъде запазена като „красива идея“. Това може да бъде постигнато с ислямско участие, ако визията за Евро-Исляма се превърне в политическа концепция, възприета от европейската ислямска диаспора. Задачата да се запази Европа с ислямско участие може да бъде разглеждана като **проект за мир** в 21 век.

Басам Тибѝ преподава международни отношения в Тьобинген и университета Корнел, САЩ. Той е автор на множество книги, между които Европа без идентичност? и Ислямът между култура и политика.

Коментари (1)

- 17-04-2012|Манол Глишев - Да изкоментираме Анри Пирен

Велик историк, несъмнено. И да, вярно е, че възходът на Каролингите започва с битката при Поатие – битка срещу ислямските емири на ал-Андалус. Но значи ли това, че Европа не би съществувала без исляма? В крайна сметка Карл Мартел е водел някаква вече съществуваща войска при Поатие. Войска от франки, гало-римляни, християни... в крайна сметка, европейци. Да, разбира се, варвари. Но вече европейци. Векове преди Поатие и поне век преди появата на исляма вече са съществували посткласическите християнски кралства на Европа – с тяхната ранносредновековна (или късноантична) култура, с техните германски и римски институции. Всичко това еволюира по свои пътища. Ислямът няма кой знае какво отношение към тези процеси. Някакво влияние на ислямския свят над тази Европа се появява чак в XII в. Така че има Европа, от която произхожда нашата цивилизация и която, противно на мнението на Пирен, по никакъв начин не се корени в исляма. Въпреки напоследък полярното мнение, западната цивилизация не дължи кой знае какво на ислямския свят.

Турските либерали

Автор: Морийн Фрийли

От момента на рождението си през 1923, турската република се намира в словесна война с арменската диаспора, като последната настоява, че през 1915 над анадолските арменци е бил извършен геноцид. Турската държава вложи много усилия, за да отрече това обвинение, както у дома, така и в чужбина. Нейните съюзници традиционно се съгласяваха „да не правят въпрос от това“. В продължение на 82 години турската интелигенция правеше същото. Но през 2005 г. писателят Орхан Памук наруши табуто. Кампанията на омраза, на която той беше подложен след това, беше добре представена в медиите, както в Турция, така и в чужбина, а също и съдебното преследване срещу него по обвинение за обида срещу Турското. Националистката преса в родината му го определи като предател. На запад той беше представен като самотен глас и това е начинът, по който го виждат повечето хора днес.

Но всъщност Памук не е сам. Знам това, защото израснах в Истанбул и много членове на семейството ми все още живеят там. В края на шейсетте години посещавах един американски лицей в Истанбул. Орхан Памук, който е точно на моята възраст и чиито книги аз превеждам, посещаваше едно побратимено с нашето училище, което сега е слято с моята алма матер под името Роберт Колеж. Макар и да можем да благодарим на тези институции за това, че са ни дали образование на световно ниво, това образование беше наситено с противоречия, които продължават да влияят на всички ни. Например, студентите от турски произход бяха задължени да изучават определени дисциплини като история, география, турска литература и военна наука на турски език, при това по програма, зададена от министерството на образованието. Това предполагаше наизустяване и липса на интелектуално търсене, което беше силно насърчавано в уроците, преподавани от американци. Моите състуденти бяха принудени почти да променят личността си по няколко пъти на ден.

След обед ние напускахме нашето красиво, уединено училище, за да се завърнем в един град, който ставаше все по-злостно антиамерикански. В края на 60-те години университетите бяха се превърнали във военни зони,

в които ляво настроените студенти водеха ежедневни битки с полицията. Имаше и постоянни атаки срещу американски служители, особено срещу ония от тях, които работеха в някоя от 17-те американски военни бази.

През март 1971 военните се намесиха, за да „потушат анархията и да въведат ред“. През първите няколко месеца на военно управление безредиците продължиха и обществото продължаваше да бъде разединено по въпроса за студентите. Повратният момент дойде през юни, когато една маоистка ядка, за която не се знае точно дали е действала самостоятелно, отвлече и уби израелския консул. Последваха масови арести на ляво настроени студенти, също и в американския университет, в който преподаваше баща ми и където учеха повечето от бившите ми съученици. След като стана ясно, че сред тях има полицейски информатор, една друга маоистка група постави предателя „под съд“, намери го за виновен, след което той беше насечен на парчета и набутан в един сандък. Но момичетата, на които беше поверена задачата да хвърлят сандъка в Босфора, бяха хванати от полицията на местопрестъплението.

В последващите дни буквално всеки, който беше имал някакви връзки със студентската левица, беше арестуван. Мнозина бяха измъчвани. Повечето бяха освободени в резултат на амнистията от средата на 70-те години, но онези от тях, които продължиха политическата си активност бяха отново хвърлени в затвора или принудени да емигрират след като военните отново взеха властта през септември 1980.

Аз вече писах за всичко това преди десет години (*Prospect*, декември 1996). Есето беше публикувано в Турция и това доведе до загубата на няколко приятели. Страхувам се, че те може да са разбрали криво мотивите ми и се надявам да разберат този път, че убийството в сандъка от новия ми роман *Просвещение* е само фикция. В реалния живот убийството си остана мистерия. Ние никога няма да знаем дали виновниците са действали сами или с чужда помощ, подстрекавани и насърчавани от някой агент provocateur, свързан с едно или повече разузнавателни учреждения. Но в реалния свят, както и в моя роман (чието действие се развива в настоящето), постоянната мистерия е издръжливостта на моите състуденти. Както толкова други от тяхното поколение, те не само оцеляха през две вълни на затвор и мъчения; те се изправиха, продължиха живота си и дори преуспяха, не само като професионалисти, но и като водещите турски про-

европейски демократи. Именно това са хората, които заедно с Памук нарушиха 82-годишната турска забрана за открита дискусия по арменския въпрос.

Кои са те? В голямата си част те идват от градската буржоазия. Повечето от тях са турски мюсюлмани, със сложни семейни истории, идещи от наследството на отоманския мултикултурализъм. Останалите принадлежат към истанбулските гръцки, еврейски и арменски малцинства. Но какъвто и да беше техния произход, те всички бяха задължени по закон да посещават турски начални училища. Повечето от тях след това продължаваха образованието си в някой от чуждите лица, създадени по времето на Отоманската империя, в средата и до края на 19-ти век, които продължиха съществуването си и след основаването на републиката, за да могат да бъдат образовани нейните прозападни елити. Мнозина от това поколение след това отидоха да следват в Европа и САЩ. Някои от тях се завърнаха и получиха университетски постове в Турция. Други останаха на Запад.

Преди седем години една турска социоложка и моя бивша съученичка на име Муге Гьочек основа група от турски и арменски учени с цел да се създаде интелектуално пространство, в което интелигенцията от двете страни да може да се занимава с арменския въпрос чрез дебати и изследвания. Макар че организацията беше базирана в университета в Мичиган, много учени и писатели в Турция бяха нейни членове и посещаваха конференциите ѝ, които в началото бяха организирани само в чужбина. Но през 2005 серията от ориентирани към Европейския Съюз реформи беше придала на Турция един нов, демократичен облик. Оформи се нов културен ренесанс; улиците на Истанбул се изпълниха с гръцка, кюрдска и арменска музика, а книжарниците започнаха да се пълнят с мемоари, които, макар и предпазливо, поставяха под съмнение официалната линия на Турскостта. Така че Гьочек, заедно с нейните стари колеги и съученици, организира една конференция, първата в турската история, позволяваща на турски учени да се занимават със сериозно изследване на геноцида на турска земя, на турски език. В дясната преса се надигна вой, а в парламента министърът на правосъдието обвини организаторите, че „забиват нож в гърба на родината си“. Но, след много опити да бъде закрыта, конференцията все пак се състоя – и за 700-те участници в нея тя беше повик не само към истина, но и повик за помирение.

Но за Кемал Керинчиз и ултранационалисткия Велик Съюз на Юристите, които организираха улични протести, това беше предателство. Ние никога няма да знаем дали Керинчиз е действал сам или е имал подкрепата на други ултранационалисти в страната, но ние знаем, че именно той започна повечето от добре известните процеси срещу турски интелектуалци за обида срещу Турскостта, органите на държавата или паметта на Ататюрк. След като присъствах на няколко от тези процеси, аз мога да ви кажа, че Керинчиз и неговите колеги използваша всеки от тях като поредна възможност за преповтаряне и затвърдяване на ултранационалистката линия, в най-активното телевизионно време. Много от хората, които бяха въввлечени в организираните от него процеси – активистът за човешки права Мурат Белге, писателят Елиф Шафак и турско-арменският журналист Хрант Динк, бяха говорители на арменската конференция.

От 2005 г. насам, според някои източници, са били проведени 172 процеса под скандалния параграф 301 (обида срещу Турскостта) и свързаните с него закони. В началото за западните наблюдатели беше трудно да разберат техния смисъл, защото повечето от обвиняемите бяха оправдани или процесите им бяха прекъснати поради технически неясноти. По мое мнение обаче ние бяхме свидетели на първата фаза от една по-широка стратегия. След като водещите турски интелектуалци бяха публично опозорени поради обвинения в предателство и подложени на серия от смъртни заплахи, посланието беше ясно: очаквайте по-лошо.

Така и стана. Но когато Хрант Динк беше убит пред офиса си през януари, Истанбул излезе на улиците с рекорден (и, предполагам, неочакван) брой демонстранти. Сто хиляди души присъстваха на погребението му, много от тях носещи плакати, на които можеше да се прочете „Ние всички сме Хрант, ние всички сме арменци“. Последва ответен удар, с националистки митинги и вестникарски заглавия, гласящи „Ние всички сме турци“ и че всеки, който не е, трябва „да си хваща багажа“. В момента на ултранационалистите им липсва избирателна база: Националистката партия за действие (МНР) няма нито един представител в парламента. Но това може да се промени през есента, когато турците гласуват, защото продължаващата кампания в пресата против предателите, които „продадоха страната на Европа за собствено облагодетелстване“, вече има ефект. Едно скорошно

проучване показва, че 81 процента от анкетираните са против демократиите, които излязоха на улиците след убийството на Хрант Динк.

След като един от обвиняемите по убийството използва телевизионните камери пред съда, за да посъветва Памук „да бъде умен“, първият турски нобелов лауреат предпочете да напусне страната. Макар че той възнамерява да се завърне, за него това може да бъде доста рисковано, поне в краткосрочен план: повечето от останалите набедени по параграф 391 интелектуалци остават под полицейско наблюдение. Междувременно дори и ония от тях, които живеят в чужбина, не са в пълна сигурност. Срещу турския учен Танер Акчам бяха отправени многократни заплахи по време на обиколката му в САЩ, свързана с публикуването на скорошната му книга за 1915 (Един срамен акт) и той беше задържан за четири часа и половина на летището в Монреал.

Една малка група от колумнисти – някои от тях със солидни връзки сред високите кръгове, призовават Турция да престане да се бори срещу резолюцията за геноцид, която арменската диаспора предложи в американското законодателство. Други призовават към отваряне на границата между Армения и Турция. Няколкостотин автори вземат участие в кампания за гражданско неподчинение, в която определени групи се представят на властите, повтарят твърденията, за които беше преследван Динк и искват също да бъдат представени пред съда. Мнозина пишат за Агос, турско-арменския вестник, в който Динк беше редактор. Макар че основните му читатели са сред 70 000-те хиляди арменци, живеещи в Турция, сега той служи като символичен център на турското демократично движение.

На запад Динк беше известен най-вече като борец за арменските права. В Турция той е известен като борец за правата на всички потиснати малцинства, мюсюлмански или не-мюсюлмански. През идещите месеци може да се очаква, че демократическото движение ще продължи неговата работа. Можем да очакваме и насрещни атаки от страна на ултранационалистите. Смъртните заплахи ще продължат. Онези, намиращи се под полицейска защита, ще продължат да се питат доколко могат да се опанят на защитниците си. Ще има още повече слухове и убийства. Със задълбочаването на кюрдския проблем може да се очаква, че още повече демократи ще бъдат обвинени в симпатизанство към ПКК и терористите – и може би осъдени чрез отново подсиления турски закон против терора. Това са страшни

времена – особено за ония от нас, които си спомнят как армията пое властта и смаза интелигенцията чрез военните преврати от 1971 и 1980. Но тези демократи не са наивни. Те знаят как изглежда една затворническа килия отвътре. Техните принципи са били подложени на изпитанието на електрическите палки. Подобно на героите от моя роман, те разбират играта. Така че историята не е приключила. Въпреки надигането на ултранационализма, надежда все още има.

Морийн Фрийли (род. 1952) е американска журналистка, писателка и преводачка. Родена в Нептун, Ню Джърси, тя е израснала в Турция и сега живее в Англия, където преподава в университета Уоруик и редовно пише за няколко лондонски периодични издания.

Коментари (1)

- 24-02-2009|Гост мишо

Статията е изцяло верна, но могат да се посочат още много факти за неистовото отричане на срамния факт от турската история, които официална Анкара крие от собствения си народ и отрича пред света, който обаче знае истината.

Жегата като въплъщение на българското

Автор: Златко Енев

„Има места“, казва Камю, „в които разумът умира, за да се роди истината на неговото отрицание“. Спирам за миг, уважаеми читателю, за да ти позволя да забележиш, че тая мисъл е писана не от българин. А после правя още една, допълнителна пауза, за да добавя, че казаното би могло, дори би трябвало, да ти прозвучи доста български. Както и повечето от останалите безобразно красиви, разжарени, не иронични, страстно туптящи мисли от сборника есета „Лято“, публикуван някъде по времето, когато, покрита от уеднаквяващото покривало на реалния социализъм, България все още можеше да се самозалъгва с мисълта, че е част от „хладната“ Европа. Едно доста отдавнашно време, без съмнение. Впрочем, зависи ... Зависи от гледната точка, разбира се, тъй като предубежденията, от които беше изтъкано това славно време – предубеждения, създадени от хора, искрено вярващи в несъизмеримото надмощие на социалното над географското и националното –, комай бързо-бързо изгубиха убедителната си сила и днес ни изглеждат толкова млади и зелени, че дори ни изкушават да се почувстваме по-стари и по-опитни от всички брадати мислители, пророкували някога скорошното обединение и всесветско прегръщане на народите ... Но нейсе, нека навреме запушим устата на надменното чувство. Онова, в което вярваме сега (впрочем, кое е то?), утре сигурно ще се стори на следващите ни също толкова младо и зелено, колкото ни се виждат на нас приказките за някогашен world government.

Но нека се върнем при лятото и Камю. Послушайте само! „... човек, уверен, че утрешният ден ще бъде като днешния, а след него и всички останали дни.“ За кого става дума, как мислите? И още: „Защото да съзнаваш, че съществуващ, значи да не очакваш нищо.“ Кажете ми, но честно: не е ли всичко, казано от този французин (а може би алжирец?), сякаш излязло някъде от най-скришните, най-старателно потулявани и същевременно най-истинни, ъгълчета на душата българска – изсушена, та пресушена от повестите на толкова много ветрове, всичките от жежки по-жежки, ако и да идат ту от изток, ту от запад? Съзнавам, че въпросът ми е доста реторичен, нещо повече – не бих започнал да пиша това есе ако не вярвах, че предварително съм му намерил отговор, но въпреки това го задавам, изпълнен с потайно-

то злорадство на човек, готвещ се да разкрие пред широката публика пореден случай на Copyright infringement. Да, уважаеми читателю, оказва се, че дори и едно така неотделимо от българското самосъзнание нещо като тихичкото отчаяние вече е било открито и прекрасно описано от някой друг преди нас. Да, така е – били сме изпреварени отново. Нещо повече – били сме изпреварени не само в тази посока, тъй като едно удивително множество от феномени, смятани у нас за чисто български, започвайки с вечно угрижените погледи и непрекъснатото оплакване, та чак до неподправената липса на надежда или постепенното отпадане на бъдещето време от заслужаващите уважение форми на мислене, оказва се, вече са били познати и на други преди нас.

Искам да добавя начаса, че пиша всички тези малко иронични словоизлияния воден преди всичко от надеждата, че най-късно в този момент ти ще свиеш рамене и ще побутнеш настрана четивото, което ти предлагам, с думи от рода на: „Ха, намери се още един умник, който ни убеждава, че сме по-назад, отколкото сме предполагали. Благодаря, да ти се връща!“ Това, уважаеми читателю, е единствената реакция, която бих приел с радост и уважение, тъй като тя ще подкрепи илюзията ми (да кажа ли „вярата“, та да се разголя пред теб в цялата си наивност?), че в България и българите все още е останало нещичко от оня кисело-насмешлив инат, позволил на несметни поколения да преминат през мъки и теглила, в сравнение с които настоящето ни изглежда като розова градина. И който, ако питаш мен, е първото нещо, което приемам при всяко докосване до темата „Какво е българинът?“, т. е. „Какво съм аз?“ (Не бързай да ме обвиняваш в повърхностност, драги читателю, достигането до тази привидна тавтология ми отне повече от десет години и безбройни усилия. Не беше лесно да се излекува язвата, от която са страдали и страдат немалко български интелектуалци открай време – да виждат народа и страната си като нещо, заслужаващо единствено презрение, с което по неизбежност са принудени или да се отрекат от тях, или да признаят, че самите те не заслужават нещо друго освен презрение).

Та така. Ще ми се тук да поговоря за онова, което наричам „предразсъдъците на времето“, или поне ония от тях, за които ми се струва, че съм успял донякъде да прозра, да прощавате високомерните думи. Не ще и съмнение, повечето от тях биват непрекъснато преоформяни, преработвани,

заменяни от нови, по-приемливи предразсъдъци – но доколко тук става дума за някакви реални, нови ценности или по-скоро за един полуосъзнат опит за компенсация, компенсация, компенсация ... Това оставям на теб да решиш сам, читателю.

И тъй, ето тук първия от тия предразсъдъци:

България е една „стара“ страна и българският народ е един „стар“ народ.

Времето, в което с голям патос и много биене в гърдите отпразнувахме хиляда и триста годишнината от основаването на българската държава все още не е толкова далеч, та да ми се налага да обяснявам надълго какво имам пред вид. Не знам дали хвалипръцковщината на това толкова опявано събитие е резултат само от естествената склонност на еднопартийните системи да се представят като завършек на нещо особено велико или зад него се крият и по-сериозни причини като (отново естествената) склонност на всеки народ, изпаднал в историческа немилост, да търси всевъзможни поводи, за да набута под носа на света лелеяната идея за собственото старинно потекло ... Не знам, повтарям. Струва ми се факт обаче, че в това отношение ние сме най-малкото типично заслепени (и продължаващи да се заслепват) хора. Гледайки към нашата история, аз откривам преди всичко, че по-голямата част от нея е преминала под нечие чуждо владичество, а що се отнася до свободната обмяна на идеи, продължителността ѝ е буквално не-историческа, дори и ако в нея се включат последните десет-дванайсет години, които, по логиката на всяко тукашно начало, се отличават по-скоро с балкански жар, хаотичност и безкомпромисност, отколкото с добър вкус, задълбоченост или даже инак не липсващото ни остроумие.

България – една стара страна? Или, с други думи: България – една зряла страна? Не знам какво мислите вие, но при слушането на такива думи аз съм склонен да се смея. Не е ли всъщност факт, че всички страни на Балканите са безобразно млади независимо от факта с колко старинен произход могат да се накичат (да ме прощават съседите гърци, но аз включвам и тях в това число). Всички ние имаме задачата да надживяваме не съвсем приятната реалност на едно историческо развитие, свързано с култура и традиции, силно различаващи се от онези, които определят настоящето на континента, към който принадлежим географски – и към който с все сили

се стремим да се причислим, упорито игнорирайки неговия презрително сбърчен нос.

Не знам доколко това твърдение ще ви се стори приемливо, но ако ми позволите да развия тезата си още малко аз ще стигна и до момента, в който младостта на България може би ще се окаже не само неизгодна. А неизгодност в тази ситуация безспорно има, но според мен тя идва не от факта, че сме такива, каквито сме, а само от опитите ни да се представим като нещо по-различно, особено в собствените си очи. Добре известно е, че всеки опит за изкривяване и нагаждане на реалността към някакви собствени представи води до психически проблеми – и в това отношение, струва ми се, народите представляват толкова малко изключение колкото са и индивидите. И България, търсеща да види в себе си една стара, по европейски зряла страна (нация, култура), е по дефиниция осъдена на непрекъснати терзания – също толкова, колкото и другата България, която отхвърля всеки опит за сравнение с Европа, предпочитайки да си слуша чалгата.

Не е ли вече време за една национална психотерапия?

Отново реторичен въпрос, отново предпоставян отговор. И все пак, нека предположим, че ми дарявате малко интелектуален кредит и сте склонни да проследите заедно с мен следствията от това не съвсем лицепривно допускане: България и българите – един млад народ, една незряла култура?

Е, какво толкова, може би ще кажат събратята либерални интелектуалци. Та това го знаят и децата! Това ли е всичко, което виждаш там от Германия?

Добре, ето какво виждам: преди всичко едно място, до такава степен преситено от очакване на поредното чудо, че нетърпеливостта му, естествен спътник на всяка младост, вече е започнала да се обръща в някакво свое абсурдно отрицание, в пълно отхвърляне на понятия като „по-добро бъдеще“ или просто „по-късно“ и където, следователно, настоящето се е превърнало в единствено значимата форма на съществуване – ненаситен Хронос, оглозгващ децата си до кости още преди да са се родили, преди дори да са били заченати. Ако искате да изгубите доверието на някой българин, говорете му за „после“. Поучен от това, което (сигурно с право) той разглежда като единствено възможен опит, нашенецът ще ви изгледа накриво и, в зависимост от ситуацията, ще ви помоли или да платите в брой, или

да си обирате крушите преди да ви се е случило нещо неприятно. (С едно малко изключение – ако идвате от някоя „европейска“ страна, той може и да се съгласи да приеме обещанията ви като капаро – но даже и в тоя случай търпението му ще се е изчерпило далеч преди да са изминали осемстотин дни, тъй че не се опитвайте да градите проекти, простиращи се в дори малко по-отдалечено бъдеще: кредитът със сигурност няма да ви стигне).

Естествената идея за развитие и прогрес вече напълно е изгубила в очите на българите всякаква съизмеримост с човешкия живот. Кажете някому, че нещата ще потръгнат накъм по-добро и, ако изобщо получите отговор, той сигурно ще бъде „може, но ние няма да сме живи да го видим“. И в това аз отново виждам едно указание за младенческата възраст на нашия народ: първо, поради лекотата, с която той се отказва от всички поуки на привидно тъй дългата си история и, второ, защото доброволният отказ от мисълта за някакво бъдеще (което с неизбежност влече със себе си и отказ от неща като духовно развитие, мъдрост и опит) на практика означава едно обричане на идеята за вечна младост – защото само младостта с нейното преливащо от енергия безгрижие може да оцелее в един свят, в който няма място за нещо друго освен преклонение пред силата на съдбата.

България, значи, е млада и незряла. Може би, пък и кой ли му пука? Именно, именно. Отказът от поуките на старостта, колкото и временен да е по самата си природа, все пак е нещо реално, нещо, с което може да се започне. Младостта, както знаем, е не само наивна. Ако ми позволите отново да цитирам Камю, „Един младеж се гледа със света очи в очи. Не му е дошло още времето да си изработи представа за смъртта или небитието, макар да предвкусва техния ужас. Може би това е младостта: непосилното „насаме“ със смъртта, атавистичният страх на животно, влюбено в слънцето“.

Звучи не само красиво но и, поне за мен, обнадеждаващо. Рано или късно България и българите ще трябва да си припомнят апостоловото „сам съм, други няма“ и да осъзнаят, че се намират в свят, прекомерно зает със собствените си грижи и проблеми, за да им окаже нещо повече от мимолетно внимание или, както модната в момента българо-американска афера ги кара да се надяват, дори предпочитание. С други думи, да отворят очи, колкото и заслепяващ да е блясъкът на балканското слънце. При което, тъй върви по-нататък моята наивна надежда, може би ще излязат по-напред и другите предимства на младостта – липсата на илюзии, или поне на ония

от тях, свързани с непрестанното очакване на нечия силна, освобождаваща и направляваща ръка; вечната готовност за едно ново начало (подкрепена, да се надяваме, от малко повече търпение и издръжливост), както и енергията, жадното търсене на нови, все по-непосилни изпитания, в името на онова, което забравената и пренебрежително отхвърляна старост отдавна вече е постигнала: едно завършено Аз, спокойствието и увереността, които могат да дойдат само от добре свършена работа, зрелостта и независимостта на преценката и накрая – извоюваното, а не подарено, равенство.

Надявам се, вече виждате в какво се състои моето простичко кредо: преди да започнем да растем, необходимо е първо да осъзнаем, че сме още зелени – без да се срамуваме от това. Звучи елементарно, но все пак бих попитал дали наистина сме склонни да приемем това твърдение на сериозно, с всичките му последствия? Аз самият доста се съмнявам. Погледнете само с кого се опитваме да се сравняваме и мерим, към кого са насочени очите ни непрекъснато? Пак тая стара Европа, пак тая култура и традиции, връзката с които сме загубили преди много и много столетия, ако изобщо някога сме я имали. Или Америка, която, ако и не чак толкова стара, е наследила същите тия (липсващи ни) европейски традиции, т. е. се различава от нас като оцет от олио. Наскоро, пътувайки в София с такси, аз слушах ядните думи на шофьора, който се оплакваше от мръсотията и безпорядъка („Има ли друга столица в Европа, която да прилича на нашата?“). И, след като предпазливо се опитах да намекна, че може би ще трябва да погледнем към близкия изток, ако наистина искаме да се сравняваме с някого, ме изгледа обидено и каза: „Е, дотам ли стигнахме, с тях да се сравняваме?“ Типично, а? Хем ни се ще да бъдем честни към себе си, хем извъръщаме лице колчем се докоснем до нещо, което ни се струва не-европейско, не-западно.

С което и стигаме до втория предразсъдък, който ми се ще да зачекна тук:

България е неразделимо свързана с европейската културна традиция, тя е част от Европа не само по географски, но и по исторически и културни признаци.

Хм, а дали всъщност това се разбира от само себе си? Всеки поглед към нащърбената от човешко безразличие снага на България, комай полека-лека изчезваща под планини от индустриални отпадъци, би трябвало да ни

накара да се позамислим преди да започнем да говорим на висок глас за култура и традиции. Откровено казано, ако трябва да сравнявам прашната, неприветлива и опушена София с някоя друга от познатите ми европейски столици, то подобаващите примери ще идат само от най-близките ни съседи (чиито разбирания за чистота и хигиена, кой знае защо, май са доста сходни с нашите). Спомням си как преди десетина години наблюдавах в Истанбул един млад и красив турчин, който флиртуваше с две рускини и при това разпалено, та дори малко ядосано, се опитваше да обясни на момичетата, че мястото на сладоледените опаковки е ... на земята. Кажете ми, не изпитвате ли вече подозрителното усещане за *déjà vu*? Ако не, просто погледнете наоколо.

Жена ми, страдаща от толкова типичната немска липса на гъвкавост, все не може да разбере какво кара хората тук да бъдат така безотговорни към света, който ги заобикаля и, тъй като с право не вижда нужда от особени аргументи в защита на чистотата, твърди, че обратното „просто не е хубаво“. Кажете ми, как да ѝ обясня, че, преди да стигнат до мисълта за „хубавото“, хората се нуждаят от сетива, освободени от напрежението на едно битие, в което оцеляването, а не спокойното съществуване, е задача номер едно? И не е ли това, през което България се влачи в момента, просто миналото на стара Европа? Фасулски истини, не ще и дума. Фасулски, но, непонятно защо, трудни за усвояване – както за сита Европа, така и за гладна България.

Но само това ли е, което ни дели от Европа? Ха! Отидете на плажа и се огледайте! Ще видите, разбира се, най-вече тела, освободени от защитното прикритие на дрехи. Голи – или почти голи, тела. Част от истината, с други думи. И, ако като мен идвате отдалеч и гледате с очи, поотвикнали от нашия, то веднага ще ви направи впечатление, че красивите, поддържани и приятни за гледане тела принадлежат най-вече на жени. Мъжете, напротив, изглеждат доста разплаути и като правило ви карат да си спомняте за дядо Каравелов и неговите две любеници ... Защо това е така ли? Ами, много просто: жените са принудени ежедневно да преминават през качествен контрол на мъжкото одобрение и (хитрушите!) някак са успели да извлекат за себе си най-доброто от това инак тъй непосилно бреме. Мъжете, напротив, са свободни от контрол – те живеят на Балканите.

Толкова за равенството на половете – основното достижение на Европа от последните петдесет-шеiset години. Но само това ли е? Ами вечно-то надхитряне, основният балкански специалитет? Ами времето, което, за разлика от другаде, не струва пари? Ами пердашенето на децата (че и на майките им, нека пак си дойдем на приказката), ами постоянното мерене на сили и злоба, особено зад волана? Да изреждам ли още – аз, гостенинът в родината? Или тези азбучни истини вече започват да ви омръзват?

Е добре, но какво ще стане, ако само за момент се опитаме да бъдем безпощадни със себе си и произнесем думите, които инак ни карат да подскачаме и на сън: *Ние не сме европейци!* Имам пред вид да ги произнесем без предизвикателство, не за да обидим или подразним самите себе си, а просто в рамките на един мисловен експеримент, колкото да видим какво ще се случи ако се заровим по-надълбоко из дебрите на това толкова неприятно допускане.

Е, и какво, може би ще кажете. Ти май си мислиш, че с нещо ни помагаш, а? Всички знаем *какво не сме*. Но това не променя особено много нещата, във всеки случай не преди да сме осъзнали *какво сме*. Можеш ли да ни кажеш нещичко по тоя въпрос, нашенец?

Труден въпрос, признавам. Но ако трябва да говорим за онова, която аз самият намирам определящо, то веднага ще ни се наложи да се върнем към заглавието на този текст: *жегата*, уважаеми читателю. Изпепеляващата жегга, майка на резките контрасти и мащеха на полутоновете. Същата онази жегга, която изостря сетивата до болка и чиято безогледна щедрост много често граничи с разсипничество. Природата на България, както и нейните жители, предлагат красота в едно изобилие, което по-малко склонните към преувеличения жители на севера сигурно биха нарекли „прахосническо“, тук кантарите не мерят точно *по дефиниция* (защото, какъв е смисълът на точността там където обичайният спътник на нищетата е безразсъдното пилеене), а интензивността на живота понякога достига измерения, трудно съвместими с понятия като „минало“ и „традиция“. България – една причудлива плетеница от великолепиe и нищета, суперлативи и комплекси, чувствени наслади и прекършени надежди, безочлива себепоканост и провинциална свенливост, вечно начало и непрестанен отрезвителен край ... В Европа има толкова много начини човек да се скрие от истината за неизбежната си участ – като се започне с дебелите стени на манастирите

и се свърши с кръглите суми на социалните осигуровки. У нас, напротив, всичко изисква младежка сила и издръжливост, постоянен приток на млада, свежа и дръзка кръв. Затова, лишени от омекотяващия буфер на илюзиите, ние сме направили най-висша добродетел от директността и способността да се гледа неизбежното право в очите. В Германия – една страна, поучена от болезнения опит, мястото на тази най-висша добродетел е заето от предпазливостта. Нищо подобно в България – там където няма полутонове, разликата между предпазливост и страхливост е твърде нищожна, за да си струва човек да си губи времето с нея.

Опитвам се да разбирам, че приемането на един такъв народ и мироглед не е лесно, дори и за самия него. Географското му положение, както и повече от честата смяна на културни влияния и доминации го е довела до състояние, в което нормалният му начин на живот се е превърнал в нещо като непрекъснато люшкане на махало, редовно докосващо, но никога не оставащо, при която и да било крайност, превръщайки по този начин съществуването му в една особена, нашенска форма на *contradictio in adjecto*. Разбира се, това прави определянето на българския характер доста трудно – оттук и нашата склонност да се прекланяме до степен, граничеща със сервилност, пред народи и култури, които всъщност не познаваме достатъчно. Бидейки безкрайно гостоприемни, ние същевременно притежаваме и солидна доза ксенофобия (как другояче, освен като „утепай го!“ може да се определи начина, по който чужденците-туристи биват третирани у нас при всеки злощастен опит да се отлъчат от сигурните пътеки на туристическите ареали, независимо от това дали си имат работа с таксиметрови шофьори, келнери или полицаи?). Без да бъде чужд на разума, нашенецът с удоволствие му противопоставя специфичната тукашна форма на дървено желязо – българската срамежлива страст. Отдаден всецяло на настоящето, той не дава пет пари за формиращото и облагородяващо въздействие на митове и религия – но при това повече от често е отдавал живота си за вярата, просто защото отнемането ѝ е някак несъвместимо с неговата дълбоко вкоренена, провинциална упоритост. Прекланяйки се пред ученост и знание до степен, граничеща с фетишизъм, същевременно той е способен да наблюдава с пълно безразличие как националното му културно богатство се топи като мартенски сняг (погледнете само състоянието на традиционно най-важните ни културни ядра – училища и библиотеки!). Накрат-

ко: по някакъв странен, труден за описване начин, българинът е успял да отговори положително и на двете страни на хамлетовия въпрос – да бъде и да не бъде, едновременно.

При което, види ми се, достигам и до третия, последен предразсъдък – този път един, идещ отвън, откъм очите на ония, които ни наблюдават отдалеч:

Българите са народ с неопределен характер, люшкащ се според повете на моментния културен или политически вятър – съюзни-крат excellence за всеки, който би желал да изгуби една война, планирана или вече начената.

Когато в началото на тази година небезизвестната американска журналистка Морийн Дауд публикува в „Ню Йорк Таймс“ статия със съдържание, което общо взето би могло да бъде предадено чрез горните няколко реда, аз бях възмутен – поне в първия момент –, до дъното на душата си. Българите – мекерета? Какво си позволява тази дама? Нечувано, нечувано!

После, след като раздразнението ми поутихна, в главата ми неволно започна да чука една нашенска приказка, сигурно я знаете: „Абе, за едно куче като вземе да се приказва, че яде лайна ...“. (Ща не ща, трябва да призная – мен ако питате, кученцето все с нещо ще си е заслужило името). Та така и с международната репутация на България. Фактите, макар и подобрани от госпожа Дауд безкрайно тенденциозно, си остават факти. България – вечният сателит: първо на немци, после на руснаци, сега пък на американци. България – отличният ученик, който винаги дава мило и драго, за да спечели одобрението на поредния учител. България – това, България – оно ва. Все подличко търсене на изгода, все първо място по въртене на опашка пред силните на деня ... Трудно е да дадеш някакъв свестен отговор на таква обвинение, не върви никак, звучи или празно или просто дебелооко. А, както е известно, обвиненията, които не могат да получат свестен отговор, обикновено се превръщат в самообвинения ... И дали ще се окаже, че аз съм единственият, който е готов да признае, че България и българите са дали не малко основания за да бъдат смятани за безхарактерни? Впрочем, смятаме ли се самите ние за хора с характер? Преди да отговорите на тоя въпрос, моля погледнете още веднъж по-дълбоко в очите на първия минувач, който срещнете на улицата. Уф, мъко, мъко моя!

Но не, не може да бъде! Та нали същият тоя народ, ако оставим всичко друго настрана, е успял да се запази след петстотин години чуждо управление? Та нали същият тоя народ е извършил в най-новата си история нещо, което никой друг не е успял да направи – спасяването на българските евреи през втората световна война, дръзкото и съвсем неочаквано опълчване на инак тъй послушния ученик срещу учителя; дебелоглавието, довело всемогъща Германия и нейния фюрер до изстъпление, до пяна на устата? Как се съчетават в едно тия неща, как се отсява просото от плявата, как да се разбере кое е истинско и кое – лъжливо? Или отново се срещаме с пореден пример за българската противоречивост, за която вече говорихме надълго и нашироко?

А, не! Тоя път не се съгласявам да приема удобната логика на диалектически противоречия, тоя път настоявам за „или – или!“ В края на краищата, тук става дума за българския характер, за моя собствен характер, по дяволите! Не мога да оставя нещата така наполовина, необходимо ми е нещо еднозначно, пък било то и единствено срам. Точка.

И тук, сред мини-светкавиците на безсилния ми гняв, пред очите ми изведнъж просветва нещо безкрайно просто и ясно. Ами да!

Българите проявяват своя истински характер единствено в отрицанието.

Отново жегата, мили мои. Отново логиката на краткия, еднозначен удар, на пълното безразличие към сигурността и бъдещето, на темперамента, с детинска лекота разрушаващ всички язове на разума.

Вярно е, че го правим не особено често. За да покажем рогата си ние първо трябва да бъдем докарани до безизходица, до изстъпление, до пълна невъзможност да спасим честта си със средства, по-малко драстични от мълчаливо положения на дръвника врат. Но ако се наложи, о, ако само се наложи! Тогава, мили мои, ние просто го правим. Тихо. Без инак тъй привичното ни хитруване, хвалипръцковщина и кръшкане. Тогава ние просто сме ние.

* * *

Баща ми – моят любим българин, почина преди няколко месеца, изправен. По този начин той даде на синовете си последния – и може би най-

важен – , пример в живота си, но не това е, за което искам да говоря тук. Бай Митко Енев умря, докато се опитваше да изкачи стъпалата, на края на които го очакваше линейката, обещаваща спасение или поне надежда срещу примката на инфаркта, която, както сигурно разбирате, вече беше го оплела съдбоносно. Той не успя да се изкачи, но преди това отказа помощта на санитарите и съседите, които настояваха да положат нелекото му тяло в носилка. Надявам се да ми простите горделивите думи, но аз виждам в това един прекрасен акт на свободна воля, едно истинско българско дебелоглавие, предпочитайщо сто пъти да покаже среден пръст на смъртта, отколкото да се унижи и да наведе глава пред неизбежното. И навярно тук някъде се крие зародишът на онова, което ми позволява да живея в Германия без да се чувствам притеснен всеки път, когато трябва да поясня, че съм българин. „Бъди какъвто щеш, но продължавай да го правиш до края“ – нещо такова се върти из главата ми когато мисля за смъртта на баща си. Това, както и надеждата, че децата ми, ако и да не говорят български, все пак носят в себе си нещичко от дебелоглавието на своя дядо. И от неговата широка душа, която непрестанно настояваше да гледа през пръсти на житейските проблеми. Цял живот.

От друга страна, в момента семейството ми е доста заето с една друга, предизвестена смърт. Дядото на жена ми – сух и корав като чироз немец от балтийските покрайнини на Германия – лежи на смъртен одър, заобиколен от грижите и вниманието на изпълнени с любов и уважение роднини. Лека му постеля, добрият Ервин е заслужил всичко, което получава. Преминал е през всички кръгове на воснния ад – на източния фронт, между другото, после през командните времена на немския социализъм, отгледал е четири деца, а до преди няколко месеца даже все още гаврътваше и по половинка шнапс седмично, промивайки го с някоя и друга бира. Казвам това само за да поясня, че уважавам този човек не на шега – хора като него, издръжливи и неподатливи на времето като букови талпи, са направили така, че Германия и нейните жители са се превърнали в мит за българите (е, най-вече за онези, които не ги познават достатъчно, но за това вече говорихме).

Повтарям – аз много уважавам дядо Ервин. Казвам го и бързам да добавя, че нещо вътре в мен се противи и не може да приеме без резерви начина, по който той умира. Питам се дали зад тези думи не се крие само присъщата на младостта надменност, ако и вече да не се смятам за чак

толкова млад. Не знам, разбира се, но все пак намирам тази смърт някак прекалено разумна и безпристрастна, прекалено немска, нека си изплюя камъчето. Дългото занимаване с философски текстове ме е научило да разбирам, че приемането на смъртта може би е едно от основните достижения на цивилизацията ни – но атавистичните ми български инстинкти се противят на тази чужда мъдрост и ме карат да изтръпвам колчем се опитам да си представя реалността на това бавно прощаване. Да лежиш непрестанно върху специалния матрак, платен чрез скъпа застраховка, да усещаш как последните искрици живот изтичат от тялото ти заедно с топлата струйка между краката, как страхът бавно, но сигурно те превръща от човек в животно ... бр-р-р, опазил ме господ от мъдростта на едно такова приемане! „Ужасът, ужасът“, шепнат побелелите устни на полковник Куртц в „Апокалипсис сега“ – и това е единствената картина, която се мерзелее пред очите ми когато мисля за смъртта в нейния цивилизован вариант.

* * *

Започнах с Камю, иска ми се да привърша пак с него: „Най-сигурният белег на младостта може би е прекрасната склонност към простото щастие. И най-вече настървението да се живее по-бързо, стигащо до разхищение“. Може би с такива думи, скъпи мои, може да се изрази една друга страна на българския характер. Или българската съдба, кой знае? Във всеки случай, мислейки за родината, аз често затварям очи и си мечтая така: „А какво ще стане, ако изведнъж всички ние – но наистина *всички, всички, всички* –, изведнъж забравим воплите на телевизия, вестници, радио и само за момент си пожелаем невъзможното (което в нашето объркано време май просто означава да бъдем българи)?“ А после се сещам за онова „може, но ние няма да сме живи“ и отново се завръщам към реалността.

Впрочем, казва ли ти някой? Невъзможното, казват, било просто форма на възможното, разпростряна в отрязък от време, необозрим за нашите очи. Което – и в това е надеждата ми –, тече понякога бавно, а друг път бързо, много по-бързо, отколкото ние можем да си представим. Тъй че, скъпи ми българи, нека бъдем реалисти и мислим по-често за невъзможното. Кой знае, може би точно в това – и единствено в това –, се състои нашия шанс най-сетне да направим от себе си онова, което всъщност сме.

Знае ли човек?

Созопол, август 2003

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (6)

- 03-06-2007|Златко

В течение на годините този текст ми навлече повече хули от всичко останало, което съм писал някога. В началото това ме удивяваше, тъй като самият аз никога не съм го възприемал като някакъв опит за принизяване на българското. После, с течение на времето, започнах да свиквам, а сега, след „баташкото възмущение“, вече започвам и да разбирам това-онова. Човек не може да избира времето, в което живее – колкото и трудно да е понякога приемането на тази самоочевидност.

И все пак – тук няколко думи, които писах преди време, по повод „възмущението“:

Бързам да уточня, че съм далеч от мисълта да се обявя за „неразбран“. Щом всички четат едно и също, то сигурно ще имат добри основания. От друга страна, няма да скрия надеждата си, че според мен поне част от интерпретацията се дължи на онова, което обикновено се нарича „дух на времето“. С други думи – всеки текст се чете от хората така, както го позволяват времето и обстановката, които ги заобикалят. Погледнат през моите очи, той не е нищо друго освен опит за изчистване на собствените предразсъдъци (и в такъв смисъл е адресиран най-вече към самия мен, с всичките си

укори). И единственото му послание е „Такива сме. Точка. И да се харесваме, и да не се харесваме, все тая. Така че нека се опитаме да осмислим нещата и да променим онова, което можем да променим.“. При което се опитвам да покажа нас (или самия себе си) без разкрасявания, такива, каквито ни виждам. От което пък съвсем не следва, че се опитвам да принизявам каквото и да било ... Поне така вярвам – все още, ако и да не се радвам особено на факта, че всички виждат в написаното само поредното одюдюкване на българското. Кой знае, може пък с времето хората да започнат да го виждат и другояче? Някой ден, надявам се, нещата ще станат малко по-ясни. За всички ни. А значи и за мен.

- 31-01-2010|violeta

Чудесен текст... Българската невъзможност за встъпване в пълнолетието на собственото си <бъдене> наистина гори при допир, както знае всеки, опитал се да я <подхване> тази тема отнякъде :

- 13-05-2010|Гм

Гм!

„Защото да съзнаваш, че съществуваш, значи да не очакваш нищо.“

Да не очакваш нищо може по две крайно противоположни причини. И мисля, че Камю е имал предвид контекста, противоположен на този, с който е използвана фразата в есето.

- 27-04-2011|Ема Иванова (Мила Морати) - Балканска жегга

Великолепен текст, г-н Енев! Грабнахте ме още с идеята за «Българската жегга» и макар и да не съм чела този сборник с есета на Камю, аз внезапно осъзнах, че доста преди да прочета така великолепно и разсъдливо формулираните ваши думи, съм написала следното стихотворение, в което личат същите схващания за «горещите думи». То ще влезе в следващата ми стихосбирка, но искам да го споделя и с вас, тъй като е поразително как чисто интуитивно (аз) и колко разсъдливо (вие) сме стигнали до едни и същи заключения за собствения си, провинциален, балкански национализъм:

ЖЕГА

Жега!

Горещо е и в мене,
летят сухи листа
от миналата есен,
а пролетен ден е.

Жега!

Небето е купол -
позлатен,
като храм
Александър Невски!

Център бил
на Балканите?
Но Балканите
нямат център,
смея се!

Колко много
думи горещи
се чуват!
Горещо е.
Жега!

И като послание: Надявам се, че следващият път когато политици като президента Първанов, например, заговорят как България била център на Балканите, ще се вкюлчи един никога досега невключван и невидим, интелектуален, български, общностен ум, и ще контрира с репликата, че всъщност и в Сърбия политиците говорят същите глупости на изстрадалия народ.

- 27-04-2011|Ема

И още нещо: България е млада и незряла не само като бит, не само като отношение към бъдещето (несъществуването на «после» като нещо сигурно), но и предимно, и основно, като интелектуален потенциал. Културата на България е незряла, интелигенцията ѝ е твърде млада (няма и 200 години) и твърде измъчвана (но не и затрита, може би именно поради младостта ѝ...). Така си обяснявам и онова родно мърляшко «преклонение» към историята и почти еротичната любов към тракийските съкровища и

археологията, например. Добре де, ние, българите, имаме като народ историята (мита) за славянската писменост и за силата и прозорливостта на цар Борис I. Имамем и още куп други красиви и старомодни легенди. Но и нямаме. Нямаме например нито един женски исторически образ, на който да се възхищаваме като народ или който да е оставил отпечатък в световната история. Струва си да се помисли и върху това. В тази връзка и аз виждам повече позитиви в бъдещето на България, отколкото в «славното» ѝ минало.

Едно нещо ме тревожи в този текст и то е безкрайното, дълбоко виждане в «българското», като нещо уникално и специфично. По моето скромно мнение българите не се отличават по нищо от всички останали хора по света. Аз обичам дълбоките анализи, но дали понякога те не са следствие на младежко «задълбочаване» в проблема, вместо на зрялото му «опростяване»?»

- 27-04-2011 | Златко

Уникалността и специфичността без съмнение са част от всяко нещо на тоя свят, пък било то и най-дребната снежинка. Друг е въпросът дали те могат да бъдат открити и представени чрез някакви усилия или всичко това трябва да „се излее“ само от себе си, инак не би било истинско... Че българите се отличават от останалите (че и от самите себе си) също ми се струва безспорно. Въпросът отново е с какво и как. И дали спецификите на различността са тези, които се предъвкват у нас под път и над път. Или са други.

Да, според мен отговори трябва да се търсят. И да се предлагат. Самият аз виждам това по-скоро като игра, отколкото като някакво сериозно, „президентско“ занимание. Игрисайки, ние имаме по-добри шансове да открием нещо интересно за себе си, отколкото ровейки, в каквото и да било...

Впрочем, достатъчно. Една маса, покрита с български гозби, за мен е по-ценна от покритото с невидими капани пространство на тия коментарни полета. Това само между другото, разбира се...

Политическата икономия на страха

Автор: Роберт Хигс

„Тъй като любовта и страхът едва ли могат да съществуват заедно, то ако трябва да избираме между тях, много по-сигурно ще е да се страхуват от нас, отколкото да ни обичат“.

Николо Макиавели, Принцът, 1513

Всички животни изпитват страх – и човешките същества може би повече от всички останали. Всяко животно, неспособно да изпитва страх, би имало слаби шансове за оцеляване, независимо от неговия ръст, бързина или други качества. Страхът ни предупреждава за опасности, които заплашват нашето благополучие, а понякога и самия ни живот. Чувствайки страх, ние реагираме чрез бягство или като се опитваме да предотвратим заплахата.

Да се игнорира страха би означавало да се поставим в евентуална смъртна опасност. Дори човекът, който се държи геройски на бойното поле, признава, че е уплашен, ако е честен. Да се каже на хората да не се страхуват означава да им се даде съвет, който те не могат да последват. Нашето еволюционно физиологическо устройство ни предразполага към изпитването на страх от всякакви настоящи и потенциални заплахи – дори такива, които съществуват само във въображението ни.

Хората, които имат наглостта да ни управляват и които наричат себе си наше правителство, добре разбират този основен факт на човешката природа. Те го използват и култивират. Независимо от това дали установяват една военна или социално ориентирана държава, те са зависими от него, за да си осигурят всеобща подкрепа, съгласие с официалните предписания и, в някои случаи, утвърждаващо сътрудничество с държавните инициативи и начинания. Без обществен страх, никое правителство не би могло да оцелее по-дълго от двадесет и четири часа. Дейвид Хюм ни учи, че всяко правителство се основава на общественото мнение¹, но аз смятам, че не това

---

1 Hume, David. [1777] 1987. *Of the First Principles of Government*. In David Hume, *Essays Moral, Political, and Literary*, rev. ed., edited and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, 32-36. Indianapolis: Liberty Fund.

мнение стои в основата на управлението. Самото обществено мнение се основава на нещо по-дълбинно: страхът.

Естествена история на страха

Преди хиляди години, когато първите правителства са се утвърждавали сред хората, те са разчитали преди всичко на войни и завоевания. Както казва Хенри Хазлит:

„Може и да е имало някъде, както си мечтаеха някои философи от осемнайсети век, група миролюбиви мъже, които са се събрали една вечер след работа и са оформили социален контракт за създаване на държавата. Но никой досега не е успял да намери свидетелство за нещо подобно. Практически всички правителства, чиито произход е установен исторически, са били резултат от някакво завоевание – на едно племе от страна на друго, на един град или народ от страна на друг такъв. Разбира се, съществували са основополагащи споразумения, но те просто са променяли правилата за работа на вече съществуващи правителства“.¹

Онези от победените, които не са били убити по време на самото завоеване, е трябвало да търпят последващото насилие и в дългосрочен план продължителното плащане на данъци за новите управляващи – стационарните бандити, както много уместно ги нарича Манкър Олсън.² (...) Ето така възниква данъчното облагане, заплащано по различни начини – под формата на стоки, услуги или пари. (...)

Победените народи и хора обаче по съвсем естествени причини негодуват срещу наложеното им управление, срещу данъчното облагане, както и другите оскърбления, които то им налага. Такива негодуващи хора лесно стават непокорни; представи ли се удобна възможност за отхвърляне на господството от страна на потисника, те лесно могат да се възползват от нея. Но дори и да не предприемат открит бунт, те винаги се стремят да избегнат изискванията на техните управляващи и да саботират държавния апарат. (...) За стационарните бандити значи силата сама по себе си се оказва много скъп ресурс за поддържане на настроение, в което хората са склонни да произвеждат значителен, постоянен приток на данъци.

---

1 Hazlitt, Henry. [1976] 1994. *Is Politics Insoluble?* The Freeman, September.

2 Olson, Mancur. 2000. *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*. New York: Basic.

Рано или късно следователно всяко правителство усилва силата на меча чрез силата на духовенството, изковавайки железен съюз между трона и олтара. В древни времена не случайно самите управници са били обявявани за богове – египетските фараони са поддържали това статукво в продължение на много столетия.

(...)

По този начин военните елементи в управлението поставят хората в състояние на страх за техния живот, докато духовническите, жречески елементи ги поставят в състояние на страх за техните вечни души. Тези два страха създават едно мощно съединение, което обикновено е напълно достатъчно, за да поддържа правителствата навсякъде по света в продължение на няколко хилядолетия.

В течение на вековете правителствата усъвършенстват използването на популярните страхове, които подчертават уязвимостта на хората по отношение на различни вътрешни и външни страхове, от които управляващите – точно те измежду всички! – претендират да ги защитават. Правителството – така се твърди – защитава населението от външни нападатели и вътрешни безредици, при което и двете биват представяни като вечно присъстващи заплахи. Понякога правителството, опитвайки се да подсили митологията с частици истина, наистина защитава хората по този начин – дори овчарят защитава овцете си, но той го прави в защита на собствените си, а не на техните интереси и когато му дойде времето, той ще ги остриже или заколи, в зависимост от интересите си. Когато правителството не успее да защити интересите на хората както е обещало, то винаги намира някакво извинение, често прехвърляйки вината върху някоя част от населението – изкупителни жертви като търговци, лихвари и непопулярни етнически или религиозни малцинства. „Никой принц“ – уверява ни Макиавели – „не е чувствал липса на правдоподобни обяснения, когато му се е налагало да маскира вероломството си“.¹

Религиозните причини за дължимо подчинение към управниците-богове постепенно се преобразяват в идеи за национализъм и обществен дълг, като евентуално кулминират в куриозната идея, че под формата на една демократична система на управление самите хора са това управление и, следователно, всичко, което то изисква от тях, те вършат за самите себе

---

1 Machiavelli, Niccolò. [1513] 1992. *The Prince*. New York: Dover.

си – както например Удроу Уилсън имаше очите да заяви, оповестявайки всеобщата национална повинност, подкрепяна от строги криминални санкции, през 1917 година: „това по никакъв начин не е повинност на нежелаещите; напротив, това е подбор от нация, която масово предложи записването си в редиците на доброволците“.¹

Скоро след като демократическата догма бива солидно утвърдена, от страна на масовите избиратели се появяват организирани коалиции, които се присъединяват към елитите в тяхното ограбване на общественото богатство. Като следствие през късния деветнайсети век започва да придобива форма така наречената социална държава. Оттук нататък на хората започна да се казва, че правителството може и трябва да ги защитава срещу всякакви ежедневни заплахи за техния живот, прехрана и общо благосъстояние – заплахи от нищета, глад, недъгавост, безработица, болести, липса на приходи в старческа възраст, микроби в питейната вода, отрови в храната и обиди към тяхната раса, пол, произход, вяра – и така нататък. За почти всичко, от което хората се страхуват, правителството обещава да намери някакви противосредства. По този начин социалната държава закотви обосноваването на собственото си съществуване в солидните скали на страха. Правителствата, използвали в продължение на незапомнени времена всеобщите страхове от насилие (обещавайки „национална сигурност“), не изпитваха никакви трудности при циментирането на тези нови камъни в основите на собственото си управление (обещавайки „социална сигурност“).

Политическа икономия на страха

Страхът, както и всеки друг „производителен“ ресурс, е подчинен на законите на производството. Той също не може да избегне закона за намаляващата маргинална производителност: с прибавянето на все по-нарастващи дози от раздути страхове в процеса на държавното „производство“, общественото изискване за защита от страна на държавата започва да намалява. Първият път, когато държавата извика „вълк“, обществото е уплашено, вторият път – по-малко, а третият – още по-малко. Ако правителството разиграва картата на страха прекалено много, то претоварва обществената

---

1 Palmer, Frederick. 1931. *Newton D. Baker: America at War*. New York: Dodd, Mead & Company.

чувствителност и евентуално хората започват почти напълно да игнорират опитите на правителството да ги уплаши с нещо ново.

(...)

Страхът е един обезценяващ се актив. (...) Този фактор ни помага да обясним непрекъснатото раздуване на различни страхове от страна на масовите медии: освен, че обслужват собствените си интереси в стремежа си да захванат по-здраво вниманието на широката публика, те купуват и един вид застраховка срещу евентуално наказване от страна на държавата чрез поддържането на поредната програма за раздуване на страхове, която правителството осъществява. Всеки, който гледа, да речем, Водещите Новини на CNN, може да потвърди, че рядко минава ден, в който да не се обяви някаква нова, неочаквана Ужасна Заплаха – аз я наричам *the danger du jour*.

Чрез поддържането на населението в състояние на изкуствено повишени опасения, правителството-медия подготвя почвата за насаждане на специфични мерки за облагане с нови данъци, регулации, наблюдение, доносничество и други посегателства срещу богатството на хората, тяхното право на необезпокояване и различните им свободи. Оставени на спокойствие за известно време, освободени от това непрекъснато бомбардиране с предупреждения, хората скоро биха разбрали, че едва ли някоя от обявените заплахи притежава каквото и да било съдържание и че те могат отлично да се грижат за собствените си работи без обещаващия по-висока сигурност контрол и данъчното кождерство, които правителството се стреми всячески да оправдае.

Големи части от правителството и „частния“ сектор участват в производството и разпространението на страх. (Имайте пред вид, че много от хората от привидно частния сектор в действителност са някакъв вид наемници, живеещи в края на краищата за сметка на данъкоплатеца. Истинската заетост в държавния сектор е много по-висока от официално заявяваната).¹ (...) Новинарските и развлекателни медии се качват с огромен ентузиазъм в тази каруца на паникьорството, обосновавано чрез заплахи отвън и отвътре – всичко, каквото и да било, стига само да се впримчи още по-здравото вниманието на публиката.

---

¹ Light, Paul Charles. 1999. *The True Size of Government*. Washington, D. C.: Brookings Institution Press.

Консултанти от всякакви размери и форми се изкатерват на борда, улеснявайки разпределението на милиарди долари по посока към политически изгодни доставчици на ала-бала „изледвания“, които подпомагат появата на дебели студии, по-голямата част от чието съдържание не е нищо друго освен безполезни пълнежи, преповтарящи едни и същи проблеми и спекулиращи относно евентуалното откриване на работещи решения. Всички такива студии обаче се покриват в една точка – а именно твърдението, че се надига криза и че още повече подобни студии са нужни в процеса на подготовка за нейното посрещане. Оттук и един вид закон на Сей в политическата икономия на кризите: предлагането (на заплащаните от правителството студии) създава от своя страна търсене (на заплащани от правителството студии).

(...)

По всяко време се появяват опортюнисти, които се присъединяват към раздуването на съществуващи страхове и се опитват да изобретят нови такива, за да обслужват собствените си интереси. Така например, учителите в държавните училища, както и различните администратори са съгласни, че нацията е изправена пред „образователна криза“. Полицейските управления и различните кръстоносци на трезвеността са съгласни, че нацията е изправена пред една всеобща „криза с дрогата“ или, понякога, пред специфична криза, като например „епидемия в използването на крак-кокаин“. Различните групи от интереси в областта на здравеопазването подхранват страхове от „епидемии“, които всъщност се състоят не в разпространението на заразни патогени, а в липсата на личен контрол и самодисциплина, като например „епидемията на затлъстяването“ или „епидемията на младежки самоубийства“. Чрез тази тактика цяла серия от дребни лични прегрешения бяха диагностицирани като изискващи медицинска помощ и вписани в обхвата на терапевтичната практика.¹

По този начин страховете на хората, че например техните деца могат да станат зависими от дрога или да застрелят някой съученик, започват да наливат вода в държавната мелница – една мелница, която може и да мели бавно, но във всеки случай причинява огромни разходи, като всеки долар попада в джоба на някой щастлив получател (психиатър, социален работ-

---

1 Nolan, James L. 1998. *The Therapeutic State: Justifying Government at Century's End*. New York: New York University Press.

ник, медицинска сестра; списъкът е почти безкраен). По този и безброй много други начини, частните лица стават съучастници в поддържането на един огромен държавен апарат, основаващ се на страха.

Страхът функционира най-добре по време на война

Дори и един абсолютен монарх може да скучае. Упражняването на абсолютна власт може да стане досадно и потискащо – поданиците постоянно те безпокоят с въпроси, касаещи някакви подробности; осъдените винаги те молят за милост, прошка или изключение от твоите правила. По време на война обаче правилата се пробуждат за нов живот. Нищо не може да се сравни с войната, когато става дума за достигане на величие и публично признание, както всички такива водачи разбират.¹ Осъдени да прекарват времето си на високи длъжности в мирно време, те по необходимост са принудени да останат в историята като посредствености – в най-добрия случай.

С избухването на една война обаче възбудата на ситуацията се разпространява из целия държавен апарат. Армейски офицери, които години наред са вехнали с чин капитан сега очакват да станат полковници. Шефове на отдели, които до този момент са ръководели стотина подчинени с бюджет от един милион сега могат да ръководят хиляди, с бюджет от 20 милиона. Мощни нови контролни агенции трябва да бъдат създадени и снабдени с персонал. (...) Накъдето и да обърне погледа си, правителството вижда една сцена, преизпълнена с енергия, мощ и пари. За онези, чиито ръце управляват машинарията на едно правителство, намиращо се във война, животът никога не е бил по-добър.

(...)

Едно внезапно бюрократично разширение от такъв мащаб може да се случи само когато нацията навлезе във война и обществото разслаби съпротивата си срещу изискванията на правителството. Законодателите знаят, че сега могат да се измъкнат с много по-високо данъчно облагане, рაციониране на стоки, разпределение на суровини, транспортни услуги, кредити, упълномощаване на огромни заеми, свикване на всеобща военна повинност и като цяло упражняване на много повече власт, отколкото им е било позволено преди войната.

---

1 Higgs 1997. No More “Great Presidents.” *The Free Market* 15 (March): 1–3.

Макар че хората могат да мърморят и да се оплакват от определени действия, които бюрократите предприемат при осъществяването на военната мобилизация, малцина се осмеляват да се съпротивяват открито срещу или дори да критикуват публично всеобхватната мобилизация или въвличането на правителството във война – правейки нещо такова, те биха се изложили не само на опасността от законово и извън законово преследване от страна на правителството, но и на опасността от критика и отхвърляне от страна на техните приятели, съседи и бизнес-партньори. (...)

В края на краищата, разбира се, всяка война свършва, но и всяка война оставя след себе си наследства, понякога завинаги. В Съединените Щати, гражданската война и двете световни войни оставиха множество такива наследства.¹ Както пише Кори Робин: „някой ден войната срещу тероризма ще свърши. Всички войни свършват. И когато тя свърши, ние ще установим, че все още живеем в страх: страх не от тероризма или радикалния ислямизъм, но от собствените водачи, които страхът ни е оставил в наследство“.² (...)

Заключение

Ако някога бихме успели да престанем да се страхуваме от самото правителство и да отхвърлим фалшивите страхове, които то подхранва, правителството би се сбръчало и умряло – и така би изчезнал гостоприемникът за десетки милиони паразити в Съединените Щати (да не говорим за огромния брой други такива в останалия свят), които сега се хранят директно или индиректно от обществените енергии. В този славен ден, всеки, който е живял на държавни разноски, ще трябва да си намери някаква честна работа, а останалите от нас, разпознали правителството като фалшивия бог, който то винаги е било, биха могли да успокоят другите си страхове чрез по-продуктивни и морално защитими начинания.

---

1 Hummel, Jeffrey Rogers. 1996. *Emancipating Slaves, Enslaving Free Men: A History of the American Civil War*. Chicago and La Salle, Ill.: Open Court; Higgs, Robert. 1987. *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government*. New York: Oxford University Press.

2 Robin, Corey. 2004. *Fear: The History of a Political Idea*. New York: Oxford University Press.

Робърт Хигс е старши сътрудник по политическа икономия към Независимия институт в Оукланд, Калифорния и редактор на списанието *Independent Review*. Той е получил докторска степен от Johns Hopkins University и е преподавал в University of Washington, Lafayette College, Seattle University, както и University of Economics, Prague.

Нашествие на културните похитители?

Автор: Винфрид Флук

Из света отново броди един призрак – призракът на „американизацията“. За неговото описание понякога биват използвани дори образите от (естествено американския) фантастичен филм *Нашествие на похитителите на тела*, в който враждебни същества превземат по незабележим начин нашите тела и умове. Тази реторика на инвазията обаче изпуска из очи сложността на случващите се навсякъде около нас културни промени.

Във всеки случай нито едната, нито другата страна в дискусиата около американизацията не предлага убедително обяснение на феномена. Едни-те виждат в американизацията само злостна форма на „културен империализъм“, който очевидно произтича от нарастващата пазарна доминация на американските медийни концерни. Срещу това трябва да се изтъкне аргумента, че многобройни медийни гиганти като японският Сони, канадският Сийграм, империята Мърдок или немската група Бертелсман, изобщо не се намират в американски ръце, но осъществяват бизнеса си основно чрез използване на американски културни форми.

Но дори и ако тези фирми биха били американски, то би било прекалено опростено да се твърди, че потребителите на култура в целия свят не са нищо друго освен въсък в ръцете на сръчни експерти по маркетинг. По-вероятно е допускането, че са налице определени елементи на социално, психическо и естетическо удовлетворение, които стоят в основата на огромния отзвук на американските културни форми, а заедно с това и на тяхното комерсиално разпространение.

Другата страна в дискусиата около американизацията подчертава освобождаващата, анти-авторитарна сила на американската поп култура. Възможно е това действително да е било така в определен исторически момент. В Германия през петдесетте години на последното столетие например, американската младежка култура със сигурност притежаваше един силен анти-авторитарен компонент, който действаше като противовес на авторитаризма и поддържаше процеса на демократизация в следвоенното време.

Но вдъхновената от Америка поп култура притежава това измерение в открита форма само в много редки случаи. Много по-често нападения-

та срещу авторитетите получават формата на все по-необременени от морални задръжки графични сцени на насилие или целенасочени провокации. В други случаи свежият анти-авторитарен тон на телевизионни серии като *The Simpsons* бива комерсиално изцеден до капка и по този начин служи най-вече за увеличаването на печалбите на медийни империи като тази на Рупърт Мърдок. С други думи, анти-авторитарният елемент също притежава само ограничена обяснителна валидност.

Вместо да демонизираме американската култура като дебелашка форма на империализъм или да поставяме на преден план единствено освобождаващото ѝ въздействие, ние трябва да разглеждаме нейния победоносен ход по един по-диференциран начин. За да бъде разбрана по-добре, американската поп култура трябва да бъде разглеждана в светлината на един продължителен процес на модернизация, през който преминават нашите общества.

В миналото културата беше свързана с привилегията на социалния достъп и съответното благосъстояние. Чак до 18 век книгите бяха нещо доста скъпо, така че притежаването им си оставаше до голяма степен нещо ограничено до кръговете на една прослойка от притежаващи и образовани съсловия. От друга страна тя изискваше определени образователни предпоставки (като познания по гръцки и латински език), за да може да бъде извлечен някакъв смисъл от повечето културни обекти.

С понятието „популярна култура“ по принцип не се описва нищо друго освен възникването на една култура, която стъпка по стъпка премахва тези предварителни изисквания. Културният продукт, комуто това се удаде за пръв път, беше романът. Чрез въвеждането на нови печатни технологии беше създаден един пазар, който значително разшири възможностите за достъп до литература. Познания за неща като размера на стиха или класическото поетическо изкуство вече не бяха непременно необходими. Романът се превърна в литература за една публика от средната класа, а чрез т. нар. *dimenovel*, един вид „съкратен роман“ във формат на списание и с фиксирана цена от десет цента, достъпът до него се разшири и до по-безимотните слоеве на обществото, особено младите читатели.

С появата на т. нар. „развлекателна култура“ около началото на 20 век, включваща между другото водевилния театър, парка за развлечения (*amusement park*), танцовия бум, породен от „опитомяването“

на практикуваните в плантацияте африкански танци, както и немия филм, предпоставките за културно разбиране бяха допълнително съкратени, а кръгът на публиката – съответно разширен. Изобретяването на радиото и телевизията разшири публиката за тази нова, „масова“ култура още повече, а прехвърлянето на акцента от писаното слово към картината и музиката създаде един „универсален“ език, който вече не беше ограничен до една определена група.

По различни причини, Америка се намираще в авангарда на тази културна революция. Поради своя мултиетнически и мултикултурен характер, особено във формиращите години на модерната развлекателна култура около 1900, американската популярна култура беше изправена пред предизвикателството на един пазар, който още тогава напомняше съвременния глобален пазар, но в по-малък мащаб. Това доведе до развитието на широко разбираеми, невербални форми на представяне, разчитащи предимно на визуални и звукови форми на израз. Преди да се появи американизацията на други общества, първо беше „американизирано“ самото американско общество.

Какво е значението и културната стойност на този процес на американизация? Постоянното намаляване на предпоставките за разбиране на културата изглежда потвърждава гледището, че потребителите на масовата култура са пасивни. Популярната музика е особено ефективна в способността си да се присламчи почти незабележимо до потребителя; не се изисква никаква интелектуална преработка на нейното съдържание, тъй като тя не предявява претенцията да информира. Вместо това се създават пространства, изпълнени с настроение, което въздейства на подсъзнателно ниво.

Характерната форма, чрез която музиката активира въображението е тази на краткосрочното пресъздаване на една откъсната от определен контекст картина или дифузното усещане за неограниченост, като и за двете неща не е необходимо да бъдат включвани в някаква цялостна история. В поп музиката за слушателите вече не е необходимо „да заслужат“ естетическото възприятие чрез интензивно собствено участие. За разлика от ранните визуални форми на изразяване, като например филма, вече не е необходима и непрекъсната последователност от картини, а в сравнение с романа тук не е необходима способност за смислов превод, защото сентивният ефект на музиката се постига чрез поредица от асоциации, които

биват свързани в нещо цяло не чрез повествователна последователност, а просто чрез едно настроение.

С развитието на популярната култура от романа през картината до победния марш на популярната музика и „без-центровата“ хетерогенност на телевизията възникнаха форми на културен израз, които се оказаха изключително удачни за целите на едно въображаемо себеинсцениране и себеупълномощяване. Това намира израз във все по-силното откъсване на експресивните елементи от моралните, социални и разказвателни контексти. Това е победният ход на „настроението над морала“. Американизацията бива носена най-вече от обещанието за едно повишено въображаемо себеосъществяване за онези, които успеят да се освободят от оковите на своите социални норми и културни традиции.

Американизацията следователно не може да бъде възприета като усилено културно превземане на чужди територии, а като процес, в който ролята на мотор играе индивидуализацията. По различни причини този процес е най-високо развит в САЩ. Обещанието за една специална форма на индивидуализация е обяснението за факта, че американската поп култура намира такъв силен отзвук в много други общества, утвърждавайки се в тях почти без съпротива (най-често носена от едно младо поколение, опитващо се да избяга от собствената си традиция).

Културната американизация значи е част от един процес на модернизация. Тя не трябва да бъде разбрана като културен империализъм, а като възплъщение на обещанието на модерността за безболезнено себеосъществяване на всеки индивид, в противоположност на изискванията, отправяни към него от по-традиционните представи за освобождаване. Глобализацията, която често изглежда като триумф на културната стандартизация, в действителност подкопава стандартизацията. Доминираща вече е не някоя определена национална култура, а само един неуморен индивидуализъм, обслужван от все по-нарастващото количество масови символи.

И така: ние не биваме американизирани. Ние се „американизираме“ сами.

Професор Винфрид Флук е преподавател в института Джон Ф. Кенеди към
Свободния университет в Берлин.

Популизмът няма политическа родина

Автор: Александър Андреев

Има едно стихотворение от големия австрийски поет Ернст Яндл, което може да се използва като синтез на политическите послания, отправяни от популистите. Стихотворението се казва „Отговори на седем незададени въпроса” и звучи така: „Не, не, не, не, не, не, не”.

Моята (не особено оригинална) теза е, че популистките партии са най-вечепартии на отрицанието и че в момента, когато бъдат интегрирани във властта, губят голяма част от енергиите и убедителността си. Ще се опитам да я илюстрирам с несистемни наблюдения за общите белези на популистките партии и развитието им, след като (ако) бъдат интегрирани във властта. Ще кажа няколко думи и за популизма в Германия, където живея.

Популистите обикновено **завладяват пред-политическото пространство** и тъкмо поради това интеграцията в политическото обикновено е смъртоносна за тях. Под пред-политическо пространство имам предвид и кръжмата като класическо пред-политическо място, и площада, и телевизионните предавания (като това по „Скат” на Волен Сидеров), и най-вече Интернет форумите като трибуна на новите популизми и национал-популизми. **Когато обаче една популистка партия влезе във властта, това изсмуква енергиите ѝ.** Както виждаме и с „Атака” в България, и с „Партията на свободата” в Австрия и с „Вламс блок” (сега „Вламс Беланг”) в Белгия, лозунгите на тези партии, които на площада или под задимения кръчмарски таван звучат много убедително, бойко и героично, в пленарната зала на парламентите или в коридорите на властта започват да кънтят съвсем на кухо. Същото се отнася и за **телесното поведение на популистите.** Тук отново имаме много добри примери в лицето на Волен Сидеров тук, на Йорг Хайдер в Австрия, на Жан-Мари Льо Пен във Франция. Телесното им поведение, къде спонтанно, къде следвайки дизайна на техните съветници или кумири, е насочено именно към големи анонимни маси, събрани на площад, където лидерът стои отгоре и всъщност най-вече с тялото си убеждава масите, а не толкова с думите си. Такова телесно поведение в една парламентарна зала, естествено, не върши работа. Първо, защото в пленарната зала популисткият лидер има насреща си голям брой политически опоненти и сравнително малко клакьори, тоест, неговата любима публика,

не може да го види в тази му роля, ако не го гледа по телевизията, и второ, защото липсата на реален, естествен контакт под открито небе с тази публика изсмуква голяма част от енергиите на този популистски лидер.

Но популистките партии и движения и по друга причина губят много от енергиите си, след като влязат във властта. В повечето случаи те **нямат спойката на смислени идеи**, които са осъществими, поместени в политическото пространство, независимо дали в неговия десен, ляв сегмент или в центъра. Популистите обикновено печелят масите с една амалгама, с един миш-маш от най-разнообразни идеи и най-вече лозунги, а в момента, в който влязат в политиката и острието на тази реална политика се докосне до техния балон, той естествено се спуква и на тях им излиза цялата пара. Освен това, доколкото реториката на популистите обикновено в повечето случаи е базирана върху **критиката срещу елитите**, върху елементарната схема “онези там горе” и “ние тук долу” в момента, когато популистите попаднат във властта и се окажат обективно “горе”, тази реторика става невъзможна и те губят убедителност, губят правдоподобност в очите на своите избиратели. Има още доста причини, поради които популистките партии и движения са неубедителни, когато са на власт, независимо дали това е изпълнителната власт на централно равнище, на местно равнище или законодателната власт. Да започнем от **персонала на популистките партии и движения**. Активните политици на тези партии се делят на две видими групи: **надемагози и наивници**. Когато популистката партия влезе във властта, между демагозите и наивниците неизбежно се отваря непрекъснато разширяваща се пропаст. Както виждаме, същото се случва вече и с „Атака” в България – наивници като Стела Банкова разбраха, че онова, което се е говорило до този момент е чиста измишльотина и пълна глупост и напуснаха, а демагозите останаха около Волен Сидеров. Така стана навремето в Австрия, така стана с „Вламс Блок” в Белгия и т. н. Популистките партии и движения рекрутират своите активни привърженици из тъмните къшета на обществото. Това е пак общо място между случващото се с „Атака” в България и случващото се при Хайдер или около „Вламс Блок”, сега „Вламс Беланг”. Тези активни привърженици обикновено са представители на социални малцинства, травмирани по една или друга причина. Не случайно **популистките партии поощряват социалната завист**. Всяка партия на власт, си дава сметка, че не може дълго да управлява, използвайки

ки инструмента на социалната завист, че трябва да направи някакъв завой. А популистките лидери поощряват включително агresiите и авторитарните нагласи, именно защото са изразители на политическата фрустрация (виждаме го в момента в България), на спонтанния анти-глобализъм и, разбира се, на класическите заговорнически теории, които са тяхно любимо политическо средство. Лозунгите и идеите на популистите са почерпани от ниското самочувствие, индивидуално и колективно, на техните избиратели, от желанието да бъде открит образ на врага. При тях обективните констатации на факти за състоянието на обществото са примесени с на пръв поглед прости и очевидни рецепти за подобрене, които обаче не работят.

Ще ми се преди да премина на темата за германските партии да кажа още няколко неща, които според мен са в пряка или в косвена връзка с неспособността на популистките партии да се интегрират във властта. Мнозина политолози разделят популизма на ляв и десен, но това разделение е повърхностно. Защото, подобно на пролетариата, **популизмът няма родина**. Той няма родина в политическото пространство, идеите на левите и на десните популисти са на практика едни и същи, само риториката им понякога бегло се различава. Тъкмо поради това те не могат да си намерят и адекватно място в политическия пейзаж. Национал-популизмът като една авто-референтна система също не може да произведе никаква действаща политика, защото съобщението на национал-популизма навсякъде е едно и се свежда до формулата: аз съм си аз. Това е единственото, което национал-популистите съобщават. И още нещо за да приключа тази подтема. **Докато Средна и Източна Европа вървят на запад, популизмът сякаш върви от запад на изток.**

В Германия наскоро възникна нова партия – така наречената Лява партия, в която се обединиха Партията на демократическия социализъм (бившата ГЕСП в бившата ГДР) и отцепилото се ляво крило на ГСДП. Дали това наистина е популистка партия или не е, бива ли да се допуска във властта или не – споровете все още продължават и около нея все още има санитарен кордон ... Моята прогноза е, че Лявата партия рано или късно ще влезе във властта на областно и после на централно равнище и ще извърви този път, който вече се опитвах да маркирам. На какво се дължи появата на тази, според мен, популистка партия в Германия? Утвърдените, както ги наричат в Германия, буржоазни или народни партии, **Социал-**

демократическата и Християндемократическата, просто се сближиха прекалено много в центъра и в момента управляват в голяма коалиция. А такава скупчване в центъра естествено освобождава периферията, където, пак естествено, нахлуват популистите. Втората важна причина за възникването и успеха на тази политическа партия също е типична за подобни образувания: **харизматичните лидери**. Начело на Лявата партия са двама от наистина най-харизматичните леви или квази-леви политици в Германия. Споменатият от Гералд Оскар Лафонтен извървя една куриозна политическа кариера: от министър-председател на Саарската област през председател на Социалдемократическата партия до Финансов министър в първия кабинет на Герхард Шрьодер, после политически пенсионер, след което се върна с гръм и трясък на политическата сцена като един от двамата лидери на Лявата партия. Вторият е една не по-малко сензационна фигура, любимецът на медиите Грегор Гизи – първият председател на бившата Партия на демократическия социализъм, тоест първият пост-комунистически лидер на източногерманските пост-комунисти. Двата са изключително надарени оратори, имат много мощно телевизионно присъствие, любимци са на телевизионните шоу-програми. Те са скандални и безотговорни, изпъхват класическия образ на популиста, който се чувства най-добре, когато остро напада управляващите. Те говорят понякога и за национализация, понякога и за социализъм, общо-взето каквото им дойде. Но няколко от **темите им са общи за много от популистките лидери и партии в Европа**. Те са срещу елитите, те са, естествено, срещу Съединените американски щати и срещу империализма, естествено срещу Израел, естествено срещу глобализма, но в същото време срещу хомосексуалистите, и дори срещу чужденците – дотам, че Оскар Лафонтен си позволи в някои свои предизборни речи да говори за “чужди работници” по повод многократно споменатия “полски водопроводчик”. А терминът „чужди работници” в Германия е тежко натоварен от националсоциалистическото минало с едни конотации, които просто са недопустими в момента в обществената дискусия. Та това е Лявата партия, която нахлу, така да се каже, в лявата периферия в Германия. **В дясната периферия** си се подвизават едни полу-фашистки, пост-фашистки, както искате ги наречете, националсоциалистически партии, като техният електорат непрекъснато прелива от една в друга формация, едната става по-силна, другите отслабват. На-

времето това бяха републиканците, по-късно Германският народен съюз, сега Германската народнодемократична партия. Те имат частични изборни успехи на местно равнище, но и те са оградени с много здрав, мощен санитарен кордон от утвърдените партии. В момента любопитното е, че те водят съвършено истерична **пропаганда срещу разширяването на Европейския съюз**, срещу Турция така и така, но и срещу България и Румъния.

Накрая ми се ще, идвайки от Германия, да цитирам един германски философ, Теодор В. Адорно, с един от популярните му афоризми. Адорно казва: „Който мисли, не се гневи.“ Повечето популисти са доста гневливи и, ако извършим следващата стъпка в този силогизъм, можем да прогнозираме, че те нямат реални шансове да се интегрират в реалната политика – просто защото не са особени силни в мисленето.

Александър Андреев е български автор, журналист и един от най-известните преводачи на съвременна немскоезична литература. На българската публика той е представил осем заглавия от Нобеловия лауреат Гюнтер Грас, три от Томас Бернхард, произведения на Райнер Мария Рилке, Фридрих Дюренмат, Якоб Васерман и други. Александър Андреев живее и работи в Бон, където завежда българската редакция на Deutsche Welle.

Коментари (2)

- 31-05-2007|A - Статията на Андреев

Информативно, ясно и същевременно не лишено от задълбоченост. Дайте повече такива материали!

- 01-12-2007|Guest User

Конфрмистично, описателно мислене, без усет за движенията в обществото

Ясното синьо небе

Автор: Франк Рич

Където и да бяхте в града след като кулите паднаха, въздухът беше тежък; буквално тежък от саждите и вонята на изгоряло месо, която превърна терора в нещо толкова неизбежно, колкото и времето навън. Никой нищо не разбираше. Нюйоркчани, които винаги знаят къде точно отиват, сега не знаеха къде да отидат. Шофьори на таксите на име Мухамад предизвикваха страх, сега те бяха врагът отвътре; непознати бяха прегръщани на улицата, под плакатите с обяви за търсене на изчезнали. Такова, поне за известно време, беше „новото нормално“, макар че старото нормално започна да се утвърждава почти в момента, в който тази фраза беше измислена. Днес 11 септември носи със себе си толкова много обременявания – на интерпретацията, на сантименталността, на политиката, на войната – че понякога е трудно да се намерят остатъците на самото събитие под пластове, издигнати над него.

В новия си роман Дон Делило ни запраща обратно към самия ден още с първото изречение: „Това вече не беше улица, а свят, едно време и пространство на падаща пепел, почти нощ“. Той възкресява онзи свят такъв, какъвто той беше, бутилирайки смъртния страх, потискащата тревога и масовата паника, които сега изглеждат толкова далечни. Макар че чувствителността и прозата са истински Делило, „Падащият човек“ не е непременно романът за 11 септември, който бихте очаквали от автора на панорамни романи, проучващи атомния век („Подземен свят“) и убийството на Кенеди („Везни“) по възможно най-всеобхватния начин, смесвайки исторически личности и фиктивни образи. С изключение на Мохамед Ата, който се прокрадва през цепнатините на „Падащият човек“ като почти призрачно присъствие, Делило не споменава никое друго от имената на реалните участници, нито дори името на кмета. Вместо да разгърне една мащабна епика, той се концентрира върху едно манхатънско семейство от средната класа. Докато „Подземен свят“ получаваше репликите си от кинетичните филми на Айзенщайн, то „Падащият човек“, чак до забележителната си заключителна сцена, се състои най-вече от уклончиви мъчания и загадъчни едри планове, напомнящи за разпокъсаността на френската Нова Вълна. В ръцете на Делило това обаче не изглежда като нещо ограничаващо или

прозаично. Зад мъглявостта *à la Resnais* се крие метод. Съвкупният ефект е унищожителен; чрез изискани увеличения Делило постепенно води читателя надолу, към неизбежното рандеву с голия терор.

Хуморът не е точно силата на този роман, но все пак има един написан с намигване пасаж, присмиващ се на един тромав документален ръкопис, за който разбираме, че е нещо като легенда сред издателските среди: „един спешен проект, навременен, съдържателен, дори визионерски, поне в планирания каталог на издателя – една книга, която представя цяла серия от преплитащи се глобални сили, които изглежда се пресичаха в една експлозивна точка във времето и пространството, за която може да се каже, че представя местоположението на Бостън, Ню Йорк и Вашингтон в едно утро в късното лято на започващия 21-ви век“. Делило може да се смее, защото той вече е бил там и е правил всичко това много отдавна, във времето, в което такива проекти наистина бяха визионерски и далновидни. Токущо построените кули-близнаци например се появяват в един от ранните му романи, „Играчи“ (1977), когато един от неговите герои започва работа за една консултантска фирма, наречена „Съвет за облекчаване на скръбта“: „Първоначалното й мнение беше, че Световният търговски център е неподходящо място за фирма като тази. Но с времето тя го промени. Къде другаде бихте могли инак да поберете цялата тази скръб?“

Едно десетилетие по-късно дойде предупреждението на Делило срещу националния апокалипсис, токсичната катастрофа на „Белият шум“ и, през 1991, „Мао II“, която започва с масовата сватба на 6500 двойки, организирана от преподобния Сан Мюнг Мун на стадиона Янки и завършва в ада на Бейрут. Мун, Мао, аятолах Хомейни: днес „Мао II“ изглежда като един от най-мощните предвестници за настъплението на международния терор по посока към Бостън, Ню Йорк и Вашингтон.

Бил Грей, самотният, пинчъновски писател, който стои в центъра на „Мао II“, се оплаква, че терористите са си присвоили територията, която някога е принадлежала на писателя: способността „да се променя вътрешния живот на културата“. Според него „новините за катастрофи са единственото повествование, от което хората се нуждаят“ и „колкото по-черни новините, толкова по-грандиозно повествованието“. След 11 септември, Делило доразви тезата на фикционния си двойник в едно есе за *Harper's*, „В руините на бъдещето“, в което се опитваше да представи начина, по който

един писател би могъл да отговори на терора сега, когато той ни достигна и вкъщи. „Повествованието свършва в руините и единствено самите ние можем да създадем едно контра-повествование“, писа той. „Хората, бягащи, за да спасят живота си, са част от разказа, който ни остава“, защото „те ни пренасят отвъд твърдите цифри на статистиката и ни дават мигновен поглед към едно възвишено същество“. Събитие като 11 септември не може да бъде оставено на „милостта на аналогията и усмивката“. Първичният терор – „мобилните телефони, изгубените обувки, кърпичките, притиснати до лицата на бягащите мъже и жени“ – трябва да получи предимство пред политиката, историята и религията. „Има празнина в небето“, писа той. „Писателят се опитва да придаде памет, нежност и значение на цялото това крещящо пространство“.

Оттогава насам писатели като Айън Макюън, Джон Ъпдайк, Нийл Лабют и Кен Калфъс, както и много други, се опитаха да отговорят на зова на 11 септември по най-различни начини. Читателите на Делило бяха разочаровани когато първият роман, който той написа след 11 септември („Космополис“) не беше книгата, която есето от *Harper's* изглежда обещаваше. Сега, в „Падащият човек“, той най-после ни я предоставя.

Историята е архетипна до немай-къде. Кийт – адвокат, приближаващ четиридесетте, едва успява да се измъкне от една от димящите кули, след това се появява „целия в кръв и пепел“ и „с нефокусиран поглед“ на вратата на бившата си съпруга, Лиан, от която е разделен вече дълго време. Той носи нечие чуждо куфарче, което скоро ще го доведе до спорадична връзка с друг от оцелелите – една чернокожа жена, при която той търси не толкова секс, колкото спомени за „невероятната реалност, която бяха споделяли по стълбището на кулата“.

Дали Кийт и Лиан ще възобновят брака си е почти без значение за онова, което Делило се опитва да направи тук. В руините на 11 септември личните отношения са без значение. Липсата на връзка е новата валута. Езикът е фрагментиран. Зрението е объркано. Дори когато героите гледат бутилките и бурканите в един любим натюрморт от Джорджо Моранди, те все още не виждат нищо друго освен кулите. Макар че в „Падащият човек“ се откриват ориентири, които да го свържат със съществуващата реалност, той си остава един изкривен, алтернативно-реален вариант на буквалното възприятие, сякаш и ние самите наблюдаваме света през нефокусирания

поглед на Кийт. Целият град, а не само центърът, се намира във физическия и емоционален затвор на замръзналата зона.

Когато „Падащият човек“ спорадично напуска Кийт и Лиан, за да представи 11 септември през погледа на нападателите, магията бива разрушена. Тези кратки прекъсвания изглеждат като консервирани, те добавят само сладкодумно писане към вече съществуващия журналистически репортаж. Далеч по-интересни са групите от по-възрастни или по-млади герои в романа, които служат като пестеливо използван античен хор: група пациенти с ранен Алцхаймер, на които Лиан преподава в един терапевтичен курс, както и няколко хлапета, които излизат заедно с Джастин, единственото дете на Лиан и Кийт. Децата не се чувстват добре. Дебнейки с бинокли от 27-я етаж на една висока сграда, те продължават да търсят други самолети, изпратени от врага, когото наричат с името „Бил Лотън“.

Ако този фигуративен злодей е най-много, до което бин Ладен стига като поява в романа, то заглавието на книгата, като оставим настрана духовните му измерения, е свързано с друга странна фигура – един фиктивен акробат, който започва да се появява из Ню Йорк след атаките. Трикът на Падащия Човек е да се появи внезапно и да ужаси зрителите с безразсъдни падания от високи сгради, които биват прекъснати от специално предпазно въже, по подобие на bungee jumping. Един университетски комитет не може да се споразумее относно това дали той е просто „безсърдечен екхибиционист или смел нов летописец на епохата на терора“, но при всички случаи той докосва не малко от табутата около 11 септември. В „Падащият човек“, както и в живота, никой не желае да гледа повторението на фотографията на Associated Press, представяща мъжа, падащ с главата надолу от северната кула – една картина, която бързо бе изтеглена от обръщение след 11 септември.

Но Делило не се опитва да бъде остроумен. Неговият ерзац Падащ Човек е само подготовка за пасажите в романа, описващи реални мъже и жени, които се хвърлят от прозорците на сградите. Докато Кийт се опитва да продължава да живее, включвайки се в професионален клуб за покер в опит за неизказана солидарност с един приятел – професионален играч на покер, който не е оцелял, миналото продължава да го застига. Лазар не може да възкръсне преди да е запечатал напълно в паметта си падането в подземния свят. Кийт трябва да слезе обратно в ада на 11 септември, ако

Делило иска да създаде контра-повествованието на тероризма, което е обещаващо; историята, която ни довежда отвъд твърдите, анонимни цифри на статистиките, чак до онова, което в *Harper's* той нарече „човешка красота сред сметицето от преплетена стомана“.

И така Кийт се връща в ада – с поглед, който не е вече нефокусиран. Онова, което виждаме през очите му по стълбицето на кулата е един апокалипсис, който е също толкова ярък, колкото и горящият Лос Анжелис на Натаниел Уест, но още по-сърцераздирателен и покъртителен поради историческата му реалност и поради невинността и смелостта на жертвите. Този път падащите мъже и жени се премятат пред читателя без осигурителни въжета, без мрежа от сравнения и ирония, без нищо, което да смекчи падането им. Това не е акробатика, а реалност – и тя придава поне едно измерение на памет, нежност и значение на цялото това крещящо пространство.

Франк Рич е един от водещите литературни критици на *New York Times*. В дългата си кариера при вестника той преминава през множество различни дейности, за да стане през 1999 г. първия сътрудник, който има редовна седмична колона на страницата за мнения (*Op-ed*), една от най-важните страници на *New York Times*.

Непечелимата война

Автор: Зигмунт Бауман

Интервюто води полският журналист Лукач Галецки

Лукач Галецки: Как определяте вие границите на глобализацията?

Зигмунт Бауман: Глобализацията не е процес, който се случва далеч от нас, на някакво екзотично място. Глобализацията става в Лийдс, във Варшава, в Ню Йорк, във всяко малко полско градче. Тя е директно пред прозореца ни, но също и вътре, тук при нас. Достатъчно е да се поразходите малко по улицата, за да я видите. Глобалните и локални пространства могат да бъдат разделени едни от други само на абстрактно ниво, в реалността те са непрекъснато свързани едни с други. Най-голямата неприятност е, че глобализацията, с която си имаме работа днес, е от стриктно негативно естество. Тя се базира на разрушаването на бариери, разрешавайки глобализацията на капитала, движението на стоки, информация, престъпления и тероризъм, но не и на политическите и правни институции, чиято основа е националната независимост. Този негативен аспект не е следван от положителен аспект и инструментите за регулация на икономическите и социални процеси не са достатъчно утвърдени, за да могат да се справят с обхвата и последиците на глобализацията.

Има ли исторически прецеденти за такава ситуация?

Преди двеста години нашите предшественици бяха уплашени от голяма хаос, който не можеше да бъде обуздан от скромните сили на местните общности като село, енория и малко градче. Големите области за дейност, които по онова време трябваше да създадат нациите, сигурно са изглеждали също толкова заплашителни и открити за изненади, както силите на глобализацията изглеждат днес за националните държави. Нашите предшественици бяха в състояние да изработят инструментите на политическото представителство, както и законодателните и правни средства, с които да управляват хаоса, да го направят сравнително прозрачен и повече или по-малко предсказуем. Пионерите на модерния свят живееха с надеждата, че обществата, управлявани от разума и движени от неговите технически средства, ще се окажат по-предсказуеми и управляеми, отколкото един свят, подчиняващ се единствено на прищевките на, да речем, природ-

ните катастрофи. Тази мечта се оказа илюзия и сега, в постмодерния свят, ние отново се сблъскваме със ситуацията, пред която бяхме изправени през ранния деветнайсети век в Англия, когато местните общности изгубиха контрола над силите на икономическо развитие – във време, в което само местните общности разполагаха със средства за някакъв вид контрол над такива сили. Онзи индустриализиращ се свят, излизащ извън сферата на местния контрол, се намери в един вид ничия земя, много подобна на днешното глобално пространство, в което успехът се определя от голата сила, интелигентност и безскрупулност – и където силите, опитващи се да контролират тези развития, са определено недостатъчни.

Колко време измина тогава, преди тези сили да бъдат укротени?

Изминаха целият деветнайсети и голяма част от двайсети век, преди модерната държава да успее да овладее тази нова действителност. Трябваше да бъдат установени правила и регулации, занимаващи се с проблеми, които предишните власти не познаваха, като например закони за детския труд, забрана на робството, регулация на работната седмица, осигуряване на санитарен контрол, както и основно медицинско осигуряване. Казано най-общо, касаеше се за поправяне на щетите, нанесени на обществото от освободените сили на хаоса. Необходими бяха сто години, за да могат негативните последици от тази ранна глобализация да бъдат балансирани от позитивните последици, поне на нивото на отделните нации. В днешния свят възможностите за колективно действие са далеч назад от това, което е нужно да се извърши, макар че всички са съгласни, че нещо трябва да се направи. Глобализацията протича от дълго време насам, но последните събития ни накараха да я осъзнаем по един шокиращ начин, те насочиха вниманието ни към неща, които преди това бяха скрити и лесно забравяни. Средствата, с които разполагаме сега, за да защитим закона и гражданите от посегателства, са очевидно недостатъчни за овладяване на глобалните сили, които по същество са извън-териториални. Събитията от 11 септември и бомбените атаки в Мадрид и Лондон показаха, че тези средства са, грубо казано, безполезни. Това ни изненада. Всички нас.

Не мислите ли, по повод събитията в Ирак, че при лечението на пациент с лек грип, ние решихме да предприемем тежка операция с премахване на черния дроб, един бъбрек и половината мозък?

Да. Но ние трябва да разберем защо се случи това. Нещастията, предизвикани от хора в хода на негативната глобализация се случват подобно на природни катастрофи; никой не знае кога и откъде ще дойдат те. Като че ли говорим за минно поле. Всички знаят, че експлозията ще се случи, но никой не знае кога и къде. Налице е силно изкушение просто да се бомбардира това минно поле, да се разрушат мините преди те да са избухнали. И това е особено изкушително, ако притежавате неограничено количество бомби и почти никакви други средства за решаване на проблема. Всичко е толкова различно от картината на света, представяна в началото на модерното време. Просветителските философи мечтаеха за един подреден, умерен и гостоприемен, подчинен на човешката воля свят. И хората трябваше да осъществят тези мечти по собствено желание, а не подчинявайки се на мъдростта на висшето същество. Те току-що бяха изпитали шока на Лисабонското земетресение (1755), заедно с последващите го пожар и цунами, които дойдоха така неочаквано и причиниха толкова страдания както на праведните, така и на несправедните. Жан-Жак Русо обвини цивилизацията за тази природна катастрофа. Той заяви, че ако хората бяха живели в съгласие с природата, ако не бяха обитавали пренаселени градове, не бяха строили възможно най-високите сгради и, вместо да се опитваха да спасят личната си собственост, бяха опитвали да спасят самите себе си от огъня и наводнението, то не би имало толкова много жертви. От друга страна, Волтер остави без внимание „естественото състояние“; той изпитваше повече доверие в намеренията и действията на хората. Ако хората биха действали достатъчно разумно, те биха създали цивилизовано общество, в което да се чувстват сигурни. И двамата мислители, макар и на различно мнение по почти всички въпроси, се доверяваха на хората. И двамата сгрешиха.

Значи началото на модерността е страхът от неизвестното?

Самият проект на модерността с породен от желанието за свят без изненади, без страх, един сигурен свят. Върхът на този двестагодишен опит, постижението на проекта, превърнал се в амбиция и мечта, беше социалната държава (social state), която винаги по погрешка е била наричана държава на благополучието (welfare state). Но в проекта не ставаше дума за благополучие, доколкото той беше проект за общество, поемащо отговорност за всеки гражданин, предлагащо му живот, освободен от страх, изпълнен с достойнство и смисъл. Това беше концепция за колективна застраховател-

на полица срещу следствията от лично нещастие. Ако даден индивид бъде сполетян от нещастие, то обществото би му се притекло на помощ – и преразпределението на средствата беше средство, а не цел. Цялата концепция се основава на идеята, че само граждани, които се чувстват сигурни, могат да стоят твърдо на краката си. Уилям Бевъридж, който замисли английската версия на социалната държава, беше либерал, а не социалист и разглеждаше концепцията за социалната държава като реализация на либералната идея.

Означава ли това, че социалната държава, след толкова много десетилетия, успя да постигне либералната цел за самоопределение?

Това не беше нейната цел. Няма индивидуално самоопределение без социална солидарност. Свободата не е достатъчна, ако няма гаранция, че всеки човек разполага с някакви средства и възможности да ги използва. Ако индивидът трябва да ходи по въже, то трябва да има и предпазна мрежа, която да го прихване в случай, че той или тя падне. На хората беше казано: ние ще ви дадем сигурност срещу прекомерен риск, ние ще ви защитаваме срещу последствията от безработица, инвалидност, болести, бедност и старост. Така че не се страхувайте, хора. Бъдете смели. Напрегнете се.

Но негативната глобализация направи почти невъзможно намирането на разумен баланс за човешките задължения в рамките на националната държава. Тя нанася удар по това разбиране за човешкото съществуване. Ако погледнете по света, с възможното изключение на скандинавските държави, тази концепция за социалната държава е в отстъпление; просто ни се казва, че не можем да си я позволим. И вместо да изпълняват задълженията си за защита на гражданите срещу несигурността и страха, който произтича от нея, правителствата призовават към повече гъвкавост на трудовия пазар и всички други области, регулирани от пазарните сили. А това означава още повече несигурност. Това, към което те ни призовават, е не намаляване, а увеличаване на риска. Едно от следствията от оттеглянето на държавата е кризата на легитимността на държавната власт. Тази власт изискваше подчинение, дисциплина и уважение към закона, обещавайки на гражданите сигурност и достоен живот. Но тези обещания биват изоставяни едно след друго, включително свободното образование, основната медицинска помощ, пенсионното осигуряване и основните помощи за безработни. Държавата е с вързани ръце; самата тя е оставена в ръцете на

пазарни сили. Ако се осмели да се противопостави на пазарните сили, капиталът ще изтече към място, където може да расте лесно и удобно. А тогава нацията ще се сблъска с напастите на безработицата и бедността. Капиталът може да бъде придвижен с натискането на едно копче. Въпросът сега е: какво може да замени по-раншните, традиционни основи на държавната легитимност? Какъв трябва да бъде източникът на гражданското доверие? Тъжно е да се признае, но най-ужасните следствия от 11 септември са вързани с това, че те помогнаха на държавните власти да намерят нова основа за легитимността си.

Има ли това нещо общо с въпроса за личната сигурност?

Идеята за сигурността може да бъде прехвърлена от екзистенциалната сфера (която обхваща вашата увереност в бъдещето, във вашите собствени средства и активи, в социалната ви позиция, сигурността на семейството ви и собственото ви благополучие) надолу в сферата на индивидуалната безопасност: вашето тяло, нещата, които притежавате, домът и съседите ви.

Води ли традиционната национална държава една изгубена битка с глобализацията?

В тази битка ние си имаме работа с два процеса, които протичат едновременно. От една страна се опитваме да укротим този нов елемент, наречен глобализация, чиито сили са отвъд контрола на която и да било национална държава. Инструментите, с които разполагаме, са твърде слаби, за да се противопоставят на силите, с които си имаме работа. От друга страна, налице е отчаяно търсене на една *ерзац* политическа формула, на *ерзац* легитимност, която да може да се използва въпреки факта, че държавните възможности са намалени. Става дума за намирането на сфера, в която държавата да демонстрира, че все пак е в състояние да направи нещо, да покаже на гражданите си, че не просто бездейства. Все по-често ние гледаме импозантни сцени по телевизионните екрани, като например: инвазия на специалните сили, танкове, охраняващи летища, полиция, заграждаща железопътни гари и станции на метрото. А сега опитайте да си представите, казва ни държавата, какво би било ако ни нямаше нас. Разбира се, нещата са зле, но те биха могли да бъдат още по-зле, ако ние не си вършихме работата.

Отвъд глобалната перспектива и перспективата на националната държава съществува още и перспективата на индивидуалната човешка пси-

хика. Как се проявява в тази рамка напрежението между свобода и сигурност?

В днешния свят хората имат много причини да се страхуват. От една страна, лесно е да се направи списък на рисковете, на които е подложен един млад човек днес. Но от друга страна този списък никога не може да бъде завършен, защото причините за страх са разпръснати, неясни и трудни за дефиниране, което ги прави още по-заплашителни. Един млад човек, който е вложил много години за придобиването на професионални умения, може да се окаже безполезен на пазара, защото работата, която се е надявал да получи в началото на следването си, е била прехвърлена в Камбоджа. Могат да се изредят хиляди и хиляди такива неустойчиви елементи, които заплашват да ви погълнат в днешната реалност. Те всички причиняват някакъв вид общ страх, още повече че картата на тези страхове е много неясна. Колкото по-неясни и неопределими са страховете, толкова по-отчаяно е търсенето на конкретни обекти или личности, които могат да бъдат обвинени за тези дифузни страхове. Целта на личната безопасност е напълно подходяща като изходна основа на това търсене. Човек знае кой е виновен, какво да се прави – и което е най-важно, че изобщо нещо може да бъде направено.

Това означава, че бързо става ясно какво може да направи един гражданин ...

Голямото предимство на прехвърлянето на този общ екзистенциален страх на по-конкретното ниво на личната безопасност се състои в това, че човек най-после разбира какво трябва да се прави. Мога да поставя по-добри ключалки на вратите си или наблюдателна система около къщата си, със сензори, които дават сигнал за всеки, който се доближава до мен. След всяко убийство, всяка бомба, всеки терористичен акт, се появяват нови задачи. Хората намират нови цели и конкретни занимания, върху които могат да се съсредоточат. Това им дава усещането за участие в някакво важно и полезно начинание. Не мога да попреча на компанията, която досега осигуряваше препитание на мен и на семейството ми, да се премести в Бангалор, но когато видя някой, облечен в прекалено дебело яке или носещ подозрителен пакет, мога да отида при най-близкия полицай или поне да посоча с пръст тази подозрителна личност. Когато се кача в автобуса и видя човек с матова кожа, който бърка в чантата си, аз мога да вдигна тре-

вога и да предупредя шофьора. Вече не съм безпомощен. Цената на всичко това е много висока, защото гражданските свободи, на които хората са се наслаждавали от времето на Магна Карта насам, биват постепенно отменени. Стъпка по стъпка сферата на свободите и гражданските привилегии бива ограничена, което е източник на голяма гордост за британския народ. Последните изследвания сочат, че 73% от интервюираните в Англия смятат, че това е цена, която си струва да бъде заплатена в тази мрачна игра.

Значи ограничаването на гражданските свободи не е толкова непопулярно. Може би поданиците на кралицата търсят не толкова защита срещу произвола на държавата, колкото очакват да бъдат защитени от държавата.

Всяка монета има две страни. Фактът, че можете да комуникирате чрез интернет с някого в Нова Зеландия също има своята обратна страна. Не само терористични актове, но и всяка друга криминална дейност може да използва тази глобална мрежа. В този контекст, монополът върху използването на сила, който според Макс Вебер оформя основата на модерната държава, престана да съществува преди дълго време. Стана достатъчно ясно, че този монопол, който националната държава отдавна запазваше за себе си, беше замислен като средство, подходящо за използване в рамките на териториалните битки и войни. Той служеше за завладяване на територия, утвърждаване там на собствени войски, подчиняване на тази територия на собствената администрация и предотвратяване опитите на други сили да ви я отнемат. В миналото суверенността и властта бяха определяни териториално. И държавните военни сили бяха нещо като гаранция за този ред на нещата. Днешният тероризъм, бидейки феномен от ерата на глобализацията, е по природа извън-териториален и като такъв избягва определение. Най-мощните въоръжени сили на всички времена, използващи най-съвършената техническа екипировка и най-големия военен бюджет в историята, са безпомощни срещу индивиди, използващи джобни оръжия, които тежат половин килограм. Това е една много особена въоръжена сила, тя няма главно командване, няма военна база, нито пък казарми, които да бъдат бомбардирани. Тя се появява отникъде и след това изчезва сякаш се стопява във въздуха. Организационните ѝ структури са само от теоретична важност. За нея е подходяща метафората на пчелния рояк. Няма командир, няма заповеди, няма сержанти или ефрейтори, но по някаква причина

множество мъже следват един и същи път и дори се движат по един и същи начин. В средните векове съществуваше образът на врага като огледално отражение на самите нас. Антихристът също имаше апостоли, макар и тринайсет вместо дванайсет – и неговата йерархия от дяволи беше възприемана като йерархия от анти-ангели. Ако Ал-Кайда съществува, то тя е една глобална, изключително манихейска концепция за света, с множество потенциални последователи. Манихейската визия – състояща се от два отделни свята, в които „другата“ половина е управлявана от дявола, а „нашата“ половина е тази, в която властват доброто и истината, по никакъв начин не е изобретение на ислямския фундаментализъм.

Войната срещу Запада вече беше водена в името на руската душа, германската раса, комунизма и сега в името на исляма. Но Оксидентализмът, като идеология на омразата срещу Запада – и когато е воден на религиозна основа, се превръща в свещена война срещу абсолютното зло. В тази свещена война, истинските вярващи трябва да разрушат фалшивия бог на западния материализъм с всички средства, които са на тяхно разположение. Може ли такава война да бъде спечелена?

Кое е първо, яйцето или кокошката? Много повече от политизация на религията (независимо от това дали е мюсюлманска или някаква друга), днес ние преживяваме една „религионизация“ на политиката, при което един нормален конфликт на групови интереси се разглежда като есхатологичен въпрос (отнасящ се до окончателната съдба на човечеството, бел. пр.), а на конфронтацията на тези интереси се придава апокалиптичен характер. Това е копнежът по сигурни неща в един несигурен свят. Това е бягството от изключително сложни проблеми, които ние дори не сме в състояние да назовем. Това е копнежът по „голямото опростяване“, носталгията по един изгубен, прост свят и простата поредица от задачи в един такъв свят. В тази обща какофония – в която почти никога не се водят сериозни дебати относно състоянието на нещата и в която телевизионни шоута се водят от актьори, крещящи лозунги и „word-bites“ едни срещу други. Човек все пак се нуждае от някаква сигурност. Човек се нуждае от просто разделение между доброто и злото, в което нашите сърца са чисти и неопетнени, а злодеите биват проклетни, без никаква надежда за спасение. Нека си припомним, че ислямът няма монопол върху тази визия. Ако погледнем палестинските и израелски радикали, то и двете страни използват една и съща лексика. Как-

то палестинската, така и израелската страна представят конфликта като последен сблъсък между Йехова и Мохамед, а не между палестински и израелски заселници. По същия начин ние наблюдаваме една и съща лексика и когато анализираме представянето на последните американски избори в медиите, макар че боговете, пред които се прекланяха страните, имаха различни имена. И все пак трябва да се признае, че в това огромно течение на съвременния манихеизъм, ислямът заема една много важна позиция, по геополитически причини.

Геополитиката ли е служителка на религията, или обратно?

Нека започнем от самото начало. Ислямският свят седи върху петрол. Много очевидно е, че енергийните ресурси ще играят ключова роля при оформянето на новия геополитически ред на двадесет и първия век. И ресурсите, намиращи се в Близкия Изток, са единствените, които вероятно ще бъдат все още използвани в средата на този век. Аз няма да доживея да го видя, но вие ще го видите със собствените си очи и тогава ще разберете, че за нещастие съм имал право. Икономиките на големите световни сили и особено най-голямата икономика, се базират на евтини горива. Ситуацията става още по-сложна когато се вземе пред вид, че Китай и Индия са на път да моторизират милиардите си жители. Представете си един свят, в който всяко китайско и индийско семейство притежава автомобил и решава да го зареди с гориво. Който и да контролира световните петролни ресурси, той ще диктува глобалните условия. Светът на големия бизнес разбира този факт перфектно. Но очевидно и хората, които живеят в регионите, произвеждащи петрол, също разбират този факт много добре. Така че няма нищо чудно във факта, че Америка се опитва да спечели решаващо влияние в този регион. Историята започва малко след Втората световна война, от заговора на ЦРУ срещу Мосадег, който беше достатъчно смел да национализира петролните ресурси на Иран. След това в региона бяха установени достатъчно противни авторитарни режими, покорни на американците – и те често използваха религиозния национализъм, за да узаконят властта си. Нямаше ни най-малък шанс за каквито и да било граждански свободи и още по-малко за демокрация. Най-видните резултати за това са Саудитска Арабия и Кувейт. Арабските елити разбират прекрасно факта, че докато седят върху петрол, те ще могат да контролират Запада – и макар че той има огромно икономическо и военно превъзходство, те винаги могат да измис-

лят нови начини да повишат залозите. Ние виждаме от една страна този елит, който постепенно печели самоувереност, а от друга страна обедняващите маси, които не са спечелили нищо от изкривения процес на озападняване и са изгубили чувството за сигурност. Взети заедно, тези фактори са една изключително експлозивна смесица. Добре тогава, нека си припомним нашите собствени пророци на терора като Бакунин или Нечаев, както и бесовете, измислени от Достоевски. Те споделяха същата подхранваща почва, на която разочарованата и лишена от илюзии интелигенция среща обеднелите и унижени маси. Такива хора – които на практика нямат никакъв шанс да водят един достоен живот, могат лесно да бъдат убедени, че все пак и те имат шанс да оставят своята следа в света. Американско-израелският Сатана няма да ви позволи да водите този достоен живот, но вие поне можете да умрете с достойнство и да оставите белег в този свят, като раните Сатаната. Да се злоупотребява с религията за реализацията на цели, които всъщност нямат нищо общо с нея, е една много цинична концепция – но тя очевидно функционира.

Как виждате това – като нов пример за религиозна пропаганда или като концепция за политическо действие?

То е просто една идеология. Но критичната разлика между нея и политическата идеология, произвеждана в интелектуални салони е, че нейната цел да накара масите не да мислят, а да действат – убийството на неверниците чрез самоубийството на вярващите. Като всяка идеология и тя впряга в работа преди всичко емоциите. Тя също опростява представата за света и стеснява избора. При всички случаи последователите на тази идеология са кандидати за самоубийствена смърт. Не съм сигурен дали бин Ладен използва същия език с най-близките си съратници или използва същата вулгаризирана схема за конфликт, но светът е пълен с този вид неща. Учителите на бъдещите самоубийствени терористи са интелектуалци. Те са хора които, по нашите собствени мерки, са добре образовани и имат степени, често *magna cum laude* и често от най-елитните западни институции. В нашия дезорганизиран свят борбата, която се провежда в момента, е не толкова борба за оформянето на света, колкото борба за това кой да решава какво да бъде това оформяне. И всяка от страните, участващи в този диспут, използва всички налични ресурси. Америка използва цялата си военна и икономическа мощ. Ислямът има собствения си коз, който ще

бъде решаващ в този диспут. Това е фактът, че след около тридесет години, а може би и по-рано, в зависимост от борсовата лудост, ще стане очевидно, че няма нищо по-ценно и същевременно съществено, за поддържането на цивилизацията, от петрола.

Мислите ли, че тероризмът разчита на западната слабост?

Ако целта на терористите е да посеят съмнение сред западните общества относно тяхната собствена сила, или да разпространяват паника, или да ги извадят от строя, то те могат да разчитат на солидна помощ от големите телевизионни компании, които неуморно разпространяват картините на ужаса. Те знаят също, че предпазните мерки на държавата създават атмосфера на постоянно угнетение и манталитет на обсадена крепост, представата, че врагът седи пред вратите ни. Ние се намираме в ситуация, в която всеки човек с раница или всеки шофьор на микробус може да бъде преоблечен убиец. На второ място, ние установяваме, че шпионските сили на държавата нарастват. Двама или трима души с невероятно примитивни устройства могат да предизвикат един напълно парализиращ ефект върху обществото. Светът е пълен с такива експлозивни материали. От друга страна, военните сили на Запада се намират в точно противоположната ситуация: дори милиарди долари и безброй много жертви не могат да предизвикат същото объркване. Може да се каже, че докато анти-терористката коалиция използва брадва, за да се обръсне, терористите отсичат цяла гора с помощта на един бръснач. Тази война е непечелима.

Обхватът на дейностите, които държавата може да предприеме в името на сигурността всъщност няма граници. Може ли да бъде спряна ескалацията на насилието?

Това е процес със собствен момент, който няма да спре, ако ние самите не се намесим. И двете страни нажежават атмосферата на конфронтация. Ние трябва да станем разумни, да разберем, че болест като петнистия тиф не може да се лекува с крем срещу обриви. Без да сме достигнали до корените на проблема, нищо не може да се направи.

Но как успяха да спрат тероризма в Северна Ирландия?

Краят на тероризма в Северна Ирландия бе предизвикан от икономическото чудо в съседната република. Отчасти това беше въпрос и на крайно изтощение. Един живот в постоянна опасност, под заплахата от обстрел и грохота на бомби, в края на краищата стана напълно непоносим. Когато

хората от Северна Ирландия пресичаха границата надолу към република Ирландия, те виждаха хора, наслаждаващи се на живота, обогатяващи се, пиещи в кръчми и мислещи повече за следващата вечеря, отколкото за почистването на оръжията си. Те се огледаха, започнаха да им завиждат и посланието постепенно започна да се разпространява. Не може да се изключи възможността епиката на тероризма да завърши по същия начин след дълго време. Но това няма да стане чрез отчаяната и нередовна, а следователно и неефективна, употреба на военна сила и полицейски методи. Съгласенията за освобождаване от заеми и постоянната поддръжка за най-бедните са допринесли много повече за победата над тероризма, отколкото американската инвазия в Ирак.

Зигмунт Бауман (род. 1925) е известен полско-британски социолог, който живее от 1971 г. насам във Великобритания, след като е бил прогонен от Полша в резултат на антисемитските чистки, проведени от полската комунистическа партия през 50-те години. Той е професор по социология в университета в Лийдс (от 1990 – emeritus professor). Бауман е най-добре познат с анализа си на връзките между модерността и Холокоста, както и на постмодерния консумеризъм.

Коментари (1)

- 03-07-2008 | Guest User - статията

Невероятна е! Сложна от гледна точка на цялостна и завършена концепция. Глобална и едновременно проста «доброто срещу злото». Липсата на институционалност в съзнанието поредно от сложността на гла-

балната администрация и неосъзнаването обективността на пазарната икономика, както и невъзможността да се оеднаквят анти пазарните инструменти за въздействия превъздат обикновения човек в автомат. поведението на съвремения човек в повечето случаи е автоматично и в този случай като че ли свободата става излишна. Остават ценностите- духовни и материални и най вече достъпа до тях. Това би следвало да правят държавите в една световна общност. Това разбрах от статията.

Здравей, глобализация!

Автор: Ивайло Дичев

Нека си позволя и аз да взема насериозно евроизборите, макар че те навсякъде из Европа имат друга динамика и трябва да се приемат главно за сведение.

От пет класирани партии четири са от лидерски тип. Имам предвид такива, които се водят от един и същи човек от създаването си и не са изработили демократичен механизъм за смяната му. В случая на Бате Бойко не съм формално прав, но кой се наема да твърди, че г-н Цветанов е лидер на тази партия? Двете етнически партии – на мнозинството и на малцинството, стоят най-монументално на европейския вот. Не е ли парадоксално, че на практика връх на демократичността се оказва посткомунистическата БСП? Очевидно школовката от партийни събрания, кворуми и отводи е задава някакви, поне процедурни умения (макар под повърхността да бушуват политически бури).

Единодушно се твърди, че основният губещ е БСП, защото не е успяла да мобилизира твърдото си ядро, а също защото за първи път не печели в селата. За нея били гласували два пъти по-малко отколкото на катастрофалните избори през 1997.

Аз ще кажа друго – за първи път БСП няма истински враг, който да я мобилизира

След като на два пъти се явява на мач без истински противник, тя просто започва да се саморазпада. Хора като мен повтаряха от началото на 90-те: колкото по-агресивно се държи спрямо тази партия СДС, толкова повече я сплотява и пречи на естествения процес на нейното разделяне на една ляволиберална и една дясноконсервативно-националистическа половина. Сегашната популистка одежда – за и против чалгата, за защита на ракията и за защита на Батак – едва ли ще издържи дълго. Защото извън сферата на образите популизъм винаги има в последна сметка бумерангов ефект – вдигаш заплатите на шофьорите, но обиждаш всички онези, на които не си ги вдигнал.

Загина десницата на прехода, роди се нова десница в лицето на г-н Борисов. Не разбирам съмненията в нейната дясност (освен желанието на дадени говорители да подценят новия играч). Евродепутатите на ГЕРБ ще

седнат при Европейската народна партия, точка. Разбира се, трябва да направим уговорката, че и за него числата са отчайващи, ако това биха били едни парламентарни избори – той има колкото досегашния «арбитър» ДПС. И все пак при ГЕРБ са по-образование, по-градските хора.

Защо не можах да вземат завоя на прехода двете половини на СДС? Защото това движение в началото на «прехода» беше ляво – бореше се срещу привилегиите на номенклатурата, за справедливост, за етническа толерантност, за модернизиране на българското общество. Зад него стоеше улицата, която компенсираше липсата му на умения и понякога здрав разум. Постепенното превръщане на СДС в дясна формация – да не говорим за малко смешните християндемократически мечтания – отблъснаха повечето от симпатизантите му, обеднели впрочем допълнително през 90-те. А новите средни класи, бизнесът, активните млади, емигрантите не се разпознаха в прашната антикомунистическа идеологизираност, в дрънкането по митинги, в заслужилите другари от апарата.

Бойко Борисов идва във време, когато навсякъде по света десницата се връща на сцената вече без комплекси, оставила зад гърба си дефанзивната политика за възпиране на СССР, пък и анархистичните революции от 1968 г. Десница на позитивната програма, на болезнените реформи за нагаждане на социалната държава към новия флуиден свят. Такива фигури са и Ангела Меркел в Германия, и току-що избраният Никола Саркози във Франция. Вторият впрочем много прилича на г-н Борисов и с това, че идва от полицията, и с това, че е медийна звезда, която влияе на избирателите през главата на партийния апарат, през телевизията, по «американски» маниер, както коментират там. В този медиен бонапартизъм управляват лидер – от една страна, експерти – от друга. Не забравяйте и Траян Бъсеску, който току-що се върна на сцената подкрепен от огромно мнозинство румънци: основният му ресурс е борбата срещу корупцията на посткомунистическата върхушка, медийният образ – сам срещу политиките, подкрепен от народа. Точно тази роля се готви да изиграе г-н Борисов, но като премиер. Засега не виждам експертите, но има още време.

Впрочем Саркози (както по необходимост – Меркел преди него) показва готовност за широко национално съгласие. Той почна кампанията си в крайно дясно, но после включи в правителството не само центристи, но

дори един социалист, известния по света създател на асоциацията «Лекари без граници» Бернар Кушнер. Така той не само разшири легитимността на тежките реформи, които предстоят, но и обезсили противника току пред парламентарните избори. Заявката на г-н Борисов като че ли върви в такава (печеливша) посока на широко взаимодействие, наред с вече споменатите акценти върху борбата с корупцията, антипартийния здрав разум и медийния бонапартизъм.

В най-тежка криза е, разбира се, либералният център

ДПС наистина е либерална в смисъл на етническа толерантност, но клиентелисткия ѝ, селски електорат насочва политиката ѝ далеч от онези градски хора, които търсят либерално представителство. Вземете например темата за земеделските фондове на ЕС – в интерес на интелигенцията би било, както го искат в страни като Англия, те да се насочат към образованието. Но за това, разбира се, ДПС не може да ѝ бъде представител. При настоящата националистическа истерия ще бъде трудно изобщо някой да прави отново коалиция с ДПС, което доста усложнява политическата ситуация (ако не се въведе закон за рязко преразпределение на гласовете като в Италия, Гърция или Франция, който да позволява стабилно мнозинство дори при малка изборна победа).

От друга страна, НДСВ се срина – шест пъти намаляват гласовете за нея. Ще съществува ли тази партия изобщо, особено след местните избори, на които тя няма особено големи шансове? От трета, старите десни партии отдавна се отказаха да бъдат либерални и дори днес се състезават кой да е по-надясно (либералите ги «отлюспваха»). «Либерален» в тази страна е обидна дума, ако изобщо значи нещо. У нас партиите заиграват с либерални решения по принуда, после тичат назад към ляв или десен национализъм. Здравей, глобализация!

Здравей, глобализация!

Ивайло Дичев е български автор и професор по културна антропология в
Софийски университет "Св. Климент Охридски"

ИЗТОК – ЗАПАД

Автор: Момо Капор

На Изток чиновниците работят от седем до три.

На Запад – от девет до пет.

Чиновническият Изток се буди в пет и половина.

Чиновническият Запад – в седем.

Махмурлията Изток пъпли през мъгливото зимно утро, псувайки службата, държавата, живота, съдбата ... Изтокът е полуобръснат. То е, защото се е бръснал снощи, за да може сутринта малко повече да поспи. Гладко избръснатият Запад мълчаливо се вози в метрото. Изток разказва политически вицове в препълнения автобус. Запад чете вестник. Абсолютна тишина. Никой с никого не говори. Изток се влюбва в непозната чиновничка между три автобусни спирки. Естествено на работа идва в седем и половина и сърдито казва на шефа си: „Какво толкова? Да не би да сме на Запад?“

Запад започва да работи в девет.

По това време Изток вече бавно започва да идва на себе си. Изпил е три кафета и е прочел във вестниците какво става на Запад. До девет и половина Изток разправя какво е гледал снощи по телевизията...

Запад вече сериозно работи. Той не може да преразказва какво се е случвало по двадесет и седемте телевизионни канала, защото никой не е гледал същата програма.

В десет и половина Изток, който е имал два часа преднина пред Запад, отива на заслужена закуска, която се плаща с купони. Като че ли цяла сутрин е копал, той закусва телешка глава в шкембе, гулаш, скара, бюреци, дреболии, фасул чорби, агнешко със зеле на фурна и други по-леки ястия. После дъвче клечка за зъби и изпива три бири, наградени на световни панаири.

Запад има обедна почивка между дванадесет и тринадесет часа. Той изяжда на крак сандвич със студено пилешко (бялото месо) и изпива един „севън ъп“. След това се връща на работа. В коридора на предприятието, където работи, е изпил първото си нес кафе в картонена чаша.

Изток вече има предимство от три бири и два коняка. Между другото е чул за някаква разпродажба, отскочил е да види за какво става дума и след два часа се е върнал в канцеларията си.

Запад се е уговорил събранието на синдикатите да бъде в събота, когато не се работи. Ще коментират евентуалната стачка.

Изток с помощта на синдикатите се е заредил със замразено телешко, което ще натика в камерата за дълбоко замразяване. Окървавените си дрехи е занесъл на химическо чистене.

В три след обед Изток се връща в къщи. Преди това се е отбил на една пача и още една бира.

Запад продължава да работи.

Изток е полегнал на дивана и скоро захърква, след като предварително е покрил лицето си с вестника – да не го кацат мухите. Будят го в 19:30 да гледа телевизионните новини. Изток има хиляди забележки по повод икономическата ситуация.

Запад продължава...

След като е видял новините, Изток се нахвърля върху леката вечеря: варени свински крачета с хрян и червено вино от тъста му на село.

Шест часа: Запад се връща у дома. Няма сили да прочете вестника си в метрото.

Западът е изцедил всичко от Запада.

Изток е по-свеж вечерта, отколкото сутринта! Той вече играе карти с кумовете си и отваря трета бутилка от червеното.

До смърт умореният Запад захвърля мокасините от краката си и пие уиски за да дойде на себе си. Срутва се в креслото и гледа треперещите телевизионни картинки, без да разбира съдържанието им. Пита се: дали живота изобщо има някакъв смисъл? Къде води всичко това? После без желание вечеря: бледа атлантическа риба без вкус и варен зеленчук. Чаша бяло вино.

В този момент Изток има преднина от пет бутилки червено.

Запад си ляга рано. Утре е работен ден. Запад ще живее само през уикенда. От петък в пет след обед до неделя вечер.

На Изток всеки ден му е празник. Не бих живял на Запад, казва на жена си, и милион да ми дават дневно!

Запад взима хапче за сън.

Изток лекомислено взема заем от Запада.

Запад одобрява заемите, за да може да живее от лихвите на Изтока.

И на Изток и на Запад спят като бебета и сънуват цветно...

Не може да се каже, че Изток обича децата си повече от Запад. И въпреки това източните деца остават много по-дълго в семейното гнездо от западните. Затова на Изток се остава по-дълго млад. В момента когато западният петдесетгодишник се оттегля от бизнеса в спокойствието на своето ранчо, неговият връстник на Изток минава все още за млад, перспективен човек, на когото за съжаление му пречат по-възрастните!

В един източен и в един западен град, в един и същи ден се родили малкият Изток и малкият Запад. Против едни и същи болести ги ваксинирали, но работа не си намерили в един и същи ден.

Докато малкият Изток ритал топка, бащата на малкия Запад му намерил работа – да бъде вестникарче. На дванадесет години спечелил първите си пари.

„На Запад на твоите години вече сами печелят!“, викал из къщи бащата на Изток. „Остави детето да се наспи... – защитавала го мама Изток. Ако не сме могли ние, нека поне той...“

И докато караха малкия Изток да свири на пиано (за което очевидно нямаше слух), да учи марксизъм, цигулка, упражнения за масовки и мъртви езици, малкият Запад след училище разносяше кафе из магазините в квартала. На осемнадесет години имаше солидни спестявания и добри делови връзки.

Когато малкият Изток влезе в университета, малкия Запад вече напусна бащината си къща и взе апартамент под наем. И докато малкият Изток мрънкаше за джобни пари, малкият Запад даваше на семейството си пари на заем, които прилежно му бяха връщани.

Малкият Изток дълго и безгрижно следваше обществени науки.

Малкият Запад прекъсна образованието си. Той нямаше време за прекалено дълго следване. Ако са му необходими зидари, ще внесе готови от Югославия. Ако му потрябват архитекти – ще плати за най-добрите, вече завършили, пак от Югославия. Ако му потрябват пари, ще вземе от лихвите, естествено от Югославия.

Малкият Изток все още пита майка си: „Старо, какво има за обяд?“

Малкият Запад се пресели в съвсем друг град и веднъж в годината честити на роднините си за празниците.

Накрая малкият Изток някак си завърши университета, мина през казармата и се ожени, за да живее в едната от двете стаи. Баща му ходи къде ли

не да му търси работа, докато той редовно участва в дискусиите за безработицата на младата генерация. Между другото той вече е на двадесет и седем години и в живота си не е спечелил нито един динар! Той и жена му (която все още следва) живеят от това, което им дадат родителите. Майката все още готви и кара сина си на средна възраст да се облече по-топло, защото навън духа. Бащата дава поредица от полезни съвети. Майката все още не може да заспи, докато детето ѝ не се прибере в къщи. Малкият Изток живее така, сякаш е в целодневна детска градина. Малкият Запад който вече е голям, е завел децата да видят дядо си в другия край на страната.

Малкият Изток най-сетне е получил разрешение да остъкли терасата и така да разшири хола.

Старият Запад умира сам в старчески дом. С това е платил самостоятелността на малкия Запад. Очите му затваря дежурната болногледачка. Малкият Запад наследява спестяванията и застраховката му.

Старият Изток все още седи на мястото си, начело на масата и на него първо му сипват в чинията. Продължава да дава цяла поредица от полезни съвети. Един ден малкият Изток ще седне на неговото място. Няма да наследи нищо, освен навика да дава безсмислени съвети.

Тъй като образованието е безплатно и задължително, Изтокът е пълен с интелектуалци без пукната пара в джоба, които не знаят какво да правят с натрупаните знания.

Бил съм в къщите на хора с добро положение на Запад. Някои от тях имаха повече бани отколкото книги!

От друга страна източните интелектуалци нямат къде да приберат своите библиотеки, защото много от тях живеят в общи апартаменти.

На Запад, онези които умеят да различават супата „Кембъл“ на витрината на супермаркета от същата такава камара консерви на Анди Уорхол в някой музей, обикновено работят като изкуствоведи.

На Изток екскурзоводите – магистрати по история на изкуствата, с изтъркани пети, водят по музеите пребогати западни неграмотници и им обясняват, че разпятието преди Христос не е съществувало. Същите им оставят дъвки вместо бакшиш.

Запад няма време да учи чужди езици; по-практично му е да ангажира преводачи. Много източни полиглоти никога не са виждали страните, чиито езици говорят перфектно! Те знаят наизуст поетите на Париж, Лон-

дон и Сан Франциско, за които голяма част от французите, англичаните и американците не са чували дори когато те са им съседи. Но въпреки това абсолютно празното платно на Марк Ротко струва най-малко половин милион долара.

Препълнената икона с четиридесетимата мъченици от дванадесети век, западнякът на Изток ще получи за по-голям транзистор и слънчеви очила. На запад красотата е скъпа. Тя е доходна професия, чеиз. Красавиците са фото модели, манекени, артистки или богато омъжени съпруги.

На Изток красотата е безплатна, защото все още съществува вярването в приказката за любовта и себеотрицанието. Затова келнерките на Изток често са по-красиви и по-благородни от гостенките, на които сервират.

И докато богатите хора на запад въпреки богатството си не смеят да носят със себе си повече от двадесет долара по улиците, да не би някой да ги убие и обере, в сигурния Изток биха носили милиони – да си имат!

Запад копнее за забравените естествени миризми на пот и възбуждаща женска кожа; Изток мечтае за непостижимата западна козметика, която отдавна всичко е унищожила.

Остригани пънкари от Бронкс учат Изтока как да свири рок.

Довчера полугладните и полуголи източняци на Запад стават клавирни звезди, примабалерини, автори на бестселъри и режисьори с куп Оскари. Изкуството най-добре се учи на Изток, а най-скъпо се продава на запад. И все пак пан Храбъл в Прага мечтае за уиски, а пан Форман в Холивуд мечтае за пилзенска бира.

Бягайки от насието, отчуждението и терора на потребителското общество, западните интелектуалци намират на Изток изгубената близост, пътуват до най-затънтени села, записват народни поговорки и се учат да свирят на кавал.

Източните интелектуалци биха дали всичко това за толкова долара, колкото първите плащат за самолетния си билет през океана!

Западните интелектуалци кичат стените на къщите си с гусли и кърчази, които са донесли от Изток.

Техните Източни колеги лепят по стените на апартаментите си снимки на Мерилин Монро, реклами за кока-кола (от които западните са избягали) и плакати „I love N. Y.“

Изглежда че на всеки му е по-вкусно в чуждата къща.

Вестниците обикновено имат кореспонденти и на Изток, и на Запад. Онези от Изток пишат само за тази страна на света. Онези на Запад стават експерти по Запада.

Опитвам се да бъда кореспондент и от Изток, и от Запад едновременно, с редакция в Белград, защото гледан от тук, светът се разбира най-добре.

Изтокозападология!

И така на Изток съществуват лозунги, на Запад – реклами! При нас е смесено. Ред реклами, ред лозунги. И на едните и на другите винаги някои думи липсват или не светят.

Върху червените лозунги (червени букви на бял фон) Изток „слави“ вечното, непресъхващо и зациментирано приятелство с Изтока.

С бели букви на червен фон Запад слави приятелството си с кока-кола!

И макар, че никой като Изток не слави до такава степен индустриализацията и електрификацията, токът никъде не спира толкова често, както от тази страна на света.

Интересно, въпреки че Изток непрекъснато твърди за себе си, че е най-добрият от всички възможни светове, от Запад никой (освен английските шпиони склонни към хомосексуализъм) не бяга на Изток, а всички бягат в обратната посока.

На Запад правенето на покупки е истинско тържество, което се оставя за събота. Запад купува онези дрехи и коли, които желае. Това може да бъде и досадно. Изток е пълен с изненади. Там нищо не се търси, а се купува онова, на което случайно попадне, пък макар и на човек да не му трябва, защото и него утре може би няма да го има. Щом източникът види опашка на улицата, веднага застава на нея, без да пита за какво се чака. Затова ръчния багаж на хората от Изток е винаги много по-голям от този на западниците.

Пътувайки из Изток, попадам на най-качествени китайски четки за акварел, направени от опашката на видра, но по никакъв случай не мога да купя кило картофи! Изток просто е затрупан от ръчни, джобни и стенни часовници от всички големини и форми, но е истински подвиг наред селскостопанската страна да намериш яйца или мляко! Там, където обикновените обувки с гумена подметка са непостижима мечта, мъжете по улиците носят най-елегантните пилотски куфарчета с шифър, който някой, кой знае защо,

е произвел в огромни количества. В магазините, в които често няма моркови или цвекло, се продава най-качествения кубински ром за коктейли!

И въпреки че от дън душа презира потребителското общество и неговите символи, във всеки по-голям град Изток поддържа малки западни оазиси, в които се продава стока за западна валута.

В съседна Унгария тези магазини се наричат „Конзумеск“, в Чехия – „Тузекс“, в Полша – „Певекс“. В България магазините на „Кореком“, на шега са наричани „корекция на комунизма“! В Съветския Съюз те са „Берьозки“...

Винаги ми е било малко неприятно да влизам в тези малки западни светилища, в които тъжно седят взети под наем жрици на потребителското общество между различните видове уиски, евтени парфюми, шоколад и цигари, а да не могат да си купят нищо от богатствата на Али Баба. В очите им се чете завист към онези щастливци с чужди паспорти, които купуват каквото им падне. Те естествено не могат да си представят, че на Запад техните елитни магазини са най-бедните провинциални магазинчета на самообслужване!

Белград, както обикновено, е отишъл най-далеч; понеже отдавна е измислил казионите и „дипломатическите“ магазини, е решил този път да не бъде оригинален, затова цялата тази работа е нарекъл с истинското и име – дют фри шоп. С това показва, че сегашното състояние смята като временно, подобно на чакалните на летището. Защото само в тежките времена на сиромашия и криза цъфти любовта към непостижимата западна стока. Като ни потръгне, не я купуваме в Белград, а там, където се произвежда!

Междувременно модата на Кирилицата е покорила Запада. Значи ли че сега ние сме на ход?

Изтокът пие, защото бъдещето му е неизвестно; Утре сутрин трябва да поскъпнат хлябът, млякото, цигарите, алкохолът...

Западът пие, защото бъдещето му е подсигурано. Той точно знае кога ще изплати къщата, която е купил на изплащане, колко висока ще бъде пенсията му и в кой старчески дом ще живее, когато го напуснат децата му. И защото всичко това му е непоносимо, Запад намира утеха в алкохола.

Изток пие каквото му падне; ако няма водка или бира, може и одеколон; ако няма и него, има газ в газената лампа!

Запад от пиенето е направил истинска наука; там само простациите не знаят най-добрите години на гроздобер, дългото и рафинирано пътуване на виното от аперитива до дигестива.

На Запад обикновено всеки плаща своето питие.

Бедният Изток (точно защото е беден) вика: „Какво пие кръчмата? Аз черпя!“

Пил съм и на Изток, и на Запад – и съм забелязал, че има много общи неща. Винаги всичко завършва по един и същи начин – с повръщане!

Изток сутрин пие сода бикарбонат или зелева чорба; Запад – шумящи таблетки „Алка Селтцер“. И на Изток, и на Запад сутрин се кънат, че никога в живота си няма да глътнат ни капка. Разбира се, никога не удържат на клетвата си!

Нито Изток, нито Запад се страхуват толкова от себе си или от неутронните си бомби, колкото от собствените си жени, когато на разсъмване пияни се прибират в къщи.

И така, от едната страна е Изток, от другата – Запад, а Белград не е нито тук, нито там, седи си сам и си пие по собствен начин.

Когато се пие, казват белградчаните, веднага трябва да се излее първата и последната чаша; от първата се намръщваш (защото ти е първата), а от последната се напиваш!

Впрочем белградчаните никога не биха се напивали, ако не бяха толкова горди. Всеки би пил сам в кръчмата толкова, колкото му се пие, и би си отишъл в къщи на време, но понеже белградчаните седят на групи (не по-малко от десетина), на събрани маси, всеки от тях смята, че е въпрос на чест да плати един кръг, което накрая завършва трагично.

Белградчаните много обичат да се чукат с чаши. Някои го обясняват със старата максима, че освен на аромата, букета и цвета на питието, трябва да се наслаждаваш и на звука; но по-вероятно е, че чукането е един вид агресивно диктуване на темпото, налагане на собствено темпо на пиене, защото какво му остава на човек, след като се е чукнал, освен да изпие чашата си до дъно?

Когато пият, разнежените сърби все се сравняват с онези страни, в които е по-зле – никога с онези, в които е по-добре! Тогава обикновено казват: „Трай си, тук все още някак се живее! Я виж, как им е на ония там?!“

За разлика от Изтока и Запада, които се страхуват от жените си, белградчаните имат навика да демонстрират храбростта си така; посред нощ с напоената си компания будят съпругите си и ги карат да им варят кисела чорба или да им изпекат баница. А може би е така, защото се плашат да се приберат сами и водят другарите си за кураж?

Истинският белградски ритъм в пиенето на вино не съществува нито на Изток, нито на Запад. Състои се в следното; най-напред се поръчва литър бяло вино и сифон газирана вода, после половин литър, та три децилитра, за да може накрая за изпроводяк да поръча един шприц!

Последните двадесетина години белградчаните пият и уиски, но веднага изхвърлят леда от чашата. Ирландците са съгласни с тях, защото и те пият само уиски. „Ако е необходимо – казват ирландците – ние щяхме да бутилираме уискито с лед!“

Няма да повярвате, но в Белград също съществува Бермудски триъгълник! Това е онзи тайнствен триъгълник между ресторантите „Шуматовац“, „Под липата“ и „Гърмеч“, където завинаги и без следа са изчезнали най-даровитите белградски литературни пера.

Когато един мой приятел се върна от болницата след третия делириум тременс го попитали в „Под липата“ как се е чувствал при поредния делириум, а той им отговорил: „Вярвайте ми, толкова се е разраснал, че за малко да не го позная“.

Като че ли не е същия влак онзи, който точно на минутата е тръгнал от някоя централна западна гара; парфюмиран, чист, с колосано бельо, снабден със зелен пенещ се течен сапун, хартиени кърпи и рола тоалетна хартия, и този, който със закъснение от два часа и половина най-сетне пристига на Изток, изгрозган до дъските, като че ли е преминал през ято скакалци. Някъде изчезнаха елегантните бордови домакини със списанията и кафето, стюардът в бяло, който със звънец обявяваше времето за обяд, изчезна на някой исторически кръстопът, заедно с вагон ресторанта. От всичко остана само една разклатена количка, претрупана с концентрати и бисквити.

Дезинфекцираните тоалетни чинии на английските клозети междувреме се превърнаха в пътуващи клекала от ориенталски тип. В коридора на първа класа мустаката чистачка, облеганата на метлата си (като току-що кацнала вещица) пуши и споделя с кондуктора мисли за живота, а след това с петата си гаси фаса. Отнесено е и смъкнато всичко, което не е завинтено

или заварено. Останали са само завинтените плочки, които напомнят за Запада:

NE PAS SE PENCHER AU DEHORS. E'PERICOLOSO SPORGERSI.
NIGHT HINAUSLEHNEN. DO NOT LEAN OUT.

На границата с Изтока отоплението или съвсем се изключва, или става три пъти по-силно. Главното е, че никога не е нормално.

Пътувайки през западните страни към Изток, пътникът не забелязва границите, нито пък някой го пита за паспорта. Докато гледа тремавите крави как преживят върху ванройсдайловската трева, пътникът се пита къде започва Холандия и къде свършва Белгия?

В това отношение Изтокът много повече държи на себе си! Влаковете стоят с часове на границите към бъдещето. През коридорите и купетата минават най-различни униформи, безкрайно дълго се преглеждат документи, удрят се печати, а милиционерите с чукче проверяват дъното на вагона, да не би да им се изплъзне някой бежанец.

Но точно на онова място, където свършват удобствата, започва животът! Когато се премине от Запад на Изток, всички купета за непущачи стават за пушачи, а всички пътници – братя на път!

За разлика от влака на западната страна, където пътниците си мълчат, тъпо се блещят през прозореца, четат вестник или книга, мъчейки се да не се поглеждат (защото е неприлично), и всеки е наметнат с плаща на самотата и равнодушието – мъртви, мълчаливи сенки, в източния влак се разговаря, пие, яде, предлага се храна, има караници, играе се комар, изповядват се, смее се и се спи, купува се и се продава, контрабандира и надхитрява, одумва се властта, търсят се изчезнали роднини, намират се общи познати... Влакът, който е изгубил комфорта си, е придобил сърдечност!

Пътувам с братята варвари, които са подирили на Запада цивилизацията и са забравили за този подарък; гърци, турци, българи, сърби, цинцари, арменци, македонци – малкият балкански Вавилон си отдъхна в момента, когато събу обувките си, протегна краката си и напусна западните граници.

Но трябва да се премине през чистилището на митницата! За западните митничари всички пътници са редовни, освен онези, за които се докаже, че не са. На Изток никой не е редовен, освен онзи, който с неистови мъки докаже, че е, но и тогава върху него остава сянката на съмнението; Този път се измъкна, но следващия...

Ако западнякът контрабандира нещо, тогава сигурно става дума за професионалист, а стоката е опасна и скъпоценна; наркотици, пари, злато, произведения на изкуството. Защо да контрабандират уиски или кашон „Марлборо“, кафе или дънки, когато могат да си ги купят в кварталния магазин? От друга страна, Изтокът точно знае какво липсва и буквално внимава някой негов поданик да не го внесе.

Понеже на Изток е забранено всичко, което не е изрично разрешено, влаковете са истински движещи се контрабандни университети, а всички пътници към светлото бъдеще стават близки съучастници за разлика от западняците, които по време на пътуването никога не се сприятеляват. Започва прастаро надиграване с митницата – игра на жмичка, интелигентност и хазарт. Купето се превръща в пътуващ обменен пункт, борса на страха и надеждата. Колко обувки разрешават? Колко рокли? А кафе? Колко от това или онова?

Най-сетне композицията от двадесет и четири части потегля на Изток (проверени сме и пуснати) и онези пътници, които не са свалени от влака на тъмната гранична гара, могат да си отдъхнат. Победили са тоталитаризма! Отварят се бутилки, разменят се адреси, ваят обещания, които никой няма да изпълни... Минава се на ти, започва празненството!

Изток празнува, че е излъгал себе си!

И накрая има ли нещо по-прекрасно от пътуването на Изток?

Има.

Пътуването от Изток на Запад!!!

На Запад супермаркетите се раждат от малки бакалници, в които работят само членове на семейството; жената е на касата, мъжът зад тезгяха, дядото опакова здравата, децата разносят стоки по домовете...

При нас най-модерните магазини на самообслужване година или две след отварянето завършват като бедни бакалници!

След тържественото отваряне на новия супермаркет в самия център на града си мислим, че и ние най-сетне сме станали Европа! Какво си нямаше тук в началото! Съомга, датски черен хайвер, треска, замразени фазани и зайци, мариновани миди, кифлички с ким, кетчъп и сирена, десетина вида сладолед, от пиле мляко...

А после някъде изчезнаха онези усмихнати продавачки от отварянето и неусетно ги смениха някакви полуградски – полуселски същества с из-

мачкани блузи, намръщени лица и угрижен вид, които вероятно е назначил някой влиятелен роднина или земляк от управлението. След време смени се и шефът. Крал ли е, какво ли? Идват някакви нови продавачи, а от полиците на рафтовете, докато се обърнеш, са изчезнали горгонзолата и рок-форът.

Шефът не иска повече да поръчва горгонзола, защото е забелязал, че има някаква съмнителна зелена плесен! Хладилниците безполезно стърчат, а бирата винаги е топла, защото народът ни, както е известно, открай време има страх от студеното пиене; викат, че вреди на сливиците.

Възхищавам се от френските сирена, а сами бихме могли да поднесем на гостите върху табличка най-малко тридесетина първокласни домашни сирена, и то без да се посраим пред света: от онова прясното сирене, че овче, хомолско, пашко и кашкавал, до най-финия трапис, македонското „фета“, далматинското сирене в зехтин и херцеговското „от мех“...

Естествено в нито един от белградските супермаркети няма да намерите и една трета от споменатите сирена. Защо? Защото онези, които решават какво ще се продава в града, цял живот са яли само един вид сирене, и то своето, домашното, а всичко останало предизвиква у тях дълбоко недоверие. И така, стигнахме до сирене – обикновено, краве, солено! Маринованите миди изсъхнаха от мъка в бурканите, а сладоледите се стопиха от безсмислие. И този път манталитетът се показва по-силен и по-издръжлив от пустото ни желание да стигнем света. Асортиментът полека се свежда до основните артикули: хляб, сланина, консерви и сухи ребра. Върху стъклата, които някога блестяха от чистота, се натрупва сивкавия слой на посивелия ни живот. Машината за мелене на кафе естествено не работи. Мели си сам! До касата цяла сутрин махленското бостанско плашило от чисто любопитство контролира кой какво купува. „Значи пак имат гости!“ Кварталният алкохолик седи върху обърнатата каса швепс, пие топла бира и я пресича с малки конячета. Мърляви дечурлига купуват дъвки. Касиерката е изключила утринната музика; прави помен на покойната си баба на село. Усамотена хлебарка пътува върху малкия глобус портокал. Всички сме едно семейство. Няма пушена съомга, нито словенско пенливо. Дежурният милиционер се е отбил да поприказва със земляците си; убива го мъката по родното село!

Скритият, неунищожим дух на паланката разяжда стария копнеж по Европа – копнеж, който вече е уморен от дългата, несподелена любов...

Чувам, че скоро щял да дойде нов шеф! Ще върне ли касатото (италиански сладолед със захаросани плодове), уискито, бадемите и сметаната в туби или от носталгия по родната бакалница в ТКЗС-то ще зареди с дръжки за лопати, басма и газ. Ще видим! Европа, адио!

Пътувал съм на Запад и винаги съм откривал, че съществува нещо още по-западно от него.

Бил съм на Изток – има още по-източни страни и народи.

Но къде е Изток? Къде е Запад?

Намерих най-приемливия отговор в едно старо есе на Тин Уевич (хърватски писател) от 1933 г. „Фактически, като географско понятие няма нито Запад, нито Изток, защото земята е кръгла...“ е написал добрият, стар, пиан и мъдър Тин. „Изток и Запад, тези две колосални фикции и фантазмагории, както и непреодолимият яз на бъдещето, ще принадлежат на всички“.

Момо Капор е сърбохърватски писател, роден в Сараево през 1937 година. С малки прекъсвания, от деветгодишна възраст живее в Белград. Завършил е живопис (1961) в белградската Академия за изобразително изкуство в класа на професор Нелко Гвозденович. Известен е на югославската читателска аудитория като автор на тридесетина книги – романи, кратки разкази, пътеписи и художествени монографии, както и на приблизително същия брой драматизации. Произведенията му години наред са в списъците на югославските бестселъри.

Коментари (6)

- 25-05-2007|Златко

Звучи толкова хубаво, че неволно ме хваща носталгия.

Едно време бяхме млади, а сега сме ... западняци.

Де оня глас, де ...

- 27-05-2007|Simona

Носталгия, безумно хубав текст. За Изток.

- 09-11-2008|Гост

Ето това се казва силен текст – сравнете го с тъпотията «Радован Караджич и неговите внуци» на една лекуваща се в Холандия лелка, в която основната боя на тапета е хуленето на сърбите и лъскането на западняшкия образ.

- 03-04-2009|Гост

Отдавна не съм чела толкова свеж текст. Върна ме във времената на соца, всъщност... дали много се е променило оттогава? Може би само рекламите доминират над плакатите...

- 31-03-2010|Гост

За съжаление вече и на Изток е като на Запад... Почти не помня това «хубаво» източно време, за което сега Изтокът си плаща. Все някога идва Видьовден.

- 20-10-2011|Сандо - Защо истината е винаги смешна и срамотна, а лъжата

Защо истината е винаги смешна и тъжна, а лъжата- мъдра и весела?

Август 2007

Направляваната руска демокрация

Автор: Пери Андерсън

Под саван от мрачни облаци, тънката нишка на опечалените се проточваше мълчаливо извън погребалната зала. Препречили изхода, навъсени полицаи от специалните подразделения държаха всички навън, докато избраните сановници – Анатолий Чубаис, представители на НАТО, безсилният омбудсман, изказваха съболезнованията си. Най-после дойде и техният ред, сега те бяха допуснати да видят тялото на убитата жена – челото завито в бялата лента на православния обред, тялото ѝ, и без това дребно, сега почти изчезващо под огромния саван от цветя. В погребалната зала се виждаха венци, изпратени от медиите, които бяха я атакували приживе, заедно с венците на децата и приятелите ѝ – тия на доволните, лист до лист заедно с ония на съкрушените. Минавайки покрай тях, а след това и в гробището от другата страна, буквално никой не пророни дума. Някои плачеха. Хората се разпръснаха в ситния дъжд също така тихо, както се бяха събрали.

Властите бяха направили всичко възможно, за да препратят погребението на Ана Политковская от очевидното му място във Ваганковское, където е погребан Сахаров, към едно забутано предградие, което малцина московчани могат да открият на картата. Но дали тази предпазна мярка беше необходима? Броят на опечалените, които дойдоха на Троекуровское, не беше голям, може би три хиляди души, а настроението беше по-скоро тъжно, отколкото гневно. Жена на средни години, застреляна от упор пред асансьора докато се връщала от покупки, Политковская беше убита, защото имаше куража да пише за продължаващите кланета в Чечения. Две години преди това, един опит да бъде отровена беше осуетен само по случайност. Тя току-що беше публикувала още една статия за жестокостите на клана Кадиров, който сега управлява Чечения за Кремъл, когато беше елиминирана. Тя живя и умря като борец. Но да се говори за някакъв мощен протест по време на нейното погребение едва ли е възможно. Тя беше погребана с примирение, а не с възмущение или бунт.

В Украйна, откриването на обезглавеното тяло на Георгий Гонгадзе – един журналист, който беше разследвал официалната корупция, се оказа достатъчно, за да разклати режима, който скоро след това падна. Полит-

ковская беше фигура от друга величина. Едно по-добро историческо сравнение може би е това с убийството на Матеоти от Мусолини през 1924. В обстоятелствата на Русия нейният морален статус беше също толкова висок, колкото и онзи на социалистическия народен представител от Италия. Но приликите свършват дотук. Аферата Матеоти предизвика протест, който почти преобърна Мусолини. Политковская беше убита без това да предизвика дори леки вълнички в общественото мнение. Както обясниха официалните медии, нейното убийство беше или необяснима мистерия, или работа на врагове на правителството, опитващи се да го дискредитират. Президентът отбеляза, че тя била никой и че смъртта била единствено то нещо, заслужаващо отбелязване в живота ѝ.

Изкусително е (но това би било грешка) да се види в тази небрежна забележка единствено арогантност на властта. Всички правителства отричат своите престъпления и много от тях имат добро разбиране за взаимните си лъжи. Буш и Блеър, с много повече кръв по ръцете си – по всяка вероятност, около половин милион иракчани – съблюдават тези правила също толкова автоматично, колкото и Путин. Но има една разлика, която поставя Путин настрана от неговите колеги-управници от G8, а всъщност и от всяко друго правителство по света. По свидетелства на сравнителните изследвания на общественото мнение, той е най-популярният жив национален лидер в момента. Откак дойде на власт пред повече от шест години, той продължава да получава поддръжката на повече от 70 процента на своя народ – един рекорд, до който никой съвременен политик не може дори да се доближи. За сравнение, по онова време Ширак имаше около 38 процента, Буш – около 36, а Блеър – около 30.

Едно такова възвисяване може да изглежда перверзно, но то не е неразбираемо. Авторитетът на Путин произтича на първо място от контраста с човека, който го постави на власт. От западна гледна точка режимът на Елцин в никакъв случай не беше провал. Пробивайки път за една приватизация, по-обхватна от всяка друга в източна Европа, както и чрез поддръжането на видимостта на свободни избори, той положи основите на руския капитализъм за новия век. Колкото и пиянско или клоунско да изглеждаше поведението му, това бяха солидни постижения, които му осигуриха щедра подкрепа от страна на САЩ. В очите на повечето руснаци обаче администрацията на Елцин задвижи една вълна на корупция и престъпност; тя

се препъваше хаотично от една политическа криза към друга; предизвика безпрецедентно спадане на жизнения стандарт и продължителността на живота в Русия; унизи страната чрез поклони пред чужди сили; разруши валутата и завърши с пълен банкрут. През 1998, според официалните статистики, брутният национален продукт (БНП) беше спаднал с около 45 % в продължение на едно десетилетие; смъртността беше се покачила с 50 %; приходите на правителството бяха спаднали почти наполовина; престъпността се беше удвоила. Не е за учудване, че когато този безпорядък се приближи към края си, поддръжката на Елцин сред населението се изразяваше в единични цифри.

На фона на такива предпоставки, всяка нова администрация едва ли би могла да направи нещо още по-лошо. Но Путин имаше и големия късмет да дойде на власт точно когато цените на петрола започнаха да се повишават. С внезапно повишените приходи от износа в енергийния сектор, икономическото възстановяване беше бързо и постоянно. От 1999 натък БНП растеше с 6-7 процента годишно. В момента бюджетът е в плюс, със стабилизационен фонд от около 80 милиарда долара, заделени настрана за в случай на спадане на петролните цени, а рублата е конвертируема. Капитализацията на борсата се равнява на около 80 % от БНП. Външният дълг беше изплатен. Резервите надминават 250 милиона долара. Накратко, страната спечели изключително много от търговския бум в началото на 21 век. За обикновените руснаци това доведе до осезаемо подобрене на жизнения стандарт. Макар че средните реални заплати си остават много ниски, по-малко от 400 долара месечно, те се удвоиха по време на управлението на Путин (личният приход е почти два пъти по-висок, защото заплащането често се извършва извън заплатите, за избягване на някои данъци). Именно това е най-солидната база за неговата поддръжка. Към сравнителното благополучие Путин добави и стабилност. Конвулсиите на кабинета, сблъсъците със законодателното тяло, пристъпите на президентска апатия, са неща, принадлежащи на миналото. Администрацията може да не е чак толкова ефективна, но редът – поне на север от Кавказ – беше възстановен. И накрая, страната вече не се намира „под чужд мениджмънт“, както формулират това местните хора. Дните, в които МВФ диктуваше бюджетите, а външното министерство функционираше като форма на американско консулство, отдавна отминаха. Няма ги и президентските изборни специа-

листи, пристигащи със самолет от Калифорния. Освободена от външния дъг и дипломатическия надзор, Русия отново е независима страна.

Благоденствие, стабилност, суверенитет: националният консенсус около Путин се основава на успешното отстраняване на исконните руски страхове, свързани с тези теми. Че във всяко от тия неща може да има много по-малко реалност, отколкото това се представя на пръв поглед, няма особено значение, поне докато мярка за сравнение си остава управлението на Борис Елцин. От гледна точка на този стандарт, материалният прогрес, колкото и да е относителен, си остава реален. Но стратосферичните резултати на допитванията отразяват и нещо друго – образът на водача. На запад Путин изглежда като една безцветна, замръзнала фигура. В култури, привикнали към по-цветисти стилове на ръководство, тази пригладена, невестулково-оформена глава и леденостудените очи предлагат не особено много привлекателност. В Русия обаче харизмата има друго лице. Когато дойде на власт, у Путин нямаше и следа от нея. Но президентството го промени много. За Макс Вебер, който си представяше еврейските пророци, харизмата беше по дефиниция не-институционална, тя беше вид магия, която може да бъде единствено персонална. Той не можеше да предвиди постмодерните условия, при които спектакълът е по-висша власт, способна да размие границите между институция и личност.

След като веднъж получи президентството, Путин си създаде два основни атрибута, които му придават излъчване, позволяващо да се очаква, че авторитетът му ще надживее поста, който той заема в момента. Първият е образът на една здрава и, когато е необходимо, безогледна власт. Вместо да пострада от сянката на участието си в КГБ, Путин го превърна в символ на сурова дисциплина. В едно общество, което в много отношения си остава „мачо“, твърдостта продължава да бъде ценена високо, при това не само от мъжете: допитванията показват, че най-ентузиазираните фенове на Путин често са жени. Но има и една друга, по-малко очевидна страна от неговата харизма. Една част от неговия леден магнетизъм е чисто културна. Той е общоприет като човек с доста тънко усещане за езика. Тук отново контрастът е всичко. Ленин беше последният водач в тази страна, който беше способен да говори на литературен руски език. Грузинският акцент на Сталин беше толкова силен, че той рядко рискуваше да говори на обществени места. Речникът на Хрушчов беше груб, а граматиката му – вар-

варска. Брежнев не беше в състояние да подреди две смислени изречения. Горбачов, ако и високо образован, говореше със силен южен акцент. Да слушат един държавен глава, който е способен да се изразява ясно, точно и гладко, използвайки повече или по-малко коректни идиоми, е музика за ушите на повечето руснаци.

Оказва се, значи, че по един странен начин престижът на Путин е и интелектуален. При все че понякога и той употребява езикови грубости, то в неговата уста националният език поне не бива унижаван непрекъснато. Тук става въпрос не просто за падежи, времена или произношение. Путин успя да се развие до степен, която в нашето непретенциозно време напълно се покрива с образа на добре изразяващия се политик, който е в състояние да отговаря в продължение на часове на зрителски въпроси, задавани му в реално време по телевизията, да поучава спокойно и самоуверено журналисти или да отговаря остроумно и точно на забележки от страна на партньори-политици по време на срещи на високо ниво – нещо, в което той достига определена сардонична обиграност. Тяхната интелигентност е ограничена и цинична, над нивото на неговите англосаксонски колеги, но без особена амбициозност. Тя обаче се оказва достатъчна, за да придаде на Путин поне половината от чупливия гланц, с който е покрит неговият образ в Русия. Очевидната комбинация от юмрук и глава, която той предлага, заплени обществената фантазия в страната.

Комбинацията от петролно и газово богатство плюс личност с ясна глава и разбиране за власт се оказа достатъчна, за да разграничи Путин ясно от предшествениците му, както и да му осигури контрол над политическата сцена. Но режимът, който той ръководи, макар и да беше свързан с важни промени, не се различава по същество от този на Борис Елцин. Икономиката, която Елцин остави в наследство, беше контролирана от една малка група спекуланти, които заграбиха основните национални богатства чрез мошеничество – така наречените заеми срещу акции – изобретени от един от самите печалбари, Владимир Потанин, и наложени от Чубаис, човекът, действащ като неолиберален Распутин в двора на Елцин. Тогавашният президент и неговото разширено „семейство“ (роднини, помощници, близки последователи), разбира се, получиха солиден дял от плячката. Малко вероятно е, че за този грабеж има какъвто и да било еквивалент в цялата история на капитализма. Водещите седем „олигарси“ – Березовски,

Гусински, Потанин, Абрамович, Фридман. Ходорковски, Авен – в края на краищата контролираха огромна порция от националното богатство, повечето от медиите и голяма част от Думата. Путин беше избран от Семейството, за да осигури, че тази подредба няма да бъде поставена на пре-разглеждане след смяната на властта. Първото му действие на новия пост беше да гарантира на Елцин имунитет срещу преследване и като цяло той се погрижи добре за най-близкия му антураж. (Чубаис например получи руската електрическа мрежа като подарък на раздяла).

Но ако искаше по-силно правителство от това на Елцин, той не можеше да си позволи да остави олигарсите напълно необезпокоявани. След като ги предупреди, че те могат да запазят богатствата си само ако се държат настрана от политиката, той пристъпи към тяхното обуздаване. Тримата най-амбициозни магнати – Гусински, Березовски и Ходорковски – бяха пречупени: двама от тях бяха принудени да забягнат в изгнание, а третият беше хвърлен в затвора. Четвъртият, Абрамович, макар и все още приеман от Кремъл, предпочете да живее в чужбина. Путин постави отново под държавен контрол части от петролната индустрия и направи от държавния газов монопол един гигантски конгломерат с пазарна стойност от около 200 милиарда долара. Делът на държавния сектор в БНП обаче нарасна само малко, с около 5 процента. Но поне засега грабителският капитализъм от 90-те години е донякъде укротен. Чрез обратното отвоюване на някои от водещите отрасли на икономиката, държавата засили влиянието си. Балансът на силите се измести откъм едно изключително персонално грабителство към по-традиционни форми на бюрократичния мениджмънт.

Тези промени са източник за известно безпокойство от страна на Запада и ситуацията в Русия често бива представяна като възвръщане на един вид държавен контрол, заплашващ либерализацията от 90-те. Действително, руската държава беше засилена като икономически играч, но без каквито и да било социализиращи намерения, а просто като плячка за политическата власт. В други отношения Путин продължава програмата на своя предшественик. Земята най-после беше приватизирана – една граница, която режимът на Елцин никога не успя да прекрачи. Москва се кичи с повече милиардери от Ню Йорк, но при това беше въведен плосък данък от 13%, по настояване на Егор Гайдар. Един високо регресивен „единен социален данък“ пада най-тежко върху раменете на ония, които могат да си

го позволят най-малко. Социалните помощи бяха монетизирани и оръзани. Ключови икономически министерства си остават в ръцете на отявлени привърженици на пазарната система. Неолиберализмът е достатъчно сигурен в днешна Русия. Президентът изясни това за всички, които демонстрираха някакъв интерес. По време на посещение в Германия през миналия октомври, отблъсквайки въпросите за смъртта на Политковская, той каза на домакините: „Ние не разбираме нервността на пресата относно руските инвестиции в чужбина. Откъде идва тази истерия? В края на краищата, не Червената Армия се опитва да дойде в Берлин, а обикновени капиталисти, също като вас“.

Политическата система, сглобена след отдръпването на Елцин, също е смесица от новости и приемственост. Сега е задължително за западните журналисти да представят основно потискането на свободните медии, неутрализирането на парламента и ограничаването на политическите свободи при Путин. Но повечето от тези реални факти имаха началото си още при Елцин, чиито противозаконни действия бяха много по-драстични. Никой акт на Путин не може да се сравни с обстрелването на парламента от танкове, нито пък с последващия го подправен референдум, вследствие на който Русия получи автократичната конституция, която е в сила и днес. Но понеже Елцин беше разглеждан като податлив, макар и малко дискредитиран, изпълнител на налагани от запада политики, първото от тия действия беше аплодирано, а второто игнорирано от буквално всички чужди кореспонденти по онова време. Нито пък имаше особена критика по отношение на наглата манипулация на пресата и телевизията, контролирани от олигарси, за да се осигури преизбирането на Елцин. Още по-малко внимание се обръщаше на това какво всъщност се случва в сферата на държавния апарат. Разпадането на СССР не само не намали броя на държавните бюрократи, а напротив – по времето на Елцин той всъщност се удвои, до около 1,3 милиона души. Но не само това. На най-висшите нива на режима, пропорцията на държавни служители, набирани директно от средите на тайните служби или армията се увеличи многократно над сравнително скромното ниво на бившата КПСС: докато при Горбачов тяхното участие беше около 5%, по някои изчисления те заемаха не по-малко от 47% от висшите постове при Елцин.

Путин стегна и централизира апарата в една по-свързана и съгласувана управленческа структура. Имайки доверието на избирателите, той не беше принуден да обстрелва депутати или да фалшифицира референдуми. За да се избегнат каквито и да било нежелани възможности обаче, инструментите за принуда и сплашване бяха подсилени. Бюджетът на ФСБ – наследникът на КГБ – беше утроен, а броят на постове във федералната администрация, заемани от хора, набирани от службите за сигурност, продължи да се увеличава. Повече от половината властимащи в Русия днес идват от средите на нейния репресивен апарат. Във веселяшки маниер Путин дори си позволи да каже открито пред колеги-ветерани в Лубянка: „Другари, нашата стратегическа мисия е завършена – ние завзехме властта“.

И все пак тези развития представляват преди всичко изчистване на тенденции, които вече бяха налице още преди това. От институционална гледна точка, по-впечатляващото нововъведение беше интеграцията на икономическите и политически основи на путиновата управленческа система. През 90-те, хората наричаха разнообразните мошеници, които заграбиха суровините на страната с името суровики, а служителите, набрани от средите на тайната полиция – силовики. При Путин тези две страни бяха обединени. Новият режим в Кремъл се доминира от подбрани кремълски официози и министри с „профили от безопасността“, които ръководят и най-големите държавни компании, регистрирани на борсата. Олигарсите също бяха смесвали бизнес и политика достатъчно смело. Но това бяха набези на пирати. Путин промени тяхната игра. При неговата система е налице една по-органична симбиоза между капитал и политика, този път доминирана от политиците. Днес двама заместник-министри са председатели, съответно, на Газпром и руските железници; четирима висши офицери заемат водещи позиции във втората по големина петролна компания, в гигантска фирма за производство на атомно гориво, във фирма за енергиен транспорт и в Аерофлот. Министърът на икономиката е председател на държавния монопол за петролопроводи, финансовият министър – председател на диамантения монопол и на втората по големина банка в страната; министърът на телекомуникациите – председател на най-големият мобилен оператор.

Корупцията е вътрешно присъща на всяко такова съчетаване на печалби и власт. По общо съгласие в наши дни тя е дори по-широко разпрос-

транена отколкото във времето на Елцин, но характерът ѝ се е променил. Едно сравнение с Китай прави нещата по-ясни. В Китай корупцията е зло, ненавиждано от населението; никой друг въпрос не предизвиква до такава степен гнева на обикновените граждани. В русия, напротив, изглежда няма почти никакво възмущение срещу корупцията, разпростряла се широко на всички нива в обществото. Общото мнение е, че един служител, който взема подкупи, е по-добър от такъв, който нанася удари: едно отношение, към което хората привикнаха по времето на ерата Брежнев, при която стагнацията последва времето на терора. В този климат Путин, който не изглежда да притежава алчността на Елцин, успява хладнокръвно да използва корупцията като инструмент на държавната политика, използвайки я като система за раздаване на награди на ония, които му се подчиняват и като наказание за ония, които се опитват да му се противопоставят.

Размерът на подкупните фондове, с които разполага в момента Кремъл, правят сравнително лесно превръщането на телевизионните станции и вестниците в говорители на режима. Съдбата на NTV и Известия, първият създаден от Гусински, вторият контролиран от Потанин, е емблематична. И двете медии сега са в ръцете на Газпром. ORT, преди телевизионен канал на Березовски, в момента се управлява от човек на ФСБ. С помощта на такива промени контролът на Путин върху медиите става все по-всеобхватен. Останалото, което не може да бъде изкупено, бива неутрализирано чрез авто-цензура. Приравняването на парламента и политическите партии е дори още по-впечатляващо. Президентската партия, Обединена Русия, както и нейните разнообразни съюзници, с програма, не по-определена от една безусловна поддръжка за Путин, контролира около 70 % от местата в Думата – достатъчно, за да бъде променена конституцията ако това бъде поискано. Но еднопартийна държава не се предлага. Напротив, загрижени за правилата на всяка уважаваща себе си демокрация, политическите техници на Кремъл създадоха опозиционна партия, предназначена да отстрани мърлявите остатъци на комунизма от политическата сцена (либерализмът вече беше отстранен), както и да предостави едно декоративно допълнение към управляващата партия в следващия парламент.

Като цяло, методичното конструиране на един личностен авторитарен режим със силна домашна база се намира във вече много напреднал стадий. Част от неговата привлекателност се крие във възстановяването на

външния суверенитет на страната. Но тук пропастта между привидност и реалност е по-широка, отколкото на домашния фронт. Путин дойде на власт чрез разпалването на една колониална война. През март 1999 започна атаката срещу Югославия. Планирането на нападението срещу Чечения започна през същия месец. През август Путин – тогава шеф на ФСБ – беше направен премиер-министър. През последната седмица от септември Русия започна въздушни нападения срещу Чечения, планирани директно по модела на шестседмичните бомбардировки на НАТО в Югославия. Около една четвърт от населението на страната беше прогонено още преди да е започнала самата инвазия. След огромни разрушения от въздуха руската армия напредна към Грозни, който беше обсаден през ранния декември. В продължение на около два месеца чеченската съпротива успя да се задържи под градушка от бомби и тактически ракети, които разрушиха града много повече, отколкото беше разрушен Сталинград по което и да било време на Втората световна война. На върха на битките, около Нова година, Елцин предаде поста си на Путин. Новите президентски избори бяха насочени за края на март. В края на февруари руското върховно командване обяви, че „анти-терористическата операция е приключена“. Путин прелетя на юг, за да отпразнува победата. Клинтон поздравя „освобождението на Грозни“. Две седмици по-късно Путин беше избран с огромно мнозинство за президент на Русия.

Такова беше кръщението на новия режим, поръсено със светена вода от запада. Една година по-късно Буш прибави още едно помазване, след като беше опознал душата на руския президент. В замяна на тези жестове на добра воля Путин се чувстваше донякъде задължен – нещо, което продължи и през следващите години. Окупацията на Чечения не успя да унищожи националната съпротива: страната се превърна в един ъгъл на ада, какъвто си остава и до днес. Но независимо от това колко брутални бяха действията на руските войски и техните местни помощници, западните правителства успяваха винаги да гледат тактично настрана. След 11 септември Чечения беше обявена за допълнителен фронт във войната срещу терора и в името на общата кауза Путин отвори руското въздушно пространство за B52, бомбардиращи Афганистан, прие установяването на американски бази в централна Азия и инструктира Северния Алианс относно новата ситуация в Кабул. Москва беше толкова нетърпелива да се хареса на

Вашингтон, че дори, във вълнението на момента, напусна своя подслушвателен център в Куба – нещо, което нямаше никакво отношение към операцията Продължителен Мир в западна Азия. Но скоро стана ясно, че за таква жестове няма да има награда. През декември 2001 администрацията на Буш зачеркна споразумението АВМ. Руските приятели бяха изключени от марионетното правителство в Афганистан. Търговските ограничения на Джаксън-Ваник не бяха отменени.

В този климат да се иска от Русия да подкрепи войната в Ирак беше вече прекалено много. Оставен сам на себе си, Путин вероятно би предпочел да каже само абсолютно неизбежния минимум за това. Но след като веднъж Франция и Германия се обявиха срещу предстоящата инвазия, за него вече не беше лесно да се измъкне тихо от сцената. По време на една визита до Париж Ширак го притисна до стената, за да вземе участие в едно съвместно комюнике срещу войната – макар че само французите заплашваха с вето в Съвета по сигурността. Веднъж завърнал се вкъщи, Путин се погрижи да позвъни на Буш, изразявайки симпатия към трудното решение и не вдигна много шум около окупацията. Но в края на първия му мандат отношенията между Запада и Русия вече се бяха променили. Две седмици след като Путин беше преизбран през март 2004, НАТО се разшири до прага на Русия, с присъединяването на балтийските страни. Но дори и ако Вашингтон не беше дал на Москва нищо, Русия вече не беше молител. Цените на петрола, малко над 18 долара по времето, когато Путин дойде на власт, бяха сега около 40, покачвайки се бързо по посока на настоящата цена от около 70 долара. Русия получи печалби от 37 милиарда долара само през 2005 година. Сега вече тя разполагаше с повече автономност. Но резултатите до момента са доста ограничени: тромави опити за ограничаване на по-нататъшното разширение на НАТО по южните руски граници, чрез сплавания срещу Грузия и Украйна; отказ за предаване на контрола над петролопроводите на Европа; ревизия на офшорните концесии в Сахалин. Но сянката на Русия като енергиен гигант става все по-дълга. Сега тя е най-големият световен производител на газ и втори по големина производител на петрол, след Саудитска Арабия. Тъй като Европа става все по-зависима от доставките на енергия, руското влияние вероятно ще нараства. Не може да се очаква никаква дипломатическа революция. Във всеки Русия вече не е подопечна на Запада.

Но как бяха възприети промените в самата Русия? Реакциите по отношение на режима са различни, но все пак, попадайки в определен диапазон, те могат да бъдат подредени в разбираема схема. В единия край на спектъра се намира буквално безусловната подкрепа за появяващата се в момента Русия. Водещият представител на това виждане, икономистът Андрей Шлайфер, спомогна – не случайно – за полагаането на основите на настоящия ред, работейки в Москва като един от теоретичите, стоящи зад приватизациите на Елцин (и като един от хората, които спечелиха най-много от тях). Като директор на Харвардския институт за международно развитие, финансиран от правителството на САЩ за насърчване на „икономически реформи в подкрепа на отворените пазари“ в бившия СССР, при завръщането си в САЩ той беше даден под съд от американското министерство на правосъдието заради използване на специалната си позиция за получаване на нечестни облаги от инвестиции. Наложил се Харвард да плаща 26,5 милиона, а самият Шлайфер – 3,5 милиона долара, за да бъде той освободен от обвиненията. Това беше скандалът, който доведе до падането на неговия патрон Лари Съмърс, който като заместник-финансов министър при Клинтън поставил в ход Харвардския проект, след което се оказал въввлечен в нечестната схема, като президент на университета. Основната теза на Шлайфер (представена в една статия, написана заедно с Даниел Трийсман за *Foreign Affairs* през 2004) е, че Русия е станала „нормална икономика на средните доходи“. Той твърди, че тя е общество с нормален нарастващ просперитет, различни степени на политическа и икономическа свобода, нива на корупция и неравенство, ограничения върху медиите и контрол върху правосъдието, потребителски избори и оспорвани избори – т. е. общество, каквото може да бъде открито в Турция, Мексико, Филипините или където и да било другаде със статистически доход на глава от населението от около 8000 долара годишно.

Шлайфер признава, че като повечето страни, които попадат „някъде между демокрацията по учебник и пълния авторитаризъм“, Русия може и да не е едно особено сигурно или справедливо общество. Но – и това е, което всъщност има значение – ситуацията е напълно нормална за нейното глобално положение и дори, ако се вземат пред вид разрушенията, причинени от падането на комунизма, това е едно забележително постижение. За много руснаци поздравленията по повод настигането на турци или

мексиканци предизвикват разбира се смесени чувства. Но чрез това снижаване на стандарта за подходящо сравнение става възможно да се достигне едно недвусмислено заключение. Русия е една напълно нормална държава за нейното ниво на развитие. Тя е изключение само по отношение на историческите пречки, които е преодолела – и следователно заслужава дори възхищение.

Но изключително положителните оценки от този род не са особено много. По-типичен е подходът, избран от авторите, пишещи за *Financial Times* – друг инвеститор в нова Русия, със съвместно предприятие в областта на медиите – които отделят голямо внимание на страната, постоянно хвалейки изгледите за нейното бъдеще, но същевременно изразявайки послушно съжаление относно сенчестите или странични ефекти на прогреса. *Inside Putin's Russia*, от Ендрю Джак, московският кореспондент на вестника, ни представя именно този тип писане. На недостатъците на режима се отделя немалко място, а безпокойството относно бъдещето на свободите при него не се прикрива, но без да се „прекалява излишно“ – „критика без враждебност, разбираща особеностите на историята и културата“, както нарича това *Financial Times*. Чечения, по неизбежност, заема видно място сред опрошенията. Джак обяснява, че е погрешно да се обвинява Путин, тъй като самият той е „кавказки пленник“ на една ситуация, „при която Русия и Чечения са били във война по един или друг начин още откак двете култури се сблъскаха преди три века“ – един евфемизъм, който би могъл да намери почетно място в универсалната съкровищница на колониалната апологетика. Резултатите от конфликта може да са злощастни, но самият той е нещо странично. Онова, което има значение, е балансовият отчет на путиновия „либерален авторитаризъм“. Тук тонът е особено успокоителен. Като изгражда едно общество, което е „безкрайно по-добро за неговите граждани и чужди партньори от бившия СССР“, Путин е постигнал най-важното: той е „циментирал прехода от комунизъм към капитализъм по начин, който никой от предшествениците му не успя да постигне“.

Разбира се, тъй като правото на собственост си остава несигурно, а правосъдието е произволно, все още има основания за безпокойство. Доста деликатно Джак допуска мисълта, че въпреки постиженията си, „ангажиментът на Путин по отношение на демокрацията и пазарните реформи си остава под въпрос“. Един още по-енергичен вид на този вид оптимизъм беше

демонстриран от покойния Мартин Малиа, автор на *The Soviet Tragedy* – едно страстно изследване на большевизма от страна на либералната десница, идеологически подобно на *Past of an Illusion* от Франсоа Фуре. След като беше защитавал Елцин, Малиа не се поколеба да направи същото и с неговия наследник. Няма начин, обяснява той, Путин да се върне към традиционния авторитаризъм, тъй като пътят към модернизацията вече не минава през една военно-бюрократична система от типа на Петър Велики, а още по-малко от този на Сталин. Сега този път изисква високо ниво на образованост и многобройни чужди инвестиции, поне ако Русия желае да се състезава на съвременната сцена, не по бойните полета, а по световните пазари. Путиновият стил на политически манипулации по същество не се различава от оня на Бисмарк или Джовани Джолити (италиански премиер-министър между 1892 и 1921, бел. пр.). Страховете от подновени репресии са преувеличени. Международната общност вече не толерира груби нарушения на човешките права, както показаха Косово и Босна. Конфликтът в Чечения е изключение, защото в него е засегната „националната чест“, а не „териториалната цялост“ на Русия. Но сега, след като делото е свършено, няма да има нужда от негово повторение. „Докато войната в Чечения отминава в миналото, натискът върху Русия да съблюдава новите по-високи норми на международен и граждански морал няма да позволят на Путин да извърши никаква крайност“.

Малиа издаде своето опрощение през април 2000. Седем години на мъчения и убийства по-късно, нормите – след Грозни и Багдад – се намират под солиден въпрос, а миналото не желае да отминава. И все пак би било погрешно да се твърди, че никое от санкционираните западни мнения не е извършило някаква по-сериозна оценка на режима. Сред журналистите, кореспондентите на *Washington Post* Питър Бейкър и Сюзън Глейзър написаха едно много остро наблюдение върху нова Русия, *Kremlin Rising*, което засрамва омаловажителите от *Financial Times*. Сред историците, Ричард Пайпс, много подобен на Малиа в омразата си към комунизма, но пълна негова противоположност що се отнася до темперамент и възгледи за бъдещето, предлага една много характерна неблагоприятна нота. Докато Малиа счита, че Русия е била отклонена от нормалния път към западно развитие вследствие на Първата световна война, и че сега тя може да се присъедини към развития свят, Пайпс винаги е считал, че корените на съветската тира-

ния се крият във вековните авторитарни традиции на руската политическа култура – едно гледище, което той повтори наскоро в елегантната си монография *Russian Conservatism and Its Critics*.

Според това гледище путиновият режим заема едно съвсем естествено място в руската история. Руснаците, на които липсва социална или национална сплотеност, истинско разбиране за собственост или желание за отговорност; които винаги са се отнасяли цинично към демокрацията и са изпитвали постоянни страхове едни от други или от чужди сили, продължават да ценят реда по-високо от свободата. За тях анархията е най-голямото зло, а авторитарното управление – неизбежно пред условие за един мирен живот. Путин е популярен, обяснява Пайпс във *Foreign Affairs*, *„точно защото той възстанови традиционния руски модел на управление: една авторитарна държава, в която гражданите са освободени от отговорност за политиката, и в която се използват позовавания на въображаеми чужди врагове, за да се постигне една изкуствена сплотеност“*. Такива мрачни мисли, на другия край на спектъра в сравнение с оптимизма на Шлайер, биват по-зле приети от западните правителства. За тях добрите отношения с Москва, ненакърнени от войната в Чечения, са защитно средство срещу определени дребни затруднения, като например убийството на някой критик или дисидент. Кой ли се грижи за някой изчезнал журналист или емигрант? Отбелязвайки с облекчение, че в случая Литвиненко свидетелите са недостъпни, *Economist* сподели с читателите си, че *„такива трудности може и да не са съвсем нежелани“*, тъй като *„най-голямата грижа на британските дипломати е не, че Скотланд Ярд може се изложи, а че той може и да се справи с разследването“*.

В триумфа над комунизма вече било вложено твърде много, за да бъдат оправдани по-дълбоки съмнения относно съдбата на Русия. Каквито и да са недостатъците, те можели да бъдат оправдани и приети на този етап на развитие. Или те били неприятните, но неизбежни спътници на капиталистическия прогрес. Че самият запад би могъл да бъде съпричастен в тези недостатъци, е нещо напълно изключено. Американският посланик в Москва от късните 80 години Джеймс Матлок, обяснява защо: *„Президентите Рейгън и Горбачов на практика си сътрудничеха в един сценарий, един план за реформиране на икономиката, който първоначално беше определен от Съединените Щати. Планът беше разработен от САЩ, но с идеята, че той*

не би трябвало да бъде в разрез с националните интереси на един мирен Съветски Съюз“. Горбачов „възприе американския план, който беше определен от Вашингтон, без да го променя и, разбира се, като свой собствен“. Наблюдението от страна на възрастни – един израз, използван от друг американски емисар, Залмаи Хализад, по отношение на Кабул и Багдад, за описване на отношението на неговата страна към света като цяло – беше дори още по-щателно по време на Елцин. Според това гледище, каквото и да се случи, неговите начинатели не могат да бъдат обвинявани. Погледнете само днешен Ирак.

На погребението на Политковская бяха представени и трите главни сили, стоящи зад режима на Елцин. Две от тях, неизбежните лицемери: Западът, в лицата на американския, английски и германски посланици; олигарсите, *par personne interposée*, в лицето на Чубаис – за повечето руснаци по-омразен и от самите олигарси. И третата, в неподправена скръб, чакаща отвън: одрипавялата съвест на либералната руска интелигенция. През 1991 това беше основната от всички местни прослойки, които помогнаха на Елцин да вземе властта – сигурна, че по този начин ще донесе на Русия политическа свобода. Тясно сплотена около президентството в ранните 90 години, когато нейни представители заемаха множество политически важни позиции, тя предоставяше критично важното за елциновото управление демократично узаконяване, до самия му край. Нито веднъж от 1917 насам интелектуалците не бяха *играли толкова централна роля в управлението на страната*.

Петнайсет години по-късно, какво остава от тази интелигенция? Говорейки с езика на икономиката, голяма част от нея стана жертва на онова, което беше нужно, за да се реализира свободата, т. е. да се позволи на пазара да ореже нейната институционална база. В съветската система университетите и академиите бяха финансирани порядъчно; издателствата, филмовите студии, оркестрите – всички те получаваха значителна държавна поддръжка. Всички тези привилегии идваха на цената на постоянната цензура и неизбежната солидна порция клакьорство. Но напрежението, подхранвано от идеологическия контрол, също така подхранваше и духа на опозиционност, който е определял руската интелигенция от 19 век насам – и в продължение на много дълги периоди е бил нейният единствен *raison d'être*.

С пришествието на неолиберализма тази вселена внезапно се срути. През 1997, бюджетите за висше образование бяха орязани до една дванайсета от обема им по време на съветската ера. Броят на учените се намали с близо две трети. В момента Русия харчи около 3,7 процента от БНП за образование – по-малко от Парагвай. Университетските заплати станаха жалки. Само до преди пет години университетските професори печелеха по 100 долара месечно, бидейки принудени да работят на няколко места едновременно, за да свързват двата края. Учителите бяха още по-зле: дори и днес средните учителски заплати са на ниво две трети от средното национално ниво. Според министерството на образованието, само 10 до 20 процента от руските институции за висше образование са запазили съветските качествени стандарти. В момента държавата осигурява само около една трета от тяхното финансиране. Подкупите за вземане на изпити са ежедневие. В пресата и издателския свят, които растяха с експлозивна скорост по време на перестройката, тиражите и продажбите започнаха да се свиват безмилостно след 1991, заедно с едновременното повишаване на цените на хартията и постепенното понижаване на читателския интерес към обществените въпроси. Аргументы и факты, най-големият ежеседмичник по времето на Горбачов, продаде 32 милиона екземпляра през 1989. В момента тиражът му е около 3 милиона.

За известно време, дори и при свиващите се продажби, по-добрите вестници все още предлагаха едно доста оживено разнообразие от репортажи и коментари, в което мнозина журналисти получиха добра школа. Но когато в двора на Елцин избухнаха фракционни борби, а различните олигарси постепенно затегнаха контрола над медиите, из пресата започна да се разпространява корупция от всякакъв вид – от подпоясни удари и компромати до унизителна пропаганда за режима. В тази атмосфера последва едно надбягване надолу, в което, както беше лесно да се предскаже, победиха най-грубите жълти вестници, посветени на сензации и знаменитости. Междувременно печатните информационни средства като цяло губеха влияние в полза на телевизията. Бидейки първоначално динамична сила в процеса на пробуждане и мобилизиране на общественото мнение – тя изигра решаваща роля при отхвърлянето на стария режим през 1991 – руската телевизия започна от едно сравнително високо ниво на професионализъм и обществени амбиции. Но и тя започна да се срива бързо под натиска на

комерсиализацията, нейните най-гледани програми скоро се принизиха до едно ниво на грубост и безсъдържателност, способно да се конкурира и с най-дълбока Америка. Сред образованите хора медията стана толкова презряна, че днес Русия е може би единствената страна в света, в която човек непрестанно чува, с израз на най-дълбоко презрение към въпроса, сякаш това се подразбира от само себе си, че запитаният не притежава телевизор.

Всичко това беше достатъчно деморализиращо за една интелигенция, която, каквито и да бяха вътрешните ѝ дискусии, винаги е възприемала ролята си на *Kulturträger* като гарантирана. Но заедно с обезкръвяването на университетите, упадък на пресата и инфантилизацията на телевизията, дойде и още една сериозна промяна. За пръв път в руската история парите станаха главен арбитър на интелектуалната стойност. Да бъдеш беден сега означаваше неуспех, доказателство за неспособността да се адаптираш творчески към изискванията на конкуренцията. Притиснати от икономически трудности и привлечени от изкушенията на успеха, мнозина руснаци, които бяха образовани като учени или хора на изкуството, предпочетоха участие в бизнес-проекти от един или друг вид, често със съмнителна законност. Някои от олигарсите започнаха пътя си по този начин. Гледката на тази миграция към света на мътното банкерство и търговия, „политическа технология“ (управление на кампании и нагласяне на избори) и ограбване на обществени активи, от своя страна повлияха на ония, които бяха останали по-назад. Други пък намериха по-добро бъдеще на запад. При тези условия, докато нормалните ценности, които преди бяха поддържали общността, постепенно кородираха, усещането за колективна идентичност, което преди беше определяло манталитета на традиционната интелигенция, сега вече беше значително отслабено.

Резултатът е една културна сцена, по-фрагментирана и несвързана от когато и да било в историята на Русия. Свивът на централизираната система за разпространение на книги и периодика, която съществуваше по съветско време, създаде трудности за традиционните издатели, оставяйки полето извън Москва и Санкт Петербург в ръцете на четири или пет големи комерсиални издателства, които притежават собствени филиали в провинциите и публикуват най-вече безвкусни глупости, в очакване на договори за учебници от правителството. Най-значителното литературно предприятие, Новое литературное обозрение, започна през 1992 и в мо-

мента е водещото литературно списание на Русия, чието малко разклонение за книги произвежда около 75 заглавия годишно, най-вече в областта на хуманитаристиката. Основано и ръководено от Ирина Прохорова, сестра на магната, който е партньор на Потанин в Нориск Никел, тя издава и едно културно-политическо списание, Неприкосновенный запас, което предлага форум за интелектуални дискусии и току-що стартира – знак на времето – едно пищно списание за теория на модата. Най-последователен опит за създаване на нещо подобно на обкръжението от Сребърната епоха от края на 19 и началото на 20 век, проектът НЛО може да бъде разглеждан като скромнен оазис за размисъл в една все по-оеснафяваща се сцена. Но точно по този признак то си остава един енклав, либерален по temperament, но откъснат от същинската политика. Наляво от него се появи една хаотична група от без съмнение мимолетни издателства, където могат да се открият издънки на радикална контракултура. В самия център на новата руска показност в Москва, скрита на втория етаж зад парада от луксозни магазини на Тверская, се намира опърпаната книжарница Фаланстер, предана на фуриеристките си принципи: афиши на Чавез, преводи на Че, биографии на Бакунин и накрая, току-що излязъл, шедьовърът на Дойчер, неговата трилогия за Троцки – всичко това сред всевъзможна друга сериозна литература.

Навън тонът се задава от Тверская с нейните бутици и магазини на големите вериги. Културата на капиталистическата реставрация гледа логично назад, към предметната вселена на късния царизъм, чиито крещящи емблеми се виждат навсякъде. Москва си остава една есенна красавица, ако и – както по други места, като Ваймар или Прага – прекалено многото нова боя по-скоро да огрубява, отколкото да освежава старите сгради. Но сега тя е обвита в един смог от кич, подобно на старинни царски символи, увити в мазна хартия. Градът се е превърнал в световна столица на лошия вкус, в която дори постмодерното може да изглежда като карикатура на самото себе си. Цялото това труфило подчертава доминиращия ландшафт на въображаемото. Само за няколко години Русия произведе една много специфична масова култура, фиксирана върху имитационни версии на династическото минало. Най-известният автор в страната, Борис Акунин, пише детективски романи, поставени в последната третина на 19 век. Сред дру-

гите си енергични дела неговият главен герой Ераст Фандорин осуетява и един заговор за нападение по време на коронацията на Николай Втори.

От 1998 насам от серията за Фандорин са продадени повече от 15 милиона екземпляра, а някои от тях бяха превърнати и в хитови филми. Статският съветник, в който Фандорин спасява трона, е с участието на любимия руски актьор и режисьор Никита Михалков, един пламенен монархист, който играе Александър Трети в собствения си филмов хит Сибирский цирюльник. Михалков е псевдо-интелектуална фигура, но по-високо в интелектуалната скала, водещият арт-филм режисьор на страната, Александър Сокуров, възпроизвежда точно същата чувствителност във филма Русский ковчег, в който един подскачащ и ломотещ маркиз дьо Кюстин води пъстра компания от исторически фигури през една заснета по специален начин обиколка на Ермитажа, която завършва със сантиментално представяне на двора Романов в навечерието на неговото трагично падане – едно представяне, достойно за серията Сиси. (В Солнце ни очаква една дори още по-впечатляваща операторска работа и една още по-непоносима сладникавост, представяща изпълнения с достойнство император Хирохито, разговарящ с изпълнения с разбиране американски генерал Макартър).

Тази доминираща жила на руската пошлость доминира цялата културна гама – от евтините джобни издания, до средния културен пазар, та чак и до естетизиращите форми, но от всички тях именно първото разкрива мутациите на културата като цяло. Защото, характерно за Русия, един феномен като серията Фандорин не е продукт на някой руски Гришъм или Кинг. Борис Акунин е псевдонимът на един образован филолог и преводач от класически японски език, Григорий Карташвили, вдъхновяван – така поне твърди самият той – от Грибоедов, Лермонтов, Толстой и Достоевски; неговият герой обединява черти на Чацки, Печорин, Андрей Болконски и княз Мишкин, с допълнителна щипка Джеймс Бонд, за по-добър вкус. Кокетирайки по маниера на късния Проп, той си поставя за цел да илюстрира 16-те възможни под-жанра на криминалната литература, както и на 16-те типа характери, които могат да се открият в нея. Изключително успешната макулатура, продавана като сериозна литература и произвеждана от автори със солидни предпоставки, би била аномалия на запад, ако изключим единствения бестселър, никога не повторен, на Умберто Еко – макар че за нея съществува един близък паралел в астрономичните

продажби на водещия китайски автор на литературата за бойни изкуства, Джин Йонг, който притежава всевъзможни почетни степени от различни университети в Народната Република. В Русия обаче това е водещ модел: високообразованите интелектуалци, улучващи шестица в джакпота на ниската литература (Акунин не е сам), са една от чудатостите на специфично руската среща между интелигенцията и пазара.

Бедността на цялата тази ретро-царистка култура е показателна за невъзможността за каквото и да било смислено възстановяване на света на Романовците. Стариият ред пораждаше един грубо изсечен капитализъм, но той си остана родов до самия си край – доминиран не от търговци или индустриалци, а от аристократи и земевладелци. Никаква жива памет не притежава връзка с миналото: то е твърде различно и твърде отдалечено от нас, за да може да послужи като нещо повече от някаква каша-заместител. От друга страна, съветското минало си остава твърде непосредствено – и така по друг начин неуправляемо. С малко изключения, интелигенцията го отхвърля масово. Населението пък си остава дълбоко разделено между ония, които съжаляват за падането на СССР, другите, които го приветстваха и накрая – може би най-голямото мнозинство – ония, чиито чувства си остават смесени и противоречиви. Съветският Съюз не беше Трети Райх и тук няма почти никакви следи от *Vergangenheitsbewältigung*, от опити за преработване на миналото по немски образец. В културата като цяло, напреженията в *социалната памет тук са произвели една покритата с кърпки амнезия*.

Тези напрежения със сигурност обаче не са накарали изкуството да замлъкне. Литературата, стремяща се към нещо повече от развлечение, никога не е била чужда на съветския опит. От 90-те насам обаче нейните представяния тежнеят към обезличаване в бъркотията от де-реализации, така типични за модерната литература. Руската литература винаги е тежнела силно към фантастичното и гротескното, към свръхестественото и утопичното, в една поредица от автори, която включва не само имена като Гогол и Булгаков – двамата понастоящем най-модерни майстори – но и такива разнообразни автори като Чернишевски, Лесков, Белий, Замятин, Набоков, Платонов и други. Новото в настоящите версии на тази традиция е коктейлът от хетерогенни жанрове и образи на алтернативна реалност, който търси да постигне всячески начини за увеличаване на провокативността и

отчуждението. Но такава формална изобретателност, колкото и да е впечатляваща, тежее към това да оставя своите рецептори удивително безразлични. Същите техники могат да се използват за освобождаване както от комунистическите, така и от пост-комунистическите реалности, в една-единствена цялост. В най-типичната книга на Владимир Пелевин, Чапав и пустота, се въртят и танцуват в една и съща фантазмагория: Чека от времето на гражданската война, бомбардирането на московския Бял Дом и съвременната руска мафия. В най-добрите си форми такава литература е ослепително акробатична. Но, бидейки сатирична и игрива, по-голямата част от нея е твърде лековата, за да успее да докосне по-дълбоки структури на нашата чувствителност относно миналото.

Науката обаче е съвсем друга история. Там напреженията в обществената чувствителност често изглежда са довели до едно запечатване на съветското минало като радиоактивна област, недостъпна за сериозната рефлексия и изследвания. В университетите учените предпочитат да се занимават с епохи отпреди революцията. Положението на водещия руски авторитет по въпросите на сталинисткия период, Олег Хлевнюк, е показателно. Млад историк на партията, доведен до сиромашия след падането на Съветския Съюз, той беше спасен почти по случайност от впускането в бизнес-кариера чрез един договор с бирмингамския Център за руски и източноевропейски изследвания. Петнайсет години по-късно, той все още е напълно зависим от западни стипендии. Историята на сталинското ГУЛАГ беше публикувана от Йейл, а после преведена на няколко други западни езици. Невероятно, но все още няма нейно руско издание.

От страна на другата възможна противоположност, Никита Петров беше млад дисидент и ранен организатор на Мемориал, гражданската организация от времето на гласността. По-късно, избран като радикален демократ за комисията, поставена от Елцин за обявяването извън закона на КПСС като престъпна организация, той получи достъп до архивите на тайната полиция, които използва по чудесен и напълно научен начин. Неговата последна книга е биография на шефа на КГБ по времето на Хрушчов, Иван Серов. Днес Мемориал е само сянка на своето собствено минало: вече не политическо движение, а остатъчна институция, финансирана от запада, сред пълно безразличие към нейната работа от страна на руското население. Що се отнася до изследванията, от средата на 90-те години

насам всички по важни архиви са по същество затворени – само около двайсет страници на ден са достъпни от личните документи на Сталин – и бюрократите на средно ниво осуетяват всякакви опити за изследвания, свързани с новопоявилия се национализъм. Но, както отбелязва Петров, днес има вече само малко интерес към критичните студии, свързани със съветското минало – разкритията за неговите престъпления вече нямат никакво въздействие. Неговата главна работа, занимаваща се с Ежов, написана съвместно с холандския учен Марк Янсен – един удивителен портрет на човека и неговото време – никога не успя да намери издател в Русия. Възможно ли е единствената причина за това да са разходите по превода? По негово мнение преобладаващото в момента настроение е една безразлична носталгия по сталинизма. През 1991 той не е можел да си представи, че такова политическо преобръщане би било възможно някога.

Икономически, културно и политически руската интелигенция беше разединена от промените през последните петнайсет години. Дори самото понятие „интелигенция“ вече се отхвърля от ония, на които то прекалено много намирисва на обща идентичност и революционно минало: според тях съвременните интелектуалци трябва да избягват подозрителната традиционна дума интелigent в полза на неологизма интелектуалец, с по-здравословен американски произход, когато се опитват да определят новия независимо мислещ индивид, различен от колективното стадо на миналото. Такива разединения имат дълга история в Русия, стигайки назад поне до осъждането на радикалната интелигенция от Вехи, известният симпозиум на писателите непосредствено след революцията от 1905, който сега би могъл да бъде наречен нео-консервативен, но по тогавашните стандарти е бил либерален. В наше време агресивното поставяне под въпрос на собствения образ от страна на интелигенцията може да бъде открито по продължение на целия духовен спектър, но атаки срещу нейната историческа роля могат да бъдат открити най-вече в либералните списания – дебатът в *Неприкосновенный запас* от миналата есен е пример точно за това. Но техният контекст вече е променен. Събитията от 1991, а не ония от 1905-7, съставят първата революция, която либералите могат да нарекат своя собствена. В такъв случай, къде се намира днес руският либерализъм?

Враждебността към режима на Путин – в частни разговори, една изключително остра враждебност – е широко разпространена. Но за публич-

на опозиция едва ли може да се говори. Причината е не само страх, макар че и той съществува. Освен това налице е разбирането, което може да бъде потиснато само отчасти, за това, че либералната интелигенция се е компрометирила сама чрез подпомагане появата на това, към което сега изпитва толкова силна неприязън. Поддържайки Елцин дълго след като незаконността и корупцията на неговото управление беше станала ясна, в името на защитата срещу един беззъб комунизъм, тя изгуби доверието на голяма част от населението – само за да открие, че Елцин е завършил пътя си в лицето на Путин. Сега, страдайки от една смесица от гузна съвест и липсваща вяра, тя трябва да се бори, за да създаде някаква последователна своя версия за пътя на промените.

Защо – оплакват се често хората от тези кръгове – западните медии описват 90-те години като време на хаос, престъпност и корупция, когато всъщност това беше най-свободното време в историята на страната? И защо сега разглеждат Русия като демокрация, когато всъщност „ние живеем във фашизъм“? Вярно, някои интелектуалци също хулят 90-те години, но това е най-вече от негодувание по повод факта, че те са изгубили привилегирования живот, който са водили по време на съветската система. Но какво да кажем тогава за личностната и институционална приемственост между режимите на Елцин и Путин? Ах, това ли? Нашата грешка е, че бяхме много наивни относно типа общество, което беше създавала съветската система и което се утвърди отново, произвеждайки Путин – и който, във всеки случай, не е най-лошото, което тя би могла да породи. С други думи: каквото и да е било объркано в Русия, то не е било вина на Елцин или на самите тях.

Беше ясно от самото начало на августовското преобръщане, че пробният камък за новия руски либерализъм ще бъде начинът, по който той се отнася към въпроса за националностите, при който старите интелектуалци – като Вехи и неговите наследници – бяха се провалили повече от очебийно. По време на първата чеченска война той отстоя една достойна позиция, противопоставяйки се на руската инвазия и приветствайки приемането на поражението. Но втората чеченска война пречупи моралния му гръбнак. Някои незначителни протести продължиха, но като цяло либералната интелигенция убеди самата себе си, че ислямският тероризъм заплашва родината и че той трябва да бъде съкрушен, независимо каква ще

бъде цената в човешки животи. Година по-късно, собствената американска война срещу тероризма позволи една приятна солидарност със запада. Днес само малцина изразяват особен ентузиазъм по отношения на клана Кадиров в Грозни: повечето предпочитат просто да избягват споменаването на Чечня. Водещите придворни на Елцин, все още заобикалящи или съветващи Путин, са по-откровени. Гайдар обяснява, че е трудно за чужденците да разберат „какво означаваше за Русия агресията срещу Дагестан през 1999. Дагестан е част от нашия живот, част от нашата страна, част от нашата реалност“ (руснаците наброяват около 9 процента от населението там). Така че „въпросът вече не се отнасяше до правото на чеченците да се самоуправляват. Въпросът беше дали руските граждани трябва да бъдат защитавани от своето правителство“. Чубаис беше още по-безцеремонен: руската цел през новия век, обяви той наскоро, трябва да бъде създаването на „либерална империя“.

Такива възгледи са разбира се добре дошли в Кремъл, макар че точно тези гласове са нещо като пречка там. Около режима обаче се намират и по-правдоподобни сили, набрани сред демократите от 1991, които го снабдяват с критическа поддръжка от страна на една определена позиция вътре в либералната традиция. Групирани около много успешния ежеседмичник *Експерт* – една бизнес-ориентирана кръстоска между *Time* и *Economist*, тяхното влияние може да бъде сравнено с онова на Макс Вебер във Втория Райх. Падането на СССР според тях е било резултат от съвместната революция на либерални и национални сили (не само балтийски, украински или грузински, но и руски такива). Но при Елцин тези две течения се раздалечиха, тъй като все повече и повече руснаци, притежаващи национална гордост, започнаха да считат, че той се е превърнал в слуга на американците, докато либералите му останаха верни. Геният на Путин, според тази версия, се състои в това, че той е успял да помири националното и либералното мнение и така да създаде първото в руската история правителство, базиращо се на широк политически консенсус. Пазарният фундаментализъм и ретро-комунизъм от 90-те – сега вече и двете напълно изчерпани сили – повече не са алтернативи. Донасяйки спокойствие и ред в страната, Путин е постигнал „хегемонна стабилност“.

Интелектуалците, които представят това гледище – идещи обикновено от научните и технически среди, както и много писатели – имат ясна

представа за ограниченията и рисковете, свързани с режима, който те дискутират без евфемизми. Стилът на Путин се състои в правене на отстъпки към всички страни, от олигарсите до обикновените хора, но същевременно задържане на властта в собствените си ръце. Той е „държавник“ (statist) по инстинкт, той презира и се съмнява в бизнесмените; той не предлага никаква помощ на малките и средни предприятия, макар че не ги преследва – което води до това, че на практика само огромните монополи за суровини и банките могат да процъфтяват в тази среда. От политическа гледна точка, той е „президентски легитимист“ в един виенско-конгресен смисъл, така че той ще уважи конституцията и ще слезе от власт през 2008 – след като избере наследника си. Но кой ще бъде той? Тук те вече демонстрират известна нервност. Защото, дори и ако не предпочете трети мандат, Путин все още ще бъде много силен – бидейки само на 55, той вече е насъбрал в ръцете си огромна власт, както формална, така и неформална. Как ще се отнася към него лично избраният наследник? На този въпрос те нямат реален отговор, освен да се шегуват, че руснаците не си правят труда да говорят за трети мандат, а по-скоро за четвърти или пети. Грижата им се отнася до самия наследник. Бидейки за силно правителство, но не и за диктатура; по-скоро патриоти, отколкото националисти, те се страхуват от това, което може да им донесе бъдещето, ако бъде избран по-скоро твърд, отколкото гъвкав наследник или ако се случи друг сериозен терористичен акт от типа на окупирането на московския театър или на училището в Беслан, който да позволи на „специалните служби“ да наложат военен режим в Русия.

Онези, които са заложили на хегемонна стабилност, рискуват да повторят траекторията на оригиналната либерална интелигенция при Елцин, която мислеше, че ще може да го съветва и направлява в правилната посока – само за да открие, че той ѝ даде Путин, под който тя трепери. Неспособни да поемат собствената си отговорност за това, че подкрепиха атаката срещу московския Бял дом и фалшифицирания референдум, който я последва, сега те са принудени да се задоволяват с оплаквания, че неспасяемо съветизираният руски народ се е оказал неспособен да приеме дара на демокрацията, „който ние се опитвахме да му дадем“. Днешните национал-либерали са по-разбираеми от демократите на 90-те, но все пак не е ясно дали те притежават повече влияние в двора от своите предшественици. Ако Кремъл бъде поет от някой от кандидатите, от които те най-много се

страхуват – министъра на отбраната Сергей Иванов или дори невзрачния премиер-министър Михаил Фрадков например, те биха могли да се окажат до голяма степен в същата ситуация, в която се оказаха и безгръбначните последователи на Елцин. Те се надяват, че това ще бъде някой по-умерен кандидат, като другия фаворит на Путин, първият заместник премиер-министър Дмитрий Медведев, чиято задача е придава на режима едно социално по-ангажирано лице. Но те няма да имат повече влияние върху избора от които и да било други граждани.

Исторически, руските либерали идват в най-разнообразни нюанси, така че би било погрешно днес да ги редуцираме до един вид ученици на Хайек или Вебер. Но сред многото различни адаптации към властта в този период ярко се отличава един ум, забележителен с пълната си независимост. Висок, но прегърбен, почти гърбав, с архетипичния книжен изглед на учения и с лице, осветявано често от иронична усмивка, Дмитрий Фурман е както от бял, така и от червен произход. Баба му, която го е отгледала и към която той винаги е бил най-привързан, е била аристократка, а дядо му (те са били разделени) – сталинистки функционер, който е живеел доста бедно дори като заместник-министър, отдаден изцяло на работата си. Фурман разказва, че е израснал без каквото и да било марксистко формиране, но без омраза към комунизма, гледайки на него като на нова религия – нещо, от което винаги е имало множество сортове. След като завършва висшето си образование, той прави дисертация върху религиозните конфликти в късната римска империя, а след това става специалист по история на религиите към академията на науките. До времето на перестройката той никога не е писал нищо за съвременните събития, нито пък е имал нещо общо с тях.

Когато обаче СССР се разпадна, той беше буквално единственият сред руските либерали, който гледаше на падането на Горбачов като на катастрофа. В продължение на една година след това той работи за фондацията Горбачов, а след това се завърна в академията на науките. Оттогава насам той е изследовател към института за Европа и политически есеист, занимаващ се с цялата зона, покривана от бившия СССР. От всички мислители в Русия днес той има може би най-разработеното и систематично гледище относно посткомунистическото развитие на страната. То представлява следното: Русия е „направлявана демокрация“, т. е. в нея се правят избори, но резул-

татите са известни предварително; съдилищата разглеждат дела, но издават присъди, които съвпадат с интересите на управляващите; пресата е плуралистична, но с малки изключения зависима от правителството. На практика това е система на „неоспорвана власт“, все по-подобна на съветската държава, но без каквато и да било идеологическа основа – и тя преминава през една поредица от фази, които са паралелни на ония, през които вече е преминал съветският комунизъм. Първата фаза представлява героичното разрушение на стария ред, това е време на Sturm und Drang – Ленин и Елцин. Втората фаза е време на консолидация, характерно със създаването на нов, по-стабилен ред – Сталин и Путин. Водачът на втората фаза винаги се радва на много по-широка народна поддръжка от водача на първата, защото той обединява както оцелелите от оригиналната революция, все още привързани към нейните ценности, така и анти-революционерите, които ненавиждат анархистката атмосфера и радикалните промени, които тя носи със себе си. Така Путин днес продължава приватизациите и пазарните реформи на Елцин, но създава ред вместо хаос. За наследника на Путин в третата фаза – сравним с Хрущов – е малко вероятно да бъде толкова популярен колкото Путин, защото режимът, както и неговите предшественици, бива постепенно изолиран от масите. Високият рейтинг на Путин в допитванията е изцяло функция на неговото президентство: управниците на Казахстан и Азербайджан – Назърбаев и Алиев – имат същите рейтинги, защото техните системи са толкова подобни на руската.

Но режимът в Русия ще се сблъска със сериозен проблем през 2008 и напрежението се чувства още отсега. Ще се оттегли ли Путин и ще предаде ли той президентството на свой наследник или ще промени конституцията и ще остане на власт? И двете възможности са пълни с рискове. Той лесно би могъл да промени конституцията и да остане в Кремъл неопределено дълго време, както вече направи Назърбаев в Казахстан – парламентът ще направи всичко, което той поиска и западът няма да протестира особено много. Но това би установило нещо много по-близо до традиционна диктатура, отколкото до направлявана демокрация, изисквайки някакъв вид идеология, която напълно липсва при Путин. Така че, макар и в момента президентът да изследва междувоенните писания на Иван Илин, по онова време един полуфашистки емигрант в Германия, най-доброто предположе-

ние е, че той няма да пожелае да се увековечи във властта, тъй като това би изисквало една прекалено голяма идеологическа промяна.

Но не би ли могъл национализмът да предостави необходимата база, ако вече не го е направил? Руският национализъм е твърде немощен, за да заеме мястото на демокрацията като легитимация на управлението на Путин. Той не е фанатична сила подобна на национализма, който доведе на власт Хитлер, а по-скоро едно безсилно негодувание по повод това, че Русия вече не е в състояние да насилва съседите си както преди. Настоящата кампания срещу грузинците е пример точно за това: израз на неудовлетвореността на предишните господари, които сега трябва да третират като равни бившите си подчинени. Резултатът от това е една поредица от внезапни избухвания по повод дреболии: експлозии, които след това биват бързо забравени – дискусии с Украйна относно това или онова, шумотевица относно Сърбия и т. н. Това са невротични, а не психично-болестни симптоми. Такива дребни озлобления не са достатъчни, за да обосноват една нова диктатура. Ето защо легитимацията от страна на запада остава важна за режима и в някои отношения служи като негово обуздаване. Тъй като няма собствена идеология и не може да се облегне на един национализъм с пречупен гръбнак, той трябва да се представя като един специфичен вид демокрация, приемана от G7 – Русия е „нормална страна“, която се е присъединила отново към западната цивилизация.

От друга страна, ако Путин не промени конституцията и се оттегли от президентството през 2008, за системата това ще бъде друг голям проблем, тъй като за пръв път в руската история в страната ще има два центъра на власт – новият и старият президенти. Това е формула за политическа нестабилност, тъй като тогава бюрокрацията ще се двоуми между двамата господари, без да знае кому да се подчинява. Путин може и да си мисли, че ще подбере достатъчно послушен наследник, но исторически това не е функционирало никога: такива фигури винаги искат да упражняват сами пълната власт. Сталин беше избран от партията като най-малко забележимата фигура след смъртта на Ленин, от страх пред по-силната личност Троцки – и след това стана неограничен деспот. Хрушчов беше избран като компромисен първи секретар след Сталин, вместо по-силните Берия или Маленков – след което бързо ги отстрани и сграбчи властта за себе си.

Така стана и с посредствената личност на Брежнев, избран като най-малко опасен от колегите си. Тази схема вероятно ще се повтори след 2008.

Запитан относно мнението му за диагнозата, която Пайпс прави на Русия – липса на разбиране на демокрацията или управлението на закона от страна на населението; вечно предпочитание на тиранията пред анархията – Фурман отговаря директно: да, тя е повече или по-малко точна, но Пайпс греша, когато счита, че това е нещо уникално руско. Това е една много широко разпространена политическа култура, която може да бъде открита в целия Близък Изток, Бурма, Узбекистан и на други места. Няма защо да разкрсяваме руската политическа култура, но и не трябва да я разглеждаме като уникална. Нито пък е правилно да се счита, че в посткомунистическа Русия има някакво значително съживяване на религиозността. Ортодоксалната църква е абсорбирана като елемент на националната идентичност и тя изпълнява задълженията си по време на кръщения и погребения. Но не и при сватби – сексуалният живот е напълно светски – а нивото на посещаемост в църквите е сред най-ниските в Европа.

Ако втората фаза в цикъла на направляваната демокрация приближава края си в Русия, то какво може да се каже за третата и четвърта фази, сравними с периодите на Хрущов и Брежнев при комунизма? Целият цикъл ще бъде много по-кратък, отговаря той – не седемдесет, а около тридесет години. Най-вероятно сега ние се намираме по средата. Що се отнася до бъдещето: руската интелигенция беше на власт за кратко време през 1991, но нейната идеология беше примитивна, а възгледите ѝ – наивни. Така че когато демокрацията, която тя искаше, беше захвърлена от Елцин, поражението не демокрацията беше същевременно и поражение на интелигенцията. Само когато руските интелектуалци успеят да направят една самокритична оценка на този опит, те ще бъдат в състояние да представят нови и по-разумни идеали за бъдещето.

Това е една впечатляващо хладнокръвна оценка за състоянието на страната. Нейните ограничения се състоят в приemanата без възражения предпоставка на тезата. Направляваната демокрация *à la russe* бива мъгчливо разглеждана като преход, който – с всичките му недостатъци – води към истинска демокрация. Вътре в самата трезвост на схемата се намира една изпълнена с надежда телеология. Възможна е само една-единствена крайна точка: модерната свобода, въплътена в западната правова държава.

Реалистичен в преценката на Русия, моделът е идеалистичен по отношение на допусканията относно запада. Разбира се, двете неща си остават много различни. Но могат ли различията, *както и тяхното направление, да бъдат уловени от предпоставяната дихотомия на Фурман? Защото, кой в наше време си въобразява, че западните демокрации са „ненаправлявани“? Онова, което липсва в тази еволюционна схема, е вземането пред вид на техните собствени регресии. Идеализиращата страна на тази конструкция се разкрива ясно, когато се наблюдават отговорите *tu quoque* (ами ти?; и ти също; бел. пр.) на Путин и неговите помощници, с които те парират критиката на запада.*

Всички тези дебати се въртят около естеството на държавата. Обществото е дискутирано по-малко. На запад, историците на СССР, които не приемат парадигмите на студената война, предлагани от Пайпс и Малиа (като например Шелиа Фитцпатрик) – се съсредоточават върху дейностите и особеностите на ежедневието в Съветския съюз, като реалности, които често са се различавали от официалните митове, без непременно да ги подкопават: резултатът отдолу, вместо намеренията отгоре. Посткомунизмът предлага огромно поле за провеждане на изследвания от този вид, за разглеждане на начините, по които обикновените хора оцеляват в новата институционална джунгла. Двама руски социолози, и двамата живеещи в чужбина, ни предлагат удивителни етнографски описания на някои от тези реалности. В *How Russia Really Works*, Альона Леденева, която преподава в Лондон, ни води през гъсталака на „неформалните“ практики – някои съвсем нови, като компромат, други пък мутации на традиционни форми като кръговая политика, които са се появили в политиката, професиите, бизнеса и медиите, като всички те нарушават или заобикалят официалните правила.

Според Леденева, по същество това са изобретателни форми на незаконност, развити като отговор срещу нарастващата роля на формалния закон в едно общество, в което самата законност си остава вечно един въпрос на собствено виждане и манипулация. Като такива, те едновременно насърчават и задържат напредъка на едно по-развито върховенство на закона в Русия. Макар че нейният анализ на този парадокс е доста критичен, той бива поднасян с една своеобразна, кисела привързаност и оптимистично заключение: всички тези изобретателни начини за нагласяване

и изкривяване на правилата допринасят по свой начин за продължаващия, положителен процес на модернизация. Скритото послание е: руснаците се справят. При тази интерпретация като гарантирана се приема западната модерност, а не демокрацията; тук тя играе ролята на телос. Една по-мрачна присъда може да бъде открита във *Virtual Politics* на *Андрю Уилсън* – едно яростно изследване на „политическата технология“ на изнудвания и подкупни, заплахи и измами, прилагани на изборната сцена.

Студията на Леденева изследва света на ония, които се справят добре в руския капитализъм. В самия край на книгата си тя споменава между другото, че неформалните практики, които в предишното време „често бяха от полза за обикновените хора, позволявайки им да задоволяват личните си нужди и да организират живота си“ („преди реформите“, както се изразява тя), днес са се превърнали в една система на продажност, която „е от полза за чиновническата и бизнес-класи, но вреди на мнозинството от населението“. Това признание обаче не нарушава нейните оптимистични заключения или безкритични представи за реформите.

Георгий Дерлугиян, работещ в Съединените Щати, е по-критичен. Малцина социолози, живеещи в наше време, притежават неговата способност да преминават така свободно от феноменологичния анализ на най-дребните сделки от ежедневието към най-големите превратности на макроисторията.

„Колапсът на СССР“, твърди Дерлугиян, „маркира нещо повече от провала на болшевишкия експеримент. Той даде сигнал и за края на хиляда години от руската история, през които държавата си оставаше основния двигател на социалното развитие“. На три пъти – при Иван Грозни, при Петър Велики и Катерина, както и при Сталин – в Русия беше конструирана една милитаристично-бюрократическа машина, предназначена за възприемане на чуждия напредък и отразяване на външни инвазии, същевременно подхранвайки собствено руския експанзионизъм. Всеки път тя първоначално имаше успех, след което се проваляше под натиска на превъзхождащите я външни сили и влияния – шведи в балтийските войни, германци във Великата отечествена, американци в Студената война. Но последното от тези поражения я погребва в досегашната ѝ форма, тъй като то ѝ беше нанесено не на бойното поле, а на пазара. СССР пропадна защото, по израза на Дерлугиян, „традиционните руски активни за изграж-

дане на държавност“ са били бързо обезценени от трансформациите на световната икономика. „Капитализмът в неговия глобализационен модус е директно противоположен на меркантилистките бюрократични империи, специализиращи се в увеличаване на своята военна мощ и геополитическо влияние – точно онова занимание, в което руските и съветски лидери се бяха специализирали в продължение на векове“.

В последващия разпад – една имплозия, причинена от натиска на околната среда – средните нива на номенклатурата нагребиха каквото могат, претопявайки се в частни изпользвачи на активи или брокери, или пък установявайки се отново, на различни нива и с различни титли, в преоформената посткомунистическа бюрокрация. Дерлугиян разказва много неща, както картинни, така и болезнени, за този процес и начина, по който той е протекъл в центъра и по периферията, откъдето идва самият той (притежавайки задълбочени познания за Кавказ). Но той никога не забравя губещите хора от дъното, „мълчаливото мнозинство руснаци“, които са най-вече „разединени индивиди на средна възраст, сломени, не-героични еснафи, опитващи се да свържат двата края толкова почтено, колкото могат“, след двайсет години на непрекъснати измамни надежди.

При такива условия разстоянието между износената, несигурна тъкан на частните животи – на хора, „изключително уморени и съпротивяващи се на всяка форма на публична мобилизация“ – и глобалната канава, върху която се пише съдбата на страната, изглежда огромно. И все пак налице е един травматичен възел, който ги обединява. Само за пет години, от 1990 до 1994, смъртността сред руските мъже нарасна – в мирно време – с 32 процента, а средната продължителност на живота им падна до 58 години, по-ниска от тази на Пакистан. През 2003 населението беше спаднало за едно десетилетие с повече от пет милиона, а в момента губи по 750 000 живота годишно. Когато Елцин взе властта, населението на Русия беше малко под 150 милиона. През 2050, според официалните прогнози, то ще бъде под 100 милиона. Толкова много хора не бяха унищожени дори и от Сталин.

Официалните демографи бързат да посочат, че ръстът на смъртността е бил налице още по времето на Брежнев, докато ниският прираст на населението в края на краищата е признак на социален прогрес, точно както и в западна Европа. Комбинацията от едно неудачно наследство и едно раз-

витие, идещо от бъдещето, е била неудачна, но защо да обвиняваме капитализма за това? И все пак твърдението на Ерик Хобсбаум, че падането на СССР е било една „човешка катастрофа“ си остава твърдо в лицето на подобни апологети. Силата на срива от 90-те не може да бъде омаловажена. В нова Русия, докато към по-традиционните убийци – алкохол, никотин и подобни – се прибавят разпространението на СПИН, туберкулозата и експлозивно нарастващият брой на самоубийствата, традиционното здравеопазване е напълно опропастено, при бюджетна поддръжка от 5 процента – по-малко, отколкото в Ливан. Една представа за опустошенията, произтичащи на демографската сцена, може да ни даде положението на жените в съвременна Русия – при това те са малко по-защитени от катастрофата в сравнение с мъжете. Буквално половината от тях са сами. В последното проучване, от всеки 1000 руски жени, 175 никога не са били женени, 180 са вдовици и 110 са разведени и живеят сами. Такава е самотата на ония, които, образно казано, са оцелелите. Днес в това общество има около 15 процента повече жени от мъжете.

От гледна точка на политиката на силата, неспирното намаляване на населението в Русия има очевидни последици за нейната роля в света, като то е непрекъснатата тема за належащи подкани към нацията от страна на Путин. Какво ще остане от величието на миналото? През 70-те години, чуждите дипломати описваха СССР с думите „Горна Волта с ракети“. От една определена гледна точка, днешна Русия изглежда по-скоро като Саудитска Арабия с ракети, макар че увеличаването на нейните петролни приходи трябва да бъде съпоставено с остаряването на нейните ракети. Че страната, дори и след като отново е спечелила известна независимост, е западнала толкова много в очите на света е нещо, което измъчва не само управляващата класа, но и много от нейните писатели. Възможните пространства на империята – минала или бъдеща, местна или чужда – са станали един от лайтмотивите не само на политическата дискусия, но и на литературното въображение.

Във водещия пример на „имперски роман“ (една в момента напълно утвърдена литературна форма), Павел Крусанов възсъздава една фиктивна, контрафактуална история на 20 век. Неговият бестселър Укус ангела (200 000 екземпляра) описва една Русия, която никога не е познавала революцията и, вместо да се свие по размер, е абсорбирала целия Китай и Балка-

ните, под свръхчовешкото командване на Иван Некитаев, един тиран, по олимпийски освободен от каквото и да било морал. Владимир Сорокин пък преобръща тази схема в последния си роман *День опричника*. В 2027 монархията е възстановена в Русия – една затворена в себе си, заобиколена от Велика стена и управлявана от превъплътените опричници на Иван Грозни страна – намираща се под палеца на Китай, чиито стоки и колонистични доминират икономическия живот и чийто език е предпочитан дори от децата на царя.

Това са фикции. В областта на документалистиката и „научната“ литература, Александър Дугин – един полиглот и експерт в областта на разузнаването – представя в своите *Основы геополитики* като естествени противници от една страна океанските сили (атлантическият свят, обединен около САЩ) и от друга страна – силите на сушата, простиращи се от Магреб до Китай, но центрирани около Русия. Първоначално, Москва-Берлин, Москва-Токио и Москва-Техеран са били трите главни оси на фронта против Америка. По-късно е бил създаден един славянско-турски съюз. Заемайки заглавието на книгата си от труда на Армин Молер от 1949, Дугин нарича победата на силите на сушата срещу атлантическите сили с името „наближаващата консервативна революция“. Неговият колега Александър Проханов, „славеят на генералщоба“, се проявява и като бестселърен романист, с *Господин Гексоген* (хексоген е взривното вещество, използвано при терористичните актове в Москва, бел. пр.) – една конспиративна приказка за възхода на Путин към властта. Освен това той играе ролята и на теоретик на новата евразийска империя, възпявана в неговата *Симфония пятой империи*, току-що излязла от печат. Това са писатели, които обикновено се цапуркат в мътните води на крайната десница, но днес вече се радват на по-широко политическо и интелектуално приемане. Геополитиката на Дугин излиза с предговор от шефа на стратегическия отдел на генералния щаб. Симфонията на Проханов, представена по националната телевизия, беше пусната в обръщение под патронажа на Никита Михалков, в присъствието на управляващата партия Обединена Русия и неолибералния Съюз на десните сили, партията на Гайдар.

Екстравагантността на тези мечти за имперско завръщане е показателна не толкова за каквато и да било осъществима амбиция, а по-скоро за психологията на компенсацията. Истината е, че рангът на Русия в света е

необратимо трансформиран. В продължение на три века тя беше велика сила; по-дълго време – и това често бива забравяно – от която и да било друга страна на запад. По площ тя все още е най-голямата страна в света. Но тя вече не притежава значителна производителна база. Икономиката ѝ се възстанови като платформа за износ на суровини, с всички рискове, произтичащи от прекомерното разчитане на нестабилните световни цени, както показва опитът на множество страни както от първия, така и от третия свят – надценяване на растежа, инфлация, зависимост от вноса, внезапна имплозия. Макар и все още да притежава единствения атомен арсенал, донякъде сравним с американския, нейната военна индустрия и въоръжени сили са само сянка на съветското минало. По територия сега тя е по-малка отколкото е била през 17-ти век. Населението ѝ е по-малко от това на Бангладеш. Брутният ѝ национален продукт е по-малък от този на Мексико.

Но за идентичността на страната по-важна от всяка от тези промени в дългосрочен план може да се окаже драстичната промяна в нейното геополитическо положение. В момента Русия е заклещена между един все още разширяващ се Европейски Съюз, с осем пъти по-голям БНП и три пъти по-голямо население – и един извънредно силен Китай, с пет пъти по-голям БНП и десет пъти по-голямо население. От историческа гледна точка това е една внезапна и тотална промяна в размера на относителните величини, заобикалящи я от двете страни. Малцина руснаци имат дори приблизителна представа относно величината на преоценяването на тяхната страна. На запад, точно когато руските елити смятаха, че най-после отново могат да се присъединят към Европа, където страната им принадлежи по традиция, те изведнъж бяха конфронтирани с една сцена, на която за тях вече е невъзможно да бъдат една от многото европейски сили (и най-голямата от тях), както през 18 и 19 век. Срещу Русия там се изправя един огромен, повече или по-малко обединен континентален блок, от който тя е формално – и както изглежда завинаги – изключена. На изток пък се намира изправящият се гигант Китай, засенчващ възстановяването на Русия, но все още безкрайно далечен в представите на повечето руснаци. Срещу всичко това Москва разполага единствено с енергийната карта, която не е дреболия, но едва ли може да бъде считана за съответстваща на предизвикателството балансираща сила.

Тези нови обстоятелства с неизбежност водят до двосен удар върху традиционното разбиране на Русия за самата себе си. От една страна, расистските представи за превъзходството на белите над жълтите хора си остават дълбоко вкоренени в популярното съзнание. Свикнали да виждат себе си като – говорейки относително – цивилизовани хора, а китайците като назадничави, ако не и варвари, руснаците изпитват сериозни трудности с приспособяването към грандиозната смяна на ролите в наше време, когато Китай се е превърнал в индустриална сила, извисяваща се високо над руския съсед, а неговите градски центрове са примери за модерност, която прави руските им съответствия да изглеждат дребни и овехтели. Социалният и икономически динамизъм на Китай, кипящ от конфликти и жизненост от всякакъв вид, предлага един особено болезнен контраст – за ония, които изобщо са склонни до го погледнат – с вцепенената апатия на Русия, при това, както вероятно мрачно ще отбележат либералите, дори без въвеждането на истински посткомунизъм. Раната в националната гордост е потенциално много болезнена.

Но по-лошото се намира на запад. Азиатската част на Русия, обхващаща три четвърти от нейната територия, съдържа само една пета от населението, намаляващо бързо. Осемдесет от сто руснаци живеят в четвъртината земя, намираща се в Европа. Прочутият израз на Екатерина Велика, че „Русия е европейска страна“ не беше чак толкова очевиден по онова време и е бил подлаган на съмнение постоянно, както от чужденците, така и от самите руснаци. Но европейският дух е дълбоко вкоренен в руските елити, които мисловно винаги са се обръщали на запад, а не на изток. В много чисто практически отношения, посткомунизмът възстанови Русия за „общия европейски дом“, както обичаше да се изразява Горбачов. Пътуванията, спортът, престъпността, емиграцията и двойното гражданство позволяват на по-заможните руснаци да се завърнат в един свят, който предците им вече обитаваха по времето на добрата стара Belle Epoque. Но на държавно ниво, с всички произтичащи от това последствия за националната психика, Русия – бидейки онова, което не може да бъде включено в Съюза – сега формално бива определяна като не-Европа, в един нов и все по-втвърдяващ се смисъл на думата. Несправедливостта на това положение е повече от очевидна. Колкото и да е неудобно да се признае това за привържениците на разширението, приносят на Русия към европейската култура исто-

рически е по-голям от този на всички нови членове на съюза, взети заедно. Би било учудващо, ако през идните години отношенията между Москва и Брюксел не се влошат.

Малцина народи са били принудени да понесат такова множество от най-различни шокове – освобождение, депресия, лишаване от собственост, износване, деградиране – каквито изтърпяха руснаците през последните петнайсет години. Дори и ако, погледнати от историческа гледна точка, тези промени са само кратък послеслов към много по-големите трусове на двайсетия век, то едва ли е за учудване, че масите „са дълбоко уморени и съпротивляващи се на всякакво публично мобилизиране“. Какво те ще направят от този нов опит си остава неясно. В момента хората просто мълчат: заключителният стих на Пушкин си остава в сила: народ безмолвствує.

Пери Андерсън (род. 1938) е известен американски журналист и историк. Той е професор по история и социология в УСРА и бивш редактор на списанието *New Peft Review*.

Магията, наречена „простота“

Автор: Златко Енев

Странно нещо, вчера се събудих и открих, че светът е хубав. Не съм пушил нищо, уточнявам веднага. Просто отворих очи – навън беше едно такова мъряво и сиво утро – изхлузих се от леглото, почесах се там където човек се чеше сутрин ... и изведнъж започнах да разбирам Кандид. Светът, моят исконен противник, нещото, с което се боря настървено поне откак напуснах милото си родно градче преди близо трийсет години, изведнъж ми показваше не зъби, а усмивка. Не особено ведра, не особено приятелска, може би дори не предназначена за мен, но все пак истинска, непреднамерена усмивка.

Не бих казал, че това ме шокира. Дори не съм сигурен, че го забелязах по начина, който описвам тук. Усещането беше някъде вътре в мен, в това няма съмнение – но усещанията са си усещания, а сиренето, както добре знаем, е с пари, така че аз се напънах да го избутам назад и да започна обичайното надбягване с времето – първо, да заведа малката на училище, после да оправа кухнята, която сутрин винаги прилича на детска рисунка, после да напазарувам, да наготвя, да свърша дори и най-омразната от всички работи – гладенето, което винаги отлагам със седмици, докато не ми остане нито една риза и накрая се принудя да размахам ютията ... ах да, след това да седна и да загракам по клавишите, трака-трака, трака-трака, иде ли влака, иде ли влака? А влакът все не идва и не идва.

Искам да кажа, това се опитах да направя. Нормалното и познато до омразност ежедневие на един леко невротичен, леко застаряващ и силно дебелоглав български мъж, който играе ролята на това, което в Германия се нарича „самостоятелно възпитаващ родител“. Но този път нещо не се получаваше. Нещо липсваше, нещо не достигаше, като в някоя от импровизираните ми манджи, които никога не мога да сготвя по два пъти. Траках и мислех, траках и мислех, накрая бутнах клавиатурата назад и се запитах на сериозно „Абе, какво ми става днес?“ Отговорът беше очевиден, той отдавна вече се въртеше из съзнанието ми и се хилеше нахално, но пък иначе изглеждаше толкова невероятен, че поне до този момент аз бях отказвал да погледна към него.

Невероятно, но факт – липсваше лошото ми настроение, онова нещо, което от години насам ме кара да ставам сутрин с един и същи въпрос в главата: „сега пък защо съм кисел, сега пък на кого съм ядосан?“ Да, то липсваше и дори ми се работеше с кеф, а не само защото „който не работи ...“ Поотърсих се малко, казах си „Добре бе, влачи. Да видим колко ще изтраеш“, а след това продължих да работя.

Но доброто настроение не искаше да се маха. Не че ми пречеше – напротив, опазил ме Господ! – но когато човек е поотвикнал от такива неща, то понякога и хубавото започва да изглежда странно, не си свикнал на такива глезотии, все чакаш да те удари отнякъде следващата изненада, присвил си се като таралеж и друго освен бодли никому не показваш, нищо че отвътре всичко меко като душата на баща ти, Бог да го прости ... Буташ, с една дума, оня камък, за който Камю цяла книга написа – и му викаш „живот“, къде ще ходиш иначе?

И все пак този ден изглеждаше различен. Из главата ми се въртяха странно простички мисли – от ония, които майките и бащите ни повтарят до омръзване, докато ние най-после окончателно и завинаги откажем да им вярваме – нали сме по-различни от тях, нали сме интелектуалци, нали бутаме напред Просвещението и Прогреса ...

„Гледай колко хубав е светът. Гледай, момче, гледай истински, а не само за да отбиеш номера. Виждаш ли ония две пилета навънка? Гушкат се и се целуват, нали?“

„Абе, пилешка им работа.“

„А, не, не ми излизай с тоя номер, не се прави на човек, когото нищо не може да учуди. Признай си, че ги виждаш за първи път, не е ли така?“

„Добре де, така е. И какво от това?“

„Ами знаеш ли, че тези две пилета се гушкат и целуват пред прозореца ти вече цяла седмица, само дето ти си спял и не можеш да ги видиш?“

„Е, това вече го знам. Сяп съм – и с очила и без тях. Тук вече не ми казваш нищо ново. Плюс това за гушкане и целуване не ми приказвай – знаеш, че не му ща ни меда, ни жилото. Хайде, писна ми, остави ме сега на мира“.

Гласчето отвътре си замълча, но продължи да трополи из главата ми с подковани ботушки, не ще и не ще да ме остави на мира.

„Абе, човек, ти знаеш ли, че всъщност си голям щастливец?“

„Аз – щастливец? Гледай сега, аз имам работа, не виждаш ли?“

„Разбира се, че си щастливец. Жив си, все още си здрав, не си беден, не си богат, имаш две деца да се грижиш за тях. Ако имаш късмет, някой ден може дори да прогледнеш. Това да не е малко?“

„Казах ти вече, че имам работа.“

„Вчера в Лондон обезвредили две коли-бомби. Ти чу ли за това?“

„Чух, разбира се. Снощи нали само за това приказвахме с ...“

„Е, знаеш ли сега колко хора можеха да бъдат мъртъвци, а пък не са?“

„Е и какво?“

„Много просто. Ти също можеше да си мъртвец, ама не си.“

„Хе, на мъртъвството не му знам зъбите, но това тук всеки ден го сърбам, знаеш вече.“

„Дрън, дрън, че пляс, момче. Хайде сега, погледни отново през прозореца.“

„Пилетата ги няма вече.“

„Разбира се, че ги няма – и те работа имат, много повече от теб. И пак намират време за всичко. Но аз не за тях говоря.“

„За какво тогава?“

„Гледай, гледай пак.“

„Какво толкова да гледам? Въздух, облаци, звън на камбани ...“

„А, а, а. Ха така. Тия работи виждаш ли ги? Въздуха, облаци, камбанения звън?“

„Мисля, че да.“

„Добре тогава. Хайде сега, марш навън, излизай и покажи на хората, че си видял нещо.“

„Що им е на хората да се занимават с мене? И те работа си имат.“

„Щото това им носи радост бе, човек! Ти знаеш ли какво чудо е някой да носи в себе си камбанен звън?“

„Нося аз – дренки! Те хората там навън за мен вече размитат.“

„Хайде стига толкова приказки! Марш навън и покажи на всички какво си видял!“

Надви ме значи моето гласче, излязох навън, а там – чудо! Хората едни хубави, всичките засмени, всеки от тях по едно чудо в себе си носи. Кеф, не ти е работа! Седнах в парка, изпих едно кафе, радвах се на майките с колички и на дядовците. Брей, че хубава работа. Какво ли имаше в това кафе?

* * *

Тъй. Ще ви кажа сега, че предната вечер бях с една жена.

Оплесках ли вече всичко? Няма романтика, няма тайна, топнал го момъкът и естествено сега преживява пост-коитално щастие. Язък му за многото приказки.

Е да, ама не. С дамата само си говорихме, при това без ни най-малък флирт. Най-вече спорихме, защото и тя е българка, а това значи, че и тя като мен по-скоро ще си отхапе езика, отколкото да каже „имаш право“. Плюс това, също като мен очевидно страда от attention deficite syndrom, тъй че разговорът си тече цяла вечер, но дали някъде се срещна със себе си, тъй и досега не знам.

И все пак нещо се е случило, това е повече от очевидно. И отново нещото не е това, което се подразбира от само себе си. Няма влюбване. В тази дама вече съм бил влюбен, преди двацет и кусур години, после тя направи някои неща дето сигурно изобщо не си спомня за тях и аз, както си ми е тертипът, я зачеркнах от вътрешното си тефтерче. После, не сме се виждали от около двацет години, всеки от двама ни е минал през каквото ти дойде на ума, тя развеждана сто пъти – мноооо борбена жена! – аз пресен-пресен от моята си история ... Плюс това, като чуя някой да нарича себе си „мъдър“ все се хващам за устата, да не прихна от смях. Накратко – забравете романтиката. Аз съм от оня тип мъже, които се влюбват само и единствено – ама наистина единствено – когато любовта няма ни най-малък шанс да бъде споделена ...

Добре де, но какво се е случило все пак?

Простички работи, така ми се струва. Тя е сред ония, оцелелите от Лондон – и като ми го каза това нещо, какво щастие е изобщо да бъдеш един от живите, някак напипа вътре в мен нещичко. Не беше откровение, не беше като онова, което описва Паскал в „Мислите“. Простичко нещо беше. После и други простички неща ми каза – за това какъв кеф е да се почувстваш стар, докато все още можеш да си го позволиш, да нямаш нищо за постигане, за извоюване, за доказване. Да не мислиш, нито пък да вярваш в това, че можеш или трябва да впечатляваш някого си. Да слушаш, да попиваш и да се радваш – ей така, просто да се радваш – че все още си част от нещо си, че все още си тук. Да се чувстваш свободен – кеф ти флиртувай, кеф ти недей, кеф ти пътувай, кеф ти пей, прави каквото си искаш, никой

не ти се меси в живота. Но всичко това – всичко, всичко, всичко – само ако преди това си се осмелил да излезеш от трапа, дето си го изкопал сам, без да си оставиш стълбичка за излизане. Упс, тук сбърках – да успееш да видиш, че от стълбичка нужда няма – трябва само да отвориш очи, да разпериш ръце, да се напънеш съвсем мъничко – и ей те на, жив-живеничък и весел, какъвто не се помниш от не знам кога. И най-вече: навън, навън от трапа.

А днес отивам на танцова забава.

Искрено ваш,
Златко Енев

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (5)

- 08-12-2009|Artemida - Memento mori

Наскоро по някой от каналите гледах за пореден път «Да срещнеш Джо Блек» ... Колко по-различно се живее когато осъзнаваш, че си смъртен!!! Проблемът ни е в това, че изобщо не го осъзнаваме.

- 08-12-2009|Madame - The Power of Now

Gospodin Enev, sled тази vasha statiya, mislya, che napylnno shte ocenite knigite na Erkhart Tolle „The Power of Now“ & „New Earth“. Nadylgo i

nashiroko toi opisva kak da se svyrjem s nasheto „glasche“ i da otvorim edna nova vrata na nasheto syshtestvuvane. Ima gi i prevedeni na bylgarski ezik – Silata na nastoyashteto i Nova Zemya. Priyaten den!

- 09-12-2009|Artemida

„Аз съм от оня тип мъже, които се влюбват само и единствено – ама наистина единствено – когато любовта няма ни най-малък шанс да бъде споделена“... Много КРАСИВО казано, но не е вярно. Само влюбената душа може да се излее по този начин. Намерете Жената, г-н Енев... Тя ще ви спаси! Хубав ден!

- 09-12-2009|Artemida - re: The Power of Now

Madame писа:

Gospodin Enev, sled тази vasha statiya, mislya, che napylno shte ocenite knigite na Erkhart Tolle „The Power of Now“ & „New Earth“. Nadylgo i nashiroko toi opisva kak da se svyrjem s nasheto „glasche“ i da otvorim edna nova vrata na nasheto syshtestvuvane. Ima gi i prevedeni na bylgarski ezik – Silata na nastoyashteto i Nova Zemya. Priyaten den!

След този разказ, аз пък мисля, че господин Енев напълно е оценил The Power of Now! Хубав ден и на вас!

- 26-10-2011|Гост

Keep it simple, cause simple is real. :)Това е то.

Хари Потър навлиза в зрелостта

Автор: Мичико Какутани

И така, ето го най-после: заключителният сблъсък между Хари Потър, момчето, което оживя, Избраният, „символът на надеждата“ както за магьосническия, така и за мътнородския свят – и Лорд Волдеморт, Онзи, който не може да бъде назван, престъпният водач на смъртожадните. Добро срещу зло. Любов срещу омраза. Търсещият срещу Тъмния Лорд.

Монументалният, омагьосващ епос на Дж. К. Роулинг, след десет години труд, е вече дълбоко вкоренен в традиционната литература и холивудските саги – от гръцката митология до Дикенс и Толкин, та чак до „Междузвездни войни“. И, верен на произхода си, той завършва не с някакво модернистко, „Сопрано“-подобно увъртане, а с един добър старомоден край: голямоекранен, водещ до сърцебиене, смразяващ кръвта сблъсък, последван от епилог, който ясно описва съдбите на героите. Достигането до последния ред не е съвсем лесно – последната част на „Хари Потър и смъртоносните светини“, седмата и последна книга от серията, съдържа някои неравни пасажии, както и заплетени отклонения – но окончателното заключение и свързаната с него развръзка на съдбите на главните герои притежава една убедителна неизбежност, която прави някои от предварителните спекулации да изглеждат любопитно ограничени, ретроспективно.

С всяко следващо продължение, серията „Потър“ ставаше все по-тъмна, и тази книга – чийто екземпляр беше купен вчера в една нюйоркска книжарница, макар че продажбите на книгата са забранени до 12:01 в събота – не прави изключение от правилото. Докато удивително гъвкавият глас на госпожа Роулинг се придвижва без видимо усилие между юношеския сарказъм на Рон и нарастващата сериозност на Хари, от младежка жизнерадост до по-философска тежест, „Смъртоносните светини“ е, в по-голямата си част, една мрачна книга, която ни представя последното посвещаване на Хари в сложностите и уницията на зрелостта.

Още от първите дни в Хогвортс, младото, зеленооко момче носеше бремето на съдбата си като водач, посрещайки очакванията и задълженията, свързани с тази роля – и в тази книга той е много повече Хенри V, отколкото принц Хал: веселите игри на квидич отстъпват място на истинска война и Хари често си пожелава да не беше фактическият водач на съпро-

тивителното движение, принуден да носи ужасна отговорност, а просто и обикновено момче – свободно да ухажда Джини Уизли и да се мотае наоколо с приятелите си.

Хари вече изгуби родителите си, кръстника си Сириус и учителя си професор Дъмбълдор (всички ръководители, от които някога е получавал напътствия) и в тази книга загубите се увеличават с изнервяща бързина: поне половин дузина герои, които познаваме добре, умират по тези страници, и мнозина други биват ранени или изтезавани. Волдемор и неговите последователи са проникнали в Хогвортс и Министерството на магията, създавайки объркване и паника както в магьосническия, така и в мътно-родския свят – и членовете на различните групи, включително елфи, гоблини и кентаври, са принудени да вземат страна в този двубой.

Нищо чудно, че Хари често изглежда съкрушен от разочарования и съмнения в окончателната част от този Bildungsroman. Той продължава да се бори за контрол над темперамента си, и докато той, Рон и Хърмаяни търсят изчезналите хоркрукси (магически обекти, в които Волдемор е вложил части от душата си, и които Хари трябва да унищожи, ако иска да запази надеждата за победа над злия лорд). Същевременно той буквално навлиза в една тъмна гора, в която трябва да се бори не само срещу смъртожадните, но също и с изкушенията на надменността и отчаянието.

Съдбоносната психическа връзка между Хари и Волдемор (символизирана от белега във форма на светкавица, който той носи на челото си в резултат от атаката, на която е станал обект като бебе) също изглежда се е усилила: сега тя му подсказва какви ще бъдат плановете и действията на Волдемор, като същевременно все повече го съблазнява да се присъедини към тъмната страна. Една от повратните точки на сюжета е в момента, в който Хари трябва да реши дали да продължи да търси хоркрукси – мисията, поверена му от покойния Дъмбълдор – или да преследва светините, три магически обекта, за които се твърди, че дават на господаря си власт над смъртта.

Пътешествието на Хари ще го доведе в края на краищата до последния сблъсък с неговия заклет враг, и ще го изпрати назад в миналото, при къщата в пещерата на Годрик, където са умрели неговите родители, за да узнае истината за своята семейна история и не по-малко мистериозната история на семейството Дъмбълдор. Същевременно, той ще бъде принуден

да реши уравнението между приятелство и независимост, свободна воля и съдба, както и да разбере собствените си и тези на другите слабости. Всъщност, цялата книга „Смъртоносните светини“ е изпълнена с неясноти: ние постепенно разбираме, че благият Дъмбълдор, злокобният Сивиръс Снейп и дори ужасният мътнородски братовчед Дъдли Дърсли са може би по-сложни като характери, отколкото изглеждат в началото, че всички те, както и Хари, имат скрити черти – и че изборът, повече отколкото таланта или склонността, е най-важното от всички неща в живота.

Изключителното постижение на госпожа Роулинг се състои в това, че тя успява да направи от Хари както един познат юноша – принуден да се справя с разочарованията на училище и любовни срещи – така и епически герой, сроден с всеки друг, от младия крал Артур до Спайдърмен и Люк Скайуокър. Същата тази сврачешка способност ѝ позволява да създаде повествование, което без видимо усилие смесва алюзиите с Омир, Милтън, Шекспир и Кафка, от една страна, с глупави шегички за бонбони с вкус на повърнато, от друга. Едно повествование, което смесва множество жанрове (от училищния роман до детективската история до епическия квест) – и което би могло да получи шестима в обзора на митическите архетипи на Джозеф Кембъл.

Дж. К. Роулинг успява да създаде свят, който е също толкова детайлиран, колкото и Оз на Франк Баум или Middle Earth на Дж. Р. Толкин – един свят, който е толкова подробно осмислен като история, ритуали и правила, че може да бъде определен като алтернативна вселена, което може би е и една от причините защо книгите „Потър“ породиха такава страстна група от почитатели и толкова старателни тълкуватели. С тази книга читателят разбира, че някои дребни случки и отклонения в предишните томове (скрити сред огромно количество отвличащи маневри) създават една червена нишка, водеща директно към окончателното разрешение на сюжета, че госпожа Роулинг е подредила отделните парченца от този пъзел с дикенсово усърдие и изобретателност. Предмети и заклинания от предишните книги – като невидимото наметало, еликсира на живота, мислоема на Дъмбълдор и летящият мотоциклет на Сириус – играят важна роля в тази книга, а герои, срещани преди, като домашният елф Доби или господин Оливандър, майсторът в производството на магически пръчици, се появяват отново.

Светът на Хари Потър е място, в което светското и вълшебното, обикновеното и свръхестественото, вървят ръка за ръка. Това е място, в което колите могат да летят и совите носят поща, място, в което картините говорят, а едно огледало отразява най-затасените човешки желания. Но същевременно това е място, безкрайно познато за читателите, място, в което смъртта и катастрофите на ежедневието са неизбежни, а човешките животи биват определяни от любов, загуби и надежди – точно така, както това става и в нашия собствен свят.

Мичико Какутани е една от водещите литературни критички на New York Times. Нейните безпощадни разправи с някои от най-известните съвременни автори ѝ носят както признание, така и солидна доза критика.

Какъв сблъсък на цивилизациите?

Автор: Амартия Сен

(Защо религиозната идентичност не е съдба)

Че някакви язвителни карикатури на пророка Мохамед могат да предизвикат вълнения в толкова много страни е явление, което ни казва важни неща за съвременния свят. Освен всичко друго, то ни посочва ревностната чувствителност на много мюсюлмани относно представянето и осмиването на пророка в западната преса (и принизяването на мюсюлманската религия, за което се приема, че върви ръка за ръка с подобни представяния), както и очевидната способност на някои решителни агитатори да го използват за пробуждане на онзи тип гняв, който незабавно води до насилие. Но стереотипни представяния от този тип причиняват и една друга вреда – те правят огромни групи от хора по света да изглеждат някак особено ограничени и нереални.

Портретът на пророка с шапка във формата на бомба очевидно е продукт на нечия фантазия и като такъв той не може да бъде оценяван буквално. Но уместността на това представяне не може да бъде откъсната от начина, по който биват виждани последователите на пророка. Онова, което ние трябва да вземем много на сериозно е начинът, по който в този тип представяне ислямската идентичност се приема като нещо, което удавя, ако и само имплицитно, всички други принадлежности, приоритети и стремежи, които една мюсюлманска личност може да притежава. Всяка личност принадлежи към множество различни групи, от които религиозната принадлежност очевидно е само една. Да се види, например, един математик, който същевременно е мюсюлманин, главно от гледна точка на религията, означава повече да се прикрие, отколкото да се покаже нещо. Дори днес, когато един модерен математик от, да речем MIT или Принстън, се позовава на даден „алгоритъм“, за да реши някой труден изчислителен проблем, той или тя спомага за почитане на приноса на мюсюлманския математик от девети век Ал-Хуаризми, от чието име води началото си понятието алгоритъм (понятието „алгебра“, от своя страна, идва от арабския математически трактат „Ал Жабр ва-ал-Мукабила“). Да се концентрираме върху ислямската идентичност на Ал-Хуаризми, поставяйки я над неговата идентичност като математик би било нещо изключително заблуждаващо – и все пак той

без съмнение е бил и мюсюлманин. По подобен начин, придаването на автоматичен приоритет на ислямската идентичност на дадена мюсюлманска личност, с цел да се разбере нейната/неговата роля в гражданското общество, в литературния свят или в произведенията на изкуствата и науката е нещо, което може да доведе до сериозни недоразумения.

Засилващата се тенденция да не се обръща внимание на множеството идентичности, които всяко човешко същество притежава, и да се направи опит за класифицирането му според една-единствена и уж изместваща всичко останало религиозна идентичност, представлява всъщност един вид интелектуално объркване, което може да предизвика опасни тенденции, подбуждащи хората към противопоставяне едни на други. Един ислямистки подбудител към насилие срещу неверниците може би желае мюсюлманите да забравят, че притежават и други идентичности освен тази на тяхното мюсюлманство. Удивителното в случая е, че ония, които биха искали да потушат това насилие, на практика насърчават същото интелектуално объркване, като гледат на мюсюлманите предимно като на членове на ислямския свят. Светът става много по-възпламенен чрез защищаването и популяризирането на едноизмерни категоризации на човешките същества, комбиниращи в себе си определена мъглявост на възгледа с едно доста конкретно разширяване на сферата, в която тази мъглявост може да бъде експлоатирана за определени цели от привържениците на насилието.

Един забележителен пример за въображаема едноизмерност може да бъде намерен във влиятелната книга на Самуел Хънтингтън *Сблъсъкът на цивилизацията и преобладаването на световния ред*. Трудността при подхода на Хънтингтън започва още с неговата система за уникална категоризация, далеч преди темата за сблъсък – или за липсата на такъв – да бъде изобщо повдигната. Действително, тезата за цивилизационен сблъсък е концептуално паразитна и зависима от доминиращата мощ на една уникална категоризация според така наречени цивилизационни граници, които тясно следват религиозните разделения, на които се обръща специално внимание. Хънтингтън контрастира Западната цивилизация с „Ислямската цивилизация“, „Индустската цивилизация“, „Будистката цивилизация“ и т. н. Утвърждаваните конфликти на религиозните различия са обединени в остро скалъпена визия, подчертаваща една втвърдена разделеност.

На практика, разбира се, хората по света могат да бъдат класифицирани според много други подразделения, всяко от които има определена – и често стигаща много далеч – приложимост в нашия живот: националности, местонахождения, класи, занятия, социален статус, езици, политики и много други. Докато религиозните категории получиха голяма публичност в последните години, те все пак не могат да изличат останалите различия и още по-малко могат да бъдат разглеждани като единствената подходяща система за класификация на хората по земното кълбо. Разделяйки световното население на хора, принадлежащи към „ислямския свят“, „западния свят“, „индуисткия свят“ и „будисткия свят“, разграничителната способност на класификационните приоритети бива имплицитно използвана, за да постави хората вътре в един уникален набор от втвърдени прегради. Всички други разделения (например, между богатите и бедните, между членовете на различни класи и занятия, между хората, поддържащи различни политики, между различните националности и местожителства, между езиковите групи и т. н.), биват припокрити от този утвърждаван като първичен начин на виждане относно основните различия между хората.

Трудността с тезата за сблъсъка на цивилизациите започва с допускането за уникалната приложимост на една специфична класификация. Действително, въпросът „Сблъскват ли се цивилизациите?“ се основава на допускането, че човечеството може да бъде класифицирано преди всичко в категориите на специфични и абстрактни цивилизации, и че отношенията между различните човешки същества могат да бъдат някак сведени, без сериозна загуба на разбираемост, до концепцията за отношенията между различните цивилизации.

Редукционисткото гледище бива комбинирано по доста типичен начин, боя се, с една доста мътна представа за световната история, която пропуска, първо, степента на вътрешна разделеност вътре в тези цивилизационни категории и, второ, обсега и влиянието на взаимодействията – както интелектуални, така и материални – които минават директно през регионалните граници на така наречените цивилизации. И неговата способност да обърква може да хване в капана си не само хората, които биха искали да поддържат тезата за сблъсъка (вариращи от западни шовинисти до ислямски фундаменталисти), но също и ония, които биха искали да го

оспорят и все пак се опитват да отговорят вътре в усмирителната риза на собствената му предварително определена понятийна сфера.

Ограниченията на едно такова цивилизационно-ориентирано мислене могат да се окажат точно толкова подвеждащи за програмите на „диалог между цивилизациите“ (много модни тия дни), колкото и за теориите за сблъсък между цивилизациите. Благородното и възвисяващо търсене на разбирателство между хората, схващано като разбирателство между цивилизациите, доста бързо довежда многоизмерните човешки същества до нещо, сведено до едно измерение за всекиго и така заглушава разнообразието от обвързаности, които са създавали богата почва за презгранични взаимодействия – включително изкуства, литература, наука, математика, игри, търговия, политика, както и други поприща на споделен човешки интерес – в продължение на векове. Инак напълно добронамерените опити за осъществяване на световен мир могат да имат много контрапродуктивни последици, ако се основават на едно в основата си илюзорно разбиране за света на човешките същества.

Освен всичко това, нарастващото ослабяване върху религиозно-базираните класификации на хората по света прави западния отговор на глобалния тероризъм да изглежда особено тромаво. Уважението към „другите хора“ се демонстрира чрез възхваляване на техните религиозни книги, а не чрез вземане пред вид на многообразните взаимоотношения и постижения, в нерелигиозните както и религиозни области, на различните хора по света. Чрез конфронтацията с това, което бива наричано „ислямски тероризъм“ в объркания речник на съвременната глобална политика, интелектуалната сила на западната линия на поведение е насочена в значителна степен към един опит за дефиниране – или предефиниране – на Исляма.

Да се съсредоточим само върху една голямоформатна религиозна класификация означава не само да пропуснем други важни интереси и идеи, които вълнуват хората. Такова поведение води със себе си и едно неизбежно засилване на религиозната власт. Мюсюлманските свещеници, например, тогава биват третирани като официални говорители на така наречения мюсюлмански свят, макар че достатъчно много хора, които инак са мюсюлмани, изповядват дълбоки различия с онова, което бива предлагано от един или друг молла. Въпреки нашите многообразни различия, светът изведнъж започва да бъде възприеман не като сбор от хора, а като федерация

на религии и цивилизации. Във Великобритания, едно объркано гледище относно това, което мултиетническото общество трябва да прави, доведе до насърчаване създаването на държавно финансирани мюсюлмански, индуистки, сикхски и други училища, като компенсация за отдавнашното съществуване на държавно подпомаганите християнски училища. При тази система, малките деца биват поставяни в сферата на едностранчиви обвързаности далеч преди да са достигнали способността да мислят самостоятелно относно различните системи на идентификация, които всъщност би трябвало да се конкурират за тяхното внимание. Още преди това, държавно управляваните религиозни училища в Северна Ирландия вече поддържаха раздалечаването на католици и протестанти още от детинство. Сега отново, същото това предопределяне на „усвоени“ идентичности бива разрешено и дори насърчавано, само за да посява още повече отчуждение сред и без това достатъчно различните части на британското население.

Религиозната или цивилизационна класификация може да бъде източник и за най-различни войнстващи изопачавания на действителността. Тя може, например, да приеме формата на груби вярвания, онагледявани от добре известното изказване на американския генерал-лейтенант Уилям Бойкин, който с обезоръжаваща грубост каза по повод собствената си война с мюсюлманите: „аз знаех, че моят Бог е по-велик от техния“ и че християнският Бог „е истински Бог, а [мюсюлманският] – само един идол“. Идиотщината на такъв фанатизъм е лесна за диагностициране, така че опасността от запращане на подобни неуправляеми ракети е сравнително ограничена. За разлика от него обаче, един много по-сериозен проблем в западната обществена политика е използването на „управляеми ракети“, които представят една повърхностно по-благородна мисия, предназначена да примамва мюсюлманските активисти далеч от опозицията, чрез привидно по-доброкачествената стратегия на подходящо предефиниране на Исляма. Те се опитват да придърпат мюсюлманските терористи по-далеч от насилието, като настояват, че Ислямът е една миролюбива религия и че един „истински мюсюлманин“ трябва да бъде миролюбив индивид („така че, напуснете го и бъдете най-после миролюбиви“). Отхвърлянето на едно конфронтационно гледище относно Исляма очевидно е напълно уместно и изключително важно в наше време, но ние трябва да се запитаме дали е

необходимо или дори възможно, да се опитаме да дефинираме в предимно политически понятия какво трябва да бъде „истинският мюсюлманин“.

* * *

Не е необходимо религията на една личност да се превръща в нейна всеобхватна и изключителна идентичност. Като религия, Ислямът не премахва отговорния избор за мюсюлманите в много сфери на живота. Всъщност, напълно възможно е за един мюсюлманин да възприеме едно конфронтационно гледище, а друг да бъде напълно толерантен относно другояверието, без който и да било от тях да престава да бъде мюсюлманин единствено по тази причина.

Отговорът срещу ислямския фундаментализъм и тероризма, свързан с него, също става особено объркан, когато е налице една обща неспособност за правене на разлика между ислямска история и история на мюсюлманските народи. Мюсюлманите, като всички други хора по света, имат много различни занимания и стремежи – и съвсем не е необходимо всички техни приоритети и ценности да бъдат поставяни вътре в тяхната единствено мюсюлманска идентичност. Разбира се, не е за учудване, че всички поборници на ислямския фундаментализъм биха желали да подтиснат другите идентичности на мюсюлманите, в полза на тяхното превръщане единствено в мохамедани. Но фактът, че и онези, които биха искали да преодолеят напреженията и конфликтите, свързани с ислямския фундаментализъм, изглеждат също толкова неспособни да видят в мюсюлманите нещо друго освен тяхното мюсюлманство, поражда с изключителната си едностранчивост.

Хората виждат себе си – и имат достатъчно основания да се виждат така – по много различни начини. Например, един мюсюлманин от Бангладеш е не само мюсюлманин, но и бенгалец, и гражданин на Бангладеш, обикновено много гордещ се с бенгалския език, литература и музика, без да споменаваме останалите идентичности, които той или тя може да възприема като свързани с класа, пол, занятие, политика, естетически вкус и т. н. Отделянето на Бангладеш от Пакистан изобщо не се основаваше на религия, тъй като мюсюлманската идентичност беше споделяна и от двете крила на тогава все още неразделения Пакистан. Сепаратистките теми се отнасяха до езика, литературата и политиката.

По подобен начин не съществуват и емпирични причини за това защо поборниците на мюсюлманското минало, или изобщо на арабското на-

следство, трябва да се съсредоточават преди всичко върху религиозните вярвания, а не върху науките и математиката, за които мюсюлманските общества са допринесли толкова много, и които също могат да бъдат част от една мюсюлманска или арабска идентичност. Въпреки важноста на това наследство, някои груби класификации тежнеят към поставяне на науките и математиката в кошницата на „западната наука“, предоставяйки на другите народи утешението да копаят собствената си гордост от някакви непонятни религиозни дълбини. Ако недоволният арабски активист днес може да се гордее единствено с чистотата на Исляма, а не толкова с многообразното богатство на арабската история, то уникалното възвишаване на религията, споделяно от воините и от двете страни, по неизбежност играе главна роля в заключването на хората вътре в затвора на единствената идентичност.

Дори лудешкото западно търсене на „умерения мюсюлманин“ бърка умереността на политическите убеждения с умереността на религиозната вяра. Една личност може да притежава силна религиозна вяра – ислямска или друга – заедно с умерени политически убеждения. Император Саладин, който сърцато защитаваше Исляма по време на кръстоносните походи през 12. век, можеше да предложи, без каквото и да е противоречие, почетно място в своя египетски кралски двор на Маймонидес, след като този изтъкнат еврейски учен бе принуден да забегне от нетолерантна Европа. Когато, в навечерието на 16. век, героичният Джордано Бруно беше изгорен на кладата в Кампо дей Фиори в Рим, великият мугалски император Акбар (който беше роден мюсюлманин и умря като мюсюлманин), токущо беше завършил в Агра своя огромен проект за узаконяване на правата на малцинствата, включително и на религиозна свобода за всички.

Онова, което заслужава специално внимание в този случай е фактът, че докато Акбар беше свободен да осъществява либералната си политика, без да престава да бъде мюсюлманин, този либерализъм в никакъв случай не беше предписван – нито пък забраняван – от Исляма. Един друг мугалски император, Аурангзеб, можеше да отрече правата на малцинствата и да преследва не-мюсюлманите, без да престава по тази причина да бъде мюсюлманин, по същия начин, по който Акбар не престава да бъде мюсюлманин поради толерантната си плуралистка политика.

Настояването, ако и само имплицитно, върху една лишена от избор единичност на човешката идентичност не само смалява всички ни – то прави и света много по-възпламеним. Алтернативата на разделеността, основаваща се на една господстваща класификация, не е никакво нереалистично изискване да бъдем едни и същи. По-скоро, главната надежда за намиране на хармония в нашия объркан свят се намира в плурализма на нашите идентичности, които се пресичат едни други и така работят срещу острите разделения, основаващи се на една-единствена втвърдена линия на яростно различаване, срещу което уж не можело да се оказва съпротива. Нашата споделена човечност бива оспорвана по дивашки начин, когато различията помежду ни биват стеснени до една измислена система на еднозначно мощна категоризация.

Може би най-голямата вреда идва от пренебрегването – и отрицанието – на ролите, отредени на разума и избора, които следват от признаването на нашите плуралистични идентичности. Илюзията за еднозначна идентичност е много по-разделяща, отколкото е вселената на плуралистични и разнообразни класификации, в която ние всъщност живеем. Описателната слабост на лишената от избор еднозначност има за следствие едно моментално намаляване на силата и обхвата на нашето социално и политическо мислене. Илюзията за съдбовност изисква от нас една удивително висока цена.

Амартя Сен (род. 1933) е индийски икономист и философ, носител на Нобелова награда (1998). Господин Сен, особено известен с работите си в областта на изследванията, свързани с откриване корените на бедността, е понастоящем професор в университета Харвард.

Коментари (7)

- 28-12-2008|Гост

Не трябва да бъде пропускана всяка една откривана се възможност за адмириране на направен опит, по отношение на провеждането на идеята за описване на комплексността на човешката идентичност. Но потенциалността на едно такова начинание би било добре да е белязана с подобаващата доза внимание, спрямо контрадиктивния заряд на експлоатираните понятия. Константното поддържане на добре премерена степен на будност към вариативността на третиране на употребяваните дефиниции е достатъчна гаранция за достигане на максимално изчистен контекст. От друга страна постигането на пределна яснота, както и остатъчното усещане за привидно замъглено експозе, могат да притежават чудесно спекулативно покритие. В този ред на изложение, може би е желателна инклинацията към култивиране на повишена сензитивност спрямо всичко онова, попадащо безапелационно в лоното на категорията, толерирана като «добро», защото генерализирането на критерии е също толкова сегрегиращо, колкото и провеждането на отявлено наслиствено или интелектуализирано рафинирано налагане на мисловни шаблони. Необходимо е да остава живо осъзнаването на факта, че и максималното постигане, според моментните стандарти, на дескриптивна точност спрямо мултиизмерността на сложността, то поради прелиминарно заложената ограниченост на разполагаемия инструментариум, всеки опит за определяне се свежда нито повече, нито по-малко единствено и само до апроксимация на визията за експонираната реалност.

- 28-12-2008|Гост - Re:

Гост писа:

Не трябва да бъде пропускана всяка една откривана се възможност за адмириране на направен опит, по отношение на провеждането на идеята за описване на комплексността на човешката идентичност. Но потенциалността на едно такова начинание би било добре да е белязана с подобаващата доза внимание, спрямо контрадиктивния заряд на експлоатираните понятия. Константното поддържане на добре премерена степен на будност към вариативността на третиране на употребяваните дефиниции е достатъчна гаранция за достигане на максимално изчистен контекст. От друга

страна постигането на пределна яснота, както и остатъчното усещане за привидно замъглено експозе, могат да притежават чудесно спекулативно покритие. В този ред на изложение, може би е желателна инклинацията към култивиране на повишена сензитивност спрямо всичко онова, попадащо безапелационно в лоното на категорията, толерирана като «добро», защото генерализирането на критерии е също толкова сегрегиращо, колкото и провеждането на отявлено наслиствено или интелектуализирано рафинирано налагане на мисловни шаблони. Необходимо е да остава живо осъзнаването на факта, че и максималното постигане, според моментните стандарти, на дескриптивна точност спрямо мултиизмерността на сложността, то поради прелиминарно заложената ограниченост на разполагаемия инструментариум, всеки опит за определяне се свежда нито повече, нито по-малко единствено и само до апроксимация на визията за експонираната реалност.

Ха наздраве! :-)

- 03-07-2010|Деян - погрешно

Това мнение е концептуално сбъркано. Първо, това, че цивилизациите са вътрешно необусловени, изобщо не им пречи да влязат в конфликт една с друга, тъй като вътрешната необусловеност е доста слаба в сравнение с междуцивилизационните различия.

Второ, именно контактите и взаимните влияния между цивилизацииите са в основата на техния сблъсък. Проникването на чужди влияния в една консервативна култура радикализира определени маси и ги кара да заемат отбранителна позиция. Освен това, почти винаги втората цивилизация взима определено влияние на първата, което при нея е причина да излезе на изостанала в определена сфера, на пример техническо или политическо, трансформира го и след това го използва за една по-ефективна съпротива или дори атака срещу първата.

Така например след поредица от неуспешни войни със Запада, Русия при Петър Първи приема западното техническо и военно влияние, което трансформира в успешна руска атака срещу същия този запад.

- 03-07-2010|Златко

Тоест, „мътиш ми, не мътиш – ще те ям!“.

Така ли да разбирам окончателната мъдрост на междуцивилизационните отношения, драги ми учени сънароднико?

- 17-04-2012|Манол Глишев - Посредствен материал

Преди всичко, той ни кара да поискаме сами да ограничим свободата, с която разказваме вицове. А човек има право да разказва каквито си иска вицове – включително и мръсни или политически некоректни. И то на всякакви теми: за християни, за мюсюлмани, за марсианци, за евреи, за жени, за хомосексуалисти, за американци, българи, руснаци, араби, бомби и тиквички. Няма оправдание пред каквото и да е поведение, което застава срещу свободата на словото и мисълта. Атеистите търпят вицове от страна на религиозните, християните търпят вицове от атеистите. Е, ще се наложи и на мюсюлманите да търпят вицове. Който не уважава чуждата свобода на словото, е варварин.

- 17-04-2012|Златко

Здравейте, Маноле,
видях, че имате (небезинтересен) блог. Дали бихме могли да намерим общи теми, по които вие да публикувате текстове тук в „Прегледа“?

- 27-10-2012|Ирина

Както ни е известно, в деня на Страшния съд всеки ще отговаря поединично за делата и мислите си, без възможност за позоваване на цивилизационна идентичност, така че, рисувалият карикатури ще обяви подбудите си, разгневилият се ще намери причините за гнева си, коментираният ще научи за корените на неговите пристрастия и ще си го получи за злобата към съседа.

Юла цицата и магическият бастун

Автор: Палми Ранчев

Мотаех се из улиците около площад „Славейков“ от доста време и единственото, което правех със сравнително постоянен интерес, беше да поглеждам към небето. Канеше се да вали, дори по едно време закапа. Опитвах се да не обръщам внимание. И ми се стори, че само заради това дъждът спря. В този момент погледнах настрани, пресякох с поглед улицата, ако може така да се каже, и видях Юлето. Вървеше по отсрещния тротоар. Почти веднага стана ясно, че не само аз, а и тя ме е забелязала. Помаха ми, усмихна се. Иначе може би щях да отмина. Няма две мнения, че тя ми харесва. Но колкото пъти съм се опитвал да я заведа вкъщи, където предполагам, че нашите отношения щяха да преминат на друго ниво, преживявах само разочарования. После съсках от безсилие, стисках юмруци и дори, признавам, си говорех сам. Отидохме ли някъде, случваше се винаги едно и също: сблъсках се с други като мен, които я харесват и желаят да я заведат на същото или на друго подобно място. Или още по-лошо, дори ще кажа направо отворително беше, че понякога се оказвах в компанията на хора, които вече бяха я водили. Срещите ми с нея винаги протичаха по този сценарий. И последния път се зарекох не само да не ѝ обръщам внимание, а дори направо да я отбягвам.

Сега вероятно разбирате защо си мислех, че ако не беше ме видяла щях да отмина, макар и поразтърсен душевно. Но след като ми помаха с малката си ръка – тясна и с дълги пръсти – разперена пред величествените гърди, които изглеждаха още по-величествени, както беше застанала в профил, а после дори се усмихна, пресякох улицата. Поговорихме за общи познати, тя оправи ревера на самото ми, който беше се подвил не където трябва; продължаваше да се усмихва, сякаш винаги откриваше нещо значително по-забавно от онова, което казвах. Скоро разбрахме, че и двамата не отиваме никъде специално. Значи, без повече да го усукваме, бяхме готови да продължим заедно. Моето желание, като и при предишните ни срещи, беше по-конкретно.

– Писна ми да се запознавам с разни сърби, турци, шиптари и всякакви други отрепки – заявих откровено. – Искам да сме само двамата. Или

поне да си повече с мене отколкото с някой неочаквано появил се твой – както искаш го наречи.

– Кажи, къде ти се ходи? – попита тя.

– Без значение – отвърнах и великодушно разперих ръце. – Но да си повече с мене, отколкото с някой друг.

– Винаги когато сме заедно, съм била повече с теб. Ти просто не издържаш до края. Нещо те обижда, сърдиш се, понякога без причина, и си тръгваш насред вечерта.

Разперих ръце да изразя несъгласието си. Нямах желание да й противореча с конкретни факти. Но ги имах. И както бързо ги забравям, също толкова бързо си ги спомням. Например, без много да се замислям, се сещам как се напи последния път. В началото беше забавно. Но, предупреждавам, само в началото. После започна да става все по-луда. Ама не каквато е обикновено и каквато я харесвам. И съответно все по-трудна и дори направо невъзможна за контролиране. Нищо специално, но, да речем, просто да изглежда само малко по-нормално и като другите жени наоколо. Признавам, че и тогава едновременно ѝ се възхищавах, и още повече се влюбвах в нея, но бързо установявах, че тя се отдалечава от мен. Влизаше в диалог с хората от съседните маси, със сервитьора и бармана, кани ги на няколко пъти да седнат при нас; размиваше ги, и тя са смееше; и постепенно стана център на внимание.

Не помня колко коняка бяха нужни, за да извика на масата ни двамата шиптари от другия край на заведението, които скоро влязоха в тон с нея, смееха се и я докосваха често, сякаш се познават от сто години; учеха я да говори албански; и скоро извадиха по една пачка долари; най-неочаквано започнаха да ги раздават на минаващите покрай нашата маса. Тя изпадна в невероятна еуфория, дърпаше парите от ръцете им, хвърляше ги над главата си или също ги раздаваше, дори по-щедро. После двамата ходиха в тоалетната за по една линия, втория път поканиха и нея, а и мен, което в случая нямаше особено значение; вече бях готов да си тръгна; тогава се появиха три униформени ченгета, с палки, пистолети и дори фенери, и застанаха до нашата маса. Нищо особено не се случи. Двамата обещаха да им дават стотачки зелено, докато кажат „Стига!“ и „Тръгваме си!“ и ченгетата бяха доста меки.

Но аз, кажете ми, какво можех да направя, особено в случая с униформените куки, на които тя, ядосала се най-неочаквано, започна да обяснява какви отрепки и помяри са. Скоро започна да напада и шиптарите. Юлето е мила и нежна, когато говори прелестните си безсмислици, но след като метне няколко питиета понякога става отвратително агресивна. Най-лошото беше, че онази вечер, от известно време нататък, почти не ми обръщаше внимание. Дори тогава, когато истински се беше развилняла, напълно ме беше забравила.

Подобно усещане, съвсем нормално, ме изважда от равновесие. Вероятно защото поначало имам проблеми в тази посока – искам да кажа, кой и какъв съм, и за какво се боря. Например, повечето близки познати и роднини знаят, че искам да съм студент. Но само се явих на кандидат-студентските изпити, без да напиша на листа друго освен името си. А, забравих, нарисувах и ръката си с имената на всичките линии, възвишения и неравности на дланта. Знаех ги от една книга по тези въпроси – разните венерини хълмове, линии на съдбата, на късмета и така нататък. Все нещо трябваше да правя, докато останалите кандидат-студенти наоколо пишеха, та се късаха. Не помня колко часа си задължен да стоиш и чак тогава ти разрешават да излезеш. Такъв съклет ме хвана, че едва издържах. Но ако продължа с намеренията и желанията си, искам още да съм командос в Косово, или дори в Ирак и Афганистан, но още не съм се поинтересувал какво трябва да направя, за да ме изпатят. Както става ясно, имам скромни амбиции, които ми се струват изпълними. И, да си призная, не разбирам защо не ги осъществявам.

Друга позиция, която изглежда отредена за такива като мен, поне в днешно време, е на псевдо-мафиот. Така ги наричам всички, защото повечето български мафиоти са назначени. Както и бизнесмените, и политиките, и всякаква друга измет. Но аз, псевдо-мафиот, та дори и истински мафиот, нямам желание да ставам. Защото знам за какво става дума. Е, не успях съвсем да се опазя. Нямах как да се опазя в тези неспокойни години, когато някои щедро си разпределяха държавната баница. Направо късат колкото се може по-големи парчета, образно казано, и пъхаха в пазвите. Що се отнася до мен, не само газех тук и там в мърсотията, но и се опитвах да се задържа на повърхността. И по възможност да запазя своята самостоятелност. Мисля, че засега, съм го постигнал. Това в случая ми стига.

Бях известен на всички като нумизмат, който продава по някоя дървена монета. Случва се и нещо наистина ценно да попадне в ръцете ми. Но рядко. Монетите обикновено купувам от селяндури-иманяри. Понякога се налага да ходя в диви села и махали. Никога не нося пари със себе си, казвам го, още с идването си. Иначе някой дебил ще ме пребие с тълпото на секирата, докато се усетя за намеренията му. Напоследък се набърках в една значително по-тънка работа – посреднича при освобождаването на донаторници от казармата. Вярно, казват, скоро ще влизаме в НАТО и войниците щели да стават професионалисти. Ама още не сме влезли, прибират който иска и който не иска в казармата, и затова бизнесът вървеше. Но по веригата изчезваше голяма част от това, което печелех. Нямах как иначе. Във всеки случай, каквото и да разказвам, сигурно е, че не съм какъвто ми се иска да бъда.

– С кола ли си? – попита Юлето. – Или още нямаш пари за някаква таратайка?

– Не ми трябва кола.

– И защо не ти трябва, ще ми кажеш ли? Или е тайна?

– По-удобно е без кола. Ето сега например спокойно ще изпия с тебе няколко коняка.

– Не пия!

– Откога?

– От вчера.

– Щом е така – кимнах с разбиране – по-добре да отидем направо у нас.

– Хайде първо в „Хемус“.

– А-а, да ги нямаме такива. Предупредих те, че не отивам на място, където ще се чудя дали съм с тебе, или сам.

– Обещавам ти, че ще бъда само с теб.

– Не ти вярвам.

И наистина не вярвах. Направо никак. Ама нямах как, тръгнах където тя искаше. Винаги става така. Постоя ли около нея – даже не много време, а както сега, няколко минути – към тялото ми започват да прескачат искри. Създава се силово поле, на което лесно се подчинявам. Слушам я какво обещава, в себе си още недоволствам, но изпълнявам желанията ѝ. Дори не си отворих повече устата, поне още веднъж да възразя. Чувствах

се обречен, познато от предишни наши срещи усещане, без да съм сигурен какво точно ме очаква. Вече нямаше значение. Важното беше, че отново съм с нея. Махнах на първото появило се такси. Беше пълно, но намали и отмина на бавен ход. Шофьорът явно беше се зазяпал по Юлето. Второто спря, качихме се и тя, опряла бузата си в рамото ми, каза на шофьора да кара към „Хемус“. Още усещах в себе си някакви следи на недоволство и хладина, която се стопяваше и бързо изчезна. Скоро я прегърнах по-плътно и усетих, че от огромните ѝ гърди моите се изпъват с нещо по-важно от въздуха. И вече не съм обикновен дребен бизнесмен или мошеник, често едно и също в днешно време, а мъж, който не прилича на другите наоколо. Дори и на самия себе си не приличах, щом съм в таксито с толкова красива жена. Не е важно къде отивахме.

Преди да спрем пред „Хемус“ се подвоумих, искрено ли беше желанието, с което ми пускаше великолепия си език. Учудващо беше, че запазвам присъствие на духа, въпреки близостта ѝ, и ме спохождат подобни мисли. Не знаех в какво точно я подозирам. Понякога съм мнителен, дори без основателна причина. Правилно сте забелязали, че след пътуването в таксито, бях склонен към самообвинения. Иначе Юлето си беше както обикновено великолепна и напълно невинна, каквото и да е направила някога при съвсем други обстоятелство. Платих на шофьора, оставих му даже бакшиш, което не правя винаги, и побързах да я настигна. Признавам, че след като не беше в ръцете ми, тоест не я прегръщах – и тя не ме прегръщаше – почувствах познатата си от предишни срещи несигурност. Беше избързала на две крачки пред мен и сега говореше с портиера. Не е голямо достойнство да познаваш персонала на всички основни кръчми. Казвал съм ѝ го. Но тя обича да си общува. Не разбрах какво точно го пита, и какво отговаря той. Но усещах, че най-хубавото от вечерта беше останало на задната седалка в таксито.

– За нея може и да не плащаш – каза портиерът, когато започнах да се бъркам за още пари. – Не си прави труда.

– Защо?

– Юла Цицата я пускаме без куверт.

И веднага ми се прииска да съм някъде далеко, където никой не знае, че на Юлето вече всички ѝ казват Юла Цицата. Но само продължих побързо след нея, настигнах я, поставих ръка на кръста ѝ и се отправихме към

осветения бар. Извивката на бара ми приличаше на спокоен залив, където можехме поне за кратко да се уединим. Но от дъното на заведението някакви, седнали около двойна маса, ентусиазирано започнаха да махат. Тя, изглежда, само това чакаше.

– Тези са мои познати. Нека седнем при тях. И без това, виждаш, че на бара няма свободни места.

– По-добре е да си тръгна.

– Искаш да кажеш, че ще ме оставиш сама. Сякаш съм лека жена, която обиколя баровете.

– Тук, както се оказа, имаш познати.

– Но аз дойдох с теб.

След като разбрах, че тя не иска да си отида, съпротивата ми беше доста вяла. Тръгнах след нея с подозрението, че отново щях да прекарам вечерта, а вероятно и цялата нощ, в компанията на куп нахалници. Всеки от които ще се опитва да я отмъкне със себе си. Защото за тях тя е Юла Цицата. И нищо повече. Тогава познах втория, който се разцелува с нея. Бях абсолютно сигурен, че точно него не трябваше да срещам тази вечер. Докато го уволнявах от казармата като безопасен психар, му взех три хиляди евро. После стана някакъв сакатлък и трябваше да се доплаща. Но той отказа. И си поиска обратно парите. Не става, мой човек, процедурата вече е започнала. Такъв е отговорът в подобен случай. Сега, дори сред шума наоколо, чух познат звук. Имам добър слух. Двамата, без да си казват дума, дори без да се погледнат, бяха изчаткали с автоматичните си ножове.

– Юле, виждаш ли къде ме доведе? – извиках отчаяно. – Знаех си, че ще стане нещо подобно.

– Аз не знаех.

– Ти не, пък аз да.

– Да не си медиум?

Нямаше как да ѝ отговоря, защото панически отстъпвах. Съвсем скоро с двамата, които размахваха ножовете, играехме на гоненица между масите. Бутнах няколко чаши и се освободих на два пъти от ръце, които се опитваха да ме задържат. След много завой, лазене на четири крака и други гимнастики, се оказах близо до сцената. Задържах поглед върху магьосника-илузионист – с фрак, цилиндър и всичко останало, – който ръкомахаше с една ръка, правеше тайнствени знаци, и явно подготвяше публиката за следва-

ция си фокус. Беше осветен от два мощни прожектора. Най-силно впечатление ми направи магическия му бастун. В началото го държеше плътно до тялото си и почти не се виждаше. Но вече беше дошло време за действие и звучно го постави пред себе си. Качих се при него и с рязко движение го грабнах от ръката му. Почти веднага халосах най-близкия от преследвачите си по темето. Направих го с финес и от разстояние. Завъртях бастуна над главата си и нанесох нов удар – ръката с ножа, но на другия, който още напираше, неестествено увисна. После най-спокойно се обърнах и направих няколко крачки по сцената. Чух как двамата крещяха от болка зад гърба ми. Огледах се, дори се поклоних, защото се чува вiali ръкопляскания. Излязох от светлините на прожекторите и уверено продължих между масите. Вече никой не протягаше ръка да ме спре. Следващата ми цел беше Юлето. Исках да я хвана за ръката, и да я отведа със себе си. Но магьосника-илюзионист ме последва. И почти веднага се наложи да променя посоката. Така тя остана далеко в ляво. Съвсем скоро лявото стана дясно и отново ляво. Продължавах да бягам на широки зигзаги между масите. Чувах дъха на магьосника-илюзионист, който ту се оказваше опасно близко, ту изоставаше на прилично разстояние. Вероятно трябваше и него да халосам. Не ми се рискуваше. Опасявах се, че ако го ударя от бастуна щеше да изскочи я заек, я банда танцуващи мишлета, или букет пластмасови рози.

Бях на изхода, когато отново се обърнах.

– Юле, помниш ли какво ти казах?

– Какво?

– Не искам да ходим някъде, където няма да си само с мене.

– Какво? – повтори тя. – Не те чувам заради музиката.

– Запомни го за следващия път.

Магьосникът-илюзионист отново беше в опасна близост. Обърнах се и побягнах нагоре по стъпалата. Почти бях ги изкачил, когато се подхлъзнах, килнах се настрани, и се поуплетох в магическия бастун. Успях да се задържа на крака. Хванах го през средата и го вдигнах над главата си, направих няколко нормални крачки, да се уверя, че съм окей. Почти веднага затичах отново.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: «Шапката на скитника», «Манхатън, почти събитие», «Парцаливо знаме», «Хотелска стая», «Среднощен човек: биографии» и «Любовник на самотни улици и запустели къщи». Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Коментари (5)

- 04-08-2008|Васил - разказа

Нищо особено – «модерна» измишльотинка – като стихотворението за Левчев, което той /Л/ може би дори го е харесал, тъй като е Цар на промените, колкото и да се оглежда, все ще се вижда голям поет и нищо друго! Това не значи, че стихотворението не е добро – някои мои приятели, известни литературни критици /сериозно/, доста се възхищаваха от него

- 24-11-2008|Гост - палми Ранчев

Ами не знам защо този човек толкова упорито иска да е писател цял живот, да му позволим да си осъществи мечтата, нека пише, вие го публикувайте, който иска и да го чете и това е нещо полезно за хората, да им правим добро, иначе писател не е, но да да радва човечецът

- 04-01-2009|Гост - PAZKAZA

prochetoh go, ostanah ozadachena ot praznotata na izzhiviavaneto-zagubeno vreme... prosto prazni misli na edin prazen chovek – bez ostroumieto!

- 07-01-2009|Гост - Hubav razkaz

Palmi-pibe6 hubavo i unikalno! Predi malko dadoh purvoto si mnenie za tvoia statia-za kontrabandata na benzin. Nai-dobrite razkazi sa na Uiliam Saroian. Ne e nujno vsi4ko da e kato v u4ebnik. Vajno e 4uvstvoto, koeto idva sled pro4itaneto, a ti go suzdava6-magi4eskoto 4uvstvo -suprejiviavam s teb napisanoto-zna4i vliza6 v du6ite ni, a zatova se iska darbi4ka ot „gore“. Bravo na teb! TVOI:SUSPORTIST I OBI4A6T SAMOTO 4ETENE-nali si spomnia6 Stefan Zvaig-Mendel knjigata.. Pozdravi!

- 21-08-2012|Назначен за .. - Пичът се е поотпуснал доста и ..

.. дет се вика, с разкази кат този ако си изкарва хляба – гладен ще да е останал .. :О по-добре да не ни беше ощастливявал с този мъчителен (за него) избор между писател и мутра.

Псевдонимът

Автор: Кристина Димитрова

Лампата на отворения хладилник освети части от лицето му, заедно с торбичките под очите. А след два дена безсъние те изпъкнаха като гипсови орнаменти върху фасадата на областен театър. Тодор Бадев приглади назад бившите си кафяви къдрици на бивш фен на „Зепелин“.

Положението в хладилника не отговаряше на сребристата му външност. Саламът беше на преклонна възраст, сухото мляко беше към края си, а мокротото вървеше към изсушаване. Само хлябът, хвърлен заедно с найлона в отделението за зеленчуци, можеше да се яде с масло, стига да го позапечеш на гостера. И да имаш здрави зъби. Тодор имаше отлични зъби, макар и част от тях да не бяха негови. Ходеше на най-добрите зъболекари, продължаваше да плува два пъти седмично и веднъж в месеца у дома му идваше виетнамски масажист. Тогава Тодор си правеше труда да прибере дрехите по гардеробите, да изхвърли пепелниците. Иначе не му се налагаше, защото на практика живееше в редакцията.

Докато размишляваше над посинелия кашкавал, от стаята на дъщеря му Албена се чу нахакания речитатив на хипхоп, в който – дори през стената – Тодор успя да различи много обидни думи, замислени като комплименти. Откакто се беше развел, тя всяка седмица идваше да го види. Това означаваше, че в петък вечерта се затваряше насаме с компютъра и в понеделник сутринта си тръгваше с най-искрени впечатления за пълноценен контакт.

„Длъжен съм да го направя – помисли си Тодор. – Дори заради малката съм длъжен. Живеем в свят без истина, а когато никой не знае каква е истината, няма как да оправи злото.“ Идеята за добро и зло беше сравнително нова за него, или може би отдавна забравена, но той смътно я свързваше с навлизането си в някакъв патриаршески период. Възраст, белязана от разредени полови контакти и притеснението, че някои неща никога повече няма да му се случат. Като че ли светът беше отдръпнал развлеченията си, за да му даде възможност да се съсредоточи.

„Малката“ усили басовете, но Тодор не забеляза, защото в главата си имаше свои. Като журналист във важен столичен вестник, той трябваше да спазва политиката му. Това на вътрешен език означаваше, че няма пра-

во да публикува изобличаващи факти за едни личности, и похвални факти за други. Естествено, първите бяха щедри към вестника и шефовете му, за разлика от вторите. Това правило досега му беше пречило умерено. Беше говорил срещу него на чаша бира пред колеги, както и на пролетния купон за сплотяване на колектива. Все пак, внимаваше да не изнася речите си пред близки на шефката, които биха ѝ обяснили какъв бунтар се таи във „Вътрешен отдел“.

Сега обаче в първото чекмедже на бюрото му имаше документи. На пръв поглед никой не можеше да ги свърже, но на Тодор не му трябваша допълнителни обяснения. От едни ставаше ясно, че поддръжката на електроинсталацията под града ще се предостави на частна фирма, като разноските ще се начисляват върху сметките за ток. Копия от протоколи показваха, че сред кандидатстващите фирми е имало световно добри, но техните предложения не са били взети под внимание. Други страници разкриваха, че търгът е, кой знае защо, спечелен от фирмата, поискала най-висока цена. Тя беше австрийска. Поне за пред очите на тези, които не бяха наясно кой кой е в България. А Тодор знаеше, че тя е собственост на сина на политика, който определяше правилата за търга. Този политик субсидираше и вестника, в който работеше Тодор. Естествено, правеше това в страни от вниманието на финансовото министерство. Само след година градът щеше да се превърне в крепостно владение с нов десятък, освен ако някой не напишеше последователна и изясняваща статия по въпроса. Но Тодор нямаше как да направи това.

– Какво си се надвесил над хладилника? Не виждаш ли, че смърди!

Дъщеря му го бодна с два пръста от двете страни на кръста.

– А? А, правя си инхалации. Какво ще кажеш да мръднем да изядем по една пица?

Не беше усетил миризмата.

В пицарията Албена бодеше лазанята и я тъпчеше в устата си заедно с големи дози зелена салата. Вилицата сновеше, претоварена до ръба на възможностите си, и от време на време по някой стърчащ зеленчук се катурваше върху покривката.

– По-спокойно, ще се задавиш.

– Аз не мога да бъда спокойна като тебе. Ти с часове си пишеш разни неща в тефтерчето, дремеш пред телевизора. Ето сега те видях да висиш

пред хладилника. Не мога да те разбера. А днес пък изглеждаш съвсем занесен.

Беше облечена в поредица от потници, кой от кой по-къси, на пъпа ѝ лъщеше обеца, а на главата си носеше дълбок каскет, нахлупен на една страна. Приличаше на боркиня за правата на афроамериканките в Харлем, поне според представата на MTV. Само дето не беше черна. И не беше американка. А и не се бореше за нищо, освен за общата зелена салата на масата. Имаше международен мач и от единия край на салона, под широкия телевизор, се чуваха групови възклициания и въздишки. Макар да беше девет часа, нито слънцето беше залязло напълно, нито лятната жегла се беше разнесла. През отворената витрина се виждаше как два врабеца на улицата се къпят в прахта. „Къде другаде“, помисли си Тодор и кой знае защо, съжали себе си.

Разказа ѝ за проблема си. За това, че от него се очакваше да защити истината. Една от кандидатстващите фирми, засегната от резултата, му беше предоставила документите в пълен комплект с надеждата, че правото ще възтържествува. Тодор се занимаваше с разследваща журналистика от 20 години, само дето общо взето все изпълняваше задачи. Практиката му помагаше да се ориентира къде какво се е случило от едно име и половин дума. Беше го научила обаче и отдалече да вижда подводните камъни, които ще попречат на статията да излезе. Сега с този наръч документи в чекмеджето летеше право към дигата на пристанището.

– Много важно, просто пусни статията за този крадец и толкова – каза Албена с пълна уста.

– В нашия вестник веднага ще ми я свалят. Заедно с мене.

– Пусни я в интернет.

– То накрая сигурно и това ще стане, но кой ще ѝ обърне внимание там? У нас институциите четат вестници. Трябва да я напиша за някое друго издание.

– Давай, къде ти е проблемът?

– Нали се сещаш, че ако ме надушат, директно ще изхвъркна от работа.

– Ами ти я пусни под псевдоним и после, ако те питат, ще отричаш.

Разговорът, който в началото приличаше на споделяне, започна да дразни Тодор. Албена изглеждаше пълна с прости решения, а той – с не-

разрешими въпроси. „Предимството на неизползвания нож – помисли си той. – Винаги е по-остър.“

– Ами ако останем на улицата и аз вече не мога да си изплащам апартамента, а на вас с майка ти ви се наложи да се оправяте без моята заплата? Между другото, вече трета година я чакам „да си стъпи на краката“. Какво беше това стъпване, саката да беше, щеше да проходи!

Албена стана сериозна и престана да дъвче.

– Виж сега, ако рискуваш такова нещо, просто не се захващай.

„Гоооол“, чу се от другия край на заведението и няколко полупълни бирени халби се вдигнаха във въздуха.

– Не мисля, че мога да направя нещо в случая, без да рискувам. Това е адски голяма далавера. Става дума за милиони и милиони. Хората ги застрелват и за десет хиляди, като преди това им режат ушите. Ако се направя, че не знам нищо, утре този мръсник ще строи дворци по Черноморието, а цяла София ще му буца пари в джоба. Не може всичко да е разрешено! Не може всеки да прави каквото си иска! Прокуратурата явно се прави, че не го забелязва. И аз ли да стоя със скръстени ръце?

Албена гледаше към екрана в дъното, докато човъркаше с клечка за зъби някакво зеле, влязло между кътниците ѝ.

– Слушаш ли ме изобщо?

– Татко, не знам какво да ти кажа. Нищо не разбирам от сметки.

Два дена по-късно Тодор вече имаше решение. Обади се на свой приятел от конкурентен вестник, даде му статията си заедно с доказателствата и му поръча с какъв псевдоним да го подпише. Беше много доволен. Тресеше се от страх.

Сутринта, в която статията излезе, всичко изглеждаше така, сякаш нищо не се беше случило. Тодор седна на бюрото си, обърнато с гръб към залата на „Вътрешен отдел“ и под прав ъгъл спрямо възрастната му колежка Дафина Гергова. Тя вече преглеждаше конкурентната преса с надеждата да ѝ хрумне идея за коментар. Тодор се направи, че пише. Ръцете му бяха потни отвътре и мокреха клавиатурата.

– Гледай ти! – каза най-после Дафина. – Гледай ти, гледай ти!

Сочеше статията му, могъщо разположена на втора и трета страница с отправка от първа. Тодор скочи така бързо, че щеше да обърне стола. Да-

фина гледаше със зловна възбуда, както сигурно би гледала кастрацията на изнасилвач.

– Шефката ще получи инфаркт. „Нашето момче“ са го изтипосали по бели гащи. Факсимилета, документи... всичко.

Показалецът ѝ се залепи предупредително за устата, докато Тодор се надвесваше да си види материала. Останалите пет човека в залата просто си работеха.

– Това му е краят, а? – попита той с надеждата за още коментар.

– Разстрел, и след разстрела – червеи...

Дафина презираше поезията, но винаги прибъгваше до нея, за да изрази върхови емоционални състояния.

– И кой ли е авторът?

Последва церемониално сгъване на вестника, при което името остана най-отгоре и костеливата ѝ ръка, покрита в пигментни островчета, му го подаде.

– Това е любимият ми момент. Подписана е с „Хари Хаджиев“. Естествено, не може да е от него. Човекът умря в Белене през 58-ма, две години след унгарските събития. Говореше се, че са го разстреляли при опит за бягство. Ти, разбира се, не можеш да ги помниш тези неща, защото тогава си се учил да ходиш. Аз обаче бях студентка. Този човек беше легенда. Преписи от статията му, в защита на унгарската независимост, се предаваха от ръка на ръка. Тогава нямаше ксерокси. Всъщност един колега го изключиха от университета за една такава тетрадка с цитати. Провали си бъдещето. До мене така и не стигна текст от Хари Хаджиев, но името му беше като парола.

– Парола за какво?

– За това, че не са успели да ти замажат очите. Че виждаш истината. Тогава всичко беше пропаганда. И радиото, и вестниците... Телевизията се появи на следващата година... 59-а мисля. Същата работа. Името Хари Хаджиев значеше, че още не си им повярвал. Ела в коридора да запалим по една цигара.

Млада колежка ги проследи с поглед иззад екрана си. Тя отдавна развиваше тезата, че хората пушат, за да не работят. В известен смисъл имаше право – уютното коридорче предлагаше усамотение край клозетите и ако не беше това усамотение, Тодор щеше да е изпуснал далеч по-малко цига-

ри. Дълго време той се надяваше, че тя се заяжда с него, защото го харесва. Вече знаеше, че не е така.

– А този... Хари Хаджиев – боязливо продължи разговора Тодор – понякога служил ли ти е за пример?

Дафина се замисли. Това причини сериозно разместване в бръчките на челото ѝ.

– Не. Категорично не. Не мога да си позволя да остана без работа. А по онова време се е влизаше и в затвора. Макар че сега, на стари години, ако трябва да клекна с паничката пред някоя църква, панделата може да се окаже и по-добрият вариант. Майната ѝ на истината. Ще я казвам както мога, когато мога.

Цунамито на новината удари редакцията след петнадесет минути, когато разобличеният политик се бе обадил лично на шефката, за да я моли за помощ. Началниците на отдели бяха свикани на извънредна планьорка, търсеха се решения за изпиране на реномето му, чертаеха се стратегии, разменяха се обиди.

– Вижте какво – свистеше главната редакторка над главите на подчинените си, – много добре знам, че това е псевдоним. А знаете, че в нашия занаят всичко се разчува. Само да има късмет някой от вас да е написал статията... само да има късмета...

Триколюрът потреперваше зад гърба ѝ.

През следващите дни Тодор Бадев ходеше на работа с повишена нервност и пулсът загърмяваше в ушите му при всяко произнасяне на името му, но нищо не се случи. По всичко изглеждаше, че колегата му от конкурентния вестник беше запазил дискретност.

Една вечер, когато се прибра след късно дежурство, бравата на външната му врата заяде. Това беше доста необичайно, защото както всичко, което Тодор купуваше, беше скъпа и качествена. Отначало ключът влезе, после заседна някъде по средата и не можа да помръдне ни напред, ни назад. Тодор го заклати наляво-надясно. Долу, в подножието на стълбището, входната врата се хлопна. Тежки стъпки с различен ритъм, вероятно на двама мъже, започнаха да се изкачват по етажите. Ключът не влизаше и не влизаше. Някаква невидима преграда се беше спуснала пред върха му и металната врата не разпознаваше собственика си. Стъпките се приближаваха нагоре. Дребни капчици пот избиха по лицето на Тодор. Нямаше къде да

се скрие. Срещата с непознатите изглеждаше неминуема. В прилив на отчаяние той издърпа ключа и опита да го вкара отново. Този път ключът се плъзна в сложната си ключалка като в леден тунел. Мъжете се появиха зад гърба на журналиста и го подминаха. Единият беше новият квартирант на съседите.

Тодор влезе в антрето си, спусна резето и известно време остана прав, подпрял чело върху металната врата. Изчака сърцето му да се успокои преди да си налее половин водна чаша уиски.

След като се утаи спомена от гестаповската планьорка, името „Хари Хаджиев“ се превърна в редакционен фолклор. Когато някой не искаше да отиде на лицемерна пресконференция, всички му подвикваха: „Праги Хари Хаджиев“. Когато някой получаваше задача да гримира фактите, си мърмореше: „Тази статия трябваше да я напише Хари Хаджиев“. А когато някой получи комплимент за дописката си, махваше с ръка и казваше: „Е, не е точно Хари Хаджиев, ама карай“. Постепенно Тодор Бадев започна да се отпуска.

Дори по време на плуването изпита истинско щастие. Ръцете му гребяха водата и му даваха чувство за мощ, което животът на земята обикновено му отказваше. Главата му се потапяше ритмично с дишането и присъстваше едновременно в два свята. В горния имаше екот на гласове, коридори, оградени с плуващи въжета и главите на други хора, които изскачаха да си поемат дъх с рибешки уста. Долу имаше синя тишина и крака, беззащитни в голотата си. Този свят не търпеше думи, а само движение. Тодор се гмурна надълбоко и мина под всички корени, за да стигне до стълбичката.

Докато пътуваше в таксито към редакцията се замисли, че никак не е лошо да направиш нещо смело, макар и под чуждо име. Беше отворил широко прозореца и горещата струя мятане още влажната му коса като сешоар. Работата му беше да осведомява хората. И той го правеше. Тяхно право беше да знаят.

– Журналист, а? – попита шофьорът, чул посоката.

– Да. Определено.

– Аз тоя вестник не го чета.

– Е, истина е, че понякога не сме на ниво. А кой вестник четете?

Шофьорът махна с ръка.

– Да ти кажа право – никой. Слушам радио. И пак много приказват.

– Ами ако изпуснете нещо важно?

– Какво важно мога да изпусна? Че сме влезли във война с Марс ли? Баща ми на времето две къщи издигна, аз един апартамент не мога да изплатя.

Тодор реши, че няма да му помага за апартамента и си изчака рестото до стотинка. Издърпа тежката врата и пристъпи в прохладния въздух, който сградата пазеше само за вътрешно ползване.

В редакцията го чакаше изненада. Тодор хвърли разсеян поглед върху купчината конкурентни вестници и дъхът му спря. Най-отгоре с тлъсти букви се четеше заглавието „Главният прокурор бил на лов с Диньо Генчев – Динята“, а под него – името на автора. Хари Хаджиев. Материалът бе добре подплатен със снимки, в които дулата на съдебната и подземната власт сочеха в една посока. Вестникът не беше от най-продаваните и Тодор не познаваше никого там.

– Кой е ползвал това име отново? – попита Тодор и размаха вестника. Разговорите в редакцията секнаха и няколко чифта очи се насочиха към него.

Внезапно младата му колежка стана, прибра няколко папки и тръгна към коридора. На излизане му хвърли злобен поглед и каза:

– Който и да е бил, имал е смелостта да го направи. Тук вече отдавна сме забравили кое е редно и кое – не.

Тъй като главният прокурор нямаше преки отношения с вестника на Тодор, планьорката зави от драмата към комедията. „Този ХариХаджиев – говореше гологлав ветеран с хусарски мустаци от спортния отдел – може да е мъртъв, ама пише повече от живите.“ Около него изригнаха сопранови и басови изкикотвания. Шефката се направи, че не го е чула.

Тодор си тръгна пеша от работа, за да събере мислите си. Току-що беше преваляло и кривите софийски улички миришеха на мокри паяжини и котешка козина. Лампите вече светеха, но през една-две, така че не нарушаваха анонимността му. Тодор крачеше под тях като черна изрезка, фигура на човека изобщо от енциклопедия за живите организми – без черти на лицето, без опознавателни знаци. Силует с рипсено сако. Но сега не беше сигурен, че иска точно анонимност. Вече не го беше страх, че ще го хванат. Дори му се искаше да го хванат. Цялата му скъпо платена смелост, всичките му притеснения бяха присвоени от непознат, който се разхождаше из

печата с парадната му униформа. Искаше му се хората да разберат, че той, Тодор, е Хари Хаджиев, а не някой друг. Макар че и той не беше. От друга страна някакви пера го гъделичкаха в гърлото и издуваха белите му дробове. Имаше последователи. Там някъде из пренаселения град имаше някой друг, който се беше въртял нощем в леглото, беше разглеждал снимките отново и отново и накрая се беше изправил точно като Тодор – зад сянката на Х. Х. От един нисък прозорец миришеше на пълнени чушки, което беше добре за хората вътре и зле за тези от улицата. Тодор с радост установи, че макар да крачеше в невидима група от двама, той също не беше сам.

Седмицата приключи както обикновено – с много работа и малко събития, но следващата беше подготвила истински взрив. В понеделник излязоха две статии от Хари Хаджиев в различни всекидневници, а в сряда – в един седмичник. В петък Тодор забеляза, че Дафина пише след пускането на страниците и се зачуди какво ли е възбудило перото на възрастната му колежка. Когато се наведе уж случайно над нея, тя смени екрана с интернет страница и понеже не я беше ползвала за нищо, лъсна празния правоъгълник на „Гугъл“.

– О, любовни писма ли пишеш?

Дафина се огледа подозрително, увери се че всеки в залата изглежда зает по обичайния си начин и смигна на Тодор.

– Любовни писма, ама няма да ги подпиша с моето име.

„Хари Хаджиев?“ произнесе Тодор с устни, без да издава какъвто и да било звук.

Дафина кимна.

След четири дена се появи разгромяваща статия от Хари Хаджиев във вестник с неголям тираж, но с достойно последователна политика. Хотелите на кмета по Черноморието бяха назовани поименно и сравнени с декларираните от него доходи.

– Ей, добре пише този човек! – каза Тодор, като подаде вестника право в ръцете на Дафина. Набръчканото ѝ лице се усмихна до уши.

– Не, знаеш ли кое е добре? Добре е поне един ден в живота си човек да се почувства като него.

Тодор закима в съгласие като познавач. След работа останаха да пият по водка в близкото заведение. Говориха много, но никой не спомена пря-

ко градушката от разкрития в печата напоследък. Те нямаше нужда да праявят това. Другите, по-страхливите трябваше да му мислят.

Тодор се изправи пред металната си врата и вкара ключа. Този път нямаше никакви проблеми с бравата. Един пълноценен ден приключваше с надежда и добри новини. Влезе в антрето и удари резетата.

Лъхна го течение.

В сумрачния хол лампите бяха загасени. Балконската врата беше отворена и прозрачното перде се издуваше навътре с всеки порив на вятъра. Зад него личеше издължена черна сянка.

На балкона имаше човек.

Тодор застина на място, миг преди да светне лампата. Сърцето му загърмя. Дишането му се измести в някаква много повърхностна част от белите дробове и като че ли кислородът не слизаше надолу. И същевременно на Тодор му се струваше, че всяко поемане на въздух вдига невъобразим шум. Днес беше петък и дъщеря му трябваше вече да е в апартамента. Не се чуваше музика. Дали обувките ѝ бяха в антрето? Той не ги видя. Не помнеше дали ги беше видял. Къде е Албена? Непознатият беше висок и леко прегърбен напред. Подпрян на парапета, гледаше към дърветата и далечната улица, по която летяха таксито. Дали вече знаеше, че собственикът на апартамента си беше в хола?

В този момент Тодор се сети с какъв замах беше пуснал резетата.

– Извинявайте, че стоя на тъмно – каза непознатият. Гласът му, нисък и силен, леко стържеше, сякаш всеки момент щеше да се обърне в кашлица. – Така мога да виждам повече неща навън.

Тодор грабна най-близкия предмет, който бе в състояние да послужи за временно оръжие, и той се оказа кристален пепелник. Фасовете се разпиляха по килима.

– Какво сте направили с дъщеря ми?

– Младата жена, която ме пусна да вляза ли? – Непознатият отмести завесата и пристъпи към стаята. Светлината от улицата очертаваше силуета му като плитък ореол. – Нищо. Остави ме тук и, доколкото разбрах, си отиде в стаята.

Мъжът се приближи. На Тодор му направи впечатление, че едрата му фигура и сега не изглеждаше много изправена, независимо, че вече не се подпираше на парапета.

– Кой сте вие всъщност и какво искате от мен?

Мъжът протегна ръка.

– Извинете. Хари Хаджиев, приятно ми е.

– Не ме лъжете – прошепна Тодор и се втурна към стаята на дъщеря.

Отвори вратата с трясък и светлината вътре в първия момент го заслепи.

– Албена!

Тя седеше със слушалки пред компютъра и главата ѝ беше килната на една страна. Само пръстите ѝ безшумно се движеха по клавиатурата в кратки отговори на нечии чужди кратки отговори. Бяха необходими няколко секунди, за да достигне викът му до нея.

– Абе ти наред ли си? – попита го тя без да сваля слушалките.

Тодор остана известно време на прага на стаята, вкопчен в дръжките на вратата от двете ѝ страни. Искаше очите му да се напият с образа на дъщеря му, за да се уверят задълго, че тя е тук и е добре. Албена му се усмихна неразбиращо и се върна към чата.

– Мисля, че вече мога да разговарям – каза Тодор, докато наливаше уиски във водни чаши на себе си и на посетителя. Бяха включили един страничен лампион, който се извиваше змийски покрай ръба на библиотеката и поднасяше ябълковия си абажур към всеки, който имаше нужда от светлина. Тодор го мразеше, Х. Х. го предпочете пред централното осветление. Дори на мержеливите му лъчи можеше да се види това, което на тъмно по никакъв начин не си личеше. Гостът бе около 80-годишен, запазен старец с масивни кости и късоподстригана бяла коса. Лицето му беше най-странната част от физическата му композиция. Чертите му – едри, отчетливи – бяха смазани под тежестта на някаква постоянна сдържаност, като че ли не искаше да бие на очи. Приличаше на придънна риба, която само при крайна необходимост изплуваше на повърхността и дори там предпочиташе да се слива с околната среда. Сега наоколо нямаше други хора, с които да се слее, и той видимо се чувстваше неловко.

– Наистина ли вие сте Хари Хаджиев?

– Да – каза той и подаде личната си карта.

– Същият Хари Хаджиев?

– Предполагам.

Тодор не беше сигурен точно какви въпроси да зададе, за да си изясни картината.

– Ние всички ви смятаме за мъртъв. Според данните сте загинали в Белене при опит за бягство.

– Кои данни?

– Да, кои... Ами спомени на по-възрастни колеги, статии в интернет.

– Аз също оттогава считам себе си за мъртъв, но ето че не съм.

– Как ме намерихте? Как разбрахте, че аз съм написал първата статия?

Това трябваше да бъде тайна.

Старецът се разсмя. Но много приглушено и много сдържано.

– По българския начин. Племенникът ми е шофьор във вестника, в който я публикувахте. Двама от журналистите я обсъждали в колата и, както винаги, не са считали шофьора за трети човек.

– Вие имате племенник?

– А вие нямате ли?

– Е, имам.

Тодор обхвана челото си с ръка и несъзнателно започна да го масажира.

– Защо ме потърсихте?

– Мислех, че ще ви бъде интересно да се запознаем.

– Да. Да. Така е – изпъна се Тодор церемониално и протегна ръка. – За мен е чест да се запозная с най-смелия журналист на България. Вие сте легенда. Макар че... – той се поколеба, изненадан от това, което му хрумна – аз лично написах една от последните ви статии. Мислех, че пиша от името на мъртъв човек.

– По-лесно се пише от името на мъртъв човек.

– А останалите статии, които излязоха напоследък от вас ли са?

– Не, разбира се, те също са от ваши колеги. Последният си текст аз написах през 58-ма година.

– Да, знам, унгарските събития. Те не бяха ли през 56-те?

– Моля ви, не ме прекъсвайте. Имам да ви кажа нещо. Дойдох специално за това, ще го кажа и ще си отида. Не вярвам да се видим повече, а и да се видим, вероятно няма да ви позная, така че не ме прекъсвайте.

Тодор кимна, като ученик, който обещава да слуша.

– Опитът ми за бягство, който вие споменахте – продължи старецът, като сам си допълни чашата – беше сполучлив. Успях да се добера до Линц, не ме питайте как. Около 40 години живях в Австрия и после, след промените, реших да се върна при близките си. Живея тихо, не се занимавам с

обществена дейност, нямам много приятели. Вие не бихте могли да знаете за мен. Сега идва най-важното.

Той млъкна и погледът му замръзна върху една точка на стената, където нямаше нищо. Приличаше на човек, който изслушва чужда заповед, преповтаря възраженията си срещу нея и тъй като те не се приемат, събира сили да я изпълни. Всичко това ставаше при пълно мълчание. Единствено едрите му вежди на два пъти потрепнаха в призрачен знак на несъгласие. Предупреден да не го прекъсва, Тодор също не посмя да каже нищо. Хаджиев сам се върна към разказа си.

– Не съм писал никаква статия за унгарските събития.

– Моля?

– Ето как стана всичко. По онова време работех като репортер в официозния ежедневник и дори ме смятаха за много „перспективен“. Шефът на отдела ни се пенсионира и като най-вероятни кандидати за поста му всички сочеха мен и мой колега. Аз минавах за по-сериозен, но той пък пишеше изключително бързо, при това, за него нямаше значение какво. Само трябваше да му се даде тема и да му се каже дали да пише „за“ или „против“. Знаете, че във вестниците това качество не е за пренебрегване.

Тодор кимна със солидарна усмивка.

– Скоро ми подсказаха, че „отгоре“ са се спрели на мен и аз няколко дена пърхах от щастие, предвкушвайки назначението си. Една сутрин, когато отидох на работа, ме повикаха при главния редактор. Мислех, че ще ми съобщят за новия ми пост. Секретарката обаче не ме поздрави. Въведе ме в кабинета на шефа и на излизане глътна корем да не би да се докоснем при разминаването. Вече съм бил заразен.

Вътре около главния редактор бяха насядали партийният секретар, който всъщност беше мой земляк, профсъюзният отговорник и двама мустакати мъже в шлифери, които виждах за първи път. Подадох ми три страници машинописен текст във възхвала на унгарските събития. Много компетентно написан. Вътре имаше всичко. Смелостта да се опълчиш на поробителя, който ти се пише брат. Как след смъртта на Сталин всички сме се наслушали на благородни уверения, но тайната полиция ни държи в още по-мъртва хватка. Как унгарците са имали доблестта да потърсят правата си, защото не са се побояли да назоват нещата със собствените им имена. И че заради това те заслужават по-дообър живот от този, на който

ние се обричаме в раболепието си пред по-силния. Никога няма да забравя тези думи. Ръцете ми трепереха, очите ми се насълзяваха, виеше ми се свят докато четях, но кой знае защо, помня всяка дума. Може би защото все още имах съзнанието, че са ме извикали, за да ми искат сведения. Трябваше да реагирам според правилата. Хвърлих листата на масата и извиках „Кой е написал този гнусен парцал?“ Тук настана мълчание сред колегите ми, а единият от мустакатите мъже, за когото такива отговори явно бяха всекидневие, каза „Вие“. Текстът е бил написан на моята пишешца машина и заключен в чекмеджето на бюрото ми. Открили го по сигнал. Виждах го за първи път. Скоро нямаше да докосна хартия. Още същата сутрин ме отведоха. Предполагам, че моят бързопишещ колега е успял да заеме началническото ми място. Честно казано, оттогава не съм се интересувал.

Тодор се раздвижи на фотьойла при поредния си несполучлив опит да събере две и две. Запали нова цигара и видя, че е последната в кутията.

– Вие току-що ми казахте за статията, която не сте написали. Коя е все пак статията, която сте написали?

– През 58-ма ли? Не съм казвал, че е статия. Беше донос. Трима от съкилийниците ми в Белене бяха замислили бягство. Предложиха ми да се включа. Приех, но планът им да плуват през нощта нагоре по течението на Дунава ми се струваше обречен. Ако останехме, щяхме да умрем. Ако тръгнем, пак щяхме да умрем. Изтъргувах пред ръководството на лагера това, което знаех за подготовката срещу собствената си свобода. Интересно, че те удържаха на думата си. Моите приятели ги разстреляха. Моят опит за бягство излезе успешен.

Старецът млъкна и чертите му се затвориха. Тодор стоеше втренчен и се чудеше как е възможно човек да изрече всичко това и да не се разпадне. Не можеше и да помръдне. Ако нещо блокира първата му спонтанна реакция, това беше равният тон, с който цялата история беше разказана. Тя вероятно бе преразказвана много пъти наум, превъртана още със ставането от сън всяка сутрин, може би постоянно, и така – до 80-годишна възраст. Много се ядоса.

– А не ви ли е страх, че ще се почувствам длъжен да разкажа всичко това в пресата?

– Не. Вие вече се подписахте с моето име. Ще трябва сам да се очерните, пък и да провалите всичко, което постигнахте със статията си. Да

подкопаете цялата истина в нея. Е, казвам ви всичко това, защото може би някой ден ще успеете...

– Да ви изоблича ли?

Старецът отново се засмя с тихо пристъргване по ъглите на гласа. Изправи се, за да си върви.

– Да бъдете смел под собственото си име. Аз успях едва тази вечер.

На сутринта Тодор се събуди на фотьойла, подпрял крака върху ниската масичка. От устата му се стичаше засъхнала слюнка. Видя двете празни чаши и му се щеше да не беше пил толкова.

Кристин Димитрова е българска поетеса, писателка и журналистка. Автор е на множество стихосбирки, разкази и романа *Сабазий* (2007). Носител е на многобройни литературни награди. Нейни стихове са публикувани в антологии и литературни издания в Австрия, Англия, Германия, Ирландия, Исландия, Канада, Литва, Македония, Полша, САЩ, Сърбия, Унгария, Холандия, Хърватия и Швеция.

Коментари (3)

- 18-02-2008|Dilmana - Псевдонимът

Прекрасно и тъжно като обърканата действителност в пост(дали е пост?)свѐтска България. Все пак има надежда – може би някой ден ще успеем(да бъдем смели под собствените си имена). Ако не, ще се свършим и това ще е жалко, но справедливо.

- 23-02-2008|Guest User - Psevdonimat

Chudesen razkaz! Bravo Kristin! Tova mi napomnia za akrostiha publikuvan v Puls prez 80-te, v stihotvorenje ot imeto na Margarita Petkova, na koiato veroiatno i prez um ne bi i minalo da napishe liubovno stihotvorenje, koeto vsashtnost kazva „DOLU TODOR ZHIVKOV“. Niakoi pomni li тази история? КМ

- 19-12-2008|мария

Да си призная , горда съм , че в досегашния ми живот , не ми се е налагало да се крия от името си. Смятам , че това , с което се занимавам , не го изисква , а ако го изискваше бих се отказала. Морала ми не би го позволил. Поздравя хубавия разказ!

„С хладен ум, горещо сърце и чисти ръце“

Автор: Емил Ив. Димитров

(За механизма на насилието и на подмяната)

Досието е ключ

към реконструкцията на целия механизъм на насилието, понеже в него се срещат и пресичат тоталната власт и отделният човек, „логиката“ на цялото и абсурдът във всеки отделен случай, безличните структури с личните съдби. Тривиално е, че механизмът на насилието е невъзможен в чист, „оголен“ вид, без фигурите на насилника и жертвата, а те се срещат „насаме“ тъкмо в досието. Зад сухите и бездушни рапорти, справки и формуляри – дори и в хаотичния, небрежен и направо неграмотен вид, в който най-често ги намираме – наднича, естествено, лицето на живота.

А върху му пада сянката на смъртта.

Досега вече неведнъж имахме възможността да се убедим, че нещата тук, между кориците на личното дело, дори в нелеспотта си са пределно сериозни. И все пак, забравихме да отбележим добрата новина: досието касае живия; това е важно, понеже мъртвият от времената, „когато се наливаха основите“ и за които иде реч, не само няма лично дело, а често – и кръст на гроба си...

Досието е едновременно и част от механизма на насилието, и негово „самосъзнание“, манифестация, израз – чрез словото и в езика. Досието тематизира пределните употреби на езика; то се разполага на неговата граница – там, където езикът непосредствено става живот. Или – престава да бъде живот...

При социализма думите бяха не просто челично-сериозни; те бяха оръжие. Често първом се стреляше с думи, а оловото беше само „невинно“ приложение.

Досието се състои не само от „разстрелни“ думи, но точно те определят смисловата му доминанта, придават му „цвет“ и „вкус“; досието е, така да се каже, „артилерийската канонада“ от думи към „обекта“. Защо са тези думи?

За да изпълнят задачата на досието – да бъде именуван „правилно“ обекта, да бъде етикиран. След което, естествено, следва не истината, а „организационните изводи“...

Социализмът беше номоκραция –

власт на имената, на „правилните“ имена. Власт на „хубавите“ имена над „лошите“ – на „прогресивните хора“ над „реакционерите“, на „борците“ над „фашистите“ и т. н. Проблематизирането на имената беше неизговори-мо, а заиграването с тях – немислимо (така например трудно представима беше дори римата „комунист“ – „песимист“, да не говорим за „комунист“ – „фетишист“...). Социализмът рухна (за всеобща изненада – изведнъж!) тогава, когато удържането на „правилните“ имена стана невъзможно, когато нещата бяха назовани с истинските им имена.

Знаем за насилието на пре-именуването при социализма; не си даваме сметка обаче за насилието на самото именуване. Едва ли е хипербола твърдението, че тъкмо то беше в основата на насилието в „най-справедливия строй“, по-точно – то определяше спецификата му, даваше му „вкус“ и „аромат“. Накратко ще поясним.

Социализмът – и в глобален, и във вътрешен план – не можеше да съществува извън разновидностите на строгата бинарна опозиция свое-чуждо: в единия случай – без строгото разделение на „цяла вселена“ на две непримирими системи („прогресивното човечество“ срещу „световния империализъм“), в другия – без периодичните кампании срещу разнородни врагове („фашисти“, „шпиони“, „вредители“, „врагове с партиен билет“ и т. н. и т. н.). А ако случайно не можеше да се намери враг в настоящето, то той беше намиран в ... миналото. Оттук и необходимостта от перманентна чистка, като парадоксалността на ситуацията бе в това, че, от една страна, чистката трябваше да „снее“ опозицията свое-чуждо, и премахвайки „чуждото“, да превърне всичко в „своє“, а от друга страна – да възпроизведе опозицията, с което да се възстанови и потребността от нова чистка. Е, тя все пак не беше доведена до планетарни измерения, а можеше, можеше...

Разделянето на света бе именуване на света като разделен; „произвеждането“ на врагове бе именуване на врагове. Разправата бе само следствие, натурализация на именуването (защото какво друго да правиш с „враговете“, освен да се раз-правиш с тях?)

Насилието върху М. Арнаудов

започва тъкмо с преименуване, с промяна на „титулатурата“ му; демократът става „фашист“, патриотът – „великобългарски шовинист“, човекът на днешния ден – „бивш“. „Човекът на дълга и честта“ – престъпник.

Е, как да постъпиш с такъв човек, освен да го затвориш доживот, че да „не трови честните граждани“? Отровител такъв!

Да отбележим и това, че при социализма нарицателното име имаше навика да се сраства с онова, което се нарича; свойството ставаше същност. Това да бъде „комунист“, например, трябваше да означава за носителя му не само, че има едни какви си политически убеждения; не, то определяше съдбата му, начина му на живот, дори прическата и хигиенните му навици. Личните имена често бяха функция, проявление на нарицателните: Георги (Димитров), Васил (Коларов), Вълко (Червенков), Тодор (Живков) не бяха нищо повече от епифеномени на „вожда“.

Личното име диференцира, то има „памет“ и минало; и най-неприятното – то е неподвластно на социалните инженери. И тук му намираха колая: прякорът, който изтикваше личното име на периферията; скритата, неизявена и непостижната все пак цел обаче беше всеобщата номерация: само числото можеше да гарантира „равенството“. Името пречи на „идеала“.

Двойното име (налично не във всеки отделен случай, но в социалния свят законите изобщо се реализират като тенденции, а не като „желязна необходимост“) препраща към „конспиративната среда“, в която се разгръща досието. Тук не само агентите си имат прякори, но и техният „обект“. Да припомним (вж. гл. 1), че делото на М. Арнаудов е именувано презрително „Лакей“. Разбира се, актът на именуване е произволен акт, но не съвсем; „произволът“ се основава на известни предпоставки и чрез него се правят определени внушения. Първо, даването на това име цели да принизи „обекта“; очевидно е, че то отнема от „енергията“ на личното име („Михаил Арнаудов“ звучи прекалено гръмко!). Именуван „Лакей“, „обектът“ изначално е поставен в партер. Второ, зад това именуване се крие определена асоциативна верига; за какъв лакей иде реч? Не е трудно да се досетим, че от гледна точка на именуващите става дума за „лакей на реакцията“, „лакей на Запада“ и най-вече – „лакей на буржоазията“; между другото, определеното „буржоазен учен“ ще съпътства М. Арнаудов до смъртта му, а ще бъде преповтаряно дори и след нея.^{1*} Трето, с това именуване (отново без-

---

1 * Впрочем, да отбележим, че в досието се натъкваме и на известна неустойчивост на именуването, стикирането; така например за социалния произход на учения най-често се отбелязва „буржоазен произход“, но също тъй се среща и „произхожда от средно градско

съзнателно) се цели власт и доминация – със сигурност властваш над „Лакей“, а виж, над „Михаил Арнаудов“ си е малко трудничко да доминираш.

Сега вече можем да схванем спецификата на „казуса Арнаудов“; а именно: тук става дума за предопределено досие, а далеч не във всички случаи – особено онези от по-късно време, от залеза на социализма – става дума за това. Споменахме в самото начало (гл. 1), че личното дело на М. Арнаудов е по линия на отдел „ФОБХ“, сиреч „Фашистки организации и бивши хора“ (името на отдела е „превеждано“ свободно в досието и като „бивши капиталисти, фашистки управници и деятели на буржоазни партии“), зает с това да следи и „разработва“ политически дейци от близкото минало и всякакви други „бивши“; другояче казано, става дума за досиета на хората с минало. Ясно е, че и досието на М. Арнаудов, както и другите „мероприятия на народната власт“, насочени срещу него (арест, конфискация, присъда и пр.), е направено „по списък“; биографията е произвела досието. Логично е да предположим, че с течение на времето тежестта се измества към досиетата на хората с бъдеще; тук вече не личната биография на „обекта“, а безличните страхове на „субектите“ произвеждаха досиета.

Види се, досиетата не касаеха хората с настояще.

Погледът към досието

може да бъде и по-друг, то да се види откряя, така да се каже в обратна перспектива, откъм неговото „приключване“, равносметка. Разполагаме с такъв документ – междинно „Заключение по отчетна наблюдателна разработка „Лакей“ – заведена на Михаил Петров Арнаудов – б[ивш] министър“, датата е 8 юни 1954 г. Документът е важен, тук намираме подписите на неколцина офицери – от младши разузнавач Д. Петков, изготвил документа, до полковник Б. Думков, началник на Трето управление на Държавна сигурност. Тук се прави равносметка на дотогавашния ход на личното дело и се взема решение какво да се прави по-нататък с него.

Защо точно тогава?

семејство“, което е вярното. Михаил Арнаудов е човек на градската култура, а дори и с това той е предизвиквал амбивалентни чувства към себе си – от една страна, презрение към „буржуя“, а от друга – завист към „класата“, образоваността и социалната значимост, доловими дори и в състоянието на низвергнатост при новия режим.

Едва ли е случайно съвпадение, че този преглед, „инвентаризация“ на делото, се прави по същото време, когато върви процедурата по съдебна реабилитация на М. Арнаудов, завършила със следното решение:

Софийският окръжен/народен съд, наказателно отделение, в публично съдебно заседание на 28 юни 1954 год. (...) ОПРЕДЕЛИ: Реабилитира молителя МИХАИЛ ПЕТРОВ АРНАУДОВ, роден в гр. Русе, жител на София-Княжево, ул. 36 № 13, осъден с присъда № 1 от 1. II.1945 г. на Върховния народен съд I-ви състав.

Ето как на десетата година след присъдата на Народния съд най-сетне са възстановени гражданските права на М. Арнаудов, с което се отварят законовите възможности за неговото триумфално „завръщане“. Тук обаче трябва да отбележим, че в този момент М. Арнаудов е вече на 76 години и едва ли някой, включително самият той, е правил каквито и да е дългосрочни планове. В неговия случай по-скоро като че става дума за поредица от жестове на властта „за последно“, един вид „раздяла с добро“.

Не разполагаме с данни за пряка свързаност между двата документа, но се осмеляваме да допуснем наличието на такава свързаност и обвързаност – може би не съвсем „фактична“, но смислова. Става дума за известен паралелизъм в социалния свят, където на дадено събитие най-вече съответства определено неконтролируемо събитие на тайно, на скришно. Смътното чувство на човек, че съдбата му се решава някъде, че тя е отчуждена от него и има свой собствен живот, имаше своите съвсем прозрачни основания.

Документът започва ретроспективно, с припомняне на историята на своето създаване и основанията за това; досието понякога държи на своята историчност:

О[тчетна] н[аблюдателна] р[азработ]ка „Лакей“ е открита на 23. II.1949 год. от О. Р. Димитър Иванов Тодоров, въз основа на това, че АРНАУДОВ е бил бивш министър от кабинета на БАГРЯНОВ.

По-натат следва традиционната справка с втръсналите ни вече грешки в биографията на учения и при тълкуване на факти и обстоятелства, но знаем вече – досието е текст, в който писането под индиго е на почит. Следва конспект на донесенията, неизменната Юлия Цезар Винкич и припомнянето как са слушали радио с професора и все от тоя род, като този раздел логично завършва с последните „данни“ за участието на професора в мащабната „конспирация“ в Св. Врач. По правило справката завършва с

некои традиционни и фундаментални наблюдения над „основната клетка“ на обществото – семейството:

Целото семейство Арнаудови са извън обществено политическия живот на квартала. Арнаудов е викан в квартала да присъствува на просветни събрания, но е отказал.

Помним – просвещението си беше крайгълен камък на режима; ето как М. Арнаудов се е оказал извън светлината...

Накрая се правят определени изводи за състоянието и воденето на досието като цяло:

От откриване на разработката не са насочвани агенти към обекта, които да донасят за неговата вражеска дейност. Същия се засича чрез аг. „Манчо“ по английска линия на II-ро у[правле]ние I-ви отдел.

Връзките на обекта не са проучвани, нито е готвен план по разработката.

И след като отново се припомня за новите „неизяснени материали“ за конспирации, се предлага:

О[тчетна] н[аблюдателна] р[азработ]ка „Лакей“ – заведена на Михаил Петров Арнаудов да остане и за в бъдеще, като бъде пререгистрирана в отдел VIII-ми „ка“ като „наблюдателно дело“.

Ето как съществуването на досието на М. Арнаудов е препотвърдено, но все пак то е „понижено“ в ранг, а самото му наличие е вече проблематизирано.

Да се върнем към цитираната по-горе рекапитулация на досието – неговото своеобразно „самосъзнание“.

Очевидно е, че досието на М. Арнаудов всъщност е едно **„неразгърнато“ досие,**

в което липсват съществени фрагменти от цялата картина на насилието. То „мълчи“ за важни „сглобки“ от механизма му, а именно: как се вербувал агент, как се разгръща следенето, как е притискан „обекта“ и пр.; досието е сравнително „бедно“ – няма как да е другояче при този неголям обем (има многотомни досиета, които са десетократно и повече по-големи, например това на Екзарх Стефан I). Какво означава всъщност „проучване на връзките на обекта“, а също „план по разработката“ (изрази със „запазено място“ в един Речник на езика на ДС) – можем да научим от други, разгърнати, „пълни“ досиета. В първия случай става дума за направата на един

подробен списък, в който присъстват всички познати на „обекта“, с които той е в активни контакти – роднини, колеги, приятели и пр., като на тях също поотделно се правят малки досиета-“сателити“, които стават част от досието на обекта (ако този списък е внушителен – примерно 50-60 души, то материалите се отделят в отделен том). „Връзките на обекта“ представляват особен интерес за Държавна сигурност, понеже те са потенциални агенти, които могат да бъдат „подработени“ и впрегнати в машината. И наистина са впрягани – така, че „обектът“ може да бъде следен във всеки един момент от денонощието.

Ясно: „план по разработката“ – това са набелязаните систематични мерки по проследяване и „засичане“ на обекта, по „насочване на агенти“ и пр., като след всяко следващо донесение тези мерки се доуточняват и развиват. Така досието самонараства и като снежна топка увеличава обема си.

Връщайки се към нашия случай, можем да кажем, че не е имало промислена и ясна стратегия за „разгръщане“ на досието на М. Арнаудов – очевидно, нямало е стимул и воля за това. Общото впечатление е, че то, с изключение на първите години, се води някак вяло и без особен ентузиазъм. Досието на Арнаудов е общо взето „безобидно“ – сравнително малко и редки доноси, машината не се е движела на пълни обороти, а като че „по инерция“ (което, както видяхме, съвсем не означава, че досието се е абстрахирало от своите „практически употреби“ и последици).

Отгук е разбираемо, че по досието на М. Арнаудов не може „без остатък“ да се реконструира целият механизъм на Държавна сигурност, още по-малко – целият механизъм на насилието, от който ДС е важна, но съвсем не единствена част.

Но скица на този механизъм може да се направи.

И така, ето последователността на стъпките при правенето на досието – така, както те могат да бъдат проследени от самото него.

Първо, поставена е задача № 661 (а защо ли не направо 666?), възложена на ОР (оперативен работник, опер) 199; от контекста става ясно, че нейният характер е бил събиране уличаващи материали за М. Арнаудов, или другояче казано – на компромати. Както видяхме вече (вж. по-горе, гл. 4), не е било трудно да се намерят: оперът рапортува на 15 февруари 1949 г.: „от сведенията, които събрах за обекта по квартална линия и от Ака-

демия на Науките се вижда следното...“ Нататък знаем песента; тук беше важно да отбележим начина за събиране на компроматите.

Второ, на основата на цитирания рапорт на опера и на събраните от него материали, на 22 февруари 1949 г., друг опер – Д. Тодоров, пише „Рапорт-заключение“, с което решава да открие „Отчетно наблюдателно досие на Михаил Петров Арнаудов за установяване на целостната му дейност, като за целта ще бъде завербуван информатор“ (пълният текст на документа вж. в гл. 1). На следващия ден, 23 февруари, денят на Червената армия („непобедимая и легендарная...“), началникът на Първи отдел Ив. Бънзаров разрешава досието да стане факт (като че ли е можело да не разреши това? Или пък да реши, че материалите са недостатъчни?), сиреч открива разработката на М. Арнаудов.

Трето, насочва се персонален агент; за такъв е избран човек, който е бил максимално близък с „обекта“ и се е ползвал от неговото доверие (или – би могъл да се сближи с него). За М. Арнаудов това е бил „Милев“; от неговите донесения става ясно, че ученият не е подозирал за тайните занимания на този негов, очевидно, добър познат. Определянето на персоналния агент е ставало с отделно решение: в един от документите от досието, без дата и подпис, след поредното и често погрешно изреждане на факти (неразличавани от фикции) от биографията на М. Арнаудов, следват набелязаните мероприятия, които се изчерпват с точка 1:

Аг[ент] „Милев“ *ще бъде насочен към обекта с цел да се зближи със същия, да установи връзките му и каква дейност развива понастоящем.*

Любопитно е да отбележим, че „органиите“ като че са забравили за това, че „обектът“ си има „Милев“ („не са насочвани агенти към обекта“ – прочетохме по-горе); амнезията обаче често спохожда досието.

Досието е текст, който нехае за четенето на самия себе си; но иначе той е наясно с всичко...

„Милев“ е „авторът“

на политическите донесения в досието на М. Арнаудов. Тъкмо те се оказват с най-голяма тежест, понеже на тяхна основа се вземат съответните решения за пререгистрация на досието, а накрая – и за неговото закриване. Ще избързаме малко напред и веднага ще покажем каква е връзката

между двете. В „Предложение“ от 13 юли 1955 г. за „обекта“ Арнаудов се казва:

След освобождаването му е продължавал да се среща със свои бивши политически приятели, с които коментира политическите събития. В последно време видно от донесенията на аг[ент] „Милев“, *обекта проявява известно колебание по* въпроса за „освобождението“. Изказвал се е, че не е сигурен в решителността на запада, щело да се върви по пътя на умекотяването. За същия нямаме данни в последно време да развива вражеска дейност. Отдал се е на научна работа и повече от времето прекарва в писане и научна работа.

С това „предложение“ наблюдателното дело се пререгистрира като „отчетно“ и се предлага „материалите по НД (наблюдателното дело – Е. Д.) да бъдат снети в архив“, сиреч, казано популярно, М. Арнаудов вече няма да бъде следен, а само ще се води „на отчет“. Изглежда, че „неизяснените материали“ са се изяснили, а „конспирацията“ се е оказала поредната налудност, станала очевидна дори за офицерите от ДС (досещаме се, че за тях са „очевидни“ съвсем по-други неща от общоприетите; „виждат“ кози и пасторални картини, където ги няма, и т. н.). Почти същият текст (все пак леко видоизменен от „редакторите“ от ДС – честа практика, както се убеждаваме многократно от досието на нашия герой) се среща и в „справка“ от 28 юни 1957 г., на основа на която всъщност е взето и решението за сваляне на „отчетното дело“ в архив „за общо ползване, тъй като не разполагаме с данни, че провежда някаква вражеска дейност“ (26 юли 1957 г.), а три години по-късно – и съвсем закрито:

След излизането му от затвора действително се отдава на научна работа. Срещал се със свои политически приятели и се коментирали политическите събития, но е изказвал съмнения в решителността на империалистическите сили да разрешат международните проблеми с въоръжен конфликт. Изказвал мнение, че всичко ще се уреди мирно и че трябва да се върви към намаляване на напрежението. – Други данни, за вражески прояви от страна на Арнаудов, *липсват*.

Последното изречение е ключовото в досието: към него се е „стремяло“ то в продължение на години. Никак не е трудно да покажем, че тъкмо на „Милев“ и неговите донесения най-вече се дължат радикалните промени в „живота“ на досието на М. Арнаудов. На пръв поглед това не е съв-

сем обяснимо, понеже донесенията на „Милев“ са редки, немногобройни, кратки и написани на машина на „хвърчащи листчета“, а не оформени по приетия официален начин, който беше демонстриран по-горе (вж. гл. 4). Те се отнасят изключително до политически изказвания на М. Арнаудов, за чиято пълна автентичност можем само да гадаем, но те все пак „звучат“ достатъчно достоверно: ученият наистина би могъл да мисли и говори така за съответните събития от регионален и най-вече глобален мащаб. Очевидно е, че за да играят такава роля, на тези донесения е придавана съответната тежест. Дори отсъствието им е смислово значимо – няма донесения, значи няма политическа дейност, изказвания и мисли. Оттук следва, че политическото е все пак смисловият център на досието; решаването на „политическия въпрос“ е решаване и на въпроса за битието на самото досие.

Ето „капиталното“ донесение на „Милев“ от 4 май 1955 г., оказало се решаващо:

Михаил Петров Арнаудов б[ивш] министър на народното просвещение, сега ст[арши] кореспондент на БАН проявява известно колебание, не е сигурен в решителността на запада. По-скоро е наклонен че конфликта между запада и изтока се развива по-бавно и от тази гледна точка нашето поколение е жертвувано.

Свикнахме вече да не придиряме на „неточности“ и нелепости (тук: „старши кореспондент“ – контаминация между „старши научен сътрудник“ и „член кореспондент“); в този случай обаче е важно посланието, че на М. Арнаудов му се е сломила „жестокостта“, казано на езика на Дядо Славейков. Или с други думи – ученият е склонен да преосмисли възгледите си за „борбата между световните системи“, като вече допуска възможността за укрепване на „световния социализъм“. Агент „Милев“ – подобно на агент Зорге – трябва само да подаде кратка, но ключова информация за намеренията на „врага“. „Милев“, който очевидно е близък познат (приятел?) на учения (ползва се от неговото гостоприемство и доверие, може да го спре и заговори на улицата и пр.), само след две седмици отново се среща с „обекта“ и на 18 май 1955 г. донася:

Разговор с Михаил Арнаудов б[ивш] министър на народната просвета и б[ивш] проф[есор]. Международните събития дават отражения и вътре в страната, ще се върви по пътя на умекотяването. Русия с Австрийския договор показва, че може да отстъпва с чест, отивайки в Белград, показва, че

може да се примирява с чест. Отстъпките ще продължат но за това все таки се иска повечко време.

Ключовата дума в това донесение пък е „умекотяване“; предадената от агента политическа прогноза на М. Арнаудов е „политически коректна“ и приемлива за властта, *ergo*: „приобщаването“ може да продължи, дори да бъде ускорено.

Разбира се, М. Арнаудов прави тези изявления без да подозира за ефекта им; те са направени в „естествена среда“, като преценки на променящата се политическа конюнктура, и свидетелстват не за „преоценка на ценностите“ от страна на учения, а за неговото чувство за реалност.

Странно, но „Милев“ започва да предава своите донесения едва през 1952 година; нямаме логично обяснение за това, освен принципния алогизъм на всички институции при социализма, където лявата ръка никога не знаеше какво точно прави дясната. Та първото донесение е от 28 август 1952 г.; любопитни са обстоятелствата, при които агентът е „издебнал“ обекта: на улицата. Всяка жизнена ситуация може да генерира донесение; ето най-важната част от „изявлението“ на М. Арнаудов пред „Милев“ на софийската ул. „Шипка“ на 8. VIII.1952 година:

Съветската политика спрели експанзията си, но вече е късно, защото американския ваяк се е заврътял. СССР е направила фатална грешка с политиката си след втората световна война и е потвърдил твърдението на Хитлер за червения империализъм. Ясно е, обаче, че СССР дори с неорганизиран Китай и няколко враждебно настроени спрямо него малки сателити не ще да води една успешна война срещу останалия свят, който разполага с големи и неизчерпаеми ресурси и за това ще трябва да отстъпи. Разчита (т. е. М. Арнаудов – Е. Д.) на благоразумието на руските държавници за да отбегне войната.

Без прекалено „пренатягане“ тук можем да съзрем едно твърде подрапило предвиждане за края на Студената война и за победителите и победените в нея. М. Арнаудов е от хората, които до края на живота си отказват да приемат идеята за „пълната“ и „безусловна“ победа на социализма в световен мащаб и това, както виждаме, е резултат не на предубеждение и на вродена „реакционност“, а на трезв анализ на политическите реалности. Интересът към политиката М. Арнаудов не губи и по-нататък, той не се лишава и от своя свеж, непредубеден поглед към „световните дела“, а това е немис-

лимо при наличието на автоцензура. В публичните си изяви през 60-те и особено през 70-те години ученият, естествено, е сдържан; в интервюта от това време не можем да намерим критики или анализ на социализма, но това, както помним, беше абсолютно немислимо – еднакво за академици и пролетарии, за „бивши“ и настоящи. По тази причина стойността на многобройните донесения на „Милев“ рязко нараства. Ще приведем още едно от тях (от 1 август 1956 г.) – поради третираните в него тъй популярни на времето теми за световния мир и безпощадната борба за неговото установяване; и тук М. Арнаудов няма илюзии:

Настроенията у нас са по-миролюбиви отколкото преди три-четири години, повече се говори за мир, но въпросите си остават неразрешени и положението е непроменено. Между двата лагера има боричкане: западните да привлекат неутралните, а Москва да си създаде неутрален блок, тъй като не може да включи неутралните в своя. Пропагандата за мир може да създаде погрешни повърхностни впечатления за едно намаление на напрежението: в същност няма намаление на напрежението, има само нови методи на дипломатическата игра, които обаче не помагат и се показват несъстоятелни за внасяне едно разведвяване.

Последните по време две донесения на „Милев“ са от октомври 1956 г.; те са последните донесения изобщо в досието на М. Арнаудов. Първото от тях е съвсем лапидарно и касае сuezката криза, която „много вероятно е да затвърди американските позиции в Близкия изток“.

Второто донесение („лебедовата песен“ на жанра тук) е с дата 11 октомври 1956 г.; любопитно е с ремарките на учения не само по конкретния повод – срещата между Никита Хрушчов и Йосип Броз Тито, съответно – възможностите за алтернативен социализъм, а и с наблюденията за основните настроения и тежнения сред българските комунисти – и то в годината на „вдъхновения“ и тъй възпяван Априлски пленум:

Сталиновата ферментация още не е завършена, но срещата Тито-Хрушчов показва, че русите имат мъчнотии и то не само идеологични. Те ги поставят в задънена улица по отношение въпроса за изясняване възможностите за комунистическото съществуване на една държава, не по болшевишки образец. Българското отношение спрямо Белград показва, че всред комунистическите среди преобладава сталинската линия. Не може да разбере дали това е въпрос на убеждение или на директиви от Москва.

Старите комунисти е малко вероятно, колкото и да са дисциплинирани, да са сталинисти. Младите – много е възможно, но и те не са много очаровани, като виждат трудностите. Дезориентацията им е във всеки случай доста голяма. Посещението в Белград показва това. Недоверието и резервираността бе подчертано манифестирана и от двете страни, особено от сръбска бе показано и недоволство. Трябва да се счита, че посещението има само протоколен характер без да дава принос в югославо-българските отношения.

Това са, такива са донесенията на „Милев“. Очевидно е, че агентът е бил близък с М. Арнаудов, който го е допускал не само в дома си, но и до своите мисли. В една от справките (документът е без дата, но е съставен след 23 юли 1954 г.) техните отношения са резюмирани така:

По обекта работи аг. „Милев“ който се ползва с доверие пред обекта, но рядко се виждат, тъй като последния е зает с работата си.

Органите също са заети с работата си; тяхна работа най-вече е да си намират работа. Въпросът често е не дали има основание за „народоспасителната“ им дейност; въпросът е, че трябва да се уплътнява работно време.

При едно от донесенията можем да разпознаем това, за което говорим, но същевременно да видим и нещо друго – как машината на насилието процедира „правилно“ с едно агентурно донесение. Става дума за единственото донесение на агент „Манчо“ от 24 септември 1953 г. „Манчо“ е особен случай в досието: както изглежда, той е вербован не само по „академична линия“, но и по линия на външното разузнаване; с други думи, той, види се, е един „академичен“ разузнавач. Със сигурност е бил повече от добър познат на професора, понеже точно в 13 часа на посочената дата започва донесението си пред кап. Г. Шкутов така: *„Преди няколко дни имах случай да водя дълъг разговор с проф. Михаил Арнаудов който беше министър в правителството на Багрянов.“*

Очевидно, професорът е имал доверие на своя събеседник, понеже в донесението се улавят някои изповедални обертонове:

Изказа голямото огорчение от хората като Христо Радевски, Димитър Полянов, Младен Исаев и др., които ги е спасил от смъртта през време на фашиския режим, а сега като какавиди се били обвили в собственото си благополучие и не му давали път, т. е. не способствували да заеме местото което му се полага като научен работник.

Не знаем дали точно това е казал професорът и дали точно тези имена е споменал, но той би могъл да каже това или нещо подобно. В интерес на истината нека отбележим, че ако ученият все пак е споменал името на Хр. Радевски, то той не е бил съвсем прав; през 1950 г. тъкмо Хр. Радевски, в качеството си на председател на Съюза на българските писатели, започва процедурата по привличане на М. Арнаудов към „вазовите дела“ на режима. След посещение на учения той пише писмо до вожда В. Червенков, върху което тогавашният „първи партиен и държавен ръководител“ налага съответната резолюция; съпътствано от разни справки и мнения, писмото ще се окаже на същото заседание на Политбюро, на което се дава *„възможност на проф. Михаил Арнаудов да работи и да печати свои трудове“* (вж. по-горе, гл. 5).

Но всичко това М. Арнаудов не е знаел и не е можел да знае.

(А що се отнася до последната фраза в горния фрагмент от донесението, т. е. до кахърите на учения *„да заеме местото, което му се полага“*, длъжни сме да отбележим следното:

Наследена от социализма и валидна до днес у нас „фигура“ на мислене е, че трябва да се поддържа и да се тика нагоре неспособният, понеже способният ще се справи и сам. Най-страшната диктатура е диктатурата на посредствеността; за нея няма лек, срещу нея не е възможна революция. И глашатаите на тази диктатура все си намират „своя Арнаудов“, за когото да отсичат тежко:

„Не стига, че е продуктивен, но дори иска това да му носи признание.“

„Не стига, че има път, ами иска да има и място.“

И затова сме там, където сме, читателю. И затова тъй устремно бягаме на място.)

Интересното и „плътнo“ донесение на „Манчо“

завършва подобаващо логично; последната фраза „окръгля“ посланията на „обекта“: *„Направи изказване че се създава нова боржуазия която се облагодетелствувала всички възможни начини.“*

Донесението на „Манчо“ е интересно, както казахме по-горе, и с предизвиканите последици; то е „образцово“ и от гледна точка на включеността му в цялата машина на насилието, по-точно – като негов „пусков механизъм“. В този случай донесението не се приема просто за сведение или за обогатяване на познанията за живота на обекта, а като „ръководство

за действие“; другояче казано, по принцип на основата на дадено донесение съответният офицер набелязва следващи стъпки в „изследователската“ програма – нови проследявания, проучвания, наблюдения и прочие; с други думи – всяко донесение променя и конкретизира по-нататъшното водене на досието. Ето какво в началото на 1954 г. е формулирал тук съответният офицер (тези бележки обикновено са писани на ръка, най-често – на гърба на съответното донесение):

Мероприятия

1. Да се изготви заключение, с мнение да продължи да се води на отчетно наблюдение
2. Да се проучи синът на обекта.
3. Да се насочва агент „Манчо“.
4. Да се провери веднага как се засича от II управление.

Любопитно е да отбележим, че „мероприятията“ са набелязани повече от три месеци след агентурното донесение. Това забавяне във времето не е нещо изключително за досието: механизмът на насието често работи бавно и тежко. „Захап“ ли нещо обаче, няма пускане: оттук досието наистина е продължено на основата на горното предписание.

Как точно? Разполагаме в досието с „наръч“ документи, свидетелстващи за възникналия интерес към „обекта“ от страна на внушителен брой кадрови офицери от различни управления на Държавна сигурност, с цел – „връзка с чужденец“, „връзка на обект“ и пр. Никак не е ясно дали наистина е имало някаква – каквато и да е, поне минимална – потребност от тези „оперативни мероприятия“, или всичко това характеризира „суетата на Държавна сигурност“, ако можем да се изразим така, т. е. става дума за симулиране на дейност, за движение „на празни обороти“; по-логично е да допуснем второто. Документите представляват бланки „за вътрешна употреба“, чрез които различните управления на ДС си комуникират помежду си: искат си справки, молят за съдействие, уведомяват се за предприети действия, с две думи – осъществяват „хоризонталните“ контакти помежду си. Те са попълвани на ръка от съответните офицери: по почерка и правописа им ще ги познаете!

Тази едностранна кореспонденция започва на 8 януари 1954 г. с документ, в който на „другаря началник на III управление ДС“ се съобщава, че „за Михаил Петров Арнаудов се интересува II управление I-ви [отдел]

Английско [отделение] Ганчо Йоновски – 21-05 с цел проучване. Тъй като лицето е на разработка в бивш I ФОБХ Груди Петров Грудев, то моля влезте незабавно във връзка с II управление I-ви [отдел] Английско отделение, за съгласуване на работа.“

По това време Второ управление е разузнаването. Популярно казано, целта на горното проучване е да се установи дали М. Арнаудов не е английски шпионин. Началникът на Трето управление, естествено, взема присърце работата и на 11 януари 1954 г. възлага поредните проучвателни мероприятия: „Др. Петков, свържи се с II у-ние ДС и виж как се засича нашият обект – незабавно докладвай“.

Какво е докладвал „др. Петков“ не е ясно, но от следващия документ в досието става ясно, че Държавна сигурност не „отбира от дума“, дори и от своята, понеже точно след 5 дни, на 13 януари 1954 г., по същия начин, до същия адресат се отправя същият документ! Изглежда, че трудно са схващали „от раз“...

Веднъж влязъл в полезрението на славните и бдителни разведки, М. Арнаудов трудно излиза от него; ако за нещо ученият никога не си е и помислял дори, това със сигурност е за това, че е подозиран за шпионаж. Какво ли би казал, ако можеше да узнае, че към него са проявявали интерес:

– на 7 октомври 1954 г. оперите Д. Петков и Ив. Марков от Окръжно управление, III отдел, II отделение, с цел – „връзка на чужденец“.

– на 13 декември 1954 г. – други офицери, с „цел – за разпит“; в края на годината (26 декември 1954 г.) бурната им дейност е резюмирана така: *„Говорено с Илиев и Веселинов, с които се уговорихме да провери дали се отнася за нашия обект, понеже те нямат положителни данни“*. Значи все пак – няма данни; но:

– на 4 февруари 1955 г. към М. Арнаудов проявява интерес Дойчо Деливляев (III управление, II отдел, 2 отделение), с цел – *„установяване на вражеския контингент“*.

– на 14 април 1955 г. се включва и Дим. Желязков от II управление, I отдел, английско отделение, с цел – *„връзка на обект“*; на гърба на бланката са отбелязани решителните „взети мерки“: *„говорено с Желязков – засича го като връзка на техен обект“*.

– на 13 юни 1955 г. от професора се интересува В. Цветков, офицер от I отдел на III управление, с цел – *„контингент“*.

– на 18 септември 1956 г. Петко Йорданов от III управление, I отдел, I отделение, завършва фундаменталните проучвателни мероприятия на ДС; целта (?!) била – „засича се по разработка“.

Какво тук да коментираме? Шпиономанията ражда „шпиони“; лудостта ражда и гласове, и обекти.

Куриозното в случая е, че след години най-голямата внучка на М. Арнаудов – Михаела (дъщеря на големия му син Асен) ще се окаже „невъзвръщениц“ тъкмо във Великобритания и – нещо още по-знаменателно! – с псевдонима си Ани Арнолд (първата сричка – от Арнаудов) ще се превърне в една от популярните водещи на българската секция на ВВС.

Неизповедими са пътищата, по които името „осъществява“ себе си.

Тук му е мястото да поставим въпроса за паралогизмите на Държавна сигурност,

т. е. за лъже-умозаклученията, външно наподобяващи структурата на класическия силогизъм. Да дадем примери за такива паралогизми в досието на М. Арнаудов:

Слуша ВВС, следователно е англофил;

Англофил е, следователно трябва да се засича по английска линия;

Засича се по английска линия, следователно е английски шпионин.

Или казано накратко: „Слуша ВВС, следователно е английски шпионин“ – това можем да наречем ентимема (съкратено умозаклучение) на Държавна сигурност.

Да уточним, че в този пряк и откровен вид тези „умозаклучения“ не се срещат в досието на Михаил Арнаудов (ученият все пак не е изрично, текстуално нарочван за английски шпионин), но те биха могли да се срещнат, защото всички предпоставки за това са налице; в архива на Държавна сигурност намираме такива или подобни изрази под път и над път. И не само че се срещат, но си имат съвсем практически „проекции“ извън досието, в живия живот на „обекта“; т. е. паралогизмите са „движещия механизъм“ на съдбата на човека с досие; то тук е „средният термин“ на умозаклучението.

Някой ще попита: „та къде е тук логиката?“ Няма такава, тук всичко става не по законите на логиката, а по законите на „класовата“ борба, изразими само с две местоимения: „кой кого“.

Време е да се разделим

с агентите на М. Арнаудов; те няма да ни липсват, но „на раздяла“ ни се ще да им кажем:

Не ви знаем (засега) кои сте, що сте. С изключение на „искрената“ съседка Ив. Симеонова имената ви са скрити зад псевдоними. Е, и те ще изплуват от работните ви досиета, но се чудя дали си заслужавате времето и енергията. Доносници (агенти) на проф. Михаил Арнаудов – това е единственият ви шанс изобщо да ви запомнят. Ние пък няма да ви дадем токутъй слава: вие не трябва да бъдете запомнени дори като злодеи.

Та защо така, другарки и другари?

Казвате, че нямало било как. Аз пък ви казвам: винаги има как. Работата ни с документи на бившата Държавна сигурност показва, че човек винаги има правото на последно „не“. Дори и в случаи, когато с изнудване, шантаж, заплахи някои са били принуждавани собственоръчно да напишат декларация за сътрудничество, след това е било възможно те да не донесат, с което по-късно са били сваляни от отчет като сътрудници и агенти. Ето защо не намираме никакво основание да даваме каквато и да е „извинителна бележка“ на старателните „ученици“ на ДС.

Казвате, че „такова било времето“. Нищо ново няма да ви кажа: времето е вътре в нас. И не времето е писало донесения, не то се е срещало с „обекта“, не то е внимавало да не пропусне някоя дума. И не времето е ходело на срещи с оперите по явочни квартири и други скришни и потайни места. За това се е искала целенасоченост, известна воля – нещо, което времето не притежава по дефиниция. И това, че сте приемали правилата на играта, означава, че много добре сте знаели какво точно сте вършили. Ясно, ясно – все с най-добри намерения...

И, накрая, признавате с половин уста, че да, имало било някакви извращения, но „покрай сухото горяло и суровото“. Аз пък ви казвам: суровото гори само при много висока температура. Какъв ли ще е този огън, който сте разпалили, какво ли духане ще да е било, та да пламне и суровото?

Насилието поражда повече насилие; системата обаче не работи сама, тя жадува възплъщение, персонализация. Насилието е невъзможно без насилника, и в тази точка няма и не може да има две мнения или пък снизхождение.

В България винаги е имало свръхпроизводство на кандидати за насилници.

Но и те могат да бъдат спирани, понякога – от странни и непредвидени обстоятелства. В нашия случай, както стана ясно, трудът и заниманията на М. Арнаудов, неговото уединение и аскетизъм слагат естествена преграда пред погледите на агентите. Донесенията предполагат лични отношения и контакт, отсъствието им предизвиква „скърцане“ на машината на насилието.

Тя обаче е помислила за всичко. Разработена е система от различни мероприятия – със свои номера (!), предписания, апарат за обслужване. Досието на проф. Михаил Арнаудов свидетелства, че към него е прилагано мероприятие № 9 – следене на кореспонденцията и фиширане на писмата.

Както винаги досега, мигом представяме и съответният документ; той не е датиран, но по всяка вероятност е от времето на създаване на досието – 1948-1949 г.

Моля, отпочнете провеждането на мероприятия № 9 на Михаил Петров Арнаудов, живущ в София, ул. 36-та № 13 кв. Раковски [правилно: Раковец – Е. Д.], *VI-то районно управление на МВР*.

Същия получава и препраща кореспонденцията си посредством .....

Мероприятието да се провежда за срок от 6 месеца.

Мероприятието да се провежда по вътрешна линия.

Фиширането на писмата да се прави в дословен препис.

Материалите да се изпращат в III ДС, отдел I-ви, отделение „ФОБХ“.

При спешност търсете др. Георгиев, тел. 21-51.

НАЧАЛНИК III УПРАВЛЕНИЕ ДС: полковник Б. Думков.

Не знаем (засега?) колко и какви писма на М. Арнаудов са „фиширали“ органите. Изглежда обаче, че „обектът“ се е досещал за щенията и мераците на тогавашните „ксерокси“; за това говори фактът, че повечето от запазените писма на учения от това време са прашани „по човек“ („с оказией“, казваха русите) – надеждно средство писмата да не преминават през нежелани ръце.

Тук отново трябва да кажем, че към М. Арнаудов не е прилаган целият инструментариум от мероприятия на ДС. От документи от други досиета можем да узнаем, че активно е прилагано, естествено, и подслушването: нарежда се например „обекта“ да бъде отклонен от жилището си, докато там се монтира съответната техника. И ако това е повече от тривиално, то

какво да кажем за мероприятиято внушаване? Става дума за това, че трябва да се внуши на „обекта“ едно или друго тѣй, че той да си мисли нещо определено, съответно – да постъпи по известен начин. Трябва да обърнем внимание върху това, понеже тук става дума за мерки от втори, тѣй да се каже, порядък. А именно – за психологически подплатени манипулативни действия и практики, насочени не към събиране на сведения, а към тяхното подреждане, по-точно – към подмянето на факти и създаването на своеобразна „паралелна реалност“. „Психолозите“ и манипулаторите от Държавна сигурност не бива да бъдат митологизирани, но още по-малко трябва да бъдат подценявани. В това ще се убедим малко по-долу.

Тук му е мястото попятно да формулираме задачата за създаване на речник на езика на Държавна сигурност.

Досега неведнѣж бе необходимо да поясняваме специфични термини (опер, явочна квартира и пр.) или да „отваряме“ характерни съкращения (ФОВХ и др.); речникът, за който иде реч, би трябвало, естествено, да засегне и „изместените“ употреби на иначе известни думи: подработване – шантажиране, мерки по вербовката на агент; оземляване – разстрел без съд и присѣда (непосредствено „след Девети“), един вид „повиване“ със земя, с чимове...

Каква метафорика, какви поети!

Митологиката на Държавна сигурност

е неотменима част от машината на насиетието. Властта над настоящето е немислима без властта над миналото. Държавна сигурност е извор (един от изворите?) и отправна точка на интерпретации, изместващи и подменящи автентичната история. По всичко личи, че „авторът“ на „паралелния“ свят, света на привидността, по-действителен от самата действителност, е автор и на обществено утвърдени версии на литературни и културни истории.

Тук не можем да подминем една от тези истории – не само защото досието на М. Арнаудов дава материал и може би „ключ“ за нейното пълно разгадаване, а и защото тя е симптоматична за определени нашенски нагласи и за това как те „преборват“ и здравия разум, и науката дори.

Става дума за изключително популярната „версия Державин“, сиреч за това как съветският славист и българист Николай Державин (1877–1953) при посещението си в България (март – октомври 1945 г.) се бил срещнал

с Г. Димитров, застъпил се пред него за своя „приятел и събрат“ М. Арнаудов и как в резултат на това „височайше“ вмешателство нашият учен мигом бил освободен, а дори (според най-фантастичния „разказ“) след това тримата „приятели“ се почерпили в „Червения салон“ на ресторант „България“. Идилия!

С тази „история“ вече сме се занимавали подробно на друго място, като тук няма да повтаряме аргументите си за нейната неистинност и на право фантазмагоричност, а само ще препратим читателя към съответната публикация^{1*}; „митът Державин“ в неговата цялост и сложност (възникване, изграждане, функциониране и пр.) ще анализираме детайлно на друго място. Тук само ще маркираме следното:

Невъзможно е да проследим с абсолютна точност и сигурност, по писмени извори и документи, как точно се е зародила версията и кой е нейният автор, но можем да проследим как тя функционира. И това никак не е чудно: както изглежда, „подменените истории“ възникват устно, в „точката на среща“ между „социалната поръчка“ и фолклоризираното съзнание; те изплуват „на повърхността“ и писмено се фиксират едва тогава, когато убедеността в тяхната достоверност вече е повсеместна. Всички „знаеха“ как Г. Димитров е учил немски в Моабит (въпреки, че е живял години преди това в Германия); така и всички „знаеха“, че Державин е спасил своя „приятел“ Арнаудов (въпреки, че те изобщо не са се познавали, независимо, че няма никакви документи за това и т. н.). С течение на времето историите имат склонността да се разливат, разпростират, да си правят „ръкави“ и „меандри“. Лесно е да се установи, че постепенно, от юбилей на юбилей, ролята на Державин нараства в представите на „вежи“ и невежи, като придобива неестествени измерения. Логиката на разгръщането на мита е такава, че името на Державин постепенно измества това на самия Арнаудов. Лесно е да се убедим в това, като погледнем някои от вестникарските заглавия на публикации, „отразили“ 125-годишнината на М. Арнаудов и посветената на юбилея научна сесия: „Съветски учен изкарва акад. Михаил Арнаудов

---

1 * Димитров Е. Вожд и филолог (Михаил Арнаудов през 1944–1954 г.: документално изследване) // Академик Михаил Арнаудов – ученият и творецът: Сборник с научни изследвания / Съст. А. Георгиева, В. Тончева, Р. Кунчева, В. Балевски. С.: Акад. изд-во „Проф. М. Дринов“, 2006, с. 359–375. (С публикация и коментар на документи, с. 376–394). [Същото вж.: <http://liternet.bg/publish2/eivdimitrov/vozhd.htm>].

от затвора“ („Стандарт“), „Державин спасил професор от затвора“ (отново „Стандарт“, бр. 3943, 23 декември 2003 г.) и др. Державин е подлогът, Арнаудов – допълнението...

Историческата белетристика по въпроса като важна съставляваща на „мита Державин“ е отделна тема, с която също ще се занимаем подобаващо другаде. Само можем да констатираме, че са положени темелите на нещо като державинология – доста е „писано по въпроса“, както се казва – от историци, литератори, публицисти. С общи усилия „митът Державин“ постепенно застава в центъра на жизнената драма на Арнаудов, заемайки място, което не би се полагало на този епизод дори той да беше достоверен.

Уви, симптом е това, че в продължение на десетилетия версията е преразказвана, доукрасявана, митологизирана, без дори веднъж да бъде проверена. Никой не се усъмнява в нейната истинност – даже и тогава, когато (в отделни изолирани случаи) авторите по темата усещат очевидните пукнатини и анахронизми в тази „история“.

Ясно е, струва ни се, че „версията Державин“ удовлетворява известна потребност, вписва се в определени нагласи: звучи някак уж много автентично (по правило се „пришива“ на самия М. Арнаудов и се предава от „негов глас“), уж съвсем достоверно: че какво по-ясно и разбираемо има за българина от това, че дошлият у нас крупен съветски учен и „голям приятел на България“ се е виждал с вождя, застъпил се благородно пред него за своя колега и събрат, а вождът нима ще откаже на свой другар, „пратеник на Москва“?

По всичко личи, че това е ефективен обяснителен модел: ясен, удобен, безотговорен. Версията „изнася“ на българите, понеже отговаря на тяхното нулево историческо самочувствие; тя сменя отговорността от тях: те не са автори на своята собствена съдба. Версията негласно предпоставя, че „съветският другар“ по определение е началник на българския вожд; той, така да се каже, само транслира „гласът на Москва“, който не търпи възражения и е задължителен за сателитите. И друго: „съветският другар“ се мисли от мита като чудотворец и нему, естествено, е доверена ролята на „добрия герой“. Това, че той, „добрият“, е чужденец изглежда нещо разбираемо от само себе си; това не е хипотеза, подлежаща на проблематизиране.

Трябва да се признае: няма никакви данни, че самият Державин или пък „съветските другари“ имат каквото и да било общо с „мита Державин“:

той е „произведен“ тук, у нас, *made in Bulgaria*, изключително за „вътрешна консумация“ и употреба. Насилието над паметта не непременно иде отвън; автокастрацията е доброволен акт – също тъй ефективен, но лишен от болката на насилието и отчаяната съпротива.

Не сме наивници и не смятаме, че тази или следващи наши книги ще уморят „мита Державин“. Опитът и наблюденията показват, че митът (включително и „научният“ мит) се развенчава и побеждава не с аргументи, а минимум чрез смяна на поколенията.

Кога се ражда „митът Державин“?

Благодарение на досието на М. Арнаудов можем да отговорим на този въпрос съвсем точно и еднозначно.

И така, версията за „спасителя Державин“ се появява именно през 1953 година, непосредствено след смъртта на Державин (26 февруари 1953 г. – точно седмица преди смъртта на Сталин, 5 март).

Версията се появява тъкмо в документи на Държавна сигурност.

Версията публично се оповестява доста след смъртта на Арнаудов.

Първата смърт е „необходима“ за създаването на мита, втората смърт е „нужна“, за да не се постави под съмнение неговата достоверност.

Нека видим кога, как и при какви обстоятелства срещаме „версията Державин“ писмено фиксирана за първи път. Изглежда, че малко поизбързахме, като се разделихме с агентите; тук обаче, накрая, те ни потрябваха.

Да чуем за последно наш „Манчо“; датата, да повторим, е 24 септември 1953 г.:

Разказа как при идването си академик Державин, веднага влезъл във връзка с Георги Димитров и осъденият на доживотен затвор Арнаудов бил освободен. Била му върната библиотеката и вилата, в която живял по-рано, въобще давали му били условия за работа, но смъртта на Г. Димитров го поставила в едно забвение. Огорчен е от обстоятелството, че по времето когато жена му е била болна от рак, е получил съобщение, че го изселват в Тутракан. Тогава се обърнах към В. Червенков и изселването му било отменено.

Да допуснем, че „Манчо“ е съвсем точен и че наистина М. Арнаудов му е говорил за ролята на Державин при своето освобождение (т. е. че той бил ходил при Г. Димитров и пр.) – нещо, в което ни е позволено все пак да се усъмним, имайки предвид степента на достоверност на донесенията,

за която неведнъж по-горе в книгата ставаше дума. Да допуснем и че анахронизмът в разказа за невъзможната среща между Державин и Г. Димитров в София^{1*} не е бил забелязан от М. Арнаудов (нещо направо невероятно, понеже, първо, разказвачът е именно Арнаудов, а, второ, става дума за събития, случили се само 7-8 години преди срещата на професора с агента) и той спокойно е разказал пред „Манчо“ историята във вида, който през годините ще обраства с най-различни митологични детайли, като се превърне в част от „преданието“ на българската култура на ХХ век.

С две думи, нека приемем напълно разказа на „Манчо“: той срещнал М. Арнаудов, който му разказал онова, което научаваме от агента. И в този случай е повече от коректен въпросът за авторството на версията: как М. Арнаудов е научил „истината“ за своето освобождение? Ясно е, че по това време никаква версия не е публично огласявана (чрез преса и пр.), а всички документи по темата са вече „потънали“ в съответните архиви. Може да ни хрумне, че самият М. Арнаудов е измислил версията и я е разказвал с все нови и нови невероятни подробности; пита се тогава: за какво изобщо му е било необходимо да я измисля? Ако той е бил убеден в нейната достоверност, тогава защо никъде, в нито един негов ръкопис от това или по-късно време не се среща нито един намек дори за „версията Державин“?

Това, че М. Арнаудов не е измислил версията, се потвърждава от един друг документ от досието – „Протокол за разпит“ на Михаил Думбалаков, проведен от ст. лейт. Димитър Горчев на 7 април 1954 г. в затвора в Пазарджик; това е документ почти от същото време, само пет месеца след донесението на „Манчо“. Ето какво отговаря той на въпрос за отношенията му с професора (за тях по-подробно вж. по-горе, гл. 6):

Преди всичко Арнаудов е с демократични разбирания, коректен и внимателен и уважаващ убежденията на всекиго. (...) След 9. IX.44 година, когато беше освободен от затвора, струва ми се по настояване на покойния

---

1 Срещата между Н. Державин и Г. Димитров в София – „ядката“ на „мита Державин“ – е невъзможна и абсурдна поради съвсем естествени причини: съветският учен е в България от март до втората половина на октомври 1945 г., а през това време Г. Димитров е още в Москва; когато пък „вождът и учителят“ се връща в Родината в началото на ноември 1945 г. (4. XI), Н. Державин е отдавна в Москва. Все пак дори комунистите с тяхната „вюра“ не успяха да преодолеят някои физически ограничения, поради което техните тела също бяха принудени да се съобразяват с принципа, формулиран за първи път от Аристотел: „в едно и също време едно тяло може да заема само едно място“.

съветски професор Державин, във всички разговори той се държа много коректно към новата власт.

Вметнатото „струва ми се“ подсказва безличност; по всичко личи, че „версията Державин“ вече е достатъчно разпространена и популярна. И отново – кога и как М. Думбалаков е научил за нея? Нека отново първо допуснем, че това е станало през 1947 г. при личната среща с М. Арнаудов; това би означавало, че тази версия е била в ход още през 1947 г. В този случай обаче е абсолютно необяснимо нито защо М. Арнаудов би я доверил само и единствено на М. Думбалаков, нито защо версията не се среща в нито един документ от това време – чак до 1953 г., годината на смъртта на Державин. Остава вторият вариант – М. Думбалаков е научил в затвора „истината“ за освобождаването на професора от затвора; като се има предвид обаче това, че той е политически затворник, ясно е какви биха могли да са неговите „извори“. Същите като тези на М. Арнаудов – офицерите и агентите на ДС; мероприятията внушаване. Само и единствено „органите“ са имали достъп по едно и също време и до М. Арнаудов в Княжево, и до М. Думбалаков в Пазарджишкия затвор; само тези органи са притежавали съответните механизми и възможности за влияние и манипулация.

„Спасителят Державин“

е нещо като „козата на Арнаудов“: няма го, но се привижда; казано научно, той е една общественоприемлива и общественоутвърдена привидност.

Логичен е въпросът: нима Н. Державин не е имал никакво отношение към М. Арнаудов и съдбата му? Съветският българист, разбира се, е познавал името и трудовете на М. Арнаудов и тъкмо към тях той е проявил интерес при гостуването си в България (нещо съвсем нормално и повече от естествено). Този факт е използван умело, но ненатрапчиво от близките и приятелите на учения в края на 1946 г. при опитите им за освобождение на учения от затвора. Всъщност в цялата огромна документация за жизнената драма на М. Арнаудов името на Н. Державин се среща всичко на всичко точно два (!) пъти. Ето къде и как:

В първия случай съпругата на професора Ф. Арнаудова пише на 15 ноември 1946 г. до В. Червенков: „Ще ви припомня някои моменти от неговата научна дейност, която не престава да буди интерес във всички славян-

ски страни, включително и в СССР, гдето той брои приятели и почитатели като проф. Богатирев, проф. Державин и др.“ (писмото по всяка вероятност е подготвено от близки приятели, владеещи стилистиката и технологията на властта).

Във втория случай Л. Стоянов пише до Г. Димитров на 10 декември 1946 г.: „Оценката на редица чужди и съветски учени, професори и академици (в това число и на академик Николай Державин) за неговата научна дейност е в най-добра степен положително“.

Двете писма очевидно са свързани и използват сходни внушения. Не можем да не отбележим, че в първия случай името на Державин е част от „списък“, изброяване, а във втория то е поставено в скоби. И в двата случая става дума за това, че Н. Державин се отнася с уважение към научните трудове и постижения на М. Арнаудов, нищо повече. В това няма нищо необичайно и екстраординарно – може да не обичаш човека Арнаудов, да не приемаш неговите възгледи и пр., но няма как да не уважаваш ученият Арнаудов. От уважението до мита обаче има цяла пропаст.

Не може да не се попита: а защо „митът Державин“ изобщо е бил необходим? Каква е социалната „поръчка“, на която той отговаря, какви са обществените потребности, които митът удовлетворява?

Отговорът не е нито сложен, нито неочакван. Първо, окончателно трябва да бъде изтрит какъвто и да е спомен за граждански акции и жестове, с които всъщност започват опитите за изваждане на М. Арнаудов от затвора от края на 1945 – началото на 1946 г. Второ, трябва да бъдат изтикани на периферията и съответно опростени сложните и нееднозначни взаимоотношения от първите години „след девети“ между комунистите и „старите“ интелектуалци, а преливанията между лично приятелство, елементарна човешка почтеност и благодарност и партийна дисциплина трябва окончателно да бъдат „укротени“. Трето, в новите биографии на комунистическите функционери и културни дейци трябва да бъде изтрит епизодът с участието им в съдбата на М. Арнаудов; колкото повече време минава, толкова повече тези биографии трябва да бъдат изчистени от „петната“ на живота. Нещо любопитно – в архива на Людмил Стоянов, основната фигура при освобождаването на М. Арнаудов и по-късната негова „социализация“ (и незагубил почитта си към професора до смъртта си), грижливо са изчистени каквито и да било „компрометиращи“ материали, чрез

което той е създал свое ново минало; ако съдим по архива му, някогашният символист е превеждал „правилните“ Брюсов и Блок, но не и „неправилния“ Балмонт, да речем. Четвърто, подмяната на историята се осъществява чрез подмяна на историите; и в този случай ролята на Държавна сигурност си е все същата – да размества местата и да разбърква имената. И тук туй благородно учреждение се изявява като верен ученик на оногова, за когото е казано, че „кога говори лъжа, своето говори, защото е лъжец и баща на лъжата“ (Иоан. 8:44).

Ето как и защо „лаврите“ за освобождението на М. Арнаудов са оставени за вожда и „съветския приятел“ – и двамата вече покойници. Мъртвият не е нито свидетел, нито опонент.

„Митът Державин“ има и свои скрити, недотам ясно изявени, послания: първо, сами сме (сте) безсилни, нищо не става без външна намеса; второ, ние сме неспособни да въздадем някому дължимото, признанието идва само отвън, трето, „българо-съветската дружба“ е панацея за всичките ни кривици и криволици. Тъй както М. Арнаудов беше „придаден“ към Державин, тъй и всяко пионерче трябваше да си намери своето „съветско другарче“.

„Научните работници“ трябваше да си намерят предмет за публикации, а „художествено-творческата интелигенция“ – сюжет за „маса“, а в кафенето – едни масали, лакардии...

Или, казано накратко:

Държавна сигурност си имаше литература;

уви, тя си имаше и наука.

Емил Иванов Димитров (род. 1961) е български автор, преводач, изследовател и издател. През 1985 г. завършва философия в СУ „Св. Климент Охридски“ и докторантура през 1989 г. Занимава се с разнообразни изследвания, най-вече на руската и българската култура от XIX-XX век, с архивистика и документални проучвания; автор е на около 200 публикации, сред които и книгата „Досието на Михаил Арнаудов“ (С., 2007). Поет: „Ева“ (лирика, 2000), циклите „Пиянството на един поет“, „Сбогом на XX век“ (пародии и шаржове на идеи и мислители), „Изповед“. През 90-те години активно се занимава с издателска (ИК „Славика“) и книгоразпространителска дейност (хуманитарна книжарница „Достоевски“). Специализирал е източно богословие в Рим. Работи в Института за литература на БАН.

Кръв от къртица

Автор: Здравка Евтимова

В моя магазин идват малко клиенти – оглеждат клетките на животните и обикновено нищо не купуват. Помещението е тясно, по-едър човек няма как да се завърти, срещу него се протягат жаби, гущери, червеи. Идват учители, които получават комплект опитни животни за часовете по биология, мяркат се и рибари, за да разровят кутиите със стръв. Ще затворя магазина, не мога да покривам загубите. Но така съм свикнала с тази глупава стаичка, с мрака и миризмата на формалин. Ще съжалявам най-много за гущерчетата, които имат очи колкото лещени зърна. Не зная какво правят с тези плашливи същества, надявам се, че не ги убиват след демонстрациите.

Един ден в магазина влезе жена. Беше малка, свита като купчинка сняг напролет. Тя се доближи до мене. В моята тъмница белите ѝ ръце приличаха на умрели риби. Не ме погледна, нищо не каза, само подпря лакти на щанда. Сигурно не беше дошла да купи нещо, просто ѝ бе прилошало на улицата. Заклати се леко, каквато беше слаба, щеше да падне, ако не бях хванала ръката ѝ. Тя мълчеше. Въобще не приличаше на моите купувачи.

– Имате ли къртици? – изведнъж запита непознатата. Очите ѝ проблясваха като стара разкъсана паяжина с малко паяче в средата – зеницата.

– Къртици ли? – спрях. Трябваше да ѝ кажа, че никога не съм продавала и никога не съм виждала къртици. Жената искаше друго да чуе – погледът ѝ пареше, ръцете ѝ се протегнаха към мене. Не можех да помогна, знаех.

– Нямам – казах. Тя въздъхна, после изведнъж се обърна настрана без да пророни дума. Беше свита, отчаяно се стремеше да заглуши своето разочарование в беззвучните си стъпки.

– Ей, стойте! – викнах. – Може да имам къртици. – Не зная защо го казах.

Тя спря. Погледна ме.

– Кръвта на къртицата лекувала – прошепна жената. – Трябва да изпиеш три капки.

Хвана ме страх. Мъка дълбаеше очите ѝ.

– Поне болката за малко спирала... – прошепушна тя, после гласът ѝ угасна съвсем.

– Вие ли сте болна? – попитах, без да мисля с колко допълнителна тежест я мъча.

– Синът ми.

Бръчиците около прозрачните ѝ клепащи потрепериха. Ръцете ѝ, изтънели като изсъхнали клони, се дръпнаха от щанда. Искях да я успокоя, да ѝ дам нещо – поне чаша вода. Тя се взираше в пода, раменете ѝ бяха тесни и още повече се свиваха в тъмносивото палто.

– Искате ли вода? – Нищо не каза. Когато взе чашата и отпи, мрежата бръчици около очите ѝ затрепери по-силно. – Нищо, нищо – разбърбих се аз. Не знаех как да продължа. Тя се обърна и прегърбена закрета към вратата.

– Ще ви дам кръв от къртица! – креснах.

Жената спря. Вдигна ръка към челото си и не я сне.

Избягах в задната стаичка. Не мислех какво правя, не ме интересуваше, че ще я излъжа. Вътре в мрака ме гледаха гущерите. Нямах откъде да взема кръв. Нямах къртици. Жената чакаше отвън. Може би още не беше снела ръката от очите си. Блъснах вратата да не види. Порязах китката си с малкото ножче, което винаги държах в чекмеджето при моливите и хартията за писане на писма. От раничката полека започна да изтича кръв. Не болеше, ала се страхувах да гледам как се изцежда в шишето. Събра се малко – сякаш на блещукаха въглени. Излязох от малката задна стая, забързах към жената.

– Ето ви – казах. – От къртица е тая кръв!

Тя не проговори, взря се в ръката ми, по която все още се стичаха кървави капки. Спуснах лакътя зад гърба си. Жената ме гледаше, мълчеше. Въобще не посегна към шишенцето. Обърна се към вратата. Настигнах я, блъснах стъклото в ръцете ѝ.

– От къртица е! От къртица е!

Взе полека шишето. Вътре като догарящ огън блещукаше кръвта. След малко извади пари от оръфаната си, отдавна загубила цвят чанта.

– Не. Не ща – казах аз

Жената не ме погледна. Хвърли на масата банкнотите и тръгна към вратата. Искях да я изпратя, или поне пак да ѝ дам вода, преди да си отиде. Усещах, че не ѝ трябва, никой не ѝ беше необходим. Останах сама в магазинчето. От клетките към мене гледаха животните. Както винаги.

Есента продължаваше да засипва града с мъгливите си дни, еднакви като близнаци с непотребните жълти листа на дърветата. Скоро трябваше да закроя магазина. Онази жена можеше да се върне. Знаех, че само ще мълчи. Едва ли синът ѝ щеше да се спаси с кръв от къртица и все пак аз я излъгах. Беше мразовито навън. Хората бързаха покрай витрината на моето магазинче и само малчугани се спираха да погледат препарираните животни. Нямах купувачи в този студ.

Една сутрин вратата рязко се отвори. Оная, малката женица, влезе вътре. Затича към мене. Исках да се скрия в съседния тъмен коридор, ала тя ме настигна. Прегърна ме. Беше много слаба и много лека. Плачеше. Задържах я да не падне, така безсилна изглеждаше. Изведнъж вдигна лявата ми ръка. Белегът от раната беше изчезнал, но тя откри мястото. Залепи устни към китката, сълезите ѝ навлажниха кожата на ръката ми и ръкава на синята работна престилка.

– Той ходи – изплака жената и скри с длани несигурната си усмивка.

Искаше да ми даде пари. Беше донесла нещо в голяма кафява чанта. Държеше ме за ръка, плачеше, не искаше да си отива. Усетих, че се е стегнала, че малките ѝ пръсти са по-твърди и не треперят. Изпратих я, ала тя дълго стоя на ъгъла – малка и усмихната в студа. После улицата опустя. Беше ми хубаво в магазинчето. Така сладка ми се стори старата, глупава миризма на формалин. Животните бяха прекрасни и ги обичах като деца.

Още същия следобед пред тезгяха в тъмната стая дойде един човек. Висок, приведен, подплашен.

– Имате ли кръв от къртица? – запита, очите му, залепнали към лицето ми, не мигаха. Погледът му ме уплаши.

– Нямам. Никога не съм продавала къртици тук.

– Имате! Имате! Жена ми ще умре. Три капки само! – хвана лявата ми ръка, повдигна насила китката, изви я.

– Три капки! Иначе ще я загубя!

Кръвта ми потече от порязаното много бавно. Мъжът държеше шишенцето, капките се търкаляха бавно към дъното. После мъжът си отиде и остави на масата пари.

На другата сутрин пред вратата на магазинчето ме чакаше голяма тъмна хора. Ръцете им стискаха малки ножчета и малки шишенца.

– Кръв от къртица! Кръв от къртица! – викаха, кряскаха, блъскаха се.

Всеки имаше мъка вкъщи и нож в ръката.

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Коментари (2)

- 27-05-2009|Гост

Страхотен разказ, покъртителен!

Съвсем скоро открих Здравка Евтимова като писател и съм много щастлива от това. Всичко нейно ме кара да чувствам.

- 26-10-2010|Тина - Най-талантливата ни авторка

Талантът ѝ е различим сред другите... Тя е особена и ненадмината.

Страхотен разказ!

Публикувайте още от нея.

След рухването на Вавилонската кула

Автор: Елена Христова

„Вавилон“ е филм, направен от мексикански режисьор, който (за щастие) не е изоставил журналистическите теми от ранната си младост. Това е филм за комуникацията, „снета“ не само в образа на Средствата за Масова Информация, но и пронизваща цялостната тъкан на повествованието. Иняриту разказва за поредния деформиран, осакатен, несъстоял се опит за общуване във века на световното село, в хилядолетието на ранния Одисеев хюбрис¹ – „светът е познат и достъпен, той е в краката ни, можем да го обиколим за едно денонощие, да го присвоим и да го опишем в справочници“. Всеобщото неразбиране покрива планетата като web. Като вирус, заплашващ да скапе поголовно всички обитатели на Земната мантия, без да прави разлика между high context и low context cultures². Разпростира се над петте континента. Никой не е имунизиран от него.

Филмът поднася няколко истории, които на пръв поглед нямат много общо помежду си:

Американски ченгета не искат да изслушат някаква съгрешила мексиканска лелка, преминала незаконно границата, за да присъства на фамилно тържество – фиеста, излъчваща простодушна радост, преклонение пред тайнството на битието и нежна остатъчна топлина от епохата на епиорниса³. Лицемерният пуризъм и аутизъм на едно общество, което се нуждае от евтиния труд на съседа, но не и от неговото пълногласно присъствие, за малко не обричат две деца на жадна смърт сред пустинята.

По същото време родителите на тези хлапета, едно дисфункционално семейство с дълго премълчавани проблеми и комплекси, стават жертва на криворазбран тест за мъжественост из пустите марокански пътища – снабден с пушка невръстен пастир пробва точността на своя мерник не по чака-

---

1 Тук – в смисъл на арогантност пред лицата на боговете.

2 Разделени на база на функционирането им. Култури на висок контекст – ритуализирани жестове и малко „говорене“, като японската. Култури на нисък контекст като американската, „бъбриви“, в които всичко се обговаря. Някои култури на висок контекст са маскирани като култури на нисък контекст. Там се говори много, но казаното често не разбулва смисъла.

3 Изчезнала птица от един по-малко известен текст на Хърбърт Уелс – „Остров Епиорнис“

ли, а по луксозен автобус и неволно ранява американската туристка. Медиките използват суматохата, за да извлекат дивиденди от банализираната, но все още „продаваща“ тема за тероризма. Две култури, толкова различни, че са уплашени до смърт една от друга, парадоксално сходни в склонността си към насилие и неискреност, са принудени от обстоятелствата да предприемат плах опит за диалог сред планинските чукари. Пропаст ги дели, дори в осмисляне на най-насъщното: „Само две деца ли имаш? Защо не си вземеш повече жени?“

Изоляцията, патриархалните нрави на арабското семейство, отчуждеността му от централната власт, превръщат глупавото недоразумение във фатална драма, когато провиненият на свой ред е „отстрелян“ от полицаите-преследвачи.

Това сандъче на Пандора неволно е откренато от щедър японски турист, незаконно подарил ловната си пушка на своя марокански водач. Човекът мислел, че прави добро на бедния овчар. Първият въпрос на японеца към следователя, дошъл да потвърди версията на злочестия арабски баща за произхода на огнестрелното оръжие, е: „Въвлечен ли съм легално?“ Ами, не е. Трагедията се развива на хиляди километри от дома му. Но има нишки, които ни завличат много по-дълбоко от несинхронизираните международни правни норми. И не ни оставят нощем да спим. Нишки, свързващи всичко и всички в едно взаимно зависимо, пулсиращо кълбо – от централно американските градчета до централно европейските такива; **от Лапута и Балнибарби до Лъгнаг, Гълбдъбриб и Япония**¹, от Колорадския каньон през Калахари до Хималаите и Марианската дълбочина. И пак отначало. В едно извечно кръгово движение. Топло-тъмно, светло-студено, топло-светло, студено-тъмно. Абе, Кълбо. С всички последствия, произтичащи от това.

Дъщерята на японския ловец е няма, за да стане ясна и за най-несъобразителните причината за провала на Вавилонската кула. (Няма Е, не няма Я). С тийнейджърска непосредственост безсловесното девойче възпява основното послание на филма: Модерният човек, (както и Постмодерният, както и повечето им предшественици) има насъщна потребност от общуване и обич. Лишен от способността да контактува адекватно, той често прибягва до гримаси и отчаяни жестове; среща недоумение и съблякъл

---

1 Ако следваме географията на Джонатан Суифт

всички защити, остава гол и сам на балкона на милионния град, в очакване на капка разбиране и взаимност.

Само един разколебан, но талантлив католик и бивш журналист може да слага човешката душа на кантар, за да я измери в грамове („21 грама“ също бе филм на Иняриту), а през това време изпод ръцете му да излитат музика и поезия.

Резултат от фестивална любов (1968), макар и отложена с 10 години. Завършва гимназия (едвам) в 2 държави и университет (далеч по-добре) в † в трета. Член на Лекари без граници Живее на семейни начала с един дракон. Съавтор е на два шедьовъра – Елица, на 4 години и Богомил – почти на 2. Освен от децата си и от вечерните пейзажи по света, учи се на творческо мислене и от един Маг на нонсенса, когото много уважава, защото двамата никога не са на едно и също мнение. Обича да се смее и да нежничи. Слабости – Омир, Чехов, Андерсен, Йовков, Яворов, Борис Христов, Шагал, Рилските езера, Андалусия, и музиката. Пише дневници (нередовно) от 1988 година.

Гошко

Автор: Здравка Евтимова

– Ела, ама тичай по-бързо да похапнем от Гошко – подканва ме Роси по телефона. Аз се ослушвам, понеже мъжът ми си купи нож, с който да ме затрие в най-скоро време. Нека сега обясня защо стана така. Гошко беше старото 21-годишно магаре на бащата на Роси. Човекът ходеше да краде с Гошко и с каручката керемиди, скрап, трици, както и всичко, което може да се краде в Пернишко. Та както бащата на Роси бай Косьо си краднал скрап, Гошко паднал и започнал да умира. Що така, бе човек, рекъл бай Косьо. С кого ще крада аз? Жена ми дърта и ръждива релса, щерка ми – Роси, моята приятелка, демек – не ще да се жени, щото никой не я иска. И двете ги мързи, та ги боли, та аз на стари години ходя да крада. Но то всичко окрадено. Тръгна да крадна и срещна конкуренцията. И те крадат, но вместо да крадем, седнем заедно да се напием. Не умирай бе човек, сам с ония ли ме оставяш, бе? С дъртата и младата? Обаче Гошко ритнал два пъти и изплезил език. Бай Косьо се видял в чудо. Магаре повече от сто кила да умре от старост! Сто кила месо да умрат от старост, а хладилникът празен. Това не става така! Не знам дали Гошко първо умрял и след това бай Косьо го заклал с джобното си ножче, или първо Гошко бил заклан и после умрял. Доколкото познавам Косьо той би заклал Роси (тази така и не се ожени, а само гледа сериали и реве. Кой как си дойде от съучениците ѝ – я от Италия, я от Испания, при нея ляга, при нея става, но никой не се жени за нея.) Така че Гошко сигурно първо си е умрял най-спокойно преди да откраднат скрап, после бай Косьо го е резнал с джобното ножче. Това, което аз видях след два дни, бяха четиридесет и две луканки, овесени над прозореца на бай Косьо. Той седи с бира в ръка, не може да краде, яде луканки, пие бира и плаче за Гошко.

– Бързо идвай, ма жабо – обажда се по ЖСМ-а Роси. – Хайде, че от Гошко нищо не остана!

От Гошко нищо не остана, защото Роси опитала една от луканките. Все едно гризала паве, така каза, че то Гошко беше дърто магаре, лека му пръст. Бай Косьо му закопа ушите до Струма и щом леля Денка, жена му, му се скара, той ходи при закопаните уши на Гошко, пие бира и плаче. Даже ония, крадците от конкуренцията, и те ходят да плачат над ушите, щото

помнят как са се напивали заедно. Та когато Роси за пръв път хапнала от луканката на Гошко, не щеш ли се запознала с един тип Данчо. Той не бил никакъв неин съученик, от ония, дето ходят в Италия и Испания, и идват в Перник за седмица две. Тоя си бил съвсем българин, дето не мръдвал от своето родно село Друган, пернишко, и поради тая причина не знаел за подвизите на Роси с нейните съученици и голямата ѝ любов към сериалите. Той ѝ казал – „Ти си абсолютна. Браво!” и взел да я кани да я запознае с майка си. Той бил на 36, тя на 33 – точно най-хубава двойка. Роси се уплашила и взела да мига. Тя била свикнала да ѝ казват, че е абсолютна една седмица, после човекът се отдръпвал – тя просто го наричала за удобство „съученик”, макар че едноседмичните ѝ приятели били кой с десет години по-млад, кой с десет години по-стар. Въобще плюс минус десет години все ѝ бил съученик. Обаче съученикът си вдигал ризките и се изпарявал за Италия или Испания, но Данчо от Друган бил железен. Той дошъл до бай Косьо и му казал – „Дъщеря ти е абсолютна. По-абсолютна от нея не мога да намеря не само в Друган, но и в Перник. Щото аз смятам така, че да се женя за нея.” Роси здраво се уплашила. И съучениците ѝ казвали – „Ще се женим”, но как ще се женим, като я е в Перник, а той в Неапол? Но мисълта ми е за друго. Една друга наша приятелка, Стефчето, гнус не гнус, и тя опита от луканките на Гошко и ела да видиш какво става. Още на следващия ден по влака Перник-София се запознава с един Генадий. Тя на 30, той на 32. Тя в оная фирма „Метал” работи, не може да отгледа маникюр. Е, и тя има няколко съученици, но значително по-малко от Роси, защото Роси е изписана и висока като икона, а Стефка се търкаля в собствената си мас. Но онзи тип от влака ѝ казал: – „Ти си абсолютна. Край. Ще те водя да те запозная с мама, да се женим”. Но с това обаче работата не свърши. Леля Денка, съпругата на бай Косьо, една съвсем нормална дебела жена, също за беда взела да опита от Гошко. Не че зъбите ѝ били чак толкова здрави, но то колкото беля да стане – станала. Гризнала тя от Гошко, и още на другия ден, както си продавала фланелките на сергията на пазарчето в квартал „Изток” в Перник, изведнъж идва един, ама брадясал като вол и също толкова як. Казал ѝ: – „Ти си абсолютна”, купил ѝ сладолед и на другия ден дошъл да я търси в къщи. Тогава бай Косьо с онова джобно ножче, с което уж заклаа Гошко, се хвърли да коли оная брадатия като вол господин, дето закачал най-обикновената му жена. Стигнало се до истински бой, който леля

Денка наблюдавала ухилена щастливо над тенджерата, в която приготвяла копривена чорба. После една Мира опита луканките и нали е ясно, че още на другия ден един – пак във влака Перник-София в седем сутринта ѝ казал: „Ти си...“.

Роси започна да продава ония луканки от Гошко по двайсет лева резенчето и ако си мислиш, че не се струпаха жени – и то не само жени на 30 години, и момичета на 17 години, ами и жени на 50 години, жени на 60 години, и жени с бастуни. Даже едно момиченце втори за трети клас беше дошло с двайсетолевка в ръка. Та затова Роси ми вика: „Хайде ма, заспалата, бързо ще се свърши Гошко, и така ще си изгниеш.“ Защото ние живеем до тях и тя слуша как аз и Тошо се караме: хем пари че няма, хем той ме предупреждава, че ще хване в Испания, хем че харесва комшийката, хем че едновременно с това си купил нож да ми реже главата, ако ям от Гошко. Няколко мъже, които имаха стари магарета – от конкуренцията на бай Косьо, ходиха да ги заколят на същото място. Взеха джобното ножче под наем от Косьо за пет лева на час, и си затриха магаретата, така че скрапът остана неокраден, обаче техните магарета не докараха никоой да каже – ти си абсолютна“. Заспала тенджерата такава – вика ми по телефона Роси. – Специално за тебе съм запазила едно резенче от Гошко. Мъжът ти и без това е мързелив като заровените уши на Гошко. И без това се заглежда в комшийката и пари няма. Ела да ядеш от Гошко. Едно дете имаш, все ще го изгледаш някак си“. Добре, навих се аз, обаче преди това изхвърлих в Струма ножа, дето моя Тошо беше купил от пазара. Тръгвам аз да ям от Гошко, ето ти го моя Тошо – не с нож, ами брадвата вземал. „А си отишла да ядеш Гошко, а ти отрязал главата тука, на това място“. Така ли, викам аз. Я да видим как ще ми отрежеш главата. И без глава ще ходя да ям Гошко, да го знаеш. Тогава той хвърли брадвата и вика – „Ти си най-абсолютната. И без да ядеш от Гошко ти го казвам. Да умра като Гошко, ако лъжа!“

Бащата на Роси, заедно с останалите почтени крадци, останали без къораво магаре, пият заедно ракия на пейката пред нашия блок и викат: „Що ѝ казваш, че е абсолютна, бе. Ти нямаш ли очи в тая глава?“

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Коментари (1)

- 22-10-2010|Тина

Страхотен разказ!

Уж се смееш... но боли!

Здравка Евтимова е талантлив човек!

Наистина ли бъдещето принадлежи на Китай?

Автори: Уил Хътън, Мегад Десаи

Драги Мегад,

Вече е банално да се отбелязва, че възходът на Китай преобразява света. Екстраполирайте сегашните темпове на растеж и Китай ще бъде най-голямата икономика в средата на този век, ако не и преди това. Ако той остане комунистически, влиянието му върху световната система ще бъде огромно и много вредно. Великобритания и САЩ са, с всичките си недостатъци, демокрации, които приемат върховенството на закона. Това не е така в Китай. Ако един нерестформиран Китай заеме място на най-горната лавица, световният ред ще бъде по-податлив към деспотизъм; крехката международна система на управление, основаващо се на върховенството на закона, която току-що започва да се оформя, ще бъде върната с години назад и отношенията между държавите ще зависят още повече от тяхната относителна мощ.

Всичко това обаче се базира на две много големи „ако“ – дали растежът на Китай ще продължи със същото темпо и дали страната ще си остане комунистическа. Аз смятам, че и по двата въпроса съществуват значителни съмнения. Сигурно е единствено, че тия две неща не могат да се получат едновременно. Китай достига границите на устойчивост на сегашния модел, а да се екстраполира от миналото към бъдещето, все едно че не е необходимо да се променя нищо, е капитална грешка.

Нашата грижа тук на запад трябва да бъде свързана с въпроса как да помогнем на Китай да се справи с тези огромни предизвикателства, без същевременно да ни нанесе вреда. Ако китайският комунизъм е в състояние да се трансформира, то Китай би бил в състояние, както и Япония преди него, да се интегрира без сътресения в световната система на силите. Ако не, пред нас лежат сериозни конвулсии.

Икономическият растеж на Китай се основава на поддръжка от страна на държавата, която влага огромни и евтино получени спестявания в инвестиционни проекти, задвижвани от евтина работна ръка. Около 200 милиона от общо 760-те милиона работници в Китай са селяни, мигриращи към градовете, където биват наемани във фабрики, строителни проекти и офиси. Това е най-голямата миграция в историята на човечеството. Кому-

нистическата партия разреши свободно определяне на цените, насърчи преследването на печалба и рязко намали тарифите върху вноса, както и пречките за инвестиране в страната. Успехът на тази политика, която създаде годишен растеж от около 9,5 процента в течение на живота на цяло едно поколение и изведе около 400 милиона души извън границата на бедността, е широко признат. Но партията поддържа стриктен контрол върху собствеността, заплатите и фирмените стратегии – както и върху държавата. С други думи, Китай заема едно доста неудобно място някъде между социализма и капитализма; неговият частен сектор, макар и нарастващ, все още е недорасъл. Това е една система на ленинистки корпоратизъм – и тя започва да се разрушава.

Пукнатините в модела са навсякъде. Колко дълго време могат да си позволят държавните китайски банки да направляват милиарди спестени долари към инвестиции, които имат незначителна или никаква възвръщаемост и върху които се плащат нередовни лихви? Способността на бедните селяни да създават спестяванията, необходими за поддържането на растежа, вече достига своите граници. И, освен това, колко дълго време може да си позволи една икономика, голяма два билиона, да спестява повече от 40% от брутния национален продукт (БНП)? Тя достига и границата на способността си да увеличава износа с по 25% годишно (през 2007 той ще надмине нивото от един билион долара); при такова темпо на растеж те ще достигнат пет билиона някъде около 2020 или още по-скоро, като тогава ще извършват сами повече от половината световна търговия. Вероятно ли е това? Има ли достатъчно кораби и пристанища, за да се придвижват такива обеми? Всяка година Китай придобива нови 200 милиарда валутни резерви, най-вече долари, като държи собствената си парична единица на изкуствено ниско ниво, за да поддържа износа си конкурентноспособен. Абсурдно е за една бедна страна като Китай да заема пари на богата страна като САЩ; фактически това е едно неудържимо положение на нещата – и финансовите пазари изглежда са съгласни с това.

Китай би искал да намали сегашното трескаво темпо на растеж, но средствата за това, които се използват на запад – повишаването на данъците и лихвите, съкращаването на разходите – не са достъпни в Китай. Партията не се осмелява да предизвика евентуални протести чрез повишаване на данъците; служителите в държавните предприятия и провинциалните

управленчески служби игнорират указанията за намаляване на разходите, защото кариерите им зависят от създаването на работни места и растеж. А повишаването на лихвите би могло да предизвика кредитна катастрофа, тъй като множество заеми просто не биха били върнати на банките.

Нито пък границите на този растеж са единствено икономически. Двеста милиона бедни хора гледат със завист как другите забогатяват, докато те гънат в нищета. Неравенството се разраства и корупцията присъства навсякъде, засягайки банкови мениджъри, провинциални губернатори и съдии. Около 400 000 души умират годишно от болести на дихателните пътища, причинени от замърсяването на въздуха. Брутният национален продукт на Китай е една пета от американския, но страната произвежда почти също толкова въглероден двуокис колкото и Америка. Като връх на всичко и комунистическата партия е в криза: тя заявява, че класовата война е завършила, като същевременно настоява за монополна власт като приемник на революцията от 1949. Без продължаващ икономически растеж, легитимността на партията може да бъде поставена под въпрос.

Зад всички тия проблеми се крие фактът, че Китай само отчасти приема прехода към капитализма. Но капитализмът е много повече неща от търсенето на печалба и свободата за определяне на цените, които са позволени от китайските реформи. Ефективното използване на ресурси зависи от една мрежа от независими процеси на проверка и отчетност, извършвани от хора, принадлежащи към различни центрове на власт и поддържани от система за права и частна собственост. Свободната изборна система пък е върхът на тази структура.

Съдии, които отсъждат въз основа на доказателства, вестници, представящи открита картина на действителността и дори хора, разкриващи задулините машинации на собствените си фирми, са изключително важни за функционирането на западния капитализъм. Именно взаимодействието на тези твърди и меки процеси – онова, което аз наричам „инфраструктурата на Просвещението“, е това, което позволява сравнително ефективното и честно използване на богатата на технологическия прогрес. Китай имаше пазари, собственост и технология и през 18 век; той обаче изостана, защото не притежаваше просветителски структури. Липсваше му „троицата“ на плурализъм (различни центрове на политическа и икономическа

власт), възможности (права, образование, частна собственост) и обосноваване (отчетност, проверка, свобода на изразяването).

Китайската комунистическа партия, въпреки известни опити на местно ниво, повтаря грешките на конфуцианската имперска система. Именно липсата на независими проверки и отчетност е тази, която стои зад масивното прахосване на инвестиции и разрушаването на околната среда. Причината, поради която толкова малко хора могат да нарекат по име някоя известна китайска марка или фирма, въпреки успехите в износа е, че такива просто не съществуват. Китай трябва да ги създаде, но да се направи това в една авторитарна система е невъзможно. Във всеки случай, повече от 55 процента от китайския износ, особено от високотехнологичния износ, се произвеждат от чуждестранни фирми – още едно указание за слабостта на Китай.

Китай трябва да се превърне в по-нормална икономика. Китайските потребители трябва да спестяват по-малко и да харчат повече, но хора без право на собственост или държавно подпомагане са разбираемо предпазливи. За да им се създаде по-високо самочувствие, ще трябва да се осигурят права на собственост, както и данъчна система, която да им предлага приемливо социално осигуряване. Това пък ще означава създаване на една средна класа, която със сигурност ще желае да знае как точно се харчат платените от нея данъци. А това изглежда като политическа невъзможност.

Ако тези аргументи са правилни, то условията на дебата по Китай трябва да се променят. Вместо да се плашим от възхода на Китай, ние трябва да разберем собствената си сила и неговата слабост. Ние трябва да имаме повече доверие в така наречените западни ценности и процеси – и да ги подпомагаме, както у нас, така и в чужбина. Най-добрият начин да се посрещне китайското предизвикателство е не да се затварят нашите пазари и да се създават по-големи армии – един импулс, който е особено силен в САЩ. Ние трябва да останем отворени, като същевременно твърдо вярваме в това, че Китай ще бъде в състояние да се конкурира със Запада само ако започне да му прилича повече.

Искрено ваш,
Уил

Драги Уил,

За един либерален плуралист вие звучите някак странно като монист, та дори и като монотеист. Според вас има само един път към капитализма – западният, и само една политическа система – нашата.

Китай постигна бърз растеж чрез политика на ниска консумация и прекомерно спестяване, както и износ вместо вътрешно потребление. Но този път не е необичаен, нито пък Китай се е запънал единствено за него. Япония и Южна Корея използваха същия модел и сега са членове на клуба на богатите страни ОЕСД. Да се придвижват милиони селяни в градски производителни центрове не е нито нещо тоталитарно, нито пък застрашително. То беше предложено през 1954 като стандартен модел за развитие от Артър Луис, нобеловият лауреат – и днес вече се счита за класическо решение. (В някои части от Западна Европа то изглеждаше по-малко драматично, най-вече защото една трета от европейците се преселиха в северна Америка през 19 век). Няма други начини за отърсване от бедността. Секторът на услугите няма да го направи сам по себе си, нито пък ще го направи една зелена революция, както в момента е принудена да установи Индия.

Много високите цифри в Китай не правят сами по себе си неговото развитие невъзможно за поддържане. Ако Индия може да постигне растеж от 8 % при ръст на спестяванията от 25 %, то и Китай със сигурност може да направи същото (в момента той има 10,4 % растеж при 44 % ръст на спестявания). Нещо повече, Китай реформира банковия си сектор и светът демонстрира подкрепата си като изкупува акциите на китайските банки.

Китай има да учи още много за макроикономическия мениджмънт, но неговите грешки нямат нищо общо с тоталитаризма. Индия също е доста предпазлива при освобождаването на своя капитален баланс. Азиатската финансова криза от 1997 научи както Китай, така и Индия да държат винаги под ръка голяма налична ликвидност, дори и с цената на това, че всъщност парите биха могли да бъдат използвани по някакъв по-добър начин.

Да, на власт в капиталистическа система е една ленинистка партия. Но пътят към капитализма не е един-единствен, нито пък той изисква либерална демократическа структура, за да процъфтява. Икономическият възход на Япония беше постигнат без да е налице напълно либерална структура, а повечето европейски страни, включително Великобритания и Гер-

мания, бяха капиталистически преди да са станали демократични. Онова, което ни показва най-новата фаза на глобализацията е, че капитализмът не изисква нито Веберианска протестантска етика, нито пък либерална демокрация; всяка страна с приемлив ръст на спестявания, масово образование и достъп до западните пазари може да „прави“ капитализъм. Той не е монопол на западното християнство. Всъщност някои азиатци се оказват по-добри от европейците в него.

Много хора просто намират за доста трудно да повярват, че страни като Китай и Индия, които допреди 40 години бяха затиснати от глад и мизерия, днес зачеркват западните индустрии. Но такива бяха и оплакванията на американците през 60-те години, когато те се сблъскаха с европейската конкуренция на автомобилния пазар. Как е възможно тези новобранци да се състезават с Детройт? Но те се състезаваха, и още как – скоро последвани от Япония и Южна Корея. Днес новобранците са Китай и Индия, а утре те ще бъдат Гана и Кения.

Капитализмът не е, както казвате вие, „нещо много повече от преследването на печалба“. Той беше и си остава на първо място средство за натрупване на капитал. Той е способен да съществува при най-различни институционални подредби и едва през последната фаза на глобализацията ние започнахме да считаме, че англосаксонската либерална демокрация е неизбежна предпоставка за неговото съществуване.

Позволете ми сега да стигна до един политически въпрос. На едно определено ниво Китайската комунистическа партия е ленинистка, но тя е много различна от руската Болшевистка партия. Преди да извоюват властта през 1949, китайските комунисти трябваше да се борят в продължение на десетилетие и половина за спечелване поддръжката на селячеството. В този процес те развиха една философия, позволяваща им да реагират на популярните нужди и вътре в ограниченията на една-единствена партия. Това е, което те наричат народна демокрация – и тя е много по-реална, отколкото е била когато и да било в Източна Европа. Моята колежка в London School of Economics, Чун Лин, поддържа в книгата си *Трансформацията на китайския социализъм*, че китайското разбиране за народна демокрация е валидно. Според нея, в тази традиция все още има сила, макар че партията ще трябва да стане още по-гъвкава. Денг Сяопинг насърчаваше за известно време капиталистически растеж, свързан с неравенство, но

днес вече срещу това се появява определена реакция. На последния партиен конгрес Ху Джинтао се произнесе относно безпокойството в селските райони. Системата е в състояние да реагира.

Вие се страхувате, че пристигането на Китай по върховете може да навреди на международния либерален ред. Но Съвета за сигурността в ООН имаше за членове както Китай, така и Съветския Съюз в продължение на десетилетия. И едва ли е необходимо да ви припомням за десетките пъти от 1945 насам, в които САЩ и Великобритания се отклоняваха от пътя на либерализма и мултилатерализма. Ние се нуждаем от либерален и мултилатерален ред, но не и от ред, който се основава на една западна хегемония. Пристигането на Китай и Индия сред големите ще принуди Запада да се научи да бъде истински плурален и мултилатерален, вместо да бъде просто един либерален грубиян.

Вашето разбиране за история е това на старите Уиги (исторически – британските либерали, бел. пр.). „Всичко, което правим ние, е прогресивно и либерално – и винаги е било такова; всички наши жестокости като колониални сили са забравени“. Но вашата тройца на плурализма, възможностите и обосноваването е както много нова, така и много англосаксонска. Правата са нещо, което беше установено едва в последно време; ако не вярвате, то попитайте който и да е чернокож или индианец, или може би някой католик, живеещ в Ълстър. (А едно голямо малцинство в САЩ, включително и техният президент, вярват в буквалната истина на Книгата на Откровенията относно еврейското право върху Палестина).

Би било много хубаво, ако индивидуализмът, свободата и плурализмът бяха необходими за капитализма. И все пак е факт, че той може да функционира и без тях. Капитализмът действително освобождава сили, които подкопават авторитарните режими, но само неравномерно – и никога с неизбежност. Китай може и да се придвижи по посока на един либерален индивидуализъм. Но това не е непременно необходимо – и би било доста неразумно да се обзалагаме относно каквото и да било скорошно развитие в тази посока.

*Искрено,
Мегад*

Драги Мегад,

Вие пропуснахте да отговорите на повечето от моите забележки относно китайските слабости. Вместо това вие потискате собствената си критическа способност, когато става дума за Китай – заслепени от неговия растеж и нетърпелив да покажете как силата на Китай е доказателство за слабостите на западния капитализъм и либералната демокрация. Но всъщност тя не е доказателство.

Китай се нуждае от все по-големи инвестиции, за да поддържа същото темпо на развитие. Ку Хонгбин и Ма Ксяопинг от хонгконгската банка HSBC сизчисляват, че допълнителното китайско производство, създадено от всеки инвестиран долар в наши дни е под нивото, на което е било по времето на Мао. Извън притежавания от чуждестранни фирми сектор китайската производителност е жалка. Последните цифри в областта на селското стопанство показват, че добавената стойност в Китай е 490 долара годишно, докато във Филипините тя е 1040 долара, а в Малайзия – 4851 долара. Производителността на китайските държавни предприятия, все още създаващи една трета от БНП, е 4 % от нивото на САЩ; една трета от тяхната работна сила е само частично заета.

Вие сравнявате китайския опит с този на останала Азия. Но Китай е далеч по-зависим от директни чужди инвестиции (foreign direct investment, FDI), за да осъществява експортния си растеж. Само 20 процента от тайванското производство за износ и 29 процента от същото производство в Индонезия бяха създавани от чужди компании по времето, когато те се намираха на степен на развитие, сравнима с тази на днешен Китай. През 2005 година 55 процента от китайския износ беше произвеждан от чужди фирми, включително повече от 80 процента от неговия износ в областите на телекомуникациите и електрониката. Китай се нуждае от външни инвестиции, за да компенсира недостатъците на местната институционална инфраструктура. Страната си постави за цел да има 50 свои компании в списъка на най-добрите световни компании през 2010. Тя ще се справи много добре, ако има поне една.

Капитализмът е далеч по-сложен, отколкото са склонни да приемат това фундаменталистите на свободния пазар или марксистите. Разбира се, Китай трябва да придвижи селяните си към градовете, за да може да се развива. Но капиталът все пак трябва да бъде влаган по ефективен начин. И

ако една икономика желае да постигне самодостатъчен растеж на производителността, нейните компании трябва да направят нещо повече от това да експлоатират евтина работна ръка. Те трябва да развият „меките“ процеси, които насърчават производителността и новаторството. Китайските фирми не го правят.

Политическите несправедливости в начина, по които Китай се отнася към миграцията – всеки работник трябва да има разрешително, за да може да напусне местоживеенето си, а повечето от тях не притежават такива, както и честата конфискация на селска земя, имат същите корени, както и слабостите на предприемаческата система. Китай не притежава троицата на просвещението.

Нарастващите селски и работнически протести (4 милиона участници в 800 000 стачки само през 2005) подсказват, че мнозина китайци желаят приложими права на собственост и законно право на стачки. Това не са западни измислици. Вие имате право когато казвате, че Ху повдига въпроса за социалната справедливост – но усилията в тази насока са незначителни. Данъчната тежест върху селяните беше намалена с 0,1 процента от БНП през 2005. Ху не се осмелява да повиши данъчното натоварване на градовете. Но защо? Защото в такъв случай ще се появят изисквания за отчетност.

Амартия Сен твърди, че много интелектуалци от третия свят не са в състояние да се абстрахират от опита на колониализма, което им пречи да оценят по достойнство западните институции и ценности, както и паралелите с техните собствени най-добри традиции. Вие не се отличавате от този модел. Защо не включвате във вашия списък на разбойничество и държавни престъпления китайското заграбване на централна Евразия през 18 век, което почти удвои територията на страната, както и последващите го етнически чистки? Защото не е западно ли?

Парадоксът е, че най-добрият начин да се конкурира запада, е да бъде той победен в неговата собствена игра. Японският отговор на икономическата криза, растежът на демократични институции в Тайван и Южна Корея, както и все по-нарастващия успех на Индия (за съжаление задържан от каста и сексизъм, особено в селските райони), подкрепят моята теза. Но аз не разглеждам запада със самозадоволство: последната трета част на моята нова книга се занимава с това как САЩ, Великобритания и други страни не вършат онова, което проповядват.

*Поздрави,
Уил*

Драги Уил,

Каквото и друго да съм, аз не съм интелектуалец от третия свят, след като съм прекарал две трети от живота си в Англия! Нито пък съм пост-колониален постмодернист. Позицията ми е много проста: никоя нация, никой регион, никоя империя няма монопол върху добродетелта. Както Изтокът, така и Западът са извършвали етнически чистки. Имперското минало на Китай е същото, каквото е миналото на всяка друга страна, с изключение на факта, че китайците не страдат от западната форма на амнезия.

Но да се върнем към икономиката. Китайското селско стопанство не е толкова зле, колкото го представят вашите цифри. То е съсредоточено в областта на зърнопроизводството (преди 40 години там имаше ужасен глад), докато Малайзия и Филипините са комерсиални производители на различни търговски култури в продължение на много дълго време. Тези култури създават по-висока добавена стойност.

Между 1983 и 2003 Китай удвои броя на работниците, заети в производството, до малко повече от 100 милиона. Но селското стопанство на страната, както и това на Индия, все още страда от липса на обработваема земя и излишък на работна ръка. Именно затова още много милиони ще трябва да бъдат изведени в градовете – нещо, което може да се постигне само чрез бързо развитие на производството. Обществените предприятия в Китай, както и в Индия, са капитално-интензивни и неефективни. Но частният сектор не е толкова незначителен, колкото твърдите вие. Ако производителността е ниска в държавния сектор, то градските и селски предприятия, както и истинския частен сектор, плюс секторът, притежаван от чуждестранни фирми, трябва да бъдат толкова по-производителни. Китай изнася нискотехнологични продукти, сред които има само малко маркови имена, но именно там се намират неговите разширяващи се пазари.

Китай инвестира много в инфраструктурата, за разлика от Индия (или Съветския съюз, по времето, когато той растеше бързо). Това е бавен процес. Когато посетите Китай вие виждате нови летища и празни магистрали, както и шанхайския магнитен влак. В Индия летищата са дупки.

Китай също така е по-малко централизиран, отколкото това изглежда отстрани. Той има големи регионални центрове, които провеждат собствени икономически политики, като местните партийни босове често не се подчиняват на центъра. Под ленинистката фасада Китай извършва преход към една икономика, в която центърът се грижи номинално за определени неща – като например курса на валутата или защитата на страната – докато хората правят онова, за което считат, че е най-добро за тях. Да, протестите възникват от неравенства, както и в Индия. Но фактът, че те изобщо съществуват, както и това, че Китай има една активна „нова левица“ (виж например Чаохуа Ванг, *Един Китай, много пътища*) ми подсказва, че страната не е монолитна. Тя просто не е либерална демокрация по англосаксонски образец.

Аз не защитавам неравенствата или бруталностите, с които е осеян китайския растеж. Но пък и не считам, че те са признак на слабост. Въпреки подобни проблеми при повечето други икономики в миналото, още никоя от тях не е пропаднала поради изключителен растеж. СССР загина поради стагнация.

Вие не вярвате, че Китай може да повтори другите азиатски успехи. Но аз си спомням времето, в което САЩ не вярваха, че Япония би могла да се конкурира с тях. Те твърдяха, че японците могат само да копират, но не и да изобретяват, защото японската култура била прекалено конформистка. Но Китай получи 130 000 патенти през 2004, четвъртата по големина цифра в света (след Япония, САЩ и Южна Корея), три пъти повече от Великобритания. Това представлява ниво на растеж от 517 процента в сравнение с 1995, като в процеса участват в еднакви пропорции китайски граждани и чужденци.

Вие разглеждате неравенствата и бруталностите на китайския растеж като уникални за китайската комунистическа система – и това засяга вашия либерален усет. Вие искате тези неравенства и бруталности да бъдат премахнати. Аз ги разглеждам като част от историческия път на бързо натрупване, по който са минали вече много икономики. Това е начинът, по който се получава нарастването на доходите при капитализма. Къде тогава е проблемът?

*Поздрави,
Мегад*

Драги Мегад,

Китайският модел може да е свършил добра работа при мобилизацията на спестяванията за целите на индустриализацията, но сега вече той достига границите на своите възможности. Вашите собствени цифри показват, че половината от китайските молби за патенти идват от чуждестранни компании. Мястото на собствено китайските патенти в световната ранглиста е 17-то, като само 30 процента от тях засягат нови изобретения. Повечето от новите работни места в Китай се създават в сферата на услугите, а не в производството, както загатвате вие. Производителността в сферата на услугите тук е почти толкова ниска, колкото и тази в селското стопанство и държавните предприятия.

Аз не предсказвам сриването на Китай. Онова, което твърдя, е че той е изправен пред истински труден преход към по-нормална икономика с нормални нива на спестявания, инвестиции и консумация – и по-малка зависимост от износ. Тезата ми е, че насоката на промените трябва да бъде същата както и тази, която се появява в останалите части на Азия. Това означава, че Китай трябва да възприеме триадичната форма на просветителския процес – плурализъм, възможности, обосноваване – в собствената си система на функциониране. Те сигурно ще изглеждат много китайски, а не западни, но функциите им ще бъдат същите.

В наш интерес е тези промени да се случат – както за да позволят на Китай да продължи да се развива, така и за да увеличат собствения му интерес в поддържането на една международна система, основаваща се на правила. Безразличието на Китай към авторитарните африкански деспоти, докато той ухажва континента в търсене на енергия и суровини, ни дава една представа за това как би изглеждал един непроменен Китай.

Вие противопоставяте Китай на западната амнезия по отношение на историческото минало. Но никой в Китай не знае за удвояването на тяхната територия по времето на династията Манчу, нито пък за войната на Китай с Виетнам през 1979 или дори за Тянанмен. Тези неща са премахнати от учебниците по история, а съответните интернет-сайтове са блокирани. Шокиращо е, че водещ британски интелектуалец като вас може да извърши такива манипулации на истината, докато същевременно е така готов да критикува отвореното общество, на което е бил член през по-голямата част от живота си. Тази дискуссия би била невъзможна в Китай. Докато това не

се промени, той ще бъде осъден на една колосално неефективна и социално жестока форма на развитие, защото се отнася с презрение към човешкото достойнство и необходимостта от отчетност в преследването на прогреса.

Искрено ваш,

Уил

Драги Уил

Значи всичко добро, което Китай върши, е чуждо, а останалото е мракобесие. Китай експлоатира африканските ресурси и това е показателно за китайския авторитаризъм. Колко по-различно от белгийците, французите или британците, с тяхната просветителска троица и либерални свободи, които с любов изхранваха Африка, никога не ламтяха за нейните ресурси и излекуваха нейната бедност!

Вие казвате, че услугите генерират в Китай повече работни места от производството. Може би, но това е валидно и за Индия, както и за Великобритания. Е, и какво от това?

Чужденци подават 50 процента от китайските заявления за патенти, 47 процента от патентите в Европейския Съюз и 80 процента от патентите в САЩ. Е и? Китай току-що задмина Япония в разходите по развойна дейност, но без съмнение вие ще кажете, че това също е нещо чуждо. Ако Китай е слаб във всеки сектор – селско стопанство, производство, услуги, нововъведения – защо тогава толкова се страхувате, че той ще се надигне така неумолимо и ще изцапа глобалната горна лавица, на която би трябвало да се намират само добродетелни западни сили?

Вие казвате, че Китай трябва да се присъедини към една интернационална система, основаваща се на правила. Но когато той се присъединява към Световната търговска организация и започва да изнася за Европейския Съюз сметици и обувки, те биват заключвани в складове, докато Питър Манделсън успокоява френските и италиански производители, казвайки им, че те не трябва да се подчиняват на правилата.

Китай преминава през един увлекателен експеримент на растеж с темпове, които не са били постигнати от нито една друга страна в историята на човечеството за толкова дълъг период от време. Той трябва да продължава да го прави. Страната има втория или трети по големина БНП в света – и все пак тя е безнадеждно бедна в измерения на глава от населението. Аз съм

много любопитен да видя дали тя ще успее да постигне невъзможната комбинация от капитализъм и ленинистка партия. Никоой друг не е опитвал това. Те може и да не успеят, но защо да не ги оставим да провеждат експеримента си и не предоставим на самите китайци избора кога да въстанат, ако пожелаят един по-различен режим?

През 18 век Волтер смяташе, че Китай е по-просветен от Франция. Сега вие твърдите, че Китай тъне в невежество, защото не е като нас. Лесно е да се забрави как самите ние сме стигнали дотук. Това е същото като вредите, които причиняваме на околната среда. Ние развитите страни казваме на новодошлите, че те не могат да вършат същото, което сме правили ние, когато сами сме били бедни: вие трябва да се държите по същия начин като нас, дори и ако това ви осъжда да си останете бедни. Аз казвам: хм, ще видим

*Поздрави,
Мегад*

Мегад Десаи, Барон Десаи (род. 1940) е британски икономист, писател и политик от лейбъристката партия. Десаи пише по един много разнообразен спектър от теми. От 1984 до 1991 той беше съ-издател на британския *Journal of applied Economics*. През 1991 той получи благородническата титла Барон от градското управление на Уестминстър.

Германия – една умонагласа

Автор: Навид Кермани

Бих искал да отговоря на въпроса „Какво е немското на немската литература?“ като говоря за един образцов немски автор. За мен това означава не Гьоте или Шилер, нито пък Томас Ман или Берт Брехт, а пражкият еврейин Франц Кафка.

Кафка? Всички ние познаваме фотографията на младия Кафка – онази, която го показва с леко извърнато лице, гледащ с усмивка, изразяваща или несигурност, или насмешка, към една точка директно над фотографския обектив. Тя е част от [годежната снимка](#) на Кафка с Фелице Бауер от 1917 г. и е най-известната фотография на писателя – картината, която всеки от нас си представя преди всичко друго, една абсолютна икона. Спомням си какво точно минаваше през ума ми, когато правех първите крачки във вселената на Кафка – трябва да съм бил четиринайсет или петнайсет годишен – когато всеки ден гледах лицето му на кориците: **той не изглежда като германец**. Тъмната кожа, дебелия вежди над черни очи, късата черна коса, спускаща се толкова дълбоко над челото, че скрива всяка следа от слепоочия, ориенталските черти. Днес, разбира се, не е политически коректно да се казва нещо такова, но тогава това беше непосредственото ми впечатление: той не изглеждаше като германец, не като германците, които познавах от училище, от телевизията, от немския национален футболен тим.

По онова време въпросът за това какво точно е Кафка не ме интересуваше особено много. Аз поглъщах книгите му, без да се замислям за културния, социален или религиозен опит, от който те са се появили. Но сега, изправен пред необходимостта да избира писателя, който олицетворява за мен специфичните качества на немската литература, аз веднага знаех, че трябва да започна с Кафка, с един писател, който не е немец.

Колко малко Кафка е бил свързан с Германия си личи от дневниците му, в които страната на неговия майчин език почти не се споменава. Когато Първата световна война избухва на 2 август 1914, например, той пише само две изречения: „Германия е обявила война на Русия“ и след това „Плувах следобед“. Четири дни по-късно Кафка отделя друг кратък запис на политическите въпроси, споменавайки една патриотична процесия на немскоговорещите граждани на Прага: „Стоях там с моя злостен вълн-

шен вид“. След това – почти нищо. Макар че той демонстрира интерес към много други обществени събития, политическите развития в Германия не го интересуват особено. Във всеки случай Германия не се споменава почти никога, нито в писмата, нито в дневниците му – преди, по време или след Първата световна война.

Дори когато през септември 1923 той се премества в Берлин, Кафка си остава външен човек в страната на майчиния си език. В усамотението на отдалечения квартал Щеглиц, той учи еврейски език, фантазира планове за Палестина и живее – повече като експеримент – според еврейския закон. Той може да бъде открит не в театрите или операта, а в еврейските домове на учението. Кафка живее в Германия – в едно „паралелно общество“. Малкото му излизания до центъра на Берлин изглежда са били нещо като лично изпитание – не защото той презира Берлин, а защото градът не го интересува. „Германия е обявила война на Русия – Плувах следобед“.

Кафка притежава нещо, от което днешна Германия активно се стреми да защитава емигрантските деца: една ясно изразена, съставена от много части идентичност. Като гражданин той принадлежи на Хабсбургската империя, а по-късно на Чешката република. За чехите, Кафка и цялото немскоговорящо малцинство в Прага са били просто германци. Сред пражките германци, от друга страна, човек като Кафка е считан преди всичко за евреин. Дори самият той едва ли би могъл да каже достатъчно ясно към коя точно от двете групи принадлежи. В писмо до Макс Брод от 10 април 1920, той пише за пристигането си в санаториума в Мерано:

„След първоначалното запознанство беше отбелязано, че съм от Прага. Както генералът, седящ срещу мен, така и полковникът, познаваха Прага. Чех? Не. Сега опитай се да обясниш на тези лоялни германски очи какво точно си ти. Някой каза „германски бохемец“, друг пък „Malá Strana“. След това темата беше оставена на мира и ние продължихме да се храним. Но генералът с неговия остър слух, филологически трениран в австрийската армия, не е доволен. След обяда той отново се впуска в съмнения относно звученето на моя немски език и може би онова, което се съмнява повече, са очите, а не ушите му. Аз се опитвам да обясня, позовавайки се на моето еврейство. В академичен план той е доволен, но не и в човешки план“.

За самия Кафка юдаизмът става все по-значим като културен и политически отправен пункт с напредването на възрастта му, макар че той ни-

кога не приема чисто еврейска идентичност. „Какво общо имам аз с евреите?“, отбелязва той на 8 януари 1914: „аз едва ли имам нещо общо със самия себе си и би трябвало да си седя мирно в някой ъгъл, доволен от това, че мога да дишам“. В младостта си, като син на прекалено усърден асимилиран търговец, Кафка научава само малко за вярата на предците си, без да получи дълбоки познания за еврейската традиция преди да достигне зрелост. Отношението му към тази традиция има един изкуствен, скалъпен характер, който той винаги осъзнава добре и който може би е една от причините за дистанцираното отношение към ционизма, което го отличава от най-близките му приятели. Друга причина е самата реалност: в така наречените йешивас, училищата за талмудическо обучение, е имало много тежка миризма, защото както Кафка пише със забележимо смущение на 7 януари 1912, „студентите, които нямат подходящи легла, си лягат да спят там, където са седели до последния момент, без да събличат дрехите си“.

Отношението на Кафка към юдаизма не е наивно. Но все пак това е отношение – нещо повече, отколкото може да се каже за връзките му с Хабсбургската монархия или немския райх. След една вечер с „Еврейската трупа“ в кафе Савой, Кафка пише с първоначален възторг на 5 октомври 1911: „Някои песни, изразът „идише киндерлах“, някои от изпълненията на тази жена (която, на сцената, защото е еврейка, привлича към себе си нас зрителите, защото ние сме евреи – без какъвто и да бил копнеж или любопитство към християните), накараха страните ми да треперят“.

Този тип емоция никога не се среща в редките бележки относно Германия или немските въпроси – с едно изключение: когато споменава Гьоте, Клайст или Шифтер, но тогава пък не само с познание, а и с един ентузиазъм, който рядко може да бъде открит в цялото му творчество. Когато в дневниците си Кафка разсъждава върху отделни изрази и проблеми в немския език, той го прави с прецизност, от която днешните пазители на езика биха могли да научат едно или друго нещо. Мотивите и наративните стратегии на еврейската традиция, която модерните егзегети проследяват с такова усърдие, изобщо не са толкова важни за творчеството на Кафка, колкото неговите ролеви модели в немската литература. За Кафка юдаизмът е ориентируваща система, която той придобива и използва последователно по-късно, в зрелостта си, а не начало на неговата творческа биография.

Говорители по фестивали и церемонии за награди често напомнят на слушателите си за ролята на литературата при създаването на немската нация. И наистина, в късния осемнайсети век именно литературата помогна на различните княжества и мини-държави да постигнат един споделен, специфично германски собствен образ. Но повечето говорители пропускат факта, че по времето, когато Германия най-после се появи като интелектуална и по-късно политическа структура, немските писатели отдавна вече бяха започнали да мислят отвъд Германия. Големите немски поети и философи от късния осемнайсети и деветнайсетия век – било то Гьоте или Кант – гледаха не толкова към едно немско, колкото към европейското обединение. В Германия просвещението беше от самото начало една не национална, а европейска програма. В литературата също – предпочитаните модели бяха не немски, като вдъхновение се черпеше от не-немската литература от Омир до Шекспир и Байрон. Немското беше нещо, което немската литература не искаше да бъде – и което тя беше въпреки това, точно в нейното усвояване на не-немски мотиви и структури. „Преглед на европейските условия на немската литература“ е заглавието, което Август Вилхелм Шлегел даде в 1825 г. на своето есе върху особеностите на немския интелектуален живот: „Мога спокойно да твърдя, че ние сме космополитите на европейската култура“.

Като литературен и политически проект Европа не беше предвиждана като средство за изравняване на регионалните и национални особености, по-скоро от нея се очакваше да премахне политическите граници между нациите. Това гледище постави привържениците си в несъгласие с националистическия *Zeitgeist* в тогавашна Германия, макар че в ретроспекция те често биват възхвалявани точно заради него. Анти-националистическата опозиция се усили в дваисетия век, особено след опита на Втората световна война: мечтата за един демократичен съюз от европейски държави беше онова, което братята Ман, Хесе, Хофманстал, Тухолски, Цвайг, Рот и Дьоблин поддържаха пред лицето на немския национализъм.

Без съмнение не всички, но една голяма част от писателите, тривиализирани в наше време от телевизията като велики германци бяха аутсайдери и дисиденти в собственото си време. Те бяха преследвани, прогонени в изгнание или, в най-добрия случай, имаха трудни отношения с отечеството си. Когато размахващите знамена патриотични бестселър-автори в наше

време цитират дори Хайнрих Хайне, авторът на „Германия: Зимна приказка“, като повод за националната си гордост, то това звучи абсурдно. Хайне обичаше Германия, да – но над тази любов надделяваше неговият **срам от Германия**. И нека изредим тук цял един списък от други немски писатели: Готхолд Лесинг с неговия призив към толерантност в пиесата „Натан мъдрецът“, чиито представления бяха забранени чак до смъртта му; Шилер с тирадите на Карл Мор в „Разбойници“; Хайне и Хьолдерлин, Бюхнер и Борне. В собственото си време много от днешните велики германци бяха анти-германци или поне имаха една собствена представа за патриотизма – имунизирана срещу всякакви немски самовъзвеличавания или арогантни илюзии за превъзходство и културно водачество. В двайсетия век критиката, изразена от най-умните и истинни представители на немската литература дори стигна до фантазии на разрушението. Когато след края на Втората световна война Алберт Айнщайн изрази гледището, че Германия трябва да бъде не само де-индустриализирана, но и че нейното население би трябвало да бъде намалено като наказание за геноцида, неговият събрат в изгнание Томас Ман писа: „Не мога да си представя чак толкова много неща, които човек може да каже срещу това“.

При по-подробно разглеждане дори националният поет Йохан Волфганг фон Гьоте едва ли е чак толкова подходящ за национално възпитание. В края на лекцията си „Германия и германците“ през май 1945 в Библиотеката на Конгреса, същият Томас Ман напомни на слушателите си, че самият Гьоте „стигна дотам да мечтае за една немска диаспора“. Коментарът на Гьоте, цитиран от Ман, идва от един разговор с канцлера Мюлер от 14 декември 1808: „Също като евреите, германците трябва да бъдат разселени и разпилени по света (...) за да развият напълно доброто, което се крие в тях, а и за доброто на всички страни“. Един човек, който, говорейки в края на войната в столицата на страната, която победи Германия, цитира точно това измежду всички възможни изречения, е също толкова неподходящ за национално-патриотично възпитание, колкото и човекът, когото той цитира.

Критиката и дори отхвърлянето на Германия е лайтмотив в немската литературна история. Тази национална самокритика с нейната суровост и задълбоченост е безпрецедентна в световната литература. И тя в никакъв случай не е продукт единствено на следвоенната ера – напротив, тя е харак-

терна за немската литература дълго преди времето на националсоциализма. Колкото и често да е бил повтарян призивът за най-последно постигане на „нормално“, по-мекото отношение към Германия – немските автори винаги са били характерни между другото и с нелесното отношение към страната си. Те са Велики Германци, въпреки или може би точно защото толкова много са се карали с Германия. С други думи: Германия може да се гордее с ония, които не се гордееха с Германия.

Този парадокс е описан може би най-точно от **Себастиан Хафнер** в книгата му „Противопоставяйки се на Хитлер. Един мемоар“, написана през 1939 в изгнание в Англия. „Национализмът на спортните клубове“, пише Хафнер, „бомбастичното национално самохвалство в стила на, Майстерзингерите, истерията за, германска мисъл, германски чувства, германско постоянство“ са му били „отвратителни и противни“ дълго преди нацистите да дойдат на власт – „Да се живее преди този национализъм не беше особена жертва“. Въпреки това, продължава Хафнер, той винаги е гледал на себе си като на „доста добър германец“ – „дори само поради срама, който изпитвах заради ексцесите на немския национализъм“. Това изречение е достойно за перифразиране, защото то подчертава разстоянието, което може да лежи между патриотизма и утвърждаването: Хафнер счита себе си за добър германец точно поради срама си от Германия.

Когато нацистите дойдоха на власт, немският патриот Хафнер нямаше друг избор – той трябваше да прекъсне връзките си с Германия. Онази Германия, към която Хафнер доказа лоялността си, напускайки я, беше не просто едно цветно петно на картата. Тя беше едно интелектуално построение с определени отличителни черти. Те включваха хуманност, откритост във всички посоки, мисловност, недоволство от света и от самите себе си, кураж за опитване и отхвърляне на различни неща, отново и отново, самокритичност, любов към истината, обективност, възискателна природа, безусловност, многостранност, известна тромавост в съчетание с удоволствие от свободната импровизация, бавност и сериозност заедно с едно игриво изобилие на продукцията, което винаги предлагаше нови форми, отдръпвайки ги след това като неуспешни опити, уважение към индивидуалното и особеното, добросъщност, щедрост, сантименталност, музикалност и преди всичко голяма свобода – нещо несковано и необузвано.

Днешната Федерална Република Германия не е идентична с онази Германия, която Хафнер носеше в сърцето си, когато напусна страната, това е сигурно. Но фактът, че колективната памет на днешна Германия избира да почита Германията на Хафнер, а не онази на „Немския Райх“, говори в нейна полза. Гладните за битки интелектуалци от времето на Първата световна война са почти забравени, а великите германци, оказали се въввлечени в патриотичната мания, бяха толкова по-страстни в опозицията си към националното самовъзвеличаване през 20-те и 30-те години. Готфрид Бен и Мартин Хайдегер може все още да се четат и дори да бъдат третираны с полурелигиозна почит на определени места. Но за улиците и публичните награди в Бундесрепубликата е далеч по-вероятно да бъдат наречени на имената на онези германци, които се съпротивяваха на национализма и националсоциализма, често рискувайки живота си.

Това в никакъв случай не е било правило в историята на тази държава и при всички случаи не в историята на немския парламент, Бундестага. През 1960-те, политиците и интелектуалците, които бяха се завърнали в Германия от изгнание, все още бяха считани за предатели в консервативните среди. Днес вече никой не би се осмелил да осъди публично Вили Бранд или Себастиан Хафнер за това, че са избягали от Германия. Напротив: адресът на федералното канцлерство е „Алея Вили Бранд, номер 1“. каквото и да смята човек за политиката на Бранд, не е ли чудесно – в смисъл наситено с чудо – че улицата, от която Германия е управлявана, носи името на един немски емигрант?

Би било погрешно обаче просто да се припише музиката, философията и литературата на хафнеровата Германия, а невежеството и липсата на култура – на „немския райх“. Не съществува една културна и една варварска Германия. Варварската Германия, като всеки национализъм преди или след това, предявяваше претенции към културата като към своя собствена, претенции към Гьоте и Шилер, Моцарт и Бетовен. Онова, което се съпротивяваше на нацистка Германия, беше не немската култура като цяло, а точно онези германски ценности, които нацистите презираха и които Хафнер подчертаваше: хуманност, откритост във всички посоки, мисловност, самокритичност, уважение към индивидуалното и особеното, добросърдечност, щедрост, свобода. В резултат на това, нацисткото присвояване на литературата достигаше до своите граници винаги, когато в нея се поя-

вяваха мотивите на самокритичност, откритост към света, европейска идея и хуманизъм. Гьотевият космополитизъм, например, се намираше в дълбок разрез с нацистката идеология. И малцина са обиждали Германия с по-сурови думи от Фридрих Ницше, сред всички германци: „Винаги, когато си представям типа човек, който се възправя срещу всички мои инстинкти, той се оказва германец“.

Техният космополитизъм и презрението им към немските условия и немските усещания не спасиха нито Гьоте, нито Ницше от това да бъдат изгладени за служба в интерес на нацистите. Те не можеха да се съпротивяват. Но самият немски език убягна от съблазънта на нацизма. Не само че не се появи някаква националсоциалистическа литература от какъвто и да било ранг. Но дори и малцината големи писатели, които първоначално симпатизираха на нацизма, като Готфрид Бен например, моментално изпаднаха в творческа криза, сякаш прокълнати. Немският език беше съхраняван от емигранти, а това означава – предимно от немски евреи. Тъй като принадлежността им към немската култура винаги беше поставяна под въпрос, еврейските писатели от деветнайсети век насам винаги са били особено прецизни що се отнася до коректността и непокътнатостта на начина, по който използваша немския език. През двайсети век, във време, в което се надигна вълна от широк антисемитски шовинизъм, именно евреите бяха ония, които не само пишеха на изящен немски език, но и които гледаха на себе си като на **пазители на езика**. С прецизност, която днес почти не можем да си представим, **Карл Краус, Валтер Бенямин, Франц Кафка** и **Виктор Клемперер** полираха литературния немски език до безкрайност, избягвайки каквито и да било грешки, неточности или примери за тромавост.

Но не само желанието да запазят връзката си с немската култура беше онова, което накара евреите да се превърнат в най-взискателните пазители на немския език. За пражките евреи като Карл Краус и Франц Кафка много важен беше и факторът на двуезичността, който ги правеше особено чувствителни по отношение на използването на немския език. Светът, в който живееше Кафка и Краус, и особено обикновените хора, говореха на чешки език. Една от причините за техния лингвистичен пуризъм беше фактът, че в немското малцинство използването на коректен немски език не можеше да се приеме за гарантирано. Самият Кафка описва ежедневния

опит в използването на два езика в едно от писмата си до Милена Есенска, която отговаря на чешки език на писмата му, писани на немски: „Никога не съм живял сред германци. Немският е моят майчин език и следователно ми се удава съвсем естествено, но аз намирам чешкия език много по-топъл“.

Възможността за слушане на собствения език от разстояние, която обикновено размива естествеността на говора, всъщност обогати немския език. Нещо повече – тя помогна за усъвършенстването му, в творчеството на Кафка и в работите на толкова много предимно еврейски писатели. Те дадоха на немския език един културен, религиозен и биографичен архив, който помогна в решаваща степен за придобиването на световното реноме, което той притежава днес. Хайнц Шафнер посочва, че макар евреите в Германия и Австрия да са съставлявали по-малко от един процент от цялото население, почти половината от най-уважаваните немски писатели на двайсетия век бяха евреи. „Ако човек възприема, немското не като етническа специфика, а като културна умонагласа, то тогава еманципираните евреи могат да бъдат считани за най-сериозните немци“, пише той в *Кратка история на немската литература*. „С тяхното прогонване и унищожение, немската литература логично заплати чрез загуба на своята позиция и характер“. Остава ни да видим, не днес, не утре, а след двайсет или петдесет години, доколко чуждостта, понастоящем отново навлизаща в немската литература в резултат на имиграцията, ще повлияе на нейната ориентация и качество – дали потомците на емигрантите от източна Европа и Близкия Изток ще върнат обратно на немската литература част от нейната светскост, външна перспектива и метафизическа основа, които я характеризираха до началото на Първата световна война.

Като култура Германия не съответства на немската нация. Което означава, че многократно цитираната истина, че немците са били обединени от своята литература и език същевременно винаги е била и лъжа. Достатъчно често е ставало така, че това, което е характеризирало най-добрите примери на немската култура, е било в пълно противоречие с онова, което е характеризирало Германия като държава и общество, като народ и етническа група. Човек трябва само да прочете мемоара на Лудвиг Бьорне от еврейското гето във Франкфурт, за да си припомни, че дискриминацията и социалният остракизъм са били едно от оформящите влияния за цели секции от немската литература дълго преди времето на Хитлер. „Прекарвах

всеки следобед навън на улицата, потопен до шия в антисемитска омраза“, пише Кафка в средата на ноември 1920. Самият Кафка може и да е умрял рано, но нито един от приятелите му, ако информацията ми е коректна, не е оцелял във фашистка Германия. Освен ако не бяха избягали навреме – повечето от тях в това, което тогава беше Палестина – те изстрадаха всички злочестини на политическите бегълци: отседнали в евтини хотели, едва свързващи двата края със странни професии като емигранти в чужди градове, стоящи на опашка пред чужди посолства в очакване на виза. Или те завършиха живота си като не-еврейската любов на Кафка, Милена Есенска – в немски концентрационни лагери. Разбира се, немците са обединени от своята литература, но те не са обединени като немци. И така аз намирам себе си най-близо до немската литература там, където тя е най-отдалечена от немците, независимо дали това означава в опозицията на Хафнер или в безразличието на Кафка.

Германец ли съм самият аз? По време на световното първенство винаги поддържам Иран – тогава, когато за пръв път открих Кафка, но също и днес, когато все още го чета. Същевременно в живота ми няма нищо по-важно от принадлежността към същата литература като пражкия евреин Франц Кафка. Неговата Германия ни обединява.

Навид Кермани (род. 1967 г.), е немски писател и хабилиотиран ориенталист. От 2003 година насам той живее като писател на свободна професия в Кьолн. За академичната си и писателска работа той е награждаван многократно, за последен път със стипендията на Вила Масимо в Рим. Той притежава немски и ирански паспорт.

Коментари (3)

- 12-01-2010|КОТКАТА

Bert (!) Brecht..... napravo padnah ot smqh.. nikoga ne bqh 4uvala tova umalitelno ime na Brecht :)))))))))

- 12-01-2010|Златко

И това е единственото, което те впечатлява в този текст? Вярно неведоми са пътищата божи!

- 17-01-2010|Роберт Леви

Ако се вгледаме в българската литература при социализма, ще установим, че най-изящни бяха езикът и текстовете на писатели и поети, които може би нямаха шанса да са чужденци и имигранти (макар че Валери Петров е евреин, най-българската «Рапсодия Вардар» е композирана от евреин, а етническата арменка Севда Севан ни даде изяството на «Родосто, Родосто», което ще остане в българската литература), но бяха онова, което се нарича «вътрешни емигранти». И самотникът Иван Пейчев пишеше «Върнете ми родината», без да я е напуснал; Христо Фотев пишеше «Хиляда Тракии, хиляда Македонии и няколко жестоко маларични Беломория ни хранеха със рибата на Черното – и своето, и чуждото море». Примерите са и много, и малко, зависи кого възприемаме като като вътрешен емигрант. Мисля, че човек винаги следва да бъде малко дистанциран от родината си, за да бъде силна връзката му с културата. На един семинар в Софийския Университет казах, че нося моя български език и култура, както космонавт носи скафандъра си в открития космос. Може да изглежда нерелевантно, това просто е моят прочит на прекрасния текст на Кермани.

Децата на мрежата

Автор: Стив Хем

Всъщност това е един много прост маркетингов трик: хей, юнак, на-пръскай се навсякъде с дезодорант Акс – и веднага ще покориш всички красиви млади жени. Но онова, което предложи Ръсел Тейлър, вицепре-зидентът на Акс, направи от тази простичка формула нещо много по-ам-бициозно. Той искаше да я превърне в глобално маркетингово послание, едно послание, което да работи във всичките 75 страни, в които Юниле-вър продава дезодоранта Акс. Решението, което дойде от рекламната аген-ция ВВН, беше да се измисли нова фраза, която мъжете да възприемат като международен израз на физическа страст – едно ръмжене на вълчица, кое-то да се чуе по целия свят.

Моментът на истината дойде на 27 февруари 2006, по време на една бизнес-среща под високо налягане в просторната конферентна зала в офиса на ВВН в Лондон. Седнал между маркетингови материали, скрити под обикновена кафява хартия от една страна и прозорци, представящи гледката на ултрамодерния лондонски квартал Сохо от друга, мениджърът на ВВН Барни Робинсън представи стратегията пред Тейлър и маркетин-говия скип на Акс. Робинсън, един облечен в черно подражател на Елвис Костело, направи продължителна пауза, когато фразата, измислена от него-вия скип, се появи на екрана. Един сексапилен женски глас изръмжа откъм високоговорителя: „Бум Чика Уау Уау“. Звукът прозвуча като електрическа китара от 70-те години. Тейлър се разсмя високо. Той беше осигурил про-дажбата.

През следващите месеци Тейлър и неговите мениджъри щяха да рабо-тят непрекъснато с ВВН, за да изляят върху света един потоп от Бум Чика Уау Уау – чрез телевизионни реклами, видео клипове за YouTube и онлайн игри. Юнилевър, която е разположена в Лондон, започна да разпространя-ва кампанията преди няколко месеца. Но оттук нататък всичко ще зависи от това дали милиони млади хора от Бруклин до Борнео ще възприемат фразата и ще я накарат да звучи в ушите ни подобно на Хомър Симпсъно-вото „Доу!“ или Парис Хилтъновото „That’s hot!“ Дори и сега, една година след непрекъснатата работа по плана, Тейлър – един висок рус британец – признава, че все още изпитва тревога; ще успее ли той или не? „Човек из-

питва желание да изреве, по дяволите!“ – защото това не е нещото, което се прави обикновено от един марков мениджър. Това е един религиозен акт“.

По-добре започвайте да свиквате с такива неща. Полетът на сляпо е неизбежното следствие от приближаването до най-важната демографска група на нашето време: десетките милиони, принадлежащи към дигиталния елит, които са авангард на една бързо появяваща се глобална младежка култура. С помощта на интелигентните телефони, блоговете, моменталните съобщения, Flickr, MySpace, Skype, YouTube, digg, и de. lic. ious, младите хора, разпилени навсякъде по света, са моментално информирани за това какво става с техните връстници по други места. Тази изключително влиятелна група, мнозина от чиито членове са и доста състоятелни, споделя идеи и информация през всякакви граници, като с това разпалва търсенето на потребителска електроника, развлечения, коли, храна и мода. Представете си я като един виртуален топилен тигел (melting pot). С нарастването на групата от млади и мрежово-компетентни хора до стотици милиони, тигелът ще започне да кипи. „Този вид глобализация става точно сега. Тя все още е един младежки феномен, но той се разраства бързо и много компании вероятно ще бъдат изненадани от него“, казва Сумитра Дута, професор в школата по мениджмънт INSEAD във Франция.

В момента ние се намираме на оживеното кръстовище, на което глобализацията се среща с второто поколение интернет-технологии. Това е както ново предизвикателство към старите начини за правене на бизнес, така и възможност за печелене на огромно влияние чрез предлагане на подходящи стоки и услуги. За да просперират в тази ера, компаниите ще трябва да измислят как да ангажират младите хора по целия свят със своите продукти. Бизнесите се нуждаят от помощта на младите при превръщането на концепциите в завършени продукти и особено при тяхното предлагане на пазара. Още един, малко по-различен зрителен ъгъл: днес компаниите могат да следят блоговете и местата за социални връзки, за да открият и наемат млади сътрудници по целия свят.

Целевият клиент за важните марки сега е някой като Малини Агравал – една тридесетгодишна диск-джокерка от Мумбай. Израснала по най-различни места като дъщеря на индийски дипломат, Агравал се установи в този град и преди две години стартира Петъчния Клуб, който организира социални сбирки за млади хора и в момента има клонове в четири индий-

ски града, плюс Хонг Конг, Лондон, Ню Йорк и Торонто. Международните членове на клуба правят съвместни планове, поддържат връзка и споделят фотографии чрез местата за социални контакти в мрежата. „Това е едно глобално семейство“, казва Агравал.

Или погледнете бразилеца Фабрицио Зуарди, на 27 години. Той е израснал на около двеста километра от Сао Пауло и с помощта на мрежата си е намерил работа в Силиконовата Долина, в новооткритата фирма Ning Inc. Днес Зуарди живее в Пало Алто, Калифорния, в апартамент, който е намерил чрез craigslist.org. Той не притежава стационарен телефон, предпочита да използва мрежовите услуги на Skype. Не притежава и телевизор. В свободното си време той води собствен блог или пише софтуер за проекти с открит код. Музикалните му вкусове са еkleктични: Боб Дилън, Франк Синатра, The Pogues. Приятелите му се намират по целия свят, включително в Австралия, Великобритания, Германия и Словения. Той никога не ги е срещал лице в лице. „Това е генерационна промяна“, казва основателят на Ning Inc и създател на първия уеб-браузър Netscape, Марк Андрейсън. „Цяло едно поколение израства, използвайки нови технологии – и това ги прави просто различни“.

Зуарди и Агравал ни представят края на едностранчивата глобализация на американската култура, която достигна зенита си през 70-те и 80-те години. Тогава американските маркетингови специалисти просто задоволяваха световния апетит за Левис, Кола, Мадона и всякакви други американски неща. Днес улицата вече е двупосочна. Американците учат танцови стъпки от Боливуд в локалните си фитнес-клубове. М. I. А., един печелец все повече популярност поп-певец, произхождащ от Шри Ланка и израсъл в Лондон, смесва в едно цяло елементи на хип-хоп, реге и южноазиатски влияния. А японското *anime* завладя целия свят. Един от най-горещите *anime*-сериали в Япония, *Le Chevalier D'Eon*, е поставен във Франция от 18 век. Само часове след като поредната серия бива излъчена в Япония, тя се превежда от фенове на различни езици и се поставя нелегално в мрежата.

Необходимостта да се достигне този огромен пазар от разпръснати по цялото земно кълбо млади хора ще принуди фирмите да станат нов вид многонационални компании – включени в дигиталната мрежа и реагиращи изключително бързо на промени, които започват под формата на леки

вибрации някъде от другата страна на планетата. Една шепа компании вече провеждат успешна навигация по дигиталния Копринен Път. Всяка от тях има собствен подход към една специфична, но доста трудна за определяне демографска група. Включвайки се в глобалната лудост по видео игри, DirecTV и нейните международни партньори организираха една професионална лига, наречена Шампионска Серия – и през този месец започнаха да излъчват видео-турнири по сателитната телевизия. Междувременно Red Bull прави само много малко традиционна телевизионна реклама в стоте страни, в които продава своите енергийни напитки. По-типично за тях е например да организират в интернет състезание за предмети на изкуството, направени от консервени кутии. При този конкурс младежи създават скулптури от използвани Ред Бул кутии и изпращат в мрежата снимки на готовите си произведения. Наградата: екскурзия за двама до Швейцария.

Пътеката, водеща към глобалната младеж е, разбира се, изпълнена с капани. Дигитални прищевки, родени в Япония, могат да пропаднат в Германия. И фактът, че сте в състояние да публикувате собствен видеоклип в YouTube не означава, че непременно трябва да го направите. В един неуспешен опит да рекламира технологиите си за фирмено съхранение на данни, японската Hitachi Data Systems представи отново остарелия екшънгерой Mr. T в един онлайн видеоклип. Зрителите го намразиха. Някои наблюдатели се питаха какво са пушили мениджърите от Хитачи, та да се опитват да продават един толкова бизнес-ориентиран продукт на аудитория като Ю-Тюб. „По-добре да оставят настрана тази Web 2.0 лъжица, тя не е за тяхната уста“, остроумничи Дейвид Пармет, шеф на консултантската фирма „Маркетингът започва вкъщи“, която се специализира в областта на интернет-маркетинга.

Когато се сблъскват светове

Дори и за най-добрите компании понякога се появяват неочаквани спънки. По време на световното първенство по футбол през 2006 Nike Inc. привлече около един милион посетители от целия свят на своя сайт Joga.com, но понякога смесването на културите просто не работи. Google Inc. получи същата лекция след като стартира своя социален сайт Orkut през 2004 и по-късно стана свидетел на известно западане на

сайта в САЩ. Когато сайтът стана много популярен в Бразилия и португалският стана негов основен език, някои американски посетители се отеглиха.

Онова, което прави този феномен особено сложен за маркетинговите специалисти в САЩ е фактът, че Америка вече не е център на дигиталната вселена. Най-интересните американски градове споделят в интернет светлината на прожекторите с Лондон, Мексико Сити, Москва, Сеул и Токио. И докато САЩ са родината на Google и MySpace, вече навсякъде се появява едно ново поколение от мрежови услуги. Habbo, най-популярния социален сайт за деца, идва от Финландия. Joost, който представя по мрежата свободни телевизионни програми, включително и Comedy Central, е базиран в Люксембург. Moo, производител на визитни картички за гражданите на интернет, е разположен в централен Лондон.

Когато започват бизнес, американските Web 2.0-фирми обикновено мислят само за пазара в САЩ, докато европейските компании често правят от самото начало планове за целия свят. Moo беше стартиран през миналия септември на няколко езика и в няколко различни валути. „Ние бяхме международна фирма още от първия ден – и имахме присъствие в сто страни само след месец“, казва президентът на фирмата Ричард Морос. Компанията е получила дори една изненадваща поръчка от Северна Корея.

Тия дни във Великобритания цари голямо оживление. Web 2.0-фирми се появяват навсякъде, инвеститорски капитал се лее свободно и за пръв път от 60-те години насам Лондон отново е cool. Група млади предприемачи, които споделят една къща в Сохо, на шега наричат себе си Bloomsbury 2.0, но те се забавляват значително повече, отколкото Вирджиния Улф го е правила някога, в литературния салон Блумсбъри от началото на 20 век. По време на едно от техните партита тази пролет една млада дама в къса черна рокля се къпеше във вана, която останалата част от компанията пълнеше с шампанско от марката Deutz, по 30 евро бутилката.

Остроумен хумор

Кампанията на Юнилевър за Акс показва как една фирма се справя добре с правенето на бизнес в този сложен и обвързан свят. Докато някои от най-добрите маркетингови идеи на фирмата идват от Лондон, то

поп-групата Бум Чика Уау Уау беше измислена в Ню Йорк. Идеята беше да се състави група подобна на Котешките Кукли. Досега групата е била представяна на сайта на Акс, нейни клипове могат да се видят по Ю-Тюб, а напоследък тя направи и първото си турне в четири европейски града. Юнилевър върши „много добра работа, създавайки една великолепна идея и намирайки начини да я представи чрез различни видове медии“, казва Марк Симънс, консултант и автор на книгата *Пънк Маркетинг*. „Те я съпровождат с остроумен хумор, който прескача всякакви граници“.

Акс прескача граници още откак Юнилевър го въведе за пръв път на пазара през 1983 във Франция. Три години по-късно той прескочи канала и стигна до Великобритания (където се нарича Линкс, по пазарни причини), а след това постепенно се разпространи по целия свят. Марковите мениджъри отлагаха навлизането в американския пазар до 2002, защото това е един изключително заситен пазар със силни предпочитания към сухите дезодоранти. В Япония Акс се появи едва през този март.

Марката е вече напълно дигитална. За дебюта в САЩ фирмата представи три онлайн видеоклипа, представящи „ефекта Акс“ върху млади жени, които преследват мъже, използващи дезодоранта. Клиповете бяха толкова забавни, че милиони хора ги изпратиха на приятели по електронната поща в един масов, вирусен изблик. Маркетинговите специалисти създадоха и онлайн-игра, в която мъжете могат да посочат от какъв точно тип млада жена се интересуват, след което получават препоръки относно това кой от видовете Акс да купят. Тези онлайн трикове може би изглеждат малко тривиални. Но те помогнаха на бизнеса на Акс в САЩ да израсне от нула през 2001 до повече от 500 милиона миналата година.

Марковият мениджър Тейлър вече мисли за нещо по-голямо. Акс непрекъснато трябва да печели нови клиенти от всяка следваща група подрастващи юноши, така че той е решил да поднови из основи линията от продукти чрез един проект, чието кодово название е Неутрон. След няколко години на планиране представянето започна по-рано тази година и постепенно започва да покрива целия свят. Новата кутия на Акс е черна, със специален въртящ се връх. Маркетинговата концепция е, разбира се, Бум Чика Уау Уау. И новите аромати бяха създадени от реномирания „нос“ Ан Готлиб – една консултантка, която създаде Obsession на Калвин Клайн, както и други световно известни парфюми.

Задачата на Готлиб беше да създаде наистина глобални аромати. Преди това Акс предлагаше варианти, основаващи се на локалните вкусове. Това беше скъпо и, според Тейлър, ненужно. Поради нарасналата осведоменост относно международните начини за флиртуване, породена от мрежата, младите мъже навсякъде по света са по-отворени за парфюмни аромати, смята Готлиб. Тя преформулира осем варианта на Акс. Важно решение беше да се приготвят свежи „високи ноти“ – миризмите, които ви достигат първи, така че те оставят приятно усещане дори и в предизвикващите по-обилно изпотяване тропически зони. Новите смеси бяха изпитани в „мирисни сесии“ по целия свят. Екипът от САЩ възразил, че един от ароматите е прекалено „почвен“ за американците. Така че Готлиб го промени. „Да се концептират глобални аромати е много трудно, но по един прекрасен начин“, казва тя.

Докато Акс използва фокусни групи от клиенти, други компании използват потребителите си за получаване на помощ при развойната работа. За да определи какви услуги да предлага в бъдеще, Гугъл използва мрежа от приятели на своите служители, живеещи по целия свят. Дизайнерите на Гугъл изпращат макети на бъдещите уеб-страници до хората по мрежата с молба за коментар. „Те създават страниците заедно с нас. Те не пишат софтуерен код, но пък предлагат огромно количество информация, която ни е необходима при оформянето на продуктите“, казва мениджърът на Гугъл Мариса Майер.

На ръководните постове – хлапета

Чикагската фирма skinnyCorp отива още по-далеч. Един от нейните бизнеси, Threadless, е фирма за облекло и аксесоари. Тя провежда онлайн конкурси за дизайн на тениски с хора по целия свят. Фирмата избира финалистите, а след това кани хората да гласуват онлайн за най-добрия дизайн. Идеите, които печелят най-много гласове, биват произвеждани. За да се задълбочи ангажимента на потребителите в процеса, skinnyCorp поставя на сайта блогове, където хората могат да изпробват идеи за дизайн и да получат коментари от другите участници. Идеите идват от цял свят и около 35 % от продажбите са международни. „Ние прокарваме пътя за един напълно различен начин за правене на бизнес“, казва Джефри Калмикоф, главният креативен мениджър на фирмата. „Това е бизнес, основащ се на

общността. Чрез това вие напълно премахвате развойните разходи, както и голяма част от риска, защото просто произвеждате онова, което хората искат“.

На практика ключът към глобалния дигитален младежки пазар се състои в това че, поне досега, нещата се направляват от хлапета. Те са свикнали да бъдат замеряни с продукти, мнозина от тях дори приветстват това. Но те се чувстват отблъснати от несръчни опити да се спечели одобрението им и да се измъкват пари от джобовете им. В много случаи, вместо да бъдат развличани от други, те предпочитат да го правят сами. Погледнете например ония смахнати видеоклипове по Ю-Тюб. Всичко това има важни последиствия за начина, по който се конципират и предлагат на пазара новите продукти и маркетингови програми. „Това ще промени бизнеса и културата“, казва Вики Лин, президент на Satellite Events Enterprises, една фирма, която организира онлайн-проекти. „Старата йерархична система отпада. Сега става дума за власт на хората“.

Вдъхновения идват от всички страни. Американецът Джон Пойсън, шеф на Tiny Pictures Inc., една фирма, предлагаща размяна на фотографии и видеоклипове в реално време по мрежата, получил идеята за създаване на собствената си фирма докато работел в една дизайн-група на Сони в Токио през 2004. За пръв път той бил потопен в една култура, в която мобилните устройства, а не персоналните компютри били последният вик и хлапетата ги използвали за всичко – от лични съобщения до сърфиране в интернет. Само след месец той създал фирмата си в Сан Франциско, позволявайки на младежите да споделят фотографии и видео докато говорят по телефона.

Една от трудностите на маркетинга, насочен към световната дигитална младежка общност е, че вие не сте в състояние да контролирате посланието си по същия начин както това беше възможно в пред-дигиталната ера. След като един видеоклип или игра са поставени онлайн, те могат да бъдат видени от когото и да било по света. Дейвид Рубин, директорът на маркетинговата програма на Акс за САЩ, си припомня случая, при който от главната дирекция го притиснали да представи една онлайн игра, създадена от британския маркетингов екип. В нея участват една млада жена, легло и едно перо. Останалото можете да си представите сами. Той проверил и установил, че без самия той да е помръднал дори пръст, около 40 % от трафика на английския сайт идвал от САЩ. „Днес вече няма граници. Вие не

сте в състояние да контролирате кой вижда или ползва вашите реклами“, казва той.

Друга изненада е начинът, по който фирмите започват да търсят и намират млади сътрудници по целия свят. Така например вече споменатата Ning, една новосъздадена фирма от Силиконовата Долина, чиито 27 служители са от десет различни националности, непрекъснато следи най-различни блокове и постинги по мрежата, за да търси компетентни млади специалисти. Компанията предлага софтуерни продукти, с чиято помощ се създават социални сайтове в интернет. След като открили сайта на Фабрицио Зуарди в Сао Пауло, Бразилия, те го поканили на разговор онлайн. Това било през май 2006. Скоро след това той открил в електронната си пощенска кутия покана да се присъедини към екипа, изпратена лично от легендарния Марк Андрейсън. „За всекиго по света американската мечта е по-достижима днес“, казва Зуарди.

Но това не прави от него по-лесна цел за евентуална глобална маркетингова кампания. Бразилецът не е от най-големите консуматори на тоя свят. Всички негови тениски са черни. Той не притежава кола. „Мисля, че много от маркетинговите кампании не притежават достатъчно вкус“, казва младият човек. Бум Чика Уау Уау, наистина.

Стив Хем, един от старшите сътрудници на Business Week, е редактор по софтуерни въпроси и като репортер следи IBM, EMC, Computer Associates, както и фирми, произвеждащи софтуер с отворен код. Той работи за списанието от 1997 г. насам.

Ноември 2007

Сблъсъкът на исляма с модерността

Автор: Франсис Фукуяма

Преди десет години Самуел Хънтингтън утвърждаваше, че разделителните линии на световната политика в обществата след студената война са предимно културни – един „сблъсък на цивилизациите“, определян от пет или шест главни културни зони, които понякога могат да съществуват едни с други, но никога не се смесват, защото им липсват споделени ценности. Едно следствие от тази аргументация е, че терористичните атаки от 11 септември, както и американската реакция на тях би трябвало да бъдат разглеждани като част от една по-голяма цивилизационна битка между Исляма и Запада. Друго такова следствие е, че онова, което ние на Запад разглеждаме като универсални човешки права, всъщност е просто продукт на европейската култура, неприложим за онези, които не споделят тази специфична културна традиция.

Аз смятам, че Хънтингтън греши и в двете си твърдения. Сър В. С. Наипол, скорошен носител на Нобеловата награда за литература, веднъж написа статия, озаглавена „Нашата универсална цивилизация“. Колко точно! В края на краищата Наипол е автор от индийски произход, който е израсъл в Тайланд. Той утвърждава не само, че западните ценности са валидни за всички култури, но и че самият той дължи литературния си успех точно на тази универсалност, постигната чрез прекрачването на предполагаемите цивилизационни граници, предпоставени от Хънтингтън.

Но универсалността е възможна и в по-широки рамки, тъй като движещата сила в човешката история и световната политика е не културната политика, а всеобщият прогрес на модернизацията, чиито институционални изрази са либералната демокрация и пазарно ориентираната икономика. Настоящият конфликт е не част от сблъсъка на някакви цивилизации в смисъл, че ние си имаме работа с културни зони от еднакво значение; по-скоро той е симптоматичен за назадничавите реакции на онези, които се чувстват застрашени от модернизацията, а следователно и от нейния морален компонент, зачитането на човешките права.

Буквално всяко право, което е било исторически утвърдено, се основава на един от три авторитети: Бог, човек или природа. Първоначалният източник на права, Бог или религията, беше отхвърлен на Запад от началото

на просвещението насам. „Второто разсъждение върху правителството“ на Джон Лок започва с дълга полемика срещу аргумента на Роберт Филмър в защита на божественото право на кралете. С други думи, секуларизмът на западната концепция за правата лежи в основата на либералната традиция.

Днес това изглежда като основната разделителна линия между Исляма и Запада, защото много мюсюлмани отричат секуларната държава. Но преди да приемем идеята за един неударжим сблъсък на цивилизациите, ние преди всичко би трябвало да размислим върху това защо модерният секуларен либерализъм е възникнал именно на Запад. Не е случайно, че либералните идеи възникнаха през 16 и 17 век, когато кървавите борби между различните християнски секти в Европа разкриха невъзможността за постигане на религиозен консенсус, на основата на който да се основе политическото управление. Хобс, Лок и Монтескьо реагираха на ужаси, подобни на тия от Тридесетгодишната война като твърдяха, че религията и политиката трябва да бъдат разделени едни от други, за да може да се осигури граждански мир.

Ислямът сега е конфрнтиран с една подобна дилема. Опитите да се обединят политиката и религията разделят мюсюлманите също така, както те разделяха и християните в Европа. Нашите политици са прави (а не само хитри), когато настояват, че настоящият конфликт не е с Исляма – една изключително хетерогенна религия, която не признава никакъв авторитетен източник на доктринерна интерпретация. Нетърпимостта и фундаментализма оформят един определен избор за мюсюлманите, но Ислямът винаги е бил принуден да се занимава с въпроса за секуларизма и нуждата от религиозна търпимост, както е очевидно от продължаващата реформистка възбуда в теократичния Иран.

Вторият източник на права – по съществуващото си позитивисткият възглед, че каквото и да бъде постановено по конституционен път от обществото като правилно, вече става правилно – също така не предоставя гаранции за някакви либерализиращи тенденции, защото той води към културен релативизъм. Ако, както предполага Хънтингтън, правата, които се приемат от Запада, са се появили по уникален начин в резултат на политическата криза на европейското християнство след протестантската Реформация, то какво може да попречи на други общества да се позоват на собст-

вените си традиции, за да отрекат тези права? Китайското правителство е много сърчно при използването на този въпрос.

Последният източник на права е природата. Всъщност, езикът на естествените права – развит най-категорично в Америка от 18 век – продължава да оформя нашия морален дискурс и днес. Когато например ние казваме, че расата, етносът, богатството и полът са несъществени характеристики, то това очевидно предполага, че ние вярваме в съществуването на една основа за „човешкото“, която ни дава право на еднаква защита срещу определени видове поведение от страна на други групи или държави. Тази вяра е причината за отхвърлянето на културни аргументи, които биха поставили някои хора – жените например – в една подчинена позиция вътре в обществото. Нещо повече, разпространението на демократичните институции в неевропейските контексти през последните десетилетия на 20 век предполага, че ние на Запад не сме сами в тази си вяра.

Но ако човешките права са наистина универсални, то трябва ли ние да изискваме тяхното спазване навсякъде и във всички времена? В своята *Никомахова етика* Аристотел твърди, че съществуват естествени правила за справедливостта, но че тяхното прилагане изисква гъвкавост и благоразумие. Това прозрение си остава валидно и до днес. Ние трябва да правим разлика между теоретичната вяра в универсалността на човешките права и реалната практика на поддържане на човешките права навсякъде по света, защото нашата споделена „човешкост“ е оформена в различни социални среди, така че нашето разбиране за правата е много различно по различните места.

В много традиционни общества, където възможностите за избор са ограничени, западното, индивидуалистично разбиране за правата е много дразнещо. Това е така, защото западната концепция не може да бъде отделена от по-общия процес на модернизация на обществата. Да се утвърждава противното би означавало да се поставя каруцата пред коня. Защото нашето обвързване с универсалността на човешките права оформя само част от сложния контекст на една универсална цивилизация, от която другите елементи на модерните общества, като икономическата справедливост и политическата демокрация, не могат да бъдат отделени.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономика в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (1)

- 18-04-2011 | Йордан Янков

Докато западните автори днес продължават да предъкват Лок, нито ще разберат природата на либералните ценности, нито ще разберат дилемата на Исляма и съответно отношенията му с т. нар. модерност.

Този бог има чувство за хумор

Автор: Палми Ранчев

Сигурен бях, че когато влязох в купето, нямаше никой. Останах сам и по-късно, заслушан в звуците на движещия се влак. Гледах през прозореца полето и редките дървета край железопътната линия. И не забелязах кога е влязъл този мъж. Имаше доста едра глава и тесни рамена. Приличаше на лесничей в зеленикавия си костюм с кръгли ревери. Срещна погледа ми и неочаквано се представи: Лайош Някойси. Бил преводач от унгарски.

– Отдавна чакам тази среща – изрекох бързо. – Не зная дали ще повярват. Но е така.

– Явно няма да скучаем – отбеляза преводачът. – Сигурен ли сте, че точно мен очаквате.

– Нали сте преводач от унгарски?

– Винаги това съм работил.

– Тогава вие сте човекът.

– Има ли някакво значение, че не съм пътувал с влак повече от двамайсет години? И в купето съм почти случайно.

– Това само ме прави още по-уверен, че срещата ни е предопределена.

– Ситуацията, признавам, стана загадъчна.

Исках да му обясня колко е важно за мен, че именно случайно се оказах в едно купе с преводач от унгарски. Бях чакал срещата прекалено дълго време. И същевременно се изненадах. Само трябваше да си припомня целта на моето пътуване. Изпратиха ме да подпечатам някакви фактури на фирмата, в която работех от половин година. Не знаех защо точно мен избраха. Щеше да е по-естествено, ако бях получил предупреждение за уволнение. Това не само очаквах, а дори го желяех. Надявах се, че тогава ще намеря сили нещо да променя. Но вегетирането ми в офиса явно щеше да продължи неизвестно още колко време. И признавам, че тръгнах с голямо нежелание.

Сега всичко бързо се променяше. Моят бог отново беше се намесил.

– Случайностите, оказва се, взаимно се допълват – продължих смутен. – Свързаните с вас. И другите, заради които аз съм в купето.

– Изглежда още сте далеко от главното – подхвърли със смях преводачът. – От истинската причина, заради която обявихте, че сте ме очаквали. Надявам се скоро да я чуя.

– Запознах се с нея преди няколко години... Казва се Аника...

– Разбирам, красива унгарка.

– Тогава научих, че животът понякога е лесен и безгрижен. Всичко помежду ни се подреждаше като в детски пъзел. Никога повече не изпитах подобно усещане.

– Не е трудно да ви разбере.

Не бях сигурен дали ми се подиграва. Лайош Някойси – Петров или Иванов, не мога да си спомня точно, вероятно вече участваше с досада в натрапения разговор. Започнах отдалеко и обясненията ми, както изглежда, прекалено се проточиха. Усмивката на лицето му изглежда беше само предупреждение да го оставя намира. Но признавам, че бях прекалено възбуден от срещата. Едва се удържах да не го засипя с нови обяснения, които вероятно щяха да останат за него също толкова неясни. Нямахме никога да разбере колко е трудно да срещнеш случайно преводач от унгарски. Бяха ми нужни повече от четири години. Едва ли ще проумее и защо дори не помислих да отида в някоя преводаческа агенция. През цялото време чаках подходящ случай. Очакването беше се превърнало в най-важно занимание. Бях сигурен, че разбере ли от случайно срещнат човек значението на непознатите унгарски думи, ще проникна в значително по-сложен замисъл. Отнасяше се до важното в живота. И затова пасивно, както и смятах, че трябва да бъде, очаквах тази среща. Ситуацията изключваше търсенето на агенция за преводи. Повече ѝ подхождаха уединението и концентрацията на духа, с която си повтарях двете унгарски думи. Отдавна не бяха само думи. И със сигурност имаха съвсем различен смисъл и значение. През цялото време бяха заредени с невероятна нежност и най-искрено желание.

Отново си спомних как за последен път излязох да се разходя по алеята край Балатон. Обръщах се да разбере дали още се вижда името на хотела. Луминесцентните светлини вече трудно се различаваха, когато реших да се върна обратно. Тогава забелязах, че от страничната алея към мен идват две момичета. С широки копринени рокли на големи цветя, които тогава бяха модерни. Заливаха се от смях. Докато ги гледах аз също се засмях, заразен от тяхната веселост. И усмихнат зачаках да приближат. Не се изненадах,

когато едното момиче ме заговори на немски. Не разбрах какво ми казва, а и смятам, че нямаше особено значение. Явно беше някаква закачка.

– Предпочитам да говоря на родния си език – отговорих на английски. – Но едва ли знаете български.

– И вие сигурно не знаете унгарски.

– Нека тогава продължим на английски.

– Окей.

– Искате ли да се запознаем?

– Това е основното ни желание. Бяхме решили да се запознаем с първия срещнат. Отдалеко разбрахме, че не сте унгарец.

– Сигурно защото нямам мустаци?

– По всичко си личеше, че не сте тукашен.

Трябва да уточня, че на английски разговорът с мен продължи другото момиче. Но аз още тогава не можех да откъсна очи от Аника. Беше с дълга и тежка коса, почти до кръста. Плътните ѝ веждите се събираха, засмееше ли се, и погледът ѝ ставаше магнетичен. Продължихме заедно да се разхождаме. Последваха нищо не значещи, понякога дори банални подмятания, изразяващи взаимното ни желание за приятно прекарване. Вероятно ги знае всеки, разговарял с непознати момичета които постоянно се смеят. Говорехме за всичко, което сравнително лесно успяхме да преведем на английски.

Седнахме на една пейка близо до водата – аз между двете момичета. Беше невъзможно да не докосвам роклите им. Прострели краката си напред, гледахме мътното и сиво небе. Приличаше на езерото. Дори на места се сливаше с него. Скоро, с приближаването на вечерта, задуха сравнително силен вятър. И се преместихме в близкото заведение. Поръчахме си кафе със сметана. За себе си прибавих паленка. Сервирах я в плътни чашки, големи колкото напръстник. Изпих черешовата ракия на една глътка, поех си дъх. Момичето, което ме заговори на немски, беше идвало преди десетина години у нас на море. Сега се опитваше да си спомни името на къмпинга.

– Арапя, Корал, Атлиман – изброих и вдигнах рамена. – Други не си спомням. Не искам да си спомням.

– Така и не успявам да се сетя.

– Няма значение. По-лесно ми е да говоря за Балатон и Шюфок. И за вас, разбира се.

– Това е заради нея – обясни момичето и посочи Аника с лукава гримаса. – Заради нея говорите така. Тя е истинската причина.

– И заради нея – съгласих се.

Скоро тя се извини, че ще ни остави сами. Имала неотложна среща. Помоли сервитьора да ѝ поръча такси. Помаха ни преди да напусне кафенето. И вече почти съжалявах, че останахме сами. Докато беше тя, разговорът вървеше доста непринудено. Бях сигурен, че след известно време Аника също ще си тръгне. Щях да го приема за напълно естествено. Благодарен на случая, че ме срещна с две весели момичета. И ме остави за известно време насаме с по-красивата.

Скоро с нея отново се разхождахме по алеята край езерото. Беше почти тъмно. Запалиха едновременно лампите, скрити в околните храсти. Светлината беше приглушена. Дори направо интимна. И допълваше светлинките на появяващите се тук-там звезди. Държах Аника за ръката и мислех за случайността. Така беше подредила събитията, че да се срещнем в последната вечер. На следващата сутрин заминавах. Случайността, или по-скоро бога на Случайността, който тогава за мен беше истинския бог. Вярвах в него. Бях готов ниско да му се поклоня, да отправя към него най-горещите си молитви, но не очаквах да е прекалено щедър. Без съпротива щях да приема капризите му. Направо не ми се вярваше, че още сме заедно, когато между храстите и двете високи дървета отпред, видях светлините на хотела. Дори когато бяхме във фойето. Ключът от стаята беше в джоба ми. И минахме далеко от рецепцията. През цялото време Аника едва забележимо се усмихваше. Поглеждаше ме косо с тъмните си очи, доверчиво отпуснала длан върху ръката ми. Бях я прегърнал през кръста и върховете на пръстите ми се спускаха по извивката, от която ми се завиваше свят. После се изкачвахме към втория етаж. През цялото време усещането в главата ми беше, че се движим със свръхзвукова скорост.

Тук вероятно ще пропусна някои съществени подробности. Просто защото прекалено бързо се сливах, превръщаха се в горещ и влажен поток, който беше едновременно начало и край на всичко важно в живота ми. Не помня колко пъти умирах и отново идвах на себе си, през тази безкрайна и същевременно кратка нощ. Накрая над въздишките и острия ни дъх, над подпухналите от целувки устни, и над сплетените тела, звучаха две унгарски думи. В тях имаше нежност и желание, които никога не можах

докрай да разбере. Не знаех какво точно означават. И същевременно знаех за тях повече отколкото на пръв поглед значеха.

С времето чувствата ми към Аника и към всичко, което се случи тогава, постепенно се сляха с почти религиозното преклонение пред бога на Случайността. Бях сигурен, че само благодарение на него всичко се случи с такава лекота. И се подреди толкова съвършено. При нужда му отправях молитвата си от две непознати унгарски думи. Бяха най-чиста и съвършена мантра, която ми помагаше в трудни моменти. И сега, докато гледах към Лайош Някой си, бях готов отново да ги изрека.

– Ще ви помоля за помощ. Искам да ми преведете две важни за мен думи. Заради това толкова се зарадвах на срещата ни.

– Слушам ви!

– Нодьон фай.

– Много ме боли.

– Сигурен ли сте?

– В какво дали съм сигурен?

Погледнах през прозореца на купето – вече беше тъмно и се виждаха само пробягващи назад една след друга светлини. Скоро светлините изчезнаха. Тъмнината зад прозореца стана значително по-плътна. Опитвах се да разбере какво беше се случило. Бога на Случайността отново се намеси. Лишил ме от молитвата, с която в продължение на много години му засвидетелствах преклонението си, сега безгрижно се забавляваше. Дори направо си играеше с мен. Така разчетох създалата се ситуация. И ако в този момент още не е отвърнал поглед, вероятно ме обвинява в липса на чувство за хумор.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: «Шапката на скитника», «Манхатън, почти събитие», «Парцаливо знаме», «Хотелска стая», «Среднощен човек: биографии» и «Любовник на самотни улици и запустели къщи». Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Америка вече не предлага алтернатива

Автор: Тони Джуд

Ди Цайт: Вие сте англичанин, но живеете и преподавате в Ню Йорк. Неотдавна ваша лекция беше стряна по много фин начин. Защо?

Тони Джуд: Това не беше директна забрана, но през последната година действително имах множество проблеми, свързани с публичните ми лекции. При това става дума не за мен, а за израелското лоби. Става дума за противоречивата дискусия по въпроса за израелско-палестинския конфликт и начина, по който той бива представян в Америка.

С израза „израелско лоби“ вие имате пред вид еврейски организации в САЩ, както и дискусията, свързана с изследването на политолозите Уолт и Миърсхаймър. Не мислите ли, че изразът „израелско лоби“ съдържа един подчертано мрачен подтон?

Признавам, „израелско лоби“ е едно проблематично наименование, но нещата трябва да се наричат с техните имена. Това наистина е лоби, подобно на оръжейното и петролно лоби. Наричам го израелско лоби, защото в момента вече има и десни християни, които преди двадесет години биха били наречени врагове на Израел. Днес те са вече част от лобито. И те дават пари, много пари. Но първоначалната цел на American Israel Public Affairs Committee във Вашингтон, American Jewish Committee, както и Anti-Defamation League беше борбата срещу антисемитизма. Днес израелското лоби има преди всичко два проекта: първият е да се защищават интересите на Израел така както тези хора ги разбират. Вторият проект е да се заставят да мълчат критици като мен.

Опитва ли се някой да ви сплашва в момента?

Още веднъж: тук става въпрос не за мен. В Америка, от времето на атентатите от 11 септември насам, цари атмосфера на страх и конформизъм. Хората не се осмеляват да критикуват Израел. И когато един евреин като мен критикува Израел, просто за тях става зле да се говори с мен или за мен.

Но вие сте единичен случай.

Не, в никакъв случай. Английската историчка Кармен Калил написа книга за режима във Виши (колаборационистокото френско правителство от времето на Втората световна война, бел. пр.). френското посолство във

Вашингтон искаше да направи по този повод голямо парти, но 24 часа преди това то беше отменено. Защо? Защото някой си позвънил по телефона и казал, че авторката е написала няколко критични изречения срещу Израел. Френското посолство се огъна още при първото обаждане. Ето това аз наричам политическа мощ.

Вие изисквате конституционна реформа за Израел и поставяте под въпрос на еврейската идентичност на тази държава.

Това е твърдението на моите противници, но то не е вярно. Аз не призовавам към създаването на нова държава. Израел е еврейска държава и ще си остане такава завинаги. Но в тази държава евреите имат привилегии, които други хора не притежават, защото не са евреи. Има две класи от граждани и именно това е, което аз критикувам. Аз просто не вярвам в решението, основаващо се на две държави, т. е. една еврейска и една палестинска държава, съществуващи една до друга. Защото територията не може да бъде разделена по този начин. Как да стане това изобщо? Запасите от вода са в по-голямата си част в ръцете на евреите, плодородната земя също. Двете икономики са дълбоко свързани една с друга. Палестинците се нуждаят от израелската икономика за работни места, израелците се нуждаят от палестинците като евтина работна ръка.

За да могат израелците и палестинците да живеят заедно, Израел би трябвало да се откаже от етническото определение на своето поданство.

Странното при Израел е, че там са налице две различни определения за поданство. Едното от тях напомня за немския закон от 1913 г., само че още по-етнически дефинирано. Ако майка ти не е еврейка, семейството ти може да е живяло в тази страна от десет поколения и въпреки това ти не си пълноценен гражданин. Именно това критикувах аз.

Не е ли разбираема нервността в еврейската диаспора? Израел бива притискан както не се е случвало много отдавна, правителството е в криза ...

Кризата е нова, но нервността съществува отдавна. Всяка диаспора притежава този вид нервност. Диаспората се чувства винаги виновна, защото се намира далеч от центъра. А еврейската общност в Америка е различна от останалата част от еврейската диаспора. От една страна тя е най-успешната, най-добре интегрираната, богата, осигурена, влиятелна и културно изтънчена общност от времето на Римската империя насам. Повечето американски евреи обаче не практикуват религията си. Те са по-

малко евреи, отколкото европейците са християни. Какво в такъв случай определя идентичността им? Тяхната колективна идентичност, определяна от Аушвиц и Израел. Аушвиц е исторически уникалната идентичност на страданието, Израел е символът на тяхната днешна сигурност. От това възниква една голяма бъркотия от гордост – защото Израел е суров и мъжествен – и несигурност, защото те винаги се страхуват, че евреите отново биха могли да бъдат преследвани. Днес по-силен е страхът, макар че обективно погледнато положението не е по-несигурно, отколкото преди пет години. Всичко това обяснява острите реакции срещу хора като мен. Звучи парадоксално, но агресивната политика на Буш доведе до това, че днес евреите се чувстват по-малко защитени. Израел се чувства някак отговорен за стратегията на Буш. И в това има нещо вярно.

Къде преминава границата между една легитимна и една антисемитска критика срещу Израел?

Това малко прилича на определението на непристойността. Не мога да я определя точно, но затова пък мога да я разпозная винаги когато я срещна. Това зависи много и от конкретния контекст. И от мястото. Аз например не бих правил публично критиката си в Дамаск. Точно защото там тя би била изключително популярна.

Когато ви слуша, човек придобива усещането, че либералната интелигенция е дълбоко раздвоена.

Отначало това не изглеждаше като раздвоение. Повечето хора просто се отказаха от интелектуалната си независимост. Малко след атентатите в Ню Йорк либерални интелектуалци говореха вече за ислямофашизъм. Когато чух това, си мислех, че вече е имало еврейски фашисти и терористи, също и християнски терористи, които в Америка взривяват клиники, правещи аборти. Но за тях не говореше никой. От неоспоримата терористична заплаха беше направен един световноисторически проблем. И така аз отново се намерих на страната на левите, които толкова често бях критикувал. А сега вече съм на един вид ничия земя. Аз поддържах интервенцията в Косово и бих поддържал също една интервенция в Дарфур, която за съжаление никога не се случи. Но интервенцията в Ирак отхвърлих. Това беше погрешна война в погрешно време на погрешно място.

Защо се разцепи либералната интелигенция?

Защо хора като Пол Бърмън или Майкъл Игнатиев внезапно подкрепиха войната? Моето обяснение е, че и те, подобно на Андре Глюксман, Адам Михник или Вацлав Хавел, са се отдали напълно на идеята за човешки права и защитават принципа за универсални права много решително. Зад това решение стои нерелигиозният, морален речник на добро и зло. След 11. септември те внезапно започнаха да мислят по начин, подобен на този на Буш: ние трябва да избираме между добро и зло. Няма сиви зони. Ние знаем кой на коя страна стои.

Някои немски интелектуалци също започнаха да призовават към „капитализъм или варварство“.

Що за глупаво противопоставяне? Това са погрешни категории. Капитализмът е икономическа система. Това не говори нищо за политическата култура. Варварството може да се проявява в много форми. Една от тях е Гуантанамо.

Голямо ли е изкушението за интелектуалците, най-после да се чувстват на страната на правото?

Войната срещу терора предлага пространство за ново дефиниране на света. За интелектуалеца става възможно отново да се играе една ясна роля. Това е привлекателно, докато плуралистичната демокрация с нейните компромиси е сложна и неясна. Парадоксът е, че интелектуалците, на които се плаща за сложна мисловна работа, много често предпочитат една аналитична простота. Във Франция желаят на всяка цена да изглеждат като неантиамериканци. Преди там не можеше да се критикува Москва, за да не изглежда човек като зъл антикомунист. Днес пък не може да се критикува Вашингтон. Това е вече объркващо.

И все пак, за разлика от много либерали и леви, американските неоконсерватори не пожелаха да се обвързват с диктатори.

С извинение, това е слабоумие. Първо: неоконсерваторите се обвързаха с голямо удоволствие с диктаторите в Казахстан или Пакистан, доколкото те бяха на наша страна. Второ: не си спомням някой от неоконсерваторите да е означавал някой диктатор като проблем преди 2001. Единственото нещо, от което те се интересуваха във външната политика, беше конфликтът в Палестина. Те бяха против диктаторите и за демокрация. След изборите обаче те внезапно бяха на мнение, че един диктатор може да бъде по-добро решение.

Не би ли могло да се каже, че във войната в Ирак Америка действаше по логиката на хегемонизма?

Един хегемон просто може да каже: понеже съм толкова силен и понеже никой не може да ме победи, аз разполагам с много възможности. Мога например да разговарям с Иран, нищо не може да ми се случи, защото никога няма да изглеждам слаб. Освен това имам свободата да се представям като мек. Това беше логиката на хегемоните в дните на Труман и Айзенхауер. Айзенхауер третираше комунистите като равностойни противници, макар и да знаеше, че те бяха по-слаби, защото това беше ефективен начин да се поддържат нещата в равновесие. Има много начини да се упражнява власт.

В момента обаче хегемонът изглежда способен да се учи.

Кой както вижда нещата. Американските консерватори имат проблеми не защото обществеността не може да понася повече войни и мъчения, а защото войната върви зле. Ако тя беше успешна, Буш никога не би имал проблеми, нито с Гуантанамо, нито с Абу Граиб.

По какъв начин се промени Америка през изминалите години?

Аз живея там от 1987 насам, но едва от 2001 започнах да се чувствам политически и културно не добре. В момента цари една мрачна бъркотия от конформизъм, отстъпление и страх. Погледнато психологически, американците се превръщат в оградено общество. Именно затова изказването на Буш, че войната трябва да се води навън, за да не дойде тук при нас, е толкова популярно. Това мислене ми напомня на оруеловия 1984. Постоянно биват обявявани войни и извънредни положения, само военните цели се променят.

Това звучи така сякаш Буш е чел книгите на юриста Карл Шмит и философа Лео Щраус.

Не, Буш никога не е чувал нещо за тия двамата, Дик Чейни може би. И все пак те имат връзка с неговата политика. Много млади хора, които принадлежат към неоконсерваторите, както и много от техните професори, Пол Волфовиц например, следваха при Лео Щраус и се възхищаваха от Карл Шмит. Тяхното мислене днес е покривалото на чистата власт. Когато слушам хора като Роберт Каган или Волфовиц, аз откривам в думите им нещо като приложен Шмитианизъм. А че войната става нещо като постоянен фон на вътрешната политика и без това ми напомня за фашизма. Той

се отличава преди всичко с това, че ролята на държавата се свежда до войната. Именно затова обществото трябва да бъде поставено в положение на постоянна война. Комунистическата версия на това положение е, че държавата води постоянна война срещу обществото, защото в него се крият някакви тъмни елементи.

Но Америка все пак е демокрация, и срещу това съществува силна съпротива.

Боя се, че политическата класа в Америка едва ли ще произведе водачи, които могат да променят всичко това. Онзи, който ще спечели следващите избори, няма да критикува прекомерно войната в Ирак. Защо? Защото отците-основатели са направили една принципна грешка. Те са направили от президента същевременно и глава на правителството и държавата. Когато значи се избира президент, то се избира някой, който да може да ръководи страната, но същевременно да служи и като неин символ. Следователно той не може да бъде критикуван. Който е срещу неговата политика, е същевременно и срещу страната.

Означава ли това, че американското столетие завършва, преди да е започнало истински?

Ни най-малко не се съмнявам в това. Всъщност това беше само половин американско столетие, и то продължи от 1950 до 2000. Това беше периодът, в който целият свят се възхищаваше от Америка. Но всичко това се променя в момента. Онова, което ме безпокои е, че Америка не е съвсем подходяща за глобализацията. Американското отношение към останалата част от света е много провинциално. Всички гледат Fox News. Повечето хора, а също и повечето конгресмени, не притежават международен паспорт. Ние живеем в един глобализиран свят, който, поради факта, че поп-културата му придава такъв вид, изглежда много американизиран. Но всъщност Америка е една почти напълно затворена в себе си провинция. Затова не е учудващ фактът, че там противопоставянето „ние и те“ звучи толкова привлекателно. Но никоя империя не може да се осланя единствено на собствените си оръжия. И, което е най-лошо от всичко: Америка е забравила онова, което някога беше нейното най-високо достижение: вярата в това, че винаги когато правиш нещо за себе си, правиш нещо и за другите.

За много хора Америка беше някога центърът на световния дух.

Това е минало. Остава единствено въпроса, какво ще последва.

Във вашата книга сега е ред на Европа.

В Азия и Близкия Изток аз чувам отново и отново, че Европа с удоволствие се възприема като модел, противоположен на американския, като алтернатива, съдържаща както една форма на либералния капитализъм, така и функционираща социална система. Но това, че Европа отказва да поеме една по-активна роля в световната политика и да предложи своя алтернатива, аз не мога да разбера. Шрьодер е прав когато казва, че отдръпването на Блеър от Европа и обръщането му към Америка е било един пропуснат шанс. Блеър отслаби Европа и я направи по-разделена.

Но трансатлантическата пукнатина е по-стара от това.

Да. През 1995 аз основах института Ремарк в Ню Йорк, за да построя мост, защото още тогава чувствах, че Европа и Америка се отдалечават една от друга.

Но при цялата дистанция Европа и Америка все пак имат един общ враг: тероризма.

Надявам се, че постепенно започваме да се научаваме да разглеждаме тероризма като криминален, а не като политически проблем. В противен случай по някое време ще трябва да обявим тоталната война. Може би на следващия американски президент ще се удаде да развие една по-международна политика.

Преди Америка беше големият модел на бъдещето. Днес това Европа ли е?

Аз съм само историк, не мога да предсказвам бъдещето. Но за мен има два сценария, и те са само два. Единият от тях е свързан с нарастваща икономическа несигурност. Защото глобализацията е просто друга дума за натрупване на благосъстояние и бързо нарастващо чувство за нестабилност. При тази ситуация налице е едно много силно изкушение за отдръпване назад, към закрилата на националната държава. Ние виждаме това в Америка, виждаме го и в Европа с личности като Йорг Хайдер и някои други. От 1945 насам не е имало толкова силно чувство за несигурност. Драматичното в тази ситуация е, че Америка вече не може да предложи на света някаква алтернатива, защото самата тя вече е вътрешно несигурна. Само Европа е в състояние да предложи някакъв модел – един компромис между социална сигурност и свободен пазар, между силна държава и лична

свобода. А така също и между интернационално сътрудничество и национална автономия.

Социалната държава по европейски образец като световен модел?

Аз съм напълно сериозен, когато предлагам това. Мнозина все още не разбират защо социалната държава е нещо, от което не можем да се откажем – а това е именно защото тя предлага обещание за сигурност. В момента, в който се откажете от това обещание в един нестабилен свят, вие отваряте най-широко вратите пред политическия екстремизъм. Именно затова Европа е единственият модел за възможното бъдеще на света. Нито Китай, нито пък Индия могат да се превърнат в държави-модели в обозримото бъдеще. Но пък е напълно възможно ние да изпаднем в изкушението да ги последваме и да премахнем собствените си социални стандарти. Ако направим това, пет години по-късно отново бихме имали фашизъм.

Това звучи така, сякаш най-голямата опасност е да забравим някой ден социалните завоевания на Запада.

Онова, което ме безпокои най-много е, че връзката между високоефективен капитализъм, социална стабилност и политическа свобода някой ден може да се окаже просто една щастлива случайност в историята на последните стотина години. Не съм сигурен дали ще успеем и за в бъдеще да я възпроизведеме – и дали някой ден всички ние няма да живеем като в Китай, в една форма на авторитарния капитализъм.

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Новият еврейски въпрос

Автор: Габи Ууд

На 3 октомври миналата година, известният британски историк Тони Джад се подготвяше за поредната си публична лекция, когато телефонът му зазвъня. Лекцията му, озаглавена „Израелското лоби и външната политика на САЩ“, трябваше да бъде изнесена в полското консулство в Ню Йорк след около час. Но когато отговори на телефонното повикване, той беше информиран, че лекцията му е била внезапно отменена.

Казаха му, че Абрахам Фоксман, националният директор на еврейската Лига срещу охулването (ADL) е говорил по телефона с полския консул. Въпросът за това дали обаждането от ADL е било основната причина за отменянето щеше да стане обект на нажежени дебати през последващите месеци. Фоксман нарече такива обвинения „конспиративни глупости“; но полският консул, Кшищоф Каспржик, по-късно призна, че е получил обаждания от различни еврейски групи – включително ADL и Американския еврейски комитет (AJC) – които са били загрижени поради анти-израелското послание на Джад.

„Телефонните обаждания бяха много елегантни, но те при всички случаи биха могли да бъдат интерпретирани като израз на деликатен натиск“, каза Каспржик. Не му беше необходимо особено дълго време, за да осъзнае какво би означавало за Полша, като се има пред вид нейната история, да изглежда като насърчител на аргументи, които в определени сфери на американския интелектуален живот са неизбежно свързани с антисемитизма.

„Те правят онова, което по-тактичните членове на службите за сигурност правеха в късните комунистически общества“, казва Джад за ADL, когато разговаря с мен в дома си в Ню Йорк. „Те ви подсказват колко глупаво е да се обвързвате с погрешни хора. И така, те се обаждат на поляците и казват: Знаете ли всъщност, че този Джад е прословут критик на Израел и по този начин човек, подхранващ антисемитизма?“

В еврейската преса в Ню Йорк епизодът беше наречен – с една доста спорна доза сарказъм – „Аферата Джад“. Разбира се, не всеки възприема Джад като съвременна версия на Драйфус. *New York Review of Books* публикува открито писмо до Абрахам Фоксман в защита на Джад, което беше подписано от 14 интелектуалци, мнозина от които не споделят възгледите

на Джад относно Близкия Изток, но по принцип считат, че неговото право на свободно слово е било накърнено. Но Кристъфър Хитченс, припомняйки си един случай, в който негова собствена лекция е била отменена по подобни причини, възкликна: „Какъв шанс съм пропуснал да насоча към себе си толкова много внимание“ – обикновено той не пропуска подобни възможности – след което добави: „За кой ли път, абсолютно конвенционални атаки срещу Израел и политиката на САЩ биват представяни като героично оригинални“.

В последно време аферата Джад обаче навлезе в напълно нова фаза. В едно есе, написано от изследователя на Холокоста Алвин Розенфелд и публикувано от Американския еврейски комитет, възгледите на Джад, както и ония на други „прогресивни евреи“ като американския драматург Тони Кушнер и британската професорка Жаклин Роуз – бяха изрично обвързани с антисемитизма. Тази караница беше отразена в *New York Times*, което ѝ придаде неочаквана известност и оттогава насам историята отвори шлюзите на един дебат, който засега е покрит с було от страх. Американците много отдавна се намират в хватката на едно културно табу, което Джад определя по следния начин: „Всички евреи са принудени да мълчат поради изискването за подкрепа на Израел, а всички не-евреи са принудени да мълчат поради страха да не бъдат сметнати за антисемити“.

Филип Вайс, един смел полемист, чийто блог в *New York Observer*, на име *MondoWeiss*, беше зает от съобщения след като той засегна дебата преди известно време, и дори стигна дотам да обяви появата на едно ново движение. Според него то включва новия форум на несъгласните, наречен Независими еврейски гласове, който беше стартиран във Великобритания от група известни интелектуалци, между които Ерик Хобсбаум и Харолд Пинтър. Излагайки манифеста си, Независими еврейски гласове използва четиридесетгодишнината от окупирането на ивицата Газа и Западния бряг като повод за създаване на климат и пространство, в което евреи с различни обвързаности и възгледи могат да изразят мненията си относно действията на израелското правителство, без при това да бъдат обвинявани в липса на лоялност или омраза към собствения си народ. Един от основните принципи тук е: „Битката срещу антисемитизма е изключително важна и тя бива подкопавана всеки път, когато опозицията срещу политиките на еврейското правителство бива автоматично набедена като антисемитска“.

„Множество хора като Тони Джад вършат много смела работа тук в САЩ от известно време насам“, казва Вайс. „Онова, което се случва този път е, че общественото мнение обръща внимание на въпроса“.

Той определя началото на движението като породило се някъде през март 2006, когато една експлозивна статия за влиянието на американското еврейско лоби върху външната политика на САЩ, написано от двама американски политолози, Стивън Уолт и Джон Миърсхаймър, беше публикувано в *London Review of Books*, (след като първоначално е била отхвърлена от *Atlantic Monthly*). Реакцията срещу статията беше толкова съкрушителна – и толкова оцветена от обвинения в антисемитизъм – че *London Review of Books* реши да проведе дебат по темата през миналия септември в Ню Йорк. Всички билети бяха разпродадени за броени часове. Тони Джад, един от участниците, направи едно изключително красноречиво представяне, в хода на което изтъкна, че според него е много важен факта, че събитието е спонсорирано от едно лондонско издание.

„Когато Уолт и Миърсхаймър бяха публикувани в Лондон“, продължава Филип Вайс, „аз си казах: тук нещо се променя“. Оттогава насам, публикацията на книгата на бившия президент Джими Картър *Палестина: мир, а не апартейд*, както и вниманието, отделено на Розенфелд и неговата статия в АЈС показаха ясно, че, по мнението на Вайс, „безспорно е, че нещо се е променило. Едно от важните неща в случая е, че хора, които са изпитвали някакви чувства по този въпрос, но досега са мълчали, внезапно се появяват навсякъде. За мен лично е много вълнуващо, че това се случва именно сега. Просто не мога да го повярвам“.

Всъщност, дебатът е толкова актуален, че онлайн-изданието *Slate* проведе анкета, озаглавена „Мислите ли, че вие сте либерален антисемит?“ (Примерен въпрос: „Коя страна според вас извършва най-големи простъпки срещу човечеството? а) Судан б) Израел с) Масачузетс). Една от наградите е вечеря с Тони Джад.

Самият Джад е, по думите на един негов колега-историк „един от нашите най-впечатляващи обществени интелектуалци“. Като известен професор в Ню Йоркския университет и редовен автор за *New York Review of Books*, *New York Times* и *The Nation*, той притежава силен и добре познат глас. Неговата последна книга, *Postwar* – една великолепно изпълнена със собствени мнения история на следвоенна Европа – беше определена като

една от 10-те най-добри книги на годината от *New York Times*. Талантлив комуникатор, Джад работи неуморно от 1989 насам, за да събере заедно интелектуалци от източна Европа и Америка, завършвайки тези си усилия със създаването през 1995 на института Ремарк към Ню Йоркския университет, чиято мисия е да насърчава изследванията и дискусиите, свързани с отношенията между Европа и Америка.

През 2003 Джад написа една полемическа статия за *New York Review of Books*, озаглавена: „Израел: една алтернатива“, в която твърдеше, между другото, че Израел е „един анахронизъм“, който е „лош за самите евреи“ и би трябвало да бъде превърнат в двунационална държава. В резултат от това офисът на изданието в Ню Йорк беше залят от гневни писма. През миналата година Джад написа друга статия за *New York Times*, в която излагаше тезата, че страхът на Америка от антисемитизма, когато става дума за дискусии по повод Израел, причинява огромна вреда. Точно когато статията трябваше да бъде отпечатана, редакторът от вестника му се обади по телефона за едно последно, не маловажно уточнение. „Само една дреболия“, казал той, „вие сте евреи, нали така?“

Джад е роден в Лондон през 1948. Детството му като еврей в Великобритания, както самият той казва, го е научило на това-онова за антисемитизма. Майка му била лондончанка, а баща му, който е роден в Белгия, дошъл в Англия като човек без поданство. Джад бил възпитан в това, което сам той нарича „обикновено ляво настроено еврейско политическо обкръжение“, но с тесни връзки с говорещите идиш дядовци и баби, всички от които идвали от източна Европа – Румъния, Русия, Литва и Полша. Като тийнейджър той се присъединява към една лява ционистка организация и става активен член на кибуцкото движение, живеейки в Израел през по-голямата част от 60-те години.

„Онова, което се промени за мен“, казва той, „е че през 1967 аз отидох като доброволец по време на шестдневната война; след като войната свърши, аз работех за една помощна военна служба и накрая свърших службата си като неформален преводач за други доброволци горе по Голанските възвишения. И там за пръв път започнах да виждам другото лице на Израел, останало дотогава скрито за мен поради ентузиазма и идеализма ми, свързани с кибуцкото движение“. Той си спомня, че тогава много бързо се е дистанцирал от Израел. „И наистина, когато по-късно следвах в Париж,

аз се сприятелих с палестинци и млади израелци, опитващи се да организират групи за диалог и търсене на начини за прекратяване на конфликта“.

Разглеждайки списъците на подписниците на новото британско движение, Независими еврейски гласове, Джад казва, че е изключително впечатлен от факта колко много от тях са хора, които в миналото не са идентифицирали себе си публично като евреи. „Разбира се, те са евреи“, изяснява той, „но досега това не беше част от тяхната публична идентичност. А сега вече те имат чувството – и аз го споделям напълно – че, след като нещата в Близкия Изток са се влошили толкова много, то ние вече трябва да действаме не просто като професионалисти в различни области, но и като евреи. Обикновено аз не се държа така сякаш фактът, че съм евреин, е определящ за мен, но в тази ситуация се задейства нещо, което аз бих нарекъл „обърнато наопаки изнудване“, което ни принуждава да действаме по този начин.

Говорейки от Блумигтън, Индиана, където той е директор на програмата за еврейски изследвания към Университета Индиана, Алвин Розенфелд ми казва, че неговото есе изглежда е улучило някакъв гол нерв. „Бях обвинен в желание да задуша дебатите и свободата на пресата“, казва той. „Но в това няма нищо вярно. Аз съм убеден привърженик на енергичните дебати и откритите дискусии. Онова, което преди се говореше само под сурдинка, сега навлиза в основните канали на обществената дискусия. И това е едно от нещата, които исках да постигна“.

Макар че внимава да не каже в есето си, че антиционизмът и антисемитизмът са едно и също нещо, той все пак твърди, че антиционизмът е формата, под която в наше време биват изразявани повечето изяви на антисемитизъм – до такава степен, че някои хора вече виждат в опитите за отменяне на израелската държава един израз на това, което в по-ранни времена е било изразявано в открито преследване на евреите. Той определя работите на Джад, Кушнер и Роуз като „тази еврейска война срещу еврейската държава“. Запитан дали смята, че политиката на Израел евентуално води до засилване на антиционистките настроения, той отговаря: „съмнявам се“. „Доколкото разбирам тези хора, те удрят право в сърцето, а не по определени политики. Проблемът за тях е този за независимата еврейска държава в Близкия Изток. Аз смятам, че тук става дума за самия произход и правото на съществуване на Израел“.

„О, това са глупости“, отговаря Джад. „Никога не съм казвал, че Израел няма право на съществуване. Дори не съм сигурен, че който и да било човек, принадлежащ към онова, което ние наричаме ,уважаван политически истеблишмънт‘ изобщо някога е използвал подобни думи.

„Той казва така“, отговаря Розенфелд, „но това не е вярно. В статиите си той призовава не към двудържавно решение, а към разпускане на държавата Израел и еднодържавно решение. А всеки знае, че ако такъв сценарий бъде осъществен, след много кратко време евреите ще се превърнат в малцинство вътре в тази новосъздадена държава и вероятно ще бъдат оставени на милостта на едно мнозинство, което едва ли ще ги третира по особено приятелски начин. Тони Джад е просто един политически фантазьор, това е всичко“.

„Въпросът е не в това дали Израел има право на съществуване или не“, отговаря Джад. „Израел съществува. Той съществува също като Белгия или Кувейт или която и да било друга страна, измислена в миналото, но понастоящем вече станала факт. Въпросът е какъв вид страна трябва да бъде Израел. Това е всичко“.

Антиционизмът, както и самият ционизъм, има дълга и сложна история. „Онова, което ние обикновено забравяме“, обяснява Джад, „е, че до Втората световна война ционизмът беше просто един политически привкус, слабо разпространен дори сред еврейските политически организации. Основната група от европейски евреи беше или аполитична, или интегрирана, т. е. гласуваща в страните, в които нейните членове живееха. Така че, да бъдеш антиционист, поне до късните 30 години, означаваше да бъдеш в съгласие с повечето евреи. Да се мисли за това като за антисемитизъм по онова време просто не би имало смисъл.

След Втората световна война, за един много кратък период от време – да речем от 1945 докъм 1953 – преобладаващото мнозинство евреи, мислещи политически, бяха ционисти – или активно, или като симпатизанти, поради доста очевидната причина, че Израел беше единствената надежда за оцелелите евреи. Но пък мнозина от тях, като Хана Аренд или Артур Кьостлер, и двамата от които бяха ционисти по различни времена, постепенно се дистанцираха от ционизма, защото вече им беше ясно, че Израел ще се превърне в тип страна, с която те като космополитни евреи не биха могли да се идентифицират.

През цялото време от тогава насам съществува непрекъсната традиция на не-израелски евреи, които разглеждат Израел като или не отнасящ се към тяхната идентичност, или нещо, което те понякога одобряват, понякога не одобряват, а понякога абсолютно не харесват. Това разнообразие на мненията не е ново“, завършва Джад. „Единственото нещо, което е ново, – и то е продукт на пост-шейсетте – е настояването, че то е антисемитско.

Джад разказва историята на един израелски журналист, който е бил във Вашингтон през 60-те години. „Израелският посланик излизал в пенсия и журналистът го попитал кое според него било най-голямото му постижение. Посланикът отговорил: „Аз успях да убедя американците, че антиционизмът е антисемитизъм“. Имаше едно постепенно присмесване на смисли“, обяснява Джад. Това не се случи от само себе си. И то беше придвижено много активно през седемдесетте и осемдесетте, до степен, при която за известно време в тази страна то се беше превърнало в общо-разпространено мнение. Едва през последните пет до осем години то беше поставено под въпрос“.

Действията на много от про-израелските еврейски организации – например, провеждането на внимателно подбрани телефонни разговори, отнасящи се до различни обществени личности – са според Джад породени от паника, вместо от самоувереност.

„Те изгубиха контрола над дебата“, казва той. „В продължение на дълго време хората, с които те си имаха работа, бяха личности като Норман Финкелстийн или Ноам Чомски, които те можеха да отхвърлят, представяйки ги като леви лунатици. Но сега те трябва да се противопоставят на онова, което наричаме (по липса на по-добро клише) преобладаваща тенденция: хора като мен, които са отдавна доказани социалдемократи (в европейския смисъл на думата) и със сигурност не са луди левичари по повечето политически въпроси, и които казват много критични неща по въпроса за Израел. Те не са свикнали с това, така че първоначалната им реакция беше да раздрънкат антисемитското обвинение“. Джад смята, за много показателен факта, че *New York Times* „вече е склонен да представя тези въпроси и да даде думата и на двете страни. В миналото вероятно би царяло мълчание“.

Дали това ще има някакъв ефект върху Вашингтон е друг въпрос. Политическото влияние на АИРАС (про-израелското лоби, American Israel Public Affairs Committee), е толкова силно, колкото винаги, и Джад смята,

че тъй като от конгресменска гледна точка няма смисъл да се рискува по въпросите на Израел, то промяната трябва да се случи на президентско ниво. Хилари, казва той, е много безхарактерна по този въпрос, тя вече е направила две речи в подкрепа на АПАС. Барак Обама все още не е говорил по този въпрос, но пък той беше достатъчно смел, за да се противопостави на войната в Ирак още от самото начало, така че е възможно някога да заеме смела позиция и по други въпроси, касаещи Близкия изток. „Един кандидат-президент трябва да разбира, че след като веднъж е бил избран – те не биха се осмелили да си отворят устата по този въпрос докато се намират в предизборна кампания – той или тя няма какво толкова да изгуби в очите на обществеността, ако постави Израел под малко по-силен натиск“, казва Джад.

В *Postwar* Джад пише за Европа след 1989, отбелязвайки, че нито бъдещето, нито настоящето, нито дори миналото, ще бъде някога такова, каквото е било. Има ли подобен момент, питам го, и в тази ситуация? „Да, така ми се струва“, отговаря той. „Това не е толкова важен момент колкото 1989 в Европа. Но аз мисля, че вече може да се каже, че след войната в Ирак американското мълчание по различните сложности и катастрофи в Близкия изток вече е разчупено. Черупката е пукната и една дискусия – колкото и да е неудобна, колкото и да е изпълнен със злословие – вече става възможна. Не съм сигурен, че това ще промени нещата в Близкия изток, но то променя нещата тук. Дори само преди пет години, струва ми се, те не изглеждаха по начина, по който изглеждат в момента.

Той звучи почти оптимистично.

„Какво пък“, въздъхва Джад. „Аз правя всичко, на каквото съм способен“.

Габи Ууд е редовен сътрудник на лондонския *The Observer*. Освен това тя пише за *Guardian* и *London Review of Books*. Тя е автор на документалното изследване *The Smallest of All Persons Mentioned in the Records of Littleness*.

Коментари (2)

- 13-03-2011|stan

Абсолютно нищо не става ясно. На някого му отменили лекцията, защото го подозирали, че няма да каже това, което искали да чуят? Какъв въпрос е това, просто недоразумение и манипулация на свободата на словото. И кой е «старият въпрос»? Съжалявам, тук в България нямаме въпроси, да се оправят поляците със САЩ и Израел. Впрочем ужасяваме се не само да кажем, но и да запитаме за каквото и да било, защото веднага ще ни заклеймят, че мразим някого, когото всъщност въобще не познаваме.

- 13-03-2011|Златко

Стане, пак бързаш, пак се натискаш да кажеш нещо за работи, дете и през плет не си чувал за тях. Ха стига толкова, кротни малко, стига си се бутал напред като някой отличник!

Този „някого“, за когото говориш, не е от вашата махала, макар че много хора вече са чували за него, навсякъде по света. Бог да го прости, почина наскоро.

А лекцията, за която пак нищо не си чувал, засяга директно въпроса за властта на еврейското лоби в Америка (която, по разбираеми причини, никой освен един евреин, при това евреин с много голям авторитет, не може да засегне без да го напердашат набързо и без много приказки). В смисъл, те и своя си човек напердашиха, при това яко, и със злоба, но поне това не се размина без шумотевица и трясък, не можаха да го обявят за антисемит, ако и да се опитваха. Ето за това става дума в този текст, Стане – а че ти за

тия работи не си чувал гък, и че ти се виждат глупави, та и маловажни, това вече е друг въпрос, който не си струва да дискутираме тука. Не си само ти, нито пък си малцинство, инак човек с мед да ви нахрани всичките...

Спокойствие и тишина

Автор: Палми Ранчев

Вероятно в началото са чукали, и едва по-късно е започнало блъскането с юмруци и ритници по талашитената врата.

– Не се страхувай! – предупредих момичето, което седеше с разтворени колена във фотьойла до стената. – Търся място, където да го направим.

– Как да не се страхувам! – възкликна тя. – Откога бродиш наоколо? Нормално е да реша, че съм попаднала на поредния психопат.

– Не мога да го правя навсякъде.

– Разбрах, че не ти става. Но и мен трябва да ме разбереш.

– Заради този отвън ли?

– Обадих му се, защото се уплаших.

– Обади се пак, моля те.

– Не знам как ще реагира. Възможно е да отнеса някой плесник. Нали разбираш, заради излишната тревога.

– Ще платя още двацет лева. Стигат ли?

– Сега ще научим – каза тя и зашепна на мобилния си телефон. – Всичко е окей! Ще го направим където пожелаеш.

– Мястото винаги е различно. Понякога е същия фотьойл, в който си седнала. Друг път се намира в противоположния край на стаята. Смяташ ли, че е отклонение? Перверзия. Болестно състояние.

– Не знам.

– Кажи все пак. Какво ти е мнението?

– Предпочитам стандартните.

Харесва ми спокойния тон, с който тя обсъждаше появилите се проблеми. И по същия начин, дори още по-спокойно, ще се опитам да обясня защо си поръчвам момичета. Основната причина е точността им. Намирането на подходящо място, където да „консумирам“, както се казва, поръчаното, за мен винаги е трудно. Но все пак ме улесняват значително, ако зная в колко часа ще дойде момичето. Седя на дивана, пуша цигари и се настройвам с разтреперани от вълнение колена. Чуя ли звънеца, три пъти, както съм помолил, винаги се изправям прекалено рязко и обикновено залитам. Посрещането, изпитателните погледи – моя и нейния, – с които всеки от двамата се опитва да определи що за човек е този срещу него,

както и всичко останало в тези първи минути, минава много бързо. Не му придавам особено значение. Но това не означава, че с времето започвам да се чувствам по-уверен. Напротив. Колкото повече приближава основната и най-важната част от преживяването, толкова повече губя ориентация. Такаъв бях допреди половин час. Сега вече всичко е значително по-различно. Сложил съм началото, преминал съм по-съществената част, и очаквам кога ще съм в състояние да действам.

Продължих да бродя из стаята. Ослушвах се с премрежен поглед, почти затварях очи и замирах, за да се освободя от всички външни въздействия. Само понякога поглеждам към нея – седнала е във фотьойла, вдигнала единия се крак, с остро стърчащо настрани коляно. Обула е с онези смешни гащи, на които им викат „прашки“. Малко по-широка е в ханша, отколкото ми харесва. Има точно три гънки на корема. Очертани и дълбоки. Ненавиждам момичета с повече от три гънки. Така че външността ѝ, както се казва, беше на кантар. По-скоро поносима. И не ме дразнеше. Отдавна по-важно беше кога окото, което през цялото време ме следеше отзад и отгоре, ще се затвори. Тогава бръмченето ще престане, ще се успокоя, ще стана отново нормален човек, и ще чуя желаната тишина.

– Харесвам ли ти? – попита момичето и разтвори с още няколко граду-са бедрата си. – Ако вече си готов да започваме, а?

– Изчакай още малко.

– Няма проблем – каза тя, завъртя се настрани, качи на фотьойла и другия си крак. – Нали не ти пречи, че се поразсъблякох?

– Само още малко тишина ми е нужна – прошепнах, вперил поглед в триъгълните, остри и увиснали гърди, и пристъпих като внимателно се ослушвах. – Усещам, че съм наблизко. Някъде тук е!

– Прави каквото искаш. Платил си – знаеш за колко време. Плюс двайсетарка за безпокойството.

– Имам нужда само от още няколко минути.

– Все такива ми се случват напоследък – промърмори тя. – Къде изчезнаха нормалните мъже?

Продължих да се движа покрай стената. Ужасявах се от мисълта, че отново ще заговори. Сигурно защото всичко прекалено се проточи, жуженето в главата ми стана непоносимо. Не беше обикновения звук, с който съм свикнал, а електрическа бормашина: безмилостно дълбасеше мозъка ми.

Напразно опитвах да се съсредоточа. Знаех, че причината за звука не е реален поглед. Завесите са дебели, имам и щори на прозорците. Невъзможно беше чуждо око да види какво правя. Още повече – отзад, и отгоре – както през цялото време го усещах. Погледът, знаех, беше само усещане, че някой ме гледа. И както обикновено ми се случваше в подобна ситуация, скоро отново се върнах в августовския следобед, когато за първи път чух звука.

Разхождах се около Железния мост, важно място в моето детство. Колебаех се дали да сляза към реката или да се изкача на близките хълмове. Тръгнах нагоре, сигурно защото още беше студено за къпане. Прекосих рядката горичка и продължих към възвишението, където обичах да се излежавам в тревата. Изкачих се на върха и почти веднага ги видях от другата страна – две жени – голи и прекрасни. Сنيших се, за да не ме забележат. Едната беше по-възрастна и едра, а с другата, която обявих за „моя“, бяхме вероятно на една възраст. Лежах по гръб, разперили ръце, на два бели чаршафа. След около половин час, който можеше да бъде половин години или половин век, по-едрата лениво и без да се изправя се обърна по корем. Едрите ѝ гърди се раздвижиха, увиснаха тежко и отново се успокоиха, намерили място под двете ѝ мишци, от които стърчаха черни косми. Тогава усетих, че се задушавам. Желанието ми да поема като въздух тяхната красота, да я вдишам напълно и до край, беше зашеметяващо и непоносимо.

Бях се подпрял на лакти и дишах на пресекулки. Без да разбере защо, заотстъпвах, като се влачех по влажната трева. Изправих се когато вече бях сигурен, че двете няма да ме забележат. Гледах издупения си отпред панталон и се срамувах, че не издържаха по-дълго. Мислех си: до края!... Трябваше да остана до края!... Без да съм сигурен какво точно означава в случая. Колебливо затичах обратно към реката. Съвсем естествено ми изглеждаше, когато се спънах по стръмното, полетях напред – небето се преобърна, стана зелена трева – и отново небе, когато за последен път се претърколих през рамо. Не ме заболя, дори не усещах тялото си, и продължих да лежа. Трябваше да мине известно време, преди да дойда напълно на себе си. От възбудата и режещия ми дъх, който смътно си спомнях – повече учуден, че дишам по този невъздържан, не подаващ се на контрол начин – не бяха останали никакви следи. Сякаш никога не съм бил в такова състояние. Всичко неусетно беше се променило. Стана напълно обикновено. Накрая се

загледах в една мравка, която се шураше, постоянно променяше посоката на движение и все не се решаваше накъде да поеме.

Нощта прекарах на същото място. Разговарях съвсем тихо с мравката за двете красавици – по-скоро звуци и недомлъвки, отколкото точно подредени думи – и възбудата ми отново стана непоносима. Пак дишах така, че не бях сигурен, аз ли дишам, или някой с по-голяма нужда от въздух използва устата и белите ми дробове. Всичко изригна и дълго завършваше в разливаща се, мека и успокояваща интимна влага, свързвала ме със спомена за следобедната горещина. Събудих се, или ми се стори, че съм буден, и май почти веднага отново съм заспал. Сутринта навлякох омазания си с трева панталон и без да закусвам се запътих към Железния мост. Струваше ми се, че ако повторя маршрута от вчера, отново имам шансове. И обратно, всяко отклонение ще ме отдалечи от вече преживяното. Бях сигурен, че старанието и надеждите ми са напразни, когато отново ги видях. Лежаха малко по-настрани, в най-ниската част на долчинката, и аз, настанил се на старото си място, подпрял брадичка на дланите си, отново можех да ги наблюдавам или да се скрия, ако се наложи, зад малката издатина. Още по-трудно забележим ме правеше тревата, която стърчеше пред лицето ми.

Скоро, без да чуя шум или да видя някого, усетих, че не съм сам. Ей така, бях сигурен. И въпреки това затворих очи с надежда да се освободя от неприятното чувство. Когато ги отворих забелязах фигурата му на около двайсетина метра. Лежеше като мене по корем. Не го виждах много ясно. Беше мое успоредно подобие, от другата страна на хълма, и както изглежда – значително по-възрастен. Неочакваното му присъствие нямаше кой знае какво значение. Опитвах да се убедя, че почти нищо не се променя, ако той се държи както трябва. Жените щяха да издържат и повече наблюдатели. Имаше достатъчно красота и за двама ни. Беше дори в излишък. Само след няколко минути бях сигурен, че наблюдаваше жените само в началото. През другото време, докато танцувах с поглед върху телата на двете голи красавици, той се взираше към хълмчето, зад което бях аз. Картината скоро стана значително по-определена. Позата му само наподобяваше моята. Иначе беше по-активен – обърнат настрани, подпрял се на лакът – с другата си ръка лъскаше крив бастун. Направо се чудех как не го забелязах веднага. Почувствах се като в обществена баня, сред грозни и отвратителни мъже. Изтеглих се на лакти, и когато двете жени не можеха да ме ви-

дят, скочих и затичах по широка дъга към него. Той продължаваше да ме наблюдава още известно време без да помръдва, после се изправи и също побягна.

Забелязвах поуспокоен, че разстоянието помежду ни бързо се увеличава. Колкото и да бях ядосан, исках само да го прогоня по-далеко. И да се върна на хълмчето. Най-накрая съвсем загубих желание да го преследвам. Изпсувах високо веднъж, да ме чуе, и после още веднъж, само за себе си. Обърнах му гръб и на бегом, доколкото беше възможно по стръмнината, се върнах обратно. Присъствах на поредното бавно и още по-лениво обръщане по корем. Гърдите се люшнаха, увиснаха тежко, после полегнаха на страни и отново се успокоиха. Тогава за първи път чух жуженето. Онзи пак ме гледаше. Не можех да повярвам – какво нахалство. Още по-ядосан от първия път се повлякох по корем назад. Изправих се и затичах към мястото, откъдето го прогоних. Там нямаше никой. Само тревата беше поизмачкана. Пропълзях обратно и отново чух жуженето. Скоро настана тишина, която се издигна, задържа се високо над мен, после освободеното пространство се взриви, изригна на мощни гласъци и се разля в неопикуемо блаженство. Тогава още не знаех, че съм намерил, без да го търся специално, подходящото място.

– Нека поне да опитаме – предложи голото момиче.

– Чакай! Нали съм платил за два часа.

– Искаш ли да загася лампата?

– Не-не, лампата няма значение – казах и въздъхнах с облекчение. –

Ето го моето място за тази вечер.

Звукът беше изчезнал – вече предчувствах дълбоката тишина, постепенното издигане и танца върху нейния бликащ фонтан, – когато отново заблъскаха по талашитената врата. Пак чух бормашината: ж-ж-ж-ж-ж ... Не спираше, колкото и да притисках с длани ушите си. Стържеше и се забиваше навътре и все по-навътре. Не бях сигурен дали в слуха, в мозъка, или направо в цялото ми съществуване. Не разбирах какво става. Не ме болеше. Но усещането за нещо фатално и недовършено, беше такова, че едва издържах. Не знаех какво трябва да направя. Само след няколко секунди главата ми щеше да се пръсне от звука. Момичето, сякаш предчувствайки какво ще се случи, неочаквано се разпищя. Най-накрая, след един по-силен удар, талашитата се продъни с глух и кратък звук. Бях навел глава, затиснал с длани

ушите си. И не го поглеждах – който и да беше влезият. Представях си, че лицето му е същото, като на онзи, когото в детството си видях отдалеко, а по-късно преследвах. Без да съм сигурен какво ще направя, ако бях го настигнал.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: «Шапката на скитника», «Манхатън, почти събитие», «Парцаливо знаме», «Хотелска стая», «Среднощен човек: биографии» и «Любовник на самотни улици и запустели къщи». Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Декември 2007

Да се държиш настрана – това е всичко

Автор: Уди Алън

Господин Алън, досега вие сте били номиниран за Оскар 21 пъти, на три пъти го получихте – и въпреки това още никога не сте присъствали на самото шоу по раздаването на наградите

Да, така е. И тази година няма да отида, със сигурност.

Осемдесетото Оскар-празненство – това сигурно ще е чудесно парти! Какво ви смущава там?

Нищо, просто не мога да му се радвам. Не съм холивудски режисьор и никога не съм бил, аз съм нийоркски режисьор. Нямам нищо против Лос Анжелис – просто не ми доставя удоволствие да бъда там. Не обичам нито тамошното слънце, нито пък вечното разкарване насам-натам с автомобил. Не ми харесва и начина, по който в Холивуд виждат кино-бизнеса. За тях един филм е преди всичко възможност да направят следващите стотици милиони долари. А аз виждам правенето на филми като изкуство. И, по-вярвайте ми, при тези обстоятелства е много трудно да се оцелееш в моята професия.

През всички тия години за вас изглежда беше много по-важно да свирите на кларнет в някой джаз-бар през вечерите, в които се урежда Оскар-шоуто. Лукс ли е да се държите настрана от тия неща?

Аз не се държа настрана, нито пък отричам нещо. Когато ми се обадят и ми кажат: Уди, ще дойдеш ли, ние искаме да ти дадем награда?, аз им отговарям: не, не мисля, че ще дойда. Но те разбира се са свободни да ми дават награди, щом смятат, че ги заслужавам. Могат да ми дават толкова награди колкото си пожелаят. Само че аз няма да отида да ги получа. Пък и какво да ги правя? Жилището ми е пълно с тях – в клозета ли да ги слагам?

С удоволствие ли се държите настрана от реалността?

Винаги съм бил запленил от разликите между реалния и въображаемия свят. И винаги съм предпочитал въображението. Реалността те наранява непрекъснато, тя е едно доста нерадостно място. Това е една от причините, поради които правя филми. По този начин мога да прекарам цяла една година в собствения си фантастичен свят.

Веднъж бяхте казали „Моето киноизкуство е като плетене на кошници в лудница“. Това ли е причината, поради която на 70 години все още правите по един филм всяка година?

Да! В лудницата нещата стоят така: когато пациентите са заети, те се чувстват по-добре, по-спокойни и отморени. С мен е същото – филмите са моята терапия. Когато не правя филми аз пиша пиеси или книги. Когато не пиша, се чувствам ужасно.

Колко важно е за вас общественото признание на работата ви?

Когато бях млад, бях изпълнен от страх пред провала. После видях, че се провалям отново и отново – и нищо особено не се случва. Така страхът изчезна от само себе си по някое време. Тъпото в цялата работа е, че дори когато имаш огромен успех, не се случва нищо особено. В младостта си мислех: когато съм много успешен, всички ще ме обичат, а ако се проваля, целият свят ще ме мрази. Глупости! С годините човек научава, че не се случват нито чудесни, нито ужасни неща. Това е някак успокояващо.

Вие изглеждат спокоен и весел. По-добро ли е настроението ви сега, отколкото преди? Последния си филм, „Вики Кристина Барселона“, който ще се появи в кината през 2008 година, дори заснехте в слънчева Испания.

Обичам Европа – и жена ми също я обича. Тя и децата прекараха чудесно лято в Барселона. Свирих много джаз, посетиха ме двама от членовете на оркестъра ми. Прекарахме няколко дни в Париж, във Венеция и Сардиния. Беше страхотно!

Да не би да сте се наслаждавали на слънцето?

Мразех го! Два пъти трябваше да тичам до лекаря, защото бях сигурен, че съм получил рак на кожата. Слънцето пречеше и при снимките. Трябваше да разпънем огромни бели чаршафи, за да го затъмним. Изгубихме много ценни часове с тази работа.

Защо го направихте въпреки това?

Много просто – казаха ми: гледай сега, ще ти дадем много пари ако заснемеш филма си в Барселона. Добре сега, ако бяха ми казали същото за Сомалия, сигурно щях да отговоря: а, извинявайте, не познавам страната, не знам какви истории се случват там, пък и не бих искал да живея там три месеца. Но Барселона? Много романтичен град! Само дето след снимките,

когато вече не работех всеки ден с Пенелопи Круз и Скарлет Йохансън, Ню Йорк започна да ми липсва.

Това също ли е начин за потискане на реалността: да се влюбвате в млади актриси? Сигурно е трудно да се работи със Скарлет Йохансън без човек да се поддаде на чара ѝ.

На снимачната площадка имахме чудесни преживявания, но иначе не сме се срещали нито веднъж насаме. Нито една вечеря, нито дори едно питие.

Но това е третия филм, който правите заедно!

Връзката ни е чисто професионална. Но на площадката тя наистина е мечтата на всеки режисьор – красива, талантлива, умна, мила, актриса без каквито и да било ограничения.

(Интервюто за вестник *Die Zeit* води **Анита Бласберг**)

Уди Алън (род. 1935) е американски филмов режисьор, автор, актьор и джаз-музикант. Той е автор на повече от 40 игрални филма, безброй много разкази, пиеси и статии.

Най-любопитните идеи от 2007 година

Летящи вятърни турбини

Традиционните вятърни турбини могат да бъдат доста ненадеждни източници на енергия, защото вятърът духа накъдето си поиска. Но не и когато става дума за места по-високи от 300 метра. На тази височина навсякъде по света духа постоянен вятър.

За да се възползва от това, изобретателят Мак Браун от Отава е разработил специална летяща турбина на принципа на въздушните балони, способна да снабдява с електричество цяло малко село. Изпълнена с хелий и свързана със земята чрез меден кабел, 30-метровата турбина е в състояние да произвежда 10 киловата ток навсякъде по света. Правителствата на Индия и Пакистан вече са проявили сериозен интерес към изобретението.

Ранно откриване на болестта на Алцхаймер чрез телефонни допитвания

През тази година изследователите са привършили работата си над един въпросник, съставен от 50 въпроса и предназначен за откриване на хора, болни от Алцхаймерова болест дълго време преди те да са проявили типичните симптоми.

Въпросникът, който се използва по телефона, измерва така наречените „познавателни витални показатели“ (cognitive vital signs) като загуба на краткосрочна памет, която е най-важният ранен симптом на Алцхаймеровата болест, а също така открива понижаването на ежедневните способности като ползване на телефон, готвене или справяне с елементарни финансови операции. Въпросникът открива и поведенчески предупредителни сигнали като апатия, раздразнителност или депресия.

Целта на изследователите е да намалят драстично разходите, свързани с провеждането на превантивни тестове, за които обикновено е необходимо хората да посетят някакво медицинско учреждение. Потенциалните пациенти биват помолени да преминат един втори, вече по-подробен тест за поставяне на окончателна диагноза.

Защо всъщност притежаваме апендикс?

В продължение на години апендиксът беше считан за рудиментарен, безполезен орган, останал от нашите предци, изхранващи се с по-трудно-смилаема от нашата храна. Науката не беше в състояние да предложи никакво по-добро обяснение за съществуването на този орган, той изглежда не върши нищо полезно за тялото и често трябва да бъде отстранен по оперативен път, ако се възпали.

Сега обаче се появява една нова теория, опитваща се да намери по-рационално обяснение за това защо все пак ние притежаваме апендикс. Според група учени, публикували теорията си в декемврийския брой на списание *Journal of Theoretical Biology*, този орган всъщност представлява нещо като „склад“ за полезни стомашни бактерии. Когато чревният ни тракт бъде нападнат от болести като диария или дизентерия, апендиксът е този, който се грижи за подновеното му снабдяване с полезните бактерии, унищожени от болестта.

Но ако той наистина е толкова важен, то защо тогава хората с отстранен апендикс не умират? Отговорът на теорията е, че в модерния свят хигиената и медицината са на високо ниво и това ни позволява да поддържаме нормални популации от полезни бактерии и без намесата на апендикса. В по-ранни времена, твърдят учените, той може и да е бил от решаващо значение за оцеляването на хората след тежки стомашно-чревни заболявания.

„Биологични“ ковчези

През този юли, когато Йорги Ву беше погребана в Калифорния, тя стана първата американка, погребана в Ecorod – един 100% биологично разложим ковчег, направен от рециклирана хартия.

Интересът към „зелени“ погребения се повишава през последните години и Екоподът е един от първите ковчези, посрещащи изискванията на екологично-чувствителните клиенти. В момента се подготвят и други варианти на същата идея като ковчези направени от необработен с формалдехид шперплат, бамбук или ракета.

Надпреварата за производство на биологично гориво

Използването на зърнени култури за производство на биологични горива е все още сравнително неефективно и освен това то доста повишава

цените на тези култури, като например царевица – затруднявайки по този начин съществуването на някои бедни народи. Царевичният етанол се произвежда все още удивително неефективно – тъй като за производството са необходими сравнително големи количества изкопаеми горива, от всяка единица производствена енергия се получават само 1,3 единици етанол.

Новата идея, с която в момента се свързват доста надежди, е за производството да се използват не зърната, а остатъчната биомаса от растенията (стъбла и пр.) Но преработката на целулозата е сравнително труден термохимически процес, провеждан в четири последователни етапа. Той е прекалено скъп, за да направи производството на биологични горива от целулоза икономически оправдано.

Или поне така беше досега. През ноември в Джорджия, САЩ, беше открита първата фабрика за производство на етанол по нов начин, елиминиращ два от досегашните четири етапа.

Другото направление, в което се съсредоточават опитите за постигане на по-ефективни начини за производство, се състои в създаването на генно манипулирани микроорганизми, които да „изяждат“ целулозата, произвеждайки от нея горивни материали.

Конфликти по въпроса за промяната на климата

Световната общественост се нуждаеше от дълги години, за да достигне някакъв вид съгласие по въпроса за заплахата от промяната на климата. В замяна на това една нова идея обаче не се нуждаеше от никакво време, за да бъде възприета като еднозначно валидна. Става дума за допускането, че климатичните промени ще бъдат основната причина за евентуалните следващи глобални конфликти и войни. В началото на тази година генералният секретар на ООН Бан Ки Мун публикува във вестник *Washington Post* статия, обясняваща бруталния конфликт в Дарфур чрез една продължителна суша, която пък се дължи на затоплянето на Индийския океан – част от същите тези глобални климатични промени, чието съществуване беше отричано в продължение на толкова дълго време.

Предположението, че последиците от климатичните промени (суши, наводнения, пропаднали урожай) биха усложнили проблемите, водещи до конфликт, е напълно логично. Но Айдиън Салейхан, политолог от университета в северен Тексас, предупреждава да не се правят опити за преувели-

чаване значението на тези проблеми. Много малко от емпиричните изследвания потвърждават допускането, че недостигът води до конфликт, твърди той; хората се борят по-скоро за получаване на контрол върху излишъците от ресурси.

И все пак тенденцията си остава налице. Американският адмирал в оставка Т. Джоузеф Лопец, формулира това в едно изречение: „Климатичните промени ще предоставят претекстите, които са необходими за разширяване на войната срещу терора“.

Модерно отмъщение

Когато през март тази година 28 годишната Никол Мари Блакуел търсела начин да отмъсти на леля си (която наскоро изхвърлила сестра си, майката на Никол, от къщата си в градчето Такома, щата Уошингтън), тя едва ли е предполагала колко ефективна ще се окаже идеята ѝ. Младата жена написала в един от популярните сайтове за обяви в Интернет следната обява: „Моля, заповядайте на адрес ... и вземете със себе си всичко, което ви хареса. Всичко е безплатно. Можете да вземете каквото си поискате“.

Обявата останала на сайта в продължение само на два часа, преди да бъде идентифицирана като фалшива. Последиците обаче били същите като от урагана Катарина: в продължение на няколко часа незаключената къща на лелята била напълно опустошена, чак до входната градинска врата и мивката в кухнята, които били отнесени от благодарните посетители.

Кулинарен ориентализъм

В последно време се наблюдава засилен интерес от страна на издателския бизнес в Америка към производство на готварски книги, представлящи близкотоизточната кухня. Не малко хора са на мнение, че това в известна степен позволява на американците да разберат по-добре манталитета на хората, живеещи в тази част от света.

Електрически хокейни кьнки

Понякога през зимата затоплените подметки на вашите обувки могат да стопят един микроскопично тънък пласт лед под краката ви – резултатът от което обикновено се изразява в повече или по-малко натъртени задни части. Канадецът Тори Уебър е имал чудесната идея да използва този

иначе неприятен ефект за по-приятни цели: той е създател на първите в света електрически затопляни хокейни кьнки – нещо, което повишава скоростта на пързаяне от 5 до 20 процента.

Уебър бил все още „беден като църковна мишка“, когато през 2001 г. прочел за създаването на батерия, достатъчно малка, за да може да бъде монтирана в пластмасовата основа, която държи една хокейна кьнка. Заедно с приятеля си Джереми Фързър той започнал да експериментира и скоро открил, че затоплените кьнки създават около 70% по-малко съпротивление срещу движението. Все пак идеята не получила подкрепа така лесно и стигнала до реализация едва когато Уейн Грецьки се съгласил да инвестира в проекта. В момента няколко неидентифицирани играчи от хокейната лига на Канада изпробват новите кьнки като част от по-широк тест, одобрен от лигата.

Риба с вкус на ... риба

С намаляването на резервите от океанска риба поради безмилостния индустриален риболов, все повече производители на рибни ястия се обръщат към рибни ферми, за да задоволят нарастващия апетит за морска храна. Но един сектор от индустрията – ресторантите за бърза храна, досега винаги отказваше да направи тази крачка, поради факта, че „фермерската“ риба не притежава вкуса на истинската океанска риба.

Но тази година, след 10 месеца на различни тестове, фирматаHQ Sustainable Maritime Industries обяви, че най-после ѝ се е удало да създаде един вид риба (тилапия), чийто вкус практически не може да бъде различен от този на „истинската“.

Но ще помогне ли „имитацията“ да се съхранят поне донякъде естествените резерви от океанска риба (и преди всичко съомгата в Аляска)? Като се има пред вид, че нарастващата температура на водата в Берингово море и без това намалява резервите от този вид риба, еколозите твърдят, че това наистина е нова надежда за запазване на равновесието в района. С други думи, новото производство би могло да помогне на дивите видове риба да надживеят глобалното затопляне. Да се надяваме!

Данъкът за височина

Трябва ли високите данькоплатци да плащат по-високи данъци от ниските си съграждани? Да – според харвардския професор (и бивш председател на комитета на икономическите съветници на президента Буш) Грег Манкив.

Според теорията, приета в икономическата област, в която работи Манкив, всяко качество, подпомагащо печеленето на пари, и не свързано с полагането на усилия, представлява обект на специален интерес.

Ръстът, оказва се, е един от най-ясните примери в тази насока. Според статистиките, средният американец на ръст около 180 см печели около 5,525 долара годишно повече от онзи на ръст около 160 см, след като се направят корекции за пол, възраст и тегло. Едно възможно обяснение за този феномен е, че височината поражда самочувствие още в юношеска възраст; друго такова – че хората с висок ръст са били (средностатистически) по-добре хранени в детството си и така са успели да спечелят няколко допълнителни пункта по скалата за интелигентност. Каквато и да е причината обаче, техните по-високи заплатки със сигурност не са плод на някакво специално усилие, така че облагането им с допълнителен данък не би предизвикало икономически изкривявания. Използвайки формули за оптимизация на данъците, Манкив е стигнал до извода, че разумното облагане би трябвало да възлиза на 7 % от дохода на дадена висока личност, докато ниските хора би трябвало да получават 13 % облекчение.

Ученият обаче добавя веднага, че за него всичко това е по-скоро мисловен експеримент, отколкото сериозно предложение за промени. Височината не е нещо, придобито по нечестен начин от други хора, така че държавата няма право да отнема облагите, придобити чрез него, казва Манкив.

Вазата от восъчни пити

Идеята за восъчната ваза принадлежи на словашкия дизайнер Томас Либертини, който оформил за целта специално пространство в един пчелен кошер, филмирайки процеса на създаване на пчелния шедьовър. В началото дизайнерът създал восъчна ваза по конвенционален начин, изливайки стопен восък в подходяща матрица. Но след това решил да опита какво ще стане ако остави самите пчели да свършат работата. Той и него-

вите пчели вече са произвели около една дузина вази, една от които е била изложена на панаира за мебелен дизайн в Милано през тази година.

Макар и да са много интересни и изящни, вазите едва ли ще навлязат по-нашироко в ежедневието. Проблемът е там, че те не са непромокаеми и не могат да задържат вода. Но вазите от солиден восък, за разлика от тези, направени от пчели, наистина са непромокаеми, а освен това те притежават още едно любопитно свойство, което Либертини открил случайно. Пчелният восък съдържа антибактериалния агент прополис, който действа като естествен пречиствател на водата във вазата. По този начин цветята остават много по-дълго време свежи и естествени

Надеждата може да бъде по-тежка от безнадеждността

Хората, както е добре известно, са много издръжливи същества – и повечето от нас са в състояние да се възстановят дори и след изключително тежки физически или психически злополуки и удари. Изследвайки факторите, подпомагащи процеса на възстановяване, група учени от Харвард са стигнали до заключението, че в някои случаи липсата на надежда е по-добра за пострадалите, отколкото надеждата.

Става дума преди всичко за ситуации, в които шансовете за промяна са минимални – като например при затворници с доживотни присъди или пациенти, претърпели хирургическа намеса, свързана с тежки за понасяне последствия. Типичен пример в това отношение е така наречената колостомия – отстраняването на края на дебелото черво, свързано с принудата за дефекиране по начин, различен от естествения. Това състояние е изключително неприятно и много хора, принудени да го изтърпяват, заявяват, че те по-скоро биха умрели, отколкото да живеят по този начин. Но колостомията не винаги е перманентна. В малка част от случаите е налице шанс за оздравяване, водещо до повече или по-малко нормален живот.

Учудващият за учените факт бил, че сред двете групи от изследвани пациенти – едните с перманентна, а другите с временна колостомия – онези от първата група се чувствали значително по-щастливи след около шест месеца, докато хората, все още надяващи се на успешен край, се чувствали все така зле.

Всъщност обяснението е близко до ума: „ако вие разглеждате състоянието си като временно“, обяснява един от учените, „то всичко, което ви

занимава, е непрекъснатото очакване на добрия край, вие живеете в състояние на непрекъснато очакване, което ви прави нещастни. Ако обаче приемете положението си като постоянно, вие получавате възможността да избутате назад причината за недоброто състояние и вместо това да се концентрирате върху многото други хубави неща, които животът ви предлага“.

Зверчето

Автор: Палми Ранчев

Възпитателят изкрещя, че отдавна трябвало да загасят лампата, сам я загаси, предупреди ги да не затварят вратата и се отдалечи по коридора. Наско се отмести към стената, където се чувстваше по-сигурен, и се заслуша в настъпилата тишина. Изпусна ножа и с разперени пръсти го потърси под завивката около себе си. Закачи го с пръсти, хвана дървената дръжка и притвори очи. Почти веднага ги ококори. Стори му се, че се чува подозрителен шум. И отново всичко утихна. Децата на съседните две легла дишаха равномерно. Но той, колкото и да му се затваряха очите, трябваше да е нащрек. Стресна се, буквално подскочи и седна в кревата, подпрял се на едната си ръка, когато Главата изръмжа в лицето му. Целият пламна, сякаш го поляха с вряла вода, и се разтрепери. Неусетно беше се унесъл, и той пак го свари неподготвен. Трескаво затърси ножа зад гърба със свободната си ръка. Тук някъде трябваше да е. Накрая успокоен стисна дръжката.

– Хайде, нали си знаеш упражнението – прошепна Главата съвсем близо до лицето му и се ухили. – Седни по удобно. Или забрави какво си правил вчера и онзи ден.

– Махай се! – каза Наско.

И се изтегли с няколко движения плътно към стената. Топлината в гърдите му, позната от предишните вечери, бавно се разстла, прегъна се по края като нагорещен восък. И почти веднага потече.

– Махай се! – повтори той и очите му се напълниха със сълзи. – Предупреждавам те!

– Чакай-чакай! – прошепна Главата, опря коляно на пружината и се качи на леглото, коленичи и се надвеси над него. – Нали я знаеш нашата игра.

– Не е моя игра.

– Наша е!

– Не, само твоя си е.

Почти веднага беше го сграбчил с две ръце, както всяка вечер, за ушите. Не ги стискаше много силно. Просто ги държеше между дланите си. Изправи се, надвесен над него, и опита да го вдигне. Пружината на леглото се разклати под краката му и потъна дълбоко, почти до пода, от тежестта

му. Освободи хватката си, сграбчи го по-удобно и отстъпи. Придърпа го, слезе от леглото, за да му е стабилно под краката, и без да го пуска, отново се опита да го вдигне.

– И да не пициш! – предупреди го той. – Щото тогава, нали знаеш, ще ми направиш една свирка.

Усещаше как ушите му се удължават и заедно с болката всеки миг ще се откъснат от главата му. Почти две седмици всяка вечер правеше едно и също. След няколко неуспешни опита, най-накрая щеше да го вдигне във въздуха. Издържеше ли без да вика, според уговорката, го оставяше обратно и си отиваше. Хилеше се гъгниво през широките си ноздри.

Беше три години по-голям, доста по-тежък и як. В пансиона имаше двама-трима, които можеха да му се опрат. Но с тях Главата беше в приятелски отношения. Не си пречеха, дори, наложеше ли се, си помагаша. Никого не можеше да помоли за помощ. Всички знаеха, че през два-три месеца той си заплюваше някой от малките и постепенно сломяваше съпротивата му. Сега го задържа по-дълго във въздуха, попита „Как е?“ и с рязко странично движение го остави да падне настрани в леглото.

– Пак не изпищя – отбеляза Главата. – Но този път правилата се променят.

– Нищо не се променя! – прошепна Наско, като се опита да не проличи, че се е разплакал – Даже не изохках.

– Повече не ми се чака – изрече безгрижно Главата и седна до него.

– Какво като не си изохкал. Нали все някога ще изохкаш.

Гласът му беше станал съвсем приятелски. В интонацията му имаше молба и покана да се примири. Дори забеляза, че му се усмихва. Вече не беше изродът, който очакваше всяка вечер, а момче като него. Усети ръката му на рамото си. И топлината отново заизпълва гърдите му.

– Плачеш ли?

– Не.

– Поплачи си.

– Мамка ти! – прошепна Наско. – Мразя те!

– Аз те обичам.

Клекна като внимаваше да не загуби равновесие, легна на хълбок и се примъкна плътно до него. Вече усещаше якото му бедро опряно в неговото, когато ръката му описа кратка дъга. Главата изкрещя от неочакваната

болка и бързо се претърколи настрани. Настигна го и ножът отново се заби в тялото му. Щеше да го намущка още веднъж, но той беше се свлякъл на пода и виеше отдолу. Наско срита завивките и се изправи. Беше легнал облечен. Дори не си свали маратонките.

Изчака да разбере какво ще направи. Но той продължи да скимти, претърколи се и изчезна под леглото. Прекрачи над страничната табла, скочи и излезе в коридора. Вървеше бързо и се оглеждаше. Имаше малка възможност, въпреки раните, Главата да го последва. Още не беше се появил. Скоро побягна по стълбите към долния етаж. Лесно извади трите разхлабени пирона от прозорчето, което възпитателите мислеха, че е заковано, и се прехвърли навън.

Пресичаше двора на училището, без да мисли. Вървеше по средата и едновременно с това се наблюдаваше от етажa, на който живееше. Не го интересуваеше мястото където отиваше, нито дори посоката. Спря по средата и вдигна глава към небето. Беше дълбоко и далечно – като дъно – обсипано със светли звезди.

Той беше единственото момче от пансиона, което по това време можеше да ги гледа колкото поиска. Ей така, ще стои, вперил поглед нагоре, без да му пречи който и да било. Спомни си, че след като го намущка два пъти, беше готов още да го мушка. Не искаше да е толкова зъл. И същевременно изпитваше задоволство.

Бързо стигна до денонощното кафе. Показа си само главата и огледа празните маси. Наташа първа го видя.

– Пак ли си избягал?

Влезе, усмихна се, и вдигна рамене в отговор.

– Какво ще пиеш?

– Кола – отговори бързо той и добави: – Половин кола.

– Искаш да си я разделим както предишния път, така ли?

Наташа се изправи от мястото си, отвори малка бутилка кока-кола, пресегна се, взе две чаши от бара и седна обратно на масата в ъгъла. Оттам се виждаше цялото помещение и тя можеше да контролира кой влиза. Побутна към него едната чаша и наля по равно.

– Искаш ли да учим по математика? – попита тя и широкото ѝ бяло лице приближи към неговото. – Или по нещо друго.

– Не искам!

– Нали помниш какво сме се разбрали – продължи тя, почти без да му обръща внимание. – Винаги, когато си тук, ще учим по някой предмет. Не искам да си като останалите тъпаци.

Двамата седяха един до друг и отпиваха от чашите. В шишето беше останала още един пръст кола.

– Налей си я – каза тя. – На мене ми стига толкова.

– Ти си налей.

– Аз ще потърся хартия да порешаваме задачи.

– Не искам сега. Казах ти!

Тя отново се изправи, пресегна се към бара, откъсна с една ръка няколко листа от празния кочан за сметки, като го затисна в единия край с длан, и седна по-близо до него. Усети кръглото ѝ рамото, после и ханша, който беше като огромен деформиран хляб. Косата ѝ миришеше приятно. Не беше сигурен точно на какво. Стана му топло и усети как топлината в гърдите му се разстила, после се прегъва, размеква се. Тогава очите му отново се напълниха със сълзи.

– Онзи още ли те тормози?

– Какво те интересува?

– Добре де, няма да питам – изрече делово тя. – Нека решим поне няколко задачи.

И се наведе към него. Усещаше я плътно до себе си. Стана му още по-топло, отпусна се, и сълзите потекоха по страните му.

Наташа спря да пише, и се заслуша, без да го поглежда.

– Плачеш ли? – попита тя.

– Но без да се чува – изрече със злоба Наско. – Никакъв звук. Нито ох, нито ах.

– Нещо случило ли се е?

– Нали ти казах, че не искам да уча – почти изкрещя той. – Казах ли ти, или не?

Стресната от неочакваната му реакция, тя примигваше. Още не беше забелязала, че Наско извади ножа от джоба си. Стискаше го в разперената си ръка. Предчувстваше нейната изненада, когато го види. Вече мислеше да каже: Я виж какво имам в ръката! И всичко да се превърне в шега. Тогава се усука, рамото му пропадна надолу, и едва не извика от болка. Напрегна мускулите си, лицето му се изкриви от напрежение, но съпротивата му не

беше достатъчно силна. Вече беше видял над себе си собственика на кафето, който продължаваше да му извива ръката. Накрая измъкна ножа от омекналите му пръсти.

– Казаха ти, да не прибиращ това зверче!

– Дете е.

– Тогава защо държи нож? – попита той, вдигна го над главата, а с другата ръка му изви ухото. – Марш навън!

Излезе пред кафето като съдържаше желанието да си разтрие с длан ухото. Постоя отпред и скоро болката премина. Скоро напълно забрави, че някого го е боляло. Отново усети как топлината започна да изпълва гърдите му. Този път очите му останаха сухи. Погледна нагоре към безредно разхвърляните по небето звезди. Направи няколко крачки, обърна се и загледа светлинната реклама на кафето. А-то беше изгоряло и почти не се виждаше. Опитваше се да сравни чувството, което изпитваше от близостта на Главата, и от близостта на Наташа. Приличаха си. И двата пъти усещаше топлина, размекваше се, и му се доплакваше. Но вече беше сигурен, че са напълно различни.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: «Шапката на скитника», «Манхатън, почти събитие», «Парцаливо знаме», «Хотелска стая», «Среднощен човек: биографии» и «Любовник на самотни улици и запустели къщи». Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Булдозерът на обновлението

Автор: Тони Джуд

Суперкапитализмът¹ е описанието на Робърт Рийч за модерния начин на живот. Неговата интерпретация е позната, а диагнозата му – повърхностна. Но те заслужават внимание по две различни причини. Авторът беше министър на труда в правителството на Клинтън. Рийч подчертава тази връзка, добавяйки, че „администрацията на Клинтън – с участието си в която аз се гордея – беше една от най благосклонните към бизнеса администрации в американската история“. Действително, това е една решително „клинтъновска“ книга, чиито недостатъци вероятно ни дават добра представа за това какво може да очакваме (или какво не можем да очакваме) от друго клинтъновско президентство. И темата на Рийч – икономическият живот в днешната напреднала капиталистическа икономика, както и цената, която ние плащаме за него в политическото и гражданско здраве на демокрациите – е важна и дори належаща, макар че „поправките“, които той предлага, са неубедителни.

Темата на Рийч се развива по следния начин: По време на онова, което той нарича „не съвсем златната епоха“ на маериканския капитализъм, от края на Втората световна война до 70-те години, американският икономически живот беше стабилен и се намираше в удобно равновесие. Един ограничен брой гигантски фирми – като General Motors – доминираха своите предсказуеми и сигурни пазари; висококвалифицираните работници имаха постоянна и (сравнително) сигурна работа. При цялата шумотевица, повдигана около конкуренцията и свободните пазари, американската икономика (както и повечето от западноевропейските икономики) зависеше почти изцяло от защитата срещу външна конкуренция, както и от неща като стандартизация, регулация, субсидии, ценова подкрепа и правителствени гаранции. Естествените неравенства на капитализма бяха омекотявани от гаранциите за настоящо благополучие и бъдещо процъфтяване, а също и от широко разпространеното, макар и илюзорно, усещане за общ интерес. „Докато европейците създаваха картели и си играеха на демокра-

---

1 Става дума за книгата на Robert B. Reich: *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, Alfred Knopf Publishing, 2007, която Джуд рецензира тук.

тичен социализъм, американците се заеха направо със същността на работата – създаването на един демократичен капитализъм като вид планирана икономика, управлявана от бизнеса“.

Но от средата на седемдесетте – и с все по-нарастващ напор през последните години – ветровете на промяната, „суперкапитализмът“, започват да отвяват всичко това. Благодарение на технологии, първоначално подкрепяни или произлезли от проекти, свързани със Студената война, като например компютри, оптически влакна, сателити и Интернет, стоките, комуникациите и информацията днес се придвижват със значително увеличена скорост. Регулативни структури, създавани в течение на цял век или повече, сега биват премахвани в течение само на няколко години. На тяхно място идва нарастваща конкуренция както за глобалните пазари, така и за вниманието на интернационалните фондове, търсещи най-изгодните за себе си инвестиции. Заплатите и цените се движат надолу, а печалбите – нагоре. Конкуренцията и нововъведенията създават нови възможности за някои и огромни резервоари от богатство за малцина; междувременно те разрушават работни места, водят фирми до банкрут, а не малко общности – до обедняване.

Отразявайки приоритетите на новата икономика, политиката бива доминирана от фирми и финансисти („Уол Март и Уол Стрийт“, по думите на Рийч), борещи се за браншово превъзходство: „Суперкапитализмът премина в политиката и погълна демокрацията“.

Като инвестори – и преди всичко като потребители – особено сегашните американци получават облаги, за които техните родители не са могли дори да мечтаят. Но никой не се грижи за по-широкия обществен интерес. Инвестиционните печалби хвърчат в стратосферата, но „институциите, които се грижеха за създаване на граждански ценности се намират в упадък“. Дебатите около обществените въпроси в съвременните САЩ, казва Рийч, „са всъщност въпрос на банално конкурентно предимство, търсещо корпоративна печалба“. Идеята за „общото добро“ е изчезнала. Американците са изгубили контрола върху своята демокрация.

Рийч има остър поглед когато става дума за поучителни примери. Пропастта при разпределянето на богатството днес е най-голямата от 1929 г. насам: през 2005, 21,2 % от националното богатство са отишли в ръцете на само един процент от населението. През 1968 шефът на General Motors

е получавал заплата, около 66 пъти по-висока от тази на обикновения работник във фирмата; през 2005 заплата на шефа на Уол Март е вече 900 пъти по-висока от тази на средния работник. Действително, богатството на семейството, основало фирмата Уол Март, днес се оценява на толкова (около 90 милиарда долара), колкото и това на най-бедните 40 % процента от цялото население. Това са 120 милиона души. Ако икономиката като цяло се е развивала невероятно, но средният доход на семейство е останал почти непроменен през последните три десетилетия, то къде е отишло цялото това богатство? Най-вече по посока към върха, отговаря Рийч.

* * *

Ние живеем във време, определяно от икономиката. В продължение на две столетия, от Френската революция насам, западният политически живот беше определян от борбата между ляво и дясно, между „прогресивни“ – независимо от това дали това бяха социалисти или либерали – срещу техните консервативни опоненти. До много скоро тези идеологически рамки бяха много актуални и определяха до голяма степен реториката, ако не и реалността, на обществения избор. Но във времето на последното поколение условията на политическия обмен бяха променени до неузнаваемост. Каквото беше останало от утвърдителния фатализъм на старото ляво повествование – вдъхновяващото убеждение, че „Историята“ е на тяхна страна – беше погребано през 1989 заедно с „реално съществуващия социализъм“. Традиционната десница беше застигната от подобна съдба. От 1830 докъм 1970, да бъдеш десен означаваше да се противопоставяш на лявото разбиране за неизбежни промени и прогрес: „консерваторите“ консервираха, а „реакционерите“ реагираха. Те бяха „контрареволуционери“. Получавала до този момент енергията си от противопоставянето на едни вече отхвърлени прогресивни убеждения, сегашната политическа десница също изгуби ориентация.

Новото определящо повествование – начинът, по който мислим за света, в който живеем – зарязва социалното в полза на икономическото. То предполага една „интегрирана система на глобален капитализъм“, икономически растеж и производителност вместо класови борби, революции и прогрес. Подобно на предшествениците си от 19 век, тази история комбинира претенцията за подобрене („растежът е нещо добро“) с предпоставката за неизбежност: глобализацията – или, по думите на Робърт Рийч,

„суперкапитализмът“ – е един естествен процес, а не продукт на произволен човешки избор. Там където вчерашните теоретици на революцията основаваха мирогледа си върху неизбежността на радикалните социални катаклизми, днешните апостоли на растежа се позовават на също толкова неизбежната динамика на глобалната икономическа конкуренция. Общо и за двата мирогледа е самоувереното разбиране за необходимостта, стояща зад настоящия ход на събитията. Или, както формулира това Маргарет Тачър „Алтернатива няма!“

В новооткритото преклонение пред производителността и пазарите, не преобръщаме ли ние просто с главата надолу вярата на едно предишно поколение? Нищо не е по-идеологизирано, в края на краищата, от твърдението, че всички дейности и политики, били те лични или обществени, трябва да се подчиняват на изискванията на глобализираната икономика, нейните неизбежни закони и незадоволими изисквания. Заедно с обещанието за революция и мечтата за социални промени, именно това обожествяване на икономическата неизбежност беше една от основните предпоставки на Марксизма. Преминавайки от двацетия в двацет и първия век, не сме ли просто заменили една ценностна система от 19 век с друга, останала от същото столетие?

* * *

Подобно на старото властващо повествование, новото такова не предлага почти никакви ориентири, когато става дума за вземането на трудни политически решения. Например: истинската причина, поради която „гражданинът“ в наше време може да се чувства объркан по въпроса за глобалното затопляне е не тази, че в същото време той е и потребител или инвестор. Причината за това е, че глобалното затопляне е както следствие, така и допринасящ фактор за икономическия растеж. При което разбира се възниква въпроса: „Е ли наистина растежът нещо добро по подразбиране?“ Дали съвременното създаване на богатство и подчиненото само на съображения за ефективност нарастване на производителността действително доставят благата, които обещават – възможности, мобилност в социалните йерархии, щастие, благосъстояние, изобилие, сигурност – е нещо, което може би подлежи на съмнение в много по-голяма степен, отколкото самите ние сме склонни да допуснем.

Пазарната оптимизация – заместването на социалните или политически съображения при избора на обществена политика от мерки, оценявани предимно от гледна точка на тяхната икономическа ефективност – е заявяването оправдание за приватизационната надпревара от последните години. Но онова, което претендира да ни представя бъдещето, всъщност в много отношения започва да прилича на миналото, разбивайки обществените и колективни агенции на модерното време във фрагментирани и държани в частни ръце активи, напомнящи за едно отминало време. С възхода на модерната държава (и най-вече в хода на последното столетие), транспортът, болниците, училищата, пощите, армиите, затворите, полицейските сили и достъпа до култура – всички те съществени услуги, не непременно обслужвани по-добре чрез механизмите на частния интерес – бяха поставени под публичен контрол. Сега те отново биват отдавани на частни предприемачи.

В някои случаи – като например транспорта и пощите – тези услуги не носят непременно печалба (например когато става дума за отдалечени или трудно достъпни райони) и данъкоплатците трябва по някакъв начин да подпомогнат или гарантират печалбата, за да може държавата да намери купувач. Но това е просто старомодна субсидия под ново име, а освен това, както посочва и Рийч – постоянен източник на възможна недобросъвестност, подканващ към злоупотреби и корупция. В други случаи частните компании поемат от ръцете на държавата една досегашна обществена отговорност – обслужването на затвори, железопътни линии или болници – заплащайки определена такса за тази привилегия и възвръщайки си разходите като просто ги прехвърлят върху своите клиенти. Като правило обществената хазна получава еднократна печалба и бива освободена от едно административно бреме, но с цената на изгубени бъдещи приходи и загуба на контрол върху качеството на продадените услуги.

Пазарът се нуждае от норми, навици и „чувства“ външни за самия него, за да може да бъде поддържан в ред, за да се осигури самата политическа стабилност, от която капитализмът се нуждае, за да може да се развива по-нататък. Но той тежее към един вид кородирание на точно същите тези практики и чувства. Благосклонната „невидима ръка“ – нерегулираният свободен пазар – може би наистина е била едно положително начално условие за търговските общества. Но тя не е в състояние да възпроизведе

де онези некомерсиални институции и отношения – като съпричастност, доверие, обичай, въздържание, задължение, моралност, авторитет – които е наследила и които преследването на личния икономически интерес по-скоро подкопава, отколкото засилва. По подобни причини връзката между капитализъм и демокрация (или капитализъм и политическа свобода) не би трябвало да се приема като гарантирана: вижте само Китай, Русия или дори Сингапур в наши дни. Ефективността, растежът и печалбата не винаги са предусловия за, или дори следствия от демокрацията, а по-скоро нейни заместители.

* * *

Ако модерните демокрации биха желали да надживеят шока на „супер-капитализма“, те би трябвало да се обвържат с нещо повече от преследването на личното икономическо предимство, особено когато то се ограничава до все по-малко получатели; идеята за едно общество, базиращо се единствено на парични интереси е, по думите на Мил, „по същество отвратителна“. Едно цивилизовано общество изисква нещо повече от личен интерес, независимо от това дали той е заблуден или просветен, за споделеното повествование на своята цел.

Изобилието (както веднъж беше отбелязал Даниел Бел) може и да е американският заместител на социализма, но доколкото става дума за споделени социални цели, пазаруването все пак си остава нещо като прекалено скромно постижение. Но дори и ако приемем, че това не чак толкова зле, то все пак си остава опасението, че историята на безконечния икономически възход може и да не е чак толкова безпроблемна. Последният път, в който светът вече е преминавал през подобен период на безпрецедентно разширение и създаване на огромно богатство, беше времето на империалните десетилетия, предхождащи Първата световна война. По онова време във Великобритания беше широко разпространено гледището, че човечеството се намира на прага на една безпрецедентна ера на мир и благоденствие, точно както това е преобладаващото гледище в САЩ и Европа от наши дни. Всеки читател, опитващ се да получи някаква представа за тази самоувереност – и онова, което я последва – би трябвало да прочете Икономическите последици от мира от Джон Мейнард Кейнс, едно резюме за илюзиите на един свят, намиращ се на ръба на катастрофата.

Именно Кейнс беше един от хората, които предусетиха и извършиха част от подготовката за онзи „копнеж по сигурност“, който изпълни европейците след трите десетилетия на война и икономически колапс, последвали „позлатеното време“. Благодарение до голяма степен на държавно-осигурените обществени услуги и социални мрежи, вградени в следвоенните системи на управление, гражданите на развитите страни изгубиха гризачото усещане за несигурност, както и страха, който беше доминирал политическия живот от 1914 до ранните петдесет години и който в най-голяма степен беше причината за тогавашната привлекателност както на фашизма, така и на комунизма.

* * *

Но ние имаме солидни основания да смятаме, че това състояние започва да се променя. Страхът отново се появява като активна съставна част от политическия живот на западните демокрации. Страхът от тероризма, преди всичко; но така също – и може би много по-коварно – страхът пред неконтролируемата скорост на промените, страхът от загуба на работа, страхът от загуба на собственото положение под натиска на други във все по-неравната борба за разпределение на наличните ресурси. И най-вече – страхът, че не само ние сме онези, които постепенно губят контрол над собствените си решения, но и че същото се случва с ония, които управляват – и които губят контрол под натиска на сили, намиращи се далеч извън техния обсег.

Половин век на сигурност и добруване до голяма степен изтри спомена за последното време, в което една „икономическа ера“ се сгромоляса и превърна в ера на страха. Ние упорито настояваме, че това минало няма нищо общо с нас – в икономическите си разчети, в политическите си практики, в международните си стратегии, дори в образователните си приоритети. Но нашите родители, баби и дядовци, които преживяха на собствения си гръб разнищването на една предишна икономическа ера, имаха едно далеч по-остро усещане за това какво може да се случи с едно общество, когато личните и групови интереси надделяят над обществените и затъмнят общата цел.

Ако казаното тук има основания и настоящите условия не могат да продължат до безконечност, ние бихме направили добре да хвърлим един допълнителен поглед върху начина, по който предшествениците ни от

двайсетия век отговориха на политическите предизвикателства, породени от икономическата несигурност. При което може би ще открием, както го направиха и те, че всеобщата достъпност на социалните услуги и някои ограничения върху неравенствата на доходите и богатството са сами по себе си важни икономически променливи – и че само държавата разполага с ресурсите и авторитета да обезпечи тези услуги и наложи онези ограничения в наше име.

Ние може би ще открием, че една здрава демокрация, бидейки далеч отдалечена от заплахата да бъде погълната от една регулативна държава, всъщност зависи от нея; че в един свят, все повече поляризиран между изплашени индивиди и нерегулирани глобални сили, законният авторитет на демократичната държава е може би най-добрия вид опосредстваща институция, която ние сме в състояние да създадем. В края на краищата, каква е алтернативата? Сегашният култ към неограничена икономическа свобода, комбиниран с нарастващото усещане за страх и несигурност, води до намалено социално осигуряване и минимална икономическа регулация; но тези неща биват съпроводжани от все по-нарастващ държавен контрол върху комуникациите, движенията и мненията на гражданите. С други думи, един вид „китайски“ капитализъм. Това ли е, което си пожелаваме?

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Шоковата доктрина

Автор: Наоми Клайн

Срещнах Джамар Пери през септември 2005, при големия подслон на Червения Кръст в Батън Руж, Луизиана. Вечерята се разпределяше от ухилени млади сциентолози и той чакаше реда си на опашката. Току-що бях нахокана за това, че бях говорила с евакуираните без медиен ескорт и сега правех всичко възможно да изчезна в тълпата – една бяла канадка в море от афро-американски южняци. Наредих се на опашката зад Пери и го помолих да разговаря с мен все едно, че сме стари приятели, което той любезно направи.

Роден и израсъл в Луизиана, той беше напуснал наводнения град преди седмица. Семейството му беше чакало цяла вечност пристигането на евакуационните автобуси; когато те не пристигнали, хората бяха тръгнали сами в прежуриящия пек. Накрая бяха попаднали тук, в този разпилян конгресен център, сега претъпкан с 2000 походни легла и пъстрило от сърдити, изтощени хора, патрулирани от нервни войници от националната гвардия, току-що завърнали се от Ирак.

Новината, разпространяваща се в убежището през този ден беше, че републиканският конгресмен Ричард Бейкър беше казал пред група лобисти „Най-после успяхме да разчистим социалните жилища в Ню Орлийнс. Ние не можехме да го направим, но Бог го направи“. Джозеф Канizarо, един от най-богатите предприемачи в Ню Орлийнс, беше изразил подобно мнение: „Мисля, че сега можем да започнем на чисто. И на това чисто мястото ние разполагаме с огромни възможности“. През цялата седмица Батън Руж гъмжеше от корпоративни лобисти, помагачи да се разгърнат онези възможности: по-ниски данъци, по-малко регулации, по-евтини работници и един „по-малък, по-безопасен“ град – което на практика означаваше планове за събаряне на социалните жилища. Слушайки приказките за „нов старт“ и „чисто място“, човек почти можеше да забрави отровната смес от отломки, химически оттоци и човешки останки само няколко мили по-надолу по магистралата.

Горе в подслона, Джамар не можеше да мисли за нищо друго. „Наистина не виждам в това никакво почистване на града. Онова, което виждам, са много хора, които умряха там. Хора, които не би трябвало да умират“.

Той говореше тихо, но един стар човек пред нас го чу и възкликна: „Абе, какво им има на тия тук в Батън Руж? Това не е възможност, а проклета трагедия. Слепи ли са те?“ Една майка с две деца добави: „Не, те не са слепи, а просто зли. А инак те виждат, виждат много добре.“

Един от онези, които видяха нова възможност в наводнението, беше покойният Милтън Фридман, великият гуру на необуздания капитализъм, авторът на учебника за съвременната, хипермобилна глобална икономика. На деветдесет и три години и със западащо здраве, „чичо Милти“, както той беше познат сред последователите си, намери сили да напише заглавна статия за *Wall Street Journal* три месеца след катастрофата. „Повечето училища в Ню Орлийнс са руини, както и домовете на децата, които ги посещаваха. Това е трагедия. Това също е и нова възможност.“

Радикалната идея на Фридман беше, вместо да се използва част от милиардите долари за възстановяване и обновяване на Ню Орлийнската училищна система, правителството да даде на семействата ваучъри, които те да използват в частни институции.

В остър контраст с ледниковата скорост, с която бяха поправяни дигите и електрическата мрежа, аукционирането на Ню Орлийнската училищна система стана с военна скорост и прецизност. За 19 месеца, докато повечето от бедните жители на града все още не бяха се завърнали, обществената училищна система беше почти напълно заменена от частно управлявани училища.

Фридмановският American Enterprise Institute възторжено заяви, че „Катрина свърши само за един ден онова, което училищните реформатори не успяха да направят в продължение на години.“ Учителите от обществените училища междуременно наричаха плана на Фридман „една образователна яма“. Аз пък наричам тези оркестрирани нападения върху обществената сфера, следващи катастрофални събития, комбинирани с разглеждането на катастрофите като отлични пазарни възможности, „катастрофален капитализъм“.

Приватизацията на училищната система в един средно голям американски град може би изглежда като скромно занимание за човека, смятан за най-влиятелния икономист през последния половин век. И все пак решителността да се използва кризата в Ню Орлийнс за да се подкрепи една фундаменталистка версия на капитализма, беше същевременно едно

странно подходящо сбогуване. В продължение на повече от три десетилетия Фридман и неговите мощни последователи бяха усъвършенствали точно тази стратегия: да се изчака една голяма катастрофа, след което да се разпродадат парчета от държавата на частни играчи, докато гражданите все още се възстановяват от шока.

В едно от най-влиятелните си есета, Фридман формулира основния тактически прием на съвременния капитализъм – онова, което аз разбирам като „шоковата доктрина“. Той отбеляза, че „само кризата – истинска или въображаема – поражда истинска промяна“. Когато тази криза се случи, последващите действия зависят от идеите, носещи се из въздуха. Някои хора трупат консерви и вода в подготовка за големи катастрофи; последователите на Фридман трупат идеи за свободен пазарен капитализъм. И професорът от Чикагския Университет беше убеден, че е изключително важно да се действа бързо, да се наложат необратими промени преди обръщането от кризата общество да се плъзне обратно в „тиранията на статуквото“. Това е една от най-влиятелните идеи на Фридман.

Фридман първо се научи как да експлоатира един шок или криза в средата на 70-те, когато беше икономически съветник на диктатора генерал Аугусто Пиночет. Не само, че чилийците се намираха в състояние на шок след преврата, но и страната беше травмизирана от тогавашната хиперинфлация. Фридман посъветва Пиночет да наложи една бърза трансформация на икономиката – намаляване на данъците, свободна търговия, приватизирани услуги, намаляване на социалните разходи и дерегулация.

Това беше най-екстремното капиталистическо преустройство, опитвано където и да било, когато и да било – и то стана известно под името „революция на Чикагската школа“, тъй като толкова много от икономистите на Пиночет бяха следвали при Фридман. Самият той предложи една фраза, която да обобщи тази болезнена тактика: „шокова терапия“. В последващите десетилетия, когато и да се прилагаха мащабни програми, водещи към свободни пазари, „шоковата терапия“ беше предпочитаният метод на действие.

Започнах да изследвам зависимостта на свободния пазар от силата на шока преди четири години, по време на ранните дни от окупацията на Ирак. Започнах да пиша от Багдад за провалените опити на Вашингтон да се последва военната стратегия на „шок и ужас“ с шокова терапия – масова

приватизация, пълна свободна търговия, 15 % плосък данък, драматично намалено правителство. След това пътувах до Шри Ланка, няколко месеца след опустошителната катастрофа, предизвикана от вълните-цунами, където станах свидетел на същия маньовър – чужди инвестори и международни заемодатели се надпреварваха да използват атмосферата на паника, за да отдадат цялата красива крайбрежна ивица на предприемачи, които бързо построиха огромни ваканционни селища, лишавайки по този начин стотици хиляди рибарски семейства от възможността да построят отново селата си. По времето, когато Катрина удари Ню Орлийнс, вече беше ясно, че това е предпочитаният метод за достигане на корпоративните цели: да се използват моменти на колективна травма, за да се проведат радикални социални и икономически експерименти.

Повечето хора, които преживеят някаква катастрофа, желаят точно обратното на един чист старт: те искат да спасят каквото могат и да поправят онова, което не е било разрушено. Но катастрофалните капиталисти нямат интерес да поправят онова, което е било преди това. В Ирак, Шри Ланка и Ню Орлийнс, процесът, подлъгващо наречен „възстановяване“, започна с това да се довърши работата на катастрофата, като се разруши всичко, което беше останало от обществената сфера.

Когато започнах разследването, показващо връзката между супер-печалби и мега-катастрофи, аз мислех, че съм свидетел на фундаментална промяна в начина, по който „освобождаването“ на пазарите се провеждаше по целия свят. Бидейки част от глобалното движение срещу взривно нарастващата корпоративна власт, което започна в Сиатъл през 1999, аз вече бях свикнала да наблюдавам как изгодни за бизнеса политики биват налагани чрез извиване на ръце по време на срещите на Световната търговска организация, или под формата на условия, прикачени към заемите, отдавани от МВФ.

Но след като се разрових по-дълбоко в историята на този пазарен модел, аз открих, че идеята за използването на кризите и катастрофите е *modus operandi* на Фридмановото движение от самото му начало – тази фундаментална форма на капитализма винаги се е нуждала от катастрофи, за да се развива по-нататък. Онова, което се случваше в Ирак и Ню Орлийнс не беше изобретение на времената, последвали 11 септември. По-скоро

тези смели експерименти бяха кулминация на три десетилетия на стриктно придържане към шоковата доктрина.

Разглеждани през лупата на тази доктрина, последните 35 години изглеждат много по-различно. Някои от най-злощастните нарушения на човешките права от тази ера, които преди бяха разглеждани като садистични актове, прокарвани от антидемократични режими, се оказваха на практика или проведени с намерението да се тероризира обществеността, или активно използвани за подготовка на почвата за радикални свободно-пазарни „реформи“. В Китай през 1989 именно шокът от събитията на площада Тянанмен позволи на китайската комунистическа партия да превърне голяма част от страната в огромна експортна зона, изпълнена с работници, които бяха прекалено уплашени, за да потърсят правата си. Фолклендската война от 1982 послужи по подобен начин на Маргарет Тачър: неуредиците, последвали войната, ѝ позволиха да смаже стачкуващите миньори и да стартира първата лудешка приватизация в една западна демокрация.

Основното правило гласи, че за да може една икономическа шокова терапия да бъде приложена без ограничения, винаги трябва да бъде налице някакъв вид колективна травма. Икономическият модел на Фридман може да бъде частично приложен и в условията на една демокрация – САЩ от времето на Рейгън са най-добрият пример за това – но за да може визията да бъде приложена в цялостната си форма, винаги са необходими авторитарни или квази-авторитарни социални условия.

До скоро такива условия не бяха налице в САЩ. Онова, което се случи след 11 септември 2001 е, че една идеология, излюпена в американските университети и подсилена от вашингтонските институции, най-после получи възможност да се разгърне напълно. Администрацията на Буш, бъкана с ученици на Фридман, включително и неговия добър приятел Доналд Ръмсфелд, сграбчи страха, използван за започване на „войната срещу терора“ и го използва по възможно най-добрия начин, за да я превърне в едно почти напълно „запечалба“ предприятие, една бързо растяща индустрия, която вдъхна нов живот в затихващата американска икономика. Разбирана най-добре като „комплекс на капиталистическата катастрофа“, това е една глобална война, водена на всякакво ниво от частни компании, чието участие се заплаща с обществени пари, с един безкраен мандат да се защитава

американското отечество до края на вечността, чрез елиминиране на всяко „зло“ в чужбина.

За няколко кратки години този комплекс вече разшири пазарния си обсег от борбата срещу тероризма до международните мирни мисии, до поддържането на местния ред и до реагирането срещу все по-честите природни катастрофи. Окончателната цел на корпорациите от комплекса е да се доведе модела на управлението „за-печалба“, който се развива така бързо при извънредни обстоятелства, до нивото на нормалното функциониране на държавата – на практика, да се приватизира управлението и правителството.

По мащаби комплексът на капиталистическата катастрофа е на нивото на бумовете от 90-те, свързани с „ново появяващите се пазари“ и информационните технологии. Той е доминиран от американски фирми, но е глобален – британски компании използват експертизата си в производството на наблюдателни камери, израелски фирми допринасят с експертиза в областта на изграждането на високотехнологични огради и стени. Съчетана с взривно нарастващите печалби на застрахователната индустрия, както и онези на петролната индустрия, катастрофалната икономика може и наистина да е спасила световния пазар от една всеобхватна рецесия, пред каквато той беше изправен в навечерието на 11 септември.

От времето на колапса на Съветския Съюз, налице е мощна разплата с престъпленията, извършени в името на комунизма. Но какво да кажем за онези, които са извършени в името на освобождаването на световните пазари?

Не твърдя, че всички форми на пазарен капитализъм изискват широко-мощно насилие. Напълно е възможно да имаме пазарна икономика, която не изисква такава бруталност или идеологическа чистота. Свободният пазар за потребителски продукти може спокойно да съществува заедно с безплатна система на здравеопазване, с обществени училища, с голяма част от националната икономика – като например една национална петролна компания – намиращи се в ръцете на държавата. Също така е възможно да се изисква от фирмите да плащат прилични заплати, да уважават правото на работниците да основават професионални съюзи, а правителството да събира данъци и преразпределя богатството по начин, който предотвратява острите неравенства, характерни за функционирането на корпоратист-

ката държава. Не е необходимо пазарите да бъдат непременно фундаменталистки.

Джон Мейнард Кейнс предложи именно този вид смесена, регулирана икономика след Голямата Депресия. Именно тази система на компромиси, на проверки и баланси, беше онова, което контрареволуцията на Фридман си постави за цел да разруши в страна след страна по целия свят. Погледнат в тази светлина, капитализмът на чикагската школа има нещо общо с другите фундаменталистки идеологии: ключовото желание за една недостижима чистота.

Това желание за богоподобна мощ за създаване е точно нещото, което така силно привлича идеолозите на свободните пазари към кризите и катастрофите. В продължение на 35 години онова, което подклажда Фридмановата контрареволуция, е привлекателността на един вид свобода, откривана само във времената на катастрофални промени, когато хората, с техните дебелоглави навици и продължаващи потребности, биват премахвани от пътя – моменти, в които демокрацията изглежда практически невъзможна. Именно тези моменти на податливост, когато ние сме психологически безкотвени и физически откъснати от корените си, са времената, в които тези артисти на радикалната промяна си плюят на ръцете и започват работата по префасонирането на света.

Наоми Клайн (род. 1970) е канадска журналистка, авторка и активистка, добре позната с политическите си анализи на корпоративната глобализация. По-известни нейни книги са *No Logo* (2000), както и представяната тук *Шоковата доктрина* (2007)

Коментари (4)

• 02-06-2009|Гост - благодаря за превода
още нещо интересно от Клайн тук – <http://bulgaria.indymedia.org/article/35199>

• 28-12-2010|гост - Линк към филма по книгата
Изпращам линк към филма, правен по книгата, с български субтитри.

 <http://www.youtube.com/user/dokumentalni2?feature=mhum#p/c/7E1210CFD997B2FF/0/NZzZKqp7vJE>

• 07-01-2011|Гост - Книгата е преведена
Книгата е преведена на български език и ще бъде публикувана на 21 януари от изд. Изток-запад. Ще бъде представена от 11.30 в книжарница Хеликон-Витоша, бул. Патриарх Евтимий 68, София

• 08-01-2011|Майя Маркова - несъгласие
„... Един вид свобода, откривана само във времената на катастрофални промени, когато хората, с техните дебелоглави навици и продължаващи потребности, биват премахвани от пътя – моменти, в които демокрацията изглежда практически невъзможна.»

Понеже живея не в Канада, а в България, аз знам, че в такива моменти демокрацията не само изглежда възможна, а и наистина Е възможна. Нещо повече, в страни като България САМО в такива моменти демокрацията е възможна. Само когато стоките изчезнат от магазините, банкнотите се превърнат в ненужни късчета хартия, улиците се напълнят с възмутени граждани и изпълнителната власт прати полицаи да ги разчистват – само тогава средният български избирател не само ще си занесе задника до секцията, а и ще гласува за демократи. Или поне за хора, които от подходящ ъгъл и при оскъдно осветление могат да минат за такива.

Описаните условия у нас не са се наблюдавали от 97-ма насам, поради което оттогава демократ не е печелил избори в България.

„Напълно е възможно да имаме пазарна икономика, която не изисква такава бруталност или идеологическа чистота. Свободният пазар за потребителски продукти може спокойно да съществува заедно с безплатна система на здравеопазване, с обществени училища... Джон Мейнард Кейнс предложи именно този вид смесена, регулирана икономика след Голямата Депресия.“

Това описание на учението на Кейнс, когато идва от устата на толкова

интелигентен автор, не може да се нарече другояче освен лъжа. Радвам се, че е включено в цитирания откъс, за да може всеки читател да направи справка какво всъщност е проповядвал Кейнс и да стигне до съответните изводи.

Популистският момент

Автор: Иван Кръстев

„Един призрак броди по света – призракът на популизма. Преди десетилетие, когато новите нации придобиха независимост, централният въпрос беше колко от тях ще поемат по пътя на комунизма? Днес този въпрос, така актуален тогава, звучи леко демоде. Ако управниците на новите държави са склонни изобщо да възприемат някаква идеология, то тя би имала популистски характер.“ Такова е заключението на Чита Йонеску и Ърнест Гелнър точно преди четиридесет години. Достатъчно дълъг период от време „популизъмът“ първо да изчезне, а после да се завърне като основен играч в глобалната политика. И днес отново, също както тогава, не може да има съмнение относно важността на популизма. Но и днес, също както тогава, никой не е напълно сигурен какво точно представлява той. Има ли един конкретен феномен, който да отговаря на това конкретно наименование?

През последния половин век „популизъм“ беше предпочитан термин, с който да се опишат т. нар. „народници“ в Русия през XIX в., а по-късно основно понятие, с което да се улови трудно определяемия характер на политическите режими в управляваните от харизматични лидери държави от Третия свят. „Популизъмът“ стана любимо понятие и за описание на латиноамериканската политика през 60-те и 70-те години. При все това тази трансформация в употребата на понятието всъщност затвърдява твърдението на Айзая Бърлин, че това понятие демонстрира синдрома на Пепеляшка – имаме обувка с формата на популизъм, но не и крак, на който тя да пасне.

По отношение на съвременната употреба на термина поразително е почти немислимото разнообразие от политики и актьори, които той се очаква да обхване. Не е ли усилие спрямо здравия разум да се опитваме да поставяме под един знаменател левичарската „Болivarска революция“ на Чавес и идеологията и политиката на настоящото антикомунистическо правителство на Полша? И не е ли прекалено подвеждащо да определяме като популистки едновременно правителството на Берлускони, което доскоро управляваше Италия, и настоящия режим в Иран? И все пак не е напълно лишено от основания настояването на някои коментатори и по-

литически теоретици, че терминът „популизъм“ би могъл да се използва като общо родово име за всички тези твърде различни помежду си политически играчи. Само едно толкова мъгляво и зле дефинирано понятие, каквото е „популизъмът“, би ни позволило да проумеем и да обясним радикалната трансформация в политиката, която е в ход на много места по света. Неясното и зле дефинирано понятие „популизъм“ ни позволява да уловим характера на днешните предизвикателства пред либералната демокрация по-добре, отколкото би ни позволило някое от добре дефинираните понятия, които понастоящем са в широка употреба. Тези предизвикателства не са следствие от възхода на антидемократични и авторитарни алтернативи, а произтичат от опасни мутации вътре в самите либерални демокрации.

Очевидно е, че новият популизъм е загубил смисъла на идеология или на изразител на аграрен радикализъм, каквото е първоначалното значение на понятието. Освен това понятието „популизъм“ е прекалено рехаво и еklekтично, за да претендира да бъде идеология от порядъка на либерализма, социализма или консерватизма. Но растящият интерес към популизма отразява водещата тенденция в модерния политически свят – възходът на демократичния илиберализъм.

Именно възходът на демократичния илиберализъм е основната ни загриженост, когато обсъждаме умножаването на популистките революции в Латинска Америка, политическия смут в Централна Европа или пък политическата логика зад негативния вот във Франция и в Холандия на референдума за конституцията на ЕС. Новият популизъм не отправя предизвикателство към демокрацията в качеството ѝ на система, основаваща се на свободни избори или на управление на мнозинството. За разлика от екстремистките партии през 30-те години на XX в. (фашисти, комунисти) новите популисти не се стремят към забрана на изборите или към установяване на диктатура. Новите популисти всъщност харесват изборите, а за съжаление често ги и печелят. Това, на което всъщност се противопоставят, е представителният характер на модерните демокрации, защитата на правата на малцинствата и не на последно място ограниченията върху народния суверенитет, отличителна черта на процеса на глобализация.

Когато обсъждаме възхода на популизма днес, това, което имаме предвид, всъщност е започналата след края на Студената война ерозия на либералния консенсус, както и нарастващите напрежения между демократич-

ния мажоритаризъм и либералния конституционализъм – двата основни елемента на либералните демократични режими. Възходът на популизма е индикация, че либералните решения в областта на политиката, икономиката и културата губят все повече своята привлекателност, докато политиките на изключване печелят все по-голяма популярност.

Популистката ситуация

Би било сериозна интелектуална грешка да разглеждаме възхода на популистките партии като победа на антидемократични нагласи и позиции. В действителност възходът на популистките партии и настроения е страничен продукт на глобалната вълна на демократизация, на която бяхме свидетели през 90-те години, продължили сякаш повече от десетилетие. Резултатите от световното проучване на общественото мнение, извършено от Галъп Интернешънъл, „Гласът на народа 2006“, сочат, че 79% от хората по света смятат, че демокрацията е най-добрата съществуваща форма на управление, но в същото време, когато въпросът опира до управлението на собствените им страни, едва една трета от анкетираните смята, че гласът на народа бива чул. И именно защото съвременните популисти не могат да бъдат охарактеризирани като антидемократични, либералите изглеждат така смълчани и объркани в своята реакция спрямо популисткото предизвикателство. В съвременните медийни дебати терминът „популизъм“ се използва най-вече, за да обозначи емоционален, опростенчески и манипулативен дискурс, насочен към „исконните чувства“ на народа, или пък за да опише опортюнистки политики, стремящи се да „купят“ подкрепата на народа. Но забранява ли демократичната политика апелирането към страстите на народа? И кой решава кои политики са „популистки“ и кои са „нормални“? Както отбелязва Ралф Дарендорф „това, което е популизъм за едни, за други е демокрация и обратното“. И освен ако не прибегнем до брехтиански жест и анулираме народа, популизмът е и ще продължава да бъде част от нашия политически пейзаж.

Отправената от популизма заплаха не се изразява във възхода на политически партии и движения, които се позовават на „народа“ срещу неговите евентуални представители и поставят под съмнение установените политически партии, интереси и ценности. Популизмът не заслужава чак толкова внимание и като възможно обяснение на трансформацията на де-

мократичната политическа система в Европа и на подмяната на партийната демокрация с „аудиторна демокрация“. Като синоним на постмодерната политика и като опит за категоризация на новите центристи популизъм се отдръпва от политиката на класи и интереси. Същевременно упадъкът на идеологическата политика е новина с вчерашна дата.

Популистката заплаха идва от популизма като светоглед, който възприема обществото като изначално разделено на две хомогенни и антагонистични групи, „непоквареният народ“ срещу „корумпирания елит“, и отстоява позицията, че политиката трябва да бъде израз на всеобщата воля на народа и че социалната промяна е възможна само като радикална смяна на елита.

Дълбоката заплаха, която отправя популизмът, се изразява в едновременното възникване на две тенденции – възходът на популисткия мажоритаризъм и възходът на манипулативността на елитите. В този контекст революционният режим във Венецуела, който може да бъде перфектна илюстрация на тезата на Токвил за тиранията на мнозинството, и режимът в Москва, който се основава на антипопулистка манипулация, са просто две измерения на популистката ситуация. Революционерът-популист в Латинска Америка си поставя за цел да предотврати възможността корумпираното малцинство да се върне на власт. Ръководителите на суверенната демокрация в руски стил използват политическата система, за да предотвратят възможността опасното мнозинството да бъде представено във властта.

Централноевропейската дилема

Политическите дилеми, пред които е изправена Централна Европа днес, могат да се тълкуват като представителен пример за опасностите, породени от възхода на демократичния илиберализъм. Формирането на широката популистка коалиция в Полша след изборите през септември-октомври 2005 г. беше първият предупредителен сигнал, че в централноевропейската политика се случва нещо странно и неочаквано. Този сигнал придоби особено тревожно звучене след 14 юли, когато Ярослав Качински – братът близък на президента, Лех Качински, беше назначен за министър-председател на мястото на Казимеж Марцинкевич и наред с Роман

Гертих (министър на образованието) увеличи броя на популистите в кабинета.

Изборите в Словакия на 17 юни 2006 г. и сформирването на ново правителство в Братислава беше поредната индикация, че това, което става в Полша, не е злощастна проява на полска ексцентричност, а ясна тенденция. Сформираният там кабинет – немислима и непоносима коалиция между умерените популисти на Роберт Фицо, крайните националисти на Ян Слота, и мечиаристите на бившия министър-председател Владимир Мечиар – е красноречив пример за новите тенденции в централноевропейската политика. По същество той е смесица от антилиберални и левичарски обещания, повечето от които така и остават неосъществени като политики, и консервативна културна програма, даваща израз на засилващите се настроения на несигурност и ксенофобия.

Не е трудно да се открият причините за изборните поражения на проевропейски ориентираните либерални реформатори – сред тях са високата безработица и увеличаващото се социално неравенство. По-трудно би било да се обясни защо популистките и профашистки движения са единствената налична алтернатива. Дали проблемът се корени в Централна Европа – или пък е заложен в самата демокрация?

Същият ден, когато Роберт Фицо сформира своето правителство, конституционният съд на Словакия обяви, че словашки гражданин е поискал съдът да анулира общите избори. Ищецът заявява, че републиката не е изпълнила задължението си да създаде „нормална“ избирателна система и следователно е нарушила конституционното право на гражданите на мъдро управление. От гледна точка на ищеца избирателна система, която може да породи такава пъстра коалиция като словашкото правителство, не може да е „нормална“.

Частният иск на словашкия тъжител не е лишен от основания. Правото на мъдро управление може да влезе в противоречие с правото на глас. Тази специфика на демокрацията винаги е пораждала безпокойство у либералите. Всъщност по-суверните сред запознатите с творчеството на влиятелния през XIX в. Франсоа Гизо (1787-1874), биха могли да заподозрат, че той се е превъплътил в словашкия гражданин, изискващ намесата на конституционния съд.

Именно Гизо и неговите колеги, „доктринерите“, влагат цялото си красноречие в обосноваването на тезата, че демокрацията и доброто управление са съвместими само при режим на ограничени изборителни права. Според тях истинският суверен не е народът, а разумът. Поради това гласуването трябва да се обсъжда на базата на способности, а не на права. През XIX в. „способността“ се обвързва с имущество или с образование; правото на глас може да бъде поверено само на онези, които имат подходящо образование или достатъчно имущество. Понастоящем никой не се изказва открито в полза на ограничаването на изборителните права, но един уважаван либерален професор в Полша наскоро предложи да се въведе тест за политическа зрялост и само след успешното му преминаване изборителите да получават правото да гласуват. В случая с пълновластната демокрация на Путин проектът не е да се ограничи броя на хората с изборително право, а да се ограничат възможностите за избор. Политическите технолози в Кремъл ръководят политическа система, която практически изключва възможността нежелана партия или кандидат да спечели изборите.

Елити срещу народ

Най-успешната формулировка на парадокса на съвременната европейска политика предлага Стивън Холмс, професор по право в Нюйоркския Университет, който отбелязва, че решаващият въпрос е „Как е възможно да има елити, които са легитимни едновременно глобално и локално?“. На този въпрос европейската политика не успява да намери отговор. Затова еврооптимизмът днес изисква голям кураж и въображение, особено като се има предвид случилото се в Полша и Словакия. Звучи извратно, но е вярно – в нашата демократична епоха елитите в Европа тайно мечтаят за система, която ще лиши безотговорните гласоподаватели от възможността да нарушат правото на мъдро управление, и те са готови да използват Европейския съюз за осъществяването на тази своя мечта. В същото време повечето граждани са убедени, че макар и да имат правото да гласуват, нямат правото да влияят на взимането на решения, и затова се противопоставят на по-нататъшното разширяване на Европейския съюз.

В този смисъл Централна Европа днес е „малката Франция от 1847 г.“, преди голямата вълна на национално-народната революция през 1848 г. През 2006 г. главните действащи лица в европейската политика са елитите,

които бленуват за политически коректна форма на ограничени изборителни права, и народът, който е убеден, че вече живее в режим на ограничени изборителни права.

Новите популистки мнозинства не възприемат изборите като възможност да се решава измежду различни политически алтернативи, а като бунт срещу привилегированите малцинства – в случая с Централна Европа това са елитите и ромите като главния колективен „друг“. В реториката на популистките партии между елитите и ромите няма съществени различия. И едните, и другите не са като нас; и двете групи крадат и грабят честното мнозинство; и едните, и други не плащат данъците, които дължат; и двете групи имат чужда подкрепа – и по-конкретно, подкрепата на Брюксел. Негативните настроения спрямо елитите, които бяха важен фактор в мотивацията на централноевропейските граждани да подкрепят членството на страните си в ЕС, в момента се обръщат срещу ЕС. Проучванията на общественото мнение показват, че по време на процеса на присъединяване преобладаващата част от обществеността е била склонна да приема Брюксел като съюзник в озаптяването на своите корумпирани елити, но сега, когато тези държави вече са в ЕС, мнозинството възприема Брюксел като съюзник на елитите в намирането на начин да избегнат демократичната отговорност.

Резултатът от всичко това е политика, при която популистите стават открито антилиберални, а елитите – тайно антидемократични. И това е реалната заплаха, която крие популизъмът. В епохата на популизъм основният сблъсък в политиката не е между леви и десни, реформатори и консерватори; структурният сблъсък е между елити с нарастващи съмнения относно демокрацията и разгневено общество с изострящи се анти-либерални настроения. Политиките на антикорупция, антитероризъм и антиамериканизъм са три от проявленията на новата политика на популизъм.

Поразителното е, че между тези три дискурса, които формират глобалната политика днес, има плашещи сходства. И трите са „празни кутии“, в които лесно могат да се вместят всякакви смътни страхове и цинично проектирани политически стратегии; всеки от тях е реакция спрямо разширяващата се бездна между елити и общественост и всеки от тях е симптоматичен за съществуването на политически свят, в който няма идеологическа

алтернатива на демокрацията, но същевременно мнозина са изгубили вяра в нейните предимства.

Западната либерална демокрация предприе шумна рекламна кампания за анти-корупционната си политика в опит да канализира антиелитистките настроения в подкрепа на демокрацията и на икономическия либерализъм. Либералните демокрации се опитват да убедят народа, че единственият проблем са корумпираните правителства.

Що се отнася до антитерористичния дискурс примерът би бил Вашингтон, който позволи едно дискредитирано, но полезно правителство даzakлейми своите вътрешни опоненти като „терористи“ и да ограничи гражданските права в замяна на подкрепа за глобалната „война срещу терора“.

Пример за употребата на антиамериканизма са корумпираните и незаконни правителства, които се опитват да придобият легитимност, убеждавайки разгневената общественост, че Съединените щати са виновни за всички злини както в собствените им страни, така и по света.

В политически контекст, в който структурният конфликт е между „елитите“ и „народа“ и в който „празнотата“ на политическото послание не е пасив, а основен актив, либералната демокрация е изложена на опасност. Съвременното поколение европейски либерали са възпитани в политическата традиция, която погрешно (както от историческа, така и от теоретическа гледна точка) приема за даденост, че антилибералните партии са и антидемократични. Случаят вече не е такъв. Истинското предизвикателство пред либералната демокрация днес е възходът на демократичния илиберализъм. Либералите са обречени да водят война на два фронта – срещу популистите, но и срещу уплашените от демокрацията либерали.

Текстът се препубликува с разрешение на списание „Критика и хуманизъм“

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

Коментари (3)

- 02-02-2008 | Борислав Борисов

Тази статия, поне лично за мене, е много ценна, особено с прецизната дефиниция за същността на популистката заплаха. Не знам дали прекрасното списание „Критика и хуманизъм“ има сайт, но искрено съм благодарен на „Либерален преглед“ за възможността да прочета този текст на Иван Кръстев

- 18-05-2012 | Димитър Пешев - Ако елитите не водеха война срещу собствените си народи, както това най-ясно в момента се вижда в САЩ, нямаше да има и популизъм.

- 04-08-2012 | Станимир Лучков

И тъкмо те тласнат да си мислиш – диктатура ще оправи нещата. Трийсет години диктатура, докато матуряла не разбере, че трамвая се движи само по релсите, а релсите не се крадат.

И тъкмо си мислиш, че си намерил решението и разбираш, че някой е откраднал завода за трамваи.

Новият космополитизъм на съвременността

Автор: Улрих Бек

Националистическата перспектива – която приравнява обществото с националната държава – ни заслепява относно същността на света, в който живеем. За да разберем истински взаимосвързаността на хората и населените по земното кълбо, ние се нуждаем от една космополитна перспектива. Общият терминологически знаменател на нашия гъсто населен свят е „космополитизация“, което означава **размиване на отчетливите граници**, разделящи пазари, цивилизации, култури и не на последно място – жизнените светове на различните народи. Със сигурност светът все още не е лишен от граници, но самите граници стават размити и неясни, проницаеми за потоци от информация и капитал. Те обаче са значително по-малко проницаеми за потоци от хора: туристи – да, имигранти – не. В националните и локални жизнени светове, както и в институциите, протича процес на вътрешна глобализация. Това променя условията, при които се оформя социалната идентичност – вече не е толкова необходимо тя да бъде определена от негативното противопоставяне между „ние“ и „тях“.

За мен е важно да се подчертае, че космополитизацията протича не на някакво абстрактно или глобално ниво, извън и над главите на хората, а в тяхното ежедневие („светска космополитизация“). Същото важи и за вътрешните операции на политиката, които вече са глобални на всякакво ниво, дори на нивото на вътрешната политика, защото те непрекъснато трябва да вземат пред вид глобалните измерения на различните политически зависимости, течения, мрежи, заплахи и т. н. („глобална вътрешна политика“). Ние трябва да се запитаме например: Как се променя нашето разбиране за власт и контрол от една космополитна перспектива? В качеството на отговор аз предлагам тук следните седем тези.

Първа теза: Глобализацията е анонимен контрол

Във взаимоотношението между глобалната икономика и държавата се оформя един вид **мета-властова конюнктура** (meta power play), една борба за власт, в контекста на която правилата, отнасящи се до властта на национално и международно ниво биват определяни отново. Особено икономиката вече е развила един вид мета-власт, изкубваща се от сферата

на властовите отношения, определяни от територии и национални държави, за да завладее нови властови стратегии в дигиталното пространство. Понятието „мета-властова конюнктура“ означава, че играчите в това поле едновременно се борят за власт и променят правилата на световната политика, които досега бяха ориентирани около националните държави.

Разглеждането на въпроса за източника на мета-властта води изследователя до едно много интересно обстоятелство. Основната идея може да бъде изразена чрез цитиране заглавието на един източноевропейски вестник, което се появи по време на една визита на германския канцлер през 1999: „Прощаваме ви кръстоносните походи и очакваме инвеститорите“. На практика това е едно пълно преобръщане на постановките на класическите теории за властта и контрола, което улеснява нарастването на властта на мултинационалните компании: средството за принуда е не заплахата от инвазия, а напротив – **заплахата от не-инвазия** на инвеститорите, или от тяхното оттегляне. С други думи, има само една по-страшна заплаха от тази да бъдете превзети от интернационалните компании – и това е заплахата да не бъдете превзети от тях.

Тази форма на контрол вече не е свързана с изпълняването на команди, а вместо това с възможностите да се инвестира с по-голяма печалба в други страни, както и от потенциала за заплахи, откриващ се чрез такива възможности, т. е. заплахата да не се върши нищо, **да се откаже да се инвестира** в една определена страна. Новата власт на концерните се базира не на използването на насилие като последно средство за подчиняване на другите на собствената воля. Тя е далеч по-гъвкава, защото може да функционира, без да е зависима от определено местоположение, а значи е глобална.

Не империализъм, а не-империализъм; не инвазия, а оттеглянето на инвестиции съставят ядрото на глобалната икономическа власт. Тази детериториализирана икономическа власт не изисква нито политическо осъществяване, нито политическа легитимност. Утвърждавайки се, тя дори подминава институциите на развитите демокрации, включително парламенти и съдилища. Тази мета-власт не е нито законова, нито незаконна; тя е „транс-законова“. Но тя със сигурност променя правилата на националната и международна система на власт.

Аналогията между военната логистика на държавната власт и логиката на икономическата власт е удивителна. Обемът на инвестиционния капи-

тал отговаря на бойната сила на военната техника, с решаващото различие, че в този случай силата се увеличава чрез заплахата да не се стреля. Развойната дейност е еквивалентна на осъвременяването на военните системи. Основаването на филиали от големите корпорации в много различни страни замества военните бази и дипломатическите корпуси. Старото военно правило, че нападението е най-добрата защита, преведено на сегашен език, означава: държавите трябва да инвестират в развойна дейност, за да увеличат максимално глобалната нападателна сила на капитала си.

Силата на заплахата за не-инвестиране е вече повсеместна в наши дни. Глобализацията не е опция; тя е анонимна власт. Никой не я е започвал, никой не може да я спре, никой не е отговорен за нея. Думата „глобализация“ означава: **организирана липса на отговорност**. Вие търсите някого, към когото можете да се обърнете, срещу когото можете да връчите някакво оплакване или да демонстрирате. Но всъщност няма никаква институция, към която да се обърнете, никакъв телефонен номер, на който да позвъните, нито пък електронна поща, на която да пишете. Всеки вижда себе си като жертва, никой не е извършител. Дори шефовете на корпорации (онези Макиавелиеви „модерни принцове“), които инак желаят да бъдат ухажвани, трябва по дефиниция да пожертват собствената свобода на мислене и поведение пред олтара на акционерската стойност, ако не искат сами да бъдат уволнени.

Втора теза: Нова перспектива за различен подход към действието

Вицът на аргумента за мета-властта се състои в това, че възможностите за действие сред играчите биват определяни вътре в самата игра на мета-власт. По същество те зависят от това как самите действащи определят и пре-определят политическото – и тези дефиниции са предварителните условия за успех. Само една решителна **критика на ортодоксалността на националната държава**, както и създаването на нови категории, насочени към една космополитна перспектива, могат да открият нови възможности за достигане на власт. Всеки който се придържа към старите, национални догматизми (например към фетиша за суверенността, както и към унилатералните политики, последващи от него), бива прескочен, прегазен, без дори да получи възможност да се оплаче от това. Именно огромните разходи, които възникват за държавите в резултат от тяхното придържане към

старите, национално-държавни правила за властови отношения са онези, които довеждат до принудата да се премине към една космополитна гледна точка. С други думи: национализмът – едно сковано придържане към гледната точка, че световните политически мета-властови игри са и трябва да си останат национални – се оказва изключително скъп. Този факт беше нещото, което САЩ, една световна сила, трябваше да научи наскоро в Ирак.

Объркването между национална и глобална политика изкривява перспективата на наблюдателя, като в същото време блокира разпознаването и разбирането на новите специфики на властовите отношения и ресурси. Това означава да се пропусне използването на възможността за трансформиране на старите „печелещ-губещ“ и „губещ-губещ“ правила на мета-властовата игра в нови „печелещ-печелещ“ правила, от които могат да печелят както държавата и глобалното гражданско общество, така и капиталът. Тук става дума за **запреобръщане на основната идея на Маркс**: не битието определя съзнанието, а съзнанието увеличава новите възможности за действие за играчите, които са въввлечени в глобалните политически властови отношения (космополитна перспектива). Налице е царски път към трансформацията на собствената властова ситуация. Но първо вие трябва да промените собствения си светоглед. Един скептичен, реалистичен светоглед – но в същото време един космополитен!

Трета теза: Само на капитала е позволено да нарушава правилата

Ирония на историята е, че светогледът, дискредитиран от колапса на комунизма в Европа, сега бива възприеман от победителите в Студената война. Неолибералите въздигнаха слабостите в мисленето на Маркс – а именно неговото упорито подценяване на националистките и религиозни движения, както и неговия **едноизмерен, линеарен исторически модел** – до ранга на свое собствено кредо. От друга страна, те затвориха очи за марксисткото прозрение, според което капитализмът освобождава множество анархистки и саморазрушителни сили. Остава си мистерия по каква причина неолибералите вярват в това, че нещата ще се развият по един различен начин през 21 век. Във всеки случай, надигащите се екологически катастрофи и революции говорят един много по-различен от техния език.

Неолибералният дневен ред представлява един опит за обобщение, основаващ се на краткотрайните исторически победи на мобилния капитал.

Перспективата на капитала вижда себе си като нещо абсолютно и автономно, представяйки по този начин стратегическата сила и пространство за възможности на класическата икономика като под-политическа, световна политическа жажда за власт. След това всичко, което е добро за капитала, се превръща в **най-добра опция за всички**. Изказано иронично, излиза така, че максимизацията на властта на капитала, в окончателния анализ, е най-добрият път към социализма.

Във всеки случай неолибералният дневен ред настоява върху следното: в новите мета-властови отношения, капиталът разполага с две фигури и с два хода. Всички останали, както и преди, имат достъп само до една фигура и един ход. Силата на новия либерализъм, следователно, се основава на едно радикално неравенство: не всекиму е позволено да нарушава правилата. Нарушаването и промяната на правилата си остава **революционен прерогатив на капитала**. Националистката политическа перспектива циментира върховната власт на капитала. Това превъзходство обаче по същество се основава на допускането, че държавата ще си остане завинаги ограничена от черупката на правилата, определяни от национално-властовите отношения. Коя, тогава, е контра-силата, която може да се противопостави на глобализирания капитал?

Четвърта теза: Ние, потребителите, сме тази контра-сила

В общественото съзнание на Запада, ролята на сила, противопоставяща се на капитала, който нарушава правилата, се отдава не на държавата, а на глобалното гражданско общество и множеството действащи в него лица. Изразено по-заострено, бихме могли да кажем, че контра-силата на глобалното гражданско общество се опира на фигурата на политическия потребител. Не по-различно от силата на капитала, тази контра-сила е следствие от способността да се каже – навсякъде и винаги – „не“, да се откаже извършването на дадена покупка. **Оръжието на не-купуването** не може да бъде ограничено нито в пространството, нито във времето, нито пък по отношение на някакъв обект. То обаче зависи от достъпа на потребителя до пари, както и от съществуването на определено изобилие от стоки и услуги, измежду които потребителите могат да избират.

Фатален за интересите на капитала е фактът, че не съществува стратегия за противопоставяне на нарастващата контра-сила на купувателя.

Дори най-всемогъщите международни концерни не разполагат с властта да уволняват потребителите си. Защото, за разлика от работниците, потребителите не принадлежат към фирмата. Дори изнудваческата заплаха за производство в друга страна, в която потребителите са все още отстъпчиви, е един изключително неефективен инструмент. Информационно свързани и целево мобилизирани, необвързаните, свободни потребители могат да бъдат **организирани на международно ниво** и превърнати в смъртоносно оръжие.

Петата теза: Пожертвайте автономията, печелете суверенитет

Няма път напред, който да заобикаля **пре-дефинирането на държавната политика**. Без всякакво съмнение, представителите и действащите лица на глобалното гражданско общество са незаменими в глобалните мета-властови отношения, особено когато става дума за прилагането на космополитните ценности. Опитът да се извлече обаче едно абстрактно поле от възможности, основаващо се на досегашната държавна политика, и да се проектира това поле върху космополитната сфера, води до огромна илюзия. А именно илюзията, че противоречията, кризите и страничните ефекти на великата трансформация, която се разгръща в момента, биха могли да бъдат цивилизирани чрез включването им в контекста на гражданското общество, само че в един по-голям мащаб.

Съществено важно, ако желаем да разрушим **рамките на национализма**, в контекста на политическата теория и действие, е да се прави различие между суверенност и автономия. Национализмът се основава на приравняването на тези две категории. От негова гледна точка, икономическата зависимост, културният обмен, както и военното, юридическо и технологическо сътрудничество между държавите водят задължително до загуба на автономия, а следователно и на суверенитет. Ако обаче суверенитетът бива измерван чрез степента, до която една държава е способна да решава собствените си национални проблеми, то тогава съвременната нарастваща зависимост и сътрудничество – с други думи, загубата на автономия – всъщност води до нарастващ суверенитет.

За космополитизма това разбиране е централно: загубата на формална автономия и **печалбата на съдържателен суверенитет** могат да бъдат взаимно подсилващи се. Глобализацията означава и двете тези неща едно-

временно: нарастване на суверенитета на действащите, например поради факта, че чрез информационни връзки, сътрудничество и взаимозависимости те придобиват способност за действие на огромни разстояния, докато същевременно страните им губят автономията си. Съдържателният суверенитет на действащите лица (колективи и индивиди) се увеличава в степената, в която формалната автономия бива намалявана. С други думи: онова, което се случва в процеса на политическа глобализация, е трансформацията на автономията (основаваща се на национална изключителност) по посока на един суверенитет, основаващ се на над-национално обвързване.

Шеста теза: Една държава, към която нацията е безразлична

Политически отговор на глобализацията е „космополитната държава“, отваряща се към света. Тази държава възниква не чрез разпадането или потискането на националната държава, а чрез нейната вътрешна трансформация, чрез „**вътрешна глобализация**“. Юридическите, политически и икономически потенциали, намиращи се на националните и локални равнища, биват преформирани и отново отворени. Това хермафродитно същество – едновременно една космополитна и национална държава – не се разграничава от други нации по националистични признаци. Вместо това то развива една мрежа, основаваща се на взаимното признание на другост и равенство на различията, с цел решаване на над-националните проблеми. Същевременно суверенитетът се разширява, за да се решат националните проблеми. Понятието за космополитна държава се основава на принципа за национално безразличие по отношение на държавата. Той прави възможен едновременното съществуване на различни национални идентичности чрез прилагане на принципа за конституционна толерантност вътре и космополитни права – вън от общността.

В навечерието на Вестфалския мир от 1648, гражданската война на 16 век (която беше подклаждана на религиозна основа) беше приключена чрез прилагането на принципа за разделение на държавата от религията. По много подобен начин войните на двайсетия век биха могли да бъдат приключени чрез окончателното разделяне на **държавата от нацията**. Точно както не-религиозната държава за пръв път направи възможно мирното съвместно съществуване на различни религии, мрежата от космопо-

литни държави трябва да гарантира едновременното съ-съществуване на национални и етнически идентичности чрез принципа за конституционна толерантност. И точно както християнската теология трябваше да бъде потисната в началото на модерния период в европейската история, така в наши дни трябва да бъде потисната националистическата теология.

Исторически пример за това е Европейският Съюз. Чрез политическото изкуство за създаване на взаимни зависимости, бивши врагове бяха успешно превърнати в съседи. Свързани едни за други чрез „златните белезници“ на националния напредък, страните-членки непрекъснато трябва да подновяват взаимното признание и равенство по пътя на оспорването.

Теорията и концепциите на космополитната държава трябва да бъдат разграничавани от три различни позиции: от илюзията за автономната национална държава; от неолибералната идея за една минимална, дерегулирана икономическа държава; накрая от изкушенията за едно уеднаквено глобално правителство, чиято концентрирана власт го прави невидимо.

Седма теза: Превърнете стените в мостове!

Космополитизмът в смисъла, в който това понятие се използва тук, абсолютно не означава еднаквост или хомогенизация. Индивиди, групи, общности, политически организации, култури и цивилизации желаят – и трябва да си останат – различни, може би дори уникални. Но, за да изразим това метафорично: стените помежду им трябва да се превърнат в мостове. Най-важно от всичко, такива мостове трябва да бъдат построени между човешките умове, манталитети и въображения, но така също и вътре в нациите и местоположенията, в нормативните системи (човешките права), институциите, както и в „глобалната вътрешна политика“, която търси решения на транс-националните проблеми като енергийна политика, удържимо развитие (sustainable development), борбата срещу глобалното затопляне и борбата срещу тероризма.

Улрих Бек преподава социология в Ludwig Maximilian University в Мюнхен и в London School of Economics and Political Science. Той е автор на множество книги, сред които бихме отбелязали тритомния му труд върху Новия Космополитизъм: *Power in the Global Age: A New Political Economy* (2002/2006); *Cosmopolitan Vision* (2004/2006); *World Risk Society: On the Search for Lost Security* (2007).

Тоалетни истории

Автор: Славенка Дракулич

Как объркахме нормалността с рая

Недостигът на тоалетна хартия може и да не е бил единствената причина за падането на комунизма, но той е доста подходяща метафора за един режим, неспособен да задоволи основните нужди на гражданите си. Макар че тоалетната на Славенка Дракулич е по-добре снабдена тия дни, тя продължава да си задава въпроса: а не е ли нормалността, за която тя и останалите източноевропейци копняха толкова дълго време, само един пореден фалшив рай?

Полският автор Анджей Стасюк, в есето си „Dziennik okretowy“, описва как, разглеждайки тоалетната си, най-после е разбрал, че се намира в Европа:

Наскоро, докато перях дрехите си, разбрах – сякаш внезапно осенен – че съм гражданин на средна Европа. Може би беше заради перилния препарат *Ото*, а може би *Ariel* или нещо друго, опаковано в пъстра кутия. Една далечна, отчасти митическа цивилизация – дали беше *Procter&Gamble*, или може би *Henkel*, или *Lever*? – се обръщаше към мен на собствения ми език. И не само това, тя се обръщаше и към другите обитатели на централна Европа, на местните им езици: *Praci prostriedok pre farbeny bielizen. Fekezett habzadzu mosopor szines ruhakra. Detergent pentru rufe colorate. Prasak za pranje rublja i boji...* Докато слагах дрехите си в пералнята и внимателно отмервах порцията *Ariel* (или може би *Ото*), аз чувствах, че съществуването ми е разпознато по един дълбок и значим начин. Погледнах и към други продукти в тоалетната си: пасти за зъби, дезодоранти и различни течности за почистване. Всички те оповестяваха моето централноевропейско възкресение. Това изглеждаше като едновременно оповестяване на независимост и възстановяване на дипломатически отношения. *Skladujte mimo dosah deti*¹.

Аз, от моя страна, мога също да засвидетелствам това усещане за принадлежност към Европа когато погледна към собствената си баня (която е и

---

1 Andrzej Stasiuk, *Dziennik okretowy, Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej srodkowa*, Wolowiec 2000.

тоалетна), макар че Хърватско все още не е член на Европейския Съюз. Все пак ние ще бъдем членове след кратко време, или по-точно казано след три години, както нашите политици обичат да ни уверяват. С други думи, ние сме почти там – както мога да разбера от опаковките както на *Ariel*, така и на *Ото*. Това изглежда многообещаващо, тъй като и към мен се обръщат на местния ми език. И, също като Стасюк, аз се дивя на факта, че моят език бива признат, или поне че пазарът разпознава Хърватско. В края на краищата, не идва ли пазарът преди политиката? Някои казват, че той определял политиката. *Procter&Gamble* сега имат фабрика в Чехия и скоро вероятно ще имат такава и в Хърватско. Тя ще осигури работа за поне някои от нашите 17% безработни (това е неофициалната цифра – официално ние имаме 11%). Аз продължавам да се удивявам на „светлото бъдеще“ или на рая от бъдещето. Но след това, вглеждайки се в кутията на праха за пране, аз забелязвам, че има разлика между тези, които са в Европейския Съюз и онези, които не са: макар на кутията да има информация, написана на нашия език, инструкциите за ползване са напечатани на стикер, залепен допълнително върху нея. Ние все още не сме там; виждам, че Стасюк е все още на крачка пред мен.

За разлика от Стасюк аз съм жена. По тази причина моята тоалетна съдържа повече от един прах за пране, всякакви видове кремове и масла, шампоани и продукти за коса. И аз не се срамувам ни най-малко да призная това. Напротив, аз дълго време очаквах да се появят по лавиците ми всички тия *Lancôme* и *Helena Rubinstein*, онези *Estée Lauder* и *Givenchy* и *Chanel* и *Dior* продукти. Или, по-точно казано, аз очаквах възможността да мога да ги купя в магазините в Загреб, вместо да ги купувам в Грац или Триест или някой друг западен град, който се случваше да посещавам. Те са по-скъпи в Загреб, но това е цената, която съм готова да платя, за да ги имам тук, под ръка. Защото, както повечето жени, така и аз вярвам, че един омекотяващ кожата крем, един „влажнен, ароматен крем, наситен в хипер-оксигенирано растително масло“, не само ще позволи на кожата ми да остане копринено-нежна като кожата на бебе, но и „ще създаде“ – и това е дори още по-важно – „едно чувство за телесна хармония и непосредствено усещане за добро физическо състояние“. Накратко, той обещава едно чудо. Както повечето жени в източна или западна Европа, така и аз вярвам в този тип чудеса. Вярвам толкова много, че хвърлям празните опаковки от

скъпи продукти с натезало сърце. От време на време ме надвива едно съмнение – и тогава аз си задавам всякакви видове нормални, но повърхностни въпроси като например: защо са ми необходими всички тия козметики? (Те не са, всъщност никой не се нуждае от тях). Защо всяка част от тялото ми се нуждае от по-различен крем? (Тя не го прави) Но това се случва само в моменти на слабост, когато вярата ми в козметиката, пазара, рекламата, капитализма, Запада, демокрацията, човешките права, и т. н., изпадне в криза – нещо, което всяка религиозна личност сигурно ще разбере. Когато не поставям под въпрос идиотицината на харченето на пари за такива безполезни дреболии, аз се наслаждавам на използването им.

Всъщност, аз се наслаждавам на гледката на банята си тия дни, защото съм достатъчно възрастна, за да си спомням банята на родителите си през ранните петдесет години, когато прахът за пране *Plavi radion* беше единственият на пазара¹. Или една още по-ранна баня без какъвто и да било прах за пране, само с калъп сапун от марката *Jelen*. Спомням си също, че имахме два вида одеколон, които майка ми купуваше в аптеката, носейки си собствено шишенце. Аптекарят, възрастен, сериозен човек, който сам правеше одеколона, го наливаше в шишенцето, докато аз вдъхвах магическата миризма. Предпочитаният от майка ми вид се казваше *Черна котка*. В детството ми имаше толкова малко козметични или дори хигиенични продукти, че марката на единствената паста за зъби, с два различни вкуса, ягодов и ментов, беше просто наричана „пастата за зъби“. С други думи, самият продукт беше вече и марка, нещо невъобразимо в наши дни.

*Какво още имаше в онази баня? Молив за очи от въглен (предполагам, че античните египтяни са ползвали нещо подобно), крем за лице Кожя-Мечта, както и сапунът за бръснене на баща ми. Веднъж или два пъти ние получихме колетти от чужбина; в тях се намираха няколко сапуна на име *Lix*, опаковани в красива хартия с малки фотографии на филмови звезди. О, колко нежен беше той – оставяйки наистина кожата ми „бебешки нежна“ и тяло-*

---

1 Предполагам, че същото се отнася с многократно по-голяма сила и за всички читатели на тия редове, които – подобно на преводача, са достатъчно възрастни, за да си припомнят майки, стържещи калъп сапун за пране над (все пак вече съществуващата и в тая част на Балканите) перална машина, в средата на шейсетте години. Това, както и несъществуването на домашна баня, което правеше необходимо ежеседмичното посещение на двете подрастващи момчета, заедно с таткото, в градската баня, останаха най-вероятно още от турско време. Jedem das Seine!

то ми в хармония, повече от който и да било крем в наши дни. Бих могла да се запитам също какво нямаше в онази баня. Спомням си отчетливо, но и с неудобство, че там нямаше дамски превръзки. Те не можеха да се купят. Не съществуваха като продукт.

Онова, на което особено се радвам в наши дни – и което Стасюк не споменава изобщо – е пакетът фина тоалетна хартия. Цели рула от нея, аз все още ги трупам сякаш могат всеки момент да изчезнат от лавиците на супермаркета, както ставаше едно време. Старите навици умират трудно! Тя е мека, много мека и може да се купи в различни пастелни цветове – светло синьо, розово и оранжево; някои видове имат цветен десен, на един от тях се виждат скиори (за ползване през зимата, предполагам), а върху другия има смешни животинки, вероятно за да се насърчават децата да го ползват. В супермаркета от другата страна на улицата напоследък купих последния хит, леко парфюмирана тоалетна хартия от Италия. Но тогава реших, че това е прекалено, дори и за колекционер. Освен това ароматът ѝ се пресича с ония на омекотителя на въздуха, с тоалетния дезодорант, с различните почистващи препарати ...

Спомня ли си някой в източна Европа в наши дни, че тоалетната хартия беше лукс преди не чак толкова дълго време? Предполагам, че моята генерация е последната, която го прави, а когато ние си отидем, този факт ще бъде напълно забравен. Хората, родени след 1985 ще кажат озадачено: какво, нямаше тоалетна хартия ли? Но това е невъзможно! Как сте могли да живеете без нея? И наистина, как сме могли¹?

Ролята на тоалетната хартия при събарянето на комунизма е една особена роля. Нямам пред вид някаква фина тоалетна хартия като онази, която сега имам в тоалетната си, а просто тоалетна хартия, каквато и да било. За мен липсата на този продукт се превърна в символ на промените, които комунистическото общество беше претърпяло през последните две десетилетия – ясно указание за това, че комунизмът, като политическа и икономическа система, не функционираше. Една система, която не беше в състояние да разпознае и задоволи основните нужди на хората, започвайки с тоалетна хартия и свършвайки с човешките права, нямаше как да не

---

1 „Работническо дело“, слава Богу, се намираше без проблеми, ако и операцията да предполагаше известно предварително поомачкване на строго-твърдата хартия, по разбираеми причини (Бел. пр.)

пропадне. Макар че в ретроспектива това изглежда очевидно, никой тогава не се осмеляваше да очаква, че това би се случило толкова скоро.

Интересът ми към баните и тоалетните в източна Европа датира от много дълго време насам. През пролетта на 1990 аз посетих Букурещ и вилата, в която преди е живеело семейство Чаушеску. По-късно описах това посещение в една история, озаглавена „В банята на Зоя“¹:

Пишках в розовата ѝ тоалетна, измих ръцете си в розовата ѝ мивка и оправих грима си в огледалото над нея. За момент дори размислях дали да не се окъпя в нейната вана – розова, разбира се. Може би това беше нещо-то, за което всяка румънска жена е мечтала, да се наслади на привилегиите на румънската принцеса, на първия етаж на вилата, която беше фамилна резиденция на семейство Чаушеску, на улица „Пролетна“ в Букурещ. ... Банята на Зоя изобщо не е луксозна, а по-скоро патетична в опитите си да изглежда луксозна. Това е обикновена, ако и просторна, баня от типа, който човек може да открие в домовете на семейства от средната класа на Запад. Но когато Зоя е живяла тук, нейната баня се е считала за израз на окончателния лукс, преди всичко защото тя е функционирала и е била снабдена с топла вода, сапун и тоалетна хартия. Това е било изключение в Румъния – и по този начин нещо, обозначено като лукс.

Ако това е била мечтата за лукс сред бедните хора, то реалността им беше доста по-различна:

Посетих един приятел в един от небостъргачите в Букурещ. Малкият му апартамент се перчи с вана, но често липсва водата, с която тя да се напълни. Водата, както и електричеството, често спират. Ако посетите който и да било държавен или частен ресторант – или която и да било обществена тоалетна в града – сигурно ще получите усещането, че сте влезли в някакъв подземен свят, в който цивилизованият живот е престанал да съществува. Това е може би едно от първите неща, които новодошлият забелязва в тази страна: първо миризмата, а след това видът на тоалетните ѝ. Известният ресторант *Carol si Vere в сърцето на Букурещ, намиращ се в една красива сграда от деветнайсетти век, за която казват, че някога е била църква, не прави изключение от това правило. Дърворезби, орнаменти по стените, изобщо цялата атмосфера на една класическа Bierstube е запазена и храната също е добра, но впечатлението за качество изчезва за броени секунди щом*

---

1 Slavenka Drakulic, *Café Europa – Life After Communism*, 1996

само вземете рискованото решение да отидете до тоалетната. Затваряйки врата зад себе си, вие започвате да се задушавате от острата миризма на урина, докато отчаяно се опитвате да намерите сухо петънце по наводнения под. Не ще и дума, на тоалетната липсва седалка, но по времето, по което посещавате такъв известен ресторант, вие сигурно вече знаете, че такива неща не могат да се очакват тук. А след това трябва да подръпнете едно мръсно въженице, за да пуснете водата. Сапун не се вижда никъде, а тоалетната хартия изглежда е нещо напълно непознато. Няма нито една-единствена обществена тоалетна в Букурещ, където можете да намерите нещо такова. ... В тоалетната на Зоя аз разбрах, че едно цивилизовано демократично общество има много малки шансове да пусне корени в страни, където една нормална, чиста тоалетна с течаща топла вода, тоалетна хартия и сапун, са лукс, запазен за диктаторите.

Сега са изминали вече почти две десетилетия между моята история за тоалетната на Зоя и онази на Стасюк за неговата собствена тоалетна. Междувременно в тази част на Европа се случиха огромни исторически промени – въвеждането на демокрация и свободна пазарна икономика, присъединяването към Европейския Съюз на много нови страни, за да спомена само някои от тях. Каква е цената, която ние трябваше да платим, за да имаме нормална тоалетна – да живеем нормален живот – и какво, в този контекст, е „нормалното“ изобщо? Какво се случи с нас между Зоя и Стасюк? Ако продължа по-нататък с метафорите, които се опитах да въведа тук, като например „тоалетна“ и „тоалетна хартия“, то може спокойно да се допусне, че нашата мечта е била да имаме тоалетната на Зоя. Може би не с нейните златни кранове за вода и розови плочки за баня, а просто една обикновена тоалетна с обилна топла вода и тоалетна хартия. Защото в по-раншни времена дори една обикновена тоалетна беше лукс, запазен само за членовете на номенклатурата (или, както моят бивш сънародник Милован Джилас веднъж се изрази, новата класа).

Сигурна съм, че вече сте забелязали, че доста често използвам първо лице множествено число. Наистина, това местоимение, обозначаващо множество, колектив, е ключ към разбирането на много неща, свързани с бившите комунистически страни и поведението на хората в тях, както и на нашите мечти и очаквания. Но кое е това „ние“, което – всеки път когато

използвам местоимението – звучи като някаква митична единица, някакво несъществуващо колективно тяло, някакъв призрак?

Не, то не е призрак. За мен, която сама е израснала в една така наречена комунистическа (или социалистическа) страна – една страна, която не беше толкова бедна колкото онези от съветския блок, но по-късно стана много по-бедна от тях, тъй като всички те вече го напуснаха, докато Югославия се разпаднаше на части в една кървава война – за мен това „ние“ не е нито фигуративен израз, нито пък абстракция. То е ключова дума. То е обобщението на опита от моя предишен живот. Използвам го преднамерено, също като правеха това другарят Тито, другарят Чаушеску или който и да било друг важен другар, обръщайки се към хората, макар и с една напълно различна цел. За мен то разкрива колективния дух, в който ние растяхме, по време, в което гражданите бяха третираны като едно-единствено тяло. В училище и на работа, в обществения живот и в политиката, хората не съществуваха в никаква друга граматическа форма. Всяко представяне на едно „аз“ беше наказвано – защото, както това се подразбира от само себе си, индивидуализмът започва именно в акта на противопоставяне на колективизма.

Именно затова аз използвам това местоимение, за да обознача нашия общ знаменател, онзи много сходен опит, който хората получаваха, живеейки при комунизма. Последниците от политическото използване на тази граматическа форма бяха, и все още са, унищожителни. Ние все още виждаме себе си като група, като нация, понякога дори като племе. И все още не като индивиди. Трудно е да се започне да се действа като аз“, защото с нашето минало е трудно да се повярва, че едно индивидуално мнение, инициатива или глас може да означава нещо по-различно. Да се крием зад „ние“ все още е по-сигурно. А освен това, да бъдеш индивид означава да бъдеш индивидуално отговорен, а това също изисква определено учене. Тоест, време.

Не само комунистическото минало е онова, което ни затваря в колективното местоимение, но също и нашата мечта да се измъкнем от този затвор. Ние подхранвахме колективната мечта да избягаме от ежедневието. Ние мечтаехме за една по-различна нормалност. Но каква по-точно?

Краткият отговор е, че ние не очаквахме нищо по-малко от рая. Защо рай? И как би могла която и да било нормалност да се превърне в рай?

Много просто – защото, сравнена с онова, което имахме – или по-скоро, с онова, което няхахме – което другите (т. е. западноевропейците) имаха, тази реалност ни се представяше като такова невероятно изобилие, че за нас то изглеждаше точно като рай.

Комунистическият блок не беше толкова солиден, колкото претендираше да бъде. Благодарение на проблясъци на живот от другата страна, благодарение на – често контрабандно внесените – филми, списания и телевизионна реклама, както и дребни неща като фин шоколад и парфюм, бельо, козметика, играчки и музика – както и мека, приятна тоалетна хартия, каквато самата аз носех на една приятелка във Варшава – нашата вяра в един рай на потребителя лесно замени официалната комунистическа вяра.

В такава една ситуация, всеки „изтънчен“ аргумент за разликите между комунизма и капитализма, за факта, че при комунизма повечето хора бяха еднакво бедни, докато при капитализма те не бяха еднакво богати, не играеше никаква роля, поне не и тогава.

Ето как се получи голямото объркване: западно европейската нормалност, която изглеждаше толкова красива, но така недостижима, беше обърквана със самия рай, ако и самите ние да не я наричахме рай, а просто Европа. Точно както и тоалетната на Зоя – тоалетната, също толкова желана, но също толкова недостижима, за някой обикновен румънец.

Но имаше и нещо друго, което направи за нас някак много лесно да повярваме в рай: фактът, че животът при комунизма също се основаваше на един вид вяра в рай. Това направи лесна замяната на една религия с друга.

В комунистическата идеология, ако не и в нейната практика, библейският рай беше заменен от вярата в едно „светло бъдеще“, т. е. в едно безкласово, егалитарно общество в което, по думите на Маркс „всеки ще работи според способностите си и ще получава според нуждите си“. Вярно, идеята беше, че осъществяването на едно такова общество ще се случи в този свят, а не в другия, но това изглеждаше просто като нюанс, особено като се има пред вид, че „светлото бъдеще“ никога не получи какъвто и да било реален шанс и по този начин си остана също толкова фиктивно, колкото и християнския рай.

Само че, както и при всяка друга религиозна система, ние бяхме обучавани да вярваме. Тази вяра създаде много специфичен вид манталитет – един манталитет, от който не е така лесно да се освободим, дори и ако меж-

дувременно обстоятелствата бяха се променили драстично. Това изглежда доста трудно дори за поколението, което сега се намира в тридесетте си години. Ние бяхме и все още сме свикнали да мислим, изпитваме и реагираме на реалността по тези религиозни и колективни начини.

Въпросът, разбира се, е какво получихме ние в замяна на нормалността, която бяхме объркали с рая.

Нормалността, с която източно европейските страни се сблъскаха след падането на комунизма и, по-късно, след влизането в Европейския Съюз, беше нещо доста по-различно от онова, което те бяха очаквали. Промяната от тоталитарна към демократична политическа система, от планова икономика към (див) капитализъм, не създаде автоматично един по-добър живот за всички. Новият опит на свободата беше съпроводен от един нов вид бедност и несигурност. С времето ние започнахме да разбираме, че нормалността (раят, Европа) има и обратни страни: една все по-нарастваща разлика между бедни и богати, висока безработица, корупция по всички нива, за да назовем само някои от тях.

Нещо повече, няма облекчение, защото няма и край на страданието; фактът, че онова, което е рай за едни, е същевременно ад за много повече други, просто причинява болка, защото този факт е по същността си несправедлив. Лесно е да се забрави, че егалитаризмът беше може би най-привлекателната част от комунистическата религия.

Продължавайки с моята метафора, аз бих дори твърдяла, че ние не само мечтаехме за тоалетната на Зоя, но също бяхме тренирани да вярваме, че повечето от нас имат право на това. Ако вече бяхме отровени от вярата в егалитарния рай на комунизма, нашите посткомунистически политици, с техните обещания, направиха всичко възможно, за да ни отровят отново.

Много скоро се разпаднаха не само мечтите ни, но и повечето от новите обещания. Не бяха създадени никакви ефективни механизми за защита, нито психологически, нито пък материални. Старата социална осигурителна мрежа, каквато си беше слаба, изчезна заедно със старата система. Нямахме професионални съюзи, които да защитят правата ни, нямаше социална държава, нямаше добри и почтени закони, които да уважаваме, нито пък социална мрежа, която да ни подпомогне – и никакво, или все още никакво, осъзнаване на нуждата от нея.

Мнозина от нас, изправени пред такива огромни промени, измамни и разочаровани в новите обстоятелства – нормалността, за която бяхме мечтали – започнаха да се чувстват като жертви. Страхът и несигурността бързо бяха определени от някои политически лидери като „криза на националната идентичност“. Несигурността поражда страх, а страхът, от своя страна, обикновено означава затваряне в себе си, защищаване на онова, което имаме, или мислим, че все още не сме изгубили.

Обаче „нацията“ и „религията“ все още бяха тук, за нас – на практика, повече от всякога. Разочаровани и огорчени, самотни и уплашени, мнозина от нас намериха убежище в лоното на ортодоксалния, католически, мюсюлмански или друг религиозен уют. Други се поведоха по националната или популистка реторика на националистическите водачи, които нямаха какво толкова да предложат, освен някого или нещо, на което да се прехвърли вината: глобализация, хедонизъм, декадентство, капитализъм, корупция, демокрация, стари комунисти, нови олигарси, Западът, евреите, циганите ... нямаше значение кой или какво.

Фактът, че някои получиха тоалетната на Зоя, но много повече – не, се превърна в проблем. Човек би могъл да твърди, че това е поне един от източниците на всички ония Качински, Слота и Орбан-овци от наше време.

Беше ли нормалността (искам да кажа раят, Европа), така както си я представяхме и желяхеме, просто грешка? И да, и не. Ние се учим по трудния начин, че такава нормалност – с други думи, един удобен живот – не идва автоматично и че, преди всичко, тя не идва лесно.

Сега ние сами виждаме, че нормалността има и друго измерение – една досадна, дребнава борба, пред която всеки от нас е изправен. Далеч от цвета на розовите тоалетни, цветът на нормалността е сивия. Това са неприятни новини. И борбата не познава край, било то когато става дума за тоалетната на Зоя, за справедливост, за повече свобода – или за противопоставяне на корупцията, манипулацията и страха. Добрата новина обаче е, че има нов шанс за спечелване на тази борба. Време е да разберем, че това зависи от всеки един от нас, от това как всеки от нас се заема с нея. Ние не можем да обвиняваме когото и да било повече, по простата причина, че всяка личност вече има значение. Или поне може да се опита да го има.

Славенка Дракулич (род. 1949 г.) е хърватска журналистка и писателка. Книгите ѝ са преведен на повече от петнайсет езика. В момента тя живее в Стокхолм, Швеция.

След диктатора

Автор: Дейвид Рийф

Неподправени примери за поетическа справедливост в политиката, при които невинните биват оправдани, а злите получават заслуженото наказание, са почти толкова редки в живота, колкото банално-присъстващи те са в популярната култура, като се започне поне от времето на „Граф Монте Кристо“ насам. И все пак, доколкото такива неща изобщо се случват, политическият триумф на Мишел Башле, настоящата президентка на Чили – и първата жена в Латинска Америка, за която може да се твърди, че е заслужила титлата със собствените си сили – е точно такава събитие. Жената, която на 23 години, като студент по медицина, беше арестувана за кратко време заедно с майка си от офицерите на генерал Аугусто Пиночет, и чийто баща, генералът от военновъздушните сили Алберто Башле, беше измъчван и умря във военен затвор през 1974, е в момента държавен глава на Чили – докато диктаторът умря с разбита репутация, скоро след като тя зае поста си.

Разбира се, Башле не е героиня от приключенски роман, а чилийската реалност е далеч по-сложна от някаква морална пиеса. Напротив, Башле, вече от две години президентка, е отличен пример за моралните и емоционални затруднения, все още измъчващи онези чилийци, които са достатъчно възрастни, за да си спомнят за диктатурата на Пиночет. Както мнозина посочиха по време на скорошното ми посещение там, Чили не е Южна Африка, а управляващата партия на Башле, Concertación alliance, обединяваща няколко центристски и ляво-центристки партии, не е Африканският Национален Конгрес. Преходът към демократично управление в Чили не беше, за разлика от този в Южна Африка, преход с една печеливша и една губеща страна. След като първото чилийско демократично правителство под ръководството на Патрисио Ейлвин пое властта, Пиночет си остана главнокомандващ на военните сили и сенатор до живот. (Сенаторският имунитет му беше отнет след като той беше обвинен в престъпления срещу човечеството от испанския магистрат Балтазар Гарзон). В резултат от това и до днес, 17 години след завръщането на демокрацията, чилийците от всички политически убеждения все още живеят в нещо като състояние на противопоставеност.

Понякога това не е лесно. Писателят Хорхе Едуардс, поддръжник на Башле, ми каза че човек не трябва да забравя колко малък е бил чилийският елит през 1973. Едуардс е бил дипломат при Салвадор Алиенде, социалистическият президент, когото чилийските военни свалиха от власт през същата година. Той е прекарал по-голямата част от ерата на Пиночет в изгнание. „Днес“, казва той, „не е рядкост за някого, който е бил измъчван, да кръстоса пътища с човека, който е наредил той да бъде измъчван“. Но какво се случва в такива моменти? „Обикновено те се преструват, че не се забелязват“, отговаря Едуардс, добавяйки „може би така е най-добре“.

Башле със сигурност се държи по начин, който е в съгласие с това твърдение – и управлява по съответен начин. По време на интервюто тя не прояви ни най-малка емоция по отношение на нещата, които са ѝ се случили в затвора или по време на изгнанието. Чилийските ѝ приятели, с които разговарях, ми казаха, че това е типично за нея. За да бъде точен, ще трябва да посоча, че на два пъти тя трябваше да полага усилия, за да се овладее. Първият път беше когато тя описваше обстоятелствата около ареста, мъченията и смъртта на баща си. Вторият път, за моя изненада, беше когато я помолих да каже дали като министър на отбраната – постът, който тя заемаше в кабинета на своя предшественик на президентския пост, Рикардо Лагос, се е чувствала изкушена да преследва убийците на баща си. Дори и ако преди това не е знаела кои са те, то тогава за нея не би представлявало трудност да ги открие.

Не, отговори ми тя след известна пауза. Каза го спокойно, без преструвка. Това, каза тя, е бил личен избор – и тя го е дискутирала с майка си, показвайки ясно, че майка ѝ не е трябвало да се чувства обвързана от избора на дъщеря си. Майка ѝ също решила да не разследва нещата по-нататък и семейството изоставило този въпрос завинаги.

Във всеки случай, каза ми Башле, „много хора, които бяха извършили най-тежките престъпления, са в затвора, включително и някои от хората, за които имам основания да предполагам, че са били мъчители на баща ми“. След това тя добави „Вие сигурно знаете, че баща ми почина от инфаркт на миокарда след мъчения, докато мъчителите му са в затвора за далеч по-тежки престъпления“.

Каквото и да кажете за Мишел Башле, у нея в никакъв случай не може да се открие и следа от самосъжаление. Самата тя казва, че е „световноис-

торически оптимист. И, разбира се, когато е бил в затвора, човек открива истинската стойност на свободата. Вие започвате да цените истински онова, което преди сте приемали като нещо естествено. Онова, от което аз се интересувам най-много и с което се чувствам най-обвързана, е по-малко вглеждане в миналото и създаването на едно по-добро бъдеще“.

Но оптимизмът ѝ познава и граници. Както казва самата тя, „Ние чилийците може и да не сме съгласни едни с други относно онова, което се е случило, но ние сме съгласни по въпроса за това, че трябва да решаваме проблемите си по демократичен начин“, добавяйки „в Чили съществува мощен консенсус относно това, че човешките права трябва да бъдат неприкосновени“. Но тя не е наивна. Тя знае отлично, че мнозина чилийци все още считат преврата на генерал Пиночет за оправдан – и докато страната вече е далеч по-слабо разделена, отколкото беше преди, някои основни разногласия си остават в сила. Башле внимателно избягва думата „помирение“, защото това е религиозен израз, а освен това, както тя казва, „помирението означава затваряне на страницата“.

Онова което тя казва, всъщност е, че трябва да съществуват граници по въпроса за колективната отговорност, като в същото време правителството върши всичко възможно, за да преследва ония, които са виновни за индивидуални престъпления по време на диктатурата. Възможно е да се достигне някаква юридическа компенсация, но шансовете за достигане на истина и помирение в стила на Южна Африка са нищожни. В Южна Африка имаше ясно определени печелещи и губещи. В Чили, множество от водещите фигури в Националното Обновление, дясноцентристката опозиция, подкрепяха диктатурата и дори се противопоставяха на завръщането към гражданско управление във всенародното допитване, което Пиночет проведе през 1988 и което в края на краищата доведе до неговото падане от власт.

Чилийският политолог Артуро Валенцуела, който познава Башле добре и се възхищава от нея, ми каза, че според него фактът на нейното избиране като президент е първото важно събитие в процеса, който той нарича „след-преходен“ на диктатурата. Дори при Рикардо Лагос, президент от 2000 до 2006, все още не беше ясно дали военните са се отказали от всички политически амбиции и са се завърнали окончателно към аполитичния статус, който характеризираше чилийските военни сили до избора на

Алиенде. Самият Лагос ми каза, че във времето на ранното му управление, шефовете на армията, военноморския флот, въздушните сили и военната полиция са се срещнали публично в един ресторант в Сантяго. Той ги повикал в офиса си и им заявил, че такива изяви на публична независимост са напълно недопустими.

Днес вече никой чилиец не говори или пише за военните като за заплаха по отношение на чилийската демокрация. Напротив, армията се трансформира. Генарал Едуардо Алдунате, който отговаря за чилийските военни училища, е започнал кариерата си като офицер от пехотата, но той също е следвал и право в Американския Университет във Вашингтон, където декан е Клаудио Гросман – един от най-старите опоненти на Пиночет, който избяга в Холандия след падането на Алиенде. Двамата говорят с топлота един за друг. Когато се срещнах с него, Алдунате говори с подробности относно важността в прилагането на военните закони – и преди всичко на четирите конвенции от Женева, при обучението на младите курсанти, и учебните програми на военната академия доста точно отразяват това.

Разбира се, семействата на изчезналите продължават да се надяват на нещо повече. Те остават до голяма степен незадоволени от властващия дух на компромис. Мярата на тяхното недоволство стана особено ясна по време на миналогодишната погребална церемония на Пиночет, по време на която Франсиско Куадро Прадс, внукът на Карлос Прадс, който беше шеф на военните сили при Алиенде и беше застрелян през 1974 в Буенос Айрес по заповед на Пиночет, се беше наредил на опашката на опечалените и, след като чака в продължение на часове, се приближи до ковчегата и го заплю. Не може да се очаква, че такива рани ще зараснат някога. Но, както посочва Башле, Чили е страната с най-много осъдени офицери – от всички страни, които някога са извършвали преход от насилнически военен режим към демокрация.

За един чужденец подтекстът на травма, който диктатурата все още поражда сред чилийците, отначало е труден за разбиране. Сантяго се намира в бум; небето на града е замрежено от строителни кранове. Цялата нация просперира, пчелейки отлично от нарасналата търговия със САЩ, Европейския Съюз и Китай. Бедността, макар и все още широко разпространена, беше драстично намалено при управлението на Рикардо Лагос, а Башле я намали още повече. Възможностите за получаване на образование

се разширяват. Страните, с които чилийците желаят да се сравняват, са не останалите страни от латинска Америка, а азиатски икономики като Сингапур и Южна Корея.

Извън най-бедните райони, младите чилийци имат високи очаквания по отношение на бъдещето и приемат демократичната стабилност за гарантирана. В края на краищата, повечето чилийски ученици дори не са били родени по времето когато генерал Пиночет изгуби властта. Но поне сред хората над тридесетгодишна възраст човек все още може да открие известен подтекст на страх относно диктатурата и нейното наследство. При това страхът може да бъде открит не само сред онези, които са въбесени от факта, че множеството огромни състояния в днешно Чили са били натрупани по времето на Пиночет, по начин, много подобен на възхода на плутокрацията в Русия от времето на Борис Елцин. Страх може да бъде открит и сред онези, които по един или друг начин са били на страната на Пиночет. Неприятната истина е, че техният брой се измерва в милиони, напук на всички претенции, че военният преврат не е бил нищо повече от заговор между група чилийски офицери и ЦРУ.

Вярно е, че както превратът, така и военната диктатура се радваха на широка народна поддръжка. И Чили от наши дни си остава също толкова разделено колкото и на 11 септември 1973, когато президентският дворец беше в пламъци, атакуван както по суша, така и от въздуха от военните сили. Последните снимки от този ден показват Алиенде, неподходящо облечен в официален костюм, военна каска и АК-47, заобиколен от личната си охрана. Той почина от огнестрелни рани по-късно в същия този ден.

Настояването на Башле за необходимостта от „нова среща“, а не помирение, между чилийците, отразява реалността и продължаващата важност на тези разделения. Бившият военен командир Хуан Емилио Чейре демонстрира значително неудобство пред идеята, че чилийските военни са единствените, които трябва да бъдат обвинявани за преврата срещу Алиенде, когато всъщност, както той самият ми каза, „цялата нация изискваше от нас да действаме“. И все пак, независимо от това, Чейре неуморно проповядваше необходимостта от поемане на нов път, пътувайки от провинция в провинция, четейки лекции, придумвайки, слушайки, убеждавайки събратята си военни да приемат новата действителност. И именно Чейре беше онзи, който буквално написа история, когато, по време на една от най-ва-

жните си речи по въпроса за бъдещето на армията, той произнесе двете думи, които сумираха очакванията и надеждите на всички ония, които толкова дълго се бяха борили, за да постигнат някаква отговорност за престъпленията, извършвани по времето на Пиночет: *Nunca mas*. Никога повече!

Най-важният въпрос в днешно Чили обаче си остава дали Башле е в състояние да се справи така добре с чилийското бъдеще, като вече е направила с чилийското минало. Нейните критици, както вътре, така и извън коалицията, настояват, че тя не е добър администратор.

Още от първия ден на президентството си, тя следваше път, много различен от този на предшествениците си. Освен това тя винаги се е намирала под политически микроскоп. В края на краищата тя не получи поста си като подарък от един могъщ съпруг, както Хуан Перон направи за съпругата си Изабел през 1974, или както аржентинският президент Нестор Кирхнер направи през последните месеци със съпругата си Христина. Башле, самостоятелна майка на три деца в една страна, където нравите си остават силно консервативни поне като външна норма, прекарва почивните дни с децата си вкъщи. (Тя и съпругът ѝ Хорхе Давалос са се разделили след като тя се е завърнала в Чили през 1979).

Башле изразява фактите, когато ми казва, че „жените в Чили твърдят, че моят избор е една културна раздяла с миналото – едно минало на сексизъм и женомразие“.

Но налице са и по-трудни за посрещане предизвикателства. Чили има „проблемите на успеха“, което само по себе си вече е не малко постижение, особено в един контекст като латиноамериканския, където някои от най-важните страни на континента, като Венецуела и Аржентина, поемат пътя на популизма. Едва ли е разумно за чилийските политици да очакват от съгражданите си да бъдат доволни от факта, че са по-добре от своите аржентински, перуански или боливийски съседи, когато всъщност те биха искали да се сравняват с хората от страни като Южна Корея. Дали тази амбиция е изпълнима зависи до голяма степен от факта дали чилийските политици ще успеят да употребят добре нарастващия валутен поток, който тече в държавната каса в резултат на повишаването на търговското салдо на Чили. Башле утвърждава страстно, че се случва именно това, докато критиците ѝ от опозицията твърдят обратното. В един определен смисъл смят този дебат вече е постижение, тъй като той показва, че политиката,

практикувана в днешно Чили е по принцип същата като онази, която се практикува във всяка страна, намираща се по принцип в мир със самата себе си, разумно просперираща, без системна криза и където надеждата е основната единица на политическия дискурс, а не безсрамното изкривяване на реалността, практикувано от популистки шарлатани или служещи единствено на себе си олигарси. Точно защото чилийците са като всички останали, те не могат непрестанно да тънат в благодарност за това колко по-добре са нещата сега в сравнение с миналото – и това не може да се очаква от тях до безкрайност. Но промяната на тяхната страна от Чили на Пиночет до Чили на Мишел Башле наистина е онази най-рядка стока в нашите неспокойни времена – истинска добра новина.

Дейвид Рийф е сътрудник на New York Times Magazine. Неговата книга Плувайки в море от смърт: един мемоар, разказва за борбата на майка му, Сюзън Зонтаг, с рака.

Nevermore (сутрин пред огледалото)

Автор: Елена Христова

На Яна Хубакова,
европейска шампионка по фигурно пързалане,
която ми се наложи да лекувам в Чад
разрошена коса, прошарен път, сенки под очите, патешки крачета, ко-
съмче на брадичката, бледност
миг след обреченото надпрепускане с настигащата я в съня лава,
три часа след необходимата глътка алкохол...
Много години след аленото хвърчило, пуснато в небето над Карлов
Мост.

42 години след първата сериозна контузия. Секундна загуба на кон-
трол при задължителното съчетание. Просната на издраскания лед, с по-
синели устни, натъртено коляно и пукнато ребро. Вгледана в ослепителния
като пресен сняг портал. Крясъкът на треньора над главата ѝ: „Всеки след-
ващ миг те моделира. Никога не си същата. Ако те е страх да превъзмogneш
болката, има свободни места сред публиката. Там пътеките към изходите
са познати, можеш да се учиш от грешките на другите. Марш в съблекалня-
та!“ Мразеше го като уравнение с две неизвестни. Строеше им лабиринти
върху леда и трябваше да ги преодоляват, описвайки осморки около пре-
пятствията.

44 години след измислената история, която я спаси от двойката по ма-
тематика – малка Шехерезада, откупваща глътка въздух срещу торбичка с
правдоподобни небивалици.

36 години след шампионската титла и гостуването в Москва. Там си
купи фотоапарат „Лайка“, една жена я заплю в метрото заради късата пола,
а прикрепеният към отбора екскурзовод я уговаряше да занесе до Прага
чудотворна икона на Богородица – подарък за скъп приятел. Приятелят се
оказа червенокоса невестулка. Видимо доволна от армагана, тя побърза да
се озове извън полезрението на приносителката. От Москва на фигурист-
ката ѝ остана вкуса към фотографията – имаше толкова красиви неща за
снимане.

34 пролети след Пращката, която свари отбора в Канада и реши начаса колебанието на най-кадърните кълкьори, дали да приемат ролята на професионални артисти във Виенското шоу „Празник върху леда“.

32 години, 11 месеца и две седмици след смъртта на баща ѝ. Опитва се да премине тайно границата, за да присъства на погребението. Заловиха я и попадна затвора. Хлъзгава територия. Разпитвах бившата шампионка нощем. Измъквах я изпод завивката – чувал за картофи, сменян веднъж месечно; пращаха я в лабиринта, в карцера, в килиите на рецидивистките. Тормосеха семейството ѝ. Бе отказвала нееднократно да сътрудничи на тайните служби. На кого служеше невъзвращенката?... Знаели за любовта ѝ към фотографията. Какви обекти снимаше? Защо? За кого? Знаели за иконата. За лекото ѝ поведение на съветска територия. За това, за онова. Имаше чувството, че държи тайната на прахосмукачката от „Нашия човек в Хавана“ на Греам Грийн. Мислеше – „веднъж да се измъкна, ще се радвам на всеки ябълков цвят, на всяка птичка.“

31 години след като остана без работа, без право да напуска Прага и без приятели, но с шофьорска книжка и с щастливото хрумване да превърне в такси старата семейна бричка. Състезателният ѝ дух се съживи. Бачкаше хъснато, обладана от спортна злоба. За нула време зае предни места в класацията на най-популярните пражки превозвачи. Туристите започнаха да поръчват НанпаТахи, за да идат „У Швейку“, както се взима влакът-стрела, за да се отиде от Токио до Киото и да се разгледа старата столица, без да се пренебрегват удобствата на прогреса.

28 години след турнето на колегите ѝ от виенското шоу в Чехословакия; турне, завършило с набързо сключен брак между Бившата шампион-затворничка и феминизирания ѝ партньор от „Спящата Красавица“ – Мишел, притежател на английски паспорт и стоворчив характер. „Единственият проблем по време на блиц брака ни беше пристрастяването му към моя гардероб.“ Сделка? Цената на освобождението? Данък неприкосновеност? Необходим компромис? Таксиметровата кариера е заменена с позабравения блясък на прожекторите. Маестро, анкор! Танц върху лед, под музиката на виенски валсове. Минотавърът скърца със зъби из лабиринта, обезсилен от британския лъв. Някъде от това време фигурира и споменът на майка ми за гостуването на „Празник върху лед“ в София. Тя дори твърди, че видяла истинската Яна, „досущ като Яна от снимката“, под купола на

Новия Цирк, близо до площад Възраждане. „Там изнасяха представленията. Замразили бяха арената специално за случая.“ Не съм сигурна дали мама не си измисля, поувлечена от странната съдба на тая неопределима чрез биполярни епитети жена. Човек и зле да помни, не може да забрави напълно, преди да му е писано. Доколкото знам от шампионката, по това време тя е била брюнетка, а не блондинка, както на късната фотография от Чад. Но да се спори с майка ми е опасно.

25 години след повторния ѝ брак с чаровен неаполитанец, турил край на заскрежените танци след умопомрачително ухажване и положил основите на скучно живуркане в подножието на угаснал вулкан. Вулкан, сниман от екип на „Фото Уърлд“¹ /славянската версия на „Нешънъл Джографик“/. Бивш Кракатау, принизен до атракция за туристи, превърнат в услужлив гръбнак за въжена линия – най-дългата в света, най-отдалечената, най-високата, най-скъпата и най-продължително строената. Строена от компанията на съпруга с швейцарски въжета и австрийски кабинки, с парите на данъкоплатците и с благословията на властолюбците. Понеже Неаполитанецът, както би могло да забележи едно по-набито око при втори поглед, се оказва едър мошеник.

15 лета след ридаещия тропически следобед, в който италианският съпруг, извякъл поука от неволите на Доналд Тръмп, тегли шута на бившата шампионка, зарязвайки я без стотинка на попрището жизнено в средата, с разгневено предпубертетно хлапе в добавка. Нулев хронотроп. Време за поплаци и покаяния в лабиринта. Още обичаше непрокопсаника с изтерзаната си, гузна душа. Зъл демон, но мъж със замах, не хаплю заблеян. Заблеяната се оказа тя, превърната в повод за готически смях.

15 есени след просветлението, споходило я докато проявяваше снимките от рождения ден на сина си в стаичката без прозорец, с пуста рамка на стената. Другите майки предложиха идеята. Искаха да помогнат, без да я унижават с откровена милостиня. Плащаха за материалите и услугата. Много повече от необходимото, въпреки протестите ѝ. В тъмнината ѝ шукна, че както прави снимки на децата, нищо не ѝ костваше да опита по-амбициозни проекти. Реши да се свърже с познатите репортери от експедицията на „Фото Уърлд“. Единият още работеше в списанието, минаваше за известен. Тя „визуализира“ в празната рамка изненадващи гледки – толкова много

---

1 Полско списание.

беше останало скрито за обективите на пришълците. И толкова много се беше променило. Промяната и неразбуленото като съюзници. „Планината ревниво пази тайните си“. Вътрешно се усмихна. С ирония. „Банално, но вярно.“ Отново я гепи спортната злоба. В продължение на месеци мъкнеше сина си из клисурите. Използваше всеки свободен миг, когато не водеше групи. С туризма и преводите се издържаше. С фотографията се възраждаше. Не миряса, докато не документира всяко ъгълче, дори познатите, но тях заснемаше проядени от ерозията, или повредени от немилостивата човешка ръка. Беше се нагледала на безобразия около строежа на лифта. Публикува снимки в няколко местни вестника, от една радиостанция уж я потърсиха за интервю, после май се намесиха засегнатите инстанции и журналистите се покриха. Чу намеци, че заиграването с екологичната карта се корени в огорчението ѝ. „Обидена жена, склонна да отмъщава.“ Не беше такъв човек. Предпочиташе да изхвърля парченцата криви огледала не чрез ускорен метаболизъм, а чрез съзичка. Междувременно познатият ѝ от „Фото Уърлд“ успя да издейства отпечатването на репортаж, озаглавен „След десет години“. Снимките ѝ от познатите за читателя места, префасонирани от немилостивото време. Редакторите предпочетоха да приемат само за сведение тайните, зашеметяващи гледки, на които тя много повече разчиташе. После изпратиха професионален фотограф, за да ги заснеме с далеч по-съвършена техника. Тъкмо се приготви за траур, когато от същите жестоки люде дойде предложение за едногодишен договор. Далечният познат, превърнал се през последните месеци в ангел хранител, я беше поискал за втори фотограф при следващата си командировка – до Галапагоските острови. И на какво дължеше тази чест? Или може би състрадание? „Имаш много за доизкусуряване, обаче ме смайваш с усета си към детайла и с дръзките си гледни точки. Това не се учи, с това се раждаш.“

5 години след последния фоторепортаж. Едногодишният договор бе удължен неколkokратно, сътрудничеството с Джон прерастна в приятелство, по интензивност ежедневието започна да наподобява шампионското ѝ минало. Останаха в Южното полукълбо цели три лета. На път за Галапагоските острови си купиха от Кито¹ фанелки с надпис „Аз бях на нулевия паралел“. Джон се шегуваше, че „за да опознае всички начала и крайности“ му остава да се спусне само в Марианската падина, тъй като вече е бил на

---

1 Столицата на Еквадор

Гринуич и на Еверест. На архипелага портретираха в едър план екстравагантните изяви на инстинкта за оцеляване – птици, избрали обратния път към дъното на морето; риби, летящи из въздуха; живи екземпляри от епохата на динозаврите. Пингвини почти на екватора! Костенурки, компенсирани липсата на майчински инстинкт с плодовитост. Като две пакостливи космически бебета, Ел Ниньо и Ла Ниня¹ циклично съсипваха тихоокеанското крайбрежие с чудовищни пакости. Парадоксът бе, че студеното Хумболтово течение се оказа жизнено важно за поддържането на изобилния живот във водата и на сушата – от Антарктика до Галапагоския архипелаг. Единственото топло място по крайбрежието при нормален климат трябваше да бъдат водите в горното ъгълче на Антарктида, близо до Патагония, сгорещени от изригващата между отъркващите се земни хълбоци лава. Казват, че на такива места, останали без дъх не само поради липса на кислород, но и поради огромното налягане, високите температури и напрежението между плаките на океанското дъно, преди милиони години е възникнал животът. После организмите започнали да се придвижват, докато изпълнили сушата и небето. Нищо не става без стремеж, нагон, усилие и порив. Джон и спътничката му заснеха неустояващите на топлината глетчери, обитаващите района китове и тюлени, гастролиращите туристи. Разломените ледени блокове се срутваха с грохот във водата и образуваха високи вълни, за радост на останалите участници в спектакъла. Изключение правеше смълчаното корабче на Green Peace.

Следващата година, когато Ел Ниньо затопли водите на Тихия Океан далеч над допустимото, пришълците заснеха чилийския бряг – гол като скелет на великански гущер, нападнат от скърцащата раззината паст на Атакама. Когато идваше хладната Ла Ниня, континентът все така изгаряше за дъжд, но дълбините оживяваха и репортерите бързаха да фотографират втораченото в звездния купол око на океана – студената зеленикава светлина на фосфоресциращия планктон. Моряците се кръстеха суеверно в хладните нощи. Не само космическите палавници, но и древни цивилизации бяха оставили следи на континента. Следи огромни, като самолетни писти. Следи очакващи, предизвикващи да бъдат открити, разночетени и претълкувани. С тази малка подробност, че за ги забележи, човек трябва-

---

1 Дете. Ел ниньо – Момчето, Ла Ниня – Момичето. (El Niño) и (La Niña) са влиятелни температурни колебания в тропическата част на Тихия океан.

ше да има способности на шаман – „вътрешно зрение“, дарба за проникване в света на духовете, готовност за полет. Мария Райхе¹ им показа тази извънземна Наска. Наска на гигантските безименни фигури, наследени от старинни цивилизации. Направиха въздушни снимки от балон. Командировките се сипеха една след друга. Синът ѝ ги придружаваше през ваканциите, но предпочиташе математиката и компютрите. За 5-6 години Джон и Яна станаха толкова добри, че започнаха да им възлагат все по-трудни задачи. Първо Индия, после Афганистан и Пакистан. Още помнеше Амайди Кучай, пащунски малик², суров боец, който парадоксално ѝ напомняше фигуриста Мишел със слабостта си към цветята и младите момчета. „Не знам точно на колко години съм, но всичките години, които помня до най-малки подробности, са изпълнени с жестокост.“ Някои пащуни не горяха от ентузиазъм да воюват, но заедно с опиумната търговия, този мъжки занаят май беше останал единственият поминък в разрушената им страна. С Амайди се срещнаха няколко пъти в Пешавар, снимките направи Джон, тя само наблюдаваше мълчаливо шумния ефебски клуб в частната градина – благо общуване с юношите, ожесточение и отмъстителност в коментарите за руснаците и американците, смесени чувства към талибаните³, които „започнаха добре, но после усложниха нещата с всички тия закони и не допринесоха никак за стабилността, за възстановяването на Афганистан.“ Повечето жени в дома на гостоприемните домакини стояха диван чапраз около разговарящите мъже, или сновяха между помещенията – тихи и непроницаеми буби в пашкулите си.

Чак в Исламабад чужденката успя да оправдае командировъчните си – засне фоторепортаж за секретарката на информационния отдел на Пакистанската Мюсюлманска Лига: „Абида Хюсеин⁴ – един работен ден“. Ислямският свят я натъжи и по особен начин засегна чувствителността ѝ на жена. В самолета за Берлин случайно среща старата си ученическа любов – прошарен, наскоро овдовял. Външно нахакан, но всъщност – пообрулен

1 Мария Райхе е немска математичка, която превръща археологическия ребус в цел на своя живот и през петте десетилетия до края на века проучва, измерва, изчислява и картографира феномена Наска.

2 Ръководител, главатар, войвода

3 „изучаващите закона“ теологията: талиб – учебник (ар.)

4 Пакистанска политичка, подаде по-късно оставка като министър поради обвинения в злоупотреби с властта.

от ветровете, възнещ ат самота. Приличаха си. Домиля й. Беше снимала звезди, президенти, папата, природни феномени, бедствия и войни, древни руини и чудеса на техниката. Реши, че е време да остави скитането. Да се уталожни, да се задоми отново, в най-патриархалния смисъл на думата. Да забави препускането, да напусне ледените писти, да навакса пропуснатото. Да се върне с порасналото си дете в точката, откъдето беше тръгнала. Да отдели повече време за приятелите и близките си, да се порадва на ябълковите цветове и на птичките. Да приключи поредната фигура на пързалката.

2 години след откриване на агенцията за модели в Прага. Берлинската стена отдавна не съществуваше. Градът беше станал централно-европейска столица, в която с удоволствие се заселваха американци. Въпреки големия замах – беше довела стилиста на Ноами Кампбел и членовете на една новоорганизирана школа по фигурно пързаяне за първото ревю – бизнесът с този вид фотография и обучение не потръгна. Бяха я позабравили. Пък и острият ѝ поглед забелязваше нелицеприятни подробности, търсеше натуралното, не рекламата, снимките портретираха дълбината, не опаковката, разбулваха характера, прицелваха се в сърцевината. Не обичаше контрола и не успя да се наложи като педагог. Момичетата мърмореха, клиентите и сътрудниците ѝ недоволстваха. Като за капак, бракът ѝ забоксува. „Всеки следващ миг е различен. Нито ние сме същите влюбени ученици, нито Карлов мост и Старе место излъчват някогашните възшебни енергии. Поне не за нас.“ Тръбваше ѝ промяна, свеж въздух, неиздраскан лед. Good old Джон беше на линия. Продаде агенцията и го последва в суданската му мисия, за недоволствие на единствения си потомък. Той бе убеден, че наивната му майка пак ще я докара до просешка тояга. Понякога ѝ се възхищаваше, но сега виждаше как семейните активи вече потъват в африканските пясъци.

Вървяха по следите на Кевин Картър, получил Пулицер за репортажите си от продължителната война. Макар да не бяха допуснати в пределите на Судан, те също не съумяха да запазят неутралитета си на външни наблюдатели. Никое човешко същество, попаднало в зоната на конфликта, не можеше да действа само като хладнокръвен професионалист. Дватама с Джон обединиха усилия с тези на хиляди доброволци, членове на международни организации, специални пратеници. В лагера на Амнести интернешанъл в източен Чад непрекъснато прииждаха бегълци от Дарфур. Изглеждаха като призраци. Тръбваше да ги захранват като пеленачета. Снима едно съ-

щество с голо бебе в ръце: „Скрихме се. Конниците обсадиха Модина и стояха дълго; стреляха по нас, когато искахме да влезем обратно в селото си. Избиха повечето мъже. Идваха отново и отново, докато плякосаха всичко, за което си струваше да се връщат. Последния път крещяха: „Дойдохме да убиваме черните роби.“ Аз побягнах след един много стар имам. Простреляха го четири пъти в гърба и още веднъж – в крака. Подпалиха къщите.“ Жената се казваше Фавзи. Фавзи, лицето на войната. Детето издъхна на следнашото утро..

6 месеца след кошмарните четири денонощия, в които тя захвърли фотоапарата и не можеше да сложи залък в устата си. Изпълняваше машинално молбите и заповедите на доброволците с по-голям опит в зони на конфликти. Помощите не дойдоха и служителите на ООН трябваше да избират кой да живее. Сестрите и лекарите посочваха хората, които имаха шанс да оцелеят от медицинска гледна точка. Най-слабите оставаха извън класацията – при тях бяха настъпили необратими процеси, а храната не биваше да си похабява. Щеше да стигне само за 2 денонощия, а не знаеха колко ще се бави следващата пратка. Пренебрегнатите не протестираха. Само протягаха към „спасителите“ скелетоподобните телца на децата си. Почваше да разбира алкохолизма и самоубийството на Кевин Картър.

4 седмици след нападенията в зоната между градовете Адре и Аде, заръстили долината с хиляди нови бежанци.

12 дни след престрелката в лагера, помляла китката на дясната ѝ ръка. Докараха я в полевата болница, където се запознахме. Пребледняла от изгубената кръв, с изпохахани от болката устни. Неспокоен дух. Не твърдя, че успяхме да станем приятелки за малкото време, прекарано заедно. Обаче искрено казано, пана Хубакова бая ме впечатли.

Лицето в огледалото. Преполовило последната третина от пътя. Очите, трескаво-влажни от температурата. Рано е, сухо и вече много горещо. Типично суданско утро.

Няколко минути преди в стаята да зазвучи любимото ѝ парче от Вивалди – „Четиригодишни времена“.

Половин час преди сестрата да сваля бинта от гноясалата ѝ ръка, за да я подготви за операцията. (Това е само епизод, само епизод. Не бива да мисли дълго за него. Всичко ще отmine, болката ще се стопи като лански сняг, като стрит лед.)

2 седмици преди обратния самолет към дома.

6 месеца преди делото за развод. Беше свикнала, че нещата не се развиват нито в кръг, нито по права линия. По-скоро изглеждаше, че светът е устроен като холограмна осморка. Същата, каквато беше изрисувана над главите на няколко фигури от Книгата на Тот. Същата, каквато кънките на краката ѝ описваха отново и отново, само че двуизмерна, върху разчертания от тренъора, изранен от усилията ѝ лед.

8 месеца преди началото на университетската учебна година. Бяха я поканили да чете лекции по фотожурналистика.

Година и половина преди да изтече срока за предаване на книгата „Нулев паралел“, която подготвях в съавторство с Джон. Натискането на клавишите с една ръка щеше да я забави, но не искаше да наеме секретарка. Нейната част от работата не засягаше нито партньора ѝ, нито чиновниците от списанието. Още по-малко – публиката. Искаше да преживее миналото още веднъж, непосредствено, да приласкае ангелите и да прогони призраците, да разграничи сродното от чуждото, външното от вътрешното, да окръгли картината преди да се оттегли. Цялостност, постигната в резултат не от непроменимост, а от последователност, подчинена на вътрешна логика. Не целеше терапия или екзорсизъм, замисляше опуса като послание. Не ожесточено, а изпълнено със светла тъга. Насаме с героите и фотографите си. Едновременно подобни на нея и твърде различни. Нима можеше да сподели с непознат наемник това изпитание и удоволствие? Все едно да кара друг да ѝ пуска хвърчилото, или да ѝ осветява /оцветява/ снимките.

Няколко сезона, отредени за неизвестността, преди да почувства гравитационната сила на дебнещата зима.

N години преди да пристъпи към ослепителния портал на стадиона, към прииждащата светлина. Преди ветровете на вечността да отнесат спомените За и От, личните местоимения и органичната конкретика.

Преди
най-после
да бъде
напълно
свободна.

Лицето ѝ в огледалото. Тук и сега.

Опитваше се да запомни това лице, което никога досега не е било и никога повече нямаше да бъде нейно.

Елена Христова
1.05.2007, Мадрид

Резултат от фестивална любов (1968), макар и отложена с 10 години. Завършва гимназия (едвам) в 2 държави и университет (далеч по-добре) в 3 трета. Член на Лекари без граници Живее на семейни начала с един дракон. Съавтор е на два шедьовъра – Елица, на 4 години и Богомил – почти на 2. Освен от децата си и от вечерните пейзажи по света, учи се на творческо мислене и от един Маг на нонсенса, когото много уважава, защото двамата никога не са на едно и също мнение. Обича да се смее и да нежничи. Слабости – Омир, Чехов, Андерсен, Йовков, Яворов, Борис Христов, Шагал, Рилските езера, Андалусия, и музиката. Пише дневници (нередовно) от 1988 година.

Коментари (2)

- 18-01-2009|Гост

Бачкано е хъснато. Заставам диван чапраз.

- 17-09-2010|Гост

А пък аз мислех, че не си струва. :) Благодаря!